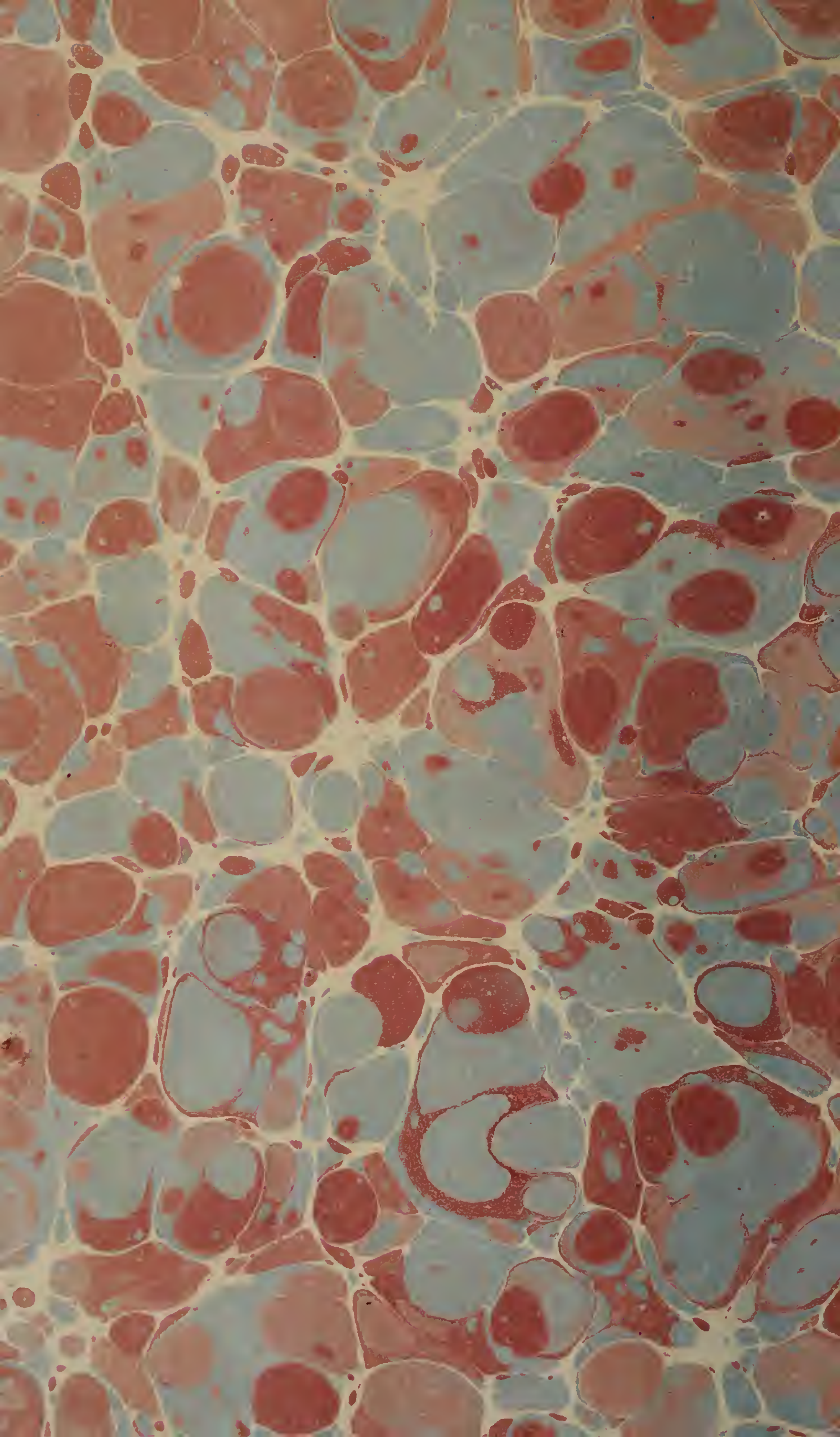
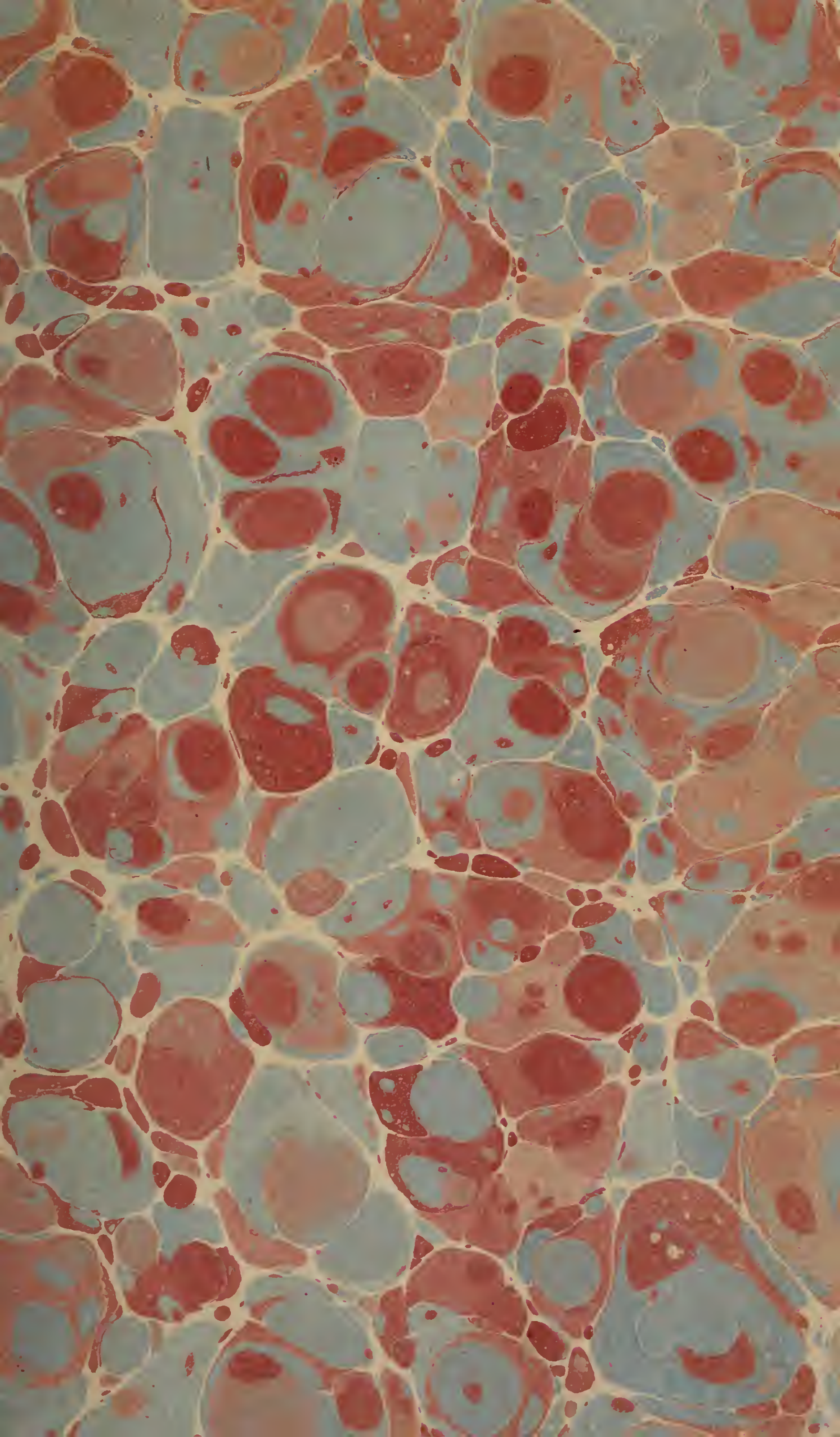

3 1761 06558625 7

Lærde Holger Rosenkrantz

1574—1642

FOTOTYPI, PACHT & CRONE

HOLGER ROSENKRANTZ DEN LÆRDE

EN BIOGRAFISK SKILDRING MED BIDRAG TIL BELYSNING AF DANSKE KIRKE- OG STUDIEFORHOLD I DET SYTTENDE AARHUNDREDES FØRSTE HALVDEL

AF

J. OSKAR ANDERSEN

KJØBENHAVN
AUGUST BANGS BOGHANDELS FORLAG
THIELES BOGTRYKKERI
MDCCCXCVI

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF

DEN GREVELIG HJELMSTJERNE-ROSENKRONESKE STIFTELSE

En Forfatter fra det Tidsrum, som nærværende Bog skildrer, havde næppe sendt sit Skrift ud i Verden uden nogle sirlig affattede, latinske Vers »in Zoilos, malevolos et Momum«. Særlig ikke, når han befandt sig i samme Situation som undertegnede, at være ukjendt i den literære Verden. Uheldigvis nytter slig Besværgen af Kritiken ikke meget, og en nok saa velformet Captatio benevolentiæ vel næppe mere. Jeg skal derfor nøjes med en kort Redegjørelse for Arbejdets Fremkomst.

I 1890 udsatte det theologiske Facultet som akademisk Prisopgave følgende Emne: »Holger Rosenkrantz' Liv og Theologi«. Besvarelsen, der indbragte mig Universitetets Medaille, var egentlig paa Grund af Materialets omfattende Karakter og tidligere Ubearbejdethed, ufærdig. Da mine Recensenter imidlertid udtalte sig særdeles velvillig om Afhandlingen, besluttede jeg at omarbejde den, en Opgave, hvortil jeg gik såmeget villigere, som Holger Rosenkrantz' Historie danner et højst brugbart Grundlag for Belysning af interessante historiske og kirkelige Forhold i hans Samtid. Med Universitetets Understøttelse foretog jeg i 1893—4 en Studierejse, der også gav mig Lejlighed til Eftersøgen af yderligere Materiale, især i tyske og hollandske Bogsamlinger. Fra en Række tyske Bibliotheker har jeg hentet gode Bidrag til Bogen, for Hollands Vedkommende blev Eftersøgningen dog uden større Held. Derimod har det store Bibliothek i Brittish Museum i London ydet et meget værdifuldt Bidrag. — Imidlertid gav Rejsen mig naturligvis i øvrigt udmærket Lejlighed til Studier af Datidens Historie. Allerede i ovennævnte Afhandling havde jeg søgt at holde Besvarelsen af Spørgsmålet på en bredere kirkehistorisk Baggrund, og jeg håber, at Bogen i nærværende Skikkelse må bære Vidnesbyrd derom, uden at den Anklage må kunne rettes mod mig, at jeg har forladt mit Emne.

Holger Rosenkrantz indtager en ejendommelig Plads i sin Tids Historie, og lige til vore Dage er denne mærkelige Per-

sonlighed, der først ofrede sig for Opdragervirksomhed og siden pludselig forlod en fremtrædende Embedsstilling for at leve for sine Studier, blevet mindet både af Historikere og Kirkehistorikere, rigtignok med mangfoldig Misforståelse. På Grund af sine udmærkede Evner, sin fine Uddannelse og sin ædle Karakter greb han ind i sin Samtids Liv i meget forskjellige Retninger. Han fortjener derfor fuldtud en Monografi i vor Literatur. Jeg har imidlertid anset det for rigtigst af Hensyn til Bogens Størrelse og den specielle Behandling, som Fremstillingen og Vurderingen af hans *Theologi* kræver, at udskille dette særlige Emne af det foreliggende Skrift. Jeg tror, at Fremstillingen har vundet derved. Hvad jeg her forelægger, indeholder derfor blot en biografisk Skildring, der imidlertid tager særligt Hensyn til Rørelser i Datidens Kirke- og Studieforhold. Det er min Hensigt i en anden Afhandling, der vil fremtræde som et større Tillæg, at give en Belysning af Rosenkrantz' ejendommelige Lære i dens Forhold til Datidens Theologi. Da den står særdeles uafhængig, giver den os et kjærkomment Bidrag til de selvstændige Resultater af dansk Åndsliv fra hans Dage.

Når jeg da forelægger min Bog, er jeg mig selvfølgelig bevidst, at den i meget er mangelfuld, — det er så sin Sag at debutere med en Afhandling, hvis Emne og Materiale allerede ved sit Omfang gjør Krav på en ikke ringe Modenhed. En Del Erfaringer herom gjør jo Forfatteren til det sidste. Imidlertid har jeg ikke skyet Tid og Ulejlighed, for at gjøre mine Studier så grundige, som muligt. Det er mit Håb, at Bogen da i nogen Henseende må svare til det Mål, der arbejdedes mod.

Sluttelig tillader jeg mig at rette en Tak til de mange, der er kommet mig venlig i Møde med Hjælp under Udarbejdelsen, og særlig til den grevelig *Hjelmstjerne-Rosenkroneske* Stiftelse, der har ydet et kjærkomment Bidrag til Trykningsudgifterne. Reproductionen af det interessante Portrait på Rosenholm fra 1636 (jfr. S. 400 Anm. 4), hvis Ansigtsudtryk afviger betydelig fra dets i Odense, skyldes den nuværende Stamhusbesidders, Baron H. Rosenkrantz' Interesse for Værket, og jeg beder ham herved modtage min ærbødige Tak for det værdifulde Bidrag til Bogen.

Frederiksberg, 25 Marts 1896.

J. Oskar Andersen.

I.

HOLGER ROSENKRANTZ' UNGDOMS- OG STUDIELIV.

INDERST inde i Kalø Vig ligger den lille Ø — forbundet med Fastlandet med en Stensætning — efter hvilken Vigen har Navn. Her hæve sig endnu interessante Levninger af den gamle Kongeborg, hvortil mange Minder fra Danmarks Historie er knyttede. Den høje Slotsbanke, der nu kun bærer de få Ruiner, som Grev Gyldenløve efterlod, da han sløjfede Bygningen, for at vinde Sten til sit Palais på Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, knejsede fordum med stærke Mure og et vældigt Tårn. — På dette Sted fødtes HOLGER ROSENKRANTZ den 14. December 1574 Kl. 8 1/4 Formiddag[1]. Hans Forældre tilhørte begge fornemme danske Adelsslægter. Faderen var JØRGEN ROSENKRANTZ til Rosenholm og Skabygård, Moderen DORTHE LANGE. Faderens Familie var især på den Tid særdeles anset, og sad inde med de højeste Stillinger i Statens Tjeneste[2]. Siden 1563 var Faderen Rigsråd og Lensmand på Kalø, og brugtes i vigtige Statsanliggender både indenrigs og udenrigs. Hans ældste Broder HOLGER var Statholder i hele Jylland omtrent med fuld kongelig Magt, og dertil Rigens Marsk. Da han døde 1575, knap tre Måneder efter sin Navnes Fødsel, arvede paa en Måde Jørgen R. hans Stilling i Jylland, dog uden særlig Udnævnelse. — Den anden Broder ERIK R. var ligeledes

[1] OLE VIND: »De Helliges Levned og Død«. Ligprædiken over H. R. Kbh. 1643. 4., optrykt i Rothe: Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle II. 1753, jfr. Kirkehist. Samlinger 3. R. VI 24 fl. — [2] A. HEISE: Familien R.s Historie i det 16de Aarh. 2. Saml.: Hovedlinierne c. 1550—1600. Kbh. 1885—7. (Særtryk af histor. Tidsskrift 5. R. V fg.).

Rigsråd, en Tid lang Stiftamtmand i Bergen og hele Nordnorges egentlige Bestyrer, derefter Stiftslensmand i Odense. — Jørgen R. var med ved Stettinerfredens Affattelse; han deltog i Udjævningen af de overordentlig vanskelige slesvigske Lensstridigheder; og det er bekjendt, at han ved Frederik den 2dens Død fik Sæde i Regeringsraadet, ledede især de udenrigske Sager, og blev efter Niels Kaas' Død den vigtigste Mand i Riget. — Jørgen R. var dertil en velhavende Mand. Begge hans Godser vare nydannede Ejendomme, som han fik samlet ved Mageskifte, ligesom også Hovedgårdene selv skyldes ham. Både Skabygård (Skaffø) og Rosenholm høre til de gode og veltalende Exempler på den begyndende danske Renaissances Bygningsarbejder, og særlig sidstnævnte hørte til de daværende Seværdigheder i Danmark[1]. — Som en dygtig og arbejdsom Mand nød Jørgen R. almindelig Anseelse, men han var mere endnu, et Menneske med virkelig åndelige Interesser. Ikke blot havde Videnskaberne en Støtte i ham, men hans strængt sædelige og religiøse Karakter var almindelig agtet. Han interesserede sig for Vedels Historieforskning, for Hegelunds dramatiske Digtning, for Tyge Brahes astronomiske Undersøgelser, ja kunde deltage i Drøftelser af theologisk Art, endog optræde med stor Skarphed, som i Niels Hemmingsens Sag[2]. Hans Standpunkt var et gammeldags orthodoxt; han havde studeret i Wittenberg under »mange drabelig lærde Mænd, besynderlig D. Morten Luther og Philippus«[3], og de Navne ønskede han ikke adskilte. Som en Mand af strængt moralske Grundsætninger, der især foragtede Datidens Fylderi, som pletter den iøvrigt højtstaaende Adel fra Frederik den andens Dage, tiltrak han sig Opmærksomhed, og gik endog under Navnet Cato, som Biskop Hegelund siger[4]. Der er derfor intet overraskende i det smukke Billede af hans Karakter og Fromhed, som Biskop Jens Gødesen tegnede i sin Ligprædiken over ham.

Om Dorthe Lange véd vi ikke ret meget. Hun skal have

[1] Natan Chytraus: Deliciæ var. itinerum 1594. 8. p. 579—603. — [2] Ny kirkehist. Saml. IV.2 97. — [3] jfr. hans Selvbiografi i *Danske* Magasin IV. 1750. S. 193 fg., hvor han iøvrigt holder skarp Dom over sine egne Studier. — [4] Fortale til Udgaven af Melanthons Epigrammata. Frf. 1583. 4. Indeholder gode Bidrag til J. R.s Karakteristik og er dediceret Sønnen Otto. 20/8 1582.

været en god og from Kvinde, noget svagelig, ja med Alderen mere og mere skrøbelig af Helbred. Jørgen R. trolovede sig med hende, da hun var i en høj Hofstilling som Dronningens egen Kammerjomfru. Siden, da Enkedronning Sofie i Misfornøjelse tog Ophold i Hertugdømmerne, havde hun Opsynet med den unge Konge. — I sit Ægteskab havde hun tre Børn. Den ældste Søn, Otto, døde ung. Han var rigt begavet, studerede tidlig udenlands, hvor han blandt andet trådte i Forhold til den bekjendte Filolog og dramatiske Digter, Tyskeren Nicodemus Frischlin i Tübingen. Lige hjemkommen fra Udlandet, velberedt til en god Løbebane, havdé Forældrene den Sorg at miste ham.

Datteren Margrethe blev gift med Oluf Bilde til Vallø.

Det tredje Barn var altså Holger, hvis Livshistorie er Gjenstanden for nærværende Skildring.

Om Holgers Barndomstid have vi ingen Oplysninger. Datidens almindelige Skik, at det lille Barn ikke beholdtes af Forældrene, men fik den første Opdragelse hos Mormoderen, da man ikke tiltroede de unge Folk de rette pædagogiske Evner, kom ikke til Anvendelse overfor Holger. Hans Forældre vare jo ældre Folk, da hans fødtes, Faderen endog 52 Aar. — Ole Vind fortæller os i sin Ligprædiken, at han var i sin Faders Hus under Forældrenes og »hans tilforordnede Skolemesters Inspektion og Optugtelse« til Aaret 1586. Formodentlig har da Moderen selv ledet, hvad man kaldte »Opfødelsen«, den første Undervisning i Gudsfrygt og Høviskhed, og fra hans 6—7 Aar er der blevet antaget en dygtig Student til at give den første Undervisning i Skolefagene[1]. Han havde et hurtigt Hoved og tegnede godt. Hegelund omtaler ham i en Dedication til Broderen Otto som »en Dreng med et livligt og forbavsende Nemme«. Hans Helbred var imidlertid ikke stærkt, og fra sit 8de Aar led han af en Underlivssygdom, der siden voldte ham en Del Plage, ligesom han fra Barnsben af ofte havde Åndedrætsvanskeligheder[2].

1586 sattes han så i Skole i *Århus*[3], hvorfra han dimit-

[1] Gjellerup: Opdragelsen af den danske Adel. Hist. Tidsskr. 4 R. IV. S. 1 fg. — [2] H. R.' Brev 8/7 94. (Om Brevene udførligt nedenfor). — ib. 9/10 94. — [3] E. G. Tauber: Historia scholæ cathedralis Aarhus. 1817, p. 90.

teredes 1590. Datidens lærde Skolevæsen havde ikke bedste Ry på sig. De hårde Domme, som senere Forfattere, forbitrede over den evindelige Udenadslæren og Pryglestraffene, har fældet over, hvad man da kaldte god Pædagogik, er dog oftest uberettigede. Forunderligt er det i al Fald at se — hvad man har rigelige Exempler på — hvor hurtig man forstod at modne de begavede Drenge, det var som Skolen var anlagt på dem alene. — Både Skolens og Universitetets Mål, at uddanne de kommende Embedsmænd i Stat og Kirke, måtte samle Undervisningen om *Elokventsen*, hvis Kilde i de Dage nødvendigvis blev *Latin*-tilegnelse. Datidens lærde betegnede Elokventsens Indhold som »Kundskab om Sager og Ord«, og vi forstå da, at den nærmestliggende Måde at tilegne sig disse praktisk på, var gjennem Udenadslæren blandet med Læsning af de udødelige Forbilleders Skrifter og med Stilskrivning[1].

Fordringerne vare ikke store, det samlede sig om *Latinen* og den siden Reformationen i Skolen indførte Religionsundervisning. Man vogte sig også for at overvurdere Elevernes Kundskab i nævnte Sprog, det er ikke ualmindeligt, at Dimittendernes Viden deri kun anslås til »middelmådig« (mediocriter); men dog udgik vitterlig fra disse Skoler enkelte Disciple, som allerede havde samlet betydelige Kundskaber og skinnede som Lys blandt de andre. Når Skolerne stadig havde Navn af *Trivial*skoler, så passede det selvfølgelig egentlig ikke, da der ikke gaves Undervisning i hele *Trivium:* Grammatik, Rhetorik og Logik, i al Fald ikke i alle Latinskoler. De alm. Kjøbstadsskoler med to eller tre Klasser (Lektier) nåede kun til Grammatikens Fundamenter, og selv de femklassede Kathedralskoler gav blot Rudimenter af de to andre Discipliner, selv om alt lagdes til Rette for dem. Mellem Skoleundervisningen og Universitetsundervisningen var der derfor endnu ingen fast Grænse, som vi også siden vil få at se, når vi følge H. R. videre.

Århus Skole var efter Reformationen delt i 5 Klasser[2] og hørte således til dem, der burde undervise i hele Trivium samt i *Græsk*. Reformationen blev — som Tauber indrømmer — for

[1] Paulsen: Gesch. des gelehrten Unterrichts (Leipzig 1885) giver god Redegjørelse for det fornuftige i Datidens Skoleorden (jfr. p. 229 fg., 236 fg.). — [2] Tauber: S. 54 fg.

denne Skole i al Fald en Tilbagegang, en Sølvalder efter Morten Børups Guldalder. Planen[1] var, at nederste Klasse lærte at læse og skrive. Læsebogen er naturligvis vor gamle Ven fra Holberg: Donat. De havde at memorere enkelte Gloser. Næste begynder paa Grammatiken, tyder Æsops Fabler og Erasmus' Collokvier, samt lærer Proverbier udenad. Tredje lærer den fuldstændige Grammatik, og indøver den ved Læsning af Terents, Plautus og Cicero. Meget læres her udenad, og man skriver Stile. Fjerde Klasse er Overgangen til det højere, gymnasiale Kursus, hvor *Rhetoriken* træder til. Talefigurerne i Poesi og Prosa forklares, der skrives Stile og Breve, og Latinen betragtes nu som det egl. Talesprog. I øverste Klasse tillod Ordinansen, at *Græsk* kom til, ligeså påbegyndtes *Dialektiken.* I alle dreves tillige *Musiken,* i de højere også på kunstfærdig Vis (med Diskant). I Århus lagde man endog særlig Vægt herpå. Vi høre om Koral- og Instrumentalmusik[2], Interesser, som den reformerede Kirketjeneste selvfølgelig ellers snart trængte ud af Skolen og Kirken. — Den sproglige Undervisning optog de fire Ugedage, Onsdag Morgen skreves Stil, ellers havde man fri, »ti som Poeten siger: Hvad som icke haffuer row ebland med, det kand icke ware wed«[3]. *Lordagen* var helliget Religionsundervisningen; men daglig dreves desuden den *latinske Chorsang,* der både kunde styrke i Musik, Sprog og Religion. —

Vi véd, at de pædagogiske Forhold efter Reformationen nødvendiggjorte Concentreringen af Undervisningen til disse få Fag, for i al Fald at sikre Disciplene fastere Kundskaber i det nødvendigste. Ordinansens Modstand mod Græsk og Hebr. er kjendt. På det første kunde det gamle Ord: »Græca sunt, non leguntur« endnu længe passe for de fleste studerendes Vedkommende, og en Lærer i det sidste var rent ud en sjælden Fugl. Naar man da f. Ex. hos Tauber læser om de glimrende Kundskaber i *Hebraisk,* som H. R. tilegnede sig i Århus, så turde det være mere end tvivlsomt. Tauber selv taler ellers ikke om Undervisning deri på denne Tid, og samtidige Kilder sige intet derom[4].

[1] Om Ordningen jfr. især Rørdam, Dsk. Kirkelove I 89—93, II 35 fg. etc. — [2] Tauber S. 54, jfr. Blache: Indbydelsesskrift fra Aarhus Skole 1850. S. 15. — [3] *Dsk. Kirkelove* I, p. 95. — [4] Pontoppidan: Annales eccles. IV, 329 nævner Rector Esbern Knudsen som den, der ledede hans Sprogstudier, efter Tauber faldt dennes Rektorat tidligere.

Disciplene sled ikke altid Skolebænken, men også lettere Sysler tilbødes dem. Som et Led i Opdragelsen benyttede Datiden de dramatiske Opførelser. Både gav de sproglig Øvelse, oratorisk Frihed, og førte paa personligere Vis ind i den klassiske Tankegang. Foruden gamle latinske Forfatteres Værker, opførtes moderne, fyldte med klassiske Citater, Ordsprog eller Bibelord, som på denne livligere Vis blev Disciplenes Eje. I Århus, som andre Steder, opførtes Skuespil ved Majfesten, som »alle Disciplene skulde deltage i«[1].

Et Par latinske Breve findes endnu fra Holger R.' Skoletid, men de giver ingen særlige Oplysninger. Det første fra 17 Nov. 1587[2] er endnu ret barnlig affattet. Han taler som en Bog om sin Iver i Skolen: Menneskets Liv uden Kundskaber er som Død og Grav, medens Lærdom nærer Menneskets Liv til den sene Alderdom! Lidt mærkelig Tale for en trettenårs Skoledreng; men det er den Tids deklamatoriske Stil, Blomster, der skal minde om dem i Klassikernes Haver. — Fra det følgende Aar (9/7 88) har vi et *Digt* i hjemmelavede Hexametre. Tonen er selvfølgelig, som det sømmer sig et saa klassisk klingende Poem, kothurnemæssig. Han længes efter sin Fader, ak, men Vandringer i Skov og på Mark fører ham ikke Forældrene for Øje:

Anxia sollicitant variæ mea pectora curæ
Fluctuat innumero et mens ægra dolore videndi
Te, pater, atqve tuam faciem vultumque serenum.

Som altid gav Skolen Lejlighed til at finde Venner. Vi nævne af hans Kammerater Brødrene Otto og Jørgen Skel[3], som han også siden i Livet stod meget nær. De boede hos Biskop Winstrup, og efter dennes Forflyttelse til Kbh. 1590 hos Magister Andersen. Muligvis har H. R. boet samme Sted; i al Fald stammer vel hans Bekjendtskab med Bispen herfra[4].

Det var formentlig ved Sommertid 1590, at H. R. forlod Skolen, færdig til at deponere ved et Universitet. Ole Vind siger, at hans Naturs Begavelse havde vist sig således i Skoletiden »at han sin Alders Forhåbning — og end de, som ældre

[1] Tauber p. 86. — [2] Afskrifter i *Ny kgl. S.* 4to. 2091. Vol. III, 38. Pakke. — [3] V. S. Scheel: Optegnelser om Familien Scheel. Kbh. 1871. De kom i Skole 1587 og rejste 1590, jfr. Tauber p. 90. — [4] Jfr. hans Besøg hos ham i Sommeren 1592 på Hjemvejen fra Rostok.

var, deres Profekt fast overgik«. Han var da $15^1/_2$ År gammel, en Alder som var ret almindelig for Indskrivningen ved Universitetet[1].

At unge Adelsmænd sendtes til fremmede Universiteter hørte dengang til Dagens Orden. Studieliv medførte næsten med Nødvendighed Rejseliv, og den lærde Stand følte samme Trang, som siden Håndværkerstanden bevarede, når den rejste på »Professionen«. Ikke blot Adelen rejste, de fattigste fægtede sig igjennem til de berømte Højskoler. Der ligger heri en Kritik og Underkjendelse af de Værdier, det kjøbenhavnske Universitet havde at byde på, som jo nærmere vi kommer det 17de Aarhundrede egentlig taber sin Berettigelse. De forskjellige Studiepåbud, som skulde sikre Universitetet de danske Studenter, var dog ikke kraftige nok til at hindre Rejserne. Først da de skærpede Confessionsforhold gjorde den tidligere almindelige Lærdomsmark til skarpt afgrænsede Agre, sattes der virkekraftige Stoppere for Rejserne. Men endnu var Forståelsen af den udviklende Betydning, Rejselivet gjemmer, fuldt levende. Det er, som mærker man endnu en let Dønning af Humanismens og Renaissancens Aand deri: man vil se og høre om Livet i dets mangfoldige Virkelighed. Og der blev rejst meget og langt af danske. — Imidlertid er det jo naturligt givet, at man ikke lader unge Mænd i så umoden Alder ture om på egen Hånd. Der blev stadig givet dem en ældre, studerende Person med som Hovmester, og Valget af denne »comes«, »ephor« etc. var, som man kan tænke sig, af største Betydning for Rejsens Resultater. Medens Mængder af unge danske Herremænd vendte hjem fra Udlandet, ødelagte paa Legeme og Sjæl, fordi de kun nåede til at se Rejsen som en Fornøjelsestur, og deres Hovmestre ikke forstod at tæmme deres Tilbøjeligheder og vække deres Interesser, så kunde Holger R. prise sig lykkelig ved det Valg, hans Fader traf, ti hans Ledsager forstod at gjøre ham

[1] TOLUCK: Geschichte des akad. Lebens I, 198 fg. Danske rejste ofte endog tidligere til Udlandet, uden at have afsluttet Skolen: Brejde Rantzov var 13 Aar (Heise 317), Alb. Skeel ligeså (Rørdam: Universitetets Historie II, 347—8) o. s. v.

Studierne kjære, så at han virkelig fik tilegnet sig Tidens Dannelse.

Men sålidt som Valget af Læreren var ligegyldigt for en Karakter som gamle Jørgen R., sålidt var Valget af Studiestedet. H. R. kom ikke vidt omkring, han har kun studeret ved to Universiteter, og hvad han så udenfor Rostok og Wittenberg, var såre lidt. Hvilket Misforhold, naar vi anstille en Sammenligning med hans jævnstillede! Hans Fætter FREDERIK R. rejste i 7 Aar med den senere Biskop RESEN og besøgte ikke blot de berømteste Steder i Tyskland og Schweitz, men gjennemrejste Italien og Frankrig. Kansler CHRISTIAN FRIIS har ligeledes de fleste berømte Byer i disse Lande på sin Rejseliste. H. R. nåede i 5 År kun til de få Byer i Østtyskland, i Landstrækninger, der bar få Minder om Åndsliv og Dannelse igjennem en lang Fortid, få Vidnesbyrd om Kunstsans — intet i al Fald i Sammenligning med Øvretyskland og Italien. — Men vi har heri et talende Vidnesbyrd om hans Studiers Ægthed og Grundighed. Tillige viser det os imidlertid, hvor ængstelig Faderen var, for at Sønnen skulde tage Skade på sin Rettroenhed, en Bekymring, der ofte kommer frem i hans Breve. — Den første Generation af Reformationstidens Epigoner stod endnu ret frit i dette, vi se danske Adelsmænd og studerende med Tillid søge til de berømte reformerte Højskoler i Heidelberg, Strassburg, ja selv Genève o. s. v. men just ved denne Tid mærker man en Ændring i Rejserouterne[1], og lidt efter lidt høre disse Besøg op eller betragtes med Uvilje. — Jørgen R. var en orthodox Mand, men ganske vist af en Rettroenhed, der lå forud for Concordieformlens. Hans Ungdomsstudium og Kjærlighed til de to »drabelige« Mænd Luther og Melanthon gjorde ham fremmed for den moderne tyske Orthodoxi, der kastede Vrag på Philippus og ikke yndede at erindre, at han var Augustanas Forfatter[2] eller Forfatteren til de af Luther højt priste »Loci«. Skinsygen over den Udbredelse, Melanthons formidlende Theologi fandt siden Luthers Død, drev disse Theologer, der brammede med at være Luthers ægte Børn, til at kalde Reformværkets trofaste Støtte for »pestis ecclesiarum Germanicarum«, og da Philippismen atter

[1] *Dsk. Mag.* 4 R. II. 243. — [2] G. FRANK: Gesch. der protest. Theologie. I. Leipzig 1862. S. 243.

1588—91 holdt Indtog i Wittenberg råbte disse Theologer på »Lutheranopapister«. Tilhængerne af Formula Concordiæ, der ikke med Urette fra reformert Side fik Navn af Formula Discordiæ, brændte af Nidkærhed over Besmittelsen af Reformationens Arnested ved disse »verkehrte Herzen, uforskammede Sofister, Kristi Forrædere, deformatores af Kirken, der gjorde Wittenberg til et »Løgneofficin«![1]. Polemiken var ikke mere parlamentarisk fra den anden Side, og under disse Stridigheder, der fyldte hele det reformerede Tyskland, og lidt efter lidt forvandlede Universiteter og Kirker til Arenaer for disputerelystne Klopfægtere, måtte begge Partier med Sorg og Forbitrelse se, at Evangeliet mistede Terrain i Sydtyskland, og den reformerte Bekjendelse bredte sig i Vesttyskland[2].

Danmarks Stilling til det store Splidens Æble, Concordieformlen, havde været klar nok; man afviste den som »Lærdom, der er os og vore Kirker fremmed og ubevant«; ja trods al Modsigelse synes det endda at stå fast, at Frederik den anden kastede den på Skorstensilden[3]. Sikkert er det også, at mange herhjemme så med Smærte Forkætrelsen af Filip Melanthon[4]. Man ønskede at holde sig til en jævnere reformatorisk Theologi uden særlige Spidsfindigheder, især da man ikke måtte følge Hemmingsen. Denne Anskuelse delte Jørgen R., og vi få ofte at se af hans Breve til Sonnen, at subtile theol. Distinktioner ikke var efter hans Smag. Men herved var i Virkeligheden Valget af Studiested for Holger indskrænket til *Rostok*, hvor man alene i alt væsenligt havde bevaret den ældre bibelsk-praktiske Uddannelse i Theologien. Her borgede DAVID CHYTRÆUS' berømte Navn for, at Studierne dreves i en Ånd, der kunde falde i Tråd med Jørgens. Hertil kom, at OTTO ROSENKRANTZ havde studeret dér i sin Tid[5].

Det er jo almindelig kjendt, hvor livlig en Forbindelse der dengang herskede mellem Danmark og Universitetet i *Rostok*. Forholdet havde været således inden Reformationen, og det

[1] ib. S. 100 o. fl. — [2] GIESELER: Lehrbuch der Kirchengeschichte. 3 B. I. Bonn 1840. 399 fg. — [3] RØRDAM: Universitetshistorie II. S. 208 fg. — [4] HEGELUNDS *Epigrammata* taler om nogles astuta crudelitas og frivola credulitas i Hadet til Melanthon. Han véd, at Jørgen Ros. ser anderledes. — [5] HEISE S. 339.

blev uforandret efter den. Nu da Universitetsmatriklen foreligger trykt, overse vi let, hvilken Hær af danske Forgængere Mg. Stygotius har haft, der har studeret her. — Nordiske Studenter havde deres egen Regens dér[1] og danske gjorde sig ofte bemærkede ved at tage akademiske Grader[2]. Ikke mindst stode de daværende Professorer i livlig Forbindelse med Danmark. Af Celebriteterne havde for Ex. LUCAS BACMEISTER opholdt sig her som Lærer for Prinserne Magnus og Julius, Frederik den 2dens Brødre, og som Hofpræst hos Christian den 3djes Enke[3]. CHYTRÆUS, der havde haft Kaldelse hertil, fik sendt Gaver fra vort Universitet.[4] Mænd som Tyge Brahe, Niels Kaas, Kr. Friis, Jørgen Rosenkrantz o. fl. korresponderede med de rostokske lærde.

Gustav Frank[5] skildrer Perioden efter F. C.'s Fremkomst (1580—1600) i følgende Ord: »Et dogmatisk Småtliv, i hvilke få viste sig som sande Lutheranere. Dette og den umådelige Stridssyge, der lagde sig over Kirken som et Udslet, den uhørte Grovhed hos de lutherske Theologer, med hvilken de førte bella Dei contra Diabolum et hæreses, fuldender Tidsalderens Billede.« Men hertil må bemærkes, at dette i det mindste ikke passer på Rostok[6]. Her var endnu en Planteskole for melanthonsk Humanisme, praktisk Fromhed og delvis theol. Liberalisme til langt ned i det 17de Årh. Det var Filips Ånd, der gav de filos. og theol. Lærere Præget; Mænd som Chytræus, Caselius, Burenius, Posselius, Juristen Borgholten o. a. kaldte sig hans Disciple. Her brugtes stadig Melanthons Lærebøger, hans Dialektik, Rhetorik, Fysik og »de anima«.

Når DAVID CHYTRÆUS havde underskrevet den bergske Formel, så fortrød han det i al Fald siden, og han blev ved at holde på Filips Loci som dogmatisk Håndbog, vilde ikke fordømme ham med Peucer og hans andre Tilhængere. Stridstheolog var han ikke. Hans Collegaer BACMEISTER og SIMON PAULLI tilhørte samme Åndsretning.

Vi har overvejende haft Blikket rettet mod den theol. Tidsstrømning, skjønt HOLGER R., når han som ung Novice kom til

[1] RØRDAM II, 286—7. — [2] Hans Tausen holdt Forelæsn. dér som Magister. KRABBE, die Universität Rostock S. 347. — [3] KRABBE S. 636. — [4] *Ny kirkeh. Sml.* IV. 291—3. — [5] I, S. 240. — [6] THOLUCK: Gesch. des ak. L. II. S. 100 fg., jfr. KRABBE die Univ. R. S. 594, 718, 667.

Universitetet, nærmest skulde have at gjøre med det filosofiske Facultet, og var bestemt til det juridiske Fagstudium; men Theologien var jo dengang den centrale Videnskab i Forhold til hvilken ikke blot »Kunsterne«, men også de andre Videnskaber var Tjenerinder (ancillæ). Det var Theologien, der besad de studerendes egentlige Interesse, og i en vis Forstand er det rigtig, når man påstår, at egentlig Fagforskjel ikke endnu existerede. For *alle* studerende var Universitetstiden en delvis theol. Studietid, skjont de færreste på det Tidspunkt, vi stå ved, gjennemgik det egentlige theol. Kursus, men nøjedes — om de kom så vidt — med en systematisk Gjennemgang af »Kunsterne« og disses Afslutning i Magister artium' Graden. Der måtte endnu gå nogen Tid, inden man for Ex. her i Danmark kunde kræve et theologisk Studium som det regelmæssige for de tilkommende Præster; vi stå i en Periode, der har mange Tilknytningspunkter til den i England endnu rådende Uddannelsesform.

Det falder naturligt i denne Sammenhæng at kaste et Blik på den Måde, man dengang drev sine Studier på. Det mærkeligste ved disse i Sammenligning med Nutidens er den gjennemførte Enhed af det reciperende og det producerende (discere og docere). Så snart Studenterne vare nået blot noget frem, kom de til at *yde* noget af de indsamlede Kundskaber. De *rhetoriske* Øvelser og *Disputationerne* vare beregnede herpå, og særlig de sidstes pædagogiske Værdi bestemtes såre højt: »én Disputats nytter mere end 20 Lektioner«[1]. Derfor blev Brugen af dem overdrevet, og den sofistiske Dygtighed, som disse Øvelser frembragte, har på mange Måder været til Kirkens Skade, så de senere Præster, uden at kunne frigjøre sig fra den, kom til at byde Tilhørerne Stene for Brød. Modsigelseslyst, Trættekjærhed, Grovheder o. s. v. alt dette, der fulgte dem, blev Skolarernes andet Jeg. Dog må man ikke glemme, at den ovenudtalte gamle Bedømmelse af dem er væsenlig berettiget. Når Studenterne kom fra Skolens endeløse Repetitioner og Memoreringer til de akademiske Disputationer med deres frie Benyttelse af de åndelige Evner, med deres Fordringer til Eftertanke og Snarrådighed, så må den vækkende og udviklende Virkning af dem have været let påviselig. Samtidig borgede Præses' Modenhed

[1] Tholuck. I, 243

og Overlegenhed for, at Øvelsen holdtes i velordnet Spor, og at Stoffet ligelig blev gjennemgået og ført til Ende. Var så Studenterne nåede frem til Magisteriet, den foreløbige Afslutning indenfor det filosofiske Fakultet, havde de selv Ret til at docere og præsidere ved Disputationer, og fortsatte så — om de vilde — deres Fagstudium »et discentes et docentes«. Disse Læsemestre (magistri legentes) forøgede selvfølgelig Universitetets Lærerkræfter i overordentlig Grad, og vare ofte fortræffelige Mellemled mellem Professorerne og de unge. Det uheldige var imidlertid, at man ofte for deres Øvelser tilsidesatte Forelæsningerne hos Professorerne.

Hos disse havde man både private og offentlige Forelæsninger og Disputationer. Denne Ordning var just ikke altid til Gavn for de offentlige, de private betaltes nemlig extra. Ikke blot fristedes Professorerne derved til tarvelige offentlige Forelæsninger, der endog aldrig syntes at kunne få Ende, men hos Studenterne opkom Følelsen af, at disse ikke var så »fine«, fornemme Personer sendte derfor deres Famuli hen at skrive ned, hvorefter de selv nød Afskrifterne i deres »Musæum« eller Studiekammer[1]. Vi skal ikke opholde os nærmere ved Forelæsningernes Indhold, vi vil i Løbet af Fremstillingen gjentagne Gange komme tilbage til Universitetsforhold. Vi berøre blot den Klage, som almindelig lyder, at det skortede på en ordnet Studieplan også for Professorerne. De nåede aldrig deres Discipliner igjennem i rimelig Tid, hvorfor Studenterne levede på Stumper og Stykker. Bedre var det med Disputationerne, der især i Tyskland besad alles Interesse i højere Grad. Et fuldt Studiekursus[2] sattes til c. 5 År, således at de første anvendtes til »Kunsterne«, de sidste til Fagstudiet, men hvormange nåede så vidt? — Den gamle Skik, at Studenterne skulde bo sammen i Collegier, »Bursen«, Regenser, små Universiteter i mindre Stil ledede af en »Regent« og Magister, ophørte efterhånden på Grund af Overfyldningen; fornemmere eller mere velstillede Personer kom da i Huset hos Professorer[3], hvilket førte til, at disse gjorde sig en hel Forretning deraf til Ærgrelse for Borgerne, da Professorers Huse vare skattefri. — Om Livet blandt de studerende giver både Tholuck og Rørdam mange

[1] ib. I, 75, 89. — [2] ib. I, 231 fg. — [3] ib. I. 77, 206, 215.

Oplysninger, det var ofte sørgelig råt; dog hører den berygtede Pennalisme i den Skikkelse, hvori MOSCHEROSCH revsede den ikke vor Tid til. *Depositsen* var også blot Latterligheder, grove for vor Opfattelse, men sikkert morsomme og passende for Datidens Mennesker.

Inden vi gå over til Betragtningen af Holgers R.' første Universitetsstudier, må vi til disse almindelige Bemærkninger om Universitetslivet endnu føje en kort Belysning af en ejendommelig Bevægelse, der dengang rørte sig i den filosofiske Verden, og ikke mindst i Tyskland satte Sindene i heftig Bevægelse. Vi sigte til *Ramismen*. — PIERRE DE RA RAMÉE (Petrus Ramus) er én af de søgende Ånder, der karakterisere Renaissancen. Han tørster, som de fleste Humanister, efter Tilegnelsen af det store klassiske Kundskabsstof, som Grækerne ved Middelalderens Slutning bragte til Italien og Vesterleden, er født Skeptiker m. H. til hele den hjemlige overleverede Kulturform, drives af sin Oppositionslyst og kritiske Evne til Reformforsøg af hele Rækken af de frie Kunster, og vender sluttelig den romerske Bekjendelse Ryggen for at finde personlig Hvile i Evangeliet, som det uforfalskede *oprindelige* Vidnesbyrd om Kristendommen. — Den umådelige Opsigt, han vakte, der gjorde hans Navn til Bannermærke for en hel Skole, skyldes især hans heftige Kritik af Lærefaderen ARISTOTELES, hvis Autoritet ikke mindst ved den berømte Pariserhøjskole var så fastslået for den alm. Bevidsthed, at man endog i sin Tid havde villet kanonisere ham[1]. — Han vejrer i flere Henseender det nye, som den moderne Tids Filosoffer Bacon og Descartes først langt senere bragte frem og kæmpede for, og deltager i Forsøget på at finde den »nye *Methode*« i Videnskaben, som Datidens Stormænd i Åndens Verden postulerede, men endnu manglede Overlegenhed over det nylig tilførte Stof til at formulere. — Ramus, der i det hele står som Repræsentant for den humant dannede »commonsense« har givet fortræffelige Vink til Forbedringer både i Skolen og ved Universitetet[2]. Som Lærer har hans veltalende Foredrag med dets oplysende Anvendelse af Stof, hentet fra klassiske Oratorer og Digtere, på de dialektiske Regler — efter JOHAN STURMS For-

[1] CH. WADDINGTON: Ramus, sa vie, ses écrits et ses opinions. Paris 1855, p. 125 fg. — [2] ib. p. 145.

billede for Resten — virket uhyre vækkende i Modsætning til den overleverede abstrakte og golde Læremåde.[1]. Han har også rigtig set de svage Sider ved den aristoteliske Dialektik, som den fremførtes i Skolastikens Opfattelse, har Fortjenester af Fagstudiernes selvstændige Fremme, især af Mathematiken, og først og sidst national Betydning ved sin Begejstring for Modersmålet, men det er dog sikkert, at han lige fra sin første Theses mod Aristoteles, gjør Stagiriten stor Uret, og at hans Modstandere i meget væsenlige Punkter så rigtig, når de hævdede, at R. kun var en utaknemlig Elev, der kastede Vrag på den, hvis Kalv han i Virkeligheden selv pløjede med. Han mente selv med sit Princip om den sande Dialektik som »Kundskab i Talekunsten« at have fornyet den *sokratiske* Lærevis, og søgte Indholdsfornyelse i Platons Dybder, men så lidt som den Aristoteles, han kæmpede mod, var den sande Stagirit, men en middelalderlig skolastisk Overarbejdelse af anden, tredje Hånds Rang, og så lidt som den Platon, der bragtes frem i Italien dengang, var den rette, men i Virkeligheden er ligeså traditionel opfattet og afledet nyplatonisk Overarbejdelse, formidlet gjennem Plotinos og Proklos, så lidt er Ramus' Socrates andet end en Fornyelse af de romerske Eklektikeres Populærfilosofi med dens sunde Menneskeforstand i smagfuld Form og rhetorisk Iklædning[2]. Den Cicero og Quinctilian, som han selv vakte Anstød ved at kritisere[3], ere i Virkeligheden hans åndsbeslægtede.

Ramus faldt som Offer ikke så meget for sin protestantiske Bekjendelse, som for sin dristige Kritik af Aristoteles ved det parisiske Blodbryllup 1572, men hans Meninger kunde sålidt fældes på den Vis som den evangelske Bekjendelse. Omtrent i hele Evropa finde vi Disciple af ham, men især ved de tyske Universiteter. Hjemme hos os fandt han også en Række begavede Talsmænd[4]. — Der var nu især to Ting, som gjorde, at man ved lutherske Universiteter satte Himmel og Jord i Bevægelse mod den veltalende Franskmands »Nyhedsjageri«. Dels den virkelig omhyggelige Tilegnelse af et omfattende filososisk-

[1] ib. p. 35, 75, 84. — [2] W. Windelband: Geschichte der Philosophie Freib. i. B. 1892 p. 280. 284 fg. — [3] Waddington p. 64. — [4] ib. p. 381 fg. Gjellerup: Jersin. p. 39 fg. Paludan: Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur 1887 p. 54 fg. Rørdam: Univ. Hist. passim.

filologisk Kildestudium af Aristoteles, drevet både i Italien og Tyskland, hvorved man stod så fjærnt fra den skolastiske Aristoteles, at R.' Kritik tabte sin væsenlige Berettigelse. (Her må dog indrømmes, at vi fra mange af dettes Bærere hører Klager over Kildestudiets Tilsidesættelse for Exp. i Wittenberg[1], som forøges jo længere vi komme ind i Aarhundredet.) Især studeredes ivrigt *Metaphysiken,* overfor hvilken Ramisternes Overfladiskhed kom stærkere og stærkere frem. — Dels dog den theologiske Mistanke, han måtte vække, når man gjentagne Gange så, hvorledes Ramisme for mange blev Overgangen til de reformertes Lejr.

I *Rostok* var man vel Modstander af Ramismen, men stod her, som i den theologiske Strid forholdsvis moderat. CHYTRÆUS tog Ramus i Forsvar mod Udskældelser, men holdt sig til Melanthon. Prof. FLACIUS, der docerede Dialektik var derimod ivrig Aristoteliker, og det blev kjendelig på hans Disciple. Vi vil da se, at Holger R. tidlig uddannede sig til en bitter Modstander af Ramismen.

Til Oplysning om H. R.' Studium ved Rostoks Universitet besidde vi et temmelig rigt *Brevmateriale* i Afskrifter fra det rosenholmske Arkiv[2]. Desværre er disse Afskrifters *Dateringer* ikke altid til at stole på, og det har derfor været nødvendigt at prøve hvert enkelt Brev. De indeholde imidlertid i Regelen Data, så at de, sammenholdte med hverandre, hjælpe os på ret Vej. Ikke mindre end 28 Breve ere opbevarede, som henhøre til dette Ophold[3].

[1] THOLUCK: Geist der luth. Theol. Wittenbergs. Hamburg 1852. S. 56. PAULSEN: Gesch. der gelehrt. Unterrichts. P. 319 fg. — [2] Afskrifter i *Ny kgl. Saml.*, 4to 2091 *vol. 1—3* (vi citere dem under Navn »Rosenkrantziana«) i BØLLINGS Breve og i *Rigsarkivet:* LANGEBÆKS Diplomatarium. Nogle optrykt i Krh. S. III. 1. — [3] Fra HOLGER *selv* 13 Breve af $^{12}/_{4}$ 1591, $^{9}/_{5}$, $^{31}/_{7}$ $^{10}/_{10}$, $^{24}/_{12}$ $^{6}/_{1}$ 92, endnu et af samme Dato, et formentlig derefter skrevet, der urigtig dateres $^{28}/_{2}$ 88, $^{13}/_{1}$, $^{13}/_{2}$, ét derefter fejlagtig dateret $^{1}/_{6}$ 91, $^{20}/_{3}$, $^{8}/_{4}$ 92 (fejlagtig dateret 1591). Fra JØRGEN R. findes 6 Breve: $^{22}/_{8}$ 90, $^{1}/_{3}$ 91, $^{3}/_{10}$ 91, $^{12}/_{12}$ 91, $^{12}/_{2}$ 92, $^{27}/_{3}$ 92. — Fra H. R.' Lærer CRAMER findes 7, $^{1}/_{9}$ 90, $^{2}/_{12}$ 90, $^{1}/_{7}$ 91, $^{18}/_{9}$ 91, $^{29}/_{10}$ 91, $^{24}/_{12}$ 91 (dat. 92 vel fordi

De fleste rejsende, der nu om Stunder fra Gjedser sætter over til Tyskland, haste fra Warnemünde forbi den gamle Hansestad, som i Juli 1590 var Holger Rosenkrantz' Rejsemål[1]. Men med Urette, ti den gamle By, der endnu besidder en uforfalsket gammeldags Duft over sig, fortjener vel et Besøg. De gamle storartede Teglstenskirker, Portbygningerne, de mange gotiske Privathuse, Voldene, ja selv Livet i Gaderne har endnu bevaret et så ejendommeligt Præg, at man uvilkårlig sattes Aarhundreder tilbage. Endnu bo Håndværkerne lavsvis i deres særlige Gader, endnu sidder Kjøbmanden i sit faste hvælvede Kontor, og går man udenfor St. Petri Port, hvorved den smukke Petrikirke ligger — med et Mindesmærke over Schlüter, der her begyndte Reformationens Værk i Rostok, ved Siden — så præsenterer den ærværdige Bymur med de dermed sammenbyggede gamle Huse, den herlige Kirke med det slanke Spir — ganske som vor gamle Frue Kirke i Kjøbenhavn havde det — og den besynderlige gammeldags Bro over Warnow, der til denne Side danner Bygraven, et virkelig slående Billede fra det 16de Aarhundrede.

Aaret er regnet fra Jul), 6/1 92. — Hertil kommer enkelte Breve fra David Chytræus (2), Luc. Bacmeister (1), nogle danske Adelsmænd: Georg Brockenhuus, Otto Lindenov, Joh. Lindenov. — Den nævnte Correspondance er højst ufuldst., som det både fremgår af Brevene selv, der omtale andre tabte, og af Sagen; vi har jo ingen fra H. R. og Cramer fra det sidste Halvår. — Grunden til Datoændringerne anføres nedenfor. — Som Kilder har vi videre en Del trykt Academica fra disse Aar. — [1] Heise mener, at H. R. tidligere har været i Rostok én Gang. Han støtter sig på et Brev fra Chytræus (Afskr. i Rosencrantziana) dateret Påske 90. Videre findes et Brev af H. R. selv dateret Rostok 28/2 88. Herpå kunde også Krabbe: die Univ. Rostock p. 745 Anm. tyde, der omtaler H. R. som immatrikuleret 1585. Dette sidste er imidlertid en simpel Trykfejl (jfr. Hofmeisters Matrikel). Begge Brevene ere fejl daterede i Afskrifterne. Det af 88 er fra 1592, som det fremgår af Omtalen af en med en kbh. Borger sendt Disputats (jfr. Brev 18/1 92 og ét fra Febr. 92). Chytræus' er rimeligvis fra 1596, da det sender en Tale holdt i Jubel-Aaret efter Luthers Død. Før 1591 kan det i al Fald ikke været skrevet, da vi fra Dec. 91 har et Brev fra Chytr., der angiver sig som Indledn. til en Forbindelse med J. R. — Imidlertid, hverken Ligpræd. eller Mindeskrifter kjende et tidligere Rostokkerophold, og det fremgår med Sikkerhed af Brevenes Udtalelser, at dette er det første. J. R. forlanger 22/8 90 Oplysn. om Studieforholdene på en Måde der udelukker, at Holger tidligere har kunnet meddele slige. — H. R. omtaler 1/6 92 sin Fætter Frederik som ukjendt, skjønt han måtte have truffet ham i Rostok, som han havde været der 1585. Alene Immatriculationens Angivelse hos Hofmeister kuldkaster Formodningen.

— Men det er ikke mere en Storstad, man kommer til, ikke længer et første Rangs Centrum for Åndsliv, Industri og Handel; andre Steder have længst overfløjet Rostok, og det gjør et trist Indtryk, når man nu til Dags ser en lille Skare om Søndagen trykke sig sammen i den vældige Mariekirke, hvis Rummelighed og Storslåethed er talende Vidnesbyrd om religiøs Trang hos de henfarne Borgerslægter. —

I Juli 1590 kom HOLGER R. til Rostok og blev immatrikuleret ved Universitetet[1]. Her ventede ham hans Mentor, en ung lovende Student DANIEL CRAMER fra Reetz i Neumarkt, der studerede der siden Sept. 1588. Cramer var født Jan. 1568 og således omtrent sex Aar ældre end Holger[2]. Han er rimeligvis anbefalet Jørgen R. af dennes personlige Ven, Prof. theol. LUCAS BACMEISTER, der i Brevene betegnes som en Slags Overopsynsmand med Holgers Studier, og i hvis Hus han spiste[3]. Det var endnu ikke dengang så almindeligt at give de unge Adelsmænd udenlandske Magistre, sædvanligvis fulgte én af de kbh. Professorer anbefalet Student dem, og fik således Lejlighed til at fortsætte egne Studier under mangfoldigere Vilkår. Dog forekomme tyske Præceptores tidlig[4].

Som venteligt er, var Cramer henrykt ved sin nye Stilling, en Glæde, han også giver Luft i et Brev til gamle Jørgen, hvori han udkaster Programmet for de påbegyndte Studier[5]. Efter i hojtravende Vendinger at have forsikret Faderen om, at han er sig sit Ansvar over for Holger »eders eneste, eders ypperste Skat« bevidst, hvem han sikkert skal vogte for alt slet Selskab, — han vil jo altid være ved hans Side i Studerekammeret, i Kirken, ved Bordet, ved Forelæsningerne, og desuden vil Holger jo lære Dyd og Fromhed hos Dr. Lucas —, giver han os et Indblik i de private Studiers Indhold, der viser, at til at begynde med var Universitetslivet ikke væsenlig forskjelligt fra Skolelivet. Det er de 2 Sprog, Latin og Græsk, Stilskrivning og rhetoriske Øvelser, man

[1] Udtalelse i Cramers Brev 1/7 91. — HOFMEISTER: Die Matrikel der Universität Rostock II 233: Oligerus Rosencrantz, Georgii filius nobilis Danus (mense Julio, under Bartholom. Clingius' Rectorat). — [2] Om Cr. se JOCHERS Gelehrten Lex. I. — [3] D. Cramer 13/9 91. OTTO R. og Fætteren FREDERIK havde boet hos Dr. Bacmeister. — [4] Exemp. hos RØRDAM: Univ. Hist. II 367. — [5] 1/9 1590.

først tog fat på. Men som Hovedmålet sættes Gjennemgangen af den *aristoteliske Dialektik,* der atter skal forberede Overgangen til de højere Studier i Physik og Ethik. I dette Prospectus er egl. kun de sidste Momenter forskjellige fra, hvad Skolen, d. v. s. den femdelte Kathedralskole bød på. Det er den moderniserede Form for det middelalderske Trivium: Grammatik, Rhetorik og Dialektik. Dette Indledningskursus var imidlertid i høj Grad nødvendigt for Universitetet, sålænge Skolerne endnu var af en så forskjellig og ofte tvivlsom Karakter. Selvfølgelig rettede dets Længde sig efter Elevernes Evner, og vi se snart Cramers Program udvidet og overskredet.

Ved Universitetet dreves endnu en propædeutisk Religionsundervisning, hvortil alle Studenterne af de forskjellige Faculteter var forpligtede. Hertil brugtes Chytræus' Katekisme[1], der følger Luthers. Den hørte til Fordringerne til Baccalaureatet. Dette gled efterhånden sammen med Magisteriet, men Studiet blev i Hovedsagen det samme. — En Universitetstale fra 1556[2], holdt i Rostok, inddeler Studenterne under det filos. Facultet i tre Klasser: auditores grammaticæ, der har deres Tid optaget aldeles som i Skolen, derefter stud. lauræ, der privat læse Dialektik og Rhetorik, offentlig Mathematik og Sprogene; endelig candidati magisterii, der læse Physik, Ethik og Politik, og når de vil, høre Foredrag over græske og latinske Forfattere[3]. Holger stod altså i anden Klasse.

Som det vil ses heraf, og som det fremgår af Brevene, dreves Studiet altså dels ved det egl. Universitet ved Forelæsninger og Øvelser, hvis Formål endnu for en stor Del sigtede til Uddannelse i Poesi og Veltalenhed[4], dels hos Privatlæreren, og her også til at begynde med ved udvidet Repetering af Skolestof, derpå ved Disputeringer over det gjennemgåede. — Vi betragte foreløbig *det private Studium,* og høre da, at Cramer i Begyndelsen lagde Hovedvægten på *Rhetoriken.* Han benyttede dels Melanthons lille Lærebog, dels, da han fandt den for kortfattet, en udførligere Oversigtstabel, som han selv havde forfattet, og som opsloges på Væggen i Studere-

[1] THOLUCK: Ak. Leb. I 100—2. — [2] ib. 210. — [3] Væsenlig det samme som før Reformat. jfr. PAULSEN: Gesch. des gelehrt. Unterrichts p. 17 fg. — [4] PAULSEN 229 fg.

værelset, for at Holger stadig kunde forlyste sig ved dens retledende Bestemmelser. Efter at den nødvendige Sikkerhed i Sprogene og Rhetoriken var erhvervet, toges for Alvor fat på den egentlige Filosofi, der delte sig i den theoretiske og praktiske. Indledningen heri var Studiet af *Aristoteles' Organon,* al Filosoferings Værktøj og Hjælpemiddel. Det var et meget omhyggeligt *Kildestudium,* som Cramer lod sin nu i Græsk sprogfaste Elev gjennemgå. Han beretter os selv derom i en Bog, han dedicerede Holger, da de skiltes[1]. — Men foruden Textstudiet måtte de stadig søge Hjælp hos de berømte Commentatorer, »hin Kunsts utallige Kunstmestre«: Zabarella, Scheccius, Toletus, Pacius, Crellius, Fonseca, Scherbius, Lys på Humanismens Himmel, der forlængst ere blegnede, men som dengang førte de unge Tyroner sikkert til den græske Filosofis Grundkilder[2]. Man forbigik naturligvis heller ikke de gamle Berømtheder fra den aristoteliske Videnskab: Averroës, Alexander og Porfyrios.

Henved Majmåned 1591 var det logiske Studium så vidt fremme, at Cramer kunde lade sin Elev begynde på en Gjentagelse af det i *Disputationsform*[3]. — Allerede siden Slutningen af Aaret 1590 havde Prof. Bacmeister ladet sin Søn deltage i Cramers Øvelser[4], og selvfølgelig havde man efterhaanden gjort Bekjendtskab med en stor Del af den studerende Ungdom. Danske var der f. Ex. nok af, som Matriklen viser. — Efter Cramers Skjøn udvalgtes en Del begavede unge Mænd, som nu i et »privat Collegium« med Cramer som Præses gjennemgik Logiken i Disputatser hver 14de Dag. De unge var skiftevis Respondentes. Målet herfor var den *offentlige* Disputation i Universitetets store Auditorium. Vi komme siden tilbage til disse Øvelser. I dette Collegium holdt de unge ogsaa deres *Taler og Declamationer*[5], hvis klassiske Tilsnit og Form Cramer vågede over, stadig pegende paa Rhetorikens Lovtavle på Væggen og vejledende til Blomsterplukningen i de gjennemlæste Klassikeres Zirbede.

[1] D. CRAMER: Synopsis Organi Aristot. 2den Ud. Witeberg. 1604. 8° Fortalen. — [2] ib. Pg. A8. Alle de ovennævnte ere stive Aristotelikere og Antiramister, Fonseca og Toletus var Jesuiter. — [3] H. R. Brev 9/5 91. — [4] Cramer 2/12 90. — [5] D. CR. 13/9. Holger kan ikke skrive på Gr. af hans Declamation i det private Coll.

Medens disse Fællesøvelser holdt på, gjennemgik Lærer og Elev den theoretiske Filosofis Grundstykker. Først det for Datiden så uhyre vanskelige mathematiske Studium. Den berømte Euklid med hans Commentatorer holdtes af alle for en hård Nød at knække. Ramus skildrer, hvilke Kvaler han havde af dette Studium, hvorledes Fortvivlelsen drev ham til at kaste Bogen fra sig, da han efter forgæves en Time at have tænkt over en af Demonstrationerne følte sig som nervelammet[1]. — I Dec. 1590 er man i fuld Gang med Euklid og Sfærelæren, formodentlig efter Theodosios. Hertil føjes nu Lieblers *Physik*[2]. Næppe havde Holger tilegnet sig det nødvendige af Mathematiken, Astronomien og Physiken, før Cramer optog dette Stof til Nybearbejdelse i Privatcollegiets Disputereøvelser. Strax efter Julen 1591 begyndtes *physiske Disputationer*, der holdtes hver Uge. Således håbede man at ende denne Disciplin ved Påske 1592. — Af de theoretiske Discipliner stod nu *Metaphysiken* tilbage; det synes dog ikke, at man er trængt videre ind i den, skjønt Cramer omtaler den som lært også i Rostok[3]. Derimod blev den Gjenstand for et grundigt Studium siden i Wittenberg. — Men man vendte sig nu til de *praktiske* Discipliner, og gjennemgik *Ethiken*. Allerede i October 1591 var man optaget af den. Datidens Studium af Ethiken var præget af dens Benævnelse: praktisk Filosofi. Hertil knyttedes nemlig Belæringer af statsvidenskabelig og historisk Art. Det var ofte — ja endog lang senere endnu — Jurister, der docerede Ethik. Heraf fremgår det lidet mærkelige i, at man — hvad man i vore Dage er blevet opmærksom på — kan finde Spor af »Naturret« før Grotius' Tid. Da i Virkeligheden Ethiken for Datiden medtog en praktisk Anvendelse af de aristoteliske Sædelove paa Politik og Historie, var man med Nødvendighed inde på Naturrettens Område, og det falder da ganske naturligt at finde Mænd som Melanthon og Hemmingsen priste som Retsfilosoffer. — Om

[1] *Waddington*, Ramus p. 108. — [2] Ved Sommertid 91 er man ivrig beskjæftiget med Physik. D. Cr. 1/7 91. — Georg Liebler f. 1524, Prof. i Tübingen. Formentlig hans Epitome philosophiæ naturalis ex Aristot. — Skrev Stridsskrifter mod Prof. Anders Krag i Kbh. Er Ophavsmand til den Anskuelse om Kirkeforfatningen, som siden i England stredes med den puritanske (Erastianisme). — [3] Synopsis Organi, A3.

dette Kursus' eklektiske Natur vidner Cramer, når han i den før citerede Fortale nævner som Kilderne her: Aristoteles og vor Tids berømte Politikere (formentlig Mænd som Bodin, Machiavelli, Spinassati o. s. v., som H. R. selv omtaler i et Brev fra 1594) tilligemed Historikerne fra de forskjellige Aarhundreder. Ja selv det egl. *juridiske* Studium kunde Cramer senere som en værdig Polyhistor føre sin Elev ind i. Selvfølgelig må man her tage disse Videnskabers datidige Omfang i Betragtning.

Ved Siden af alle disse Studier gik imidlertid fra første Øjeblik og til sidste en stedse dybere Tilegnelse af »Theologiens hellige Dogmer«, i hvilken man »skred mange Parasanger frem«. Som *Religionsundervisningen* i Skolen havde sine bestemte Dage, havde den det også i Universitetslivet og vel også i det private Studium. At vise Kristendommens evige Sandhed og Gyldighed og godtgjøre, at alle »Kunsterne« kappedes om at højne og stadfæste den, var jo i øvrigt den egentlige Ærgærrighed hos disses Lærere.

Vi har nu set, hvorledes Cramer ledede de private Studier i de to Aar, H. R. tilbragte med ham i Rostok. Lad os kaste et Blik på, hvad Universitetet bød ham. Forst og fremmest må vi her nævne den Professor, som baade Cramer og H. R. kalder deres Lærer, og hvis Anskuelser sikkert har bidraget meget til at højne deres Interesse for ægte aristotelisk Studium, nemlig Matthias Flacius, Dr. med. og Prof. organi Aristotelici. Han var en Søn af den berømte Reformationsmand og kirkehistoriske Lærde. Ligesom Faderen var han et udmærket Hoved, og skildres af Krabbe[1] i følgende Ord: »Skarphed og dialektisk Udvikling, Klarhed og Præcision, og dog al Dybhed i Tanken udmærkede ham i fortrinlig Grad. Hans Arbejder over Aristoteles høre til de bedste, hin Tid frembragte om denne. På de forskjelligste Områder af Videnskaben var han literært virksom, også hans physikalske Skrifter blev skattede.« Han nærede stor Interesse både for Rosenkrantz og hans Lærer, hvilket han lagde for Dagen ved at tilegne den første sit Hovedværk, sine Studier over Aristoteles Dialektik[2]. Da han døde, inden Værket var trykt færdigt, blev det Cramer, han overdrog Udgivelsen deraf, og det

[1] Die Univ. Rostock S. 733 fg. — [2] Matthi. Flacius: Opus logicum in organon Aristotelis Stagiritæ. 1593, stort 8⁰ 1102 Sider.

udkom da i 1593 med en smuk Fortale til Holger af Flacius. Han skrev sin Bog ikke for at forøge Compendiernes Antal og derigjennem holde Studenterne borte fra de græske Originaler, men netop for at føre dem tilbage til disse. Han klager over de græske Studiers Forfald, men fremhæver Holger R.' grundige Sprogstudier og hans Indtrængen i Filosofiens Kilder. Som en Tak, fordi han vilde være hans Ven, og fordi han ganske særlig interesserede sig for Arbejdet, da Flacius havde det mellem Hænder, skulde det bære Rosenkrantz' Navn. — Vi forstå da, at denne kalder ham præceptor meus observandus[1]. —

Hvormange af de andre otte Artister H. R. har hørt forelæse véd vi ikke bestemt. Sikkert har han dog hørt »Grækeren« Posselius, der imidlertid døde i Aug. 1591. Et påbegyndt Cursus i Hebraisk hos Prof. Jac. Bacmeister, hvor Holger muligvis har fulgt Cramer, der var Deltager, afbrødes ligeledes ved Professorens Død (1591). Med David Chytræus' Broder Nathan, der især læste over latinske Klassikere, fik han en Del at gjøre. Denne Lærer havde altid haft speciel Interesse for danske og var ikke lidet glad ved at kunne hædre den danske Rigsforstanders Søn ved sin poetiske Aare. Strax efter at H. R. forlod Byen, kom han imidlertid galt af Sted på Grund af sine calvinske Anskuelser, og selv Broderens Autoritet kunde ikke hjælpe ham, han måtte fortrække til Bremen.

På Grund af Holgers rige Evner, som Cramer vidner om på sirlig Vis: »skal jeg sige, du er min Sejrherre ved din Tilegnen, eller jeg din ved min Læren«, kunde han drage Nytte af Forelæsninger, der lå noget borte fra den alfare Vej. Vi høre, at han fulgte Lægen Brucæus' anatomiske Øvelser. Denne brugte den nye Skik, der langsomt banede sig Vej, ikke at læse over Anatomi udelukkende efter de gamles Skrifter, men ved Demonstration at indvie Eleverne i Videnskabens Hemmeligheder. Rigtignok var det en Due, hvis Legemsdele var Gjenstand for Tilskuernes Autopsi[2], men Fremskridtet var dog stort. —

Videre fulgtes David Chytræus' historiske Forelæsninger. Allerede i Vintersemestret 1590 hørte Holger denne Universitetets berømteste Koryphæ, der imidlertid på Grund af Sygdom måtte lade Dr. Sturccius overtage Forelæsningerne[3]. Chytræus var

[1] H. R. 9/5 91. — [2] Cramer 2/12 90. — [3] Cramer 3/12 90.

også glad for sin Discipel. Fra tidligere Tid havde han nemlig et lille Mellemværende med de danske Statsmænd, som han nu greb Lejligheden til at få udslettet. Chytræus' Studier, særlig over den moderne nordevropæiske Politik og Historie, havde nemligført ham til at fortsætte ALBERT CRANTZ' bekjendte Arbejder herom. Hans Behandling af den danske Historie og særlig det gunstige Lys, han lod falde over Gustav Vasa og Sverrig, vakte hines Vrede. Chytræus havde tidligere måttet gjøre en Undskyldning til NIELS KAAS i den Anledning[1]. Nu greb han Lejligheden til at vinde JØRGEN ROSENKRANTZ. I et Brev fra Dec. 1591[2] skriver han, at han ofte havde tænkt på at benytte den Anledning, som hans Bekjendtskab med Holger gav ham, til at »vinde mig din Excellences Velvilje.« Nu havde Jørgen Rosenkrantz endog på Holgers Anbefaling vist hans Svigerson Godhed. Han må derfor rense sig. Han udvikler da, hvorledes det var Adelens Program af 1523 mod Christian den anden, der havde bevirket hans Fejlsyn på Tingene. — Da Holger kort efter modtog et Brev til Chytræus fra Faderen, og i den Anledning havde en Samtale med ham, bad Chytræus indtrængende Holger bevidne Faderen, at alle Rygter om, at han i sine Forelæsninger rev ned paa Danmark, var usande. Holger skriver da til Faderen, at han nu har hort C.' Forelæsninger længe, og altid mærket hans varme Sindelag for Danmark. Det er så langt fra, at han har talt ondt om Christian den tredje og Frederik den anden, at han tværtimod har vidnet om deres Dannelse, Mildhed, Højmodighed o. s. v. — Men endnu mere, da Jorgen R. i den Anl. sendte Chytræus en Gave, skriver denne tilbage, at han nu er ved at foranstalte en ny Udgave af Krøniken, og vil dedicere Fader og Søn den fjerde Bog, og for at være sikker på alt, sender han Jorgen R. Bogen til Gjennemsyn inden Trykningen, at han kan censurere den. Mere kunde man med Billighed ikke forlange. I 1593 udkom så den fornyede *Sachsekrønike* i Leipzig, og fjerde Bog bærer Holgers Navn »som Vidnesbyrd om den Ærbødighed og Taknemlighed, jeg skylder din Fader.« Holger kom her i så fint Selskab som

[1] HEISE p. 389 fg. — [2] Trykt i *Chytræi Epistolæ,* Hanoviæ 1614. 8° p. 510—14.

Niels Kaas, Henrik Rantzov, Prins Ulrik, Hertug Joh. Adolf o. s. v., hvis Navne zirer andre Dele[1]. Æren var altså ikke ringe.

Det er på Tide, at vi vende os til en nærmere Betragtning af de *Disputereøvelser*, som H. R. indøvedes i. Vi har omtalt det lille Privatcollegium, som Cramer fik i Stand i Forsommeren 1591, hvori man gjennemgik Logiken. Hver 14de Dag holdtes en Disp. under Cramers Præsidium, og man vilde have Emnet færdigt til Julen. Der kan næppe være Tvivl om, at de Disputatser, der her er holdte, er de samme, som Cramer siden udgav i Wittenberg, og som atter af hans Discipel Peter Gædiccus udgaves 1607[2]. I al Fald har Indholdet væsenlig været det samme. Det er nemlig taget fra de Punkter af den aristot. Logik, som Ramus især havde rettet sine Angreb imod, og den hele Serie er ét Forsvar for Mesteren mod den parisiske »Orator«. Desværre er Respondentes ikke nævnt ved de enkelte Disputationer, så vi kan hverken se, hvilke der er Holgers, eller af hvem det lille Collegium bestod. I Anledning af disse Øvelser bad Holger Faderen sende ham forskjellige filosofiske Skrifter især af Lægen Galenus og Zabarella, (en af Paduas berømte Aristotelikere † 1589), som Professor Flacius havde anbefalet. — Disse Øvelser optog Holger i højeste Grad, og han kommer ofte tilbage til dem i Brevene, ligesom han sender Faderen Exemplarer af Disputatserne (der vel ikke bleve trykte).

Medens det stod på, var Daniel Cramer selv kommet så vidt i sine Studier, at han kunde disputere for Magisteriet. Dette skete i Aug. 1591[3] ved en offentlig Disputation i Universitetets »store Auditorium«, hvorved hans Lærer Prof. Flacius var Præses. Emnet for de Theser, som Flacius ved denne Lejlighed opstillede, var fysikalsk, om Sanseevnerne Lugt og Smag[4].

[1] Dav. Chytræi: Chronicon Saxoniæ et vicinarum aliquot gentium. Lipsiæ 1593 (Fol.). 4de Bog, der indeholder: Dania et Svecia, er, når vi sml. med 8⁰ Udgaven, fremgået af en Omarbejdelse af Slutn. af liber II (vol. I og Fortsættelsen i de følgende Bind), hvor Danmark omtales i Anl. af Oldenborg, hvis Fyrster nu regere der. — [2] De præcipuis logicæ Arist. partibus Disputationes XVIII. Witeb. 1607 8⁰. — [3] Theses udaterede. Datoen fremgår af H. R.' Brev $^{31}/_{7}$ 91. — [4] *Themata de odoribus et saporibus* proposita a Matthia Flacio, de quibus, respondente Daniele Cramero, disput. habebitur in Audit. magno. Rostok 1591. 4. Når Heise (p. 391) formoder, at H. R. var Cramers Respondent ved denne Lejlighed, er dette selvfølgelig mod alle Universitetsregler, da Cramer som Candidat ikke kunde præsidere ved en Universitetsakt.

I Anledning af denne glædelige Begivenhed havde Holger forherliget sin Lærer i et *Digt*. Det var første Gang, at Holger optrådte *offentlig* som Forfatter, ti Digtet blev nemlig trykt. Sammen med fire andre Venners Vers — deriblandt en professionel poeta laureatus J. Gigas' — udgaves det til den hojtidelige Promotion, der fandt Sted den 2den September. Der har sikkert fundet en stor Fest Sted ved denne Lejlighed, ti foruden at Lauren og Ringen overraktes 9 unge Filosoffer, fandt der i det theol. Facultet en Licentiatpromotion Sted. Dertil kom, at der i flere Aar ingen Magisterpromotion havde været, en Omstændighed, Holger benyttede i sit Digt. Prodekanen NATH. CHYTRÆUS indbød til Festen ved et Program[1]. Blandt de andre Candidater finder vi den siden så bekjendte Rostokkerprofessor EILHARD LUBIN, som H. R. også senere fik en Del at gjøre med. — Det omtalte *Digt*[2] beskriver udførlig i 96 sirlige Verselinier, hvorledes Laurens Gud Apollo nylig satte sig ved Castales herlige Bredder, og ønskede at forlyste sig ved Musernes Dans og Spil, men ak, han havde den Tort at se de hulde Gudinder i sørgende Tilstand uden Smykke, med blege Kinder, Øjet uden Glans, Klæderne uden Duft. Forgæves tilråber han dem, at de skal smykke sig til Fest, de fare op og erindre igjen de henlagte Instrumenter, Chitren og Lyren, men de give ikke længere rene Toner, fyldte som de ere med Støv. Vi undre os, og dog uden Grund, det er jo nu fire Aar siden, at man hørte Musernes Sange og hulde Orgier ɔ: i fire Aar fandt ingen Promotion Sted. Der må altså finde større Forberedelser Sted, men så bliver Festen også fejret med Pragt. Og da Apollo nu selv fører frem fra Warnows Bredder de Ynglinge, hvis herlige Lærdom og Dyder stråler så klart, toner hele Parnasset af Fryd, al Gudindernes Sorg viger, Musiken klinger atter, og Guden rækker Epheberne sine Gaver: Lauren, Guldringen og Tiaraen (Magisterhatten). Digtet slutter med et Ønske om, at Cramers Navn må stråle evindelig.

Af de andre Digte udmærker Gigas' sig ved priselig Korthed,

[1] Findes optaget i hans *Oratio de astronomia* . . . cum aliis nonnullis. Rostok 1591. 8°. — [2] Ornatissimo ac doct. Dn. DAN. CRAMERO . . . de lauro magisterii . . . contributo gratulantur: OLIGERUS ROSENKRANTZ, G. F. N., LUD. VATINEUS, ANDR. CRACOVIUS, I. GIGAS P. L., BALTH. FRIDEBORN. Rostok 1591. 4to 2 Ark (Exp. i Wolfenbüttel).

i et Epigram fortæller han Cramer, at hidtil har *han* haft en ædelbåren Lærling med en Rosenkrans, nu kranser Dyd ham således, at *han* vil være Holger en kær Krone! Disse obligate Hentydninger til Holgers Efternavn vedblive siden stadig, og friste omtrent alle, der kommer i hans Nærhed, til lignende Epigrammer. — Vi omtalte, at der samtidig fandt Promotion Sted også under det theol. Facultet. Den unge Mand, som Dekanen Prof. V. Schacht tildelte denne Værdighed, Mag. JOH. FABER fra Strasborg, må have hørt til Rosenkrantz' og Cramers Omgang, ti også ham hædrer Holger med et Digt, som foreligger trykt[1]. Det er betydelig kortere (20 Vers). Også her må den så rart stilfulde Apollo holde for. Han gribes af en blid Forbavselse ved at se, at den Mand, han for ikke længe siden i hans Fædreby gav de pieriske Laurbær, »som han vandt ved Sved i de syv Kunster«, nu vinder for sit Studium i den mystiske Codex de langt større Hædersbevisninger. Imidlertid Gudens Forundring er sikkert kun et Tegn på Glæde, i al Fald er Digteren således stemt, og ønsker Faber til Lykke med de dobbelte Laurer.

Betydningen af Cramers Promotion var blandt andet, at han nu optoges som fast Medlem af det filosof. Facultet[2] og derved havde Lov til at præsidere ved Disputationer, holdte på Universitetet. Det varede da heller ikke længe, før han præsenterede for Universitetet Resultatet af sine Studier med Holger R. Ved en Disputats, afholdt 15/12 1591 fik denne første Gang Lejlighed til at *respondere offentlig*. Da vi oftere træffer H. R. som Respondens ved Disputationer, både private og offentlige, er der Grund til at søge besvaret de Spørgsmål: hvad var Respondens' Hverv ved Disputationen, og hvorledes bestemmes hans Stilling til de Theses, der er Grundlaget for Forhandlingen? Særlig om det sidste vil man forgæves søge fyldestgjørende Redegjørelse hos de Forfattere, der have behandlet de akademiske Forhold i ældre Tid (Tholuck, Krabbe, Paulsen, Raumer, hos

[1] *Carmina gratulatoria*, scripta in gratiam M. Johannis Fabri Argentorensis *Rostok* 1591 4to. (Forfatterne ere: JODOCUS VOGELMANN, HOLGER ROSENKR. og JOAKIM PRÆTORIUS). Exp. i kgl. Bibl. med H. R.' egenh. Tilskrift til Faderen. — [2] HOFMEISTER: Die Matrikel der Un. Rostock II 239. Anno 1591 die 5 Nov. in facultatem adscitus est Mag. Daniel Cramerus . . .

os Rørdam, Matzen). Med H. til selve Handlingen er Forholdet for vor Periodes Vedkommende i al Fald klar nok. *Hovedvægten* lægges ikke på Udarbejdelsen af en Dissertation, men på selve Drøftelsen af de foreliggende Theses, og da særlig på *Respondens' mundtlige Forsvar* af dem. Heri viser han sin Dygtighed og Lærdom i den Del af Videnskaben, der er til Forhandling, og fra dens forskjellige Dybder henter han efter Evne Svar til de Angreb, Opponenterne rette imod de af *Præses* opstillede Theses. Respondens har intet personligt at gjøre med deres *Indhold*, dette garanteres af Præses, hvorfor Universitetet ikke tillader enhver at præsidere, men kræver, når Emnet er filosofisk, en Magister, medens denne ingenlunde har Ret til at bestige øverste Katheder ved en Disputation i de højere Faculteter. — Her er to sikre Momenter: Universitetet kræver en Garanti for hver Disputation, der holdes dér, og finder den i *Præses'* Forhold til Theses, videre, Øvelsen holdes således, at den er en virkelig *Prøvelse* af den *responderendes* Kundskaber. Herudfra forstås da, hvorledes dennes Stilling bliver til Theserne. *Forfatterskabet* — om der er noget — *må altid blive et afledet*, ti intet fremføres som Grundlaget for Forhandlingen uden at være Udtryk for Præses', den ansvarshavendes Anskuelse. At der nu kan være Tale om Respondens' Forfatterskab er sikkert, der gives Theses, om hvilke vi ad anden Vej (for Ex. Breve) véd, at de skyldes Respondens, eller de kan røbe det selv ved en Del af Indholdet[1]. Men rigtignok ser man på den anden Side Dissertationer, hvor Respondens udtrykkelig er betegnet som Auctor og rost i stolte Vers, med koldt Blod tagne til Indtægt af Præses i senere Udgaver eller i Samlinger af Dissertationer. Hvad så! Man har villet forklare det ved en Adskillelse af de private og offentlige Disputationer. Ved hine skrives Theses af Prof. (eller præses) som en Slags Seminarøvelsesforelag, ved disse af Respondens, da det er Promotionsskrifter,

[1] For Exp. Zoegas theol. Dr. Disputats 1656 »de purgatorio« optager en Del Stof fra danske Theol. og om danske Personer, der sikkert var Præses Prof. Dorsche ukjendt. — 1719 præsiderer Prof. Fecht i Rostok ved en Disp. de descensu Chr. ad inferos, hvor Theses brillere med Citater af en finsk og lettisk Bibeloversættelse, som sikkert skyldes Resp., der er fra Riga o. s. v.

og Respondens betalte Trykkeomkostningerne. Man gjør også opmærksom på, at Præses i disse sidste — i Modsætn. til de private — omtales med fulde Titler og Epitheta ornantia, som blive forståelige, om det er Respondens, der hædrer ham ved dem. — Ovennævte Adskillelse er med Vægt gjort gældende af K. S. KØHLER[1], der efter at have gjennemgået 76,000 Disp. i Leipzigerbibl. mener, at have Gådens sikre Løsning. Når der da findes Theses, hvor *både* Præses og Respondens kaldes Auctor, så forklares det af, at Auctor-respondens-scriptor behøver en promoverets Auctoritet til at dække sig med, der altså er *hans* Auctor-tutor. (Respondens er altså ikke Auctor scribendi og Præses Auctor-scriptor, men hin Scriptor og denne Auctor scriptoris, hans Tutor).

Allerede Identificeringen af offentlige Disp. og Promotionsskrifter er fuldstændig urigtig, men Forfatterens mærkelige Ukjendskab med Sagen, trods de 76,000 Disp., har Dr. ROQUETTE klart vist[2]. Han opstiller imidlertid som Resultat, at Præses er altid Forfatter, og selv når Respondens kalder sig således, er det fingeret. Denne tilsyneladende noget overraskende Underretning mangler ikke god Støtte. Især er et anført Sted af CHR. THOMASIUS interessant. På sin spidse Måde klager han i et Program fra 1694 over Disputationernes Forfald. Tidligere skrev man kun få Theses, men der vistes Lærdom ved Forsvaret. Nu indleveres lærde Afhandlinger, og der lægges ingen Vægt på Forhandlingen, ja Præses må overtage Forsvaret, ti Promovendus kan ikke eller kjender end ikke det store Værk. Respondens er da bleven en Slags Præses i tavs Ophøjethed — rigtignok ved underste Katheder —, medens Præses fra det øverste agerer Respondens. Derved viser hin i al Fald en Slags Beskedenhed, andet er jo også unødvendigt, da Vennerne i Gratulationsdigte har udbasuneret hans Lærdom! Folk vil måske finde et Falsum i, at han nævnes Auctor, nej det bliver det blot ved en Oversættelsesfejl, han er jo virkelig Auctor (Foranlediger) til Skriftet. —

[1] PETZHOLDT: Neue Anzeiger für Bibliographie u. Bibliothekswissenschaft 1886. p. 225—50. — [2] *Centralblatt* für Bibliothekswesen 1887 p. 335 fg. P. 466 findes et kort Svar fra Køhler og p. 468 atter et fra Roquette.

Ud fra hele Universitetsbetragtningen både tidligere og senere[1] er det klart, at *Præses betragtes som den egl. Forfatter*, og har Ejendomsretten til Skriftet, så at han kan optage Theses, der af Respondens er tilegnet dennes Venner, i sine Skriftsamlinger. (Jfr. nedenfor med H. R.' Disp.). Imidlertid er der ingen Grund til at forkaste et *udvortes Forfatterskab* af Respondens[2], når det angives, og efter min Mening også uden dette i de fleste Tilfælde. Betegnelsen Auctor mangler ellers al Berettigelse, og de kjendte Tilfælde (fra Breve o. s. v.) blive Særtilfælde, Gratulationer og Dedikationer forstås slet ikke. Ja selv af de private Disputatser er sikkert mange fra Formens Side Respondenternes Værk. En Undersøgelse af Samlinger, som Præses siden har ladet trykke op efter de opr. Theses, vise det. Nogle Respondenter har vist større Specialkundskab end andre, og nogle Theses vise ved deres Bredde hen til en anden Forfatterpen end andre, der tale i forskjelligt Sprog. Også de private omtales i Breve som udarbejdede af Respondens (for Exp. af H. R.) og dediceres dennes Mæcener[3]. — Men selv om Respondens bidrager nok så meget, både for ham og Samtiden står det fast, at han kun er en Andenhåndsarbejder, og at Arbejdet tilhører Præses. I en Overgangstid, da Fordringerne til det mundtlige Forsvar svandt, forstå vi da, at Professorer kunde lade sig forlede til for Penge at skrive Afhandlinger, som andre burde udarbejde under deres Opsigt[4], ligeså at Professordisputatser kunde være af så forskjellig Værd. RESEN taler om dem i sin Bog om »den hellige Tro« som Arbejder: »der wånligen sammendragis på det gjenneste og korteste, de unge at prøve og øve dermed«, og dog leverer man til Tider Theses med så nye og overraskende Synspunker, at dette slet ikke passer (for Exp. Brochmands Sacramentdisp). — Vi forstå endelig, at en Respondens med Universitetets Autorisation kan dedicere Theses som sit »opus«, noget hvorpå der dog

[1] Endnu fra 1729 fortælles et Exp.: det er Forfatternes Ulykke, at Folk tillægger Præses alt det gode i Disp., Respondens det slette. Ja 1751 hedder det om en Disp., at her er Forf.' Navn ikke løjet som ellers! — [2] MATZEN: Univ. Retshistorie II 202: det stod frit for at forfatte Theses, men under Univ.' Censur. — [3] Sml. 1ste Udgave af GESNERS Disp. pro libro Concordiæ 1593 med den af 1605, hvor Respondentes' Navne og Dedicationer ere udeladte. — [4] THOLUCK: Ak. Leb. I. 77.

må lægges en vis Vægt, selv om man vil se bort fra Vennernes Lobhudleri bag i Skriftet. Man vil i det følgende finde dette stadfæstet ved flere Lejligheder. At der i det 17de Årh.' Slutning arbejder sig en anden Betragtning op om, hvad Respondens skal yde for sin Promotion, der langsomt fører over i vor moderne Opfattelse af en »Disputats«, er os her ligegyldigt, for vor Periode er Sagen klar, og sparer os en væsenligere Drøftelse af de følgende »rosenkrantzske« Dissertationer[1].

Vi vende os efter denne Digression til vort Emne: Rosenkrantz' første offentlige Disputation i Dec. 1591. Vi er desværre ude af Stand til nøjere at angive det Thema, Daniel Cramer opstillede ved denne Lejlighed, der hentydes blot flere Gange i Brevene til, at det på en eller anden Måde handlede om Dyden[2]. Egentlig ethisk har det vel næppe været, da Holger først nylig var begyndt på dette Studium. Theses har selvfølgelig været trykt, men der kjendes intet Exemplar af dem. — Nathan Chytræus udstedte i Anl. af Disputatsen »et lærdt Program«, hvori han hædrede Holger og hans afdøde Broder Otto, i hvilken Anledning H. R. beder Faderen om en Gave til ham[3]. Jørgen flotter sig med 3 Engellotter til Chytræus »for hans Vers«, idet han dog besindig henstiller til Holgers Skjøn, om han vil give ham dem! Nathan fik dem, og til Tak dedicerede han Holger nogle udgivne Forelæsninger over den 16de Ode i 2den Bog af Horats[4] med et længere Digt, hvori han skildrer Publicums Hast, når det gælder om ydre Skatte, medens få komme, når Aandens Skatkister åbnes, som de gamle Digtere sad inde med. Men hans kjære og velbegavede Ven Holger kommer gærne. Bogen er for Resten et godt Exp. på den praktiske Nytte for Rhetoriken, man søgte at drage af Klassikerne. Efter Oden og dens omhyggelige Exegese følger nemlig hele to Parafraser »til Øvelse« og, »for at Læserne ikke skal have de sidste Blade tomme«, endnu en Parafrase »til Øvelse«

[1] Fra et bibliofilt Standpunkt er det selvf. lige ønskeligt at få Præses og Respondens katalogiseret, og Principrytteri her er, i hvad Retning man går, lige uheldigt for Forskeren. — [2] Jørgen R. 13/2 92. D. Cram. 6/1 92. — [3] H. R. 24/12 91. — [4] Nath. Chytræus: De philosophica animi tranquillitate s. in Horatii odam libri secundi XVI prælectiones aliquot. *Rostock* 1592. 4. Dedicationsdigt på 63 Vers. (Exp. i Bibl. i *Schwerin).*

af 1ste Bogs 1ste Ode ligeledes forst i ubunden, så i bunden Stil (heroiske Hexametre i Stedet for sapphiske Vers).

Disputatsen løb særdeles heldig af, og vandt både Holger og hans Lærer mange Venner blandt Universitetets Lærere og de studerende. LUCAS BACMEISTER skrev til Jørgen R[1]. »Hidtil har jeg elsket Holger, men dog meget mere siden den offentlige Disputats d. 15 Dec. Jeg hørte den med største Nydelse og Beundring. Et sådant Vidnesbyrd om sit Talent og sin Uddannelse aflagde han den hele Dag, som Disputationen omtrent varede; så hurtig, så kyndig og skikket svarede han på Indvendingerne«, at enhver måtte sande, han kunde sin Aristoteles. Også Præses Mg. CRAMER roser ham[2], men taler naturligvis med klædelig Beskedenhed om dette, der delvis var til hans Ære: hvorledes de skilte sig fra det, må Tilhorerne dømme den. Handlingen varede fra Kl. 7 Morgen til 3. — Holger selv var selvfolgelig henrykt, og da Forbindelsen med Danmark ved Vintertid var slet, skriver han flere Gange om Disputatsen, og spørger endnu i Febr. gjentagne Gange, om Faderen virkelig har modtaget hans Brev med den kbhske Borger, hvormed nemlig Theses fulgte[3]. Betegnende er hans Udtalelse om, at han næppe vinder Bifald »hos eders Academis Filosoffer« på Grund af sit Forsvar for Aristoteles, »sed apud illos de illis«, hvilket er så meget som: kommer jeg hjem, skal jeg vise, hvad vi Aristotelikere ere!

Vi har omtalt, at Cramer strax efter denne offentlige Sejr påbegyndte *fysiske* Disputationer i det private Collegium, Øvelser, der nu holdtes hver ottende Dag. Til denne Serie hører da, som rimeligt er efter Indhold og Omtale, en Disputats: *de generatione et corruptione* efter Aristoteles' Principper, hvorved Holger responderede i Febr.[4]. Disse private Collegiedisp. har vel næppe

[1] Brev 4/1 92. — [2] D. Cr. 24/12 92. Aaret er vel regnet fra Jul som alm. var. At det ej er fra Jul 92, er klart af Indh., og desuden var man ved Juletid 92 i Wittenberg og ikke i Rostok. — [3] H. R. 24/12 91, 6/1 92, et Brev 28/2 88, rimeligvis fra Jan. eller Febr. 91 jfr. Anm. p. 16. Et Brev 1/6 91 er sikkert fra Febr. 92, da det omtaler en Disp. de generatione, der holdes »i Dag«. Denne var i Br. 13/2 bebudet og afsendt. — [4] H. R. skriver 13/1 92 om disse fysiske Disp., og sender én Disp., der *skal holdes* om en Måned. (Enten er den da givet ham af Cramer, for privat at forberede sig til Forsvaret, eller Holger har allerede udarbejdet den). Som vi så ofte se,

været trykte, imidlertid er det ret mærkeligt, at just denne Dissertation nævnes blandt de trykte (Rostok 1592 4to) i de ældre Fortegnelser over R.' Skrifter[1]. Disse ere imidlertid ikke til at stole på. Her såmeget mindre, som Cramer har ladet en anden af sine Elever, ALBERT WICHGRAVIUS disputere offentlig over det samme Thema det Aar. —

Derimod fik R. en anden Lejlighed til *offentlig* at vise sine Kundskaber i Physiken, og denne Gang endog med en Professor som Præses. Det var naturligvis hans Ven og Lærer FLACIUS. Disputationen fandt Sted 12. April 1592 Kl. 6 Morgen i det store Auditorium. Theses handlede om Bestemmelsen af Tidens og Stedets Begreb. Vi har endnu bevaret det Exp., som Holger selv sendte sin Fader med Påskrift: patri suo Georgio Rosencrantz filius[2]. I og for sig frembyder disse Theses ikke stor Interesse. De er ganske Udtryk for de gængse aristoteliske Tanker, selv om Lærefaderen i dette Tilfælde m. H. til Stedets Definition modtager en let Korrection. Interessant er det derimod, at vi gjennem et Brev til Faderen kan se, under hvilket Synspunkt Holger ønskede dette Studium og de særlige Theses set. Themaet, siger han, er hentet fra Physiken, men »hvormeget det smager af Theologi og hvor svær Vægt det har i Bedømmelsen af visse nye kætterske Tyves og Røveres Sofismer om den i Guds Ord åbenbarede Lære om Gudmenneskets Allestedsnærværelse, tier jeg her om, derom nærmere på Tomandshånd«[3]. Dette er i høj Grad betegnende for Tiden, for H. R. personlig og for hans Lærere. Et Vidnesbyrd om den nye Aand, der arbejdede sig så stærkt op! De lavere Videnskaber

at man for Sikkerheds Skyld må sende Disp. flere Gange, se vi H. R. sende sine Theses *de generatione* igjen 13/2. Endelig i det ovennævnte galt daterede Brev (1/6 91 ɔ: Febr. 92) mælder han: *i Dag* responderer jeg de generatione etc. — [1] PONTOPP. Annal. IV. 332. LIPENII: Bibl. phil. realis p. 564b — [2] Exp. i kgl. Bibl. Disputatio *de loco et tempore*, quam divina favente clementia sub præsidio viri ill. et doctiss. MATTHIAE Ill. F. FLACIJ Med. Doctoris et Academiæ illustris Rosarum Professoris, præceptoris sui honorandi, pridie Idus Aprilis publice in Auditorio magno defendet OLIGERUS ROSENCRANTZ G. Filius Nobilis Danus. Erit initium VI Matutina. Rostochii 1592 4to. 44 Theses og 6 Appendixtheses (coronidis loco, porismata), hvorom særlig disputeredes. 1 Ark. — [3] Br. 8/4 1592 (galt dateret i Afskriften 91, Året fremgår med Sikkerhed af den udførlige Omtale af Disp. de loco. Optrykt af Rørdam under det urigtige Aar).

var fra Arilds Tid Theologiens ancillæ; det var deres Ære, og hver Præses, der ikke nød Retten til at discutere Theologien selv, betragtede det som *sin,* ud fra sit Område at støtte Aabenbaringens Lære. Men nu, da Stridstheologien trænger sig frem og Hovedinteressen lidt efter lidt bliver blot at forkætre andres Afvigelser fra det reciperede rette, — en Interesse, der næsten fortrænger al Bibelfortolkning, der ikke er dogmatiserende og polemiserende[1] — bliver Arbejdet for *denne* Theologis specielle Emner også første Mål for Filosofien. Om den storslåede, poetiske Verdensanskuelse hos Aristoteles hører vi intet i Brevene; der lyder ingen Begejstringsord over de imponerende Trinrækker, den store Filosof opbygger fra de laveste organiske Livsvæsener med deres vegetative Sjæle til de højstcomplicerede, fornuftbesiddende, ethiske Væsner, fra den ubevægede Kugle midt i Verdensaltet, hvis Grundstoffer må nøjes med de ligelinede Bevægelser, til Sfærernes tindrende Fixstjærner, hvis evige, fuldkomne, harmoniske Circelbaner vare os om Guddommens Nærhed. — Nej, det er Glæden over, at Stagiriten er Manden med Beviset for Ubikvitetslæren, der må frem. Hvorledes kan han da imødegå de kætterske »Rovere« (ɔ: Melanthonianerne)? Ja det siges ikke, og i Disp. selv kommer det selvfølgelig ikke frem, den er jo ikke theologisk; formentlig er dog Tanken denne: når Tid og Sted ere Accidentia ved Legemligheden og ikke noget, der tilhører denne som sådan, er det klart, at Christi Legemlighed, udstyret med de fulde Guddomskræfter, kan *hæves over* disse Accidenser uden at miste sin sande legemlige Karakter.

I Disputatsen kritiseres nemlig, som bemærket, Aristoteles' Bestemmelse af Stedet, der for ham er den indre Grænse for det omsluttede Legeme, hvorimod Th. 21 opstiller Definitionen: Stedet er Accidens ved Legemet, Rummet eller den tredobbelte Udstrækning, som vi begribe uden Legemet, skjønt vi aldrig se det existere uden dette. Ligeså har Tiden ingen selvstændig Existens, ti dens Væsen er stadig Vorden (23), dens *nu* existerer så lidt som Liniens Punkter gjør det uafhængig af denne. Den er dog ikke Bevægelse som sådan, men et Mål eller Tal for den i Forhold til dens Begyndelse og Ende. De sex Afslutningscorollaria ere, som H. R. bemærker i samme

[1] Tholuck: Ak. Leb. I p. 105.

Brev, direkte rettede mod Ramus' scholæ physicæ, og ere sikkert blevet ivrig drøftede ved det mundtlige Forsvar. Ramus udelod nemlig Tid og Sted som ikke existerende (non-ens) af sin Behandling af Physiken. I den Anl. erklæres han for Ignorant, (Th. 3)! — Værre Behandling får imidlertid i Brevet en unævnt hjemlig Videnskabsmand, måske Ramisten Anders Krag. Disp. kritiserer jo Aristoteles. Holger beder da Faderen ikke tro, at han nu har opgivet den Leder, for hvem han nylig kæmpede som for Arne og Hjem (ved Disp. før Jul)[1]. »Nej det er just filosofisk ikke at sværge til Mesterens Ord uden tillige at sværge til Sandheden; herved rense *vi Aristotelikere* os fra den Bagvaskelse som en vis Slave (mancipium) af ringe Belæsthed og Dom, som er hos Eder, kastede på os, da han sagde, at vi ikke véd andet, end hvad et hedensk Menneske har efterladt os, og kæmpe ængstelig for selv de tåbeligste Meninger.«[2]. At H. R. siden dedicerer Krag en Disp. udelukker ikke, at han her tænker på denne udmærkede Videnskabsmand, der klarere end andre herhjemme kæmpede for den moderne Videnskabs Selvstændighed, men også troede på dens Enighed med Aabenbaringen[3], ti i disse Ungdomsbreve forekommer mange sådanne Flotheder.

Hermed er gjennemgået, hvad vi véd om H. R.' Studier under hans toårige Ophold i Rostok. Man vil se, at den godt 17års unge Herre, som D. Cramer snart præsenterede for hans Frænder i Danmark, var en efter Tidens Lejlighed vel funderet Mand. Endnu kun nogle få Bemærkninger om Holgers Liv i Rostok.

Som rimeligt er, holdtes Familien hjemme stadig à jour med Sønnens Forhold og særlig hans Fremgang i »Lærdommen«. Bud mellem Rostok og Danmark var der nok af, undtagen lige om Vinteren, når Skibsfarten ophørte. Snart bringes der Breve ved bestaltede Kurerer (tabellarii), snart ved Privatmænd, enten højtstående Herrer som Kansler Bording eller Arild Hvitfeldt eller Kjøbmænd, rejsende Studenter, Musikanter o. s. v. Som rimeligt

[1] Dette tyder på, at der ikke findes nogen off. Disp. mellem hin og denne. — [2] Krag havde i 1591 udgivet 2 Disp., hvori han underkaster den aristot. Physik skarp Kritik. De nævnte Ord findes imidlertid ikke, omend Tanken ligger deri. — [3] Om Krag jfr. Rørd. Univ. II. 3 B. 508—541.

er, gå nogle Breve tabt ved denne Forsendelsesmåde, og strax er så gamle Jørgen på Færde: hvor blive Meddelelserne af, jeg må dog vide noget om Studierne. Holger må da opremse de Breve, han har afsendt. Denne Usikkerhed gjør også, at Disputatser, Digte og sligt sendes flere Gange; man må stadig regne med Muligheden af, at de går tabt.

Disse Breve, der vexles mellem Fader og Søn under dennes Ophold i Udlandet, er noget af det interessanteste i hele den Rosenkrantzske Brevsamling[1]. Og ikke mindst de kærnefulde danske Breve fra Faderen, skrevne i et jævnt Sprog, men så fortrinlig personlige, at de tegne os ham levende for Øje. Deltagelsen for Sønnens Fremgang, Ængstelsen for hans åndelige og legemlige Velfærd, den modne Oversigt og den faderlige Myndighed, alt kommer frem deri. Sønnens Breve gjennemgås omhyggelig, det dadles endog — kortfattet og prægnant — når deres Stil har været uklar. — Som en forstandig Fader sender han ikke blot Holger ud med Formaninger, men som den bedste Vejleder medgiver han ham sin *Selvbiografi*[2]. Dette Arbejde, skrevet 1590, fortjener også Opmærksomhed ved sit Sprog. Jørgen Ros. viser for Resten gjennemgående Misfornøjelse med den Undervisning, der blev ham til Dels som ung — noget der åbenbart pointeres stærkt til Advarsel for Sønnen. Skjønt han nemlig er gået gjennem Hænder som Frands Vormordsen, Oluf Chrysostomus, Joakim Westphal og de »drabelige« Mænd Luther og Melanthon, er hans Resultat dog, at »jeg blev forsømmet og udi nogen Måde vant fra min Lærdom«. I nogen Tid læste han uden Privatpræceptor, hvorved han kom i Selskab, der ikke havde nogen Lyst til Bogen. Alt naturligvis Vink at tage sig ad notam.

Jørgen sender også Bøger til Rostok, som han anser for fremmende, Vesanius, Herodot og Tukydid, siden en Del ønskede filosofiske Skrifter med en Århusborger — »men den Skalk har i lang Tid beholdt dem.«

[1] Delvis optaget af Rørdam i *Kh. S.* 3 R. I. V. VI. Brevene i de sidste to Bind have fortløbende Nummerrække og ville i det følgende blive citeret ved »*Breve*«. Ungdomsbr., der kun delvis er optrykte, citeres med Afsender og Dato. — [2] Trykt i *Danske Mag.* 4 B. 1750. S. 193 fg. (med J. R.s Portræt).

Også Dorthe Lange skrev til Holger[1], noget der faldt Datidens Kvinder såre vanskeligt, hellere måske sendte hun forskjellige gode Sager til de to Filosoffers materielle Bedste, som solide Vinterklæder[2]. —

Holgers Breve er selvfølgelig altid på Latin, rigtignok, som Jørgen R. bemærkede, undertiden lidt uklare i det enkelte. De røbe en glødende Begejstring for Studierne, men tillige en vis begyndende Overlegenhed og nogen Selvglæde, om ikke just over sig selv personlig, så dog over egne Forhold, særlig de »rene« Studier i Rostok, der stå så langt over dem i Kjøbenhavn. Det kommer ikke blot frem angående »vor« Aristoteles, men også angående den orthodoxe Kirkelære. Han anbefaler Faderen en studerende Ven[3], der bringer et Brev, og indfletter: »han er ren i Religionen, hvilket er uhyre sjældent hos mine Landsmænd, som vende hjem fra disse Steder«! — At det er en begavet ung Mand, mærker man let, men tillige et Menneske, hvis Samfundsstilling gjør, at der tages særlige Hensyn til ham. Man erindre Dedicationerne og det smigrende Venskab med flere af Professorerne.

Hans Studievenner fra den Tid kjende vi ikke mange af. Vi har nævnt et Par, der hørte til Cramers Elever, men dem træffe vi ikke siden igjen. Af de danske, der på den Tid var i Rostok, synes ingen at være trådt ham nær undtagen måske Lars Friis, af betydeligere Personer synes der ingen at have været. For Resten havde han Slægt i Byen, idet en Faster Margrethe R. Ottesdatter havde ægtet en Mecklenburger Quitzow. — Derimod vedligeholdt han siden Forbindelsen med Eilhardt Lubin, der blev Magister sammen med Cramer, og med Lucas Bacmeister jun. Da det var et af Dannelsens Mål at lære klassisk Brevstil — Epistelsamlinger florere, som siden Anthologier — forstå vi, at han søgte sig veldannede Correspondenter. Knap er den ukjendte Fætter Frederik Rosenkrantz hjemkommen fra sine fjærne Rejser sammen med den senere Biskop Resen, før Holger vil i Forbindelse med ham[4]. Fra to jævnaldrende Standsfæller, Otto og Johan Lindenov, der studerede i Strasborg, får han Breve[5]; »uden Venner svinder jo Livets Behagelighed«, skriver

[1] H. R. 13/1 92. — [2] D. Cr. 2/12 90. — [3] H. R. 20/3 92. — [4] H. R. 6/1 92. — [5] Afskrifter i Langebæks Dipl. 1591 i Rigsarkivet (Strasborg 14/11 91).

Johan med en ciceroniansk Vending. — Man ser for Resten af deres Skrivelser, at Faderen havde tænkt på at sende Holger derhen, men de unge Mænd beklage, at de ikke kan træffes, da deres Fader vil have dem til Italien. Af en anden Tone er et Brev fra JØRGEN BROCKENHUS[1], skrevet som Svar på et fra Holger, der lader til at være afsendt fra et lystigt Lag[2]. Han bebrejder Holger, at han heri ikke har fulgt »sin Fader«, »sin Gud«, Aristoteles, »som vrøvler om de jordiske Ting og tilsidesætter de himmelske«, hans Princip for hine er jo Frigjørelsen! Selv er han vel, når undtages nogle Tømmermænd (crapulæ)!

Man vil heraf forstå, at de Forlystelser, som Studenterlivet bød på trods strænge Regulativer, har Holger R. deltaget i; som en velforsynet Mand er der vel også stillet større Krav til hans Pung. CRAMER, der selvfølgelig førte Regnskabet, gjør mange Undskyldninger for de store Udgifter, som følger med »Byens Forhold, Folks Skikke og svageligt Helbred«[3]. Der er da også givet 400 Rdl. ud det første År, en betydelig Sum på en Tid, da de bedre Professorlønninger var fra 200—300 Rdl. Visse Fordringer stillede naturligvis Holgers virkelig svage Helbred.

I Efteråret 1591 var Opholdet nær blevet pludselig afbrudt, da *Pesten* truede Universitetet. I Stralsund havde den hærjet, og bragtes så til Rostok; nogle Huse angrebes, 5—6 Personer døde, og Dr. Lucas Bacmeisters Hus, hvor Cramer og Holger spiste daglig, stødte op til et af de smittede Huse. Professoren rådede dem da til at forblive nogen Tid i deres Værts Hus; efter en Månedstid var imidlertid Uvejret drevet over, og de vendte atter tilbage til Bacmeisters Bord. Nu først meddelte Cramer Faderen det[4]. Denne blev alvorlig bekymret — Holger var jo den eneste Søn — og befalede dem strax at komme til Danmark via Gjedser, om Sygdommen viste sig igjen. — Men slap end Universitetet for denne Ulykke, så led det just i dette Efterår meget alvorlige Tab, idet kort efter hinanden Prof. theol. SIMON PAULI, Prof. med. SEV. BATTUS og Cramers kjære Ven, Prof. hebr. JAC. BACMEISTER kaldtes bort. Om den sidste

[1] Frf. M. 23/7 91 ib. — [2] Veneri et Baccho præsentibus. — [3] D. CR. 1/7 91. — [4] D. CR. 13/9 91.

holdt Cramer en meget smuk Mindetale[1], hvori han tegner et kjønt Billede af den unge Lærer, der efter Forelæsningerne altid var rede til Forhandlinger med Tilhørerne, stedse tjenstvillig, når det gjaldt at tyde vanskelige grammatiske Problemer eller rette hebr. Digte. Nylig var han blevet gift, og døde så på en Rejse til Greifswald til Sorg for hans gamle Fader, Familien og ikke mindst Vennerne, med hvem han privatim havde begyndt et Collegium om de theologiske Tvistepunkter.

Studierne fortsattes i Rostok indtil den 17de Maj, da Cramer og hans Discipel på Jørgen R.' Ordre satte Kursen mod Danmark[2]. Allerede i Marts havde Faderen skrevet ham til, at det nu var på Tide at prøve sig ved et andet Universitet. Det var jo Meningen, at han skulde samle Livserfaring også gjennem de forskjelligartede Påvirkninger, som Rejseliv giver. »Vidste jeg blot, hvad Sted du kunde *tryggelig* være . . . så mangen Steds høres underlig Forandring, så det er vanskeligt at beslutte noget vist, hvorhen jeg kunde forskikke dig, dér som *Lærdommen var ren.*« Holger skulde spørge Chytræus og Bacmeister til Råd. Inden de drog videre, vilde han dog se dem hjemme, og meddele dem »al deres Afsked«[3]. — Ved Pinsetid skulde Faderen være i Kjøbenhavn, hvorfor de to Fæller i Midten af Maj 1592 altså forlode Byen, for at holde en lille Ferie i Danmark.

Sommeren synes tilbragt i Danmark. Man mærker på de senere Breve fra Wittenberg, at Holger har haft Opmærksomheden stærkt henvendt på de kirkelige eller rettere de theologiske Forhold her hjemme, og hans tidligere udtalte Misfornøjelse er blevet styrket. Sine rene aristoteliske Anskuelser kom han til at lægge for Dagen ved et Gæstebud hos Sjællands Biskop Peder Winstrup, hvor en hel Del Universitetslærere vare samlede, deriblandt de tre Professorer Anders Kristensen Riber, Anders

[1] Oratio de vita Mg. Jac. Bacmeisteri. Rostok 1591. 4. (Optrykt også i Orationum selectiorum liber. Arg. 1607.) Sendt Jørgen R. 23/12 91 (D. Cr.). — [2] F. R. Friis: Epistolæ, quas T. Brahe et H. Rosenkrantz inter se dederunt p. 67. — [3] J. R. 27/3 92.

Krag, den berømmelige Ramist, og Thomas Finke[1]. Med sin Lærer synes han at have gjort Besøg på Universitetet og de adelige og kongelige Slotte. Denne udtaler sig begejstret derom. Især fik et Besøg hos den berømte Tyge Brahe på Hveen[2] stor Betydning for Holger, ti ved denne Lejlighed vandt han sig en Ven, hvis Begavelse og Uddannelse med Rette nød Anerkjendelse viden om i Udlandet. Trods Aldersforskjel og end mere Meningsforskjel — Brahe var nemlig erklæret Ramist[3] og som de fleste experimenterende Videnskabsmænd ligefrem Modstander af aristotelisk Speculation —, knyttede de dog et Venskab, der holdt til Brahes Død, idet H. R. hørte til de få, der blev ham tro efter hans Rejse fra Landet.

Cramer var aldeles betaget af, hvad han så hos Tyge Brahe på Hveen; især vakte de sindrige astronomiske Instrumenter hans Beundring[4]. I det hele var han yderst tilfreds med sit Ophold her. Den gamle Jørgen Rosenkrantz traf han vel i Kjøbenhavn, i al Fald blev Planen lagt sammen med ham for de følgende Studier, der skulde foregå i Wittenberg. De Bordsamtaler, han havde haft med den gamle Statsmand, huskede han langt senere: »han plejede ved Bordet at forhandle både vist og på lakonisk Måde om de forefaldende Sager«, og med fin Forståelse af sin Samtid forstod han at snærte den på rammende Måde. Således fortalte han Cramer, — der formodentlig har rost de danske —, at herhjemme var blot alt *fremmed* i Anseelse, så at det gode Danske, for at slå an, måtte komme til os igjen fra Udlandet under en ny Form[5].

Cramer beundrede ikke blot *Uranienborg*, men det skjønne *Kronborg* ved Sundets Indløb gjorde lignende Indtryk på ham, som på os endnu. Fremfor alt imponeredes han dog ved den *danske Adels* daværende Dannelsestrin. »Hvilke Kunster og

[1] Jfr. hans Dedicationsskrivelse i Disp. de præcipuis logic. Aristot. partibus. Witeb. 1593. 4. — [2] 6/7—8/7 92 jfr. Tyge Brahes meteorolog. Dagbog (ved Friis) p. 198. — [3] T. Brahe havde selv været sammen med Ramus i sin Tid i Augsburg. Waddington p. 211. — [4] Jfr. Cramer i Isagoge in Metaphysicam Aristotelis. Hanoviæ 1594. 8°. Tilegnet Tyge Brahe som Tak for udvist Gæstfrihed. Jfr. D. Cramers Brev om Opholdet i F. R. Friis: T. Br.' og H. R.' Brevvexling p. 63 fg. — [5] Cramers Fortale til hans Udgave af Palladii Isagoge ad libros propheticos et apostol. 2den Udg. Witeb. 1606. 8°.

hvilke Videnskaber findes der, jeg kan pege på, som ikke har Dyrkere i hin Stand«. End ikke de urtekyndige Herregårdsdamer undgik hans opmærksomme Oje. — Cramer var en poetisk Natur, og sine Indtryk fra Danmark samlede han derfor i en »Fabula«, som han udarbejdede i *dramatisk* Form. Således fremkom hans forste Komedie: »*Om Aretinus og Eugenia*«. Den udkom snart efter og dediceredes den danske Prins Ulrik, der just da var Titular-Rektor i Rostok, og hos hvem Cramer og Holger nød Gæstfrihed på Gjennemrejsen til Wittenberg[1]. Aretinus — Helten — er, som Forfatteren siger, »et Spejlbillede af den danske Adels Idé«, og Eugenia er som de danske Herregårdsdamer »en Jomfru kyndig i den medicinske Kunst«, hvormed hun selvfølgelig gjør stolte Værker.

Som allerede berort var *Wittenberg* valgt til Holgers næste Studiested. Her var nemlig lige Lærens Renhed restitueret, så at Jørgen R. uden Fare for Sønnen kunde sende ham derhen, hvor han selv havde studeret. Da derfor Tiden for Efterårssemestret, der i Wittenberg regnedes fra St. Lucas (18de Oct.), nærmede sig, begav H. R. sig atter på Rejse med sin Magister. De havde en langsommelig Overfart, da de holdtes en hel Uge af Modvind ved Gjedser, men kom derefter i god Behold den 22de Sept. til deres gamle Opholdssted, hvor der naturligvis var Venner nok at hilse på. Ligeså aflagde Holger sin Tante Margrethe Ottesdatter en Visit angående en Ægteskabssag[2]. Han fik Anbefalingsbrev med til de wittenbergske Lærde, og videre gik så Farten til Reformationens Vuggested. — Man vil let forstå Rosenkrantz' Følelser ved at komme til dette minderige Sted, især når vi erindre hans udprægede theol. Standpunkt. Og sikkert er det i Mindets Lys, man må se den lille og ubetydelige By, om man vil besøge den. De få Bygninger af historisk

[1] Areteugenia: de Aretino et Eugenia, quod nobiles artes et virtutes premantur, non opprimantur; Fabula ficta et comice descripta a M. D. Cramero (Dedic. dat. Nov. 92). Kgl. Bibl. har en Udg. fra Leipzig 1602. 8⁰. Om Cramers dramat. Virksomhed jfr. P. Franz: Der sächsische Prinzenraub im Drama des 16ten Jahrh. Inauguraldisp. Marburg 1891. — [2] H. R. 7/10 92, jfr. Heise: S. 417.

Interesse, som Staden, der har et særdeles stærkt »provinsielt« Præg, byder på, bærer slet ikke stærkere Bud om Smag og Kunst. Den restavrerede Slotskirke har man nu givet et mere stortalende Tilsnit end oprindelig, og i de yderst ligefremme Omgivelser stikker det nye Tårn kun besynderligt af. — For Kunst og Smag blev den Plads, Frederik den vise ønskede til en nødvendig Kulturoase i den sachsiske Ørk, aldrig nogen Arne[1]. Den indkaldte Franker LUCAS CRANACH besidder vel nogen elskværdig Følelse, men rigtignok kun ringe Dybde og kunstnerisk Fornemhed, og vidner i de fleste af sine Arbejder blot om, hvad man kunde byde nordtyske Folk, og hvor lidt Trang og Forståelse for Kunst var vågen der.

I Begyndelsen af det 17de Årh. høre vi vel Theologen Prof. GESNER prise Wittenbergs herlig forandrede Udseende[2]. Imidlertid, for den, der kom fra den anselige Søstad Rostok, måtte Overgangen være følelig, og kaster man et Blik på det gamle Billede af Byen, der findes i Brauns »Theatrum urbium« eller på flere af Cranachs Stik, er Indtrykket blot tarvelig Jævnhed.

Men de store Minder og Højskolens Navn og Indflydelse på hele den lutherske Kirke gav den lille Elbby et Særpræg, som ingen anden tysk By på den Tid besad, og det var derfor med Glæde og Ærefrygt, at Holger R. den 2den October 1592 hilste de »Leukoriske Muser«, så »lasede« de end befandtes at være ved Ankomsten. Ti Muserne eller Universitetet kunde just ikke fremstille sig i Festpragt. Vi have ovenfor antydet, at der lige havde fundet en Udrensning Sted; Sagen var denne.

Som bekjendt var Wittenberg efter Luthers Død overvejende melanthoniansk. Det var rimeligt, da den store Lærer jo virkede der endnu. Men knap var også han vandret heden, forbitret til det sidste af uærbødige Modstandere, for »ægte Lutheranere« søgte at vanære hans Minde efter bedste Evne. De, som så

[1] TH. KOLDE: Morten Luther. I, p. 68 skildrer træffende Kulturtilstanden i Kursachsen på den Tid og Wittenbergs »Trostlosigkeit«. — [2] THOLUCK: Geist der Theol. Witt. S. 52 »ist innerhalb der abgelauf. 100 Jahr die Stadt Gottes herrlich erbauet, erweitert und gezieret worden. Ich geschweige, dass diese Stadt an Gebäuden und Häusern, Wällen und Munitionen und andern Ornat also zugenommen, da es zuvor ein unansehnlich Dreckstädtlein gewesen, Wittenberg nun bei uns neben anderen vornehmen Städten wohl passiret.«

Lutherdommens Palladium i F. Concordiæ, betragtede Melanthon som »de tyske Kirkers Pest«, stillede hans Tilhængere i lige Linie med Kalvinisterne, og bad så »Herren fylde eder med Had til Kalvinisterne«[1]. Man kunde falde på at kalde dem Satans Excrement! Dog det var vanskeligt at få Melanthons Ånd ud af Wittenberg, vel var Concordieformlen nu antaget, men Filippismen ventede kun på en gunstig Lejlighed, for atter at rejse Hovedet. Og den kom ved AUGUSTS Død 1586. — CHRISTIAN den første (opkaldt efter Chr. d. 3. af Danmark), en svagelig Mand, hvis Lyst til Bordets Glæder var så stor, at han ligefrem var drukken daglig, blev hans Efterfølger. Hans politiske Planer[2], baserede på en Alliance, der søgtes tilvejebragt mellem Dronning Elisabeth, Henrik af Navarra, Frederik den 2den o. fl. protest. Fyrster mod Huset Habsburg, tillod ham at favorisere Filippisterne, Melanthon kom atter i største Ære, man hænger hans Billede til højre, Luthers til venstre. I Marts 1588 omreformeres Wittenberg og Leipzig, og Forpligtelsen på Concordieformlen ophører. De lutherske Lærere, som POLYCARP LEYSER og Hofpræsten MIRUS udvandre[3]. — Men Herligheden varede kun kort. Kurfyrsten var en af Døden mærket Mand, og allerede $^{21}/_{9}$ 1591 forlod han sit Værk, »ved stærke Drikke var hans Lever blevet antændt«. Vild Rædsel greb de kalviniserende, ti den nye Regering havde orthodoxe Anskuelser. Administratoren Fr. Wilh. af Sachsen-Weimar udryddede hastig alle Spor af Filippisme, Exorcismen gjenindføres, calvinske Bøger forbødes, Forpligtelsen på F. C. fornyedes, og Lærerne udjoges. En stræng Visitation blandt de ulykkelige Præster og Lærere, for hvem de theol. Distinctioner var såre vanskelige, fuldendte Værket. Men Kansleren CRELL, der var Hovedmanden for den foregående Reform, blev kastet i Fængsel, og senere (1601) henrettet. — Om Melanthon lød Parolen nu: »Philippus har skadet Kirken mere end alle externi hostes . . . . siden 1530(!) var han stedse et Rør«[4].

Disse Forhold og hele den ophidsede Spænding, som de måtte forårsage, må erindres som Baggrund for det Studieliv, H. R. drog ind til. Rensningen var altså sket, og Jørgen R.

[1] G. FRANK, I, 241. — [2] Ib. S. 290 fg. — [3] I 1591 søgte man endog at få den bekjendte Heidelbergerprof. PAREUS indkaldt til Wittenberg (Brev i *Bremens* Stadtbibl.). — [4] FRANK I. 297.

kunde være rolig for Sønnens rene Lære, men hvorledes så Universitetet ud? Da Holger ankom[1], var der kun én theol. Professor, ÆGIDIUS HUNNIUS (Hünn), og han virkede ikke som Lærer, da han just var optaget af Visitationen. Han var lige ansat, da han nød berettiget Anseelse som fast Tilhænger af F. Concordiæ og Ubikvitetsdogmet — for hvilket han var udjaget fra *Marburg*, hvor man havde foretaget en modsat Reformation af Universitetet[2] —, var Discipel af selve JACOB ANDREÆ og gik under Betegnelsen »den tredje efter Luther« (Andreæ, F. C.' Ophavsmand er naturligvis Nr. 2), »den kristne Herkules« o. s. v. Til ham havde Holger Anbefalingsbrev fra Chytræus og Bacmeister, og det første Besøg gjaldt da naturligvis ham. Under ivrige Beklagelser, fortæller Cramer[3], måtte han afslå Begjæringen om at have dem i sit Hus, men lovede at skaffe dem Bord hos en Rådsherre. Det omtales ved denne Lejlighed, at de var tre (ɔ: havde Tjener med).[4]

Da Hunnius ikke ventedes hjem fra Visitationen før om to Måneder, var al Tale om theol. Studium ved Universitetet altså udelukket, og vi forstå, at Holger kan meddele, at de

[1] Immatrikulationen angiver *Ny krh. S.* 4. S. 74 (efter Optegn. fra Matriklen) som sket for Sommerhalvåret 92; dette må være urigtig afskrevet. — I BOLTES Uddrag af Matriklen, trykt i Zeitschrift für deutsche Filologie XX, 1888, p. 83 findes M. DAN. CRAMER indskrevet 9/10 92. H. R. er vel immatrikuleret samme Dag. — [2] G. FRANK I. 248 fg. — [3] D. CR. 8/10 92. — [4] *Materiale* til Opholdet i Wittenberg afgive især Fortsættelsen af de tidligere anførte Breve (Afskrifter i førnævnte Samlinger) nogle Disputatser, Digte og dedicerede Skrifter. Fra HOLGER findes 15 Breve: 7/10 92, 22/1 93, 9/5 (Leipzig), 25/7, 19/8, 25/10, 27/12 (dat. 94, idet det nye År er regnet fra Jul. Brevets Beg. er noget mistænkeligt, muligvis noget tilsat af et andet Brev). 21/2 94 (udat. da Slutningen mangler, men af Faderens Svar fremgår Datoen, rigtig tilføjet af Rørdam). 29/4 94 (dat. 93, men da Afskriveren selv stiller det i den rigtige Rækkefølge, er det måske blot en Skrivefejl). 5/5, 22/5, 8/7, 12/7, 8/9, 9/10 94. — Fra JØRGEN R. findes 13: 15/2 93, 7/9, 12/12, 26/2 94, 6/3, 24/3, 30/3, 9/4, 16/9, 2/11, 24/11, 5/12, 10/3 95. — Fra CRAMER haves 8: 8/10 92, 10/5 93 (Leipzig), 19/8, 18/9, Dec. 93 (før Jul) (dat. 94 men et senere Brevs Hentydning til det, viser dets Tid, ligeså Omtalen af Leysers Ansætt. i Dresden), Dec. 93 (måske afsendt med H. R'. af 27/12), 7/9 94, 17/5 95. — Hertil endnu et enkelt Brev fra CHYTRÆUS 22/9 93 og HUBER 16/9 93 i samme Samlinger. — Et Brev fra HOLGER R. til Dr. GÖDELMANN findes i Originalen i *Supellex Epist. Uffenbach.* Fol. 104 (pag. 124) i *Hamborg* (Witteb. 5/4 94). — I *Langebeks Dipl.* endvidere: ESKE SEFELD til H. R. 13/6 94 og 15/9 94. —

leukoriske Muser var lasede. CRAMER fortsatte da sine Studier med Holger privatim. — Selv i de andre Faculteter var Universitetet dårlig forsynet, og Lærerne led under Mistanken for hemmelig Kalvinisme. H. R. skriver herom: »I Jura, Medicin og Filosofi have vi ikke her nogen fremragende Mænd — alle ere de hemmelige Kalvinister med Undtagelse af 2—3, de andre have besværet deres Samvittighed ved Håndens Underskrift, men Mistanken have de ikke, som de ene mente, borttaget endnu. Også heri er Gud kjendelig som Hævner af Falskhed« (!)[1].

I Slutningen af 1592 ankom den anden Theolog, Schweitzeren SAMUEL HUBER, også en Mand, hvis Had til alt, der mindede om Filippisme, var kjendt, stridslysten som få, og derfor uden blivende Sted for længere Tider, da han, hvor han kom hen, kævledes med andre. Det var en farlig Acquisition, der snart kom Universitetet dyrt til at stå. Den 22/12 begyndte han sin Universitetsvirksomhed ved en Tale »om at bedømme Stridigheder i Kirken«[2], hvori han klart og fuldt gjør Rede for, at Studenterne hos ham må vente sig »ren« Lære. Det samme fik Menigheden forkyndt i hans første Prædiken over 2. Pet. 2. hvori han udlægger Filippisterne som de falske Profeter og Lærere, hvorom Texten taler[3]. Det var ren Farve, og behagede den ikke andre, så dog i det mindste Holger R., der bestemte sig for at dele Professorens Bord efter Påske, om de skulde blive sålænge i Wittenberg.

Imidlertid, det »otium liberale«, som de beskrevne Forhold levnede Cramer og hans Elev, benyttedes godt. Foruden de fortsatte private Studier, optrådte man offentlig.

Holger holdt således først en offentlig *Tale »om den sande Filosofi«* (sc. Aristoteles'), som behagede Huber i den Grad, at han vilde have den i Trykken (om det skete, ses ej). Større Laurbær vandt man dog ved en stor *Disputats* om den *aristoteliske Filosofis* Fortrin, direkte rettet mod RAMUS. Forsvaret med Cramer som Præses, Holger som Respondens fandt Sted 12. Jan. 1593 Kl. 7. Under stort Tilløb af 700 Mennesker, det største Tal, der endnu var set siden Universitetets Gjenåbning, førte Holger Forsvaret, der måtte fortsættes den næste Dag[4]. Han

[1] H. R. 22/1 93. — [2] Oratio de dissidiis Eccl. dijudicandis. Viteb. 1593. 4. — [3] Zwo Predigten. Witeb. 1593. 4to. — [4] H. R. 22/1 93.

kunde være tilfreds, ikke blot fordi han herved med et Slag vandt alle deres Venskab, han onskede, men også fordi han fra nu af stod i Universitetets Øjne som en ganske særlig Pryd for det. Vi har siden dette Mængder af Vidnesbyrd derom. Samtidig blev man klar på, at CRAMER var en Kraft, Universitetet ikke kunde lade gå fra sig, og så såre det var muligt, sogte man at få ham knyttet til Wittenberg. Blandt sine nye Venner nævner H. R. særlig to Jurister: Dr. GÖDELMANN, der for Resten var godt kjendt i Danmark[1] og som siden viste R. Tjenester i Dresden, og Dr. FRANZ, Universitetets unge Lærer i Politik og Historie, hvis Elev han siden blev. — De hemmelige Kalvinister brød han sig ikke om, »dem foragter jeg, som det sømmer sig en Kristen (!)«. —

Vi vende os til Betragtningen af Theserne, der lyde: »*De præcipuis logicæ Aristotelicæ partibus*, quas orator quidam Parisiensis scholis suis insectatus est«. Witeb. 1593. 4. De foreligge i 2 Udgaver. Første i 4to udgør 4 Ark (80 Th.), altså en særdeles omfattende Disputation. — 2den Udgave, besørget af CRAMER selv, som editio correctior, fordi den oprindelige led af Trykfejl, og fordi Studenterne ønskede en Udgave med flere Citater, der kunde tjene som dicta probantia, er forsynet med et Tillæg (S. 55—91), der indeholder Påvisning af Ramus' Fejl, hans Misforståelser af Aristoteles og Svar på de 3 almindeligste Bebrejdelser, han gjør denne. Således øget udgjør den 91 Sider i 8°. Exp. af begge findes i det kgl. Bibl.[2].

Disse Theses har HOLGER ROSENKRANTZ dediceret tre kjøbenhavnske Professorer (7/1 93) ANDERS CHRISTENSEN RIBER, ANDERS KRAG og THOMAS FINKE som et Venskabstegn om en fraværende, der i sine Tanker er hos dem. Han henviser til ovenomtalte Fest hos Biskop Winstrup, hvor de »forhandlede om de lærdeste Sager en hel Dag omtrent« og især om denne Franskmands *παραδοξα και ἀδοξα* (!) Dengang var der Mænd til Stede, der

[1] April 94 dedicerede han Chr. 4 sin Bog »de magis, veneficis et lamiis«, Frf. a. M. 1591. 4. Indh. er gamle Forelæsn. fra den Tid, han var Prof. jur. i Rostok. Han var D. Chytræus' Svigerson, og Jørgen R. havde vist ham privat Velvilje i Danmark. (F. R. FRIIS: Brevvexl. mellem T. Brahe og H. R. p. 40 og Ep. DAV. CHYTRÆI p. 510 fg.). — [2] Et Exp. i 4to med H. R.' egenhænd. Påskrift så jeg i Wolfenbüttel.

i lærde Skrifter havde forsvaret hin »Orator», men også Mænd, der forstod at værdsætte Aristoteles. Til de første hørte sikkert KRAG, og det er mærkeligt, at H. R. ønsker hans Navn med på Disputatsen, ti han var én af de ivrigste Ramister, vort Universitet overhovedet har haft. Ved sin Embedspligt var han bundet til at forelæse Aristoteles' Physica og Metaphysica, *men* han kritiserede dem frit, og gjennemgik samtidig PLATOS Dialoger. Efter LYSKANDERS Udsagn var han »Rameæ philosophiæ assertor & scholæ Aristotel. impugnator acerrimus«[1]. Hans første Skrifter (udgivne i Basel) var direkte Apologier for Ramus, og han polemiserede mod dennes Bekæmper LIEBLER (Erastianismens Fader). — De to andre Professorer var Medicinere, men gav sig også af med Filosofi, dog uden udprægede Standpunkter[2].

ANDERS RIBER besvarede Høfligheden så at sige pr. omgående. Den 26. Febr. 93 sendte han Holger nogle Theses om Aristoteles' Bog *om Himlen* med en Tilegnelse, hvori han takker ham, og bevidner, at *han* vil blive i deres Tal, der holde fast ved Lærefaderen, hvis han da ikke modbevises ved åbenbar Sandhed eller ved den hellige Skrift. Den nuværende Utaknemlighed og Forsømmelighed mod Aristoteles hos Studenterne skal ikke skræmme ham[3].

Disp. om Aristoteles' Logik må H. R. efter Omtalen deraf have haft nogen Del i. *Indholdet* er imidlertid, når det sammenlignes med Cramers Forelæsninger, som de gjenfindes i hans *Synopsis Organi Aristotelis*, kun Excerpt. Ja vi kan endog henvise til en endnu nærmere Kilde for vore Theses. Cramer havde udarbejdet *18 Disputatser*, hvori Aristoteles' Logik udførlig belystes med stadig polemisk Henblik på Ramus, som han nu selv tog igjennem i et privat Collegium (sikkert de samme 18, Holger havde deltaget i i Rostok). Af den oprindelige Udgave — ti de bleve trykte — er ikke flere Exp. for Hånden, men en Elev af Cramer, der senere indtog en lignende Stilling som han hos nogle danske Adelsmænd: PETRUS GÆDDICUS har atter

[1] RØRDAM: Lyskander. S. 130. Univ. Hist. III 519. — [2] Finkes mathemat. Studier vare dog påvirkede af Ramus jfr. PALUDAN: Renaissancebevægelsen p. 63. — [3] *Analysis 2 priorum capitum Aristotelis libri I de Cælo.* Hafniæ 1593. 4to.

udgivet dem 1607[1]. Ved en Sammenligning med disse 18 Disp. se vi, at vore foreliggende 80 Theses så at sige ordret ere udskrevne af de 18's Theses, især med Benyttelsen af Disp. 1, 2, 6, 12—14, 17—18, kun Th. 33—41 stå lidt friere. Som man vil se, er her ikke stort Rum for selvstændigt Arbejde, men det er jo muligt, at Rosenkr. har besørget denne Sammendragning, skjønt vi rigtignok se Cramer strax tilegne sig Disp. ved den fornyede Udgave. Altså atter et Vidnesbyrd om, at Virksomheden for Respondens var den mundtlige. Under disse Omstændigheder dvæle vi kort ved Thesernes Indhold. De vil påvise, at der er god Orden og Gang i d.- aristoteliske Småskrifter, men tillige levere Apologi for Filosoffens Disposition af Stoffet og hans Definitioner. Vidnesbyrd om, at Forfatteren har nået sit Mål, er den Omstændighed, at Studenterne fandt Skriftet egnet til Håndbog, hvad dog Thesesordningen lægger store Hindringer i Vejen for.

Indholdet er følgende. Efter en historisk Oversigt over Logikens Opkomst og Udvikling (Th. 1—4), behandles Indledningsspørgsmålene (Definition, Inddeling og Indhold) Th. 5—18. Her imødegås navnlig den ramistiske Inddelingsmethode i »Inventio«, Forklaringen af Sætningens enkelte Dele og deres Tilvejebringelse, og »Judicium«, deres rette Disposition. Denne Ordning, der blot er en Overførelse af Inddelingen i Grammatiken (Talens Dele — deres Construction i Syntaxen), indrømmes selv af Beundrere af Ramus at være uheldig[2]. — Derefter behandles den *almindelige Logik* (Læren om Prædikamenter 20—32, om Dom 33—41, om Slutning 42—58). Her besvares udførlig Ramus' Angreb på de 3 Figurer for Slutningen, som han reducerede til to, idet han samtidig gav en udførlig Vejledning om sammensatte Syllogismer med den Påstand, at Aristoteles overhovedet ikke havde kjendt Syllogismens Kunst! Skjønt dette Stykke hos Ramus hører til hans bedste, har han dog ikke formået at forbedre det væsenlige i den aristoteliske Methode, og

[1] De præcipuis log. Ar. partibus. Disputationes XVIII. Witeb. 1607. 8°. (A—T). Dedic. 6 Danske: Christen Sehested, Peder Lange, Jørgen og Frans Lykke, Tyge Sandberg og Mogens Lykke. (Expl. i *Tübingen*). De er øgede med forskjel. Tilføjelser og en lille Afh. af Cramer. — [2] WADDINGTON: Ramus p. 377.

det er først efter LEIBNITZ' Henvisning til Identitetssætningen som Grundlag for Slutningen, at man i vore Dage har afløst de indviklede aristoteliske Slutningsformer ved Subsumption med simplere Former, der går ud over den partielle Identitet, som hine ene formåede at udtrykke. — Th. 59—80 behandler den *specielle Logik* med dens Lære om *Beviset.* Især mod denne Del var Ramus' Polemik ubarmhjærtig og uretfærdig. Den apodiktiske Bevisførelse med dens Deduction fandt vel Nåde for hans Øjne, men Aristoteles' fortræffelige Fremstilling af Erkjendelse ad inductiv Vej og af den dialektiske Bevisførelse forstod han ikke at værdsætte. Her, hvor den moderne Videnskab er i størst Gæld til den gamle Filosof, viser Begrænsningen af den franske Tænkers Kritik sig klarest[1]. — Også Berettigelsen til at vurdere Sofismerne i Logiken må Disp. forsvare, ti denne Del bortkastede Ramus også. Han bekæmpede idelig Behandlingen af »det falske« i den positive Udvikling; al Polemik henvistes til særlig Bearbejdelse. Hans Påstand, at det urette vil falde af sig selv, når det rette udvikles og forklares, besvares ret vittig med Spørgsmålet om, hvorfor Ramus da bekæmper Aristoteles så ivrig! (Th. 75.)

Hvad Theserne idelig vende tilbage til, er Ramus' Beskyldninger mod Aristoteles for Tautologi og Indblanding af fremmed Stof, altså Forsyndelse mod videnskabelig Methode. Nu er det vel bekjendt, at en af Ramus' Fortjenester er hans Methodelære, hvis Principer han i øvrigt henter fra Aristoteles' Analytik, og at han netop ved den har fremmet Fagvidenskabernes Udvikling. Dog kan det ikke nægtes, at han gjør Aristoteles stor Uret her; han behandler nemlig de sex Stykker, vi kalde *Organon*, som en Lærebog for unge Studenter, og bedømmer dens Brugbarhed overhovedet ud fra det Synspunkt. Hertil var de jo ikke udarbejdede. Man kunde se bort fra denne Kritik, hvis ikke netop vore værdige Aristotelikere som trofaste Disciple vil forsvare Læreren, selv hvor dette aldeles ikke kræves efter Sagens Natur. Argumenterne kan være gode, som når der for Ex. henvises til, at Gjentagelserne altid kun ere tilsyneladende, idet Synspunkterne ere ændrede (Th. 22, 24, 26, 30, 33, 53, 71); men hvad der ligger bag, Tanken om de 6 Skrifter som den

[1] Jfr. WADDINGTON p. 355, 375.

normale Lærebog, lige fuldkommen i Form og i Indhold, spotter Forsøgene. Ramus ser imidlertid som praktisk Lærer på Sagen, og de faktiske Undervisningsforhold bringer ham til at kræve Simplification og nye Lærebøger, hvis Methode og Udarbejdelse er mere praktisk. Når han samtidig på ægte Renaissancevis benytter Lejligheden til at skjælde Aristoteles personlig ud, opnår han blot at give Modstanderen Lejlighed til et særligt Kapitel med en Blomstersamling af Citater som: »Skolevrøvl, Tautologi i det uendelige, Pindehuggeri, Ignorant i Logik, Latterlighed og Galskab, Aristoteles fabler som en gammel Kjælling, Ar. indbyder som Heliogabal Disciple på indbildt Mad.« Cramer afslutter her værdig: »De, der ønske at se den Ros, hvormed Ramus pryder — sig selv, kan se i 8de Bog af hans *Scholæ in liberales artes*« o. s. v. —

Den foreliggende Disp. må, når man tager i Betragtning, hvor vanskeligt Emnet falder os på Grund af forældede Terminologier og Behandlingsmåden, i al Fald roses for Klarhed. Dens ligelige Drøftelse af de forskjellige Spørgsmål fra det omfattende Område, og især dens Imødegåelse af den Kritik, som var Tidens brændende Discussionsemne, gjorde den sikkert værdig til det Bifald, den vandt i 1593.

Disputationen fik i øvrigt et Efterspil, idet en bekjendt Ramist Frederik Beurhusius, Rector i Dortmund, udgav Theses imod Cramer til Forsvar for Ramus. Dette foranledigede selvfølgelig et Svar fra denne Side igjen[1]. Atter 1595, efterat Holger R. havde forladt Universitetet, blev Disputatsen Gjenstand for fornyet Angreb af en unævnt *Svensker*. En Slægtning af Rosenkrantz sendte ham disse nye Theses »imod *din* Cramer-Disputats«, der endog nævnede ham hånlig ved Navn[2].

Ved Påsketid 1593 var det *theol. Facultet* så vidt restitueret, at et virkeligt Universitetsstudium i Theologi kunde begynde. Den tidligere Prof. Polykarp Leyser var — foreløbig til Låns — vendt tilbage til Wittenberg fra sin Superintendentpost i Brunsvig. I Festtog drog Professorer, Studenter og Råd ham i Møde, og Wittenbergernes Glæde over at få deres Dr. angelicus, »den

[1] Optaget i Gædiccus' Udgave af Cramers 18 Disp. de præcipuis Log. Ar. partibus. Witeb. 1607. 8⁰. p. Q_2—T_6. — [2] Gunde Lange $^5/_7$ 95 (Langebeks Afskr. i *Rigsarkivet*).

skjønneste« som de kaldte ham, tilbage, var lige så stor, som Brunsvigernes Harme over at miste ham. De brave Borgere dér havde endog arrangeret et formeligt Oprør og stormet to Filippisters Huse, da man mistænkte deres Ejere for at være Årsag til Superintendentens Bortgang![1] Den 21. Maj 1593 tiltrådte han sin Virksomhed med en akademisk *Tale over Zakarias' Ord* (8,19) »elsker Sandheden og Freden«, en Tale, som han i de mest hædrende Ord tilegnede Holger Rosenkrantz. »Jeg priser dig især, siger han, for dine Sjælsevner og Helligåndens særlige Charismata, som jeg i samme Grad, som de ere sjældne hos den største Del af Adelen, har bemærket hos Dig med største Glæde. Ti, medens visse andre Adelsmænd foragte Studiet af Videnskaberne og lade Fattigfolk derom, hvilke med en Understøttelse fra dem erhverve sig det nødtørftige for Livet, mener *du*, at de bør dyrkes så omhyggelig, at du ikke nøjes med blot at smage på dem, men trænger ind i deres inderste Dybder.« Idet han da henviser til de Disputatser, han har set H. R. medvirke ved, erklærer han, at de flestes Udsagn om ham er, at han er som »Morgenstjærnen blandt Universitetets adelige«.

Omtrent samtidig ankom Facultetets fjerde Theolog Salomon Gesner, en Schlesier, der 1592 var fordrevet fra sin Stilling som Rector af Pædagogiet i Stettin ved sine Kollegers Filippisme. Han var da gået som Præst til Stralsund, og kaldtes derfra til Wittenberg, hvortil han ankom med gode Vidnesbyrd om Rettroenhed fra to pommerske Superintendenter. Som Indledning til sin nye Virksomhed holdt han den sidste Maj en Tale om »*Psalmernes Værdighed og Nytte*«. Han tilegnede dette sit Tiltrædelsesskrift til Rosenkrantz i Forbindelse med en tysk Friherre a Dhona[3]. Også hans Ord til Rosenkrantz vise, at man ikke

[1] Leysers Levned jfr. Tholuck: Geist p. 4 fg. og Lebenszeugen der luth. Kirche. Berlin 1859, S. 254 fg. (på dansk ved Boethe). Når T. synes at sætte L.' Ankomst til W. 26/4 92, er det selvf. en Misforståelse af Aaret. Om de interessante Optrin i Brunsvig og Rådsforhandl. jfr. *Polyc. Lyseri Sylloge Epistolarum*. Lipsiæ 1706. 8⁰. Indl. — [2] Pol. Leyser: Oratio de insigni illo prophetæ Zach. dicto: Veritatem et pacem diligite«. Witebergæ 1593. 8⁰. 67 S. og Dedication, dat. Chr. Himmelfartsdag = 24/5 g. St. (Exp. i *Erlangen*). — [3] Oratio de pulcherrimo illo apostoli Pauli dicto Col. 3,16 . . . in qua de Psalmorum dignitate et utilitate disseritur. Witebergæ 1593. 8⁰. 78 S. Dedic. dat. 8/6. Gesners Tiltrædelsesprogram (30/5) findes også aftrykt her. (Exp. i *München*, kgl. Staatsbibl.)

var forvænt med studerende Adelsmænd i Nordtyskland på den Tid. Han går grundig til Værks med Citater fra Sokrates, Plato og Seneca, og udkaster efter disse ansete Kilder et Billede af den sande Adelsmand, der mærkværdig heldig passer på de to unge Herrer som det bedste Fotografi. »Jeg snakker ikke efter Øren«, bemærker den gode Mand, for at man ikke skal nære Mistanke til Skildringens Rigtighed, tvertimod; men hvor højt stå de ikke over de persiske Konger, som Sokrates skildrede Alkibiades som Idealer, »I, der ikke opdrages i persisk Overtro men i sand Kristendom«, og som sky Kalvinisternes »Bedrageri og Sofismer«. Især undlader han dog ikke at rose deres Studier i den »ægte« Filosofi. »I, som øse i fulde Drag af de reneste Kilder: Aristoteles, Platon, Cicero og Hermogenes«. Om deres værdige Opførsel vidner hele Academiet, om deres Lærdom kan han selv tale, da han nyder den Ære, at de søger hans Bord daglig. Hvem fortjener da bedre denne hans »Davidschitar«?

Denne Tale var Indledningen til en Forelæsning om Psalmerne; af dens Program ses, hvorledes det exegetiske Studium nu toges i Wittenberg: Psalmerne indeholde hele *Læren* som i et Compendium; Forfatteren opregner alle Lærepunkterne (loci) og påviser, hvor de findes. Med Psalmerne trostede Gesner sig derfor under sin Kontrovers mod Kalvinisterne i Pommern, og heri ligger netop deres »Nytte«. — Denne nye Methode, at bruge Skriften blot for dens Nytte i Kampen om Lærepunkterne, trængte lidt efter lidt igjennem i Kirken som en nødvendig Folge af den Disputereånd, der havde grebet Sindene, og blev én af Hovedårsagerne til de sørgelige Kirketilstande, som den protestantiske Verden frembød en Menneskealder senere, da de unge Mænd, der var oplærte i denne Betragtningsmåde af Biblen, virkede som Præster i Menigheden. Men herom vil man hore tilstrækkeligt senere.

Da nu Gesner i Juli Måned havde holdt sin forste Disputats »for Kathederet« om Treenigheden, åbnede han efter Skik og Brug et Disputationscollegium, hvori man forsvarede »den hellige Koncordiebog«[1].

[1] S. Gesner: Pro sanctissimo libro Concordiæ. 17 Disp. Heraf findes en Udgave Witeb. 1605. 8°, hvori desværre Respondentes' Navne er udeladte. Af de oprindelige Theses har jeg kun truffet de 7 første, hvorved H. R.

Samtidig begyndte HUNNIUS lignende Øvelser i samme Ånd. Hans Collegium gjennemgik *Confessio Augustana* også i Disputationer. HUBER havde allerede tidligere påbegyndt et lignende Kursus i den rette Lære. I disse Øvelser gik Holger R. aldeles op, hvilken Lejlighed var der ikke til at øve Tungens Raphed i de to forskjellige ugentlige Disputationer! »Vi skærpe os ved ugentlige Øvelser mod Kætternes Efterstræbelser«, det var altså Målet for det theol. Studium![1] Han sender Faderen Disputatserne både fra Hubers og Hunnius' Collegium, og begge Lærere har nu nået Højdepunktet af Agtelse hos ham på Grund af deres Orthodoxi. Han kalder »Lutheranernes Gud« til Vidne på, at havde han tidligere kjendt Hunnius som nu, skulde »eders« HVITFELDT og Parastaten Dr. THEOPHILUS, da de i sin Tid (i Kjøbenhavn eller Rostok?) hånede ham, have fået at mærke, at han havde Venner, der elskede ham[2].

Var der end ikke stadig Lejlighed til at respondere, desto større var der dog til at opponere. Flere af de Disputatser, H. R. sendte hjem, var da kun Vidnesbyrd om Collegiernes Virksomhed overhovedet, men med det anførte Brev fulgte Nr. 10 og 12 fra Hubers Collegium, ved hvilke Rosenkrantz og Cramer havde responderet. Som et Vidnesbyrd om, at vor Påstand om Respondenternes delvise Forfatterskab også af de private Disputationer er rigtig, anfører jeg følgende Passus af et Brev fra Dan. Cramer[3]: »I Hubers Coll. have vi fordelt Emnerne således ved Disputeringen, at hver enkelt sammenstiller (componerer) Theses om en vis Artikel ...«. Udarbejdelsen viser tillige, som før omtalt, visse Forskjelle, men Selvstændigheden er rigtignok indskrænket til det mindst mulige.

ikke har responderet. Det må i denne Sammenhæng i høj Grad beklages, at *de store Disputatssaml.*, som findes enkelte Steder i Tyskland, endnu delvis er aldeles uordnede og utilgjængelige, således uheldigvis også Seminariets i *Wittenberg*. (Den theol. Afdeling af det gamle Universitetsbibl. findes endnu stadig dér, og ejer Skatte til den akad. Historie, men i hvilken Tilstand!). — [1] H. R. 25/7 93. — [2] ib. HVITFELDT var en meget lille Beundrer af den nye tyske Theologi, men især særdeles kølig overfor de fremmede Theologers stadige Indblandinger i danske Forhold. Han ønskede, at man ved Reformationen havde givet den danske Kirke et selvstændigt Hoved (jfr. Fortalen til Bispekrøniken). — Dr. THEOPHILUS var Prof. jur. i Kbh., tidligere Docent i Ingolstadt og Kejser Max 2.' Poeta laureatus, jfr. RØRDAM Univ. H. II. 632 fg. — [3] Sub finem anni 1593.

Holgers Disputats findes endnu. Den handler om »*Sindets og Viljens Frihed og Magt i Omvendelsen*«[1]. Trykket er særdeles slet, ret som et Billede på Universitetets daværende Tilstand. Vi har her et Exempel på luthersk orthodox Dogmatik i Concordieformlens Aand, dog uden de skrappeste Udtalelser, som denne fremfører om den faldne Menneskenatur. Den vidner om Grundighed i Studiet; også Skriftbeviset er omhyggeligt, så at man ikke af den Methode, hvorefter Skriftstudiet dreves, kan slutte til at Skriftkjendskabet just blev ringe. Synspunktet blev blot forrykket, men sine dicta probantia havde man på rede Hånd. — Efter en Påvisning af Menneskets Integritetsstandpunkt inden Syndefaldet [1—5] følger Redegjørelsen for Faldets Følger. Harmonien i Sjælsevnerne, Ligheden med Gud er borte, vi er Djævelens Børn og fødes kun i Adams Billede, som er skrækkelig ødelagt. Dog gjør ikke Menneskene det onde tvungent, men med Viljens indre Billigelse. Har da Menneskene, som Gud ønsker at frelse alle til Hobe ved at kalde dem ved sit frelseskraftige Ord, Vilje og Magt af sig selv til uden Helligåndens Bistand at omvende sig? (6—9). Dette nægtes for ugjenfødtes (11—17) og frafaldne gjenfødtes Vedkommende (18—20), ja Mennesket kan slet ikke modtage Frelsen af sig selv. Det er *Gud*, der forretter Frelsesværket; men Menneskets Selvstændighed viser sig i, at det hører Ordet og betænker det; og Afvisningen, der ikke skyldes den naturlig medfødte Modstand i Menneskehjærtet, men en villet Forhærdelse, vidner stærkt om Friheden (23—28). De sidste Theses påviser den kristelige Udvikling ved Helligåndens Hjælp. Nogle Porismata afvise de derhen hørende Kætterier.

Samtidig med disse private Disputationer holdt Huber adskillige offentlige, direkte rettede mod *Kalvinisterne*. I Aug. 1593 udgav han, medens han var midt i Stridens Hede med en Heidelbergerprofessor Tossanus, et Angrebsskrift på Kalvins Nadverlære. Dette tilegnede han Jørgen Rosenkrantz, og Meningen dermed var atter at rette et solidt Spark fra competent Side

[1] *De libertate καὶ ἐξουσία mentis et voluntatis in conversione.* Witeb. 1593 20/6. 4to 1 Ark. 33 Thesis og 7 Porismata. Ingen Tilegnelse. Exp. på kgl. Bibl. Disp. er betegnet som Led i et større Hele ved Angivelsen »Disputatio X«.

mod Niels Hemmingsen[1]. Han bemærker i Fortalen, at Kalvins Nadverlære som en snigende Gift breder sig overalt. Mange gå måske uskyldig i Garnet; heldigvis findes der dog altid nogle, der af deres hele Hjærte vil kæmpe mod den. Til dem véd han, Jørgen R. hører. Det er desværre meget nødvendigt at have slige Mænd i Danmark, da man dèr har en Theolog som Hemmingsen, hvem Kalvinisten Grynæus roser sig af Enighed med. Har Niels H. ikke i sin Bog om Nådens Almindelighed bevidnet, hvor helligt Kalvins Navn er ham? Og hvad betyder den Bog, der 1587 udkom i Basel (Thesaurus veræ et orthodoxæ fidei ex præst. Theol.), hvor han ligefrem anføres blandt Forfatterne? Har han nogen Tid fralagt sig Delagtighed i den? — I et privat Brev[2] fortæller Huber samtidig, hvorledes han i Tübingen efter sin Fordrivelse fra Schweitz traf *danske* Studenter, der åbenlyst erklærede, at de vilde udbrede Kalvinismen, naar de kom hjem; »det er ikke vanskeligt at slutte, at Niels Hemmingsen, til hvis Authoritet de mest henviste, har udbredt hin ugudelige Lære«.

Hvorledes den gamle Rigsråd har optaget denne nye Mistænkeliggjørelse af den »danske almindelige Lærefader«, vides ikke, vi hører blot, at han sender sin pligtskyldige Portugaløser og klager til Holger over, at Bogen »var møggit ilde trøckt, saa ieg neppelig kund læse then rett, og forundrer mig storligen, at saadanne bøglærde Mendt udi then widtberømte Universithet icke hafver bedre bogtrøcker«[3].

Ligeså antikalvinsk var Hunnius' Virksomhed. I 1593 udgav han et Skrift om Treenigheden, betitlet »Calvinus judaizans«, hvori han viste, at den reformerte Lærer havde forfalsket dette

[1] Samuel Huberus: *Demonstratio falliciarum* Joh. Calvini in doctrina de cæna Dni. Witeb. 1593 4. A—G 2 (slet Tryk). Dedic. 29/8. Exp. i Wittenberg o. fl. Steder. — [2] Huber 16/9 93 *(Rosenkrantziana)*. — [3] Jørgen R. 12/12 93. I Rørdams Levnedsbeskr. af N. H. i *Univ. Hist.* II. 425—55 omtales *ikke* dette Angreb. At Hemmingsens Skrift (*Tractatus de gratia universali* etc. 1591), trods Bekæmpelsen af Kalvins Prædestinationslære, ikke vandt Bifald hos Tilhængerne af det nye, ser jeg også af et Brev fra Superintend. Andreas Celichius (3/2 1593 Gustrow) til Hertugen af Mecklenburg i *Schwerins Staatsarchiv*. Han har læst »den danske Bog« men ikke befundet den, »wie es sein sollte«. Vel lærer Hemmingsen korrekt om Prædest., men han roser dog Kalvin for Overensstem. med Skriften!

Lærestykke ved jodiske Glosser. — Hans offentlige Disputatser gik i samme Retning, således beviser den første fra dette Aar, at de reformerte ikke er sande Tilhængere af Conf. Aug. Hans *private* Collegium over Artiklerne i Confessionen fik herved som en Overskrift. Man gjennemgik i Løbet af et Aar i dette Collegium de 10 første Artikler af Augustana i 17 Disp. Den 10ende af disse er Holger Rosenkrantz'. Emnet er hentet fra den femte Artikel, og handler altså om Ordets og Nådemidlernes Udovelse[1]. Disputatsen holdtes den 22. Sept. 1593 i Slotskirken, der ofte benyttedes til disse private Øvelser. Heller ikke Indholdet af denne Disputats frembyder storre Interesse, det er den alm. orthodoxe Lære, der fremføres. Troen er Guds Værk, ikke umiddelbart, men altid formidlet ved Evangeliet. Taler Skriften om, at Helligånden gives, menes stedse synekdokisk gjennem Ord eller Sacramenter. Loven kan ikke frembringe Aandens Virkninger, den vækker kun forberedende Anger og Vrede. — Sålidt som Ordets Virkninger skyldes Mennesker, sålidt Sacramenternes. Her dvæles især ved Nadveren, der uafhængig af den administrerendes Tro virker på Grund af Indstiftelsen. Imidlertid, ingen må lære eller uddele Sacr. uden lovlig Kaldelse (Th. 41 fg.). Der skjelnes dog mellem Apostles og Profeters umiddelbare og de senere Kirkelæreres middelbare Kaldelse. For Luther reserveres imidlertid en Mellemstilling, idet han var »mere end middelbart« kaldet til sit Værk (plusquam mediate) (Th. 48). Fanatikeres Argumenter om, at hvad man ikke selv har, kan ikke gives andre, afvises med Henvisning til Judas(!) (Th. 54). Dog har Th. 33 pointeret, at Lærernes Arbejde er af stor Betydning,

[1] Disp. X *de ministerio verbi et sacramentorum* ex Art. Conf. Aug. quinto, præside EGIDIO HUNNIO, defendet OLIGERUS ROSENKRANTZ Nobilis Danus. 22/9. Witeberg 1594(!). 4to. 1 Ark 60 Theses. Exp. i *Cassel*, Landesbibl. I Cassel findes 16 af disse Disp. En Sml. af n. 10 med de ovrige viser, at Aarstallet (som på nogle andre) er fejltrykt eller snarere, at Disp. er optrykt. Disse og flere af H.' Disp. udgaves igjen Wittenberg 1598 8o i *Vol. Theol. Disp.* (uden Respondensang.). I Fortalen siger Hunnius udtrykkelig, at de 17 første om C. A. blev holdt: primis annis (ɔ: 1593—94), hvorefter n. 10 ifølge Datorækken tilfalder 1593. I *Berlin* findes også Exp. af Nr. 7 og 8 fra 1593, skjønt Exp. i Cassel har 1594. Endelig er det sikkert nærv. Disp., som Dan. Cramer omtaler 18/9 93, »om kort Tid skal Holger respondere sub Dr. Hunnio in disputatione«.

som Guds Medarbejdere er deres personlige Iver selvfølgelig ikke ligegyldig, om end Ordets Virkekraft i sig må hævdes.

Til disse Collegieøvelser kom endnu Forelæsninger på Universitetet samt Privatstudier med Cramer. Men videre øgedes Øvelserne ved Bordsamtalerne hos Prof. GESNER. Om Holgers Plan at søge Hubers Bord er blevet realiseret, véd vi ikke, men så såre Gesner kom til Wittenberg, samledes der ved hans Bord daglig en Del adelige studerende med deres Præceptores og deriblandt også de to, Rosenkrantz og Baron v. Dhona, som Gesner tilegnede sin Tiltrædelsestale. Holger skriver herom til Faderen[1]: »Tillige med nogle andre unge Mænd øve vi os daglig efter Måltidet i al Slags Vidskab i successive Disputationer, så at vore Bordfællesskaber ikke blot mætte Legemet, men også Sjælen«. — Ja det kom så vidt, at der tales om næsten *daglige* theol. Disputationer og Samtaler. Forrige Aars Elendighed i det theol. Facultet blev nu afløst af en feberagtig Iver, et Stormløb mod den filippistiske Surdej, man stadig følte Trang til at finde i Wittenberg; — endnu blot en ringe Anledning, og Angrebene rettedes mod selve de Mænd, der nu stod som de ægte Heroer for den uforfalskede Sandhed. — Langtfra at anstrænges ved alt dette, udbryder Holger[2]: »Hvad kan jeg nævne mere tiltalende eller dyrebart, jeg lever nu således, at jeg aldrig kunde ønske mig det bedre, ja end ikke behageligere eller mere tilpasset for mig: dette Liv, som Gud selv vidner, jeg er født til«!

Der er noget i høj Grad tiltalende ved denne ungdommelige Iver, denne Kundskabstrang, der arbejder for at mættes uden at blive træt, men Vrangsiden er rigtignok den stadig voxende Bornerthed, og især Ufordrageligheden mod Melanthons Disciple. Han fortæller selv, hvorledes han bar sig ad mod Dr. WINSHEIM, en meget anset Jurist, som brugtes af den danske Regering som politisk Agent på den tyske Rigsdag og var Jørgen Rosenkrantz personlig bekjendt[3]. Denne Mand havde indbudt Holger til sit Hjem. Nuvel: »Jeg viste ham blot såmegen Høflighed, som jeg kunde for Samvittigheden vise en udmærket Kalvinist« (ɔ: filippistisk Lutheraner). Nedladende —

[1] H. R. 25/7 93. — [2] H. R. 19/8 93. — [3] Om hans Virksomhed og Rejser for den danske Regering jfr. TR. LUND: Chr. 4' Skib på Skanderborg Sø. 1—2, passim.

mod en sådan — fortæller han ham om sine Studier, og den ældre Videnskabsmand indvier den unge Danske i *sine* Studiemål »ydmygt, som sådanne Mennesker pleje«. — Imidlertid, da Dr. Winsheim hørte, at Holger »prøvede Våben« (me militare) på to theologiske Kollegier hos Huber og Hunnius, blev han mere reserveret. »Hvilket jeg ikke brød mig om, ti han er i alles Mund!«[1] Man får en svag Mistanke om, at den unge Mand ikke forstod at indskrænke sin »militære« Virksomhed til Auditoriet.

Denne theologiske Optagethed lagde ingen Hindringer i Vejen for de private Studier hos Cramer. Her lå til at begynde med endnu Hovedvægten på det *filosofiske*. Man sendte adskillige Småskrifter, Disputatser og Orationer hjem til Danmark som Prøver på Fliden[2]. Især var det nu *Metaphysiken*, som Cramer docerede privat[3], Theologien blandt de filosofiske Discipliner, den højeste Speculation, denne Videnskab, der var ved at blive Modedisciplin på Grund af dens Brugbarhed ved Fremstillingen af visse dogmatiske Lærepunkter, som nu skjødes frem i første Række (Guds Væsen, det kristolog. Problem). Desværre har vi ingen af de Disputatser tilbage, som Holger her har deltaget i, men om Cramers Anskuelser giver dennes lidt senere udgivne *Metaphysik* Forestilling[4]. Som sædvanlig er det ikke Cramers Mening at give Læserne en Lærebog med de nødtørftigste Kundskaber, men en Vejledning og Indledning til et *Kildestudium* af Lærefaderen Aristoteles.

Ved Septembers Begyndelse 1593 tog Holger omsider virkelig fat på sit *juridiske* Studium[5], i Begyndelsen også her vejledet af Cramer, et Vidnesbyrd om Datidens Alsidighed eller, om man vil, om Videnskabens Uudviklethed. Cramer var særdeles ivrig for, at Holger skulde fordybe sig i det; »når han forener det med Theologiens Studium, kan han blive sit Fædreland og Forældre til Hæder og Gavn«. Men Holger tiltalte det slet ikke, de metaphysiske og theologiske Speculationer besad hans fulde Kjærlighed; hans Tanker herom ses af den Ængstelse, der greb Cramer, at Forhåbningerne om Elevens kommende Ry skulde

[1] H. R. 19/8 93. — [2] D. Cr. 19/8 93. H. R. 19/8 93. — [3] D. Cr. 18/9 93. — [4] *Isagoge in metaphysicam Aristot.* Hanoviæ 1594. 8°. Tilegnet Tyge Brahe (jfr. ovenfor). — [5] D. Cr. 18/9 93.

skuffes: »Holger vilde synde mod Gud, Fædreland og Næsten, hvis han unddrog sig fra Statsstyrelsen og *skjulte sig i sit Huses Mørke*, hvor han ikke kunde gavne dem noget«[1]. Holger må have antydet det som sin Plan at leve i Stilhed for Videnskaben.

Dette første Aar i Wittenberg havde i det hele modnet og udviklet hans Evner. Skjønt endnu ikke 19 Aar gammel, begyndte han at føle sig som en ung lærd, en ny Kraft, som man så hen til ikke mindst på Grund af de »dagsky« Kalvinisters Frygt for hans udprægede Standpunkt og altid slagfærdige Kampberedthed. CRAMER siger endog: »Mange hade ham på Gr. af hans Dyd og Religion«. Filosofien var han nu hjemme i, Theologien ligeledes, og med Juraen gik det godt frem, efterat han havde begyndt daglige Øvelser og ugentlige Disputationer hos Prof. FRANTZ[3], den unge Jurist, der var kommet ham i Møde med Venlighed efter den første offentlige Disputats. Hans Kundskaber må nu mindst vurderes til, hvad der krævedes af en Magister. Trods Holgers Foragt for dem, der lo, når en Adelsmand syslede med filosofiske Studier, skyldes det dog sikkert Hensynet til hans Byrd, naar han ikke lod sig graduere. Dette ansås nemlig ikke mere passende for en Adelsmand. Om Fætteren Frederik R. fortælles det udtrykkelig, at han afslog et Tilbud om Grad i Wittenberg; som det siges, »havde han med Berømmelse kunnet promovere til Mag. phil., *om hans Stand og Stat det havde tålt og tilladt*«[4].

Imidlertid, Theologien besad hans Forkjærlighed, og det i den Grad, at Iveren tilsidst blev Faderen for stor. Anledningen hertil er ret betegnende for den Aand, der besjælede Studenter, som uddannedes ved Datidens Kontroverstheologi.

En dansk Adelsmand havde sendt Holger nogle Theses med den talende Påskrift: »Disse Theses sendes Ubikvitisten Holger Rosenkrantz«[5], ellers fulgte intet Brev med. Just dengang skulde han på Hubers Kollegium udarbejde Theses om Alterens Sacramente imod Kalvinisterne (Cramer havde samme Opgave mod Papisterne). Under Udarbejdelsen, der var meget omhyggelig og udførlig, som det ses af nogle Citater[6], var han naturligvis

[1] D. CR. 18/9 93. — [2] D. CR. Jul 93. — [3] H. R. 25/10 93. — [4] H. RØRDAM: Univ. H. II. 349, III. 571. FRIIS EDVARDSEN: Skjelskjør S. 369. — [5] D. CR. Brev efter Jul 93. — [6] H. R. 27/12 93.

kommet ind på Dagens brændende Spørgsmål om Egenskabsmeddelelsen mellem Kristi to Naturer. Herved fik han Lyst til at forfatte en selvstændig Afhandling om Emnet, nærmest fra et filosofisk Standpunkt, men med en speciel Kritik af en kalvinsk Koryfæ ANTON SADEEL[1]. Dette Arbejde fik de fire Theologer til Gjennemsyn, og det vandt deres Bifald i den Grad, at de trængte på, at det skulde udgives; men så blev Manuskriptet en skjønne Dag stjålet fra Rosenkrantz' Studerekammer, og snart efter modtog han fra en »theol. Professor i Heidelberg« en Refutation af sit Skrift. Henrykt over således »at være *tvungen* til at træde offentlig op på Arenaen, skjønt omtrent en Dreng«(!) skrev han en stor Apologi og — ventede og ventede så på Svar, men trods to, tre Breve til Heidelberg forholdt den ubekjendte sig i Ro. »Efter vore Theologers Råd« reviderede han atter sin Afhandling, indflettede Modpartens Imødegåelse med grundig Gjendrivelse, og skriver så stolt til Faderen, »om lidt skal det udgives for Dagens Lys.« »Hvis jeg af den Grund skulde skabe mig Had og Misundelse hos nogle i Fædrelandet, så vil du, kjæreste Fader — næst efter Gud — være min Beskytter og Forsvarer«[2]. Men heri tog han Fejl, Jørgen Rosenkrantz forstod Sagen anderledes, og hans Brev er som en Spand koldt Vand over Hovedet: »Jeg må bekjende, siger han, at jeg aldeles ingen Behag haver udi den Vexelskrift, som du skriver at have begyndt med en Doctor til Heidelberg, og besynderlig efterdi det er Theologien anrørendes, og vil du udi så Måde understå dig, som endnu er en meget ung Skolar, at skrive mod højlærde Doctores, og flyve højere, førend dine Vinger ere dig ret velvoxen .... jeg for min Part haver aldrig haft nogen Behag til sådanne Stridskrifter«. Om det udeblevne Svar siger han tørt: »Du ex magna arrogantia vil lade dig tykke, at du af sådan højlærd Forstand haver stilet din Skrift, at ingen tør fordriste sig til at skrive der noget imod; men jeg tror vist, at contrarium

[1] SADEEL † 23/2 1591 som Præst i Genève. Hans egl. Navn er LAROCHE-CHANDIEU (France protestante III. 327). I JÖCHERS *Gelehrtenlex.* IV. 18 nævnes blandt hans Skrifter: de manducatione sacramentali corporis et potu sangv. Chr. Mulig sigtes der her til det. I øvrigt udgav den siden bekjendte Giessnertheolog MENTZER netop ved denne Tid (med Anbefaling af Hunnius) et Par Skrifter mod dette. — [2] H. R. 25/10 93.

est verum, som er, at samme Dr. til Heidelberg haver så anset din Skrivelse at være *sådanne puerilia*, som ikke er værdt at forspilde den Tid at stille der noget Svar på«[1]. Sluttelig følger da en Befaling om at lade sådant fare, der ikke sømmer sig ham.

Det var et hårdt Slag for Holger, men den faderlige Vilje var stærk, og han måtte bøje sig: »Lad de heidelbergske Theologer gå Pokker i Vold med deres Diabologi«[2]. Mærkeligt nok, Daniel Cramer synes enten ikke rigtig inde i Sagen, eller han vil ikke ud med Sproget, ti han taler i et Brev blot om den Disputats, Holger skulde holde i Hubers Collegium om Nadveren og den Polemik, den selvfølgelig måtte indeholde mod Sadeel[3], men ikke om Brevvexlingen med Heidelbergeren, som for Resten Holger siden meddeler var Dr. *med.*, men muligvis på Grund af det mystiske Mørke, hvori han færdes, var en Student i Wittenberg, der efter at have »lånt« hint Manuskript har villet spille Ubikvitisten dette Puds. Den omtalte Nadverdisputats, der oprindelig var ansat til den 22. Nov. 1593, blev imidlertid opsat, muligvis fordi Striden mellem Huber og Kollegerne allerede var begyndt; sikkert er det, at Holger i *April* skriver, at Grunden til, at han ikke har sendt denne Disp., er, at Hubers Kollegium er opløst.

I Løbet af Sommeren 1593 fik Cramer det ene mere fristende Tilbud efter det andet, men af Hensyn til sin Stilling hos Holger afslog ham dem, »skjønt der intet er, som jeg ikke burde modtage med Kyshånd«[4]. Dog udbad han sig Jørgen Rosenkrantz' Tilladelse til at modtage et foreslået extraordinært Professorat i aristotelisk Filosofi i Wittenberg, som ikke vilde hindre ham i hans Arbejde med Holger. I November overtog han også dette Embede, idet han indledede sin Virksomhed med en

[1] Jørgen Ros. 12/12 93. — [2] H. R. 27/12 93. I Langebeks Afskrift af Jørgen R.' anførte Brev er medtaget en Del Randbemærkninger, som Holger har tilskrevet, som Grundlag for sit Svar til Faderen. — [3] D. Cr. Jul 93. H. R. adskiller bestemt Disp., der var theol., fra Fejdeskriftet, som han kalder »mere philosophica, logica, physica et metaphysica de propriorum communicabilitate«. Nadverdisp. omtaler han 25/10, da Faderen netop har spurgt ham om noget vedr. Nadverdogmet. Her siges den at være *under Trykken*. Udkommet er den vel næppe nogensinde på Grund af den huberske Strid. — [4] D. Cr. 19/8 93. Tilbudene var dels som grevelig Hovmester på en Italiensrejse med fortrinligt Honorar, dels som Rector pædagogii i Stettin, dels som Prof. ethices i Rostok. H. R.' Brev af samme Dato kalder Tilbudene »plane divinæ«.

Tale om Videnskabernes og Kunsternes Principer[1]; men med Holger vedblev han som før at holde private Øvelser.

Af de andre Lærere i det filosofiske Facultet véd vi, at H. R. sluttede sig til Poeten Fr. TAUBMANN, der tolkede Klassikerne og skrev endog særdeles gode Digte. Også Holger hædrede han med sådanne. En anden Filosof, som Holger kalder sin »elskede Lærer«, var Dr. med. MARTIN BIERMANN, hvis Forelæsninger han fulgte, og under hvem han siden disputerede offentlig.

Dette for en Adelsmand ganske vist usædvanlige Studium fulgtes også hjemme i Danmark med en vis Interesse, men hans Fordybelse i den speculative Filosofi og Theologien vandt ikke Bifald. Der circulerede allerede Rygter om, at han levede som en anden Diogenes eller Demokrit[2], og kun brød sig om theologiske Pindehuggerier og Spidsfindigheder, og »ikke tog sig noget for til *Fædrelandets* og *Statens* Gavn«. Hertil kom nu en Dedication fra den unge, ansete Professor NIELS KRAG, der i Indledningsskrivelsen tillod sig at give ham gode Råd med Hensyn til Studiet[3]: »Tål dog, min Holger, at jeg siger dette af Kjærlighed til dig og Iver for Fædrelandet« ..., at ikke den theoretiske Filosofi egnede sig for ham, men kun den praktiske; som de græske og latinske Filosoffer skulde han ofre sine Evner på *Staten*. — Krag var en opgående Storhed, der lige havde grundfæstet sin Berømmelse ved sin diplomatiske Rejse til Skotland, hvor Kong Jacob havde ophøjet ham i Adelsstand. Han henvender sig således offentlig til H. R., skjønt han personlig ikke kjendte det ringeste til ham, og hans Ord kunde være sikre på at finde Tilhørere.

En anden anset Mand, hvis Navn dog ikke nævnes, havde endog nylig i en offentlig Tale[4] ligefrem rettet Bebrejdelser mod

[1] *De aboriginibus scientiarum* Witeb. 1593. 8°. Talen holdt 1/11. Tilegnet 3 østrigske Adelsmænd, som hørte til hans private Collegium. I nogle Vers til Cramers Ære finder Digteren Lejlighed til at prise Holger. Talen findes også i CRAMERS: *Orationum select. Liber*. Arg. 1607. 8°. — [2] H. R. 21/2 og 5/5 94. — [3] NICOL. CRAGII ex Nicol. Damasceni universali historia s. *de moribus gentium*. Heidelberg 1593. 4to. Under fælles Titel med et andet Skrift, der er tilegnet H. R.' Fætter, Frederik R. — [4] H. R. 21/2 94. Hertil kan endnu tilføjes, at H. R. 27/12 93 taler om en ukjendt dansk Dedication.

ham. — Trods det pirrende ved således at se sig påagtet både i Wittenberg og hjemme, smagte naturligvis slige Anvisninger ikke Holger, og han bliver ikke træt af at påvise den Nytte, Statsmanden har af Indsigt i de andre Videnskaber. Krag svarede han i en Dedicationsskrivelse foran sin næste offentlige Disputats, der holdtes med ovennævnte Dr. Biermann som Præses. Han betoner, at Theoretikerne ere så langt fra unyttige Statsborgere, at tvertimod deres Uddannelse sikrer dem den vægtfuldeste Medvirkning til Samfundets Gavn. For Resten optager han Krags Anvisninger som et Vidnesbyrd »om hans oprigtige Vennesind mod ham«, og med en Del Citater af græske Filosoffer viser han, at han véd, at Venner bør delagtiggjøre Venner i alt, der tjener til deres virkelige bedste. Med stor Glæde modtager han derfor det tilbudte Venskab.

I denne Anledning kommer Faderen med flere kostelig træffende Bemærkninger. Du er ikke tilfreds med Krags Skrivelse og mener, at han er tilskyndet af andre, hvem dine Studier mishage, men hvorfor så overvælde ham med Venskabsforsikringer i den Anledning? »Enddog jeg bekjender, at han er en god lærd Mand, hvis Venskab og Omgængelse er værd at holdes udi Agt, dog bør altingest ske med Måde og god Beskedenhed, og derhos betænke stedse: ne quid nimis! . . . besønderlig med den, du ikke tilforn haver set og kjendt«.

Biermanns Disp., der handler om theoretisk Kjendskab til Videnskabers og Kunsters Væsen og Methode, er, som H. R. selv bemærker i Tilegnelsesskrivelsen, helt dennes Værk. Han udså imidlertid ham til dens Forsvarer ved den offentlige Discussion[1]. Emnet gjør Krav på Interesse, og Behandlingen giver gode Bidrag til Forståelsen af, hvorledes en ren Aristoteliker så på disse mellem Peripatetikere og Ramister så omstridte Spørgsmål. Vi har allerede flere Gange behandlet Ramus' Filosofi, og da også omtalt, at han opstillede en ny *Methodelære*, der fordrede,

[1] Titlen er *De παιδεία seu de prudentia* in scientia necessaria, disp. philosophica publice prop. in alma Witeb. a Martino Biermanno D., respondenti Oligero Rosenkrantz G. F. Nobili Dano. 6 Eid. Febr. Witeb. 1594. 4. 4 Ark. 63 Theses. Optrykt i Jacob Martini: Miscell. Disputationum libri IV. Witeb. 1608. 8°. p. 716—65. Den nævnes i Thomas Bangs Parentation over Chr. Thom. Sehested (1657) som trykt i *Rostok* 1594, et Vidnesbyrd om Unøjagtigheden i Programmer og Ligpræd., om de er nok så »samtidige«.

at alt videnskabeligt Indhold skulde være af universel Evidens, homogent, i dets almindeligste Form, samt fremsat ved en Fremadskriden fra det almindelige til det særlige, dette deduceret af hint. Herved vilde Ramus lette de forskjellige Discipliner for overflødigt Stof, forme dem selvstændigere og simplificere deres Tilegnelse. Men han kom også herved til at behandle dem alle efter samme logisk-rhetoriske Læst, uden at tage Hensyn til de Særkrav i Behandlingen, som deres Indhold måtte stille. Sansen for disse Særkrav og Erkjendelsen af Inductionens Værdi er Aristotelikernes Hæder.

Biermann nævner ikke Ramus i hele Disputatsen, men da just de omdebatterede Spørgsmål fremdrages, er Adressen tydelig nok. Spørgsmålene om den heldigste Bestemmelse af selve den theoretiske Indsigts Forhold til Videnskaben (Th. 44 fg.) og om dens Inddeling kan vi forbigå. — Vi henviser derimod til Forfatterens Bestemmelse af Videnskabens Væsen og Adskillelse fra Kunsten. Af den middelalderlige Opfattelse af de filosofiske Discipliner som frie Kunster (artes liberales) er nu kun det akademiske Navn tilbage, ti deres videnskabelige Karakter og Methode står fast, og de stilles selv overfor en ny Klasse »Kunster«, Håndværkets praktiske Foretagender. Videnskaben kræver da (Th. 26 fg.) en fuldstændig Erkjendelse af sit Indhold, der ved Demonstration får Nødvendighedens Karakter; det behandles med al Forstandens Skarpsind, så at både dets aprioriske Principer og dets aposterioriske Egenskaber udforskes; og endelig sker dets Udvikling i synthetisk Orden fra det generelle til det specielle. Videnskaben står derfor som Contemplation af Sandheden for dens egen Skyld modsat Kunsten, der, selv om den behandles i Lære, også giver denne Theori en praktisk Karakter; dens Mål vil altid blive Værkers Fuldendelse. Kunstlæren falder derfor i to Dele: Plan og Udførelse, der forholde sig således, at hvad der først i hin, er sidst i denne, hvorfor den naturlige Methode er den analytiske, der går ud fra Målet.

En Gjennemgang af de tre filosofiske Discipliner: Physik, Mathematik og Metaphysik belyser disses forskjel. Karakter og Værdi, og sikrer dem deres Behandlingsmåde efter Subjectets (Indholdets) Fordringer. Han dvæler med Lovord ved Metaphysiken, der som den egentlige speculative Filosofi går tilbage til

de højeste Principer, og hvori den deductive Methode er klarest gjennemført. Den fortjener derfor rettelig Navnet *Visdom* (σοφία). Men interessant er Omtalen af Physiken, der står som en *Proteusvidenskab* på Grund af sin Relation til Naturen, hvoraf følger en Nødvendighed af inductiv Fremgangsmåde.

For at vise, hvor stærk Vægt der i den aristoteliske Skole — trods den selvfølgelige Prioritet, man tillagde Deductionen med dens apodictiske Vished — blev lagt på Induction, kan blot henvises til CRAMERS ovennævnte Tale om Videnskabernes Oprindelse (S. 61). Han påviser, at Menneskene udelukkende ad inductiv Vej har tilegnet sig dem. — Ja den bekjendte Kamp mellem de senere, idealistiske Cartesianere og de sensualistiske Englændere om *medfødte Idéer* belyses allerede her klart, idet Cramer modsat Datidens Platonikere *nægter* disse akkurat med samme Ord, som LOCHE langt senere: Mennesket er en ubeskreven Tavle ved Fødslen (tabula rasa in prima nativitate). Om det så er det kjendte sensualistiske *Erkjendelsesprincip:* nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu, gjenfindes det ordret hos Cramer[1].

Vi dvæle ved dette, fordi det har sin Interesse ved Belysningen af de noget senere Skolereformer at se, at den Vægt, man da lagde på Anskuelses- og Erfaringsundervisning — noget man har kaldt den pædagogiske Konsekvens af den engelske Empiri, som BACON skabte — også har tilstrækkelige, filosofiske Forudsætninger indenfor Tyskland selv, og, hvad der måske vil forekomme mærkeligt, i selve de aristoteliske Kredse. Det filosofiske Studium i vort Tidsrum nyder jo ikke stor Anseelse, og behandles derfor stedmoderlig i de historiske Fremstillinger; det turde dog være, at man ikke er ganske billig mod det 16de Århundrede. Særlig tør man vel med Rette klage over, at Modsætningen mellem den aristoteliske og ramistiske Filosofi, der har haft så stor historisk Betydning for Universitet og Skole, er så lidt belyst for Tysklands Vedkommende, at endog de første pædagogisk-historiske Værker som Paulsens og Raumers rolig forbigå den. Mærkeligt er det også, at en dogmehistorisk Forfatter som G. Frank, når han behandler Prolegomena til den *lutherske* Dogmatik, uden videre henviser til en *ramistisk* Fremstilling af Logiken[2].

[1] De aboriginibus scientiarum 1593, p. B2v og B. 5. — [2] G. FRANK I 376.

Gjennem disse Bemærkninger vil man i al Fald kunne få et *Indtryk* af de filosofiske Studier, som dreves i Wittenberg dengang, og som var Holger R. så kjære. Vi vende os sluttelig til *Juraen*, som vi véd, han med en vis Uvilje tog fat på i Sept. 1593. Imidlertid, efterat han havde påbegyndt daglige Øvelser og ugentlige Disputationer hos den unge juridiske Prof. Thomas Frantz, en Svigersøn til Veit Winsheim, kom også Interessen for dette Studium, og jeg antager, at Incitamenter som det fra Niels Krag har virket med hertil. Efter Forsvaret af Biermanns Disputats kastede han sig da for Alvor over Studiet. — Han skriver hjem, »nu færdes jeg helt og holdent i Retsstudiet«[1]. Gjentagne Gange beder han Faderen sende ham Materiale til Studiet af den specielle *danske* Ret, for at kunne sammenligne dens Grundsætninger med den romerskes og tyskes. Disse Opfordringer var det selvfølgelig Jørgen R. en Glæde at efterkomme, han sender Sønnen *jyske Lov* og forklarer ham dens Stilling til de øvrige Provinslove, han lader også medfølge flere af de vigtigste Recesser[2]. Men Holger vil nu have alt, også sjællandske og skånske Lov og Thord Degns Artikler[3]. — Vel kan det komme som et Hjærtesuk, »jeg beklager sandelig i højeste Grad, at jeg må føje disse *nødvendige* Studier til mine kjære theologiske og speculative«[4], men Prof. Frantz forstod dog at give Juraen mere Tiltrækning ved dermed at forbinde *historiske* og *politiske* Studier[5]. Holger roser denne Lærer i høje Toner: »han er i højeste Grad hjemme og erfaren i politiske og historiske Forhold, han forbigår ikke heller noget, hvorved han kan gavne mine Studier«. Særlig forstod han at afpasse dem efter Hensynet til deres praktiske Anvendelse i Statstjenesten. Ikke blot ved privat Manuduction i Hjemmet, også ved Disputationer søgte Frantz at fremme sin Elev. I Begyndelsen af April 1594 høre vi Tale om en juridisk Disputation, hvis Emne dog ikke nævnes[6].

[1] H. R. 21/2 94. — [2] Jørgen R. 30/3 94. — [3] H. R. 5/5 94. — [4] H. R. 5/5 94. — [5] H. R. 22/5 94. — [6] H. R. 29/4 94 og Brev til Gödelmann 5/4 94 (Original i *Hamburg:* Supellex Epist. Uffenbach. *Fol. 103* p. 124). Begge disse Breve ere daterede på mærkelig Vis med CIↃ CI VIIↃ; denne i høj Grad ulatinske Måde at skrive Årstal på *må* trods det besynderlige deri betegne 1594. Br. af 29/4 omtaler de *Huberske* Stridigheder, der først var offentlig kjendte i Beg. af 94. Begge omtale H. R.' jur. Studium, der vides begyndt i Sept. 93. Den omtrentlige Samtidighed fremgår af Omtalen af den jur. *Disp.* og af

Ved Sommertid 1594 hørte al theologisk Disputeren op på Grund af de Huberske Stridigheder, og der bødes da god Lejlighed til videre Fordybelse i Juraen. Det var vel også af Betydning for Holger, at han nu boede hos en Jurist Dr. GÖDEMANN (ikke at forvexle med Gödelmann)[1]. Af Taubmanns Digte fremgår det videre, at Juristen Dr. B. CARPZOW var hans gode Ven. — I Efteråret kom Holger endog til at optræde som Respondens ved en *offentlig juridisk Disputats* angående testamentariske Bestemmelser og Efterladenskaber, som det efter Brevene at dømme om synes, at han selv har arbejdet med på. Da vi imidlertid mangler Exemplarer af Disputatsen, kan vi ikke undersøge, hvorvidt den for Exp. har indeholdt Spor af dansk Ret[2]. Det var formentlig sidste Gang, han responderede offentlig, i al Fald høre vi fra nu af og til Bortrejsen i April 1595 intet derom, men jeg formoder, at Studierne fremdeles have været hovedsagelig juridiske.

Vi kunne ved Skildringen af Holgers Ophold i Wittenberg selvfølgelig ikke forbigå Omtalen af de theologiske Stridigheder, som nær igjen havde bevirket Universitetets Ruin, og i hele Tyskland, ja overalt i den protestantiske Verden vakte den pinligste Opsigt. Hvor stor Omhuen for Lærens Renhed var siden Melanthonianernes Fordrivelse, har vi gjentagne Gange omtalt. Det var ikke mindst Holgers Iver for den, der erhvervede ham de ledende Mænds Venskab. Men hvor vanskeligt var det dog ikke dengang at få det Prædikat »ren i Lære«! Mistro og Stridslyst møder man overalt. Da LEYSER, der pristes for Mildhed, for-

Rejsen til Dresden (de Personer, H. R. omtaler som nye bekjendte i 29/4, sendes Hilsner i 5/4, ti Gödelmann boede i Dresden). — Da Skrivemåden også for at betegne 1593 var anormal, må vi holde os til 94, som Indholdet i Brevene henviser til.

[1] Br. 5/4 til Gödelmann, hvem han anbefaler sin Vært. — [2] H. R. 8/9 94: Jam, jam in manus habeo disputationem *de fidei commissis* juridicam. 9/10 sender han den. Den opføres i Fortegnelserne over H. R.' Skrifter under Titlen: *de legatis et fideijussoribus* jfr. Worm, Pontoppidan, Hoffman, Nyrup, også LIPENII: Bibl. real. jurid. nævner den (Emnet ses at være alm.). Samme Benævnelse bruger THOMAS BANG allerede i sin Parentation om Kristen Thomesen 1657. Fol.

flyttedes til Wittenberg, var han midt i heftig Kamp for *Ubikvitetslærens* Renhed. Striden, der stod herom mellem Helmstädt og Tübingen, forplantedes således til Wittenberg[1], og det manglede ikke på Stridsskrifter, men Wittenbergerne søgte dog her at holde dem i en mæglende Stilling.

Interessen for denne Strid måtte dog snart vige ved de indre Kampe, som opstod i selve det wittenbergske Facultet. HUBER var en Stridsnatur, og på Kalvinisterne havde han nu engang — for at bruge et mildt Udtryk — forset sig. Længe havde han ikke været i Wittenberg, før han fandt, at Kalvinisterne også omklamrede med deres diaboliske Klør selve de Mænd, der gjaldt for Lutherdommens Lys. I et Øjeblik stod alt i lys Lue, og en ny Krisis truede det ulykkelige Universitet med fuldstændig Opløsning og fornyede Erindringen om den Skandale, som det havde været Skueplads for efter Melanthons Død[2]. Vi minde om, at Hubers Lære for at vindicere Nådens Almindelighed fastslog, at Gud *udvælger alle* Mennesker til Frelse (således at Prædestination og Election falde sammen). Formula Concordiæ Art. 11 søgte en Mellemvej mellem dette og Kalvinismen, idet den nærmest holdt sig til det *praktiske:* Gud lader sit frelseskraftige Ord udgå til alle med en sand Kaldelse, men kun de, der modtage det, udvælges, hvilket er de troende en Trøst at vide. — Man må nu her erindre, at Hubers Lære *ikke* var ukjendt i Wittenberg før Striden, ti for dens Skyld blev han forjaget fra Bern og Tübingen, og ved den højtidelige 4dobbelte Doctorpromotion i Wittenberg i Aug. 1593, hvor blandt andet Huber og Gesner disputerede for Graden under LEYSERS Præsidium[3], havde hin vedkjendt sig den, som han selv siden gjør opmærksom på, og dog havde man promoveret ham. At man ikke strax protesterede, skyldtes vel hans Iver mod Kalvinismen.

Anledningen til Bruddet blev den ansete Hejdelberger, Prof. TOSSANUS, der beskyldte den Lutherske Kirke for at lære

[1] Om Striden jfr. G. FRANK. I 263—66. — [2] FRANK: I 271 fg. THOLUCK: Ak. Leb. II 148 fg. KRABBE: David Chytræus, Rostock 1870 S. 427 fg. (her Literaturfortegn.). — [3] Theserne handlede forøvrigt om nye Test.' Sacramenter, men ved Sacramentlæren kunde man let komme ind på Electionslæren, da Sacr. jo efter calvinsk Mening kun angå de udvalgte.

almindelig *Udvælgelse*[1]. I flere Aar havde Huber bekæmpet denne reformerte Theologs »Schwindelgeist«, men da Tossanus nu identificerede Orthodoxiens Opfattelse med Hubers, hvilken jo også på en Måde var blevet knæsat ved dennes Promotion, kaldtes selvfølgelig de andre Wittenbergere ned på Arenaen. Den 20. Søndag efter Trinitatis ($^{28}/_{10}$ 1593) prædikede Leyser om Nådevalget, en Prædiken, som han siden udgav, og i Begyndelsen af Nov. advarede han i Følge Universitetsakterne Huber[2], der imidlertid svarede, at Leyser selv bar Skylden, hvis der blev Uroligheder. Denne blev naturligvis for Alvor vred, opsagde Huber Broderskab og truede med at forlade Wittenberg og gå tilbage til Brunsvig. Huber søgte vel derefter at stille ham tilfreds gjennem Hunnius og Gesner, men i et nyt Kollokvium opnåedes intet, da Leyser stadig ikke vilde give sin Kollega Broderhånd. Fuld af Harme råbte da Huber: »Hvad er du for en Doctor? Hvad er du for en Præst? Hvad er du for en Superintendent? Du burde stille dig Kristi Blod bedre for Øje, du burde gjøre alvorligt Regnskab for, hvorfor du nægter mig Broderskab!« Leyser mindede koldt om Apostelens Ord, at sky en Kætter efter to eller tre Advarsler, hvorpå Huber rasende råbte: »Tildeler du måske en Kætter Doctor-Insignia og Hæder?«

Som man vil kunne tænke, blev Aaret 1594 derefter vel livligt i Wittenberg. I Anledning af Tossanus' Angreb havde Hunnius i Efteråret 1593 holdt en Disp.[3], hvori han rensede Wittenberg for Beskyldningerne. Man havde overtalt Huber til i Fredens Interesse at være borte fra Disputationen, men efter den kunde han ikke længer styre sig[4]. Nu forsvarede han offentlig ved alle Lejligheder sin Påstand og gjorde både i Prædikener og Disputatser Propaganda for den »lutherske Lære«. Et Påbud om Tavshed fra Administratoren brød han sig ikke om. Der måtte da skride ind, og et Kollokvium mellem Huber,

[1] Jfr. H. R. $^{5}/_{5}$ 94. — [2] I *Officium pietatis Polyc. Lyseri*, udgivet af Sønnesønnen, Lipsiæ s. a. 8°, søger denne at rense Bedstefaderen for Gotfr. Arnolds Beskyldninger i hans Kirkehistorie. Da han har benyttet acta publica, er Behandlingen af Værdi. (Jfr. p. 74 fg.). — [3] *De cœna Dni. et persona Christi* ctr. Tossani mendacia. Den efterfulgtes af *de baptismo et de prædestinatione salvandorum et reprobatione.* (Optagne i Disp. Samlingen Witeb. 1598). Alle 4 Disp. er holdt i Efteråret 1593. — [4] H. R. $^{5}/_{5}$ 94.

Hunnius, tre tilkaldte Theologer og Statsmænd fandt Sted i Begyndelsen af Februar, og Akterne sendtes Universiteterne til Dom[1]. Imidlertid hvilede alt Arbejde i det theologiske Facultet. Studenterne var delt i to Lejre, ivrig debatterende for og imod. Da nu samtidig LEYSER blev kaldet til Hoffet i Dresden som Præst, og HUNNIUS var på Landdagen, tumlede Huber om på egen Hånd. »Vort Academi frembyder et levende Billede på det hæsligste Anarki«[2]. — Ved Pinsetid forsvarede han sit Dogme på Prædikestolen på en så skandaløs Måde, at hans Professur blev ham forbudt indtil videre. Da Hunnius og Leyser vendte tilbage, den sidste havde taget Afsked i Brunsvig, måtte de for at berolige Mængden offentlig bevidne deres Forkastelse af Kalvinismen![3]

Derefter måtte Huber forlade Wittenberg. Hvorledes han flakkede om, samlende Judicia og agiterende for sin »rene Lutherdom«, forbigå vi; vi nævne blot, at han også kom til *Rostok*, og da han tilslørede sine Meninger, gav man ham Vidnesbyrd om Rettroenhed. Nær var Wittenberg og Rostok da kommet i Strid, men Forskjellen mellem Hubers og Chytræi Lære blev i rette Tid godtgjort. Vi fremdrage det, da Holger Rosenkrantz indirekte kom til at bevirke dette. — Striden tabte sig i en Flod af Fejdeskrifter fra begge Sider. Huber vedblev til sin Død 1624 at kæmpe for sit, men Interessen derfor var da længst forsvundet.

Det kgl. Bibliothek besidder et tilstrækkeligt Udvalg af disse Fejdeskrifter på Latin og Tysk. Huber forsvarer sig mod alle gamle og nye »Stümpelwähler« (Kalvinister og Nylutheraner!); interessant er det at se, hvorledes han ved Citater søger at få alle de luth. Reformatorer på sin Side (det var disse Vidnesbyrd, der vandt Chytræus), tillige klager han stadig over, at hans Modstandere vil bort fra Hovedspørgsmålet, for at fange ham i Bispørgsmål. Han udkaster et livligt Billede af Roret i Wittenberg hos de unge: »Hunnius er en Afgud for dem, de spørge ikke mere efter den hellige Skrift, men sværge til hans Ord; de skulde dog betænke, at Jesus Christus er død for dem, ikke

[1] I *Hamburgs* Stadtbibl. MS. theol. 1756 4to findes en Saml. vedrørende Hubers Strid. Her også Afskrifter af Protokollen fra Kollokviet 4/2 94. — [2] H. R. 25/5 94. — [3] H. R. 12/7 94.

Dr. Hünn, de skulde også vide at erindre, at de gode Engle, endsige Dr. Hünn, der har taget alt for af lutter Æresyge, har kunnet falde og blive Djævle. Dr. Hünn har i Marburg kaldet Kalvinisterne for Djævelens Lærere og Apostle, skriftlig og mundtlig, og dog har han rakt sådanne Apostle Nadveren og således erklæret dem for sine Trosfæller«[1]. Jeg anfører dette Sted, da det viser, at selv en Ivrer som Hunnius havde Øjeblikke, hvor han hævede sig over sin bornerte Snæverhjærtethed.

Holger skrev intet om denne ydmygende Strid mellem hans Idoler, for Rygtet var nået til Danmark derom. I et Brev af $^{30}/_{3}$ 94 forespørger Faderen sig om de underlige Fortællinger, der gå om en ny Strid, og snart efter beder han om udførlige Oplysninger. Holger forfattede da en hel Afhandling, for at sætte Faderen ind i den rette Sammenhæng, og Dr. Hunnius så den igjennem[2]. Det var vel også ham, der viste Holger Aktstykkerne fra Kollokviet, således at Holger kunde sende Faderen en Afskrift af Protokollen[3]. Skjønt således det theologiske Studium var ophørt, var der dog rig Lejlighed til at theologisere!

For imidlertid ikke at få det urigtige Billede af Studielivet, at Holger R. stadig har ruget over Bøgerne eller kæmpet ved Disputationerne fra Morgen til Aften, Dag ud og Dag ind, vil vi se lidt på hans *Fritidssysler*. Det er sikkert nok, at Datidens Studenter ikke havde Adgang til åndelige Nydelser, der i nogen Måde kan være Paralleler til vor Tids, særlig når Universitetet ligger i en større By. Som Regel var Datidens Forlystelser af groveste Art; hvor man vender sig hen, hører man Klager over Studenternes Usædelighed, Udsvævelser, Umådelighed[4]. Datidens Hang til stærke Drikke og Bordets Glæder viste sig også i den studerende Verden; det er jo ikke altid, at ind-

[1] *Rettung meiner allezeit bestendigen Bekandtnisz von der Gnadenwahl.* 1597. 4to 540 S. Bl. fv. — [2] H. R. $^{5}/_{5}$ 94 jfr. $^{12}/_{7}$. — [3] H. R. $^{5}/_{5}$ 94 og $^{9}/_{10}$. — [4] Tholuck: Ak. Leb. I 253 fg., 145. Fuldst. Parallel i danske Forhold: Rørdam: Univ. Hist. III 98 fg. Dybvads Forsøg på at ethisere jfr. 45 fg. — S. 49. Jørgen Rosenkr. besværer sig Juni 95 over Studenterlivet.

skrænkede Pengeforhold hæmmer sådanne Udskejelser, de synke blot ned i et lavere Niveau. De studerende Adelsmænd, som kom fra Danmark, synes just ikke at have lagt Tøjler på sig, ofte blev de rigeligere Midler, der stod til deres Disposition, dem blot til Ødelæggelse[1]. — Dog må vi stadig med THOLUCK erindre om, at vi har mange Criminalakter opbevaret fra de Tider, men de dydiges Historie skrev man ikke, og den kan ikke læses ud af Consistoriets Forhørsprotokoller.

Og der *var* virkelig Sans for andre Ting, for *åndelige* Fritidssysler som Digtekunst, Musik og de Skuespil, Studenterne selv satte i Scene. Vi høre vel siden af Holgers egne Breve, at der gik Rygter om, at han førte et vildt Liv, men han formåede at rense sig for disse Beskyldninger, og vi véd, at han søgte Oplivelse i Fornøjelser af ædlere Art. Han *digtede*, som tidligere omtalt, af og til selv[2], men i al Fald omtales hyppig hans Kærlighed til Digtekunstens Frembringelser. — Da CRAMER i Anledning af den firdobbelte Doctorpromotion og Hubers samtidige Bryllup forfattede sit andet Skuespil[3], der behandlede et nationalt Emne, det sachsiske Fyrsterov, optrådte Holger i en Hovedrolle som Kurfyrst Frederik den 2den. (Handlingen foregik 1450, en Kulsvier fandt Børnene på Heden og reddede dem). — Da Cramer virkelig besad æsthetisk Sans og opladt Øje for Naturens og Aandens Skjønhed, kan vi vel antage, at han har forsøgt at vække Elevens Sans herfor. I al Fald se vi, at Holger omgikkes Poeten TAUBMANN, der fra 1595 blev Professor i Digtekunst. Denne skrev også flere Digte til hans Ære[4], og det må bemærkes, at hans Digtninge viser ham som noget mere end de almindelige Verskunstnere. Der kan være muntert Sving og fornøjeligt Liv i dem, som da han skildrer et livligt

[1] GJELLERUP: Hist. Tidsskr. 4. Ræk. IV 26 fg. — [2] 27/12 93 sendes Faderen en »lusus poet.«. — [3] *Plagium, Comoedia de* ALBERTO *et* ERNESTO Frederici II Electoris Sax. filiis, astu et fastu surreptis. Det må have været populært, ti allerede 1594 udkom 3die Udg. (Tilegn. i 1ste er dat. 1/6 93). Denne findes på kgl. Bibl.: Witeb. 94. 8°. Det oversattes på tysk (kgl. B. har Udgaven 1646, Königsb. 8°) og skaffede sin Forfat. Omtale som den berømte FRISCHLINS Jævnlige. — [4] TAUBMANNI *Melodæsia* sive epulum Musæum. Lipsiæ 1597, 8°, p. 155. Desuden nævnes han i Digte p. 281. 353. 395. Hans *Schediasmata poetica*. Witeb. 1604, 8°, har p. 204 fg. et Digt til H. R.

Gæstebud, hvor Juristerne CARPZOW, FRANTZ og WINSHEIM var til Stede sammen med Holger R. og Forfatteren selv.

Også Samlivet med Commilitonerne, hvoraf flere siden blev bekjendte Mænd, som for Exp. Theologen JACOB MARTINI[1] og Præsten JOAKIM CHEMNITZ[2], en Fætter af den berømte Theolog, har givet sine Adspredelser; for ikke at tale om de åndrige Samtaler efter Bordet hos Prof. GESNER og Adgangen til de andre Universitetslæreres Hjem. — De hyppige Promotioner gav også Anledning til megen Festlighed, særlig selvfølgelig de højtidelige theologiske.

På Grund af Pengeforsendelserne måtte man undertiden til *Leipzig*, og da det just var ved Tiden for den berømte Messes Afholdelse, fik Holger hele det brogede Liv dér at se, som Rygtet talte så meget om. På Grund af Sygdom var han i Foråret 1594 sammen med Polyc. Leyser i *Dresden*, hvor Dr. Gödelman, der flere Gange havde indbudt ham derhen, viste han al mulig Opmærksomhed. To Gange indbødes han til Taffel hos de unge Fyrster, og de Herligheder, man viste ham, berømmer han højlig. Specielt omtaler han den pragtfulde »Hesteborg, ti det sømmer sig ikke at kalde den Stald«, en interessant Bygning, der endnu ses imellem Slottet og Johannæum. Han fik ligeledes »det hemmelige Sted i Borgen, hvor utrolige, atter og atter forskjellige Slags Kunstværker opbevares«, at se, »skjønt Fyrster og berømte Mænd forgæves attrå det«[3]. Det er sikkert den berømte »grüne Gewölbe«, som hans Venner har forevist ham. For en Mand, der kom fra det tarvelige og kjedelige Wittenberg, var der i det hele nok at beundre i Dresden, den smukke Beliggenhed, det nye Renaissanceslot. — Gladest var han dog ved det Bekjendtskab, han gjorde med en ung Hofmester, Greve af SCHLICK, der gjennem Gödelmann havde fået hans Disputatser at se, og som tog det Løfte af ham, at de skulde correspondere stadig. — Selvfølgelig benyttede han Lej-

[1] JAC. MARTINI: *Partitiones et quæstiones Metaphysicæ*. Witeb. 1615. 8°. Fortale. *Sammes:* Mindetale over H. R. Witeb. 1643. Fol. — jfr. THOLUCK: Geist der W. Th. S. 40 fg. — [2] *Unschuldige Nachrichten* 1702. Leipzig. p. 803—11. Af Studiekammerater fra Hunnius' Colleg. er for Exp. Rostokeren NEOCORVS, Lüneburgeren JOAK. PRÆTORIUS og Mag. Andr. SCHAAFMANN. — [3] H. R. 29/4 94.

ligheden til at undersøge Folks Rettroenhed, og da han, lige hjemkommen, skriver til Gödelman[1], må han naturligvis røbe sin Tvivl om den fyrstelige Lærers Orthodoxi, som måske også var usikker, hvis det er den samme Mand, som to Aar senere måtte vandre i Fængsel[2].

Denne unge Greve var ikke det eneste fornemme Bekjendtskab, H. R. gjorde, i Wittenberg mødtes han ved Gesners Bord med Friherren af Dhona, og i Cramers private Collegium traf han blandt flere andre østrigske Adelsmænd en Georg Gundaccer, hvem han anbefaler Gödelman som Søn af en Gouvernør over hele Øvreøstrig, der udmærkede sig ved luthersk Tro. — Af Slægtninge og Landsmænd havde H. R. det sidste halvandet Aar Tyge og Gvnde Lange hos sig[3], der også studerede under Cramers Vejledning. De blev tilbage i Wittenberg, da han og Cramer forlod Byen. En anden ung Slægtning, Hans Skovgårds Søn, anbefales også til hans Støtte[4].

Ønske vi nogle Oplysninger om H. R.' *ydre Forhold* i Wittenberg, har vi jo gjentagne Gange talt om den Opmærksomhed, der vistes ham fra alle Sider, ham Sønnen af den danske »Vicekonge«, med de fortrinlige Evner. Hermed fulgte da Nødvendigheden af en *standsmæssig Optræden.* Cramers Breve, der for en stor Del dreje sig om de økonomiske Forhold, pege oftere derpå[5]. Der krævedes derfor betydelige Summer til deres Underhold, og de synes også at have holdt Tjener[6]. Medens man i Rostok havde Bohave med fra Danmark, måtte man i Wittenberg anskaffe nyt[6]. — Når da Jørgen R. sender Penge og betoner, at nu må det kunne række til for lang Tid, får Mag. Daniel travlt med at opregne, hvad Opholdet alene koster i den dyre By, foruden Klæder, Bøger o. s. v. Holger lagde her Grunden til et lille *Bibliothek*[7], og han forsikrer Faderen, at han ikke bruger de mange Penge til Luxus, nej, hvad der er tilovers, går til Bogkjøb. Trykning af Disputatser og Taler

[1] H. R. 5/4 94 (*Uffenbach Fol.* 103. p. 124 *Hamburg*). — [2] Gunde Lange 21/4 96 til H. R. Afskr. af Langebek, *Rigsarkiv.* — [3] Indskrevne for Sommerhalvår 1593 (*Krh. Sml.* 2 R. 4. 74). — [4] Jørg. R. 5/12 94. — [5] D. Cr. 19/8 93. jfr. 18/9 93: duplicem habemus pecuniæ usum, *honoris* et *necessitatis.* — [6] D. Cr. 8/10 92. Også af Gunde Langes Brev 10/9 95 (Langebek) ses, at H. R. havde en Famulus. — [7] H. R. 25/10 93.

har også kostet en Del. Særlig mod Slutningen af Opholdet kjøbte Holger mange Bøger, som han siden havde en Del Bryderi med, da de nemlig skulde sendes efter ham til Danmark, men Forsenderen viste sig mindre tillidsværdig. — Krav til Pungen stillede også Besøg af forbirejsende Slægtninge og Standsfæller. Således beder Faderen ham i Vinteren 1593 »se Hans Johansen Lindenov til gode, den Stund han er i Wittenberg, efterdi han er din Slægt og Byrd«[1]. Han var på Gjennemrejse til Hertug Ulrik i Leipzig. I 1594 fik Holger Besøg af Eske Sefeld, der studerede i Zerbst[2]. — Det kunde da være ubehageligt nok, når Faderen sendte Resourcerne til Leipzigermessen i gode danske Rigsdaler, men Kjøbmanden i Stedet udbetalte dem i tysk Småmønt, der havde lavere Kurs[3].

Brevene, hvis Forsendelse fra Wittenberg ofte var såre vanskelig, — de kan blive helt borte[4], eller de forsinkes og dukke først op lang Tid efter et senere Brevs Ankomst, undertiden standses de i Rostok, når Søfarten er holdt op ved Vintertid, — give os naturligvis gode Vink til at komme Holger på nærmere Hold. De handler jo ikke blot om Studier, i al Fald skimtes der bag Ordene andet. Ligesom man under Jørgen R.' alvorlige, tørre Tone mærker en inderlig Kjærlighed til Sønnen, ja også Stolthed over ham — som når han er bange for, han skal blive Gjenstand for en westphalsk Adelsmands Hævn, og advarer Holger mod at forlade Byen: »Jeg tror og vist, at dersom det kalvinske Rott kunde tilføje dig nogen Skade, da skulde de vel være villig dertil«[5] — således skinner også Følelsen igjennem Holgers Breve i al deres overlegne Vigtighed, man mærker hans Bekymring ved de Rygter, der er gået om, at Faderen var død[6], og hans dybe Harme over de Bagvaskelser, han var Gjenstand for, idet han beder Faderen ikke tro derpå.

[1] Jørg. R. 12/12 93. Den unge Lindenov må have ændret Rejserouten, ti 1596 er han endnu H. R. *personlig* ubekjendt (Brev: 4 Cal. Aug. 1596 i Langebeks S.). — [2] H. R. 12/7 94 jfr. Eske Sefelds Breve til H. R. (Langebeks Afskr.) 13/6 94 og 15/9 94. — [3] D. Cr. Dec. 93 jfr. sammes Br. efter Jul 93. — [4] Så kan Jørgen R. klage over Sønnens Ligegyldighed. »Jeg formærker, at den Tid er dyr hos dig, når du skal skrive til mig« (20/2 94). — [5] En ung Westphaler var henrettet i Helsingør for Fribytteri, og hans Fader lovede da at hævne Sønnen på en dansk Herremand udenlands og havde hørt, at Jørg. R. havde en Søn i Wittenb. J. R. 24/3 94. — [6] H. R. 22/1 93.

Mærkelig er stedse Omtalen af de *hjemlige* Forhold. Vi har set, hvor mørkt Holgers af Orthodoxisme skærpede Øje så på det mindste, der mindede om Kalvinisme. For ham var Kalvinisterne dagsky Tyve og Røvere, han postulerede Gud som Lutheranernes Gud. For os har det dog størst Interesse, når han vender Blikket hjemad. Her finder han ikke blot de filosofiske, men også de theologiske og kirkelige Forhold så slette, som vel muligt. Faderen rådfører sig med ham om en unævnts Trosbekjendelse, særlig om Nadveren. Den finder aldeles ingen Nåde for Holgers Øjne, skjønt Forfatteren egentlig slet ikke støder an mod luthersk Lære, nej, men skal man vise sin Rettroenhed, så må man gjøre det med større Iver, og som Luther siger: »den Brei auf das Maul nehmen, und nicht Mum-Mum sprechen, sondern frey heraussagen, wie einem um das Herz ist«. Men hvor er ikke Forholdene i den Henseende sørgelige i Danmark! »Jeg tvivler ikke om, at de *fleste* hos eder er Kalvinister. Hvad er de theologiske Professorer og de fleste Doctores?« Så nævnes Slangendorf, Dybvad, Resen (!), den fynske Biskop Jac. Madsen og de kjøbenhavnske Præster. Biskop Madsen havde til Cramer, formodentlig medens han var i Kjøbenhavn, rost sig af aldrig at have læst Concordieformlen, som H. R. kalder »den guddommelige, med hvilken selv de ældste knap tåler Sammenligning«[1]! Omtalen af Resen, denne Orthodoxiens Forkæmper, Holgers senere så gode Ven, er interessant. Formentlig sigter han til det samme, som Prof. STUB siden rev ham i Næsen, at han for en orthodox Mand havde opholdt sig vel længe i Genève og endog fået Tilbud om at ægte en Professors Datter dér[2]. — Engang beder han Faderen skrive til Hunnius, for at denne udmærkede Mand kan se, at der virkelig i Danmark findes én indflydelsesrig Mand, hvem den lutherske Sandhed ligger på Sinde. *Det almindelige er, at der flyder de danske Studenter kalvinsk Gift af Munden,* »som om Luthers Skrifter eller Navn aldrig var hørt eller set i Danmark«[3]. Omtaler han sine Studier, så indskydes: »Give Gud, jeg hørte, at alt i Fædrelandet var så sundt og glædeligt, ikke blot m. H. til private, men også offentlige Forelæsninger«[4]. — Ja, da den

[1] H. R. 27/12 93. — RØRD. Univ. Hist. III 235. — [3] H. R. 22/1 93. — [4] H. R. 19/8 93.

unge Eske Sefeld er kommen til Tyskland, og H. R. får opsporet — formodentlig ved hans Besøg i Wittenberg —, at hans Lærer, den senere Professor og Biskop Christen Hansen Riber ikke er helt »sikker«, så føler han det som en Pligt at råbe Vagt i Gevær derom[1]. At han selvfolgelig ikke så blidere på Papismen, viser hans Omtale af BRUCÆUS' Confessionsvexel[2].

Man kunde fristes til at drage altfor afgjørende Slutninger heraf om ungdommelig Uselvstændighed og blind Sværgen til Lærerens Fane, dog var det ikke således. Flere af Udtrykkene lyde vel skarpere end ment som Datidens hele Udtryksmåde, og vi se ham tilegne en Mand en Disputats, om hvem han har dømt meget nedsættende. Men vi har i et af Brevene en interessant Ytring, der viser, at han ikke er drevet ned af Strømmen uden først at dømme om Sagerne i Alvor. Han følte sig nemlig en Tid lang selv fristet af Kalvinismen (ɔ: Melanthonianismen). Argumenter fra Mænd som FILIP MELANTHON, BUCER, MAJOR o. fl. bevirkede, at han næsten tabte Fodfæste, han syntes ikke, at der var nogetsomhelst at stille op derimod, og *det stod fast for ham,* at Hensynet til Faderen, Fædrelandets Religion o. s. v. måtte vige for Hensynet til Sandheden. »Kunde det bevises, at Kalvinisterne besad den rene Sandhed κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς πίστεως som Paulus siger, skulde man da ikke give efter for den hellige Sandhed?« Først gjennem en alvorlig Kamp og Bøn skete det, »at jeg, som næppe stod, ikke faldt«[3]. Han har dog således *personlig* vejet de forskjellige Tankegange og ikke tankeløst råbt op i det Kor, der tiljubledes »den kristne Herkules« og Wittenbergs andre Heroer. Det kaster i al Fald et formildende Skær over de zelotiske Ytringer, hvor ofte ses det ikke, at ydre Iver står i omvendt Proportionsforhold til indre Sjælerørelser.

Opholdet afsluttedes dog ikke uden en vis Malurt i Glæden. Vi sigte til de Bagtalelser, der forbitrede Holger den sidste Tid, han var i Wittenberg. De slog Følge med gjentagne *Sygdomsanfald,* dels forårsaget ved en ældre Svaghed, dels for-

[1] H. R. 12/7 94 jfr. J. R. 16/9 94 og H. R. 9/10. — [2] H. R. 22/1 93. — [3] H. R. 27/12 93.

modentlig ved ligefrem Overanstrængelse. Wittenberg havde Ry som et usundt Opholdssted[1], og H. R.' Helbred var af Naturen ikke stærk, så det var ikke mærkeligt, at han under hele Opholdet skrantede af og til. På Vejen til Wittenberg rådspurgte han den berømte Læge Dr. BRUCÆUS i Rostok, der lovede at sende ham diætiske Råd, men forhindredes deri af Døden[2]. Cramer skriver også, at H. R. ikke tålte Wittenbergerøllet — en meget vigtig Sag for Studenter i Tyskland, da som nu! Man måtte bruge fremmed Øl[3]. Holger selv holdt ikke af at tale om, at han fejlede noget, men de forcerede Studier tog dog således på ham, at han i Foråret 1594 måtte rejse til Dresden for Helbreds Skyld[4]. Midt i den følgende Sommer fik han atter et Anfald af en gammel Sygdom, men helbredtes af sin Ven, Dr. MARTIN BIERMANN, der var Læge[5]. Venner fortalte, at han léd af Hypokondri. Dr. WINSHEIM advarede Faderen under et Ophold i Danmark om Sønnens Stakåndethed, der, som han mente, skyldtes en Brystsyge. Dette foruroligede Jørgen Rosenkrantz, især da han af Winsheims Ord mente at mærke, at der var noget andet bag det[6]. Holger afviste dog al Tale om Overanstrængelse; man skulde heller ikke være bange for hans Lunger, de fejlede intet. Stakåndetheden var en medfødt Fejl, som ikke havde noget med dem at gjøre[7].

Men, som sagt, til Sygdommen kom en alvorlig Sorg, idet han blev Gjenstand for *vanærende Rygter*. De havde en Tid lang verseret i Wittenberg, men en skjønne Dag var de nået gamle Jørgen for Øre, og vred blev han. I et Brev, hvori han først bebrejder Holger, at han har holdt sin helbredede Sygdom hemmelig for ham, skriver han: »Jeg har ganske ugærne hørt og forfaret, dig at være påkommet en anden Sygdom, som hedder på Latin amor og på Dansk en narrisk og gjækkelig Kjærlighed«. I Danmark fortaltes ham, at Holger aldrig var borte fra Dr. Winsheims »Svogers« Hus på Grund af en ung Pige dér, og derfor skammelig forsømte Studierne, ja tilmed

[1] THOLUCK: Geist der Theol. Wittenb. p. 25. — [2] 4/1 93. — [3] 8/10 92 D. Cramer. — [4] H. R. 29/4 94. — [5] Holger havde, skriver han 8/10 94, fra sit 12 Aar haft Tarmbrok (Enterocele); da han stadig skammede sig for at omtale det, havde han også i Hjemmet holdt det hemmeligt; nu mente han at være kureret fuldstændig. — [6] J. R. 16/9 94. — [7] H. R. 9/10 94.

»bekom sig en Narrekappe på Hovedet med gode, lange Øren; hvilket mig hjærtelig fortryder, at jeg skal sporge sådanne Tidender om dig, at du derover har mistet dit gode Rygte og Navn, som du tilforn har bekommet ved din flittige Studering og skikkelige Levned«. Der følger så naturligvis en Befaling om at sky Pigen og Huset, og ikke bedrøve Forældrenes Alderdom[1].

Den omtalte unge Pige var en Søster til den juridiske Professor FRANTZ. I sin lange Apologi[2] betoner Holger det skammelige i at bagtale hende, der i alle Henseender er en brav og hæderlig Kvinde. Men heller ikke ham kan man sige noget på, han kommer kun i Professorens Hus for sine Studiers Skyld, og Himlen kan vidne om hans ulastelige Opførsel. Når man i Wittenberg udbredte det latterlige Rygte, at han vilde ægte Pigen, så kan han forsikre Faderen, at han er sig bevidst at være dansk Adelsmand, så den Tanke er absurd. Altså herom er Fader og Søn fuldt enige. Som Bevis på, hvor lidt de Rygter var værd, fremdrager han selv andre, der var ham mere ubehagelige at tænke på. I Wittenberg fortaltes meget andet om ham, at han sværmede om på Gader og Kroer, havde været såret i Duel og i Zerbst var undsluppet en Livsfare, der skyldtes hans Ubesindighed; ja endog til Hoffet i Dresden var der nået en Historie om, at han *havde* holdt Bryllup med Slotsfogdens Datter! — Det blev ikke sidste Gang, at han skulde lide under Bagtalelse, om det end senere blev af ganske anden Art, som vi vil få høre.

Holger henviser til, hvad CRAMER, Dr. HUNNIUS og alle hæderlige Mænd vil kunne vidne om hans ulastelige Liv og hans Flid. Han tillader sig endog, da Faderen har bedt ham anbefale en dygtig Jurist til dansk Statstjeneste, at henvise til sin Lærer, Professor FRANTZ, der er så brav og dygtig, og hvis Undervisning han næst Theologernes har haft mest Udbytte af. I al Fald ønsker han ikke, at hans Studier i Historie og Politik må afbrydes af denne Grund.

Faderens Svar ligner ham ganske: »Udi din Skrivelse undskylder du dig meget vidtløftigt og med mange Ord, hvilket ikke havde været Behov, men havde ladet bedre, at du din Uskyldighed kortelig og med færre Ord havde givet tilkjende.«

[1] J. R. 9/9 94. — [2] Brevet 8/10 94 tager 23 Sider i 4to.

»Dog har jeg nu annammet din Undskyldning for fulde, *så længe* jeg formærker, at du *i Gjærningen* beviser det, du udi din Skrivelse lover og tilsiger.« Den Foragt, Holger har udtalt for den, der havde sværtet ham for Faderen, finder denne grundløs, han er tvertimod vedkommende taknemlig for *i Tide* at have advaret, »efterdi jeg ved . . ., at unge Folk af Adel og andre dér er underfaret stor Spot og Forargelse, dertil stor Skade . . ., formedelst de have givet sig for meget udi Kundskab med Kvindespersoner«. Som man ser, en vis Reservation i Tilliden.

Det synes nu virkelig, som H. R. har været forelsket i den unge Pige. I nogle Breve, som hans Slægtning Tyge Lange skrev til ham fra Wittenberg efter hans Afrejse, hedder det: »Brevet til R. F. besørgede jeg sikkert og hemmelig ved min Tjener«, og senere, »Brevet gav jeg R. F., men fik intet af hende. Dr. Frantz var ikke hjemme, hvorfor der intet medfølger fra ham«[1]. Længe efter sin Afrejse har han altså stået i Correspondance med hende.

Denne Episode har naturligvis virket med til, at Jørgen Rosenkrantz ønskede Holger hjem. Selv var han jo nu en ældre Mand, der kunde vente Døden hver Dag. Hertil kom, at Prof. Cramer havde modtaget en ny Kaldelse til Stettin, denne Gang som Arkidiakon og theol. Professor ved Gymnasiet dér. Heller ikke han befandt sig vel i Wittenberg[2], og han var glad ved at komme bort. »En Kaldelse i Guds Kirke bør jo også foretrækkes, så sandt som Filosofien blot er en Tjenestekvinde for de andre højere Videnskaber og især for de hellige Studier«[3]. I Begyndelsen af 1595 havde han udgivet sin

[1] Tyge Lange 10/9 94 og 8/10 95 (Langebeks Afskrifter). — [2] Tholuck: Ak. Leb. I 318: Cramer skriver til Meisner i Witt. »Sålænge jeg levede på Studenternes Bænke og mellem mit Studerekammers 4 Vægge, var intet mig lystigere end det akad. Liv, men så snart jeg satte Fod i den offentl. akad. Bestilling, forvandledes strax hin Sødme til Bitterhed. Himmel og Jord sættes i Bevægelse mod dig o. s. v. — [3] Fortalen til *Synopsis* Witteb. 1595 8°. Som Grund til Affattelsen angiver han den *Mangel*, han og Holger følte af en ligelig Vejledning i Aristoteles' Logik, når man vilde benytte *Grund-*

Synopsis Organi Aristotelici og dediceret Holger den som et Minde om deres fælles Studier i Filosofien og som en Afskedsgave, »nu vi skal skilles, og jeg skal byde dig Farvel sidste Gang«.

De sidste Dage bød på adskilligt af akademisk Interesse. Cramer holdt Afskedstale den femte April om »Kjendemærker på den sande Kirke« (imod Jesuiterne)[1]. Dagen forud havde han disputeret for Doctorgraden i Theologi under Gesners Præsidium om »Helgendyrkelse«[2]. Promotionen måtte opsættes til Efteråret[3]. Derimod forefaldt den ottende April en storartet Magisterpromotion af 67 unge Mænd, hvoriblandt sikkert har været en Del Venner[4]. Strax derefter afrejste Holger med sin Lærer, ti Afrejsen havde været bestemt til den 8 eller 9, for at de kunde træffe Jørgen Rosenkrantz i Kjøbenhavn i Påsken, hvor han var til Rigsrådsmøde[5], og for at Cramer i rette Tid kunde vende tilbage til sit nye Embede, han skulde tiltræde om kort Tid og samtidig fejre sit Bryllup. Begge Dele er dog åbenbart blevet opsat[6], og Cramer har formodentlig atter tilbragt en behagelig Ferie i Danmark.

Inden Afrejsen gav man efter Skik og Brug et *Afskedsgilde* for Vennerne[7]. Blandt disse hilste TAUBMANN Holger med et smukt Digt uden de alm. Tirader til Adelsmænd. Med poetisk

texten og ikke de alm. Compendier, som fremhæve snart én, snart en anden Side hos Aristoteles. — Bogen er udstyret med H. R.' Våben i Træsnit og Valgsproget: sic age, te ut multi, tu ne multis indigeas. LANGEBEK har i *Suhms Saml. I* urigtig opgivet, at den er dediceret Jørgen R.

[1] CRAMER: *Orationes duæ*. Witeb. 1595 4to. (Heri også Tiltrædelsestalen i Stettin 13/6). Begge optrykte i *Orationum selectarum Liber I* Arg. 1607. — [2] GESNER: de ecclesia triumphante in cælis Disp. duo 3—4/4 1595 Witeb. 4to. — [3] D. Cr. 17/3 95. *Gl. kgl. Saml.* 8° 3407 har en håndskr. Beretning om Promotionen, formentlig sendt H. R. Det Spørgsmål, der af Hunnius rettedes til Cramer, var om Chr. Omnipræsens; det anbefaledes ham at virke for F. C.' Udbredelse i Pommern, hvor den ikke var antaget. — [4] *Gratulationes* . . . Nicol. Wittichii. Witeb. 1595. 4. — [5] ERSLEV: Rigsrådets og Stændermødernes Historie I 74. — [6] TYGE LANGE 10/9 95 fortæller H. R. om Brylluppet, der fandt Sted 1/9. — [7] D. Cramer 17/3 95. Holger har før sin Afrejse skrevet i en Stambog, hvoraf Blade findes i *Ny kgl. Saml.* 4to 1289 D. (Partie IV S. 20). Som god Jyde skriver han: *μεδεν αναβαλλομενος* sed *lente*. Hertil føjes Valgsproget, sic age, te ut multi, tu ne multis indigeas. Dateret sub initio Aprilis 1595.

Sans udmaler han det Øjeblik, som Holger så smukt har valgt til sin Afrejse, da Solens Magt driver Vinterens Kulde bort, og en bedre Tid vender tilbage, så at Blomster og Fuglekvidder vil forskjønne Hjemmet for ham ved hans Ankomst[1].

I *Rostok*, hvorigjennem de drog, var Theologerne just i Færd med Consensusforhandlinger med Huber, der opholdt sig i Byen. Rosenkrantz og Cramer havde Bud med fra Fakultetet i Wittenberg om at formane Huber til Mådehold, men advarede mod at fæste for megen Tillid til hans Forsikringer. De forbavsedes, da de hørte om de Indrømmelser, han havde gjort i Rostok, og mente, at havde han båret sig således ad i Wittenberg, var Striden forlængst blevet bilagt. Da de fortalte om Hubers Optræden der, fik man i Rostok Øje for den virkelige Dissens, og afbrød Forhandlingerne med ham[2].

Således blev det de dogmatiske Stridsspørgsmål, der fulgte Holger til Dørs, lige til han stævnede fra tysk Jordbund.

Vi afslutte således Holger R.' Studieår, idet vi gjøre opmærksom på, at, når Fremstillingen er gået så meget i Detaillen her, skyldes det ikke blot det foreliggende Materiales Righoldighed, men først og fremmest at det giver os enestående Lejlighed til en sammenhængende Fremstilling af et grundigt og dygtigt Studium i den Tid. Vi høre jo nok om danskes Udenlandsrejser, der optegnes også i Ny og Næ lidt om deres Lærere og Studiepladser, men der kastes ikke sligt Lys over disse for den akademiske Historie så interessante Forhold, at vi kunne følge den unge Begynder Skridt for Skridt og tilmed i et udmærket Exempel. Denne unge Adelsmand, svagelig og stakåndet, pirrelig og slagfærdig, ligeså grundig i Lærdom som ufordragelig, i den Grad Gjenstand for alles Opmærksomhed, at han selv må klage derover tilsidst[3], er virkelig noget usædvanligt for sin Stand og Tid, og man forstår, at man så på ham med beundrende Øjne. Det var ikke blot, medens han var i Wittenberg, at man hædrede ham med smigrende Epitheta, også siden

[1] Taubmanni: *Melodæsia.* Lipsiæ 1597 8° S. 155. — [2] O. Krabbe. David Chytræus. S. 430. — [3] H. R. 27/12 94.

blev han stillet op som et Forbillede dér. Den senere Wittenbergprofessor JAC. MARTINI, hans Studiekammerat, fremdrog ham som sådant i sine Forelæsninger[1]. Da SALOMON GESNER i 1604 tilegnede Christian den fjerde sine Disputationer over første Mosebog og mindede om de mange danske Adelsmænd, han i sin Virksomhed havde doceret for, var det atter Holger, der nævnedes som »den særegne Prydelse for den studerende Adel i denne Skole«[2].

Rosenkrantz' Rejse adskilte sig fra andre Adelsmænds ved ikke at strækkes over et stort Landområde, men han blev så længe på de to Steder, han kom til, at der blev Tale om en virkelig Tilegnelse af, hvad et Universitet kunde byde dengang. Dog for at stadfæste det, behøve vi blot at fremdrage en enkelt Udtalelse af samme Prof. SALOM. GESNER om Datidens almindelige Studium af Filosofien: »Ikke blot Aristoteles' Udlæggere, men Aristoteles og Plato selv vandre ud af Auditorierne til Privatbiblioteker og dømmes i Exil; og i Stedet indføres, hvor véd jeg, hvilke Håndbøger eller Udtog, der kunde være lært i Trivialskoler eller privatim«[3]. Vi har set, at H. R.' Studium var et Kildestudium, og samme Grundighed udmærkede hans theologiske og juridiske Studium. Vi kan da forstå, at CRAMER kunde nære et Håb om, at hans 21årige Elev måtte blive sit Fædreland til Ære og Gavn.

[1] JAC. MARTINI: Partitiones et quæstiones Metaphysicæ. Witteb. 1615 8°. Præfatio. — [2] S. GESNER: Genesis. Witteb. 1604. 4to. Dedic. Chr. 4. 1/5 1604. — [3] I et Udtog af Aristoteles' Metaphysik jfr. THOLUCK: Geist der Wittenb. Theol. S. 56.

II.

GJENNEMBRUD OG NY UDVIKLING.

1595—1617.

Det Afsnit af H. Rosenkrantz' Liv, som går fra hans Hjemkomst til Danmark fra Universitetsstudierne indtil hans Indtræden i Rigets Råd, altså hans første Manddomsår, kan vel ikke efterfølges i Detaillen på samme Måde som det foregående, men frembyder heller ikke tilstrækkelig Almeninteresse dertil; imidlertid er det af allerstørste Betydning for Bedømmelsen af hans ejendommelige kirkelige Personlighed og hans theologiske Opfattelse, ti de bunde begge i det, og grundlægges ved de kristelige Livserfaringer, han gjorde i sine tidlige Manddomsår kort efter Hjemkomsten.

Der er et ydre Fællespræg på disse Aar, idet de, når undtages et enkelt, henlevedes i et stille Privatliv, men rigtignok forskjelligt fra det sædvanlige Herremandsliv på danske Gårde. Fra Rosenholm stod Rosenkrantz nemlig i en levende literær Forbindelse med det meste af, hvad den lutherske Kirke i den Tid bød på af Storheder, og betragtedes af disse ikke blot som en theologisk Lærd, men som den danske Kirkes Støtte og Håb i de truende Tider. Samtidig fordybede han sig både i et indtrængende Bibelstudium og et ivrigt Arbejde for at vække personligt Kristenliv i de Kredse, som trådte ham nær. Med Forståelse af Tidens Trang søgte han at bidrage til en sundere Opdragelse af den næste Generation, de pædagogiske Reformplaner fandt en varm Støtte i ham, og ved at optage i sit Hus en Del unge Slægtninge og andre Børn prøvede han dem i i Praxis, støttet af de unge talentfulde studerende, han kaldte til sig og gjorde til Forkæmpere for sine Tanker.

Da Holger kom tilbage fra Tyskland, fandt han sin gamle Fader endnu fuldt optaget af Statsarbejde, der endda hvilede så meget tungere på ham, som han var den fornemste i Regeringsrådet, den eneste tilbagelevende af de ved Tronskiftet udnævnte Statsstyrere. Som en Mand, der var vant til Virksomhed, lod han sig ikke spare, ja det siges om ham, »de sidste otte Aar, han var i Regeringen, lod han sig bruge *over* sin Formue. Simple og grove Folk forstå ikke, hvad for Møje og Besværing sådan høj Bestilling giver«[1]. En Behagelighed var det, at hans Len lå så bekvemt ved hans to Gårde[2], men selv om dette Forhold kunde spare en Del Besvær, hans Stilling som Rigsråd og Regeringschef var ingen Sinecura. Var man på den Tid trods de dårlige Communicationsmidler rejsende i Almindelighed, så var Statens Styrere det i Særdeleshed. Til det rent forretningsmæssige Arbejde føjedes derved et Besvær og en physisk Anstrængelse, der for en ældre Mand var såre drøj. Jørgen Rosenkrantz følte da også, at det led mod Enden med Kræfterne og ønskede derfor sin Søn hjem, formodentlig også for selv at kunne introducere ham i hans Fremtidsvirksomhed. Holger blev dog ikke anbragt i Cancelliet sålænge Faderen levede, men som fremtidig Enearving til de to gode Godser kunde han også strax have nok at gjøre med at sætte sig ind i deres Administration, noget som selvfølgelig var ham fuldstændig fremmed. Familie- og Standspligter stillede også deres Krav til den hjemvendte. Datiden holdt strængt på Opfyldelsen af slige Høfligheder, og Undladelse af at »tjene Godtfolk og Venner« tåltes ikke[3]. Forøvrigt fulgte Sønnen rundt i Landet med Faderen[4], og det personlige Samliv med den gamle Statsmand har sikkert haft stor Betydning for ham. Indblik i Livserfaringer og Tanker hos de Mænd, som repræsentere den samtidige Dannelses Højdepunkt, har til alle Tider haft vækkende Indflydelse på unge.

[1] Jens Gødesens Ligpr. over J. R. Fol. G. 5. — [2] Kalø og Rosenholm ligge begge i Østerlisbjærg Herred. Skafføgård lidt Nord for Rosenh. i Sønderhald Herred. — [3] H. R. og Fader har således sikkert været tilstede ved Rigsråd Kr. Skeels Begr. 7/10 95 i Ålum ved Randers, ti Jørgen R. og Kr. Skeel var gamle Venner, og dennes Sønner (da i Udlandet) var H. R.' Skolekammerater. — [4] 15/8 95 træffe vi dem i Vejle hos Præsten Jens Farsen Riber (Hegelunds Diarium *Thott. S.* 1933. 4to).

Jørgen Rosenkrantz var en strængt religios Mand, og det fortælles fra hans sidste Levedage, at han underholdt sig med Holger om gudelige Emner, og den alvorlige Mands Syn på sin Kristendomssag glemte Sønnen ikke siden[1]. Han, for hvem Konkordietheologi og Religion nærmest var ét, blev her opmærksom på noget andet. — Jørgen R.' Tanker drejede sig om Døden[2], og efter Januar 1596 lod han daglig til Måltiderne, Middag og Aften, efter den sædvanlige Takkebøn oplæse to Vers af Ps. 90 med Luthers Forklaring, for at minde sig og sine om Livets Forgængelighed og berede sig på det forestående[3].

Han led heftige Smærter, men søgte at holde sig ved Kraft og deltage i, hvad der krævedes af ham. I December 1595 var Regeringsrådet og den unge Konge samlede i *Århus*, hvorfra Kongen Juleaften meddelte Indbydelse til »nogle gode Mænds Bryllup« i Kolding 14/2, som han selv vilde gjøre[4]. Forholdet mellem Kongen og Jørgen R. var for Resten dengang ikke særlig godt[5]. — I Januar deltog Jørgen i det årlige Snapsting i Viborg (Terminen for Jylland, der holdtes efter Hellig 3 Kongers Dag c. 13—20. Jan.[6]), men vendte meget skrøbelig tilbage derfra. Alligevel tog han til det omtalte Herrebryllup i Kolding i Fasten[7], og hans Familie var med ham. Søndag, da han kom fra Højmessen, fik han et heftig Flod, »men enddog han ikke for samme Skrøbeligheds Skyld kunde gå til Brylluppet, fulgte han dog Brudgommen med Rådet til Kirken og fra«. Ligeledes deltog han i Rådsmøderne, »dog med stor Møje«. Men så, Torsdag i Fastelavnen, bød han sin Hustru og Søn gjøre sig rede til Rejse, »ti han vilde hjem at dø på sin Gård«. »Og på Vejen, som de da fore, talede han meget med sin Søn om Menneskets Levneds Usselhed og store Skrøbelighed, om Menneskets kjødelige Tryghed og Forsømmelse i det, som hører til deres Salighed«. — De kom hjem den sidste Februar, og han gik strax til Sengs, lod nu alle Statssager ligge med Ordene: »Jeg har befalet Danmark og alle mine Bestillinger Gud i Vold,

[1] Apolog. Brev til Cramer (*Ny kgl. Saml.* Fol. 1378. p. 22). — [2] jfr. allerede Hegelunds Udsagn i Fortalen til *Epigrammata Melanth.* — [3] *Ligpræd.* p. A. 5 og G. 2v. — [4] Erslev: Rigsrådets og Stændermødernes Hist. I. 76. — [5] Tr. Lund: Christian d. 4.' Skib på Skanderborg Sø. II. p. 360. 420 fg. — [6] Ursin: Viborg. 1849. S. 265. — [7] *Ligpr.* G. 3.

jeg har nu et andet Rige at tænke på.« Bispen i Århus, Jens Gødesen, som kjendte Jorgen og hans Hustru fra gammel Tid, da han var Sognepræst i Kjøbenhavn[1], besøgte ham flere Gange på Rosenholm. I sin Ligtale giver han os Brudstykker af sine Samtaler med den gamle Regeringsråd, der viser dennes Alvor og faste Tro og maler os et smukt Billede af den Type på danske Adelsmænd, som høre til Frederik den andens Generation. — Jorgen talte også om Danmark og de ulykkelige Begivenheder, det havde oplevet i hans Tid og takkede Gud for, at han ikke skulde se sligt mere: »Jeg er forskrevet til Herredag i Kjøbenhavn til næste Trinitatis, men jeg håber at holde Herredag på den Tid i Himmerige hos den hellige Trefoldighed og alle Guds Engle«. — Han bad med David, »forlad mig ej, Herre, i min Alderdom«, og Bispen svarede ham med Henvisning til Guds Forjættelse hos Jesajas, »jeg vil bære eder til Alderdommen . . .«. Dette Ordskifte erindrede Jens Gødesen siden og brugte de to Bibelord som Text ved Dorthe Langes Begravelse.

Skærtorsdag kom hastig Bud til Bispen om atter at komme til Jorgen, men da han kom, var denne »aldeles forvendt til Døden«. Han havde ønsket Nadverens Sakramente, men turde nu ikke modtage det for sin Svaghed, »min Sans fejl' mig«, sagde han. — »Jeg vil befale mig Gud i Vold og sige med David: in te, domine, speravi, non confundar in æternum. In justitia tua libera me. Jesu, fili Davidis, miserere mihi. Domine Jesu, suscipe spiritum meum[2].« Bispen trøstede ham: »Efterdi, kjære Jørgen, I ikke finder Eder ved Sans og Styrke, at I på denne Tid kunne lade Eder berette, så er Gud tilfreds med Eder og tager Viljen for Værket, efterdi I dog forledne Bededage brugte det højværdige Sacramente[3].

Langfredag Morgen Kl. 7 sov han så hen i Nærværelse af sin nærmeste Slægt, Lægen, Bispen og Sognepræsten i Thorsager ved Kalø[4]. Kristi Himmelfartsdag 20/5 1596 blev han begravet

[1] J. Gødesen: Ligpr. over Dorthe Lange. Kbh. 1613. 8°. p. J. 4v. — [2] Man erindre, at den latinske Korsang endnu længe var i Brug ved Gudstjenesten, det faldt derfor naturligt for de dannede at citere de velkjendte Ord på det liturgiske Sprog. — [3] J. Rosenkrantz' *Ligpr.* H. 4v. — [4] Den påfaldende Kølighed, Chr. 4 viste ved J. R.' Død, i Modsætn. til hans Færd

i *Hornslet* Kirke, Sognekirken til Rosenholm. Jorgen R. havde selv i sin Tid udvidet Kirken, udsmykket den og tilbygget et Gravkapel, og i denne Familiebegravelse bisattes han[1]. — Jens Gødesen holdt Ligtalen over ham med Ps. 90 som Text, den Salme, hvormed han havde beredt sig på Døden. Efter Skik fortaltes den afdødes Liv udførlig, og det bemærkedes særlig, at han virkede for *Fred* i Kirken, »vilde, der skulde være Fred og Enighed blandt dem, som *lære* skulde«. Også i Statens Tjeneste var han Fredsmand og »forligte drabelige og irrige Trætter«. — Bispen trøstede Dorthe Lange med Henvisning til Sønnen Holger, der som et vel optugtet Barn var et Gjenbillede af Faderen, så at sige et levende Vidnesbyrd om Legemets Opstandelse[2].

Således ramte en af Livets alvorligste Tilskikkelser Holger Rosenkrantz så snart efter hans Hjemkomst. Dette Aar med den mod Døden stundende Fader måtte sætte Spor hos en ung Mand, hvis Karakter ikke lå på Overfladen. Også den Stilling, Holger nu med Arvetagerens Ret trådte i Besiddelse af, var skikket til at modne ham. Moderen trak sig tilbage til Skaffø-gård, hvor hun levede i Stilhed, Sonnen derimod overtog Styret på Rosenholm. Som uafhængig Rigmand havde han derved en materiel Støtte, der sikrede den Glans, som Slægtnavnet og de omhyggelige Studier hidtil havde omgivet ham med[3]. — Det ses af Ceremoniellet ved Christian den fjerdes Kroning (Aug. 1596), at Holger var udset til at forestå Skænken i Kongen af Skotlands Afsendinges Gemak, om han virkelig har fungeret så kort efter Faderens Død er vel tvivlsomt[4].

De Planer, han tidligere havde haft om tilbagetrukkent Liv for Videnskaben, blev dog forelobig satte til Side, idet han — formodentlig for at opfylde et Ønske fra Faderens eller Slægtens Side —, i Begyndelsen af 1597 indtrådte i Statens Tjeneste som

ved Niels Kaas,' tyder også på et spændt Forhold mellem den gamle Rådgiver og den unge Fyrste. Jfr. TR. LUND. Chr. 4.' Skib. II 420 fg.

[1] HEISE p. 341. — [2] *Ligpr.* Av. — [3] Som Vidnesbyrd om Slægtens Anseelse som repræsentativ for dansk Adel kan også peges på Navnets Forekomst i Shakespeares Hamlet. Den Hypothese, LEO opstiller, at JØRGEN R. ligefrem skal være Anl. til Shakespeares Person af samme Navn, er dog for usikker (*Jahrbücher für deutsche Shakesp.' Gesellschaft.* Weimar 1890. 281—86). — [4] NIELSEN: Kjøbenhavns Dipl. IV 742.

»Cancellijunker« eller Sekretær[1]. Længe forblev han dog ikke i denne Stilling, som ikke havde nogetsomhelst fristende for ham. Hans egentlige Gjærning her bestod i Expedition vedrørende Lensbestyrelse, Førelse af Registratur, Udstedelse af Lensbreve, Mageskifteordninger o. l.[2]. NIELS KAAS havde i sin Tid bragt Orden i de herhenhørende Administrationsforhold, og den daværende Kansler KRISTEN FRIIS (Borreby) forstod ligeledes at gjøre Cancelliet til en brugbar Skole for unge Embedsmænd. De yngre Sekretærer førte de mindre Lens Registraturer, og Rosenkrantz har da formodentlig haft med *Øsel* at gjøre, i al Fald kom han i Sommeren 1597 til at ledsage to Rigsråder BREJDE RANTZOV og KRISTIAN HOLCK på Rejse derhen, da de skulde holde Retterting og tilse Øen, som jo da var dansk Besiddelse. De forlod Kjøbenhavn den 3. Maj, og kom tilbage den 1. Juni[3]. Der er ingen Anledning til at dvæle herved, da Rosenkrantz som deres Sekretær indtog en aldeles underordnet Rolle.

Til Stillingen var videre knyttet en Slags Hoftjeneste[4], der var Rosenkrantz så ulidelig, at han snart blev enig med sig selv om at gribe første Lejlighed til at trække sig ud deraf. Da han nu tilmed i Efteråret 1597 trolovede sig med SOFIE AXELSDATTER BRAHE, vendtes hans Tanker mere og mere mod et stille Husliv på Rosenholm, viet Studier og Hjem. Til Udførelsen heraf tilskyndedes han blandt andet ivrig af en Mand, hvis Venskab han siden sin Hjemkomst fra Udlandet havde nydt i særlig Grad, den berømte Astronom TYGE BRAHE, Sofie Brahes Onkel.

Vi har tidligere omtalt, at Holger i 1592 besøgte TYGE BRAHE på Hveen og med Cramer beundrede de berømte Instrumenter og det lille Videnskabshof, som Brahe holdt dér. Efter hans Hjemkomst træffe vi ham snart i ivrig Correspondance med denne. Der findes opbevaret en stor Del af disse Breve, men de fleste af Rosenkrantz' mangle desværre. Sagen er, at disse

[1] GRUNDTVIG: Meddel. fra Rentekammeret. 1872 p. 160. (Ansættelse 7/1 97 — 18/1 98). — [2] SUHM: Ny dsk. Sml. I. 4 fg. SECHER: Meddel. fra kgl. Geheimearkiv 1883—5. p. 67—86. — [3] ERSLEV I. S. 66. — [4] jfr. T. Brahes Breve til H. R. Også Sivert Grubbe (*D. Mag.* 4 R. IV), der havde en lignende Stilling, taler om Hoftjeneste.

såvel som de fleste andre, vi benytte til vor Fremstilling, foreligge i Afskrifter fra *Rosenholmsarkivet*[1]. Det er da ganske naturligt, at den overvejende Del skyldes fremmede, medens Rosenkrantz' egne kun i Ny og Næ findes bevarede herhjemme og i fremmede Bibliotheker.

Correspondancens Begyndelse[2] falder sammen med Begyndelsen af Tyge Brahes Trængselstid. I Foråret 1597 måtte han forlade sit mere end 20 Aars Bosted og flytte til Kjøbenhavn, hvor han for kort Tid opslog sit Observatorium på Vestervold ved sin Gård i Farvergaden. Nye Krænkelser bevirkede, at han forlod Byen, just da Holger var ved at vende hjem fra sin Rejse til Øsel. Denne var den første danske, der skrev til den expatrierede, og han fik fra T. Brahe venskabelig Tak, fordi der endnu fandtes *én*, der mindedes den faldne Storhed og derved gjorde det gamle Ord til Skamme: ude af Øje, ude af Sind. Han beklager først i Kjøge at have hørt, at Holger var hjemvendt, og sender ham efter Løfte et lovet Portrait[3].

Efter et forbigående Ophold i Rostok flyttede Brahe til *Wandesborg* ved Hamburg, indbudt af den berømte og højtdannede Adelsmand Henrik Rantzov. Herfra sendte han en Række Breve til Rosenkrantz, der sammen med Dr. Niels Krag var hans Tillidsmand i Danmark. Disse Breve vise hans Interesse og Respekt for Holgers Lærdom og Studier, hans personlige Venskab og Tillid til ham. De er oftest i en spøgefuld Tone, ja han nægter sig ikke, hvad vi kalder en »Brander«, når den falder ham ind, og holder af at skæmte med Holgers Nationalitet som Jyde. Men han giver også Råd og Vejledning for Exp. med Hensyn til Nedlæggelsen af Hofstillingen. Snart er han dog meget bitter; Ærgrelsen over de Chikanerier, han var Gjenstand for, river ham med sig, han vredes på Fædrelandet, på den unge Konge, som han kalder »ukjendt med Muserne«, ja skåner ikke Holger, som lader ham vente forlænge med Svar eller ikke opfylder hans Ønsker.

Han sender ham Afskrifter af sit Brev fra Rostok til Kongen og af dennes grove Svar, og beder ham gjøre sine Bemærkninger

[1] Om dette vigtige Arkivs Undergang jfr. Molbech: Nord. Tidsskrift. I 163. — [2] F. R. Friis: Ep., qvas T. Br. et H. R. inter se dederunt. jfr. *Dsk. Mag.* II. — [3] Friis: Ep. n. 3. 10/7 97.

dertil. — Siden, da Holger har trolovet sig med hans Broderdatter, glæder han sig over, at de således ved nyt Bånd skal knyttes nærmere, dog håber han, at Holger for den jordiske Sofie ikke vil glemme den åndelige Navne[1]. — Snart efter indbyder han ivrig Holger og Niels Krag til Besøg hos gamle Rantzov på Bredenborg. De vil da kunne se denne Hædersmand og hans berømte Bibliothek. Og da han véd, at Holger »glæder sig ved Poesi og har øst velklingende Vand af pegasiske Kilder«, opfordrer han ham til at være Danmarks Talsmand i et Svar på hans egen Elegi til Fædrelandet (den bekjendte: Dania, quid merui? quo te, mea patria, læsi?).

Det var i Skrivelsen af 7/11, at Brahe indstændig tilrådede sin Ven at vende Hoflivet Ryggen, og Rosenkrantz, der var fulgt med Kongen til Haderslev, hvor dennes Bryllup med Anna Katarina skulde fejres den 27 November, var nu rede til at følge dette Råd. Han meddeler snart efter Brahe, at den 15. Jan. 1598 vil han tage en glad Afsked »med dette modbydelige Tvangsarbejdshus« og begynde et »nyt Liv«. Såsnart han er fri, vil han komme til ham.

Det synes efter et af Brahes Breve, at man har lagt Niels Krag og Rosenkrantz Hindringer i Vejen for at besøge den landflygtige, men så snart de »gyldne Lænker« var afkastede, var den sidste dog hos Tyge. Holger havde altid haft levende Interesse for de exakte Videnskaber og blev siden en af dem, der virkede for at fremme dem i Danmark. Under sit Besøg på Wandesborg hjalp han Brahe med hans *astronomiske Undersøgelser* og Beregninger. Man har endnu opbevaret en Del Optegnelser til Dels af Rosenkrantz, gjorte efter Brahes Iagttagelser. Denne har selv skrevet følgende Bemærkning derpå: »Holger R. hjalp mig ved Observationen og holdt tappert ud, som det sømmede sig en Elsker og Dyrker såvel af den jordiske som den himmelske Visdom«[2]. — I 14 Dage var de sammen, først i Lybæk, så på Rantzovs Gård[3], og diskuterede også Filosofiens Stridsspørgsmål, ti Brahe var ivrig Ramist og Platoniker. Formodentlig har man nu også lagt Planer for Rosenkrantz' »nye Liv«; i al Fald blev Tyge Brahes Fremtidsudsigter drøftede. Holger lovede at overbringe Christian den fjerde de to Værker,

[1] Nr. 4. 7/11 97. — [2] *Gl. kgl. Saml.* 317. Fol. — [3] Optegnelse ibid.

T. Brahe lod udgå fra Wandesborg. Han skrev endog et latinsk Digt foran i Pragtværket »*Mechanica instauratæ Astronomiæ*«, der beskriver astronomiske Instrumenter og var bestemt som Gave til Fyrster og fornemme Personer. Brahe synes at have samlet Breve og Digte fra Videnskabsmænd angående sin Fordrivelse, for at udgive dem, og det kom da også på Tale at udgive nogle af Holgers. Da denne siden forlanger et Brev tilbage, sender Brahe ham en Copi, beder sig »Rettelser« meddelt, at han kan indføre dem i Originalen. »Jeg skal heller ikke udgive noget af dit, uden du bifalder det«[1].

Tyge Brahes Ønske, at Holger skulde overrække den unge Konge de to Skrifter, og så meddele, hvad Ansigt han havde sat op, synes dog ej at være blevet opfyldt. Rosenkrantz har vel ikke turdet. Gang efter Gang spørger Brahe, om Bøgerne er blevet afleverede, tilsidst beder han ham give en anden dem eller sende dem tilbage; fortryder han måske Digtet foran »til Hadere, misundelige og uvidende«, spørger han forbitret? — Der er noget i disse Breve, som tyder på en *vis Langsomhed* i Bevægelsen hos Holger i Forbindelse med Svaghed i Beslutningen, Egenskaber, vi også siden få at se hos ham. Brahe presser ham for at skrive, plager ham for Digtet i Danmarks Navn, der ikke må være elegisk som hans eget, men heroisk (!); han har travlt med at få Holger til at sende en lovet Rejsevogn, og stikler til hans »*mere end jyske* Sendrægtighed«. Dog kan han selv i Forbitrelsen ikke lade Lejligheden til en »Calembourg« gå fra sig: »Uden så er, at I ville holde jydske Lov, der er *be*holde, hvad man *lover*, så at en anden får intet deraf«[2].

Holger havde mere Lyst til at filosofere med ham, og Brahe kan da i Spøg tale om »den falske« aristoteliske Filosofi og den »ægte« platoniske, og opfordre ham til at foretrække den jordbårne Sofia for begge; men da han erfarer, at Bøgerne ikke er givne Kongen, bryder han kort overtværs: »Jeg gider ikke disputere med dig om, hvilken Filosofi, der er bedst. Naturens Grunde ere uudtømte, lad os søge Sandheden deraf, ikke af spidsfindige Ordkløverier, hvorved den snarere mistes end vindes«. —

[1] T. Brahe 8/6 98. — [2] Brahe 14/9 98.

Alligevel satte han stor Pris på Holger. *Han* får Afskrifter af alle de Breve, som de forskjellige Fyrster skrev til Christian 4. til Fordel for ham, af de Digte, hvori forargede Videnskabsmænd toge sig hans Sag. Til ham går han med Klagen over det literære Tyveri, han blev Gjenstand for, idet en tysk Professor i Helmstädt udgav hans Verdenssystem som sit. Holgers gamle Lærer Cramer må da frem som Vidne i Sagen, da han i sin Tid havde hørt samme Professor, dengang i Rostok, betegne det nye System, som han nu vilde vindicere sig selv, som »Tychos«[1]. Til Holger overdrager Brahe at ordne hans Pengeforhold i Danmark og sælge hans Ejendom i Kjøbenhavn, helst vil han sælge den til ham selv. — Han er også rede til at vise ham Gjentjenester, som da han Gang efter Gang reklamerer for ham en Del Bøger hos en vis *Boeckel,* der ikke vilde ud med dem, da han påstod ikke at have fået fuld Betaling for dem. Da det viser sig umuligt at få dem, trøster han Holger med, at Boeckels »Smudsighed og Gærrighed ligner de andre Hamburgeres«, men hvad gjør det, han har jo uden det Bøger nok[2].

Siden, da Brahe rejste til Tyskland, holder han sin Frænde udførlig à jour med sine Forhold, og til ham meddeles omhyggelige Beskrivelser af Modtagelsen i Prag hos Kejser Rudolf, af Indretningen dér og i Benatky. I April 1601, da han vil gjøre sin Datters Bryllup, indbyder han indtrængende Holger, der på Gjennemrejse så vil kunne hilse på sine Wittenbergervenner. Tyge Brahes Biograf mener ikke, at han har været tilstede[3]. Det er dog ikke umuligt. Det synes, at Rosenkrantz ved den Tid har været på en ellers ukjendt Rejse i Tyskland, og har overnattet i Wittenberg på Gjennemrejse[4]. Det var T. Brahes Dødsår, og vi se således, at Venskabet holdt ud til det sidste, trods Filosofi og trods den Unåde, der kunde vente dem, der vedligeholdt Forbindelsen med den, hvem Kongen og alle de ledende havde vendt Ryggen.

---

[1] Cramers Brev til H. R. 29/3 98, ib. — [2] † 1605 som Stadsfysikus i Hamburg. — [3] Friis: T. Brahe S. 282 og 329. — [4] Taubmanni *Schediasmata poetica.* Witteb. 1604. 8°, indeholder Lejlighedsdigte skreven efter Udgiv. af Melodæsia 1597; p. 204 findes et Digt til H. R., »da han overnattede i W.« Dette Ophold siges sket i *Maj,* hvilket kunde passe godt nok.

Et »nyt Liv« var det, Holger Rosenkrantz vilde indvie med sin Udtræden af Cancelliet. Man kunde vel også kalde det det gamle, da det var Studierne, der atter drog ham til sig, men i én og det en meget væsenlig Henseende var det jo virkelig nyt, idet han førte en Hustru med sig tilbage.

Vi hørte om Trolovelsen i Efteråret 1597. SOFIE AXELSDATTER var da knap 20 Aar gammel. Hun var født på *Elvedgård* på Fyn 4/5 1578 og var således 3½ Aar yngre end Holger. Moderen, METTE GJØE var død, og Datteren blev derfor opdraget hos Mormoderen Fru IDE ULFSTAND til *Skjærsoe* (Mols Herred, Dråby Sogn). Derfra var ikke langt til Rosenholm og Kalø, så de unge har vel haft Lejlighed til at se hinanden, eller hvad der dengang betød mere, Holgers Forældre har kjendt Sofie — Jørgen Rosenkrantz var jo også Axel Brahes gode Ven. Det siges[1], at Holger begærede hende »efter Forældrenes Råd«; her sigtes måske til ældre Aftaler, hvis man vil tillægge det Betydning. Partiet var passende, AXEL BRAHES Slægt var anset nok, og han sad selv i Rigsrådet. — Da han nu på den Tid havde sit Len i Skåne (Helsingborg Slot), blev Brylluppet holdt i Provinsens Hovedstad *Malmø*. Det mærkelige Tilfælde indtrådte, at Svigerfaderen på engang gjorde tre Døtres Bryllup; »en fast mageløs Tilskikkelse for en Husfader, i et og samme Aar at få en Datter døbt og tre gifte«[2]. Som man vil kunne tænke, manglede Digterne ikke ved Festen den 13. August 1598, hvor Slægt og Venner i videst Omfang var samlede. TYGE BRAHE havde efter Løfte sendt Holger et kort »Epithalamium« med Beklagelser over, at Afrejsen til Bøhmen og de mange Forberedelser ikke tillod ham at give det en anstændigere Længde[3]. Naturligvis har han fået anbragt en lille Hentydning til »den blinde Drengs« Virksomhed, og ender så:

> Proque aliis sophiis sophiam ut tibi protulis unam,
> Præ sophia omni unam, victus, amas Sophiam.

Mere i Smag med, hvad Datiden krævede af et anstændigt Lejlighedsdigt, var Studenten FRANTS JØRGENSEN GRÆSTEDS[4]. I

[1] SOFIE BRAHES Ligpr. 1649, p. 25. — [2] VEDEL-SIMONSEN: Rugård. II Hefte 1. p. 40. jfr. Elvedgård p. 108. BIRGITTE blev gift med HENRIK GJØE. ANE med EILER QVITZOV. Datteren KAREN fødtes 1598. — [3] F. R. FRIIS Ep. T. Br. & H. R. p. 26. — [4] *Τάμιον μέλος*. Kbh. 1598. 4. Om Forf. jfr. RØRDAM, Univ. Hist. III. 726.

131 Verselinier afmaler Digteren for os det pompøse Tog af Rigets Råd og Ædlingerne, der gå Brudgommen i Møde, medens ærværdige Matroner og de unge Pigers Flok, der stråler af Skjønhed, ærbødig nærme sig Bruden, alle med gyldne Gaver. Hver for sig prise de Bruds og Brudgoms Fortrin; man bringer Holgers Uddannelse, som Fædrelandet nu nyder godt af, i Erindring, hans mange Talenter beundres. Størst er dog hans uskrømtede Gudsfrygt. Hvor naturligt da, at han ikke får en almindelig Hustru, men en Kvinde, der i alle Henseender er Pris værd. Ingen opnår jo »Sofia« uden af Hjærtet at elske Kristus, den sande Visdom. — Han dvæler endnu ved den Lykke, Bruden vil berede Holger, antyder diskret Håbet om de Barnesmil, der vil forgylde Hjemmet, og slutter med en Bøn for de nygifte[1].

Digteren fik Ret. Rosenkrantz fik sig virkelig en dygtig Hustru, som han til sin Død kunde prise sig lykkelig ved. Hun besad Brahernes hele Energi og Foretagsomhed, og Styrelsen af det siden så store Husvæsen og især al Regnskabsførelsen gik gjennem hendes Hænder[2]. Om hun for Resten har været nogen særlig begavet Kvinde, er ikke godt at sige, dertil kjende vi for lidt til hende. Men hun forstod Holgers Tanker, og mødtes med ham i samme Tro, ligesom hun som han søgte Kraft og Opbyggelse samme Sted, i Skriften. Hendes Ligprædikant fortæller, at hun fra sit Ægteskabs første Begyndelse aldrig lod nogen Dag hengå uden at læse i denne Bøgers Bog[3]. Vidnesbyrd om denne hendes Interesse aflægger også en Del håndskrevne Optegnelser, hun gjorde efter Prædikener[4], ligeså en Del afskrevne Tractater og Bønner m. m., der findes i en lille Bog[5], som hidtil har gået under Datterens Navn.

[1] Ganske smukt hedder det: Post annum, o, suboles lallet amica domi — Incipiatque suam risu cognoscere matrem — Figere et adstanti basia mille patri. — [2] Hendes Regnskabsbog for Aarene 1627—40 er opbevaret i *Univ. Bibl. Additam.* 197 4to. — [3] *Ligpr.* p. 29. Søsteren ANE synes at have været af anden Natur, jfr. VEDEL-SIMONSEN: Rugård. II 1. p. 116, 112. BIRCHEROD karakteriserer hende i sin Dagbog (p. 87) »vel skjøn af Byrd, men ellers i alt sit Levneds Væsen et ukjærligt og Skarns Kvindfolk« (!). Det gik tilbage for hende og hendes Mand. Gården blev solgt kort før hans Død. — [4] KAREN BRAHES Bibl. 834—5. 4to og 2582. — [5] *Thotts Sml.* 166. 8° (ɔ: 16°). Foran står Mette Rosenkr.' Navn. Bogen har dog opr. tilhørt Moderen, hvis Navn tilligemed Faderens skjuler sig i de 2 Sentenser ved 1ste Tractats Titel:

I deres Ægteskab fik Brudeparret 13 Børn, 6 Sønner og 7 Døtre, hvoraf dog 5 døde i ung Alder. Det synes, at de fleste af Børnene har arvet Faderens og Farmoderens svagelige Helbred.

Med Hensyn til Børnenes Fødsels- og Dødstid hersker ikke fuldstændig Klarhed og Rækkefølgen er noget usikker. Angivelserne er især tagne fra de i *Marmora Danica* anførte Indskrifter og fra Ligprædikener. På de sidste bygger BENZON-MYLIUS og BIRCHEROD [1], der har forsøgt på Stamtavler over Slægten. Den sidstnævnte begynder sin »Genealogi« med de karakteristiske Ord: »Jeg tror, at Fanden haver aldrig kunnet lettere få Job til at miste sin Tålmodighed, end dersom han ved et Væddemål havde proponeret ham at debrouillere en gammel Genealogi« — men særlig Rosenkrantzernes egne sig til den Prøve!

Børnene ere: METTE, f. 27/2 1600, d. 21/12 1647 [2]. — JØRGEN I, f. 1/7 1601, d. 6/6 1605. — OTTO I, f. 2/2 1603, d. 15/2 1606. — GUNDE, f. 2/12 1604, d. 2/12 1675. — IDE, f. 22/3 1606, d. 5/2 1609 [3]. — JØRGEN II, f. 11/7 1607, d. 8/1 1675. — BEATE, f. 15/10 1608, d. 20/2 1647. — OTTO II, f. 1610, d. Juli 1639 [4]. — ERIK, f. 12/3 1612, d. 13/10 1681. — DORTHE, f. Octob. 1613 [5]. — IDE MARGRETHE I, f. 1/1 1616, d. 7 Uger efter Fødslen [6]. — IDE MARGRETHE II, f. 17/4 1617, d. 1/4 1624 [7]. — SOFIE d. 1681.

Herrens Rige kommer og *Salige bedres alvorligen* (Sofie Brahe Axelsdatter). Der er også noteret i Bogen allerede 20/8 1607, da Mette endnu var Barn.

[1] Ms. i *Ny kgl. Saml.* 1375 Fol. og i KLEVENFELDTS *Afskrifter*, Rigsarkivet. — [2] Hendes Dåbsgilde på Rosenholm omtaler Knud Brahe under 8/3 1600 i sin Kalender: *Jyske Sml.* 5. 217. — [3] Et Brev, der omtaler en Datters Død *(Krh. Sml.* 3 R. 5. 735), henføres af Rørdam til 1608 på Gr. af dets Omtale af Striden mellem Resen og Stub. Da den imidlertid først kom rigtig til Udbrud i 1609, er det sandsynligt, at her tales om Ides Død. Et kobberstukkent Portrait af hende, sikkert af den berømte Heelweg, i Müllers Pinakotek jfr. STRUNKS Katalog S. 518. — [4] Rørdam *(Krh. S.* 3 R. 6. 527) og Udg. af CHR. *4.' egenh. Breve* 1641—44 S. 285 sige, ligesom Hoffman, *Dsk. Adelsmænd,* at han døde i 31 Aars Alderen, men både H. R.' og Sofie Brahes Ligpr. angive 28 Aars Alderen, hvilket stemmer med, at han 1634 immatrikulleredes i Leiden 24 Aar gl. — [5] Hendes Dåb omtaler Eske Brok 31/10 1613. jfr. VEDEL SIMONSEN: Eske Brock. 2. Hefte S. 41. — [6] *Ny kgl. S.* 1375 Fol. Der fandtes tidligere en Ligprædiken over hende af Zeuthen, jfr. WORMS *Lex.* II 642. — [7] Et Brev fra Jacob Matthiesen til Hindsholm 3/5 1624 (BOLLINGS *Sml.)* omtaler et Begravelsesdigt over hende af Brevskriveren.

De Interesser, som Opholdet i Rostok og Wittenberg havde lagt så fast Grund for, medførte imidlertid, at Rosenkrantz ikke kunde se en Virkeliggjørelse af sit Livsmål i et uafhængigt Herremandsliv, i at passe sit Gods og efter Lejlighed og Skik tjene gode Venner og Frænder. Den Verden, som de spekulative Studier havde åbnet ham, og de Idealer, som de orthodoxe Lærere i Wittenberg havde manet til Kamp for, stod stadig for ham i fuld Glans. Den gamle Grundsætning om Adel, der forpligter, forstod han på samme Vis, som Tyge Brahe og Henrik Rantzov, således at også han følte det som en Pligt at ofre Liv og Evner på Videnskabens Alter. Men efter hele den Tankegang, han nu engang var inde i, måtte Målet blive den Videnskab, for hvem alle andre, hvor høje de end vare, vare Tærner, »Visdommen selv, Sandhedens adækvate Billede«: *Theologien*. — Med det Syn på Forholdene i Danmark, vi har set ham tilegne sig, måtte han her se en stor Opgave ligge for sig. De daværende Ledere hørte nærmest alle til Modstanderne af den Form for Læren, som Rosenkrantz begejstret havde sluttet sig til, men hvori man herhjemme snarest så et Frafald fra gammel reformatorisk Renhed og Simpelhed. Den omtvistede *Konkordieformel*, der for ham var det »guddommeligste« af alle Symboler, betød for disse: spidsfindige Nyheder, goldt og koldt Indhold, mættet med kirkeforstyrrende Sprængstof.

For et skarpere Øje var der vel Momenter, der bød på Trøst. NIELS HEMMINGSEN, Bæreren af de melanthonske Traditioner var nu en Olding, og ved sin snarlige Død (Maj 1600) efterlod han ingen Discipel med Navn og Autoritet. En Lærer, der kunde flokke Disciplene om sig, som han havde formået det i sine yngre Dage, manglede ganske. Var da Tiden ikke kommen, til at de unge herhjemme kunde samle sig med samme Begejstring som ude om det Bannermærke, ved hvilket Kalvinisters og Papisters Vildfarelser lå klart for Dagen? Og var det ikke en værdig Livsgjærning, at føre *Orthodoxiens* Sag sejrrig igjennem med Tilbagevisning af alt, der kunde lokke fra den rette Vej, og da især af de kalviniserende Vranglærere, som havde fristet Holger selv ved deres Overførelse af Fornuftkrav på kirkelig Lære? Der kan ikke være Tvivl om, at når han, den »kristne Herkules« Ægidius Hunnius' ivrige Tilbeder, viede sit Liv til

Theologien, så har Målet stået for ham som noget, der måtte *tilkæmpes*. Men dette har sikkert ikke gjort det mindre kjært for den Mand, der i Wittenberg var gået op i den theologiske »Krigstjeneste« og dens Foragt for »dagsky« Kalvinister.

De dogmatiske Værker med deres moderne polemiske Tilsnit blev altså atter taget frem, og et ivrigt Arbejde begyndte. De Krav, han stillede til sig selv, viser Studiernes Omhyggelighed. Ikke blot skulde de enkelte Dogmer fremstilles klart og sikkert med Fastsættelse af de gyldige Udtryksformer, men deres nødvendige Sammenhæng skulde begrundes. Disse Krav til Dogmatiken var just ved at blive mere levende. Der herskede jo selv i enssindede Kredse en betydelig Usikkerhed i den dogmatiske Terminologi, og til et egentlig systematiserende Arbejde var kun de første Skridt foretagne. Endnu var Dogmatiken ikke ført fra Lærepunktsfremstillingen over til Systemets organiske Helhed under Almensynspunkternes sammenfattende Form.

Resultatet af dette Arbejde skulde imidlertid blive et andet end tiltænkt. Rosenkrantz' kontemplative Karakter, og vi kan vel også sige hans Ungdom, kom snart til at vise sig. Nogle Mennesker formår at gribe et fast Standpunkt og føre det sejrrigt igjennem alle Enkeltheders Uvished og Omstridelighed. Rosenkrantz troede at have Standpunktet, men hans ærlige Undersøgelse førte ham snart ud på Enkelthedernes Hav, og Prøvelsen af de mange Stridsspørgsmål og de talrige Læreres forskjelligartede Meninger drev ham uanet så langt bort, at han pludselig stod som den, der ikke længer øjner fast Land.

I Virkeligheden er dette slet ikke mærkeligt. Den, der kjender lidt til Datidens dogmatiske Literatur, vil hurtig få noget af samme håbløse Fornemmelse. Man kan psykologisk forstå, at de, der stod midt i Kampen eller fra Kathedret hørte Opponenternes hidsende Indlæg og Tilråb, klamrede sig så fast til deres Argumenter, at disses mulige Omstødelighed blev dem uforståelig, men den, der sad ved sit rolige Studium, *måtte* snart blive opmærksom på, at Uenigheden var blevet så almindelig, at det Spørgsmål nu uvilkårlig trængte sig frem: *hvor er der overhovedet Enighed?* Universitet stod mod Universitet, ja indenfor samme Højskole var det knapt muligt at samle tre, fire Professorer med samme Lære. Rosenkrantz havde selv set det.

Overalt traf man samme Lyst til at forkætre andre, samme hovmodige Selvsikkerhed og Pukken på Besiddelsen af det rette Evangelium, overalt samme Iver for at vindicere som sidste Autoritet »den store Guds Mand« Luther for egne Meninger.

Glansen var pludselig forsvunden fra den »rene« Lære, og en Tvivl om den så højt priste Dogmatiks uomstødelige Sandhed trængte sig frem. De ansete Læreres Argumentationer viste sig i et nyt og hidtil ukjendt Lys. Man talte så meget om den bibelfaste Lære, men Argumentationernes Art pegede andetsteds hen. De logiske Demonstrationer, de skarpsindige Ophobninger af dicta probantia viste ganske vist dialektisk Færdighed og sofistisk Skarpsindighed, men var den Sandheds Vished, man værnede om, afhængig af den intellektuelle Dygtighed i at udfinde det rette af disse Hærskarer af probable Bevisførelser? Den Lære, det drejede sig om at faststille, var jo ikke personlig ligegyldig, det var den, hvorigjennem vi hørte om vort Gudsforhold, den indeholdt jo »*Fromhedens frelsende Hemmeligheder*«. Hvor kunde der da være Tale om tillidsfuld Hengiven i disse, når alt svævede og vaklede? Og vendtes Blikket ud efter til *Kirkens Liv*, hvor sås så Lærens Kraft, det hele var som én stor Fordærvelse. »Fromhedens Lærere« var jo alle betagne af Tidens almindelige Smitte, Stridssygen mærkedes overalt, Fordømmelser var der nok af, men hvor var Livet, Fromheden?

Gjennem Tvivl om de videnskabelige, theologiske Spørgsmål førtes Rosenkrantz således hen på det *personlige*, idet det blev ham klart, at disse Stridsspørgsmål, disse mange Glorifikationer af egen Skarpsindighed kun dækkede over det vigtige Faktum, at Kristendommen vil bringe nyt Liv. Hvorledes dette Spørgsmål tidligere har stået for ham, hører vi intet om. I Ungdomsbrevene se vi blot, hvor hildet han var i Tidens sædvanlige Forvexling af Lære og Liv, af Kundskab om en rigtig Læreopfattelse og af selve det religiøse Forhold. Hans Tro på »Lutheranernes Gud«, der skulde straffe alle dagsky Filippister, var af indsnævret dogmatisk Karakter. Vist er det, at han selv henfører det Øjeblik, han »fik Troen«, til det Øjeblik, da de videnskabelige Spørgsmål kastede ham ind i en Række bitre Tvivl. Hvorledes dette *personlige Gjennembrud* er gået for sig, taler han ikke nærmere om. Vi mangler Breve fra den Tid, og det er

vel mere end tvivlsomt, om han har beskrevet denne Ændring i sit inderste Personlighedsliv for nogen. Vi er jo ikke i det 18de Århundredes Begyndelse, da slige psykologiske Redegjørelser kan ventes. Vi se derimod *Resultaterne* af denne Kamp, ikke blot i hele hans Liv efter dette Øjeblik, der er et stort Vidnesbyrd om levende, personlig Kristentro, men også i den Retning, hans videnskabelige Drift fra da af tager. Vi tager næppe fejl, når vi antager, at Erindringen om Faderens sidste År og Oplevelsen af dennes Dødskamp med dens stille og faste Vidnesbyrd om Kristendommens Livsmagt, netop som Modsætning til den intellektuelle Baccantrus under de akademiske Kævlerier i Tyskland har lagt det spirekraftige Sædekorn, der nu pludselig brød sig Vej i Væxt.

Men hvilken Ydmygelse for den, der stod rede til at corrigere andre, pludselig at finde sig selv fjærnt fra Kærnepunktet af det, hvorom Sagen egentlig drejer sig! Vi mindes uvilkårlig det bekjendte Sidestykke hertil fra Jens Dinesen Jersins Liv. Da han stod som Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn og var »skudt ind til Guds Høsts Arbejde«, lærte han Fristelserne og Tvivlene at kjende og med sådan Magt, at han, ligesom Rosenkrantz også siger, helst ikke taler derom af Hensyn til de svage[1]. Også her slog Fordringen om det personlige ned, da den selvsikre vilde lede andre. Men som Jersin vendte sig til »des nøjere at mærke på Ordet og ransage derudi«, således greb det også Rosenkrantz, at ene af »Guds Mund og Ord« i Skriften kunde man få Vished om »den sande Fromhed«. Og så er det gået ham som de mange Tusinder, han følte Guds egen Røst gjennem det og fik Fred. Men dermed var også det faste Standpunkt fundet til Forståelse af, hvad Kristendommens *Lære* er, og hvor den kan findes.

Hvorledes det nu end nærmere har forholdt sig med dette Troens Gjennembrud, den samtidige *Ændring i hans Stilling til Læren* har han selv beskrevet os. Muligvis har han endog flere Gange fortalt sine Venner derom, men vi har nu kun Beretningen foreliggende i et apologetisk Brev til Dan. Cramer, der vel først er skrevet 1623, men som han gjør opmærksom på, kun er en Gjentagelse af, hvad han desangående tidligere havde

[1] Fortalen til *Troens Kamp og Sejr* 1635.

meddelt denne[1]. Da Stedet er så vigtigt og tillige en god Prøve på Rosenkrantz' desværre ikke lette Stil og Skrivemåde i de ikke fuldt udarbejdede Afhandlinger, oversætte vi det helt.

»Da jeg for omtrent 24 Aar siden (ɔ: altså *c. 1599*) havde plaget og pint mig med de *Meninger* om *Fromhedens frelsende Hemmeligheder*, hvoraf endog de fremragende Lærere selv fremsætte mange forskjellige — såvel såre uens, som også *heftig modstridende* — og med de forskjellige *Udtryksformer* for de samme Fromhedens Hemmeligheder, der ikke mindre *stridssygt* end i nye Vendinger ere indførte og hobede op, *ja* endog med selve *Læreformen og Måden* .... og havde gjort det længe og under de allerhårdeste — ja langt udover hvad uerfarne tåler at høre om — ak, såre bitre og vanskelige *Tvivl* og *Fristelser* — (eftersom jeg på engang i høj Grad tydelig og med Smærte lagde Mærke til, at end ikke de Mænd, som jeg iøvrigt ikke med Urette var sikker på havde til Mål af rent og virkelig fromt Hjærte og Forsæt at overgive og tolke os den *sande Fromhed* mod Gud af selve Guds Mund og Ord, kunde holde sig selv rene fra selve denne Fordærvelse og den almindelige Smitte, om jeg så må sige; så at der aldeles *intet Håb nogensteds var mig levnet til det menneskelige* om, hvorledes man skulde kunne overvinde alle disse Vanskeligheder, som, altfor forhadte, det (nu) vilde være mig bittert at komme i Hu, ja ikke uden Fare at minde om) — så endelig, siger jeg, faldt netop den Tanke mig ind og betog mig, at jeg burde kæmpe ad en hel anden Vej: nemlig at *selve Guds Munds Ord,* der *ene* ved ubrødelig Vished er utvivlsomme i *alle* Punkter, *ene* ved uforanderlig Enshed stadig ere sig selv lige, *ene* ved uforlignelig Tydelighed oplyse med indholdsfyldige Udtalelser om den *sande Fromhed,* følgelig også *ene og alene burde rådsporges* og undersøges, under hvis Ledelse og Tilsigelse jeg havde det fasteste Håb om, at vi uden den vilkårlige Nyheds, såvel som den rastløse Tvivlens hele Tærning-

[1] Det her omtalte Sted findes *Ny kgl. Saml.* 1378 Fol. p. 97—99. Ved Sml. af p. 40 og 58 ses, at H. R. med Udtrykket ante annos bene multos sigter til en Meddelelse til Cramer for c. 20 År siden, da han begyndte at se Resultater af sit Skriftstudium og fattede Plan om en ny Lærefremstilling efter Skriftens Ord. Således går Meddelelsen i Virkeligheden tilbage til få År efter Oplevelsen.

spil endelig kunde komme efter og sikkert erkjende, hvor *from* den Visdom er, som *hele* den kristne Kirke bekjender — skjønt ganske usikker og modstridende — som hvad der ene bør vides til Frelse (og som man hidtil rundtom har kaldt Theologi)«[1].

Rosenkrantz skildrer os altså som Resultat af hans indre Kamp den Erkjendelse, at Kristendommens Lære, når den skal give os Besked om »Fromhedens frelsende Hemmeligheder«, ikke kan bygges på skarpsindige menneskelige Meninger, men udelukkende på Guds egne Ord i Skriften. Men det klinger tydelig igjennem Texten, at de Tvivl, som var så farlige, at de uerfarne helst måtte være uvidende om dem, havde ramt dybere i Sjælen end til en pinlig Usikkerhed om forskjellige Læremåders Prioritet og til en Sorg over, at man blandede filosofisk Stof ind i Fremstillingen af den kristne Lære. Det er tydeligt, at Rosenkrantz — som vel de fleste andre, der har beskæftiget sig med Theologi — har erfaret en Gjentagelse af det berømte »leider auch Theologie«, men i dette Ords dybeste Forstand, ikke som en Kval blot for Forstanden, men for Hjærtet. Det er den personlige Tvivl om Besiddelsen af Kristendommen som *frelsende* Fromhed, der ligger bag, og selve Benævnelsen, han benytter, viser dette med Sikkerhed. Kommer så hertil, at han siden daterer det Øjeblik, han »fik Troen«, til denne Tid[2], så vil man se, at vi have Ret i vor foregående Fremstilling. Den videnskabelige Tvivl førte den langt bitrere personlige med sig. Derfor blev også den Theologi, han siden gjorde sig til Talsmand for, en Lære, der stod som Enhed af Skriftens Ord og den personlige Erfaring, og hans stærke Dvælen ved den psykologiske Side i Frelsens subjektive Tilegnelse peger også tilbage på Oplevelsen i 1599.

Vende vi os da til Studiet igjen, vil man måske indvende, at hans Opdagelse kun er en almindelig godkjendt Sandhed, som enhver Dogmatiker fra Datiden gjentager. Er da ikke Skriften

[1] Måske bør man foretage en lille Ændring i Texten (de 2 Afskrifter, vi har af Brevet, har flere Fejl) og læse: hvor meget frommere denne (af Skriften øste) er *end* den Visdom, som hele den kristne Verden bekjender (skjønt med heftig Uenighed og Kamp), og som den . . . kalder Theologi. —
[2] I det *apolog. Brev* til Cramer, i *Apologien* 1639 (for Exp. Præfatio p. 34). Han skildrer det også som Tidspunktet, da han kom i Guds Tjeneste.

stadig indenfor den lutherske Kirke godkjendt som »eneste Norm«, og hvad H. R. udsiger om dens ubrødelige Vished, uforanderlige Enshed og uforlignelige Tydelighed, er det ikke blot den gængse Lære om auctoritas, sufficientia, perspicuitas scripturæ? I Virkeligheden må det også indrømmes, at, hvis den orthodoxe Lære om Skriften var blevet *gjennemført*, vilde alt have været i skjøn Orden. Men Læren om Skriften som Enenorm førte ikke til et virkeligt Skriftstudium som Basis for Dogmatiken, eller rettere man søgte i Skriften *kun* efter Basis for *Dogmatiken*, så at Skriften selv sås som Lærefremstilling eller som Forrådskammer for dogmatiske Bevissteder, der atter lagdes til rette efter de »afledede« Normer: de symbolske Bøger. Det er en almindelig erkjendt Sandhed, at det var slet bevendt med det exegetiske Studium på den Tid, men uden frit exegetisk Studium og Kjendskab til de forskjellige Skrifters Ejendommeligheder gjennem isagogisk Viden, bliver Læren om Skriften som eneste Norm en Slags Løfteparagraf, der står uopfyldt. — Vi behøve ikke at gå vidt for at se, hvorledes Dogmatiken blev Skriftudlægningens Norm og ikke omvendt, vi har allerede mødt Exempler derpå ved vor Skildring af Wittenbergerforholdene (jfr. S. 51)[1]. — Det har derfor sin store Betydning, når Rosenkrantz direkte *afviser* al udefra kommende Ledelse og ene vender sig til Skriftordet; og når vi så siden høre ham erklære, at Skriften overhovedet ikke direkte indeholder Lærefremstilling, men er Vidnedsbyrd om en *Aabenbaringshistorie*, vil man let erkjende, at *han* virkelig nåede et betydningsfuldt Stade, da han stillede sig *ene* på Skriftens Grund.

Vi besidde imidlertid ikke Materiale til i det enkelte at følge hans Skriftstudier i disse senere Ungdomsår. Der er én Ting, han oftere sætter som Overskrift over dem: at det er sikkert, at de Mænd, for hvem Skrifterne oprindelig affattedes, forstod dem uden Kommentarer. Et ihærdigt Studium af dem uden fremmed Hjælp *må* altså kunne lade sig gjøre. — Det, som Skriftstudiet

[1] Et Exp. på Datidsudlægning à la mode er Ramisten Fr. Beurhus' Analysis scholastica Epist. et Evang., der fra 1585—96 opnår 3 Udgaver. Forf. anvender den ramistiske Logik på Skriftordene, hvorfor disse indordnes under Rubriker: propositio, assumptio, complexio. Det giver jo rigtignok Klarhed over Læredemonstrationer, særlig når Argumenterne lægges net til Rette ex causis, effectis, subjectis et adjunctis osv., men mon Fordybelsen i Skriften blev stor?

almindelig strandede på i Datiden, var de dårlige sproglige Kundskaber hos de studerende og den dogmatiske Ufrihed hos Lærerne. At gamle Testamente i Virkeligheden kun var enkelte udvalgte tilgængeligt i Grundsproget, er ikke så mærkeligt; men selv nye Testamente læstes langt sjældnere på græsk, end man måske tror; men hvor kunde man vente andet, når de dimitterede Studenters græske Forudsætninger var »mediocriter« beskafne, og det filosofiske Studium skete ved latinske Compendier! For Holger R. har Studiet af nye Testamente i Grundsproget ikke frembudt Vanskeligheder. Derimod har vi, som før omtalt, ikke megen Kjendskab til hans Forudsætninger i *Hebraisk.* I Århus har han sikkert ikke lært hebraisk (jfr. S. 5), i Rostok (jfr. S. 22) og Wittenberg er det vel muligt, men vi høre i det mindste ikke derom. Jeg anser det derfor for højst sandsynligt, at det er i disse År, han først har lagt Grunden til sin Viden i dette Sprog. Er dette Tilfældet, vil man se, der var en Del Forarbejder at gjøre. — Af tilfældige Ytringer i Breve se vi, at han i 1600 får sendt forskjellige Bibeludgaver gjennem J. P. Resen, hvoraf én anbefales på Grund af dens textkritiske Apparat »efter Fædrenes forskjellige Læsemåder«[1]. Det er jo bekjendt, hvor varierende Bibeludgaverne var på den Tid, da Textkritik og palæografisk Viden var i deres Barndom, en foreløbig Enighed for nye Test.' Vedkommende nåedes først, da Elzeviirs Udgave (1633) vandt Indgang som textus receptus. Et grundigt Bibelstudium måtte da nødvendigvis føre ind på *textkritiske Undersøgelser,* som Rosenkrantz virkelig også ses at have drevet systematisk[2]. I det enkelte kunne vi som sagt ikke følge disse Skriftstudier, der siden gav hans Skrifter deres bestemte Præg. Hans store Bibelkjendskab var imidlertid den stadige Gjenstand for hans samtidiges udelte Beundring, og vi ville siden få Lejlighed til at se Frugterne af dette exegetiske Studium, som så brat kom til at afløse de dogmatiske Spekulationer. Vi forlade da foreløbig dette Emne, for at studere de Spor, det skildrede Gjennembrud afsatte i Rosenkrantz' Liv.

---

[1] *Breve* n. 10 ($^{12}/_{8}$ 1600 Otto Skeel). Vi citere i det følgende som »*Breve*« de — desværre langtfra fuldstændig — af H. F. Rørdam i *Krh. Saml.* 3 R. 5—6 optrykte Breve til og fra H. R. De ere betegnede ved fortløbende Numre. — I 1604 sendtes ham ligeledes fra en Ven forskjellige Bibler (*Br.* n. 13). — [2] Balth. Mentzer $^{14}/_{9}$ 1618 (*Breve* n. 60).

Jo længere man fjærner sig fra Reformationstiden, desto stærkere lyder herhjemme som i Tyskland Klagerne over det *sædelige Livs Forfald.* Man undrer sig i kirkelige Kredse over, at Frugterne af det rensede Evangeliums Forkyndelse ikke viser sig fyldigere, og rundt omkring på Landet forkynde synske Mænd og Kvinder om *Varsler,* der spå Straffedomme eller endog Verens Ende. Tanken om, at denne Verden ældedes så stærkt, at det viste mod Enden, møder vi også i den Kreds, der stod Rosenholm nær, den udtales uforbeholdent af Århusbispen Jens Gødesen[1]. Dog endnu nærmere på Livet skulde disse Tidsfænomener træde Rosenkrantz. Just ved den Tid, han gjennemkæmpede sine Tvivl, timedes der den ansete Familie en Sorg, der med Rette kunde stemme alvorlig: Skandalen med Holgers Fætter, J. P. Resens Elev, FREDERIK ROSENKRANTZ[2]. AXEL BRAHE skriver til sin Svigersøn om Herredagen, hvor begge de skyldige fremførtes for Retten »mogit ønklig att see«, og hvor den hårde Dom fældedes, »hvilcket Gud véd, at de som samme Dom dømpte, gjorde det icke gierne, men der war ingen anden Raad til. Kiere Holger, det gjør mig ondt, at skriffue Eder til det, der ondt er, dog *ondt wancke nu mest y werden*«[3]. — Dette skete i October 1599, men den følgende April hændte der i Rosenholms Nærhed en Begivenhed, der måske satte de modtagelige Sind i endnu stærkere Bevægelse. Der var nemlig blevet set et *mærkeligt Syn* i *Årslev,* en lille By mellem Randers og Rosenholm, der forfærdede alle Egnens Beboere og foranledigede Holger R. og Mag. Niels Påske, der boede hos ham, til 2den Pinsedag at rejse derhen, hvor førstnævnte, siddende ved Alteret i Kirken,

[1] Jfr. *Ligpr.* over DORTHE LANGE, se nedenfor S. 111. — [2] ENGELSTOFT: Den gamle danske Adelsslægt Brockenhuus (*Hist. Tidsskr.* 4. R. 4. 413 fg.). Fr. Rosenkr., der efter sin Hjemkomst fra Udlandet vakte stor Opmærksomhed ved sine udmærkede Evner og nød Kongens særlige Gunst, trådte i Kjærlighedsforhold til én af den unge Dronnings Piger: Rigborg Brockenhuus, der (24/7 97) fødte en Søn, som Familien Rosenkr. anerkjendte. Faderen, LAURITS BROCKENHUUS, vilde ikke tillade Rigborgs Bryllup, men stævnede Fr. Ros., som havde »forsvækket og vanæret« hans Datter. Fr. Ros. flygtede, bragtes tilbage (jfr. Hegelunds Diarium *Thott S.* 1933, 4., der berigtiger Datoen hos Engelstoft), dømtes *æreløs* o. s. v. Rigborg »indemuredes« på Egeskov. Fr. Rosenkr. gik i fremmed Krigstjeneste, og Holger støttede ham til hans Død (1602) gjennem sin Ven Tyge Brahe. — [3] Axel Brahe, 17/10 1599. LANGEBEKS *Afskrifter,* Rigsarkivet.

kaldte alle Vidnerne op ét for ét og optegnede deres Udsagn. »Da begyndte de fattige Mænd, hver for sig med stor Bevægelse og Gudelighed at tale derom, så jeg ikke kunde høre derpå uden stor Suk og Gråd.« Således fortæller Rosenkrantz os i et lille Skrift, han udarbejdede i denne Anledning[1]. Det viser, at dets Forfatter på dette Tidspunkt fuldstændig deler sin Tids Overtro og blinde Tillid til det umiddelbart guddommelige i disse Varsler. Interessant er det imidlertid, at han bruger Begivenheden til et Forsøg på en Vækkelse, en Opfordring om at følge Guds *Kaldelse* deri. Først skildres selve Synet, bevidnet af en stor Del Sognefolk, der var i Færd med at oprense en Å, men forfærdedes af en besynderlig Larm »som af Herremænds Vogne« og så »en ganske Hob forsamlede, såre høje og tykke Personer« af forskjellig Farve, væbnede med glimrende Spyd og i livlig Skærmydsel med hverandre. Det hele varede ½ Time til stor Rædsel for Mændene; Kvinderne, der var til Stede jamrede og klagede naturligvis højt. Præsten i Årslev, Hr. Hans Pedersen Bruun, havde vel ikke set noget, men derimod hørt en Røst, »der trende Gange råbte klarlig og underskedlig: væ, væ, væ«, så han også forfærdedes højlig. Mærkeligt var det rigtignok, at Præstens Dreng, der vogtede Kvæg lige ved, hverken havde set eller hørt andet end »en stor Iling og Stormvind«, ligesom nogle andre Vogterdrenge blot hørte »et gruligt Ilingsvejr og Stormvind, at de forskrækkedes derover og synes dem, at Træerne bævede derved«.

Rosenkrantz' Forståelse af Begivenheden er da, at Gud, som gærne vil alles Frelse, lader Dag efter Dag prædike for os, men vi vil ikke høre hans Kaldelse; for så at vække os op af vor falske Sikkerhed og den almindelige Henleven i Synd, sender han til Overflod sådanne grufulde Tegn og Syner, »som vi kunne skinbarligen se med vore Øjne«, om »da ikke sådant kunde *forskrække* os fra det verdslige, fordærvelige Væsen«, for at ikke

[1] *En sanddru og udførlig Beretning om det underlige Syn*, som Gud allermægtigste haver ladet betee i Jydtland den sidste Aprilis nu sidst forleden 1600. Med synderlig Flid efter alle Omstender udspurgt og antegnet. *H*errens *R*ige *K*ommer. (*Thotts Saml.* 1623. 4to. Trykt omtrent helt i *Krh. Saml.* 3 R. V. 659 fg.) Det synes, at Skriftet var bestemt for Trykken, men det haves nu blot i Ms. Sentensens tre Ords første Bogstaver angiver Forfatterens Navn, Holger RosenKrantz.

Jesajas' Spådom om Vingården skal ramme også os. Denne Henvisning og Sentensen, »Herrens Rige kommer«, viser Synspunktet, det er nu den sidste Nådestid mod Frafald og sædelig Forvildelse, gid da Menigheden vilde høre denne usædvanlige Prædiken, Herren forkynder gjennem forfærdende Tegn. Det lille Skrift står således som et mærkeligt Udtryk for de Tanker, der besjælede H. R. efter hans egen Kamp og Sejer.

Trods nogle Bemærkninger i denne Traktat, der kunde tyde på, at Forfatteren rådede til Flugt bortfra den besmittede Verden, er der dog i hele det omfangsrige Stof, vi ellers har til Rådighed, ikke Spor af Tegn til pietistisk Snæverhed hos ham. Han trækker sig end ikke sky tilbage for dem, der lever i »Verden«. Et smukt Exempel fra denne Tid viser just, at han gærne tog Del i Venners Ve og Vel. OTTO SKEEL til Hammelmose, som da var ved Hove, havde forelsket sig i en Navne til Holgers Hustru, Sofie Pedersdatter Brahe, en håbløs Sag for ham og den unge Pige, der besvarede hans Følelser, ti Familien havde taget andre Bestemmelser med hende. Rosenkrantz var Skeels fortrolige, og til ham skriver han lange Breve[1], der maler hans Tilstand mellem Håb og Frygt og hans Opfindsomhed for at holde Forbindelsen vedlige. Trods de unges Kjærlighed og Holgers Mellemkomst blev Forbindelsen hindret.

Huslivet på Rosenholm har vi ikke mange Efterretninger om fra de første År, det er muligt, det allerede har haft hovedsagelig samme Præg, som siden skildres i H. R.' Andagtsbog »Hør danske Mand« (1631), i al Fald har den kristelige Fromhed ikke fornægtet sig. Vi har tidligere omtalt (S. 94), at det ikke var Husfaderen alene, der søgte til Biblen. Fra 1601—2 har vi en Del Optegnelser af Sofie Brahe både efter Helligdags- og Katekismusprædikener[2]. Det meste er for Resten Bibelord, hun vil indprente sig, hvorfor tilføjes, »læs dette eller hint Stykke«, eller Sentenser, som særlig har tiltalt hende. Det er imid-

[1] *Breve* n. 8, 9, 10, 11. De ere så tiltalende, at det kræver Overvindelse at gå hen over dem. — [2] KAREN BRAHES Bibl. 834—5 og 2585. 4to. Optegnelserne, gjorte på løse Blade med Overskrifter, er galt indbundne, ligesom man ikke har set, at 2585 er Fortsættelse af 835' Katekismusprædik. En senere Hånd (Karen Brahes?) har mindre pietetfuldt skrevet »Fru Sofie Br.', H. R.', morsomme(!) An*d*tegnelser, hvad hun af Præken har fattet«. —

lertid umuligt at udtale sig om, hvorvidt disse Prædikener har haft noget *særligt* Præg, dertil ere Optegnelserne for spredte og uordentlige.

Noget senere få vi i et Par Ligprædikener over nogle af Holgers Børn, der døde tidlig, talende Vidnesbyrd om den ejendommelige Tone, som herskede i Hjemmet. Det er hans egen *Huspræst*, Mag. Jens Lauritsen ZEUTHEN, der giver os disse Meddelelser, som vi for Sammenhængens Skyld anføre her[1]. Børnene synes alle at have været svage på Legemet, men fremmelige i åndelig Henseende. Da Døden meldte sig som Gæst på Rosenholm i 1605, 1606 og 1609 var Forholdene i Virkeligheden således, at den måtte modtages som Befrier. Sorgen har vel været tung for Forældrene, men Holger R. aflagde et skjønt Vidnesbyrd om, hvorledes han tog disse Prøvelser, da han ved sin næstældste Søn Ottos Begravelse havde oversat PRUDENTIUS' dejlige Salme: »jam mæsta quiesce querela«.

Zeuthen fortæller[2], at disse Børn (Jørgen, Otto og Ide), der

[1] I al Fald siden 1603 havde H. R. sin egen *Huspræst* på Rosenholm ved Siden af Sognepr. i Hornslet. Zeuthen foretrak denne Stilling for Rectoratet i Århus Skole og sluttede sig meget nær til H. R., med hvem han siden omtrent samtidig (1617) kom til Odense, hvor han døde (8/2 1628). Endnu 1613 (jfr. Dorthe Langes Ligpr.) kalder han sig selv »Guds Ords Tjener på Rosenholm«. Vi kjende ingen senere Huspræster, muligvis har H. R. siden sin Indtræden i Statstjenesten ingen haft, men har selv ledet den daglige Husandagt; hans Formaningstaler omtales tidlig. — [2] M. JENS ZEUTHEN: Salig og mærkelig Hjærtens Grundtrøst og Undervisning . . . . for alle bedrøvede Forældre (Jørgens og Ottos Ligpr. tilsammen) Kbh. 1608. 8. Heri: et hebr. Digt af ZEUTHEN til Jørgen og flere latinske Epicedia af Dr. DAN. CRAMER, Mag. J. PRÆTORIUS, Mag. P. O. SAGGITARIUS (Skøtte), der høre til Jørgens Prædiken. JØRGEN f. 1/7 1601 † 6/6 1605. Ligpr. dediceret Marie Besøgelsesdag 1605 til Sofie Brahe. — Til Ottos Prædiken hører 2 latin. Digte til H. R. (et af Brandenburgeren P. Gædiccus), samt danske gudelige Digte· Chr. Th. Sehesteds Oversættelse af »Aufer immensam, aufer Deus iram« (jfr. »Hør danske Mand« 1642) og H. R.' Oversættelse af Prudentius' Salme underskrevet: *H*errens *R*ige *K*ommer. OTTO f. 2/2 1603 † 15/2 1606. Begravet Sexagesima Søndag. Ligpr. dat. Langfredag 1606. — IDE ROSENKR.' Ligpr. (en christelig Ligpr. o. s. v.) Kbh. 1609. 12°. Dediceret Sofie Brahe 22/8 1609. Latinske og danske Vers af Zeuthen. (Han kalder Døden: Strækkeben!) IDE f. 22/3 1606 † 5/2 1609, begr. Sexagesima Søndag 1609 19/2 (jfr. Eske Brocks Dagbog, Krh. Saml. II 2. 281). Om deres Kister i Gravkapellet i Hornslet Kirke og Indskrifterne jfr. *Marmora Danica* II S. 145 fg.

var blevet undervist af Forældrene og Huslærerne i den kristne Børnelærdom, alle talte med ham inden Døden »om Guds sande Frygt efter deres Alder og Måde«. Om Jørgen, der døde knap fire År gammel, siger han: »hans Tale faldt idelig om vor Herre Jesus Christus, om de hellige Engle, der tjene ham, om Himmerig og om det evige Liv«. »Sammeledes når han så sin salig Farfaders, s. Jørgen R.', Billede og Kontrafey, som stod udi Stuen, da plejede han at sige: »min salig Farfader er i Himmerig hos vor Herre J. Christus, når jeg kommer til ham, så bliver jeg stor, så skal jeg være en Guds Engel.« Han plagedes af et stadigt Flod, der stod ham om Mund og Kinder, men han lå så smukt stille hen uden at jamre sig. — Broderen Otto, der kun blev lidt over 3 År gl. og havde været sygelig hele sin Livstid, holdt meget af at synge og især det Vers, Præsten dengang sang efter Prædiken[1], »Ære være Gud i Evighed, vor Fader lodst du dig kalde, begave os med din Miskundhed, vi bede, du os ej undfalde«. Det kaldte han sin egen Sang, og når han hørte Kirkefolket synge dette Vers, mente han, at det var for hans Skyld. Under hans sidste Sygeleje måtte man derfor atter og atter synge det for ham. Selv lå han til sidst helt afmægtig hen, så man 14 Dage før Døden mente, »at Gud vilde gjøre et glædeligt Bytte med ham«, hvorfor man ilsomt hentede Farmoderen fra Skaffø. — 1609 døde den næstældste lille Datter Ide, knap tre År gammel. Også hendes Liv havde været et hårdt Kors for de stakkels Forældre, ti hun var fra Fødslen af tydelig mærket til tidlig Død. Legemet udviklede sig abnormt og besynderlig hurtigt. »Hun voxte også såre smuk og løb op, så hun altid var mager og sperlemmet.« Men snart faldt hun af og »gad ikke løbe om at lege med sin kjære Broder Gunde som tilforn, hun gad ikke så gået *til Kirke* med hannem, som det var deres eneste Leg, at de gik bag en Stol i Stuen, og sagde, de var i Kirke. Ti det glipper aldrig — mærke sig ikkun efter, hvo der vil, at hvad Børnene se Forældrene gjøre før dem, det gjøre de strax efter«. Snart vilde da Benene ikke bære hende, og det sidste År lå hun til Sengs, Knæene hovnede op, og Benene blev fulde af gule og blå Pletter, som man først

[1] Skikken synes at have holdt sig endnu på *Færøerne* jfr. *Dsk. Krtidende* 1891, n. 32. Sp. 517.

antog for Symptomer på Skørbug, men det var en uhelbredelig Svindsot, »hvilken hendes fattige Legem Tid efter anden fortærede«.

Under disse Forhold finder jeg det så smukt, når Rosenkrantz med Henblik på sig selv gjengiver os hin gamle Salme[1] i jævne danske Ord:

Hører dog op at kvide og kære,
I, hvis Venner nu afgangne ere,
Hvad vil' I for dem længer græde,
Døden før' dog Liv igjen med Glæde.

De 10 Vers er delt ved en Pause før V. 7, så vi må tænke os, at Ligtalen ligger derimellem, hvilket passer godt med V. 7' Begyndelse:

Nu tag da kun Jord hen at gjemme ...

Trods de mange Forsyndelser mod Prosodien er der dog en tiltalende Klang over Gjengivelsen i al dens Ligefremhed, som sidste Vers:

Give Gud, at den Dag mått' kun komme,
Når vort Håb skal os vorde til Fromme.
Tvivler ej, Jorden da skal opgive
Mig mit Barn udi levende Live.

Vi omtale endnu i denne Sammenhæng Holgers Moders Død 1613. Siden Jørgen Rosenkrantz' Bortgang boede hun på Skabygård (Skaffø). Hun levede i al Stilhed, svagelig som hun var. Biskop Jens Gødesen fra Århus siger om hende[2]: »Hun havde beskikket sig Rolighed hjemme i sit Hus og ikke mangesteds begivet sig hen, uden hvor hun sine Venner at tjene højligen var forårsaget«. Hermed tænkes på Familiehøjtideligheder: Barsel, Bryllup og Besøg ved Dødslejer, alt Tilfælde, hvor Datiden fordrede den yderste Opmærksomhed og Deltagelse[3]. Der

[1] Prudentius' Salme blev ofte oversat, den findes allerede på Dansk hos Hans Thomissen. — [2] *Ligprædiken* H. 1 v. Den udgaves først 1618 sammen med Zeuthens Forklaringer til ψ 23. (Om et christen Menneskes så og den christne Kirkes Alderdom i denne sidste Tid .... og Kong Davids åndelig Hyrdesang. Kbh. 1618. 8°. A-Hh.) Arkenes fortløbende Bogstavrække viser, at Ligpr. ikke udkom 1613. — [3] Trods Skrøbelighed hentes hun til Otto R.' Dødsleje (se ovenfor). Hun besøger Christine Lunge, Jørgen Skeels, på hendes Dødsleje (Ligpr. af Gødesen. Kbh. 1609. 4. K. 3v).

går forskjellige Sagn om hende endnu på den gamle Gård, man véd at berette om hendes Stridbarhed, jeg kjender dog intet, der støtter disse Anekdoter[1]. På Grund af sin vedvarende Sygdom indrettede hun sig »en skjøn liden Huskirke, hvor hun udi hendes Skrøbelighed kunde lade prædike for sig og sine Husfolk, når hun ikke kunde formå at age til sin Sognekirke« (Hvilsager). Afvexlende prædikede så Sognepræsten Hr. Jost Pedersen Saxi, Mag. Jens Zeuthen fra Rosenholm og nogle unge Studenter (vel af Huslærerne hos Holger) for hende. De sidste sex Års Tid kom Zeuthen gærne én Gang ugentlig til hende, og når hans Herskab var bortrejst endog 2—3 Gange. Hun havde megen Tillid til ham.

Det sidste År måtte hun holde sig aldeles stille på Gården. Brystet var angrebet, og hun led også af stadigt Flod. Fire Uger før Jul 1612, da Holger just var i Holsten »af højvigtige og nødige Årsager«, mente man, det var på det sidste og sendte Ilbud efter ham. I Jan. 1613 kom atter Bud, medens de unge var til det årlige Viborg Snapsting. Begge Gange kom hun over de hårde Anfald.

Zeuthen havde efter hendes Ønske gjennemgået hendes Yndlingssalme (Ps. 23) for hende i »16 trøstefulde Formaningstaler«. Hun fortalte i den Anledning ham og Holger, at, da Jørgen Rosenkrantz og hun i sin Tid under Svenskekrigen opholdt sig i Roskilde hos Sognepræsten Hr. Peder Povlsen, havde denne holdt en meget smuk Ugedagsprædiken over denne Salme. Hun bad ham da næste Gang prædike over samme Text, hvad han gjorde til Forundring for Rigsråden. Men da han hørte Sammenhængen opfordrede han ligeledes Præsten til at fortsætte, og således fik Dorthe Lange en hel Række skjønne Forklaringer til Salmens Ord. Hun havde også ladet Vers af den male på sin Sengeende[2].

Hendes bedste Glæde var Besøg af de unge fra Rosenholm. Holger måtte bære hende til og fra Sengen, når hun forlod den. Da hun en Dag havde haft en Samtale med Zeuthen, sagde hun: »Jeg kan ikke komme til at tale med Holger og Sofie om,

[1] Meddelelse af cand. theol. Estrup. — [2] Zeuthen i Fortalen til *Kong Davids åndelige Hyrdesang*. Kbh. 1618. Hvor yndet denne Salme var i Datiden, ses af de talrige danske Versioner jfr. *Ny krh. Saml.* I 538 fg.

hvorledes jeg vil have handlet efter min Død, for de begynde strax at græde, hvoraf jeg har ondt«. Så ordnede hun da med Præsten sin sidste Vilje og gav Besked om de Gaver o. s. v., der skulde uddeles. — En af de sidste Aftener, hun levede, da Holger efter Sædvane sad hos hende, sagde han: »I har nu liden Formue af Eder selv, kjære Moder, Vorherre har nu ladet det komme på det skrøbeligste, på det han kan vise *sin* Magt mod Eder«. Hun svarede »Gud ske Lov, jeg kjender mig intet ondt. Jeg har bedet Gud om et saligt Endeligt og Afsked herfra, og nu finder jeg skinbarligen, at Gud *haver* hørt min Bøn«. Hun takkede så Børnene for al godt; »I er jo også veltilfreds med mig, ti de gamle kunne og snart fortørne de unge«. Få Dage efter var hun så svag, at »man vilde hende ikke med mange Ord bemøde«, hvorfor den almindelige Velsignelse (4 Mos. 6) blev læst over hende, og Tirsdag 9/3 Kl. 11 »sov hun så sagtelig hen« i Nærværelse af Holger, Sofie Brahe, Zeuthen, Saxi og Holgers Sognepræst, Hr. Peder Sommer. — Ved hendes Ligfærd talte Biskop JENS GØDESEN, som han i sin Tid havde talt over hendes Mand[1]. Det var alvorlige Ord om et kristen Menneskes sidste Dage og *Kirkens Alderdom* i denne Verdens sidste Tid. Biskoppen sammenholdt Ordene af Ps. 71, »Herre forkast mig ikke i min Alderdom«, med Forjættelsen fra Jesajas 46, »jeg vil bære eder indtil Alderdommen«, idet han erindrede sig de Ord, han havde vexlet med Jørgen Rosenkrantz (se S. 86). Denne Forjættelse stod også skrevet på Dorthe Langes Sengeende med forgyldte Bogstaver[2]. — »Den kristne Kirke, sagde Bispen, siges menneskeligvis aldrende og skrøbelig at være, fordi hun jo længer, jo mere mod Verdens Ende, som et Menneske i Alderdom, tager af på Helbred, bliver svag, kold og skrøbelig i sin Tro, Håb og Kjærlighed .... fordi hun jo nu meget mere end tilforn for en Del ængstes og trænges af sine Fjender, som er Tyranner, Kættere og falske Brødre .... for det sidste, fordi hun lader sig regere af *Kjødet,* mere end af Guds Ånd«[3]. — Her er udtalt af en af Kirkens Tilsynsmænd, hvad netop de vågne i Datiden

[1] 23/3 1613 i Hornslet Kirke. Rigsråd Eske Brock »talte over Graven« jfr. hans Dagbog i VEDEL-SIMONSENS: Eske Br. 2. Hefte S. 22. H. R. talte til Gjengæld over Eske Brocks Grav jfr. VEDEL-S.: Jørgen Brahe p. 25 (30/12 1625). — [2] DORTHE LANGES *Ligpræd.* C. 3v. — [3] *Ligpr.* F. 8v, Gv.

havde Øje for, — blot at Ordene ofte falder langt skarpere. Denne Baggrund er det, som giver os Forståelsen af det Røre, en Vækkelse som ARNDS og hans Venners kunde frembringe. Her i Danmark er det Mænd som Rosenkrantz, Resen, Brochmand, Bartholin og Jersin, der blive den vågne Samvittigheds Stemmer.

Disse få Momenter må i Mangel på andre Kilder tjene til Belysning af Tankegangen i Hjemmet på Rosenholm og hos den Kreds, der samlede sig om det. Et interessant Bidrag giver imidlertid Kjendskabet til den Gjærning os, som Holger tog op strax efter Gjennembruddet, og som måske længst har bevaret hans Navn i folkelig Erindring: *Opdragervirksomheden.*

Tanken om en sådan Gjærning har formentlig spiret hos Rosenkrantz, lige siden han tog Beslutningen om »det nye Liv«. Forbilleder som hans Ven TYGE BRAHE og den gamle, lærde HENRIK RANTZOV måtte anspore dertil. For en Mand, der havde Sans for Tidens Brøst, lå det i det hele nær at tænke på den kommende Slægt, især når man var blevet klar på, at ens egen Uddannelse havde lidt af i Øjne faldende Mangel. Derfor optog han i sit Hus efterhånden en Række Adelsbørn, både tilhørende egen Familie og fremmed Slægt, og omgav sig med en Del unge, begavede, studerende Mænd, hvis videre Uddannelse han selv ledede, medens de assisterede ham i Opdragelsen af hans egne og de andre Børn. At Børnenes Opdragelse sikkert har været efter de Fordringer, som Datidens Reformvenner opstillede, er sandsynligt af flere Grunde, selv om vi ikke ligefrem kan vise det. Dels får vi siden se, at Rosenkrantz står som en af Hovedmændene for Gjennemforelsen af Forbedringer i det danske Skolevæsen, men da dette henhører til hans Rigsrådsvirksomhed, opsætte vi den nærmere Betragtning deraf til senere. Dels stod Rosenkrantz i livlig Forbindelse just med de Mænd, der i Tyskland ivrigst tog sig af denne Sag, først og fremmest *Giessnerprofessorerne* og Prof. LUBIN, hans gamle Studiebekjendt fra Rostok, siden Prof. theol. sammesteds; ja endog med den højst omstridte Pædagog RATKE har han korresponderet. Dels endelig

har vi allerede haft Lejlighed til at se, hvor varm en Interesse han havde netop for de Discipliner, Reformvennerne onskede frem i Skolen, nemlig de exakte Fag og de to gamle Sprog: Græsk og Hebraisk. Således havde allerede CRAMER bibragt ham Lyst til *Mathematiken*, og sammen med sin Ven BRAHE havde han drevet astronomiske Studier. Brahe, der selv ivrede for Geometristudiet[1], har sikkert fremkaldt lignende Interesse hos ham. Vist er det, at vi siden hore om en mathematisk Instrumentsamling på Rosenholm (mest vel astronomiske Apparater)[2]. Hvad Sprogene angår, véd vi, at han havde dyrket dem med Grundighed og satte dem i stor Ære. Ikke for intet kaldte Christian d. 4. ham siden den »latinske« Rosenkrantz, men især siden hans Gjennembrud fik de to Bibelgrundsprog forhojet Værdi for ham. Det er ret mærkeligt at se, hvor stærkt Interessen for de »orientalske« Sprog i det her behandlede Tidsrum var i Fremvæxt. Men just Alumnerne fra Rosenholm var det hebraiskes Stotter herhjemme.

Men hvad vigtigere var, Rosenkrantz besad virkelig pædagogisk Evne — ikke blot nye Theorier. Der kan hentes en Række Udtalelser fra gamle Elevers Breve om, hvorledes han *personlig* forstod at virke ind på dem og ikke mindst at give dem en Erkjendelse af, hvad Kristendommen er og var for ham. Den Theologi, han studerede med dem, var bygget på personlig Erfaring og vakte personlig Trang hos Lærlingene. KNUD BIESKE skriver til ham fra Wittenberg om at ombytte Filosofien med Theologien, fordi han stærkere og stærkere føler Drift mod »denne Fromhedens hellige Virksomhed, hvis rene og hellige Mælk jeg *forst* inddrak hos Eder[3]«. JACOB MATHIESEN (Århus) er i sine Breve fra Wittenberg[4] indigneret over den theologiske Stridssyge, hvorved det er, som Sandheden og Saligheden rives én i Stumper og Stykker. Hvad Rosenkrantz lærte ham, vil derimod blive i al Evighed.

LARS JACOBSEN HINDSHOLM, hvem Rosenkrantz vilde sende udenlands, beder inderlig om at måtte vende tilbage til hans Fødder som en Gamaliels, hvor han har lært at stamme på og ved

[1] FRIIS: Tyge Brahe S. 49. — [2] JACOB MATHIESENS Brev, Wittenberg 1625. (*Ny kgl. Saml.* 1291. 4. p. 101). — [3] *Breve* n. 17. (1607). — [4] *Breve* n. 125. 127 og især et Brev: *Ny kgl. Saml.* 1291. 4. p. 101 (1625).

videre Vejledning kan lære at forstå Guds Storværker, for således at blive brugbar til en Kirkens Tjener[1]. — Disse få Udtalelser kan fuldstændiggjøres gjennem hele det udstrakte Brevmateriale fra gamle Elever og nærstående. Man tænke blot på den Indflydelse, Rosenkrantz kom til at udøve på Mænd som BROCHMAND og BARTHOLIN, eller på en Elev som KRISTEN THOMESEN SEHESTED, den senere Diplomat og Kansler, der stedse ærede ham som sin åndelige Fader.

Går vi nu over til en Betragtning af, hvad man ofte har kaldt *»Skolen på Rosenholm«*, så er det dog nødvendigt først at værge mod de Misforståelser, den almindeligvis har været Gjenstand for. Siden Udgivelsen af »Marmora Danica«[2] går den Fortælling stadig igjen, at i lærde Holgers Tid var der på Rosenholm et »lidet Akademi«. Imidlertid har det naturligvis aldrig været således. Ligprædikenen fortæller os, at c. 25 Adelspersoner (foruden Børnene) er blevet opdraget hos Rosenkrantz, og at tillige c. 50 »fornemme ingenia« (af Borgerstand) både danske og tyske i hans Hus »have haft både Lærdom og Underhold«. Man kan da sikkert påstå, at Antallet *ikke* har været større. Betænker man nu, at de fleste af de sidstnævnte — og det fremgår sikkert af de i Ligprædikenen nævnte — var der som *Lærere*, og erindres, at dette Antal skal fordeles over c. 30 År, så kan der aldrig blive Tale om nogen egentlig Skole[3]. Trods den usædvanlig store Interesse for Pædagogik, som Opdragelsen af disse Børn viser, tror jeg dog, at Hovedvægten skal lægges på hans Samvær med og Indflydelse på de unge Lærere, han omgav sig med, og som han gjorde til Bærere af sine Ideer om de Reformer, der burde gjøres i Skolen og i Kirken, noget som sikkert havde fået langt større Betydning for vort Fædreland, om ikke netop flere af de mest håbefulde var døde i ung Alder. Der er blevet sagt om Rosenkrantz, at »han havde sine Øjne allevegne, og hvor han så en drabelig Mand eller Karl at sidde i en Krog, da vidste han at drage ham frem for en Dag

[1] *Breve* 151. (1626). — [2] II p. 154. jfr. TRAP: Danmark V 666. — [3] H. R. døde 1642, Christen Sehested kom i Huset hos H. R. 1600, han var den første af de fremmede. Da nu H. R. næppe i sin Rigsrådstid (10 År) havde Børn i Huset til Stadighed — i al Fald blev hans egne sendt til Sorø —, bliver altså c. 30 År tilbage.

og opklække ham til Kirkens og Fædrelandets Ære[1]«. Det er utvivlsomt en rigtig Bemærkning, sikkert er det, at de fleste af de unge Mænd, han drog frem, siden indtog betydelige Stillinger. — »Skolen på Rosenholm« er et Slags Sidestykke til T. Brahes på Uranienborg, blot at denne sikkert stillede større Krav til de unges Hjælp end de til hans. Men den ene sålidt som den anden må glemmes i dansk Historie.

Blandt de unge studerende, der optoges på Rosenholm, træffe vi først Mag. NIELS PÅSKE (Paschasius), som i April 1600 sammen med Rosenkrantz søgte Oplysninger om det mærkelige Syn i Årslev. Muligvis er det dennes Indflydelse, vi sporer, når Påske fra at være ivrig kalviniserende atter bøjede sig ind under luthersk Tankegang. Han beklagede sig i Breve over tidligere Vildfarelser og anklagede sin Ungdomslærer, Rectoren i Viborg, Mag. CHRIST. FOSS (Reff) for at have »befængt« ham »med kalvinske principiis«[2]. Påske vedblev siden at stå i Forhold til Rosenholmskredsen, som det ses af et Brev fra 1616[3]. Han døde 1636 som Biskop i Bergen.

Fra 1602—4 var den siden som Viborgbisp kjendte HANS WANDAL på Rosenholm, hvorefter Rosenkr. skaffede ham Plads som Hovmester for Preben Gyldenstierne til Vosborgs Sønner, med hvem han rejste Evropa næsten helt rundt. Som Sognepræst i Odense holdt han 1616 Ligtale over Rosenkrantz' Svigerfader Axel Ottesen Brahe[4]. Følgende År besteg han, 38 År gl. Viborg Bispestol[5]. Døde 1641. — Ligprædikenen over Rosenkrantz meddeler os, at den bekjendte Discipel af T. Brahe, KRISTEN SØRENSEN LOMBORG (Longomontanus) har boet på Rosenholm. Det har dog næppe været lang Tid. Han fulgte Brahe i Landflygtigheden og anbefaledes af ham til Rosenkrantz. Fra Slutningen af 1602 til 1604 var han Rector i Viborg, hvorefter han blev Professor i Kbh. 1605. Opholdet kan da have været enten før hans Overtagelse af Rectoratet i Viborg eller i det korte Mellemrum mellem dette og Tiltrædelsen af Professuren[6].

[1] BLOCH: Fynske Geistligheds Historie I 358. — [2] WORM, Lexikon o. lærde Mænd II 165 jfr. *Krh. Saml.* 3 R. IV 536. Om CHR. FOSS se smst. S. 532—8. — [3] 23/2 1616. Afskrifter i Brochmands Breve *Gl. kgl. Saml.* 3038. 4 (n. 4) og i BØLLINGS S. under Brochmand. — [4] døde 14/8 16 på Dalum Kloster. »Svogrene«, deriblandt H. R. var hos ham ved Dødslejet. *Ligpr.* udgivet 1623. 4. — [5] Levned i *Krh. Saml.* 3 R. V 93. 110. — [6] FRIIS: Tyge Brahe S. 291. *Krh. Saml.* 3 R. IV 543—4.

En lovende ung Mand og en af Rosenkrantz' kjæreste Disciple var KNUD BIESKE[1]. Det er ikke ganske klart, når han kom til Rosenholm, men det er urigtigt, når Rørdam og Bloch mene, at han blot på Rosenkrantz' Anbefaling antoges til Hovmester for nogle unge Adelsmænd, der skulde udenlands. Det fremgår med Sikkerhed af et Brev fra ham (1607), at han virkelig har opholdt sig i Rosenkrantz' Hjem og nydt godt af hans theologiske Undervisning, som han længtes hjem til igjen[2]. Han var Hovmester for den senere Kansler CHRISTEN THOMESEN (Sehested) og PEDER LANGE under deres Studieophold i Wittenberg. Dog er det uvist, om han fulgte dem derned, ti i 1607 siger han, at han har været deres Tilsynsmand ét År, medens de unge Adelsmænd dog havde været i Wittenberg siden 1603[3]. Efter et nogle Måneders Rectorat i Odense blev han Juni 1608 én af Universitetets Pædagoger og allerede 1610 Professor i Græsk. Han stod i stadig Korrespondance med Rosenkrantz, der satte stor Pris på ham. Til denne kommer han med theologiske Spørgsmål[4] og meddeler ham til Gjengjæld akademisk Nyt. Theologien lå ham stadig på Sinde, og han stod sikkert for Tur til Oprykning i det første Facultet, men han døde allerede 1612. Rosenkrantz satte ham et smukt Gravmæle i Frue Kirke i Kbhn. De Breve, vi har fra Bieske, er vigtige, blandt andet fordi de giver os Holdepunkter for Udviklingsgangen i Rosenkrantz' Theologi.

Om Præsten ZEUTHEN, som ombyttede Rectoratet i Århus med Stillingen på Rosenholm, er talt ovenfor. — 1605 synes

[1] BLOCH: Fynske Geistlighed II 351—5. RØRDAM: Univ. Hist. III 631—4. — [2] *Breve* n. 17. Brevet omtaler Prof. theol. MYLIUS' Død og er da efter 28/5 1607. — [3] At Christen Thomesen var i Wittenberg siden 1603, er sikkert jfr. *Ny Krh. Saml.* IV. 74. og OSTENFELDTS Program 1657, men det synes ikke at have været Tilfældet med Bieske. Han skriver i anførte Brev: »skønt jeg ser, Udgifterne ere løbet højere op, end jeg havde ventet, særlig det *første* År« ... Ligeså omtater han, at han det *første* År vilde studere Filosofi, »og det År er nu henrundet«. Af dette Brev (efter 28/5) fremgår også, at han ikke kan have været i Kbh. d. 11/5 1607, da han promoveredes til Magister (Rørdams Univ. Hist. III 632). 1/8 tilegner PET. GÆDICCUS Christen Thomesen og Peter Lange sin Udgave af Cramers 18 aristotel. Disput. (se S. 47), men da forudsættes de som bortrejste. At LEONHARD METZNERS *Program* 1612 (jfr. Rørd. Univ. H. IV 620 fg.) siger, at Bieske var i Wittenberg mere end 3 År, tæller ikke meget, ti Programmerne ere ligeså unøjagtige som Ligprædikenerne, hvad jeg ofte har sandet. — [4] *Breve* n. 18. 19.

der at have været flere unge Mænd på Rosenholm. Rosenkrantz onskede af Biskop Winstrup at få anbefalet nogle dygtige Studenter til et ledigt Præstekald, men Bispen beklager ikke at kunne give Anvisning på nogen brugbar mellem Universitetets Studenter: Rosenkrantz har jo selv de dygtige hos sig og i så stort Antal, at der bliver Tale om at *vælge* blandt dem[1].

Den mærkelige Anbefalingsskrivelse, som Rosenkrantz i 1613 medgav den siden så kjendte Reformpædagog KNUD RICHARDSEN[2] til Professor Balthasar Meisner i Wittenberg, kunde tyde på, at også han havde opholdt sig på Rosenholm. Jeg har dog ikke kunnet finde det bekræftet, men vist er det, at han stod nøje knyttet til den Rosenholmske Vennekreds, som en gammel Brevsamling i det kgl. Bibliothek viser[3]. Han kaldtes i ung Alder tilbage til Danmark, for at reformere Odense Skole, og da Chr. 4 i 1619 havde beordret nye Skolebøgers Udarbejdelse, blev det Richardsen, der skulde forfatte de sproglige Hjælpemidler. Han døde imidlertid 1621 inden Arbejdets Fuldendelse, men det var nærmest hans Udarbejdelser, JERSIN brugte til sin latinske Grammatik af 1622, som gav Anledning til den største Spænding i den lærde Verden[4].

Derimod udgik TORBERN HASEBARD og PEDER SOMMER, der i 1614 rejste udenlands med LARS HEGELUND, fra Rosenholm[5]. Hasebard var Hovmester for MOGENS SEHESTED. Hans Fader var en afdød kgl. Livlæge og to af hans Brødre nød siden godt af Rosenkrantz' Velvilje; Sommer var Søn af Præsten i Hornslet. Hasebard døde 1636 som første Præst og Kanonikus i Lund.

Vi medtage endnu tre Mænd, hvis Ophold på Rosenholm også falder ind under dette Afsnit, tre højt begavede Ynglinge, der hørte til H. R.' kjæreste Disciple. — JACOB HASEBARD, en Broder til fornævnte, og OLE HANSEN SLANGERUP (Slangendorphius), Søn af Prof. theol. Hans Olufsen Sl., en ivrig Ramist[6], er formentlig begge kommet til Rosenholm c. 1613. Det er rimeligst

[1] Kbh. 6/6 1605, *Krh. Saml.* 3 R. I 782—3. — [2] H. R. 26/2 1613 til Balth. Meisner, Original i *Hamburg*: *Supellex Uffenbach.* Fol. 8. p. 517—18. I al Fald udtales, at Kn. Richardsen *personlig* har anmodet H. R. om Anbefalingen. — [3] *Gl. kgl. S.* 3018. 4. Jfr. også WESTHOVS Digt til Richardsen i *Poëmatum pars* II 1621. Pg. 58. — [4] GJELLERUP: Jersin S. 70. — [5] H. R. til Balth. Meisner, Flensborg 24/7 14. Original i *Hamburg.* ib p. 515. — [6] RØRDAM: Univ. Hist. II 648—53.

at antage, at de begge ligesom Torbern Hasebard var anbefalet af J. P. RESEN, til hvis Tilhængere de havde hørt i Sagen mod Præsten Koch[1]. Et Brev fra Slangerup til hans Velynder, da denne var bortrejst til Fyn, hvor hans Svigerfader just lå på sit yderste, er ejendommeligt for disse unge Mænds Forhold til ham. I Vendinger, hvis Stil minde meget om Rosenkrantz' Skrifter, udtaler Slangerup sig om den åndelige Gavn, han har haft af stadig at kunne gå til ham og samtale om »vort Liv her i Udlændigheden«. Han takker for de »religiosissimæ παρακλησεις«, hvormed Rosenkrantz med sit store Kjendskab til vort guddommelige Liv har næret dem[2]. Måtte han dog snart vende hjem, fri for alle Forretninger og lede dem i det himmelske. — Jac. Hasebards Breve indeholde også de smukkeste Vidnesbyrd om den Kjærlighed og Tillid, som Rosenkrantz forstod at indgyde de unge Mennesker til sig. Siden, når denne havde fuldendt et theologisk Arbejde, var Jac. Hasebard, sålænge han levede, blandt dem, der først fik det at se. Men både han og hans Fælle døde i ung Alder. Slangerup døde i Padua 23/9 1624. Hasebard, der ligesom andre af Rosenholmsalumnerne særlig havde lagt sig efter Mathematik i Udlandet, blev 1621 nederste Professor i Mathematik, men allerede Året efter Frue Kirkes Sognepræst. Den Karriere han således havde liggende for sig, afbrødes brat ved Døden 1625. Jersin blev hans Efterfølger[3].

[1] RØRDAM: Univ. Hist. III 256, *Krh. Saml.* 3 R. I 572 fg. — [2] 18/7 1616. Trykt helt *Dän. Bibl.* II 176—183. — [3] Rørdam har i en Note, *Krh. S.* 3 R. V 743 samlet nogle Bidrag til SLANGERUPS Liv. Han fulgte 1616—17 GUNDE ROSENKR. og HASEBARD til Frankfurt a. M., Giessen, Lich og vendte formentlig i 1619 hjem med dem over Wittenberg. 16/11 20 immatrikuleres han med Brødrene Gjøe i Leiden (Personalhist. Tidskr. 1 R. II). Siden i Danmark igjen, anbefales 27/12 23 af H. R. til Meursius (Epist. ed. Lamius S. 387) † 23/9 24 i Padua. HASEBARD rejste udenlands i Slutn. af 1616. Er 6/2 1617 hos Ratichius i Frf. a. M. *(Gl. kgl. S.* 3018. 4). Opholder sig April 1617 i Giessen *(Thott.* 8. 553), og smst. 16/7 17, hvor især studeredes Hebr. (ib.) — 24/11 17 i Lich i Solms (mathem. Studier). Smstds. endnu 2/2 18 (Joh. Schrags Album i Giessen). Er 23. April 19 i Strassburg (Hamsforts Album. kgl. B.). Formentlig hjem over Wittenberg, hvor Gunde R. var på Gjennemrejse 1619 *(Breve* n. 65). Efter sin Hjemkomst Mag. 1621 under Worms Dekanat (Personalhist. Tidsskr. III 140). Hans Qvæstio ved Promotionen er urigtig optaget i Cista. med. som forfattet af ham, det findes i WORMS eget Udkast *(Gl. kgl. S.* 3119b 4to). Ved denne Lejlighed erklærede han, at han *mest havde*

At der foruden de egentlige Huslærere har været andre unge studerende på Rosenholm, der igjen gik disse til Hånde, ses af, at den senere Præst PEDER WANDAL havde været Hasebards og Slangendorfs »Famulus«[1].

Som Afløser af disse to unge Mænd i Tilsynet med Sønnen Jørgens Opdragelse havde Rosenkrantz antaget SVEND PEDERSEN. Det er næppe muligt, som Bloch mener, at han allerede 1613 var på Rosenholm[2]. Ti Juli 1616 taler Jac. Hasebard om den nye Lærer, som han *ikke* kjender, men skal sætte ind i hans nye Gjærning. Sygdom forhindrede imidlertid Slangerup og Hasebard i at tiltræde deres tilsigtede Udenlandsrejse i Sommeren 1616 med Gunde og Brødrene Gjöe; først ved Udgangen af Åaret kom de afsted, og det er da muligt, at de tog Svend Pedersen med dem. Rosenkrantz fik ham nemlig hurtig kjær og ønskede ham også med til Tyskland, for at lære de nye Undervisnings-methoder nærmere at kjende. Vi træffe ham da med de andre i Giessen og Lich 1617. Samme År fik han Opfordring til at overtage Conrectoratet i Odense, men afslog det, for at kunne fortsætte sine Studier i orientalske Sprog og Mathematik. Siden var han til sin Død 1636 knyttet til Odense Skole og det ved hans Velynders Initiativ oprettede Gymnasium dér. Han kom således i en Række År til at bo i samme By som Rosenkrantz, og vi vil i det følgende høre om den åndelige Støtte, han ydede denne under en voldsom sjælelig Krise.

CHRISTEN THOMESEN SEHESTED var den første af de fremmede Børn, der betroedes til Rosenkrantz' Opdragelse. Han kom allerede 1600 i Tiårsalderen til Rosenholm, hvor først Zeuthen, siden Bieske tog sig af den åndslivlige Dreng. — Han skriver siden derom til Rosenkrantz: »Så tidlig Alderen tillod mig en forstandig Betænkning, nærede jeg den Følelse mod dig og af-lagde det hellige Løfte, at om der kunde være noget, hvorved

studeret »den himmelske Visdom og Guds Styrelses Mysterier«. 9/4 20 er han hos H. R. (*Gl. kgl. S.* 3018, 4). På H. R.' Anbefaling (*Breve* n. 75) blev han Prof. math. 1621. Nov. 22. Sognepr. ved Frue Kirke, † 5/9 1625.

[1] *Breve* 196. — [2] *Fynske Geistligheds Historie.* I 358 fg. —

jeg nogensinde kunde bevidne min skyldige Forpligtelse mod dig, skulde jeg ikke stå tilbage i Villighed eller Iver. Fordum, da jeg levede mere end tre År hos dig, var intet dig mere magtpåliggende end at øve mig på den påbegyndte Bane, danne mig omhyggelig til Fromhed og Beskedenhed, du, som selv er det bedste Exempel på ægte Fromhed«[1]. Da Rosenkrantz anså ham for moden nok, sendte han ham med en Slægtning PEDER LANGE[2] til sit gamle Studiested Wittenberg, hvor han jo havde Forbindelser, og Bieske var i al Fald fra 1606 hans Mentor. En Mængde danske opholdt sig dengang dér[3]. Rosenkrantz vedblev at føre Overtilsyn med Studierne, som Bieske aflagde ham Regnskab for på samme Måde som Cramer i sin Tid til Jørgen Rosenkrantz. Forholdene var uforandrede, man stred tappert mod Ramister og reformerte. I Løbet af få År mistede Universitetet sine berømte Mænd (Hunnius, Rungius, Sal. Gesner og Mylius) og dog strømmede Studenterne stærkere end før til[4]. Så døde Sehesteds Moder. Rosenkrantz skrev et langt Trøstebrev til Sønnen, mindede om det visse, at intet hænder os kristne uden Guds Vilje, ti »alle vore Hovedhår er talte«, og »alt tjener dem til gode, som elske Gud«[5]. Kort efter dedicerede Sehested ham en offentlig Disputats med de anførte Ord. Derefter vendte han tilbage[6], men tiltrådte snart efter større Rejser. Han var af dem, der fik set sig om og forstod at drage Nytten deraf.

En lille Koloni studerende, der samtidig var i Wittenberg, synes at have stået Rosenkrantz nær. Den bestod af Brødrene LYKKE, hvis Hovmester var ANDR. TOXOTIUS, samt TYGE SANDBERG og MOGENS LYKKE, der havde tysk Lærer, en Elev af Cramer, PETER GÆDICCUS. I al Fald synes de sidste at have været Rosenkrantz' Elever[7]. Herpå tyder også, at samme Gædiccus i 1608 fik MALTE JUUL i sin Varetægt, en Dreng, der i nogen Tid havde været på Rosenholm[8]. Da denne Lærer i 1607 lod

[1] *Disputatio logica de locis topicis.* Witebergæ 1607. 4. — [2] En yngre Broder til TYGE og GUNDE, der var i Wittenberg med H. R. — [3] BARTHOLINS Album *Ny kgl. S.* 359. 8⁰. — [4] THOLUCK: Geist. S. 3. — [5] *Gl. kgl. S.* 131 Fol. Bl. 53—55 10/3 1607. — [6] Afskedsvers til SEHESTED, LANGE og BIESKE af OLE ROSENKRANTZ (Witeb. 1607. 4). I BARTHOLINS *Epigr.* Hafn. 1621. 12⁰ findes også et Digt p. H 4—5. — Jfr. THYRA SEHESTED: Kansler C. T. Sehested Kbh. 1894. — [7] Prof. C. FINCKE: Schediasmatum Liber II. Giessæ 1609. 8⁰. Fortale. — [8] P. WINSTRUP: Ligpr. over Malte Juul. Kbhn. 1650. 4. S. 50.

Cramers 18 logiske Disputatser gjenoptrykke, dedicerede han dem til de fire fornævnte Adelsmænd samt Chr. Thomesen og Peder Lange, og naturligvis dvælede han så udførlig ved Rosenkrantz' Dyder. Selv synes han, »at have slaget sig på adskillige Utilborligheder«, og afskedigedes derfor som Malte Juuls Mentor[1].

1611 tog Rosenkrantz efter sin Svogers, Henrik Gjøes, Død først hans fire Sønner, siden da deres Moder døde 1619 også de sex Døtre til sig. — Den unge Mogens Sehested kom også i hans Hus, først 1613 og efter en kort Udenlandsrejse igjen 1614. Dog rejste han atter snart med Torbern Hasebard. Han havde tidligere været i Knud Bieskes Hus i Kjøbenhavn[2].

Var det »lille Akademi« således intet Sorø, så vil man dog af det meddelte få et Indtryk af Rosenkrantz' ufortrødne Iver og Interesse for at bidrage sit til den næste Generations Fremme. Ikke blot hjemme på Rosenholm var han stedse rede med Hjælp og Støtte, men han fulgte de unges Studier i Udlandet med sine Råd og søgte siden efter bedste Evne at få dem anbragt i Stillinger, der svarede til deres Evner. Alene de pecuniære Ofre ved denne Opdragervirksomhed må have været betydelige, men sikkert er det, at Rosenkrantz' Optagelse af denne Gjærning betød langt mere end en Rigmands Liberalitet.

De Ofre, han bragte herpå, og endnu mere den ualmindelige Rundhåndethed, han hele sit Liv igjennem viste mod videnskabelige eller almennyttige Formål, forelægger os egentlig et Spørgsmål om hans Formuesomstændigheder. Det bemærkes imidlertid, at jeg ikke har foretaget nogen nøjere Eftersøgning herom. Godshistorien ligger fuldstændig udenfor denne Monografis Interesse. Vi minder blot om, at Tiden indtil Christian den fjerdes Deltagelse i Tredveårskrigen var en lykkelig Periode for Landet. Da nu det Gods, Jørgen Rosenkrantz havde efterladt sin Søn, var i god Forfatning, så har denne sikkert kunnet glæde sig ved en behagelig og sorgløs Stilling efter sin Stands og Interesses Krav. Han udvidede og udsmykkede Bygningerne på Rosenholm.

[1] *Ib.* S. 51. Hans Efterfølger blev Dr. Chr. Skott. — [2] Richard og Secher: Dsk. Herregårde IX 8. 2. Mullerup.

Skaffogård, som Faderen havde ladet opfore, sikkert netop med Holger for Øje — den afdøde Søn Otto skulde jo have haft Rosenholm — tilfaldt ham 1613, da Moderen faldt bort. Det skånske Gods, som omtales, var formodentlig Sofie Brahes Arv[1]. 1612 arvede Rosenkrantz efter sin Søstersøn Peder Bilde *Østervallø*, som han dog allerede 1616 solgte til Fru Ellen Marsvin[2]. Desuden besad han Adelsgårde i Kjøbenhavn, Århus og Viborg[3]. Da han som Rigsråd boede i Odense, kjøbte han af Otto Brahe Gården *Ravnholt* i Vinding Herred, som han siden solgte til Henrik Holk[4]. Med Kongen og Privatfolk har han fra Tid til anden foretaget en Række Magelæg om forskjelligt Strøgods og en Mængde Uddrag af *jydske, fynske og sjællandske Tegnelser*, Viborg-Landstings Skødeprotokoller o. s. v., som Baron Düring-Rosenkrantz har foretaget og som findes i Rigsarkivet, viser, at han var velhavende og som Datidens Adelsmand overhovedet havde nok at gjøre med at ordne sine mange Pengetransaktioner på Herredage og Snapsting.

Ser vi imidlertid hen til de kollosale Udgifter til Understøttelser, Børnenes Opdragelse, Bibliotheket og de mange Samlinger, som Sofie Brahes Regnskabsbog fra en Tid, der var ligeså økonomisk slet, som den tidligere havde været god, taler om, så må man vel antage, at Rosenkrantz inden 1627 har været en endog særdeles velstående Mand.

Det kan da ikke undre os, at han, der oven i Kjøbet var kjendt for varm Interesse for Videnskaben, var selvskreven til en Mæcens Plads, og som sådan er han også trolig blevet søgt og brugt af en Mængde forskjellige Mænd.

I en Række af År, lige til hans Kontroverser med de kjøbenhavnske Theologer kølnede de mæcensøgende Skribenters Interesse for ham, træffe vi derfor Bøger, udkomne under hans Auspicier, Skrifter af højst forskjelligt Indhold og Værdi. Vi

[1] Sofie Brahes Regnskabsbog, *Additam.* på *Univ. Bibl.* 197. 4. — [2] A. Petersen: Vallø og Omegn S. 68. — Rørdam: Lyskander S. 64. Slægten Rørdams Antagelse af Familienavnet Holger stammer fra den Tid, H. R. havde dette Gods jfr. *Krh. Saml.* 3. R. 2. 10—11. — [3] 18/8 1608 tilskøder Joh. Rud Dorthe Lange en Gård i Hyskenstræde (Langebeks Diplom. i Rigsarkivet). — En Gård ved Stranden jfr. *Kbh.' Dipl.* III 30. — En Gård i Pilestræde, *ib.* V. 314. VI 218. — Hübertz: Aktstykker II 32. og Regnskabsbogen. — Ursin, Viborg S. 33. — [4] Trap: Danmark IV 208.

kjender formodentlig næppe tilnærmelsesvis alle, ti det 17. Årh.' Literatur er jo langt fra fuldstændig bevaret og især er desværre mange vigtige Småskrifter gået tabt. Da disse Inscriptioner ofte indeholde interessante Momenter til at bedømme Rosenkrantz' Stilling i Samtiden og nævne os de Personer, han især kom i Berøring med, gjennemgå vi dem kortelig.

Kort efter hans Hjemkomst sendes ham fra en gammel Studiefælle Mag. ANDREAS SCHAAFMANN[1] 3 Bøger om de dogmatiske Kontroverser vedrørende Guds Forudbestemmelse, særlig rettede mod den berømte reformerte Theolog PISCATOR. Forfatteren siger, at han efter god gammel Skik så sig om efter ansete Mænd, hvis Autoritet kunde gavne hans Skrift, blandt dem måtte han da vælge Rosenkrantz såvel for hans høje Dannelses Skyld, som for hans store Gavmildhed mod Forfatteren[2].

En dansk Mand, HANS SKOV fra Haderslev, der siden gjorde sig bekjendt som Salmeoversætter, havde ligeledes nydt godt af Rosenkrantz' Gavmildhed, hvorfor han tilegnede denne sin første Bog: et oratorisk Produkt om »Roser«, hvor han naturligvis benytter Lejligheden til mange nette Hentydninger til R.' Navn og citerer Hegelunds bekjendte Epigram om Slægten[3].

At Holgers gamle Lærer følte sig hædret ved at dedicere sin tidligere Elev sine Værker, vil ikke forundre os. Han glædede sig ved, som han siger, at se hans Berømmelse brede sig i Tyskland som i Danmark, om det vel end skete på anden Vis, end han just havde tænkt sig det.

I Slutningen af 1604 sendte han ham sin nye Udgave af PEDER PLADES *Indledning til de profetiske og apostolske Skrifter*, hvortil han selv havde føjet en *Anvisning for Prædikanter*[4]. Som Forklaring af, hvorfor han udgiver denne danske Theologs

[1] Schaafmann deltog i samme Kollegium som H. R. under Hunnius. Bogens Titel: *Libri III Controversiarum de Prædestinatione*. Frf. 1597. 8° 364 S. Foruden H. R. tilegnet 3 tyske. — [2] Tilegnelsen dateret 17/8 1596. — [3] *Oratio de rosis a Johanne Sylvio Hatterslebio*. Hafniæ 1601. 4 (3½ Ark). Forf. siden Hører i Ribe og Præst i Hallingdalen. — Jfr. *Breve* n: 12. — [4] 2den Udg. på kgl. Bibl. Titlen: *Isagoge ad libros profet. et apostol.* ante annos L a Dn. Petro Palladio ... edita ... nunc de novo in qvæstiones redacta ... Item τρόπος παιδείας θεολογικῆς vulgo Methodus concionandi ... autore DAN. CRAMERO ... itemque Calendarium vulgare et Romanorum ... Ed. 2 et auctior Witebergæ 1606. (1ste Udg. havde ikke sidste Afh.) 8°. Har H. R.' Våben og Devise som i »Synopsis organi Aristot.«

Skrift, henviser han spogende til gamle Jorgen Rosenkrantz' Ord om de danskes Interesse for deres eget — når det sendes dem fra Udlandet (jfr. S. 39). Han har nu fornyet Bogen efter Tidens Krav og anbefaler den da til H. R. »og din hjemlige Skole«. For Resten taler han mærkelige Ord om Nodvendigheden af slige Boger, der fremme *Bibelstudiet,* som Modvægt mod de nye Bibelstormere, der foragte Skriften som en tom, unyttig Bog. Om Cramers theologiske Stilling skal vi senere få Lejlighed til at udtale os, den var vel en Undersogelse værd.

Allerede i 1607 sætter han igjen sin Discipels Navn foran et Arbejde, dennegang en *Kommentar til Titusbrevet*[1]. I sin sædvanlige Tone begynder han: »Altså til mig, fordi han ikke kan node sig på nogen anden — således siger du nok, min Rosenkrantz, når du også ser denne Kommentar tilegnet dig. Du tager ikke fejl. Han kunde nemlig ikke node sig på nogen, så sjældne i Verden er de gode Patroner, som værdsætte Studier, især dem, som angår Frelsens Vej«. Så folger naturligvis Holgers Pris. Med Hentydning til de Breve, de vexle, og hans Kjendskab til Rosenkrantz' Studier, fortsætter han: Ingen kan som han afgive Værn for Bogen, »fordi du også til Gavns forstår de hellige Sager og stadig grunder over den Lære, som stemmer med Fromhedens Krav[2].«

Atter i 1615 dedicerede Cramer ham en Bog, en dogmatisk Redegjorelse for Trosartiklens Led om Kristi Nedfart til Helvede[3]. Den er som flere andre af hans dogmatiske Skrifter et Brudstykke af Forelæsninger over Melanthons »Loci«, og udarbejdet i to Afdelinger én positiv udviklende og én polemisk. Han bemærker i Fortalen, at han ikke finder bedre Ord end Mirandolinas: »Alt, hvad jeg enten er eller vil blive, er din Ejendom

[1] *In Epistolam Ap. Pauli ad Titum Hypomneses* DANIELI CRAMERI (med Bugenhagens Annotationes). Witebergæ 1607. 8 (A.-M.). Bagsiden af Titelbladet har H. R.' Våben og Devise. Dedicationen dateret 1/6 1607 Stettin. — [2] Her kan tilføjes, at 3die Del af CRAMERS berømte Værk »*Schola prophetica*«, en Samling messianske Spådommes Fortolkning »efter Hunnius' Methode« Hamburg 1608. 8°, dediceres til HANS LANGE til Bredinge, H. R.' Onkel, hvis 2 Sønner Cramer jo havde været Lærer for. — [3] *De descensu Chr. ad inferos* exegema . . . addita disceptatio Jacobi Fabri Stapulensis contra Nicol. Cusanum. Stettin 1615. 8. H. R.' Våben på Titelbladsbagsiden. 378. S. — Dat. 1/5 1615.

og skal altid blive det«. Et smukt Ord — og dog få År efter syntes det ganske glemt.

At Cramers Ord om Rosenkrantz' Berømmelse i Tyskland ikke var tom Smiger, derpå finde vi adskillig Bekræftelse. I 1601 udgav en Sachser, SALOMON SPARNAGEL, en *Dialog om den dannede Adel,* hvori vises, at videnskabelig Dannelse ikke blot er en Pryd for Adelen, men en Nødvendighed, der er så langt fra at plette Adelskabet, som man mente i Tydskland, at den tværtimod forøger det. For at opflamme de tyske Herremænd henvises til de efterlignelsesværdige Exempler, som danske Adelsmænd som Rantzoverne, Ramel og ROSENKRANTZERNE afgive[1].

Da den theol. Professor SALOMON GESNER i 1604 tilegnede Kong Christian 4. sin Kommentar til 1. Mosebog i Disputatser, var det også Rosenkrantz, der henvistes til, som »en sand Pryd for den velstuderede Adel«, som det skjønneste Exempel på Dannelse, mangfoldig Lærdom og religiøs Iver hos de danske, han i sin 11 Års Virksomhed i Wittenberg havde truffet[2].

Et særlig betydningsfuld Bevis på Rosenkrantz' Anseelse i Tyskland er dog den Dedication, det *samlede theol. Fakultet i Giessen* den $^{31}/_{3}$ 1609 rettede til ham. Da Universitetet glædede sig ved stærkt Besøg af danske studerende og især af mange, der kom der på Rosenkrantz' Anbefaling, fandt man sig foranlediget til en Redegjørelse for Universitetets theologiske Stilling, rettet til ham. Fakultetet havde nemlig, siden det 1603 hånlig udjagedes fra Marburg, måttet lide drøje Beskyldninger fra ivrige Lutheranere for zwinglisk Lære. Man erindre her, at den bekjendte Strid mellem Giessen og Tübingen (især om Kenosisspørgsmålet) allerede begyndte 1607; da nu Giessnerne stod speculativt moderate, tilmed vare Ramister og endelig indtog et radikalt Fremskridtsstandpunkt i den pædagogiske Bevægelse, var der nok for konservative Elementer til at hænge deres Hat

[1] *De nobilitate literata Dialogus* . . . autore SALOMONE SPARNAGELIO Mysnico. Magdeburg 1601. 8°. Bogen er en Dialog mellem Aretinus, Alfonsus og Licinius (jfr. Cramers Brug af Aretinus i sit Skuespil). Bogen dediceres nogle Adelsmænd Gans, Friherrer til PUTLITZ, der var af H. R.' Slægt. Alfonsus' Henvisning til den danske Adel. Fol. C. 6v. — [2] SALOMON GESNER: *Genesis* sive primus liber Moysis, disputationibus 38 comprehensus. Witebergæ 1604. 4to 976 S. Tilegnelsen minder om den pragtfulde Hyldest, Byen Hamburg nylig ydede C. 4.

på. Professorerne havde tidligere udgivet en Række Disputatser over de vigtigste theologiske Lærepunkter. Deraf udkom nu en ny Udgave, og andet Bind dediceredes Rosenkrantz[1]. Som de bemærke, vil han af disse akademiske Afhandlinger let se deres Orthodoxi. De holde sig strængt til de tre økumeniske Symboler, Augsburgerbekjendelsen, Concordieformlen af 1536, de schmalkaldiske Artikler og Luthers Katekismer — derimod nævnes *ikke* Concordieformlen af 1577. Specielt vise de deres Rettroenhed i de fire Hovedartikler, som stod på Dagens Program: Kristologien, Nadverlæren, Dåbslæren og Prædestinationsdogmet. I alle disse hade og afsky de ethvert zwinglisk og nestoriansk Hæresi. Åltså kan danske trøstig studere hos dem. Som tidligere bemærket, hængte Rosenkrantz' Anbefaling af Giessens Universitet sammen med Iveren dér for Reformer i Skolen[2]. De følgende År finde vi da også i Giessen en talrig Skare af danske, og derhen sendes efterhånden de fleste af Rosenholmkredsens studerende.

[1] *Disputationum theologicarum de præcipuis cælestis doctrinæ capitibus et in primis horum temporum controversiis Tom II* (af WINCKELMANN, B. MENTZER, H. ECHHARD). 8°. 428 S. Skjønt disse Disp. har hørt til de almindeligst brugte Studiebøger og ofte citeres her hjemme, ere de nu overordentlig sjældne. 4de Udg. 1622 existerer på Herlufsholm, men da Gjellerup 1868 udgav sin Bog om Jersin, kjendte han dem blot gjennem LINTRUPS Omtale og formodede da urigtigt (S. 119) at de havde med de hollandske Stridigheder og den unionistiske Bevægelse at gjøre (fra Tiden ved Dortrechtersynoden). — Denne Dedication fik siden actuel Interesse under den bekjendte MASIUS' Strid (jfr. HELWEG: D. Kirkehistorie efter Reformationen I S. 485—9 (1 Udg.). Da man nemlig fra *reformert* Side talte om, at de danske Konger tidligere havde været Modstandere af C. Formlen, og Samuel Andreæ som Støtte henviste netop til denne Dedication (Jfr. *Epistola gratulatoria*. Marburg 1690 4. S. 33), hvor Giessnerne ikke »vovede« at nævne F. C. blandt Bekjendelsesskrifterne, måtte SØREN LINTRUP til denne ubehagelige Sag svare (*Vindiciæ . . . Daniæ orthodoxæ*, Hafn. 1692. 4. S. 83), at Forkastelsen var et *politisk* Træk; *Læren* selv anerkjendtes i Danmark, og hvorfor skulde man overfor en så *orthodox* Mand som H. R. ikke vove at nævne F. C.? Nu er det imidlertid mærkeligt, at just H. R. siden i sine polemiske Skrifter ligefrem *forkaster* F. C. som *falsk* i Læren. Men det var allerede på Lintrups Tid en ukjendt Sag. H. R. var knap i Graven, før han så at sige var kanoniseret, — ti hans theol. Arbejder måtte jo ikke trykkes. — [2] I CASPAR FINCKES *Schediasmatum Pars II*, Giessæ 1609, der 9/9 1608 er dediceret 3 Elever af H. R., omtales deres hortor og fautor H. R. berømmelig.

Også fra *Wittenberg* fik han Hilsen, idet den bekjendte Prof. Jacob Martini, hans tidligere Studiefælle (jfr. S. 82), 1611 tilegnede ham sine metaphysiske Undersøgelser. Han minder om Rosenkrantz' forbavsende Flid og Iver i sin Tid i Wittenberg, og glæder sig over, hvad han hører af hans »familiares« (hans tidligere Elever, der nu studere i Wittenberg) om hans nuværende glødende Iver for Studierne. Skulde han da foragte hans filosofiske Studier, nej, han er jo Cramers Elev[1]!

En videnskabelig værdifuld og både for Giver og Modtager betydningsfuld dansk Dedication var Caspar Bartholins Udgivelse i December 1610 af en Lærebog i Anatomi. Dette Fag hørte til dem, der stod på de gamles Index, men som Reformvennerne fordrede indført ved Universitetet. Det var især denne Bog, som skaffede dens Forfatter Ry i Udlandet[2], men vi erindre om, at Sønnen, den bekjendte Thomas Bartholin, da han i 1645 besørgede en ny Udgave af den, erkjendte, at det skyldtes Rosenkrantz' Autoritet, at den vandt sådan Indgang, »at den nu forlængst med dens Forfatter havde overvundet Dødelighed«. Forfatteren erklærer i Fortalen[3], at han vel véd. at Theologerne kalde Rosenkrantz deres, hvorom offentlige Afhandlinger bære noksom Vidne, men han har hørt af Musasønner, der vendte lærdere hjem fra ham, at han er i Besiddelse af et fortrinligt medicinsk Bibliothek, har samlet et Herbarium og forstår sig på Pharmacien. Skjønt personlig ukjendt, véd han også, at Rosenkrantz har interesseret sig for ham, derfor må Bogen bære hans Navn. Det blev første Skridt til et inderligt Venskab mellem de to Mænd, og Rosenkrantz fik siden den største *personlige* Indflydelse på Bartholins Karakterudvikling.

---

[1] Jacobi Martini *partitiones et quæstiones Metaphysicæ.* Witebergæ 1615 8⁰ 1215 S. Dedicat. dateret 1/1 1611. Om Forf. jfr. Tholuck: Geist der luth. Th. Wittenbergs. S. 40 fg. — [2] jfr. Panum: *Vort medicinske Facultets Oprindelse og Barndom* (Festskrift 1879) (S. 57). — [3] C. Bartholini *Institutiones Anatomicæ.* 1. Udgave: Witebergæ 1611. 8⁰. Dedication 18/12 1610. Thomas Bartholins Udg. er fra Leiden 1641. Ny Udg. 1645. Dediceret Christen Thomesen. Vers af C. B. til H. R. i *Epigrammata extemporanea* 1621. Pg. A. 12.

Særdeles vigtige Bidrag til vort Emne afgiver naturligvis den omfattende Korrespondance, Rosenkrantz førte med Venner og inden- og udenlandske Lærde. Til al Held er betydelige Rester deraf både i Originalbreve og i Afskrifter fra Rosenholmsarkivet endnu tilovers. Hvor stor Ære Samtiden satte i at føre en »lærd Korrespondance« — naturligvis på Latin —, er vel kjendt og ses ikke mindst af den Rift, der var om Afskrifter af Breve fra bekjendtere Mænd, og af de mange Episteludgaver, som besørgedes selv af ret obscure Personers Samlinger, når de kunde tjene til stilistiske Mønstre. — Sådanne Breve må imidlertid behandles med en vis Varsomhed. Den klassiske Dannelse førte de skrivende til ikke blot at gjøre Brug af Scipionernes Mål, men til at se sig selv og de foreliggende Sager fra en helteagtig Position. Jævne Folk hædres da i sådanne Breve med Epitheta ornantia, som minder om Tonen i Johan v. Ehrenpreis' Cirkler. Når en hvilkensomhelst Student er en doctissimus, eruditissimus, ornatissimus vir, vil man se, der skal en vis Opfindsomhed til at finde de rette Betegnelser for højere stillede Personer, en Evne, som imidlertid Datiden aflægger de herligste Beviser på at besidde. De klingende Ord behøve dog ikke at betyde større Sager end pæn Høflighed[1].

En Klasse Breve, som vi her blot minde om, er de fra Rosenkrantz' Standsfæller. De indeholder meget lidt af Interesse, kun få er derfor i sin Tid afskrevne, medens Arkivet på Rosenholm endnu existerede. I al Fald indtage de nu kun en lille Plads i den udforlige Korrespondance. Der findes en Del Breve fra hans yngre Slægtninge Tyge og Gunde Lange, der havde været under hans Opsyn i Wittenberg og siden under deres videre Ophold dér, i Greifswalde og i Tübingen stadig sendte ham Meddelelser om deres Studieforhold, om Venner og bekjendte, akademisk Nyt o. s. v. Der findes også Breve fra hans samtidige Sivert Grubbe, Chr. Barnekov, Hans Lindenov, Otto Skeel, Gunde Rostrup, Jørgen Skovgård o. fl. Som særlig interessant[2] opbevaredes i Rosenholmsarkivet et latinsk Brev fra den lærde

[1] Godt Exp. i Bertel Knudsen Aqvilonivs' Brev (jfr. *Krh. S.* 3 R. III 241 fg.). — [2] jfr. Omtalen i Repertorium over Rosenholmsarkivet 1762. *Ny kgl. Saml.* 2091 4. vol. I. Paquet 40.

Marie Belov, der sender sin »Onkel« en Bog og et egenhændig udført Maleri. Otto Skeels Breve har vi omtalt (S. 106).

En særlig Plads indtager Brevene fra *gamle Elever*, hvad enten de nu kun er blotte Bevidnelser om den Følelse, de nærede for ham, eller indgående Redegjørelser for de Studier, de just er optagne af. Vi har allerede før anført Exempler (S. 113. 118—120), som vise Tonen i dem.

Her dvæler vi imidlertid specielt ved den egentlig »lærde Korrespondance«, d. v. s. Brevvexlingen med Videnskabsmænd i snævrere Forstand eller Personer, der stå i Kirkens og Skolens Tjeneste. Den behøver naturligvis ikke derfor altid at være overdrevent »lærd«. — Vor store Landsmand Tyge Brahe vedblev Rosenkrantz at brevvexle med til hans Død (jfr. S. 89—92). Med Cramer vedligeholdt han en stadig Forbindelse, desværre er så lidt bevaret deraf. Imidlertid recapitulerer det store Forsvarsbrev af 1623 en Del af disse Breve[1]. Til ham sendte han først Spørgsmål om Punkter, som var ham mørke i Læren, siden små Afhandlinger og Redegjørelser for de nye Iagttagelser, han mente, Bibelstudiet havde ført ham til. Cramer opmuntrede ham stærkere og stærkere til at fortsætte. I 1602 skrev Rosenkrantz åbenhjærtig til Cramer og Prætorius, en gammel Studiefælle, der havde været de to Langers Lærer og derpå blev Professor, først i Greifswalde, siden i Stettin, om sine Studier og skjulte ikke, at hans Resultater afveg fra »den gængse Lære«, men han var sig Overensstemmelsen med Skriften bevidst. De to Theologer svarede i Fællig, at de billigede, hvad Skriften lærte, om så Per eller Povl (Chius sive Chous) ellers var enig deri. 1609 og 10 forhandlede de om gamle Testamentes Stilling og om Lovens Afskaffelse. 1616, da Rosenkrantz havde meddelt Cramer sine Undersøgelser om »Gudsriget«, brød denne ud i ivrige Bønner om at fuldende disse Studier snarest. Om hans Dedikationer har vi hørt. Han og Prætorius skrev Digte ved Jørgen Holgersen R.' Begravelse[2].

Siden ovennævnte Dedikation fra Giessnerfakultetet synes Rosenkrantz at have stået i stadig Korrespondance med Balthasar Mentzer. Han satte igjen denne i Forbindelse med de kbhnske

[1] Afskriften *Ny kgl. S. 1378 Fol.* p. 40—44. 166. — [2] Ligpræd. 1608.

Theologer Kort Aslaksen og Brochmand[1], Resen kjendte han tidligere[2]. Da Rosenkrantz 1616 havde besøgt Mentzer i Giessen, var denne ivrig efter at få mere at vide om hans Studier, og sogte at udforske derom dels hos Brochmand[3] dels direkte hos Rosenkrantz selv[4].

Mentzer og Cramer havde oftere rost Balthasar Meisner i Wittenberg så stærkt, at Rosenkrantz ønskede at gjøre dennes Bekjendtskab. Meisner var en Mand, der i hin Stridstid gjaldt for et rent Vidunder af Fredelighed[5]. Ikke just fordi han ikke tog Del i Tidens Controverstheologi, ti det gjorde han mere end nok både mod Kalvinister og Socinianere. Det er således ikke ukjendt, at hans Iver drev ham til at efterspørge nævnte forhadte Sekt på Island, hvor hans Ven Arngrim Jonæ imidlertid kunde trøste ham med, at deres isolerede Uskyld knap kjendte Navnet. Men han undgik Personalia og såvidt mulig Bitterhed, — tilstrækkelig opsigtsvækkende dengang! Med Hentydning til Forbogstaverne i sit Navn havde han valgt Ordet: »Beati, miti« til sit Valgsprog. — Meisner var endnu en ganske ung Mand, da Rosenkrantz i Begyndelsen af 1613 benyttede Knud Richardsens Anmodning om en Anbefaling til at træde i Forbindelse med ham[6]. Han var dengang kun Professor i Ethik[7]. Endnu var ikke den »Philosophia sobria« udkommet, som grundfæstede hans Berømmelse i alle aristotelisk-lutherske Kredse. Men det var ikke Filosoffen, Rosenkrantz søgte, det var Theologen. Mentzer, der havde været Meisners Lærer under et Studieophold i Giessen, havde nemlig sendt ham Skrifter af denne, der røbede Forståelse af Guds Riges Hemmeligheder. Han håbede derfor i ham at finde en Mand, med hvem man kunde drøfte den Lære, »der fremmer Fromhed«. En sådan ønskede han også til Lærer for sine unge Mænd. »Ti i hvor hoj Grad vor Ungdom, når den — blot nogenledes undervist om Guds Vej — begiver sig

[1] *Breve* n. 40. 48. — [2] Alle tre dedicerer B. Mentzer 3 Disp. om Udvælgelsen jfr. Mentzeri Opera II S. 908 fg. (20/8 1621). — [3] *Breve* n. 48. — [4] *Breve* n. 60. — [5] Tholuck: Geist d. Wittenberger Th. S. 14—37, og: Livsvidner ved Boethe S. 215 fg. Meisner havde studeret på filosof. Kollegium med Bartholin. — [6] Originalbrevet i Hamburg, *Supellex Uffenbach.* Fol. 8. p. 517—18. 26/2 13. I Hamburg findes 4 Bind af Meisners Correspondance. — [7] Først senere på Året blev han theol. Prof. i den unge Alder af 26 År. Han døde allerede 1626, 40 År gl.

til fremmede Skoler og skal oplæres nojagtigere om Guds Rige, snart tumler om for en hver som helst Lærdoms Vind, som Profeten siger, og efter Apostlens Ord drives hid og did og forvirres, det ser jeg hver Dag — til storste Skade for Guds Rige hos os«. — Meisner var dette naturligvis til stor Glæde; hans Svar, ligesom hans øvrige Breve til Rosenkrantz, udtaler en smigrende Respekt for dennes theologiske Erfaring, der ikke viger for nogen Fagmands, hvorom Wittenbergs Kathedre og Auditorier endnu vidne[1]. Siden kommer han ind på sit Yndlingsthema: Fotinianerne (Socinianerne)[2]. — Da Meisner i 1618 beredte sig til Udgivelsen af et Stridsskrift mod disse, hvortil Johannesprologen skulde yde Stof, sendte Rosenkrantz ham et alvorligt Brev, hvori han lagde ham på Sinde at holde sig til Skriftordet og dets Læres Simpelhed og undfly alle de menneskelige Termini og Tankebestemmelser, som en ny Skolastik havde indført. Gjorde man blot det, vilde Udvæxter som Fotinianerne svinde efterhånden af sig selv, deres Lys vilde slukkes for »Lyset«. Han erindrer da Meisner om dennes egne Ord i Mindetalen over Hütter (1617), hvori han havde ytret Misfornøjelse med den nye Skolastiks subtile Terminologier. »Ak men der er mange andre Torne, langt fordærveligere end disse, nemlig den menneskelige Visdoms forfængelige Umådelighed udover Kristi ene frelsende Ord[3]«. Herpå svarer Meisner i et Brev, der interessant belyser, hvor vidt en Datids Fredsmand var kommet. Man erindre her, at han selv har klaget over de filosofiske Termini. Han har »allerede længe« været klar på, at man kan *fatte Troen* uden hele det filosofiske Apparat (!); også han ønsker, at Fædrene havde overgivet os den Troens Enfoldighed, som Apostlene og Profeterne havde, uden Indblanding af fremmed Videnskabelighed, *men* hvorledes er det muligt *under de nuværende Tidsforhold* at bringe Læren tilbage til denne Simpelhed? Ser man på det fremmede Stof, som Theologien har optaget, indeholder det dels formelle og instrumentelle Terminologier, dels reelle og materielle. *Hine* (de

[1] Meisners Brev i *Dän. Bibl.* III 215—17. — [2] Ib. og *Breve* n. 54. — [3] Original i *Hamburg. Supellex Uffenbach.* Fol. 8 p. 519—20. — De samme Ord, H. R. hentyder til, fremhæver Tholuck (»Livsvidner«), for at vise M.' praktiske Theologi.

grammatiske, rhetoriske og logiske) ere vel unødige, men uskadelige, som også Rosenkrantz' Brev bekræfter. Men *disse* kunne næppe fjærnes med Nytte, ti hvorledes vilde ellers den *polemiske* Theologi kunne formes? Ganske vist, physiske og metaphysiske Bestemmelser (som Person, Essens, Natur, Kvalitet osv.) hentes fra et for Troen fremmed Område, men hvorledes kunne vi for Exp. imødegå Kalvinisterne i Læren om Fællesskabet mellem Kristi to Naturers Egenskaber uden dem?

Vi har her et ret talende Vidnesbyrd om, hvor bunden man var i Tidsskaden; et Suk mod det oprindelige kunde vel nu og da opsendes, men en kraftig Bestræbelse for at vende tilbage til det ansås for håbløs. Og dog træffer man hos Meisner, som hos flere, Bestræbelser for at finde ud af, hvori det *frelsesnødvendige* består, men de krones rigtignok med lidet Held på Grund af det omvendte Forhold, der sættes mellem Lære og Liv.

To andre wittenbergske Professorer, der hørte til Rosenkrantz' Vennekreds fra hans Studietid, træffe vi blandt Korrespondenterne: Filosoffen MARTINI og Humanisten TAUBMANN. Denne sidste, hvis Digte vi tidligere har omtalt, opfordrer ham 1602 til Medarbejde på en Kommentar til PLAUTUS, han havde under Arbejde. »Du har jo ikke skriftet Sind; jeg hører jo, at du også i Øjeblikket færdes således i Videnskaber og Bøger, at du vel fordum synes at have haft Kjærlighed til Studier, men nu at brænde deraf«[1].

Rostokkertheologen EILHARDT LUBIN, der trods sin Ungdoms Heterodoxi, da han i »Phosphorus« forklarede det onde som blot Negation, ved Universitetets sjældne Tålsomhed fik Plads i Fakultetet, vedligeholdt også Forbindelsen med sin gamle Studiefælle og omtalte ham i høje Toner til tredje Mand[2]. Under Resens Sag optrådte han mod dennes Disputatser, men tabte ikke, som han troede, Rosenkrantz' Velvilje derved.

Af Rosenkrantz' Brevvexling med den højt ansete Hamburgerpræst, Dr. theol. PHILIP NICOLAJ[3], er der nu desværre intet be-

[1] *Breve* n. 13. Taubmanns Plautus udkom 1605. — [2] Lubin til Aquilonius 12/9 1615 (jfr. *Krh. Saml.* 3 R. III 275). — [3] H. R. har formentlig kjendt denne Mand allerede fra Wittenberg. Da han i sin Tid havde udgivet en theol. Dr. Disputats mod Kalvinisterne, vilde Hoffet i Hessen ikke tillade hans Promotion ved Marburgeruniversitetet, hvorfor han 1594 blev promoveret i Wittenberg (jfr. JÖCHERS Lexikon).

varet, men af et Brev fra denne til Prof. theol. Battus i Greifswalde se vi, hvor stor Betydning han har tillagt Rosenkrantz' Indflydelse i Danmark. Da han nemlig havde hort, at man fra »kalvinsk« Side vilde udgive et Modskrift mod hans »Theoria vitæ æternæ«, for at »nedrive den ubikvitistiske Himmel«(!), og vidste, hvor stor Tilslutning Filippisterne fandt i Slesvig på Grund af Hertug Johan Adolphs Tolerance, frygtede han for en lignende Bevægelse i Kongeriget. Han skrev da gjentagne Gange til Holger R., »at han efter sin Kjærlighed til Gud og den rene Sandhed og sin Hengivenhed mod det elskede Fædreland skulde anspore og opmuntre Stormændene og Rigets Bisper, som han jo kjendte noje (familiariter), til, at de ikke således kneb Øjnene sammen overfor den sakramentariske blinde Dæmons Udbrud, eller tillod, at Evangeliets ubesmittede Lære udryddedes indenfor deres Magtområdes Grænser«[1].

Under disse Omstændigheder vil man forstå, at der næppe gaves nogen fremragende Mand i *Danmark* på den Tid, uden han enten søgte Forbindelse med Rosenkrantz eller denne med ham, ligeså lidt som der forefaldt nogen Begivenhed i den »lærde Verden«, uden Rosenkrantz' Indflydelse mærkedes.

Sjællands Biskop Winstrup, der mest er bekjendt for sin noget svage og holdningsløse Stilling både i Spørgsmålet om Exorcismen og i Sagen om Resens Disputatser, var fra gammel Tid kjendt med Rosenkrantz og brevvexlede med ham[2]. Men inderligere var dog hans Forhold til Winstrups berømte Efterfølger H. P. Resen. Resen havde jo været Frederik Rosenkrantz' Lærer, og allerede i 1600 finde vi ham i Forbindelse med dennes Fætter[3]. Den fortsattes, sålænge Resen levede, og drejede sig både om lærde Sager og Kirkeforhold. Særdeles interessant er derfor Rosenkrantz' Stilling i Resens Kamp mod Koch[4] og de andre Kryptokalvinister.

Resens Universitetsstridigheder betegnes med Rette som et

[1] Brev 5/6 1607 i *Greifswalde* i *Codex MS. Pommeraniæ* Fol. 221 S. 283 fg. — [2] *Krh. Saml.* 3 R. I 782 fg. Om den Forfærdelse, Exorcismens Udeladelse ved Prinsesse Elisabeths Dåb vakte, findes et godt Vidnesbyrd i Provst Fabricius' Brev 1606 til Provst Mauritius i Tønder. (Bøllings Sml. Kgl. Bibl.) — [3] *Breve* n. 10. — [4] Rørdam: Univ. Hist. III 253 fg. Helweg: Danmarks Krhist. e. Reform. I 241 fg. (1ste Udg.).

Mærkepunkt i vort Fædrelands Kirkehistorie. Særlig vil hans Disputatser om Treenigheden og Kristologien (1609—13) stadig indtage en fremskudt Plads i vor hjemlige Theologis Udvikling. Vi må her skænke Resens Standpunkt og disse Theses en kort Omtale, ikke blot på Grund af det store Røre, de foranledigede, men også fordi H. Rosenkrantz i en særlig Afhandling udtalte sig om Theserne.

Takket være det udførlige, bevarede Kildemateriale[1] har Helweg og Rørdam fyldestgjørende kunnet oplyse den historiske Gang i de så karakteristiske Forhandlinger først med Prof. Stub, siden med Præsten Koch og endelig med Bisperne, og vi se, hvorledes den gunstige Medbør, der blæste for Resen i den første Strid, også førte ham uskadt over Disputatsernes Skær og blev — sikkert uanet for de fleste samtidige — den Storm, der rev den kryptokalvinistiske Retning over Ende. Da Resen i 1615 tog Sæde på den ledige sjællandske Bispestol og Året efter fik sin fynske Kollega afsat for Kalvinisme, havde den danske Kirke uigjenkaldelig brudt med de forrige Slægters Veje, som de under Hemmingsens Ledelse havde betrådt. Reformationsjubilæets Festligholdelse 1617[2] blev da for Danmarks Vedkommende en ny Æras Indledning, og Festens årlige Gjentagelse en Række Mærkepæle for Orthodoxiens Sejr, selv om denne Rettroenhed ikke er ganske identisk med den daværende tyske Wittenbergertheologi. Af største Betydning for dens videre Udvikling blev også Oprettelsen 1619 af Professoratet i Metaphysik.

Vi går Sagernes historiske Forløb forbi og dvæler kun ved den theologiske Side, der desværre ikke er tilstrækkelig belyst. Vel har Helweg skrevet en særlig Afhandling derom[3], men hans Vurdering af Resen slår ikke til, dels fordi han ikke har fået fat på, hvad Mål denne egentlig kæmper for, og på hvilket Punkt han vil ramme sine Modstandere, dels fordi han er ukjendt med Resens filosofiske Stade. Med særdeles Tydelighed fremgår begge Ting af det Skrift, Resen udarbejdede til Mødet i Kolding: »*Om evig Gudserkjendelse og om Ideerne*«[4], som Helweg forbigår.

[1] Pontoppidan, *Annales* IV. *Krh. Sml.* I, *Ny Krh.* S. I og 3 Række I. — [2] Winding: Academia Hafn. p. 185 siger, at Indførelsen af Festen skyldes Resen. — [3] *Norsk theol. Tidsskrift* 1849 p. 136—68. — [4] *Clavis theognosias de notione Dei æterna et ideis* contra Novitios Anthropomorphistas et Psychico-

Man har været tilbøjelig til i de resenske Stridigheder at se en blot Gjentagelse af de gamle Nadverforhandlinger, fornyede ved Indførelse af Stof fra Concordietheologien, men det er dog mærkeligt, at Hovedpunktet da slet ikke kommer på Tale i Resens Bog »om den hellige Tro« (1614), der udelukkende holder sig til at klare Troens Væsen og dens Forhold til de metaphysiske Spørgsmål om Gud og Kristus[1]. Men Stridens Kærne er nemlig det langt mere omfattende Spørgsmål om *Erkjendelsens Forhold* til *Åbenbaringens* Indhold, om Viden og Tro og Filosofiens Stilling til Theologien. Det var ikke uden Grund, at Resen kaldte den Apologi, han på Bispernes Begæring og Kongens Befaling udarbejdede, »om den hellige Tro«, ti just i Opfattelsen af Troens Væsen lå den dybe Forskjel mellem de to Åndsretninger, der stod overfor hinanden. Det er nemlig ikke visse Spørgsmål i »den objektive Tro«, som Resen vil »klare«, men det er for den subjektive Tro, han vil kæmpe en Kamp. Derfor kalder han i sit Skrift »Clavis Theognosias« det fjerde Afsnit for »Troens Kamp mod Fornuftens Dyr«. — En Forhandling herom måtte ganske naturlig ligge i Luften på en Tid, da man atter med så stor Iver dyrkede den antike Filosofi. Der lød jo nu Klager over, at den filosofiske Tjenestekvinde drev Herskerinden ud, og i denne Misfornøjelse var farligt Fængstof for Udbredelsen af en theologisk Retning, der just hævede sig ved dette Tidspunkt og *tilsyneladende* stod yderst fjendtligt overfor den menneskelige Tankes Brug i Theologien, idet den skarpt afviste al Brug af Filosofiens Resultater i Theologien, medens den på den anden Side gjorde Fornuften til Dogmernes Hovmesterinde ved et rationalistisk Trosbegreb. Vi sigte her til

patheticos Vorstianos. Tilegnet Chr. 4. Kolding $^{20}/_{2}$ 1614. Findes i MS. *Gl. kgl. S.* 1429. 4. 115 Blade. Rørdam nævner det i Univ. Hist., Helweg forbigår det. Afskriften er forøvrigt ufuldstændig, da 4de Del: Polemiken mod VORSTIUS mangler. (Muligvis var denne Del dog endnu ikke udarbejdet.)

[1] HELWEG og RØRDAM henvise til et dansk Skrift af Resen om Nadveren, der er trykt *uden År*, men efter en Tilskrift i Universitetsbibl.s Exp. skal være fra 1617. Den *danske* Bog er det i al Fald ikke. Tilskriften, der iøvrigt er foretaget af en Hånd fra *18de Årh.(!)*, siger, at en *latinsk* Udg. af Bogen er fra dette År, men den kjendes ej. For Resten stadfæster denne Bog også, at for Resen stod Kampen mellem den fornuftmæssige Begribelse og den gjenfødte, troende Tilegnelse.

den af Socinianisme påvirkede *Arminianisme,* især som den møder os hos Theologen VORSTIUS, hvis Lærdomme vakte så stor Opsigt, og mod hvem RESEN stadig polemiserer både i Disputatserne, i »Clavis« og i »Apologien« som den tydeligste Fører for denne Tankegang.

For orthodoxe Lutheranere har der altid været noget rationalistisk i Kalvinismen, der vel indrømmede Dogmernes Overhøjhed over Fornuften, men nægtede deres Fornuftstridighed[1], men Arminianernes Trosbegreb, der gjorde Troen til en *naturlig* Kvalitet hos Mennesket, skærpede allerede det rationaliserende, og hos VORSTIUS, der, trods det Forsvar han har fundet fra reformert Side[2], dog er præget af socinianske Tanker[3], kom dette stærkt frem. Han er vel ivrig for at påvise, at han står på Skriftens Grund alene; men idet han tilegner sig den socinianske Hermeneutik, der giver »den sunde Fornuft« frit Spillerum i Skriftbehandlingen, og nægter Arvesynden, hvori Læren om Fornuftens Utilstrækkelighed til at forstå Troslærdommene i Skriften havde sin faste Støtte, åbner han Porten på vid Gab for en Række Anthropomorficeringer af Dogmerne. Hans Motiver ere os ligegyldige[4], Resultatet er en Tilsidesættelse af Troens mysteriøse Side og en Endeliggjørelse af Gudsbegrebet. Erindre vi nu den Sympathi, Arminianismen med dens antireformerte Universalisme kunde gjøre Regning på hos lutherske Theologer især af melanthonsk Farve, forstå vi vel, at de, der havde set den Forskjel, de tilsyneladende Ligheder dækkede over, måtte sætte sig imod disse Tankers Udbredelse.

Det er Resens store Betydning, at han skarpt har fastholdt det lutherske Trosbegrebs mysteriøse, guddommelige Side[5]; men udfra dette faste Stade står han også langt friere end Modstanderne overfor Filosofien, hvis relative Betydning han med al sin

[1] Jfr. BROCHMANDS *Systema* I p. 71 fg., p. 74. — [2] SCHWEITZERS Afh. i Baur & Zellers *theol. Jahrbücher* 1856—7. — [3] Jfr. SEPPS Udvikling i »*Het godgeleerd Onderwijs in Nederland*« I p. 188—207. — [4] Han vil betone det moralske stærkere, men også simplificere Læren. Det latitudinariske Drag i Arminianismen mødes med den latitudinariske Retnings Opkomst i England ved denne Tid. Denne hævdedes først af Platonikere i Cambrigde; og Arminius ligesom Vorstius var Ramist. — [5] Meget smukt og kraftig fremfører R. også dette i *Ligprædiken over Dronning* ANNA CATHARINA 1612. Jfr. p. K. fg., O2—Q3. Resens Stilling minder om D. Hofmanns i Helmstädt.

Hævden af Skriften som Troslærens eneste Kilde kan værdsætte. I Modsætning til de tyske Concordietheologer er Resen *Platoniker*. Han er opfyldt af dyb Ærbodighed for AUGUSTIN, der næst efter Luther stadig citeres i hans Skrifter, og *hans* Bearbejdelse af Idélæren optager han i sin »Clavis Theognosias«[4]. Vel tager han i sin Disp. af 1611 et vist Forbehold overfor »Augustins og Taulers Lære om Ideerne«[2], men hvori det består, udvikles ikke, og i anførte Skrift synes han fuldtud at billige den; i al Fald hviler hele hans Grundbetragtning klart nok på den. Hans Stilling til Skolereformerne viser ham også som Ramist. Når han imidlertid[3] taler om, at Mennesket ved den »intelligible Fornuft«, forsåvidt den er »hellig og ren«, erkjender Ideerne, hvoraf Tilværelsen har sin Existens, så forklarer han strax denne »pura ratio« som »Kjærligheden« (caritas), hvis Indsigts Grad afhænger af Inderligheden. Det er således ikke den intellektuelle Side, han tillægger Værdi, men den religiose. Med Hensyn til de metaphysisk-kristelige Dogmer, som stod i første Række for Datiden (Treenigheden eller Naturerne i Kristus), er Resen stadig rede til Erkjendelsen af den menneskelige Tankes Utilstrækkelighed. Selv Skriftens Lære giver os det trosnødvendige i stadig Accommodation til den menneskelige Evnes Ringhed. Vi skal derfor f. Eks. nøjes med Forståelsen af, at Kristus som Gudmenneske er den sande Frelser, om Naturernes Enhed o. s. v. taler vi ufuldkomment og overhovedet kun, fordi Kættere har fordrejet Sandheden.

Når nu Resen især anklagedes for at have gjort Kristi menneskelige Natur »evig«, så kan han vel rense sig derfor, men det kan derimod ikke nægtes, at den guddommelige Frelser, der fra Evighed af står for Guds Tanke, for Resen tilhører en Sfære, hvis Forhold til vor jordiske er som dennes overhovedet til Ideernes Verden, en Afglans af den sande Virkelighed. At kalde Resen Monophysit er derfor unøjagtigt, men hans platoniserende Tendens nærmer ham det doketiske, hvad Helweg rigtig har set[4]. Med Hensyn til Resens Skrifter er der endnu to Ting, man må gjore opmærksom på. Der findes næppe i hele Datidens danske Literatur nogen Forfatter, der fører et så slet Sprog, som han. Man

[1] *Gl. kgl. S.* 1429. 4to. p. 65—82. — [2] *Disp. de uno mediatore Dei et hominum* 1611. 4. Th. 37. — [3] *Clavis Theognosias* p. 67 fg. — [4] Afh. i *Theologisk Tidsskrift for den norske Kirke* II S. 159 og 165.

kommer uvilkårlig til at mindes den Statsmand, der hævdede, at Sproget var til for at skjule Tankerne. Stilen er i den Grad knudret og tung, fyldt med Indskud og Parentheser, at man vel forstår, at han kunde blive Gjenstand for Misforståelser. Han besidder en forbavsende Evne til at anbringe Kommaer meningsforstyrrende. Dertil kommer, at hans Skrifter i den Grad er Compilationer af græske og latinske Fædre, Middelalders Mystikere, men især af Luthers Bøger, at man ofte må spørge, hvad er af Resen selv?

Hvorledes nu end Resens Lære formede sig i det enkelte, må man dog fastholde det Mål, han selv utvetydig har kæmpet for i sine Skrifter: den personlige kristne Tro modsat al »Naturalisme« eller Rationalisme; og er det end vist nok, at de Mænd, som Resen fældede, faldt for direkte kalvinske Meninger, der stred mod den danske Kirkes symbolske Bøger, så er det på den anden Side ikke vanskeligt at påvise, at en bestemt rationalistisk Tendens var til Stede hos dem, især hos Stub.

Når det er klart, at det drivende i Resens Aktion er Trosinteresse overfor den sunde Menneskefornufts Misbrug i Theologien, vil man kunne forstå, at Rosenkrantz stillede sig på hans Side. Uden Fastholdelse af dette Udgangspunkt bliver det i Virkeligheden også fuldstændig uforklarligt. Men Rosenkrantz var heller ikke videre tilfreds med Resens Disputatser. Han var jo Aristoteliker, og alt, der smagte af platonisk Idelære, stod for ham som tarvelige anthropomorfistiske Lærdomme. Hans Bibelbetragtning gjorde ham fremmed for Rationalisterne, men hans Filosofi hævdede en langt skarpere Skilsmisse mellem vor Viden om de guddommelige Ting og de virkelige Forhold i Guddommen selv, end Resen opstillede.

Om hans Forhold til Resen hører vi i et særdeles interessant Brev fra dennes Modstander Stub til den berømte Heidelberger Pareus. »Jeg kan ikke — skriver Stub 1611 — sige, hvor stor Autoritet min Modstander Resen nu har ved Universitetet i Kjøbenhavn, da især Kansleren og nogle andre beskytter ham, ... i April disputerede han over nogle Theses om Kristi Person,

[1] *Bremens* Stadtbibliothek. *Codex MS.* nr. 15a. Stub til Pareus 18/6 1611. Leidæ. Det fremgår heraf, at Stub ikke som Helweg mener, er død kort efter Afsættelsen af Sorg, men strax er rejst udenlands for at søge Ansættelse.

hvis Lige, jeg tror, aldrig før er udgivet eller disputeret. Da nu mange tog Anstød af dem, fortæller man, at Kansleren selv begyndte at dømme ilde om ham, men *ved Holger Rosenkrantz' Mellemkomst*, siger man, blev han forsonet med Resen, fordi Rosenkrantz hævdede, at det vel havde været bedre, de Theses ikke var udgivne, men når de dog var udkomne, kunde de forsvares.« I Virkeligheden var de heller ikke Rosenkrantz kjære. Strax efter Udgivelsen af Disp. 1611, der er den ejendommeligste af Serien, skrev han til Resen[1], og der er ikke Tale om Ros, men hvad man kunde kalde skånsom Optagelse i god Mening. Han skjuler ikke, at Resens Bestemmelser om Kristi menneskelige Naturs Evighed, må bringe ham Had, han har selv allerede hørt om Kritik fra Udlandet. Men han kjender Resen for godt til at tro, at han vil søge Ære i at prale af nye Dogmer, og efter gjentagen Gjennemlæsning af Disputatsen tror han nu, at Resen trods Ordenes Dunkelhed mener det samme som hele Kirken. Hensigten er, at sikre Kristi Forløsning mod alle Fordrejelser, og han griber Resens Mening ud fra Theses 6 og 7: den omtalte Evighed er kun en Bestemmelse i Guds Viden.

Under den mærkelige Forhandling i Kolding 21—24/2 1614 var Rosenkrantz tilstede, om han end ikke hørte til Dommerne (måske netop på Grund af sin Særstilling), men man brugte ved den Lejlighed »hans fornuftige og gode Betænkende«[2]. Hans Huspræst ZEUTHEN var en af Protokolførerne og Oplæser af Kochs »actio« imod Resen[3]. Ved den Lejlighed bad Resen ham om en Betænkning om Disputatserne, der nu forelå i Helhed. Først nogle Måneder efter kunde Rosenkrantz, der var optaget af forskjellige Forretninger, efterkomme hans Ønske[4]. I Juli sender han fra Svabstedt i Slesvig, hvor han lå ved Sundhedskilden[5], en *lille Afhandling*, udarbejdet i Brevform, hvori han gjør Disputatserne til Gjenstand for en indgående Drøftelse[6]. Hans Standpunkt er som før. Han fremdrager nogle Theses,

[1] *Breve* n. 23. — [2] *Ligpr.* 1643. — [3] *Krh. Saml.* 3 R. I 613 fg. — [4] 24/7 1614 skriver H. R. til Meisner og taler om Stridighederne og sin Optagethed med dem. *Hamburg: Supellex Uffenb.* 8 Fol. S. 515. — [5] *Dsk. Magasin*, 4 R. IV 351. — [6] KALLS *Samlinger* (kgl. Bibl.) 4. 297. Blad 89—99. De ti Blade, tæt skrevne, dateres 6/7 1614. Rørdam citerer galt (*Breve* 27) Thott 297 og mener urigtig, at Brevet er identisk med H. R.' »Judicium de sancta fide«. Stykket ligger før Udgivelsen af Resens Apologi.

der synes at tyde på, at Modstandernes Beskyldninger er uretfærdige; dem holder han fast ved og ser det øvrige derudfra, særlig da både Diktionen og Emnets Behandling ikke er ganske klar[1]. Han viser Resen ligefrem, hvor hans overvættes og misvisende Brug af Partikler, Parentheser og Skilletegn besværliggjør hans Stil, og for Resten håber han, at han i den ventede Apologi vil rense sig på glimrende Måde m. H. til Sagens Fremstilling.

Trods adskillige Theses og nogle Steder i Resens Forelæsninger (som H. R. altså må have haft til Gjennemsyn i Afskrift), vil han nødig tillægge ham »kjødelige« Meninger, da han jo ser, at Tendensen netop er, at afvise de Gud uværdige Anthropomorfismer. Han fremdrager den ovenomtalte Thesis i Disp. 1611, hvor Resen tager Afstand fra »de platoniserende«, og viser så, hvorledes Idélæren er et tarveligt Forsøg på at opdigte »en Evighed udenfor Gud«. Men det rette Gudsbegreb tilsteder ikke noget mellem Skaberen og det skabte, hvorfor alle Skriftbegreber, der udtrykte Guds *Forud*viden, Evighed, Allestedsnærværelse o. s. v. må tages rent *negativt*, ti lægger vi noget positivt ind deri, bliver vore Tanker derom Afbilleder fra jordiske Forhold, som fremstille sig i Tids og Rumsbegreber, hvorved Gud endeliggjøres. Guds Viden er kvalitativt forskjellig fra vor; når man derfor taler om hans Viden »før Tingenes Existens« og forstår dette »før« som et Tidsinterval, har vi aldeles ingen Forklaring nået, men kun en Anthropomorfisme.

Når man nu mener, at Resen sætter deres Frelse, der døde før Kristi Jordeliv, »i Mennesket Jesu Kristi *Idé* mere end i Kristus selv«, så vil han håbe, at han kraftig vil tilbagevise sådant i Apologien. Den Omstændighed, at Kristus også før Jordelivet er eneste Midler for Gud og Mennesker, medfører heller ingen Nødvendighed for en real Existens af Menneskenaturen før Fødslen. Han ser jo også, at Resen ved Bestemmelsen af denne Natur sætter den ganske lig øvrig menneskelig Natur, kun fri for Synd. Altså Evigheden bliver blot en Bestemmelse for Guds Viden, i hvis Kvalitet vi iøvrigt ikke trænge ind, medens *Troen* dog omfatter Frelseren som vor rette og eneste Midler både før og efter

[1] Theologen MENTZER i Giessen klager over det samme i et Brev til Bispen i Viborg (*Krh. Saml.* I 254).

hans Jordeliv. — Om den af Resen hævdede Mening, at Anthropomorfismen i Treeningshedslæren ikke lå i Tallet, men i Udtrykker »Personer«, onsker han nærmere Redegjørelse, og ytrer sin Betænkelighed ved Resens Forkastelse af den dengang anerkjendte Læsemåde i 1. Joh. 5 om de tre Vidner.

Rosenkrantz' Behandling af en Række enkelte Theses skulle vi ikke indlade os på her, vi minder derimod om det sidste Stykke, der taler om den sande Tro, som sætter Menneskene i et existentielt Forhold til Gud, således at man, engang indkommet i Gudsriget, også *erfarer* Guds Regimente *i* os. For *Troen* ophæves da egentlig den ambrosianske Modsætning mellem Tingene »for Gud« og »for os«, ti vi ere virkelig stillede »i det himmelske«, og selv om vor Fornuft ikke slår til, har vi dog en virkelig Erfaring af Tingene, som de er for Gud, ligeså vel som Gud, hvis Indsigt i dem ingen Endelighed er underkastet, dog kjender dem »i deres Forfængelighed og Fordærvelse«. Kun for den menneskelige Tanke, overladt til sig selv, står denne Modsætning.

Det er således den fælles Sag mod Rationalisterne og Anthropomorfisterne, der forene dem, men Rosenkrantz fremhæver gjentagne Gange, at Indblandingen af Filosofi kun virker skadelig, man skal holde sig til Bibelordet og erindre, at det er afpasset efter vore Forhold; det unddrager vel Hemmeligheden for vor Forståelse, men gjennem Troens Erfaring har vi al den Klarhed, vi behøver.

I Resens Bibliothek lå Rosenkrantz' Manuscript, indeholdende en *Bedommelse af Resens apologetiske Skrift om »den hellige Tro«* [1]. Dette Skrift findes imidlertid nu ikke længer, men Rosenkrantz' stadige Venskab med Resen er Vidnesbyrd om, at han i al Fald i Hovedsagen er blevet beroliget ved dennes Forsvar for Disputatserne.

Da man i 1615 skred til Aktionen mod Biskop Hans Knudsen Vejle, var Rosenkrantz' Elev Christen Thomesen, der just var blevet forlovet med hans Datter Mette, Kongens Aktor i Sagen [2].

---

[1] Resens *Bibl.* S. 116. »Judicium de Apologia J. P. R. de sancta fide 1614.« — [2] Thyra Sehested: Kansler Christen Thomesen Sehested S. 9. Følgende andre af Rosenholmkredsen optrådte i Sagen: Hans Mikkelsen, Hans Wandal, Hans Sylvius, Christian Petri.

Af andre fremragende danske Mænd, der stod i varig Forbindelse med Rosenkrantz, må nævnes Lægen CASPAR BARTHOLIN, der i 1610 havde søgt hans Patronat for sin Anatomi. Imidlertid ere de nu bevarede Breve fra ham til Rosenkrantz fra senere År og skulle behandles nedenfor.

Vi vende os derimod til en af de Venner, Rosenkrantz vandt sig efter de resenske Stridigheder, en Mand, som fik så stor Betydning i hans Liv, Theologen JESPER BROCHMAND. Hvorfra Bekjendtskabet stammer, ses ikke, men det går næppe længer tilbage end til 1616[1]. Måske er det indledet gjennem Christen Thomesen. Det først opbevarede Brev fra Brochmand er fra 17/4 1616, det er næsten typisk for hele den følgende lange Række: han takker Rosenkrantz for en Skrivelse, der var så indholdsfyldig, at hans *Syn* blev træt af at læse den, før hans *Ånd* blev mættet med Forståelsen(!), ti Rosenkrantz skriver med »Salvelse fra det hellige«. — En udelt Beundring for hans theologiske Indsigt besjælede Brochmand i en Række År. Endnu 1631, da han selv stod så højt i Berømmelse, skriver han til Rosenkrantz, »du forhandler om de guddommelige Ting nøjagtig og helt udover Tidens almindelige Lod, men jeg kryber langs med Jorden og stemmer Talen, for en vis Del da, efter de i vor Slægt gængse Udtryksformer«. Det var ikke blot Rosenkrantz' Skriftkjendskab, der opfyldte ham med overordentlig Højagtelse, — han var selv godt hjemme i sin Bibel trods nogen —, men han fandt, at hans Velynder forstod at gribe Tanken der, hvor han ikke øjnede den. Han følte, at Rosenkrantz ligesom assimilerede sig med Skrifttanken og derved stod frit forstående overfor Skriftens Ord, modsat de Theologer, der fyldte med Konkordietheologi gik til den, for dèr at gjenfinde den samme kjendte Dogmatik. — Vi se Brochmand i en Række År ty til Rosenholm med alle Tvivl og Spørgsmål, ja med Tvivl, som vi forbavses over, at den berømte Dogmatiker, der så tidlig blev theologisk Professor, kunde nære. Hans Breve er usædvanlig interessante, da man lærer ham at kjende fra en ny Side, han der

[1] 1623 siger H. R., at Brochmand hørte til de ansete Mænd blandt Universitetets Lærere, før han havde talt 3 Ord med ham (*Ny kgl. S.* 1378 Fol. S. 56) jfr. *Apol., Præfatio* 5. 38: han har [1637] kjendt Br. i over 20 År.

ellers i den almindelige Bevidsthed står som en sjældent fuldfærdig og sikker Mand.

Men medens Brochmand således satte sig ved Rosenkrantz' Fødder, har han på sin Side haft en væsenlig Indflydelse på dennes senere Liv. Fra det forste han trådte i Brevvexling med ham, besjælede den Tanke ham, at Rosenkrantz burde *ofre sig helt* for Kirken, da han ved sin Person og Evner var særlig egnet til at udrette en stor Gjærning. Dette går som et stadigt »ceterum censeo« gjennem Brevene, og kan endog komme meget skarpt frem, idet han minder ham om Dommens Dag, da enhver skal stå til Regnskab for det betroede Pund. Den unge Brochmand var Zelot, og særlig Tidens sædelige Forvildelser, Manglen på Alvor, hvor der burde være Sæk og Aske, fyldte ham med de mørkeste Syner om truende Straffedomme. Men han var tillige Sangviniker. Når Rosenkrantz sendte ham sine theologiske Afhandlinger, der syntes Brochmand så mærkelig øst lige af den reneste Kilde, så presser han på til det yderste og bønfalder, om at måtte lade Trykkeren få dem, ti Rosenkrantz' Ord vil få de underfuldeste Virkninger; han alene kan læge Kirkens gabende Sår. — Da denne giver sig i Statens Tjeneste igjen som Rigsråd og sikkert er blevet hilset af de fleste med Glæde i den nye Værdighed, så ivrer Brochmand atter og atter for, at han skal lade »Verden« fare og ofre sig helt for Kirken. Ja, han kalder sig for hans Samvittighed, når han giver ham slige Råd.

Det må fremhæves, at mod Brochmands Iver var Rosenkrantz ofte tilbageholdende. Desværre er så få af hans Breve til denne bevarede, men det synes ikke, at han har regnet ham for at stå sig så nær som for Exp. Resen, Bartholin og de gamle Rosenholmsdisciple.

Deres Brevvexling er ofte lærd, ti Brochmand har gærne et eller andet bestemt Spørgsmål, han vil have Besked på. Allerede i det forste bevarede Brev onsker han hans Judicium om flere Tvivl angående den almindelige Lære om Gudsbilledet og Kristi Menneskehed, Spørgsmål, han finder langt klarere udviklet i de »photinianske Bespottelser« (ɔ: hos Socinianerne)!

Da Rosenkrantz i 1612 arvede Østervallo lærte han rimeligvis Historikeren Lyskander, Præst i Herfølge at kjende, i al Fald se vi, at de har stået i venligt Forhold til hinanden. Der

findes endnu en sjælden Udgave af Peder Låles Ordsprog, som Lyskander forærede ham til hans Bibliothek[1].

Den afsatte Theolog Dybvads Søn, Aristokrathaderen Dr. med. Christopher Dybvad skyldte også H. R. Taknemlighed for Hjælp og Interesse, og sogte at stille sig i Klientforhold til ham[2]. Han siges at have næret radikal-arminianske Meninger og hadede i al Fald af Hjærtet Hans Resen[3]. Han passede så lidt i Rosenholmskredsen som andetsteds. Trods Christopher Dybvads Forhold tog både Theologerne i Kbh. og Rosenkrantz sig af hans yngre Broder Jørgen[4].

Den af Samtiden højt priste Literat Bertel Knudsen Aquilonius (1612 Rector i Malmø, Året efter Præst) skrev Breve og Vers til Rosenkrantz[5], og dedicerede ham endog en Centurie af sine udgivne Breve, hvorved Aquilonius mente at sikre begges Navne Udødelighed.

Vigtigere er dog Forbindelsen med den senere Biskop i Fyen, Mag. Hans Mikkelsen, som særlig, da Rosenkrantz var Rigsråd og boede i Odense, fik meget med ham at gjøre. Han ønskede, skjønt personlig ubekjendt med denne, et Votum om, hvorvidt han skulde ombytte Rektoratet i Odense med en Huspræststilling hos den siden så bekjendte Kirsten Munks Moder, Fru Ellen Marsvin. Rosenkrantz tog altid den Slags Henvendelser meget alvorlig og svarede ham i en lang Skrivelse fra Skafføgård, hvor Moderen just lå på sit yderste[6], takkede ham for den Tillid, han viste ham, og rådede ham bestemt til at overtage Stillingen. Han overvinder hans Betænkeligheder ved en *begejstret Skildring af Præstens Kald* og Stilling i Kristi Menighed. Han må ikke tænke på, at han skal forlade et offentligt

[1] Rørdam: Lyskander S. 64. — [2] *Breve* n. 25. — [3] Rørdam: *Univ. Hist.* III 316 fg., jfr. *Dsk. Magasin* 4 R. IV (Samlinger om Faderen og Sønnen). — [4] Resen anbefaler ham 10/6 1614 til Meisner i Wittenberg *(Orig. i Hamburg)*. Imidlertid høres slette Nyheder om ham (formodentlig hans Anskuelser) fra Meisner, og Resen svarer 7/12 17, idet han beklager Dybvad. Alligevel anbefaler Meisner denne til H. R. (*Breve:* 54 og 55), men efter Oplysninger om ham, beklager Rosenkrantz sig til Meisner over, at han anbefalede ham bedrageriske Personer som Dybvad (25/10 18 Original i Uffenbachs *Breve, Hamburg* Fol. 8. 522). Endnu tog Aslaksen sig af ham (5/12 1619, *ib.* Fol. 7 Pag. 1). — [5] *Krh. Saml.* 3 R. III 240—310 (jfr. S. 269. 302. 304). — [6] 27/2 1613. *Dän. Bibl.* III. 1739. S. 193—209.

Embede for et privat, hvor han kun virker til enkeltes Gavn, ti Præsten, der ikke blot forkynder Forsoningsordet, men ligefrem virker på Kristi Vegne som Herrens Medarbejder (συνεργός), har en såre velsignet Gjærning. Apostlene anså det heller ikke for under deres Værdighed at forkynde Ordet i Husene, og overhovedet glemmer man så let, at Præstens Virksomhed *ikke* er udtømt i Prædikegjærningen. Han viser så hen til det stille Arbejde for Sjælens Fred, hvortil han efter det, han har hort, tror, at Hans Mikkelsen har gode Evner, da han virkelig har sin Tanke henvendt på det himmelske. Desværre, kun så få drives heraf; oftest tænkes blot på egen Bekvemmelighed (»suo commodo«). Også i den lille Kreds vil han kunne arbejde med Frugt for »vor Borgerskab i Himlen«. — Mikkelsen kom for Resten ikke til at fortryde, at han lød dette Råd, ti den tilbudte Stilling blev netop Anledningen til hans hurtige Karriere.

Vi har tidligere omtalt, at H. R. i 1616 sendte de unge Mænd, der havde undervist Gunde og Henrik Gjoes Børn, med disse til Tyskland. Afrejsen blev en Tid lang udsat på Grund af Jakob Hasebards nedbrudte Helbred[1], og det er da muligt, at de unge fulgtes med Rosenkrantz selv, der i al Fald i 1616 foretog en *Rejse til forskjellige tyske Byer*. Rejsen fulgte den gamle kjendte Vej over *Rostok*, hvor han blandt andre hilste på Lubin, som imidlertid på Grund af sit Forhold under Sagen mellem Koch og Resen generede sig for at færdes med Rosenkrantz, noget han siden beklager sig over. I Nov. 1616 træffe vi ham derefter i *Giessen*, hvorfra han sendte Pædagogen Ratke et Brev, der viser hans levende Interesse for de nye Skolereformer, men tillige, hvor ændret hans Syn på »Reformatoren« er blevet ved den Omtale, denne fik i Giessen. Han giver ham et alvorligt Råd, om endelig at komme *offentlig* frem med Anvisningen til den nye Opdragelse (»Institutionsværket«), »som hele Tyskland har talt om i nogle År«, hvis han da vil beholde sin Reputation, ti nu siger man alle Vegne, at han kun *foregiver* at have ypperlige Planer, for derved at lokke dygtige Mænd

[1] Endnu i Sept. lå han syg i Århus (*Breve* n. 37).

til at robe ham deres Tanker, såat han selv kan skaffe sig et stort Navn. Han bor dog tænke på den »sarte« Ungdoms Vel, at man endelig kan få Lys i Sagerne. Rosenkrantz indrømmer for Resten, at Orientalisten Dr. Helvicus i Giessen har vist ham forbavsende Ting med Hensyn til Lettelse af Undervisningen i østerlandske Sprog, men alt dette er sket *privatim* og *under helligste Ed*, så det nytter ikke Almenheden[1].

Det var jo det sædvanlige i Datiden: hvad enten det gjaldt tekniske Opfindelser eller videnskabelige Opdagelser, hvad enten det var Humbugmagere eller alvorlig arbejdende Lærde: Hemmeligholdelse fremfor alt så længe som muligt. Man ser imidlertid, hvor elskværdig man har taget imod Rosenkrantz. Den omtalte Professor Helvicus corresponderede han efter sin Hjemkomst med, han døde iøvrigt allerede Sept. 1617. Vi har imidlertid opbevaret et Brev fra Rosenkrantz til ham, hvori han forhandler med ham om de tre Radikalers Betydning for det hebraiske Sprog, og — hvad der også er betegnende for Tiden — om det oprindelige Sprog inden Babelsforvirringen[2]. For Resten prises Helvicus' Dygtighed i høje Toner af danske Studerende som Hasebard og Svend Pedersen. Den første skriver i Sept. 1617 kort før Lærerens Død til sin Ven Knud Richardsen: »Helvicus er så fortrinlig i det hebraiske, at vi oversætte på Hebraisk fra Latin, han vænner os endog til sådanne Øvelser, at vi med den latinske Text i Hånden, tale Hebraisk (!)«[3]. — Man bliver næsten ræd for, at den sjældne Lærer har taget

[1] Krause: *Wolfgang Ratichius* oder Ratke im Lichte seiner und der Zeitgenossen Briefe. Leipzig 1872. S. 41 fg. Ratkes Tale om »Institutionsværket« minder om averterende Sproglærere, der undervise »efter amerikansk Mønster«. Han kan *ikke* skrive om sin Methode, den kan læres i Praxis på 8—10 Dage. Derefter kan man i ½ År (!) såvel gamle som unge, Kvinder og Børn lære hvilketsomhelst Sprog *fuldkomment* — ikke stykkevis (!). »*Naturmethoden*«, som R. kæmper for, *forbyder* Memorering og lærer Eleven Sproget selv, *inden* han har lært ét Ord udenad (!). I Sandhed håbefuldt for en Tid, der besværedes ved endeløs Udenadslæren. Ratke lod Folk udstede en Revers med en Ed om aldrig at åbenbare Methoden, men Eleverne lærte aldrig denne at kjende; klagede de, så talte R. pludselig om Djævelens Forhindringer, Verdens Utaknemlighed etc. Til Væmmelse priste han i Almindelighed sin »Kunsts« Fortræffelighed, men specialiter havde han ingen Oplysninger. Kun Brydningsforholdene i Skolen forklarer den Tiltro, han dog fandt. — [2] *Dän. Bibl.* II 153—8. — [3] *Gl. kgl. S.* 4to 3018. Bl. 8.

nogle af Hemmelighederne med sig i Graven, det var i al Fald gode Resultater af et halvt Års Undervisning; men det forstår sig, det var også »efter Naturmethode«. — Helvicus sad for Resten småt i det, og Rosenkrantz støttede ham liberalt, hvorfor hans store historiske Værk, *Theatrum historiæ sive Chronologiæ systema novum*[1], til Tak dediceredes den fremmede Mæcen af Enken og Børnene (18/3 1618). Da Landsfyrsten nægtede de efterladte enhver Understøttelse, henvendte Dr. DIETRICUS i Ulm sig til Rosenkrantz som det sidste Håb for deres Nød, — i Tyskland vilde man ikke hjælpe dem[2].

Men for Pædagogerne glemte Rosenkrantz naturligvis ikke Theologerne, og MENTZER fortæller selv senere om de Samtaler, de havde om Nødvendigheden af en *nøjagtig Bibeltext* på Grund af Udgavernes varierende Læsemåder. Rosenkrantz havde længe syslet med disse Studier og var dengang nået frem til Texten af 2det Corintherbrev[3]. Naturligvis kom også Forholdene ved Kjobenhavns Universitet på Tale, og Rosenkrantz glemte ikke at prise alle de tre Theologers Iver for den bibelske Lære[4]. Resen kjendte den giessenske Theolog fra tidligere Tid, nu fik Rosenkrantz Breve hjem med til dem alle tre[5]. Siden stod de to Fakulteter i venskabelig Forbindelse indbyrdes, og i 1621 dedicerede Mentzer de kjøbenhavnske Kolleger sine tre Disputatser om de troendes Udvælgelse, en Kritik af Dortrechtersynodens Lære[6]. Da der i Giessen på den Tid var meget Liv og særlig en Mængde danske Studerende, har Rosenkrantz vel benyttet Lejligheden til nye Bekjendtskaber. Den senere Biskop JERSIN opholdt sig således dér på den Tid[7].

Fra Giessen gik Rejsen til *Frankfurt* for at hilse på RATKE. Alvorlig trængte Rosenkrantz ind på ham igjen, for at få Kundskab om »Læreværket«. Det synes, at Ratkes ejendommelige Evne til at dupere Folk også her gjorde sin Virkning. Trods den i Giessen vakte Mistro efterlod H. R. sine unge Mænd her, på det Tidspunkt har de altså i det mindste været sammen.

[1] kgl. Bibl. har 2den Udg. Marburg 1629 Fol. — [2] *Dän. Bibl.* III 228—31. — [3] *Breve* n. 60. — [4] MENTZERS *Opera* II. 910 fg. — [5] *Breve* n. 48. — [6] *Trias Disputationum theol.* de æterna filiorum Dei ad vitam æternam electione. Inscription 20/8 1621 jfr. MENTZERS *Opera* II 908 fg. — [7] GJELLERUP: Jersin S. 50.

Opdragelsen hos Ratke varede dog kun kort. Ti allerede i Juni vendte Ratke det utaknemlige Frankfurt Ryggen og gik til Basel. Herfra skrev han et højst betegnende Brev til Rosenkrantz[1]. Han har som altid gjort sig største Flid, og Himlen er hans Vidne, hvor han græmmer sig over den Utaknemlighed, der er vist ham især af Præceptorerne, der sluttelig handlede så groft mod ham, at de søgte hans Undergang. Hvor må han nu ikke daglig sande de Ord, Rosenkrantz sagde til ham i hans egen Stue: »So wahr Gott lebet, es bleibet Euch kein Gelahrter getreu, ja wann Ich's auch selber wäre«. Alt er nu ødelagt, ti man har skammelig misbrugt hans Lærekunst og slået alt hen i Vejret. — Med andre Ord, Hasebard og Slangendorf har hurtig opdaget Træskheden og har ikke villet spilde Tiden dér. Som rimeligt var, flyttede de til Giessen, hvor Helvicus en kort Tid ledede deres Sprogstudier. Hans Død var måske Anledningen til, at de flyttede til det nærliggende *Lich* i Solms, hvor en Mathematiker, Mag. GUANGER, docerede[2]. Prof. Mentzer advarede dem dog mod den dér grasserende Calvinisme og erindrede dem om, at Kristus jo også blot *på Gjennemrejse* kom til Samaria[3]!

Af Betydning var det, at Rosenkrantz på sin Rejse fik hilst på den gamle ARND i Celle[4]. Han fortæller os selv, hvorledes han havde den ærværdige Olding til Gæst hos sig i sit Herberg, og de talte sammen til langt ud på Natten om kristelige Emner. Han omtaler hans Person med dyb Højagtelse. Skjønt vi intet hører derom, har han sikkert tidligere kjendt Arnds berømte Opbyggelsesbøger. Men uagtet Rosenkrantz i senere Breve[5] udtrykker sin Beundring for hans Fromhed og hele Personlighed, tager han dog Afstand fra hans dogmatiske Udtryksformer, som han ikke mener, er i fuld Overensstemmelse med Skriftens Lære, medens han dog på den anden Side misbilliger dem, der river ned på Arnd og ganske grundløst regner ham til Rosenkreutzerne eller Weigelianerne, fordi han kræver, at

[1] G. KRAUSE: Ratichius S. 38. Dat. Basel 30/8 1617. — [2] Svend Pedersen er i al Fald med dem i Giessen og Lich. jfr. i øvrigt om Studierne S. 118 Anm. — [3] RØRDAM: Univ. Hist. IV. 670—2. 2 Breve. — [4] Apol. Brev til Cramer (*Ny kgl. Saml.* 1378 Fol. S. 11). — [5] Ib. og Brevet til Weremberg: *Dänische Bibl.* II 146—9. (*Breve* n. 99).

Troen skal lægge sig for Dagen i et kristent Liv. Selv vil han *ikke* slås sammen med Arnds Disciple, ti han står theologisk forskjellig, om han end sigter mod samme Mål. — Såmeget er vist, at man ikke kan sætte Rosenkrantz' Vækkelse i Forbindelse med Arnds Skrifter; vi har jo set, at den ligger længer tilbage, end disse udkom. Heri ligger da også Forklaringen af, at vi hos ham ikke træffer den ejendommelige middelalderlig-mystiske Tone, som Arnd havde optaget fra Skribenter som Tauler.

Omtrent ved Årsskiftet 1617 vendte Rosenkrantz tilbage til Danmark, hvor der ventede ham nyt Arbejde i Statens Tjeneste. Samtidig modtog han et mærkeligt Brev fra Lubin i Rostok[1]. Han har gjennem Prof. Bacmeister hort, at Rosenkrantz har valgt en anden Vej for Hjemturen, noget der bedrøver ham, da han ikke fik talt rigtig ud med ham. Dog er han nu glad over, at Rosenkrantz i sit sidste Brev har vist, at han har glemt hans Forhold i den resenske Sag, hans Fejl var jo også kun en Fejltagelse. — Men dernæst erklærer han sig enig med ham *i Bedømmelsen af den moderne Theologi:* »Allerede længe har den Læreform, som bruges i Kirke og Skole, mishaget mig, i hvilken jeg ser, at menneskeligt sammenblandes med guddommeligt på ulykkelig Måde. Hvem ser ikke, at den snarere er fremgået af Filosofien og den menneskelige Visdom, som ikke kjender Kristus, end af Guds Ånd i Guds Ord.« Ja ved at forlade Apostlenes Lærevis lære vi vore egne dårligere, og Sandhedens Fjender rammes mindre. Nej, lad os — som Rosenkrantz har fremhævet det — atter tage Guds og Apostlenes Ord frem og lære en Erkjendelse, der fører Fromhed med sig (ἐπίγνωσις κατ' ἐυσέβειαν). Han er fuldstændig enig i, hvad Rosenkrantz skrev, men han ser dog klart, hvor meget vanskeligere det bliver at finde den rette Læreform end at påpege den gængses Mangler, og han beder derfor indtrængende sin Korrespondent opflamme sin Nådegave og *ikke opsætte sit Forehavende*, som Gud ved ham har bestemt for hele Menneskeslægten.

Vi stille ved Siden af denne Skrivelse et Brev, hvormed Brochmand hilste Rosenkrantz' Hjemkomst[2]. Heri hedder det: »Jeg tvivler ikke om, at Gud jo har lånt villigt Øre til de hede Bønner, der er opsendte for det gode Udfald af det *Værk, der*

[1] *Dän. Bibl.* III 223—8. dat. 10/1 1617. — [2] 4/2 1617. *Breve* n. 40.

er overtaget af dig — ja ikke såmeget af dig som af Helligånden ved dig. Jeg er vis på, at Gud især derfor vilde, at velbyrdige Holger skulde erfare langt *gunstigere Domme af de tyske Theologer om hint hellige Forsæt*, end du nogentid havde håbet, forat han kunde opflamme din Velbyrdighed til at *fuldbringe* Værket, når han retsom anvendte Sporer. Se til, at du nu ikke svigter dig selv — hvad siger jeg: dig selv, nej Jesu Kristi Kirke! Du har jo en Gud og Mennesker, der er stemt velvillig mod det påbegyndte. Hvad er der da nu altså tilbage, hvormed du kan forsvare yderligere Tøven . . . Tro mig dog, *Fotinianernes* snildt drejede Sofismer vil snart tilføje Guds Kirke et næppe lægeligt Nederlag, om Gud ikke får dig i Tide udstødt til sin Høst.« — Altså har der været et aldeles bestemt Øjemed med denne tyske Rejse, og Formålet fremgår tydelig af, hvad vi have anført: man *ønskede her hjemme at få en ægte Bibeltheologi* i Stedet for den omsiggribende skolastiske Formaltheologi, og det særlig for at standse alle socinianske eller rationalistiske Tendenser.

Tholuck har givet os følgende Karaktertræk til Bestemmelsen af den lutherske Theologi i Begyndelsen af det 17. Århundrede: »tiltagende Herredømme af traditionel Autoritet, stigende Eneherredømme af dogmatisk-polemisk Interesse, Udviskelse af Forskjellen mellem det fundamentelle og ikke fundamentelle i Læren og den stadig mere tilbagetrængte Sans for det praktisk-kristelige«[1]. Der er Vidnesbyrd nok om, at man beklagede disse Fænomener, men selve de Mænd, der klagede herover, bidroge ved deres Arbejder til Fremme af den Udvikling, man var slået ind på. I Ny og Næ lød samtidig Forundringen over Kirkens Skader; hvor kunde de komme fra, man besåd jo dog det uforfalskede Frelsesbudskab og den rene Lære? Men en ligefrem offentlig Klage fra de ledende Mænd over Mangler ved Læren var overfor denne fastslåede Kjendsgjærning mislig. Selv Klagen over de åbenbare sædelige Mangler i Menighedslivet betroede man hellere til en trofast Ven i en Skrivelse, fremfor til Offentligheden[2]. Man løb jo stedse Fare for den grundigste Miskjendelse. Det var Tider, der målte med dogmatisk Guldvægt, og vibrerede Nålen det mindste, var Kætternavnet rede. Taltes

[1] *Das kirchliche Leben* I p. 61. — [2] THOLUCK: Geist der Wittenberger theologen p. 93.

der blot om Inderliggjorelse af Troslivet, så sporedes *Weigelianismen*[1], og de hæderligste Bestræbelser kvaltes dermed i Fødslen. Det var absolut bekvemmere, at søge Grunden til det kirkelige Livs Stagnation hos de falske Lærere end i den overleverede Theologi. Blev denne noget vel polemisk anlagt, nu ja, så var jo netop Vranglærerne også ene Skylden deri. Det er det stadige Omkvæd (jfr. S. 131—32), Tidens Ugunst gjør den i sig mindre heldige Lærebehandling *nødvendig*.

Efter manges Mening var her imidlertid mere end ugunstige Tider: *Enden* var nær. Kjærlighedens Afkøling var jo allerede ét Tegn, men var ikke netop de farlige Vranglærere i Kirken selv et andet? Først og fremmest de nævnte *Weigelianere*[2]. Ligeoverfor den kolde Skolastik vandt deres Hævden af Læren om Guds mystiske Iboen i Mennesket stor Udbredelse hos hungrende Sjæle, hvem deres Krav på sædelig Renhed og Kritik af Kirkens Tilstand tiltrak. — Hos Theologerne fæstede den opskræmmede Fantasi sig også med Forkjærlighed på »*Rosenkreutzerne*«, hvis Broderskabs Existens man så langt fra vilde opgive, at man tværtimod tillagde det alle for Kirken farlige Onder og allehånde ugudelige og bespottelige Lærdomme[3].

Frygten øgedes dog især ved den betænkelige Udbredelse, *Socinianerne* fandt enten direkte eller gjennem arminiansksindede[4]. Rationalistiske Elementer findes indenfor Kirken til enhver Tid, men især når Dogmerne skrues op til Subtiliteter og de ethiske Krav tilsidesættes. Vi véd jo også, at sådannes Indflydelse ikke formindskes meget ved Polemiken mod dem, i al Fald da ikke, når denne pynter sig med lånte Fjer fra Filosofien. Men Datiden arbejdede også lige godt med Politiforanstaltninger og Syllogismer — helst med en lille Tilsætning af exegetisk Visdom: var disse Vranglærere ikke den orientalske Antikrist, som skulde komme for Kristus? Ja hvorfor ikke? At slå Socinianere og Tyrker i et måtte ligge nær for en Tid, hvis svage Syn ikke så Differenser mellem Kalvinister og hine Kristenhedens Fjender.

Var det desuden Tid at tænke på Ændringer i Læren, når den vesterlandske Antikrist, den gamle Fjende i Rom, lod så

[1] Gieseler: Lehrbuch III 2. S. 445—8. — [2] Gjellerup: Jersin S. 120 fg. — [3] Gieseler: Lehrbuch III 2. S. 438 fg. — [4] Jfr. Ark. Socin i Hertzog & Plitts Encyklopädie XIV.

kraftig høre fra sig, at et jesuitisk Næt spændtes fra Nuntiaturerne udover de »frafaldne« Stater, og mange Proselyter indfangedes? Selv herhjemme mødte man gjentagne Gange Papisme, hvor man intet anede[1].

Datidens Theologer gjorde sig i Sandhed Bekymringer om mange Ting, for os er det ikke svært at se, at de værste Fjender, der skulde bekæmpes, var Åndens Stagnation i død Tro og det så sørgelig bevidnede sædelige Forfald. — Og dog, der *var* Mænd, der havde klart Blik herfor. Denne Periode mangler så lidt som nogen kristelig Tid fremragende Livsvidner. Et af dem, der fik størst Betydning, var den ovennævnte ARND. Den Modstand, hans Virksomhed mødte, vil altid stå som Gradmåler for Skoletheologiens åndelige Svaghed. Lad den »*sande Kristendom*«, målt fra et orthodoxistisk Standpunkt have Mangler, Arnd var dog Lutherdommen hengiven, og Skriftet er en evangelsk Opbyggelsesbog, der har Tidens Hævd på dette Prædikat. Fejlen var, at det bedømtes som dogmatisk Arbejde, skjønt måske dets største Mangel som Opbyggelsesbog er den dogmatiske Tunghed, det har i Fødselsgave fra »det lærde Tidsrum«.

Arnd vilde hjælpe sin Tid til at *leve* som kristne, han som så mange var træt af Striden og vilde se Troens Frugter. Erindrer man sig nu det Røre, hans Bog vakte — man tænke på den RATHMANNSKE Strid —, så vil man kunne forstå, hvad Storm, der var at vente, når én virkelig vilde korrigere *Læren*, og påstå for Alvor, at Grunden til Skaderne var, at man havde fjærnet sig fra Biblen. Biblen, Lutherdommens Grundvold! Der kunde ventes et Ramaskrig mod en sådan: Socinianer, Arminianer!

Det er denne Baggrund, vi må erindre os, når vi hører Tale om Ændringer i Læren. Idet vi nu mindes den Vægt, de tyske lutherske Universitetslæreres Dom stadig har haft herhjemme, kan vi forstå BROCHMANDS Glæde, da han erfarede, at Resultatet af Rosenkrantz' Forhandlinger havde været gunstigt. Spørgsmålet bliver da naturligvis nu, kjende vi noget nærmere til disse Tanker?

Hans Tanke var kort og godt; vi når aldrig udover den theologiske evige Strid, og vi får aldrig det kristelige Liv til at

[1] BRANDRUD: Klosterlasse S. 190 fg. GJELLERUP: Jersin S. 109 fg.

blomstre i Menighederne, for Læren bringes i fuld Overenstemmelse med den Kristendomsforkyndelse, som vi møde i Skriften. Som den er, er den iblandet med Lån fra Filosofien, deraf Striden; som den apostolske Lære er, er den en »Sandhed til Fromhed«, en Lære, der umiddelbart fører Gudsfrygt med sig, fordi den sætter bestemt Skjel mellem gjenfødte og ugjenfødte, ti den fremstiller sig forst i sin Sandhed for Mennesket, når den samtidig fremstilles existentielt af ham: deraf det kristelige Liv i Menigheden.

En bestemt Forudsætning for at fremstille denne Læretypus, er da et virkeligt Kjendskab til Skriftens Væsen og til de særlige Krav, dens Udlægning stiller. Så sandt den nemlig indeholder Guds Mysterier, og disse er Verdens Visdom en Dårskab, er den ikke tilgængelig for den ugjenfødte Fornuft, hvis Lys er formørket ved Synden og ikke fatter, hvad Guds er. — Vi har tidligere (p. 102 fg. 129 fg.) talt om Rosenkrantz' Studier siden Gjennembruddet. Vi har også gjort opmærksom på hans stærke Betoning af et frit Bibelstudium uden dogmatiske Kommentarer. I vore Dage er der vel næppe nogen, der ikke (i al Fald i Theorien) priser det af Læresystemet uafhængige exegetiske Arbejde, men Datiden forstod det endnu ikke. Man lærte først Studenterne det trosnødvendige (ɔ: den orthodoxe Lære), derefter advarede man dem mod menneskelige Vildfarelser (Controverstheologien), og så gik man til Skriften. Historien har vist denne Vejs Farlighed, og den protestantiske Kirke har en dyrekjøbt Erfaring for, at »theologus nascitur ex scripturis«.

Rosenkrantz var begyndt forfra med Skriften, og først da han følte sig som virkelig Discipel af de hellige Forfattere, som i sin Tid af Huber og Hunnius, begyndte han at optegne de små Resultater, han havde indhøstet m. H. til Exegese, Isagogik eller Dogmatik. De meddeltes Disciple eller Venner, som vi før har omtalt. Ved Året 1616 var han kommet til et foreløbigt Resultat, for så vidt vi høre, at han havde *fuldendt en Afhandling om Skriftens Væsen og Forståelse og en anden om den kristelige Lære*[1]. Den første, som endnu er bevaret i en rigtig-

[1] *Breve* n. 40 og 42. I det oftere citerede Brev til Cramer (*Ny kgl. S.* Fol. 1378) omtales Afh. om 1. Cor. 2 under Året 1616. (S. 44). Smst. kaldes Læreskriftet Afh. circa regnum Dei.

nok lidt mangelfuld Afskrift[1], bygger helt igjennem på en Fortolkning af Pauli Ord i 1. Cor. 2., og med Hentydning til 2. Pet. 1.20. kalder han den »*om Sikring mod selvtænkt Udlæggelse*« (de tuto vitanda στροφῇ ἰδίας ἐπιλύσεως).

For ikke at foregribe en samlet Fremstilling og Vurdering af Rosenkrantz' Theologi, pege vi her ganske kort på Hovedtankegangen deri. Det er en stringent *Afvisning af den rationalistiske Tendens,* som vi så Resen kæmpe imod, dog nævnes ikke Personer eller Partier. — Der slås først fast, at ingen kristelig gyldig Lære kan opstilles uden udfra Skriften alene. helt bortset fra Filosofien, hvis Værdi et mod Slutningen tilføjet Tillæg præciserer. Men kun den, *der er i Besiddelse af samme Ånd,* hvori de inspirerede Forfattere skrev, har Nøglen til Skriftordets Udlægning. Også her tilføjes i et særligt Appendix en Redegjørelse for den Rolle, den menneskelige Fornuft spiller ved Skriftfortolkningen. — Ligeså stærkt, som nu denne personlige Forudsætning betones, afvises en forskjelsløs Brug af Skriftordet i Lærefremstillingen, ti *hele Skriften* har en *historisk* Side, så at ikke blot de fortællende Bøger, men også de nærmest belærende må ses ud fra deres Anledning, Tidssammenhæng o. s. v., en Skriftopfattelse meget forskjellig fra den gængse.

Skriftordets Ejendommelighed beskriver Paulus os i 1. Cor. 2. ved Tillæget »åndslært«, og hans Undervisnings Egenhed består i en Forbindelse af åndslært Indhold med åndslærte Ord. Lærlingens Gjærning bliver da en tilsvarende Analyse. Han må da først sikre sig Forståelsen af *Ordene,* derefter af selve *Læretypen.* Her må imidlertid mærkes, at Skriften skjelner mellem λόγος og ῥῆμα, den i Ordet udtrykte Tanke og selve Talens tilfældige Udtryk for denne. Det er Tankeordene, det gjælder at få fat på, Taleordene er vi ikke bundne til, ellers var jo overhovedet Kjendskab til Originalsprogene tvingende nødvendig, og Fortolkning umulig. Men Vejen til λόγος går kun gjennem Talen; den kristne må jo benytte sig af den almindelige, menneskelige Tale, altså søge vi først en nøjagtig Forståelse af den egentlige *verbale* Mening. Denne har dog tillige fået et langt *dybere Indhold,* ti Kristendommen åbenbarer Mysterier, der for den menneskelige Fornuft er Dårskab. Ord, som »enbårne Søn«,

[1] *Kall. Saml.* 4to 297. Fol. 187—203.

Omvendelse, Gjenfødelse må altså ikke bortallegoriseres, de forstås alene gjennem deres egentlige Betydning, skjønt de som kristelige Læreord har en Dybde, der først fattes, når Troen erfarer dens Virkelighed. — At der findes en bestemt *Type* i disse Ords Lære fremgår tydelig af Skriften. Paulus taler derom, men han giver altid kun i Brevene Vejledning efter given Foranledning. Det ses dog, at denne Type virkelig svarer til Ordet (Stempel) og *præger* dem, som tilegner sig den. Den kristne Lære har en Form, der former. Dertil svarer, at Kristendommen kaldtes en διδασκαλία κατ᾽ εὐσέβειαν, doctrina secundum pietatem, så at *den* først erkjender Lærdommens Sandhed, som har erfaret den på anden Vis end gjennem Fornuften, over hvis Erfaringskreds den ligger.

Dette fattes klarere ved Henblik på *Læretypens* sammenfattende Begreb: *Guds Styrelse* eller Guds Rige. En Forståelse heraf er kun givet på Basis af Selverfaring: den, der selv er rectus, for ham udfolder Guds regimen sig som det udfolder sig i Guds Riget. Rosenkrantz vil naturligvis ikke nægte, at Gudsrigets Lære kan fremstilles uden Tro, men det bliver en Fremstilling, som ikke kan blive udtømmende, da Erfaringen mangler. I Virkeligheden må det indrømmes, at H. R. her giver en *Basis* for en Lærefremstilling, der frigjør sig ikke blot fra traditionel Dogmatik, men også fra traditionel Exegese ud fra bestemte dicta probantia. Her er i fuldeste Forstand en Tilbagevenden til Skriftordet og samtidig er foretaget en Afgrænsning af Fornuftens Råderum, der lader den gamle Bestemmelse om »unica norma ac regula« blive Virkelighed. Forøvrigt er der i disse Tanker om Skriften en mærkelig Overensstemmelse med de Grundsætninger, den berømte Coccejus siden blev Talsmand for i Holland.

Den anden Afhandling, som Brochmand kalder en vidtløftig Læreforklaring, men som Rosenkrantz selv i det ofte citerede Brev til Cramer kalder »Afhandlingen *om Gudsriget*«, har altså indeholdt en nærmere Redegjørelse for »Læretypen« med dette Centralbegreb som Basis. Allerede i et Brev fra 1608 se vi, at Rosenkrantz har været klar på den særlige Rolle, dette Begreb spiller i Skriften[1]. I de få Ord, hvori han der taler om

[1] Brev til Bieske, *Ny kgl. Saml.* 1291 4to S. 164v.

det og om de Midler, hvorved Gud fuldfører dette Riges Økonomi, ligger hele hans senere System in nuce. Dette Centralbegreb sammenfatter på heldigste Måde den *subjective* og *objective* Side i Kristendommen, som Rosenkrantz netop vilde have lige stærkt betonet, og det åbner Vej for en udførligere Hensyntagen til Åbenbaringens *historiske* Udvikling efter Pagtsforhold, noget hvorpå han lagde stor Vægt — i god Overensstemmelse med hele hans Skriftbetragtning. Ser man hen til Datidens Læreskrifters mangelfulde Systematik, vil Betydningen af Opstillingen af dette Centralbegreb også forstås.

Dette Rosenkrantz' heftige Angreb på Rationalismen er ligesom Slutstenen på de resenske Tanker. Brochmand priser det siden højlig og kalder det: »hine hellige Overvejelser og aldrig tidligere af nogen bemærkede Iagttagelser«. Han længes efter Tilsendelsen af denne Læreforklaring og truer med — hvis Rosenkrantz' Tøven vedbliver — at excerpere den efter Modtagelsen, og lade den trykke[1].

Cramer skrev til sin tidligere Discipel, at disse Iagttagelser vare »ex abysso pietatis haustæ, et conformes *ὑποτυπώσει τῶν ὑγιαινόντων λόγων*«[2], og opfordrede ham ivrig til Fortsættelse. Med en enfoldig Skriftlære eller bibeltheologisk Fremstilling af Kristendommen som *Liv* i Menneskene, ikke som intellektuelt tilegnet Kundskabsmasse, vil Rosenkrantz altså møde Tidens Trang. Når det nu da er sikkert, at han, da han synes at stå færdig til »at stødes ud til Guds Høst«, som Brochmand sagde, *ikke* fulgte Opfordringen og ikke udgav Afhandlingerne, hvad var så Grunden hertil? Ja her stå vi uden Hjælp, fordi vi mangle Rosenkrantz' egne Breve. Brochmand taler i et følgende Brev om, at han tænker på »at tøve og forbeholde hint Herrens Værk for en bekvemmere Tid«, og han lægger ham i den Anledning alvorlig Ordet på Sinde: »vé mig, om jeg ikke prædikede Evangelium«!

Har Rosenkrantz frygtet den Storm, der kunde rejse sig, når én af den danske Menigheds Søjler »faldt fra«, eller har Udnævnelsen til Sædet i Rigsrådet forespillet ham Tanker om at fremme Værket ad hel anden Vej? Det sidste er vel muligt,

[1] *Breve* n. 40. 42. — [2] *Ny kgl. Saml.* 1378 Fol. S. 43—4.

vi må dog her holde os til det simple Factum, at hans Tanker foreløbig blev indenfor Vennernes snevrere Kreds.

Vi berørte ovenfor, at, da Rosenkrantz vendte hjem fra Tyskland, ventede der ham en Gjærning, der medførte en fuldstændig Omformen af alle hans Forhold. Ved Rigsrådsmødet *i Kolding* 1. Dec. 1616 meddelte nemlig Christian 4. sit Råd, at han, »efterdi en ganske Hob af Rigsråder ved Døden er henkaldt, og et Par af dem, som leve, er gamle og uformusomme«, ønskede en Del nye udnævnte, hvoriblandt Holger Rosenkrantz[1]. Samtidig blev en Ven af denne, CHRISTIAN FRIIS til Kragerup Kongens Kansler. — Allerede tidligere havde Rosenkrantz haft offentlige Hverv betroet: Febr. 1608 hørte han således til Adelens »affærdigede Udskud« ved Prinsens Valg[2] og i 1614 brugte Kongen ham som Tilsynsmand ved Viborg Skole i Anledning af nogle Uordner der[3]. Et Tegn på kongelig Bevågenhed og muligvis tillige en Anerkjendelse af hans Lærdom var Udnævnelsen i October 1614 til *Kannik i Århus* Capitel[4].

Rigsrådsudnævnelsen fejredes i et anonymt Digt, hvori også Rosenkrantz prises[5]. Selv var han, som ovenfor vist, ikke hjemme og kom derfor først til at indtræde i Rådet 1. Febr. 1617[6]. Men ikke så snart var han kommet tilbage til Danmark, for den nyerhvervede Ære, der medførte et betydeligt Arbejde, lagde Beslag på hans Tid og Kræfter og medførte én i al Fald delvis Henlæggen af hans hidtidige Gjøremål.

[1] FRIDERICIA & BRICKA: C. 4' egenhændige Breve 1589—25 S. 106. ERSLEV: R. R. og Stændermødernes Historie I 225. — [2] ERSLEV I 159 fg. (under denne Forkortning citeres ovenanførte Kildesamling til Rigsrådets Historie). — [3] *Krh. Saml.* 3. R. IV 548—9. — 27/4 1612 fik han kgl. Bef. til at gjennemgå nogle latinske Breve i Silkeborg, som nogle derhen sendte Adelsmænd ikke forstod *(jyske Tegnelser)*. — [4] 2/10 1614. H. R. får Brev på Præbenda corporis Christi i Århus. *Jyske Registr.*, Rigsarkivet. — [5] HIELMSTIERNE 4to 2187. — [6] ERSLEV III 229. *Ligpræd.* S. 31.

III.

HOLGER ROSENKRANTZ I RIGSRÅDET.

1617—1628.

Den 1. Februar 1617 aflagde Rosenkrantz Rådseden og tog Sæde blandt sine Kolleger. Ved Udnævnelsen havde Kongen ligesom sat Seglet på, hvad der længe havde været erkjendt, at han hørte til de ypperste af Landets Sønner, hvis Evner burde gjøres frugtbringende. — Hos hans Venner vakte Udnævnelsen ikke udelt Glæde. Brochmand forsikrede, at også denne Hæder var ham blot *ξημία και σκύβαλα* (Tab og Skarn), han elskede og ærede Rosenkrantz af andre Grunde end hans Adelskab, Rigdom, Hædersposter etc.[1]. Selv Cramer, der, som man skulde tro, nu fik et længe næret Ønske opfyldt, at se sin Elev i en fremstående offentlig Stilling, beklagede, at han reves bort fra de Studier, hvortil han havde vist ganske særlige Gaver[2]. Hos de unge Mænd af Rosenholmskredsen, der studerede i Tyskland, hilsedes derimod Efterretningen med stor Tilfredshed[3].

En nøjagtig Oversigt over Rådets Virksomhed er givet i »Samlinger af Aktstykker til Rigsrådets og Stændermødernes Historie«[4]; som en Antydning af denne Gjærnings Beskaffenhed anføres blot her nogle Punkter. Ved Herredagene sad Rådet med Kongen Retterting og udøvede den højeste Domsmyndighed. Men som Navnet antyder, var det især Kongens rådgivende For-

[1] *Breve* n. 40. 4/2 1617. — [2] Brev af 1618. *Ny kgl. Saml.* Fol. 1378. p. 94. — [3] Jac. Hasebard til Knud Richardsen, Ffr. 6/2 17. *(Gl. kgl. S.* 4. 3018) jfr. *Wormii* Epistolæ I. 13. — [4] Erslev III 574 fg.

samling, som drøftede og overvejede navnlig alle indenrigs Affærer efter bestemte, af Kongen opstillede Propositioner. Rådets Møder overværede Kongen ikke, og dets Betænkninger afgaves under ét; kun nødig og i ganske særlige Tilfælde gaves Specialvota. Sager som Bestyrelsen af Kronens Gods, Opkrævelsen af Skatter, Optagelse af Lån, Udførselsforbud, en Mængde Forordninger vedrørende den egentlige Administration undertegnedes af Rådet. — Også udenfor Rådets Møder stilledes Krav til dets Medlemmer, særlig på Grund af den Lokalkjendskab, som deres Lensbestyrelse skaffede dem. Rådet oppebar nemlig ingen egentlig Løn, men fik Len på særlig gunstige Betingelser. Denne Lensbestyrelse lagde megen Beslag på deres Tid og Virken, ti Råderne sad inde med de anseligste Len. Således kunde en Rådsbestilling med tilhørende Lensmandsgjærning optage en arbejdsdygtig Mands hele Tid. — De talrige Rejser bidrog også til Besværliggjørelsen af denne Bestilling. Kommunikationsforholdene var jo primitive, og Rejserne anstrængende, især for Folk med skrøbeligt Helbred, som når det for Exp. midt om Vinteren krævedes »iligen og med det forderligste« at være til Stede i den modsatte Del af Landet. Reglementerede Rejser var naturligvis de til Herredage og Rigsrådsmøder, men særlige Kommissionssendinger, Tilsyn i Lenet eller i andre Len, Legationer i Fyrstendømmerne eller i Udlandet kunde rive Rigsråden fra den hjemlige Arne og den daglige Gjærning for lange Tider.

Her kan selvfølgelig ikke være Tale om at gå nøjere ind på denne Gjærnings Enkeltheder for Holger Rosenkrantz' Vedkommende, Fremstillingen vilde blot svulme op, uden at Helhedsbilledet vandt synderligt. Vi ønsker blot at fremdrage nogle Hovedpunkter, hvor det skjønnes, at han virkelig har spillet en fremtrædende Rolle, og hans Tanker er ført ud i Virkelighed.

I sin Rådstid var Rosenkrantz forlenet først med *Dalumkloster* ved Odense, hvor han blev sin Svigerfaders, Axel Brahes, Efterfølger, derefter med selve *Odensegård* (St. Hans Kloster) et Hovedlen, hvorunder lå 5 Herreder. Tillige bestyrede han en kortere Tid *Skinnerupgård* i Bjergeherred[1]. Således var hans

[1] Erslev, *Danmarks og Norges Len og Lensmænd* 1596—1660 Kbh. 1885. — Dalum 1617—20 jfr. S. 60. Odensegård 1618—27 ib. S. 27. Skinnerup 1618—20 ib. S. 62.

Virksomhed i denne Periode særlig knyttet til Fyn og især til *Odense*, hvor en Skare dygtige Mænd samledes om ham.

Til Belysning af hans Gjærning som Lensmand er blandt andet et rigeligt Materiale opbevaret i de talrige kongelige Breve, der sendtes ham til Dalum eller Odensegård[1]. De tale om en broget Blanding af Forretninger, vigtige og ubetydelige, ofte for vore Øjne højst besynderlige som Gjenstande for Hovedadministrationens Korrespondance. Men det er jo bekjendt, at Kong Christian den fjerde blandede sig i de mærkværdigste Petitesser. — Her er Breve, der meddele de nye Love, regulerer deres Håndhævelse, bestemmer om Lensgodsets Bestyrelse, om Taxeringer m. H. til Krigsbidrag og Krigstjeneste, om Skatteforhold og Væbningsforhold, om Foretagender til Handels og Erhvervs Fremme, om Sikringer mod Hungersnød ved Udførselsforbud etc. etc., men et lignende Kongebrev beordrer Lensmanden Tilsynet med, hvor mange Tommer brede Bondervognene må være!

Hertil kom talrige *gejstlige* Jurisdictionsforretninger[2], der på den Tid lå ind under Lensmanden: Sager om Stridigheder mellem Præster, om Ægteskabsforhold, om Sædelighed, om Trolddom, om Signen og Manen, om Ordninger af Kirkernes pecuniære Forhold, om Bygning af Kirker (Rosenkrantz reddede således St. Knuds Kirke, da den truedes med Ødelæggelse på Grund af Forfaldenhed), og Småting som Fordeling af Stolestader, den stadige Gjenstand for Menighedskævlerier. Af største Betydning var Lensmandens Indflydelse på *Skoleforhold, Hospitalsindretninger* og lignende Barmhjærtighedsgjærninger. — Samme År, Rosenkrantz flyttede til Odensegård som Stiftslensmand, udkom Forordningen om *Provstemoderne* som fast Institution under denne Embedsmands Præsidium[3]. Her holdtes Justits to Gange årlig over Præster og Degne, kirkelige Domme om Band og Absolution idømtes eller prøvedes, og hvor borgerlige Straffe

[1] Afskrifter i *Ny kgl. S.* 2091. 4. »Rosenkrantziana« Vol. 1—2. (19—21 Pakke). — [2] Talrige Exp. i »*Rosenkrantziana*« 19. Pakke n. 13, 15, 16, 19, 28, 35, 39, 43. 20. Pakke 15, 26 o. s. v. jfr. *Krh. Saml.* III 5. 589. En Ægteskabssag (H. R.' originale Brev) i *Saml. til danske Adels Historie,* Fasc. 19. Pars 2. 85 (Rigsarkivet). I et meget betegnende Brev fra H. R. til Kansleren 5/4 26 (BECHERS Sml. til Personalia) frabeder han sig tilsendt skidne Sager til Dom. »Du kjender mit Ingenium«! — [3] RØRDAM: *Dsk. Kirkelove* III 69.

nødvendiggjordes, henvistes Sagerne til den verdslige Øvrighed. — I Biskop Hans Mikkelsens Diarium[1] har vi opbevaret ikke få Exempler på Forretninger, som Rosenkrantz og Biskoppen i Forening deltog i.

Til Orientering i den interessante politiske Situation[2], som forelå under Rosenkrantz' Rigsrådstid, erindre vi om, at han tiltrådte sin nye Virksomhed Året for den store Religionskrig brød løs i Tyskland. Det er på den ene Side Forholdene i *Tyskland* og de protestantiske Magters Optræden og Stilling overfor dette Røre, der stadig tog til i Voldsomhed, på den anden Side Forholdet til *Sverrig*, overfor hvilken Stat man nylig i den heldig endte Kalmarkrig havde givet sine Følelser Luft, som især tiltrækker sig Opmærksomheden. Følge vi Forhandlingerne i Rigsrådet, se vi dem også i fremtrædende Grad behersket af disse to Spørgsmål. Overfor Sverrig møder vi stadig Mistro og et hemmelig Nag, især da Gustav Adolf begyndte at udfolde sine store Planer hinsides Østersøen. Spørgsmålet om »dominium maris Baltici« blev atter levende, og just det År, Rosenkrantz trådte ud af Rådet, talte man om det uundgåelige i en ny Krig med Sverrig[3]. I Rådet selv havde man vel, især af confessionelle Hensyn, en vis Sympathi for den store Konge, men Christian den 4des Misundelse gjorde alle Tilnærmelser fra Gustav Adolfs Side om en fælles Optræden for den protestantiske Sag resultatsløse. Som Svar på Danmarks modvillige Stemning står den store svenske Statsmand Axel Oxenstiernas vidtgående Planer om Danmarks Sønderdeling, dengang da Kejserens Overmagt truede Landet hårdest. — Den Alliance, som blandt andet Øresundstolden skabte mellem *Holland* og Sverrig, gjorde naturligvis ikke Forholdene bedre mellem Naborigerne.

Under denne Uenighed mellem de større lutherske Magter, og med Splittelsen mellem Protestanterne i Tyskland for Øje, var det mere end misligt, at Christian den fjerde absolut vilde blande sig i Striden. — Blot få År for Krigens Udbrud var der

[1] *Saml. til Fyns Hist. og Topografi.* V—VII. — [2] Fridericia: Danmarks ydre polit. Historie I og Erslev: Stændermødernes og Rigsrådets Historie. — [3] Fridericia, I. S. 23.

af den højtansete reformerte Theolog PAREUS gjort et indtrængende Forsøg på at samle de to protestantiske Konfessioner på fælles Grund. Hans *Irenicum* (1614) afvistes af Lutheranerne, ja det syntes, at de fromme Formaninger[1], der kom fra jesuitisk Side til de »dyrebare lutherske Brødre«, om ikke at slutte sig til Kalvinisterne, disse moderne Grundkættere, kun frugtede alt for godt. Den indflydelsesrige Overhofpræst i Dresden HÖE v. HÖENEGG holdt ikke blot ikke Kurfyrsten af Sachsen borte fra hans Trosfæller, men arbejdede ivrig med på at rejse den Stemning, at man gjorde bedre i at slutte sig til de pavelige end til Kalvinisterne, — noget som nok fra kejserlig Side betaltes ham i klingende Mønt[2]. POLYCARP LEYSERS gamle Bog fra 1602, om »hvorfor man hellere må have Samfund med Papister end med Kalvinister[3]«, — besvaret til Fordel for førstnævnte, skjønt de udtrykkelig betegnes som den vesterlandske Antikrist (!)[4] —, optryktes igjen 1620 med et anbefalende Missive af Höe. Man glædede sig ligefrem i visse lutherske Kredse over Protestantismens Undergang i Bøhmen — det var jo kun Reformerte, det gik ud over endnu.

Med klar Forståelse af Situationen gjorde det danske Rigsråd alt, for at holde Kongen tilbage fra denne farlige Ild[5]. Men Christian den 4de, hvem Hensynet til Sønnernes anstændige Forsørgelse trykkede, fandt Tiden passende til at gjøre Affærer i Tyskland, — Laurbærkransen som protestantisk Helt fristede vel også. Rådet var langtfra blindt eller ufølsomt for Protestantismens Fare. Allerede 1618 varer det mod »papistiske consilia et præparatoria«; man skal agte, »hvorvidt de ere in vicinia og hvad practisering daglig øves«. Men det kjendte Landets Hjælpekilder og Fjendens Magt, og som Hovedsynspunkt holdt det fast ved, at det ingen *ren* Religionskrig var. Var det så, var man ganske vist »for Gud *pligtig*« at gribe til Våben[6]. En Hjælp, der er lovet den nedersachsiske Kreds, ængster derfor Rådet

[1] GIESELER: Lehrbuch III. 2. 460. — [2] G. FRANK: Gesch. der prot. Theol. I 333—5. GIESELER III 1. 420. — [3] THOLUCK: Lebenszeugen S. 258. — [4] Naturligvis må man her ikke glemme, at Kalvinisterne ved deres Adskillelse af de to Naturer i Kristus havde bidraget mægtig til Tyrkernes Fremme (!) — [5] ERSLEV I 239. 267. 283 o. s. v. Der tales også om Kongens store Misfornøjelse med Rådet (f. Exp. Worms Brev 13/2 1618 i RØRDAM: Monumenta II 718—19). — [6] ERSLEV I 267.

højlig, det ønsker Tropperne tilbagekaldt i al Stilhed: »det er ikke tilrådeligt at mænge sig videre derudi . . ., ne in nos *merite* hostes concitemus«; om end »den extreme necessitas« kunde synes at være for Hånden, må man dog være varsomme[1].

I Tyskland fulgtes Danmarks Forholdsregler med naturlig Spænding af Protestanterne, men endnu 1623 mente man *ikke*, at Kongen vilde blande sig i Sagerne, »weil die dennemärkische Reichsräthe nicht dahin incliniren«[2]. Flere af Rådet sagdes at have ligefrem kejserlige Sympathier, men det er dog sikkert, at adskillige havde inderlig Følelse for den protestantiske Sag, og vilde sætte Hensynet til den »sande Religions Pericliteren« over alt andet, de ønskede blot nogen Sikkerhed og navnlig den naturlige Sammenslutning med den svenske Konge, hvis virkelig kirkelige Sans de påagtede. Denne Rådets Stilling måtte imidlertid medføre et vist, uhyggelig spændt Forhold til Kongen, og man har interessante Indberetninger fra de svenske Agenter i Danmark herom.

Et politisk Spørgsmål for sig var Forholdet overfor den *holsten-gottorpske* Hertug. Kong Christians Forhold som Hertug i Slesvig-Holsten vedrørte ikke Rigsrådet, men var selvfølgelig alligevel af største Betydning for Kongeriget. Dette kom så stærkt frem under den ulykkelige tyske Krig, hvor Rådet forgæves søgte at dække sig bag, at Kongen af Danmark intet havde at gjøre med, hvad Christian den 4de som Hertug af Holsten havde begyndt. De to Hovedmagthavere i Hertugdømmerne havde for Resten idelige Kævlerier indbyrdes, som Rådet stadig havde svært ved at hjælpe til at klare. Dog bragte de urolige tyske Forhold en Udvidelse af den gjensides Forsvarsunion mellem Kongeriget og Fyrstendømmerne i Stand, og ved Freden i Lybæk var Hertug Frederik d. 3djes Mellemkomst til Gavn for Danmark.

Holger Rosenkrantz' *politiske* Indflydelse har vist aldrig været synderlig stor, han havde intet fremtrædende Statsmandssnille, og hans Interesser var vendte mod andre Felter. Det synes dog af flere Momenter at fremgå, at han havde *svenske* Sympathier, og hans hele Anskuelse henviste ham til deres Parti, der ønskede en Sammenslutning af de protestantiske Magter. Trods sin politiske Tilbagetrukkenhed kom han dog til at deltage

[1] *Ib.* I 364—78. — [2] I et samtidigt Flyveskrift: Erslev, I 400.

i flere *politiske Sendelser.* Den berømte MEURSIUS siger 1623, at Rosenkrantz havde deltaget i 12 Legationer til Konger, Fyrster og Stater[1].

I Begyndelsen af November 1618 deltog Rosenkrantz med flere danske Råder i et Møde i *Segeberg* i Anledning af de langsommelige *svabstedske* Stridigheder; på Hjemvejen skulde de tillige jævne nogen Kævl mellem Hertug Frederik og Adelen angående Fiskeri[2]. 20/1 1619 træffe vi ham med fire andre Råder i *Halmstad,* for at modtage Restbeløbet af de Penge, Sverrig betalte for Elfsborgs Indløsning, og da Kong Christian havde besluttet sig til et Grænsemøde med Gustav Adolf fik de samme Råder Befaling til at være i *Ulfsbæk* 27/1 1619, for at assistere ham dér. Vi har endnu bevaret Rosenkrantz' Concept til Rådets Betænkninger ved Mødet, som først kom i Stand i Slutningen af Februar. Han var med til at modtage den svenske Konge ved Grænsen. — I Juni til September 1619 deltog han i nye Forhandlinger om den svabstedske Sag i *Rødemis*, og Marts 1620 forhandlede han i Holsten med Hertug Frederik angående Striden med Hamburg[3].

Vigtigere var dog hans Repræsentation af Christian den fjerde ved Gustav Adolfs Bryllup sidst på Året. I October 1620 udstedtes hans Kreditiv til den svenske Konge, Dronningemoderen og Prinsesse Marie Eleonora. Den 1. November afrejste han fra Kjøbenhavn med et lille Følge, rigt udstyret med Klenodier og Gaver. Han har selv ført en Rejsejournal[4], som fortæller os om al den Udmærkelse, der blev ham til Del under Sendelsen. Allerede ved Grænsen modtoges han med kongelige Æresbevisninger, igjennem Landet ledsagede en Æresvagt ham, og i Byerne lød Salver og Løsen ved hans Komme. Ved Bud holdt han stadig Kansleren à jour med, hvad han foretog sig, fik også tilsendt flere Penge og en Guldkjæde til. Rejsen gik langsomt og sindig for sig, men Statholderen fra Jønkøping, der modtog ham ved Grænsen, meddelte ham, at Gustav Adolf

[1] Fortalen til »*Pisistratus*«, Leiden 1623. — [2] ERSLEV I 259. — [3] 13/3 1620 fik han Instrux, ERSLEV I 306. — [4] (Hyltén Cavallius) *Svensk hist. Magazin* 1849. S. 5—14. — Creditiverne til Kongen og Churfyrstinden i *Rigsarkivet.* (Ausländ. Corr. Protokol 1620). Om de medbragte Gaver jfr. *Registranter* XXII n. 205.

læmpede sit Bryllup efter hans Ankomsttid. Undervejs arrangerede Statholderne Jagter til hans Underholdning. Den 13. November noterer han, at han besâ Birgittes Kloster og Kirke i Vadstena. Ved Ankomsten til Svennevad modtoges han af Repræsentanter for Enkedronningen og Hertug Carl Filip med Følge af Adelsmænd, der holdtes Taler med efterfølgende Gallataffel i Præsteboligen, »hvor alt var helt magnifique tilredt både med Kammer og Mad« (28 Retter og 16 Konfektskåle noteres). Fyrsternes Skål udbragtes. Nu steg Pragten, eftersom man nærmede sig Rigets Centrum. I Ørebro »loseredes« han i Dronningens Gemak, »statlig udfliet med Tapizeri og statlig opredt Seng med Fløjels Omhæng, Silkedyner og statlig udsyede Lagen, Fløjel på Bordet, Sølvbrikken« (32 Retter og 16 Konfektskåle!). Man mærker, at der skulde aflægges nøjagtigt Regnskab om, hvorvidt der var vist Kongens Repræsentant den sømmelige Ære. Man passerede så den tillagte Hjelmarn, drog over Arboga til Kjøbing, hvor Kongen sendte ham først 6 grå siden 6 brune Heste til Disposition.

Det var Bestemmelsen, at han skulde deltage i Kongens Indtog i Stokholm, ridende på hans højre Side, og siden med Hertug Carl Filip ledsage Bruden til hendes Kammer. Angående Indridningen gjorde Rosenkrantz Vanskeligheder, da hans Instrux lød på, at han først skulde søge Audiens, dog ordnedes dette til begge Parters Tilfredsstillelse. Den 25. November foregik Indtoget. En halv Mil før Byen mødte han Kongen, »der først red til Brudens Vogn, dér holdt Oration ved Kansleren, red siden til mig, stod af Hesten, hvor jeg og strax stod af Hesten, og exciperede mig først selv ved Hånden, og siden Oration ved Kansleren. Vare begge tecto capite. Jeg svarede kortelig og refererede på Audientio.« På højre Hånd af Kongen red han så ind i Byen. Ved Slotstrappen modtoges han af Enkedronningen, Churfyrstinden og hendes Søster og »det ganske Fruentimmer«. »Hvor jeg fik Enkedronningens, Churfyrstindens og Systerens Hånd«. Nu fulgte han og Hertug Carl Filip Bruden til hendes Kammer under en Himmel, Kongen gik foran under en anden. Selv ledtes Rosenkrantz derpå til sit Værelse af Hertugen og de øverste Embedsmænd. Efter Måltidet stedtes han til Audiens for Kongen, Rådet og en stor Skare Adelsmænd.

»Der jeg kom til Kongen, tilbød han mig at sidde, men jeg blev stående der lige hos ham op til Stolen, og dér holdt min Tale. Kansleren svarede mig, hvorefter jeg tog min Afsked«[1].

Strax derpå foregik Audiensen hos Enkedronningen og de andre høje Personer. De følgende Dage deltog han i Festlighederne; stadig vistes ham kongelig Ære. Den 2den December begærede han sin Afsked, men Kongen var syg, så han næppe kunde skrive sit Navn under Recreditivet, hvorfor han havde befalet Kansleren, at »give mig gode Nat«. Denne holdt da atter Tale i Kongens Navn til ham, overrakte Kongens Gaver, de øvrige Gaver uddeltes, hvorpå Rosenkrantz fik Afskedsvisit hos Enkedronningen og Churfyrstinden. Her trak Samtalen så længe ud, at han fulgte Kongens Opfordring om ikke at rejse den Dag. Aftenen tilbragte han da alene med den svenske Adelsmand Nicolaus Belov, og han noterer, at de samtalede om religiøse Emner.

Hjemrejsen foregik naturligvis med samme Æresbevisninger som Udrejsen. Statholder Gabriel Oxenstierna ledsagede ham med Rytteri et Stykke udenfor Byen, holdt Afskedstale, og med »gratiarum actione, resalutatione et excusatione« skiltes man højtidelig.

Rosenkrantz' Journal giver et lille interessant Tidsbillede, desværre er den kortfattet; hist og her får han dog Lejlighed til at indflette Småbemærkninger, der vidne om hans specielle Interesser. Omhyggelig er noteret, at han hver Søndag overværede Gudstjenesten. Da han på Hjemvejen beser den smukke Bispekirke i Linkøping bemærker han, at Daniel Rantzov skånede den.

Denne Sendelse må betragtes som et Tegn på den Yndest, Christian den 4de viste Rosenkrantz i disse År. Det var ingen Lejlighed, hvor der krævedes politisk Dygtighed, men repræsentativ Evne, og den besad han til Fulde. Den hæderkronede Poeta laureatus, Comes palatinus p. p. Willichius Westhovius benyttede da også Lejligheden, til i et episk Digt at lade Pallas selv fortælle Sverrig Rosenkrantz' Pris[2]. Det er sikkert korrekt, hvad

[1] H. R.' Tale til Kongen (på dansk), til Enkedronningen (på dansk) og til de tyske Fyrstinder (på tysk) findes i *Rigsarkivet. Dsk. Kongers Sml.* n. 84 b.—c. Her også hans Rejsejournal. — [2] Westhovii Poëmatum pars II. Rostochii 1621. p. 103.

en senere Forfatter siger, at Rosenkrantz »med største Pragt og Skikkelighed(!) beklædte Kongens Sted, så at Kongen deraf havde Ære, og han selv ved hans Hjemkomst deraf blev berømmet«[1]. Hans fine Dannelse og naturlige Veltalenhed[2], som ofte berømmes, måtte gjøre ham skikket ved en sådan Lejlighed. Hans vindende Væsen, trods en vis Alvor, kommer også til Syne i de Portraiter af ham fra den senere Mandsalder, som ere bevarede. — Den 15. December var han atter i Danmark og aflagde Regnskab for Sendelsen. Regnskabet forsvandt i Rentekammeret, og først 1633 fik han Kvittering for de Penge og Klenodier, der var uddelt på Rejsen[3].

I Anledning af Underhandlingerne med *Generalstaterne* var Rosenkrantz og Jacob Ulfeldt i September 1621 sendt til Møde i *Lüneburg* og *Bremen*. Det første blev måske ikke til noget, og det sidste bragte i al Fald ingen Resultater. Forhandlingerne var grundige nok (fra $^{14}/_{8}$—$^{30}/_{9}$). Kansleren Friis tilskrev dem om Kongens Tilfredshed med deres Tjeneste og bad dem drage Nytte af den begyndende Misforståelse mellem »Staterne« og England[4].

I 1623 var Rosenkrantz med ved Forhandlingerne om Udvidelsen af Unionen med Hertugdømmerne. De førte til det ønskede Resultat, og $^{9}/_{5}$ afsluttedes i *Rendsburg* »den udvidede Union« om gjensidig Krigshjælp; den følgende Herredag i Kjøbenhavn stadfæstede den. Atter i 1624 var Rosenkrantz på Sending i Holsten[5].

Det kan også bemærkes, at Rosenkrantz gjentagne Gange vicarierede for *Rigskansleren*, når denne var fraværende. Således blev i 1618, 1620, 1621 og 1623 Rigsseglet overgivet i hans Forvaring.

---

[1] Slange: Chr. 4.' Historie S. 451. — [2] Mentzer i Dedikationen til de kbh. Prof. af *Trias Disputationum* 1621. — [3] Erslev I 307, Anm. — [4] Erslev I 333. Da Kanslerens Brev er dateret $^{13}/_{8}$ 21 Kbh. og omtaler en modtaget Redegjørelse fra de 2 Gesandter, er det dog tvivlsomt, om Erslev har Ret i, at Lüneburgermødet ikke blev holdt. — Brevet findes i »*Rosenkrantziana*« Pakke 20 n. '50. — [5] Erslev I 434, Anm. mistvivler om Udførelsen deraf, men at H. R. i det mindste har været i Fyrstendømmerne 1624 fremgår af *Breve* n. 119 (c. Nov. 24).

Det er en tilbagetrædende Rolle, Rosenkrantz spiller m. H. til den egentlige Politik, hans Betydning ligger på andre Punkter vedrørende den *indre Statsforvaltning*. Vi sigte her især til hans Arbejde for *Skolen, Universitetet og Kirken*. Naturligvis anviste hans Gjærning ham også Beskæftigelse med Spørgsmål af anden Art, vi minde således blot om den ret ubehagelige Rejse, han i Sommeren 1618 måtte foretage til *Bornholm* og *Gulland* med Ivar Jul[1]. Rosenkrantz var just syg, da det kgl. Brev kom, og skrev til Kansleren, at han var så medtaget, at han ikke kunde tage Klæder på Kroppen. Legemet var oversået med vable-agtig Udslet, som pinte heftig, og den venstre Arm var hårdt angreben[2]. Alligevel rejste han i Slutningen af Juli. 24. Juli ankom man til Bornholm, holdt Retterting den 29. Juli til 1. August, hvorpå Rejsen gik videre til Gulland, hvor der også holdtes Retterting. Men Rejsen havde et andet, mindre hyggeligt Mål: at undersøge selve Lensmandens, Ditlev Holks Forhold. Han havde begået forskjellige Underslæb og Uretfærdigheder, taget mod Bestikkelser o. s. v. Gulland var desuden et Slags Forvisningssted for mindre heldige Subjecter, så her har vist været en Del at efterse. Det trak derfor ud med Hjemrejsen, der først skete 2. September, og de følgende Måneder har Rosenkrantz endnu været optaget af Sagen. Har han opdaget mere, end han vil være ved? I al Fald får han Juleaften et kongeligt Brev om at erklære sig »kategorice« om disse Punkter, »anseendis vi eder derfore tilforn vort Land Gotland have obligeret«[3].

Overhovedet lod Rigsrådsbestillingen ikke Indehaverne ligge på den lade Side, forefaldt der ingen Rejser eller Møder, var der altid et og andet at arbejde på hjemme for Exp. Regnskabseftersyn eller lignende. Således fik han i December 1624 et Rentekammerregnskab tilsendt, for at afgive Betænkning om Forbedringer, så at gammel Skik og Orden atter kunde gjenoprettes eller ny Ordning indføres, »for at forekomme al Suspition«.

Imidlertid er det dog især ved de Reformer, man ønskede indført i Skole og Kirke, vi spore hans Medvirkning, et Virkefelt, hvor han selvfølgelig også stod som selvskreven Medarbejder.

[1] Erslev I 242—3. — [2] *Breve* n. 58. 1/7 1618. — [3] *Rosenkrantziana* Pakke 19 n. 49 (24/12 18 Antvorskov).

Idet vi da vende os til *Skolen* først, vil det være af Betydning at kaste et Blik på det Røre, der siden Århundredets Begyndelse uafbrudt herskede i den pædagogiske Verden.

En tilfredsstillende historisk Skildring af *Udviklingsgangen i det protestantiske Latinskolevæsen* savnes endnu. Trods de fortrinlige Bidrag, som f. Exp. Tyskeren PAULSEN har givet i sin *Geschichte des gelehrten Unterrichts* (1885), hvor han især uden forudfattede Meninger bestræber sig for at vurdere Undervisningens Methoder efter *Datidens* Uddannelseskrav og Idealer, bortset fra vor Tids Syn på Sagerne, er Fremstillingen for vor Periodes Vedkommende ikke fyldestgjørende, blandt andet fordi han ikke i dette vigtige Spørgsmål påviser *Ramismens* Indflydelse, en Retning, hvis Betydning vore hjemlige Forfattere[1] forlængst har forstået at vurdere, og som allerede Tholuck tog Hensyn til.

Der hersker Enighed om, at Datiden var klar over, at der måtte læres *mere* og læres *bedre* i Skolen. Den overvejende Vægt, som Uddannelsesmålet måtte lægge på det theologiske Studium på Universiteterne, nødvendiggjorde bedre Skolekundskaber, særlig i *Sprog* ɔ: ikke blot i Latin, men også i Græsk og om muligt i Hebraisk. — At der samtidig spores en Nedgang i de specielt humanistiske *Universitets*studier og ikke mindst i Interessen for den græske Literatur, hænger sammen med, at med de ældre Humanister uddøde Troen på virkelig *fortsat Liv* af den klassiske Kultur. Oldtiden og dens Literatur bliver nu Gjenstand for samme Studium som de sjældne og dyrebare Skatte i et antikt Raritetskabinet, hvilke man dog altid står personlig køligere overfor[2]. Nu er det særlig den rent propædeutiske Sprogkundskab med Theologien for Øje, der tales om. — Tillige krævedes siden Ramus' Optræden stærkere og stærkere, at *Børne*undervisningen skulde omfatte de exacte, *mathematiske* Discipliner. Med andre Ord, Tendensen går henimod, at Børneskolen skal omfatte ikke blot det gamle Trivium, men tillige

[1] GJELLERUP: Jersin. PALUDAN: Renaissancebevægelsen. HEEGÅRD: Om Opdragelse II. — [2] Jfr. PAULSEN p. 307 fg. (Caselius' Ord p. 323).

Kvadrivium, selvfølgelig i moderniseret Form, forat *Skjellet* mellem Skolens Elementarundervisning og den videnskabelige Universitetsdannelse kan fæstes, og Universitetet ikke som tidligere hæmmes i sit Arbejde ved at måtte gjøre Skolegjærning (jfr. S. 4).

Men man var også klar over, at der måtte læres *bedre* i Skolen. Elevernes Forståelse af de bestående Discipliner skulde sikres ved, at Undervisningen simplificeredes, og Fagene først og fremmest lagdes til Rette for Børnene efter deres *Fatteevne*, uden at de Resultater, man hidtil havde nået med de dygtige i al Fald, behøvede at forringes. Her dukker da Fordringerne om *Modersmålets* Stilling i Skolen op, og der lyder Røster om den såkaldte »*Naturmethode*« for Tilegnelsen af de fremmede Sprog. — Endnu kommer hertil Bestræbelserne for Befæstelsen af Religionsundervisningen, ofte fremsatte af *confessionel* Iver eller af antihumanistisk Skyhed.

Man står imidlertid noget uklar overfor, fra hvilke Sider disse Fordringer og især de sidste først lyde. At de *ikke* først kom frem hos Comenius eller hans Forløber Ratke, er anerkjendt og tydeligt nok. De kan da heller ikke ses som en Frugt af Bacons Filosofi. Hvor stor reel Betydning end den engelske Filosofi med dens Empirisme, dens experimenterende Undersøgelser af Naturen og Krav om induktiv vunden Erkjendelse af Tingenes Årsager har haft for Opdragelsen, især siden Loches Undersøgelser af den menneskelige Erkjendelse, er det dog klart, at det er Reformtankerne hos Ramus, vi her må vende os til, så meget mere, som *han* allerede havde appliceret dem på Undervisningen (S. 13).

Vi har imidlertid haft Lejlighed til at se (S. 64), at der i strængt *aristoteliske* Kredse var udtalt klart og endog med de Ord, Loche langt senere benyttede, et *realistisk* Erkjendelsesprincip[1]. Hos Cramers gamle Kammerat, den senere Rostokkertheolog, Eilhardt Lubin møder vi også en tidlig Forståelse af alle de Følger, denne Opfattelse kunde medføre på Opdragelsesmethoden. Lubin og Cramer stode i livlig Forbindelse. Om imidlertid Lubins pædagogiske Fremsyn skyldes Cramers theoretiske Udviklinger, er måske tvivlsomt. Snarere ere de vel voxede

[1] En dansk Ramist Andreas Krag hævder også en sensualistisk Erkjendelsestheori. Paludan: Renaissance S. 56.

frem af den Forståelse, Praxis giver. For Resten havde Lubin også i sine unge Dage været Platonist, noget der kan tyde på Studier hos Ramus. Lubin peger imidlertid i Fortalen til »*Novum Testamentum*«[1] tilbage på Erfaringer og Anvisninger, han har draget frem for 20 År siden. Hvad han siger, har så meget større Interesse for os, som vi véd, at han stod i livlig Forbindelse med vore hjemlige Videnskabsmænd. Han gjør opmærksom på de *særlige Krav*, Barnets Fatteevne stiller; fordrer, at man begynder med simple Elementer og sikrer sig Barnets Forståelse i Modersmålet, der jo er Midlet til al øvrig Tilegnelse, dernæst går frem efter sammenhængende Principer, har ensartet affattede Lærebøger, benytter *Sansningen* ved Undervisningen (stor Tavle, Anskuelsesbilleder), så at Tilegnelsen ikke sker på Autoritet, men på Forståelse (Indsigt før Hukommelsesarbejdet), ja endog ved Undervisningen tager Hensyn til Elevens Lyst, fremmer den ved Belønninger af Ære eller Præmier og afskaffer Slag og Prygl, — Tanker som forovrigt kjendtes fra Jesuitskolerne. — Især kritiserede Lubin Sprogundervisningen med dens ubrugelige Regler og Undtagelser uden Exempler, dens Indproppen af abstrakte Begreber i Børns Hjærner, der endnu ikke kjender de konkrete Fænomener, og dens Gjennemgang af Oldtidsskrifter, der kræve Mands Vid for at forstås og er affattede for uddannede voxne. Han forlanger passende Skolebøger og først og fremmest en »Orbis pictus«.

Vi har talt om de ramistiske *Giessner*professorers Iver for lignende Reformtanker. Særlig af Sprogundervisningen tog dette nye lutherske Universitet sig. Det var Orientalisten Helvicus og *Mathematikeren* Jungius her, der en Tid lang understøttede Ratke, da han begyndte sit Stormløb mod den gamle »Lærekunst«. Sammenligner man imidlertid såvel dennes som Helvicus' mystiske Tale om »Naturmethoden« for Sprogtilegnelse (jfr. S. 145—46) med Lubins sunde Betragtninger, vil man blive en betydelig Forskjel var. Især hos Ratke kommer det mystiske mærkelig frem. Han kan ikke *skrive* om Methoden, den må læres i *Praxis* på 8—10 Dage, derefter vil man i 1/2 År såvel gamle som unge, Kvinder og Børn lære et *hvilketsomhelst* Sprog *fuldkomment*, ikke

[1] Udgave: Rostochii 1626. 4. *Fortalen* dateret 18/3 1614. Paulsen peger også på Lubin som Ratkes og Comenius' Forløber S. 317.

stykkevis og således, at man både kan *tale* og *skrive* det(!). Han lærer Folk Sprog efter sin Methode, *inden* de har lært ét *Ord* udenad deraf, og al *Memorering er forbudt.* Ja Sprogindsigten *forplantes* endog(!!)[1]. Dette Fantasteri skyldes dels Troen på, at *alle* Sprog hænge meget nøje sammen og har Hebraisk til Grundsprog, når man da kigger bag Babelsforvirringens Slør, og lærer det constitutive i alle Sprog af det hebraiske, går alt øvrigt som Fod i Hose. Men især hænger det dog sammen med en Opfattelse af *medfødte Ideer,* som vor Tid ikke længere kjender. Hvorfor skulde man ikke kunne påstå, at et tillært Sprog — og vel at mærke lært efter Naturmethoden, — kunde forplantes, når dog »lærde Mænd« i fuld Alvor kunde antage, at Caspar Bartholin havde *medfødt* Kundskab i det hebraiske Sprog[2]. — Man forstår, hvilken rensende Betydning det kunde have for Undervisningsprinciperne, at sådanne Ideers Tilstedeværelse ligefrem benægtedes.

Dommen om Ratke lyder for Resten meget forskjellig, men betragtes han »i Lys af sine egne Breve«, så mister han sin ideale Glans. Var han måske ingen ligefrem bedragerisk Humbugmager, så dog i det mindste en uklar Sværmer, der kunde repetere Angrebene på det bestående, og ellers sad inde med Drømme om en Idealskole, hvor kjærlige Lærere med specielle, pædagogiske Evner, opdrog Disciple af *alle* Stænder ved Påvirkning af Fantasien, og gjennem Naturmethoden lærte Børnene alle de tre slemme, nødvendige Sprog og andre gode Ting, medens Modersmålet dog stadig var Undervisningens Grundlag! Man forstår, at den Mand også tænkte på at bringe alle theolo-

[1] Brev til Prof. Buxtorf i Basel jfr. *Krause:* Wolfg. Ratichius oder Ratke im Lichte seiner & der Zeitgenossen Briefe. Leipzig 1872 p. 36. — [2] C. E. Brochmand: *Currus et equites Israelis* h. e. vita et mors C. Bartholini. Hafn. 1629. 8⁰. p. A 3v. Da Bartholin begyndte at tale, havde han et Sprog, som ikke var Omgivelsernes. Lærde Mænd, der hørte det, opdagede da, »at ikke få af Ordene var fuldstændig overensstemmende med Hebraisk«. »Lad nu *Platonikerne* bruge eller misbruge dette Vidnesbyrd, og hævde, at Sprog og Viden ikke så meget erhverves ved hårdt Arbejde, som medfødes; lad der også komme dem, som på dette Bevis bygge denne deres Mening, at Menneskene, overladte til sig selv og uden at lære et bestemt Sprog af nogen Lærer, vil ved Naturens Vejledning tale Hebraisk.« Brochmand vil ikke bestride disse gængse Meninger, men kun hævde, at Gud fra Fødslen af decideret havde bestemt B. for sin Kirke.

giske Stridigheder til Ende, ti hans »Institutionsværk« lærte alle — gamle, unge, Kvinder, Børn også her — Skriften i Grundsproget og dermed ret Indsigt i ægte apostolsk Lære, der igjen vilde forplantes videre til Slægten[1]!

Ratke vakte imidlertid umådelig Opsigt; det er med Rette sagt, at hvis de Forslag, han forelagde den tyske Rigsdag i 1612, var indbragt i en Forsamling nuomstunder, var de rolig spadseret i Papirskurven, han blev derimod bestormet af lærelystne; men vi har rigtignok også set, at de snart forlod ham skuffede.

Kom der nu således en Mængde »moderne« Tanker frem hos Folk af meget forskjellig Retning, medens man dog hele det 17de Århundrede igjennem stod famlende overfor Reformerne, så ligger den Tanke nær, — når man ikke vil nøjes med Henvisningen til, at »Tiden ikke var moden« (ti når Trangen føles almindelig og Tankerne ere udtalte, hvad klarer så den Henvisning) —, at først og fremmest *Personerne* selv, der bar Kravene frem *ikke* har besiddet praktisk pædagogisk Evne. At det var Tilfældet med mange, for Exp. med den uklare Ratke, er også sikkert. — Det forekommer mig, at der her er en interessant Parallel med det vigtige Spørgsmål om Theologiens Stilling til det kristelige Liv i Datiden. Hos Theologerne taltes der fortræffelig om Kristendommen også som praktisk Liv, og i Løbet af 17de Århundrede lyder det stadig: Theologien er *ikke* Theori, deri netop dens Forskjel fra anden Videnskabelighed, den er »habitus practicus« eller, som allerede Chemnitz sagde, »Sindets Hengivelse i de Ting, der er nødvendige til Frelse«[2], men kun få vakte sådant, eller blot beskreve det, fordi det simpelt hen stod småt til med deres egen Erfaring derom. Derfor står Pietismen stadig som en ny, vigtig Periode i Kirkehistorien, skjønt dens Tanker var udtalte langt før, og en Mand som Spener for Exp. er så lidet original; men den kristelige »Hengivelse« havde tidligere gemt sig i små Kredse eller i livstomme Definitioner. Først gjennem Erfaringen og de praktisk duelige Personligheder kan Theorierne vinde Magt over Sindene, sålænge Tankerne stå upersonlige, nytte de geniale Glimt lidet i deres Omgivelser af vildt Fantasteri eller som med Theologien af spidsfindigt Fornuftkløveri. — Men

[1] Paulsen S. 311 fg. — [2] *Hutterus redivivus* § 15 og Schmid: Dogmatik der evang.-luth. K. (1858) S. 3.

en væsenlig Grund til at Skolereformerne blev famlende, var naturligvis også det usikre psykologiske Kjendskab til Sjæleevnernes Ejendommelighed og Udvikling. Den Friskhed, hvormed Ramus ved Studium af Socrates bekæmpede Aristoteles som en given Autoritet, og til Dels for at drille hans svorne Tilhængere stillede den dybsindige Platon op ved Siden, var efterhånden forsvunden hos hans Tilhængere. Det var umuligt, at den gængse platoniske Lære om medfødte Ideer kunde danne et sundt Grundlag for Reformtankerne på Pædagogikens Område. Først da dette Grundlag selv undergik en Kritik og Gjennemarbejden, sluttede Skolereformerne sig til som den nødvendige og klare Konsekvens.

Vende vi os til de *hjemlige Skoleforhold*[1], så var det ligeledes *Ramister*, der *først* havde Øjnene åbne for Forbedringer. Dette var for så vidt mindre heldigt, som det Had, hvormed de stive Aristotelikere mødte alt, der mindede om Plato, let overførtes på selve de pædagogiske Reformer. Men vi må også vel påagte, at de *faktiske Forbedringer* herhjemme især formidledes ved *Aristotelikere.* Den Spænding, de to Partiers Forhold frembragte i Tyskland, fik aldrig noget nævneværdigt Sidestykke hos os. Lyskanders »Scriptores Danici« bemærker vel ved nogle kbh.ske Professorer, at de var »sectatores acerberrimi Rami«, men den Omstændighed, at Talsmanden for den strængere Orthodoxi, RESEN, var Platoniker, har formodentlig bidraget til at mildne den tyske Dom over Ramisterne som Calvinismens Håndlangere. — Et Vidnedsbyrd om Reformbevægelsens Magt er allerede *Skoleordningen af 1604,* der optager *Græsk, Hebraisk, Arithmetik* og *Geometri* som faste Undervisningsfag på Skoleplanen. Denne Forordning er dog sikkert ikke blevet gjennemført, alene af Mangel på Skolebøger — og Lærere[2].

Selv Modersmålets Ret forfægtedes, og fra RESENS Hånd foreligge *danske* Undervisningsbøger. — Ret Liv i Reformbevægelsen kom der dog først, da den livlige Forbindelse med *Giessner*-universitetet begyndte. Vi har tidligere påpeget den Betydning, Rosenkrantz har haft som Formidler ved en Skare dygtige unge

[1] Herom henvises en Gang for alle til GJELLERUP: Jersin, hvor de vigtigste Personer også omtales. — [2] PALUDAN: Renaiss. S. 119 mener, at den gjennemførtes, men Beviserne eller blot Vidnesbyrd derom mangle jfr. *Jersin* S. 88 Anm.

Danskes Studier dér. Forbindelsen med Giessen har sikkert bidraget til at trænge den filosofiske Modsætning tilbage, og påtrykke Reformerne et rettroende, kirkeligt Præg. Gik man til Giessen, måtte man jo i al Fald finde sig i Ramismen.

De Planer, som Rigsrådet drøftede angående Skolevæsnet i de År, H. Rosenkrantz beklædte sin høje Stilling, var særdeles omfattende. Dels ønskede man på Grund af de stadige Klager, som lød fra Universitetet om Russernes mangelfulde Fordannelse, at oprette særlige, *højere Stiftsskoler, Kollegier* eller *Gymnasier,* hvor de unge kunde fortsætte deres Studier fra Trivialskolen og gjennemgå et propædeutisk Kursus, så at Universitetets Studier ikke kom til at ligge dem for højt; dels ønskede man en særlig *Skole for de unge Adelsfolk,* hvori de kunde opnå den Færdighed både i boglige Sysler og i ridderlig Høviskhed, som ellers erhvervedes med overordentlig Bekostning gjennem udstrakte Udenlandsrejser, fra hvilke Fædrene så ofte så de unge Mænd vende hjem, ødelagte på Legeme og Sjæl; og som Slutsten påtænktes en gjennemgribende Reformation af *Universitetets* Forhold og ikke mindst af de theologiske Studier, da det var vitterligt, at Præsternes Kundskaber ikke blot var svage, men endogså uheldige for deres tilkommende Virksomhed, eftersom Kandidaterne kun besad Færdighed i Kontroversstridighederne.

Ved Rådsmødet i Begyndelsen af Marts 1620 på *Antvorskov* indeholdt den kongelige Proposition som niende Punkt Tilkjendegivelsen af, at der burde oprettes *Gymnasier* ved Stiftskolerne[1]. Rådet bifaldt fuldstændig disse Planer og henviste til Lund, Odense, Århus, Ribe og Trondhjem som passende Pladser for de udvidede Skoler. De bad Kongen, »ved nogen nødtørftig Undsætning sådan et saligt og christeligt Værk nådigst på Føde at ville befordre og forhjælpe« og helst »med det forderligste«. Imidlertid, hvor det gjaldt større Bekostninger, arbejdede man ikke »med det forderligste« på den Tid i Danmark. Planen var allerede åregammel, men måtte dog vente År endnu på sin Udførelse, og denne blev endda kun delvis. Den forrige Kansler, Kristen Friis til Borreby havde gjentagne Gange vist sin Interesse for Latinskolerne, og før sin Død foretog han de første Skridt til de større Skolers Fremme ved Ansættelse af Conrectorer.

[1] Erslev I 267. 275.

Hans Navne og Efterfølger, KRISTEN FRIIS til Kragerup tog imidlertid med Dygtighed Arbejdet op og fandt i sin Ven, Holger Rosenkrantz, en udmærket Støtte. At det var disse to Mænd, der tog sig af Skolesagen i Rådet, ses af Datidens stadige Omtale af dem under ét, når det drejer sig om Spørgsmål, der hører herhen. Planen om Gymnasierne blev da muligvis allerede fremsat i 1618[1]. Vist er det i al Fald, at WORM i et Par Breve fra 1619[2] skriver om de Skoler, der skal oprettes ved de tre første Capitler (Roskilde, Lund, Odense), og hver have 5 Professorer, hvilket han håber, vil blive Videnskaben til Fremme. Af den kongelige Befaling, der udgik i 1619 angående passende Skolebøger til Trivialskolerne og *Gymnasierne,* fremgår det også, at Planen havde været drøftet nogen Tid. Det bemærkes udtrykkelig heri, at Reformerne ønskes gjorte læmpelig, »efterdi vi dog nådigst haver betænkt, ilige Forandring snarere en Confusion end noget frugtbart at skulle udrette«[3].

Uden nye *Skolebøger* var dog Reformerne umulige. Disses Udarbejdelse betroedes nu Mænd af Rosenkrantz' nærmeste Kreds, nemlig Bispen HANS MIKKELSEN, Rector KNUD RICHARDSEN, Conrector SVEND PEDERSEN, alle af *Odense.* Dem overdroges de filologiske Hjælpemidler ved Undervisningen i de to klassiske Sprog. De filosofiske Lærebøger i Logik, Rhetorik, Physik, Metaphysik og Ethik forfattede Prof. CASPAR BARTHOLIN, der siden 1610 stod i skriftlig Forbindelse med Rosenkrantz, en Forbindelse der i disse År steg til Venskab. Dette forårsagede, at Rosenkrantz ligefrem blev Medarbejder på de nye Bøger. Bartholin korresponderede livlig med ham om disse Arbejder, hvis Udgivelse tog en Række År. I 1619 høre vi, snart efter den kgl. Ordres Udfærdigelse, at han har Rhetoriken næsten færdig, Læren om *Troperne har han fremsat efter Rosenkrantz' Opfattelse,* hvis Navn han også anfører, som sin »Thales«[4]. Bogen udkom dog først i 1622[5], og vi finde ganske rigtig, at

[1] GJELLERUP: S. 65 fg. WINDING, som anføres som Kilde, nævner ingen dateret Forordning, og i Rigsrådets Forhandlinger omtales Gymnasierne først 1620 (jfr. Erslev). THURA anfører Winding som Kilde. Imidlertid er det sikkert, at Planen omtales 1619. — [2] *Wormii Epistolæ* I S. 15. 41. — [3] *Dske Kirkelove* III S. 69. — [4] *Breve* n. 62. — [5] På kgl. Bibl. findes et Exp. fra 1623. Fort. dateret 1/2 22. Imidlertid angiver WORMS Lexicon en Udg. af 22. Formentlig er Udg. 23 et Optryk. Bartholins »Oratoria« (Fort. dat. 30/1 22) udkom 1622.

Bartholin i Fortalen, hvor han gjør Rede for sine Kilder, først og fremmest anfører, at Læseren »skylder dette nye og ægte Fundament om Troperne til Rosenkrantz, som vilde meddele mig og dig det af sit uudtømmelige Visdomsforråd«. Stykket om Troperne udgjør 10 Cap. af den første »almindelige Del«, hvori »den indre Tale« behandles på en Måde, der tydelig viser Afhængighed af de Tanker, der blandt andet udtaltes i Afhandlingen om 1. Cor. 2. — I øvrigt nævner Bartholin ved samme Lejlighed CHRISTIAN FRIIS og H. ROSENKRANTZ Side om Side som de to, der fremmede Skolesagen.

Rosenkrantz' Indflydelse på Bartholins Skolebøger fremgår også af et senere Brev[1], hvori denne beder om at få sendt hans »*Delineatio Metaphysica*« til Brug for Udarbejdelsen af den nye Metaphysik. Denne Bog udkom først 1629; den havde været færdig længe, men Bogtrykkeren vilde ikke begynde på Trykningen[2]. Der bemærkes vel intet i dens Fortale om en sådan Benyttelse, men de opstillede Principer vise de to Mænds åndelige Overensstemmelse. — Som en Afbetaling på den Gjæld, hvori Bartholin stod til Rosenkrantz, tilegnede han 1625 tre af dennes Sønner sin lille Rhetorik og Oratorie, beregnet på Trivialskolen[3].

Ved Bartholins Skolebøger, især Logiken og Metaphysiken, *sejrede* ARISTOTELES' *Filosofi endelig i Skolerne* og blev for lang Tid ubestridt toneangivende. Bartholin havde allerede i »Janitores logici bini« vist sig som decideret Antiramist, og han blev ved at holde sig til Aristoteles, skjønt han kritiserede ham i Enkeltheder. Det blev, som bemærket, Aristotelikere, der gjennemførte Reformerne her hjemme, om end i ændret Skikkelse.

Hvad angår de øvrige, sproglige Skolebøger, minde vi blot

[1] *Breve* n. 130 fra 1625. — [2] *Krh. S.* 3. R. 2. 770. — [3] Af autoriserede Bøger, særlig udarbejdede for *Collegierne*, udgav B.: Oratoria, Rhetorica, Logica major (1625), Metaphysica major (1629); for *Skolerne:* Præcepta Rhetorica et Oratoria (1625), Præcepta Logica (1625). De andre for Collegierne bestemte Bøger: Enchiridion Ethicum og Præcepta Physica (jfr. *Krh. Saml.* 3. R. 2. 707 fg.) blev ikke udarbejdede, kun nye Oplag af ældre Bøger foreligge. B.' Ønske om *kejserligt Privilegium* jfr. hans Korrespondance med den mægtige Hoë i Dresden (Breve i *Giessen* Ms. 114—15, jfr. et Brev fra Hoë til Meisner 2/9 23 i *Hamburg*). Bøgerne blev nemlig eftertrykte og endog forfalskede (jfr. Slutningsbemærkn. til Læseren i *Systema physicum* 1628). B. fik 1622 Kurfyrsten af Sachsens Privil., 1623 Kejserens. Jfr. *Krh. S.* 3. R. 2. 776 (det gjaldt de filosofiske Værker).

om, at Knud Richardsen døde 1621 uden at have fået den latinske Grammatik færdig. Hans Eftermand, Prof. Jersin, må dog have fundet det meste Forarbejde gjort, ti allerede i Sommeren 1622 kunde Bogen indsendes til Kanslerens og Konsistoriums Bedømmelse. Jersin har sikkert arbejdet i samme Ånd som Richardsen, i al Fald var jo begge Elever af Giessneren Helwig, og de af Jersin opstillede Undervisningsprinciper falde ganske i Tråd med de tyske Reformvenners. — Jersins *lille* Grammatik, der udkom 1623, dediceredes til Christian Friis og Erik Rosenkrantz som Sønner af de to Mænd, der ledede Reformerne[1]. De var netop i den Alder, hvori Bogen skulde benyttes, og det var da smukt og rimeligt, at de indviede Brugen af den. Året efter udkom den større Grammatik. De autoriseredes begge, trods den Storm, de vakte ikke blot hos Modstanderne af Reformerne, men også hos mere mådeholdne Tilhængere af dem. Skjønt Jersin havde arbejdet som en flink og konsekvent Pædagog, viste det sig her, som så ofte i dansk Historie, at Reformer må indføres lempelig. Det ovenanførte Kongebrev fik Ret, den »ilige Forandring« frembragte en Confusion[2], som de følgende Krigsår naturligvis ikke egnede sig til at hæve, og efter Krigen var flere ledende Mænd i Bevægelsen enten døde, trådt over i nye Forhold eller sat ud af Spillet.

Vende vi os nu til *Gymnasierne*, så bemærke vi først det umådelige Besvær, det kostede, at anvise tilstrækkeligt Gods til Oprettelsen af dem. De nye Professorer skulde lønnes, Rector og Conrector have nogen Godtgjørelse for den Extraundervisning, de skulde give i Gymnasiet, og der skulde helst opføres et Collegiehus til Undervisningen og »Residenser« for Lærerne.

Endelig den 18. Febr. 1621 udstedtes *Fundatser for Gymnasierne i Lund og Odense*[3]. Dagen forud var der vel udgået kongeligt Brev om Roskilde Skoles »Forbedring«, men den fik ikke det påtænkte Omfang, fordi de af Kapitlet anviste Præbender blev henlagte som Løn til to Professorer i Odense Gymnasium[4]. — Der udgik i den Anledning to kongelige Breve til Rosenkrantz[5]. Med det ene tilsendes ham Forordningen om Gymnasiet i

[1] *Epitome Gram. Latinæ*. Hafn. 1623. 8 (U. B.). — [2] Om Grammatikstriden jfr. Gjellerup: Jersin S. 71 fg. — [3] Erslev I 310. — [4] *Dsk. Kirkelove* III n. 83 og 84. — [5] *Rosenkrantziana*: 20 Pakke n. 43—44 daterede 16/2 21.

Odense, »som I nu strax skal stille i Værket«, og det påbydes ham at have Indseende med, »at skikkelige Mænd dertil indfordres«, dernæst at et passende »Auditorium« opbygges. Det andet handler om de to nye Professorers Løn. De udlagte Præbender var nemlig ikke ledige! Altså måtte der finde et Arrangement Sted mellem de daværende og tilkommende Indehavere under Lensmandens Medvirkning. Endvidere anvistes, »da Calenteholdets Misbrug er afskaffet«, dettes Gods som Midler »til deres Lossementer at underholde, som er i Collegiet«, da det ansås for gavnligt, at Tilhørerne var i ét Hus under godt Tilsyn.

For så vidt syntes nu alt i Orden, men hvor magert det dog var, kan ses af de udgivne Samlinger til Odense Skoles Historie[1]. Professorerne synes til at begynde med at have set mere »Expectance« end Indtægt; det Håb, der blev givet om Residenser, gik ikke i Opfyldelse o. s. v.; og dog var Odense Gymnasium det sikrest funderede og det, der holdt sig længst.

Hvad der især bidrog til Gymnasiets Beståen var, at der fra første Færd var indkommet en Del Legater til Gymnasiasternes Underholdning ad privat Vej. Vilde man nemlig kræve udførligere Studier, måtte der også sørges for disses økonomiske Mulighed, ti største Parten af Datidens Studerende havde intet, hvis de da ikke var Degne i Sogne nær ved Skolen. Blandt de Mænd, der betænkte Gymnasiasterne, var Rosenkrantz. Påskeaften 1626 gav han den betydelige Sum 1000 Rdl. in specie, hvoraf Renten kunde underholde tre unge Mænd i Gymnasiet. Gavebrevet er udstedt på hans Gård *Ravnholt*, nær Odense[2].

Vi går naturligvis her ikke nærmere ind på Gymnasiets Virkeplan. Vi bemærker, at samtlige Professorer aflagde Ed på den *uforandrede* augsburgske Confession. Det er vistnok første Gang, at dette fordredes af Lærere. Den hidtidige Lector theologiæ blev uforandret ved at virke som Professor theologiæ. De to nye Professorer var Logicus, der også underviste i Metaphysik, og Physicus, der desuden havde Mathematik, Metaphysik og Ethik. Som fjerde og femte Professor fungerede Rector og Conrector, der henholdsvis overtog Latin og Græsk, den sidste

[1] *Skoleprogram* Odense 1862. 6. Hefte: *Skolens Gods* jfr. S. 44 fg. — [2] *Bidrag til Odense Kathedralskoles Historie*. 2. Hefte, Odense 1850. S. 19. Her anføres samtlige Gymnasiets Legater.

også Hebraisk. Betydningen af denne Undervisning ligger da foruden i den større Sprogkundskab i Kjendskabet til Metaphysiken, der jo *ikke* stod på Ramisternes Program, og i Indblikket i de exakte Fag. Det kan tilføjes, at Fundatsen pålagde Skolens Læge at gå »herbatim« med Disciplene, samt om Vinteren at vise dem det menneskelige Legems Sammensætning »ex scheleto«. Det pålagdes også Professorerne at holde sig nøjagtig til de nye Skolebøger og lade al Dikteren fare, ligesom de havde til Pligt at fuldføre det faste Pensum årlig. Tilsynshavende med Lærerne og Gymnasiet selv var Bispen. Lensmanden var Godsbestyrer.

Undervisningen er muligvis begyndt snart efter Fundatsens Udstedelse, men først i 1623 trådte Gymnasiet i fuld Virksomhed, da H. ROSENKRANTZ den 12. Jan. som »*Director Gymnasii*« udstedte et latinsk Program[1] i Anledning af Indvielsen. Festen fejredes derefter den 15. Januar først med Prædiken i Domkirken af Bispen, derefter med Tale i Gymnasiehuset, der var indrettet i den såkaldte »Omgang« mellem St. Knuds Kirke og Klosteret, hvor det endnu står, dog i ombygget Skikkelse[2]. Her forklarede den theol. Professor, Mag. JAC. WOLF, for de indbudte det kongelige Symbol: regna firmat pietas, en passende Overskrift over den Gjærning, der her skulde gjøres. Den følgende Dag holdtes atter to Taler af Logicus Mag. SVEND PEDERSEN og Physicus Mag. CHRISTIAN JENSEN, de nyansatte Professorer[3], begge Klienter af H. Rosenkrantz, der også efter hans Udtrædelse af Rådet stod i livlig Brevvexling med ham. Begge søgte af al Magt at drive ham ind på den theologiske Forfatterbane, men Svend Pedersen hørte til dem, der frarådede hans Embedsnedlæggelse.

Også ved Ordningen af *Århus* Skole se vi Rosenkrantz virksom; således traf han og Jørgen Skeel i October 1622 Aftaler med Kapitlet dér om den theologiske Læsemesters Løn[4].

---

[1] BLOCH: Fynske Geistlighed I S. 250—1. — [2] ENGELSTOFT: Odense Bys Hist. 2den Udg. 1878. S. 232 fg. — HENRICHSENS Progr. 1846. S. 40. [3] BLOCH: I 251. H. R. havde, som det også fremgår af det kgl. Brev til ham (16/2 21), *Tilsynet med Besættelserne*, og vi se også Folk henvende sig til ham derom, således i 1622 Joh. Conr. ALSENIUS (*Breve* n. 84), jfr. Christian Jensens Brev 1623 (n. 103), men *Bispen beskikkede* Lærerne som Inspector Gymnasii. — [4] *Ny kgl. S.* 413[u] Fol. Christian 4 stadfæstede Ordningen 9/9 38.

Det næste Punkt på Reformprogrammet var Oprettelsen af en særlig *Adelsskole*. Alt længe havde man mærket, at de unge Adelsmænds Rejser ikke altid var til det bedste. Mange førtes endnu i Drengeårene ind i et vildt Liv, og, fuldstændig umodne til at vinde det åndelige Udbytte af Rejsen, som var tilsigtet, lærte de blot at drikke og skeje ud på mangfoldig Vis. Er Påstanden om, at den gamle danske Adel ikke fik sit Grundknæk i de stadige Krige, men ved den Svækkelse, dens usunde Vellevned medførte, sand, så har Udenlandsrejserne deres Del i Årsagen. Men bortset fra sådant var Rejserne i hin confessionelle Tid en stadig Ulæmpe. Rejser må give Anledning til idelig ny Påvirkning, men man frabad sig i al Fald den religiøse. Forgæves prøvede man efter kgl. Ordre inden Rejsen[1], om Privatpræceptorerne var rettroende, forgæves fik de nøjagtige Instructioner fra Fædrene: det kunde dog hænde, at de unge — og for Resten Lærerne også, og for dem som Embedscandidater var Sagen selvfølgelig værre — kom hjem med Sympathier, der ikke stemmede med den herskende kirkelige Anskuelse. Under de resenske Stridigheder viste dette sig tilstrækkelig.

Sagen fik imidlertid endnu mere aktuel Betydning, da de urolige Forhold i Tyskland gjorde Studieophold dér næsten umulige. Samtidig lokkede nu de højt berømte, reformerte Academier i Holland, hvor Videnskaben i Øjeblikket syntes at have anbragt sit Højsæde. Her trivedes Kunsten, og den hollandske Handel og Generalstaternes enestående Samfundsforhold bød de unge noget langt lærerigere, end det truede og snart ødelagte Tyskland. — Farligst for ubefæstede var naturligvis Frankrig og Italien med deres galante Liv; men Hensynet til Sprogene krævede dem på den almindelige Rejseliste.

Var nu Tyskland ved at lukkes, og krævede et Ophold i andre Lande noget større Modenhed, så blev Tanken om en Adelsskole, der delvis kunde erstatte Udlandet eller i det mindste forhale Udsendelsen af de unge, mere magtpåliggende for de samfundsledende.

I August 1620 holdtes Rigsrådsmøde i *Odense*. Mødet var særdeles højtideligt for Rosenkrantz' Vedkommende. Ikke blot

[1] 14/7 1616 kgl. Brev til Superintend. om Overhøring af Adelsborns Lærere inden Rejsen. (LANGEBEKS *Dipl. Rigsark.*).

havde han Rådet til Gæst, hvad der dog var hændt før[1], men han gjorde sin ældste Datters Bryllup med den udvalgte Tronfølgers Hofmester, hans egen tidligere Elev, den unge, dygtige CHRISTEN THOMESEN (Sehested). Kongen, som boede på Dalum, overværede Festen, men Prinsen, der også skulde have været der, kom for sent. Rector og Conrector, Knud Richardsen og Svend Pedersen, hædrede Dagen ved Opførelse af en Skolekomedie om Isaks og Rebekkas Ægteskab, hvori den siden berømte Orientalist og Professor THOMAS BANG, som Rosenkrantz havde taget i Huset til sig, gjorde sig bemærket ved at fremsige Epilogen[2].

Den kongelige Proposition ved dette Møde indeholdt blandt andet »efter adskilliges Ansøgning« et Forslag om at oprette en Skole, hvori Adelens Børn kunde få de »exercitia«, særlig i *Sprog*, som nu søgtes i Udlandet »med stor Penning-Spilde og med *Ungdommens største Corruption*, som, før de til skjellige År og Alder komme, af denne Årsag udskikkes, at de intet sådant i Fædrene Riget kunne se og høre.« — Rådet afgav en omhyggelig Betænkning om denne Sag[3]. De foreslog at oprette Skolen i *Sorø*, hvor Frederik den 2den allerede havde funderet en adelig Trivialskole, og at henlægge Maribo Klostergods til den. Man udtalte sig om Studierne og Lærerne. Der burde være en Rector eller *Hofmester*, »rigtig og ucorrumperet i ret sand Guds Kundskab og Frygt«. *Sognepræsten* burde være en *lærd* Mand, der daglig kunde »tilskynde den unge Menighed i retsindig Guds Kjærlighed.« Man foreslog tre Professorer ansatte: én i Historie, Jura og Politik, én i Mathematik og Geometri, én i de filosofiske Discipliner. Samtidig skulde de dog undervise i de gamle Sprog. Men dertil kom videre tre nødvendige Sprogmestre i de levende Sprog: fransk, italiensk og tysk. For endelig at fyldestgjøre de Dannelseskrav, de unge Mænds sociale Stilling påbød dem, skulde der ansættes en *Berider*, der forstod sig vel på al Slags »adelig Exercits«, en *Ingenior*, vel kjendt med Fæstningsvidenskab, desuden en Fægter, Boldmester,

[1] I 1619 for Exp., ERSLEV I 246. — [2] THYRA SEHESTED: Cantsler C. T. Sehested. 1894. S. 16. *Digte* til C. T. S. og Mette Rosenkr.' Bryllup af C. BARTHOLIN i *Epigrammata* 1621, p. I 6v og af WESTHOV i *Poematum pars II*, 1621, p. 123. — [3] ERSLEV I 289—94.

Danser, Symfonislager, Lutenist, Violist di gamba o. s. v. — Som man ser, en Plan, der måtte tiltale. Ganske oplysende for Forholdene er, at Lønnen til Berideren ansættes til 1000 Rdl., medens Professorerne skal nyde 500—200!

Efterat Sagen atter var behandlet på de følgende Rådsmøder, fik omsider en Del Råder og Adelsmænd kgl. Brev om at møde den 2. Febr. 1623 i Sorø, for at rådslå nærmere om Academiet. Den 9. Febr. afgav så de to Kanslere, H. Rosenkrantz og 12 Adelsmænd et Forslag til en Fundats[1]. Sagen kom atter for ved Rådsmødet under Herredagen i Kbhn. i Juni, og derefter udstedtes $^{30}/_{11}$ Fundatserne. Det bevilligedes *Rådet,* at udvælge én af dets Midte som *Tilsynshavende* ved Academiet ligesom at indstille tre Mænd, hvoraf Kongen skulde vælge *Hofmesteren.* Da man på Grund af Lærerpersonalets Art kunde frygte confessionel Påvirkning, pålagdes det indtrængende Hofmesteren at holde Eleverne til »den sande Religion, som, Gud være lovet, her udi Riget går i Svang« efter den uforandrede Confessio Augustana af Anno 1530. Den øverste Tilsynsmand skulde have tilbørligt Indseende med den, hvem Inspektionen ellers var befalet, »at sammesteds med Academiets Forhold skikkeligen og som sig bør, afgår og bestilles, dog alt under vor og vore Efterkommeres, Kongers i Danmarks, nådigste øverste Direction og Samtykke«.

Den første Hofmester var, som bekjendt, JUST HÖG. Men i Taubers Bog tales ikke om den tilsynshavende. Det var imidlertid åbenbart ROSENKRANTZ, man overdrog dette Tillidshverv. I sin Dedikationsskrivelse til den lille Rhetorik kalder Caspar Bartholin ham i 1625 for »Academiæ nobilium Regiæ Soranæ *director*[2]«. At forstå »director« her og i Programmet ved Odense Gymnasiums Indvielse som »Opretter« alene, er sikkert ikke tilstrækkeligt. Fundatsen viste os, at der var en øverste »Director« i moderne Betydning, kun afhængig af Kongens »Direction«, og da en Sønneson af Rosenkrantz, formodentlig Jens Rosenkrantz, i 1665 skrev en lang Beretning om *Sorø* til en fornem Italiener, hedder det om Farfaderen, »il qual *in sua vita* hebbe grande inspettione, che la fondatione *si servasse*«[3].

[1] TAUBER: Udsigt over Sorø Academis Forfatning 1623—65. Kbh. 1827 Fol. S. 9—10. — [2] *Præcepta rhetorica et oratoria.* — [3] *Gl. kgl. S.* 1073 Fol.

Vi har endelig adskillige Vidnesbyrd om, at han virkelig har *udøvet* en sådan overordnet Tilsynsgjærning ved Academiet. Det er således ham, der i 1624 — i en Tone, der ellers må synes os meget mærkelig — irettesætter Hofmesteren i Anledning af, at Undervisningen i Grammatik og latinsk Stil ledes af en »uvittig Person«, som ikke forstår de nye Lærebøger, og at Religionsundervisningen går efter den Katekisme, som kaldes »fucato nomine Witebergensis, men er sammenflikket af det kalvinske Pak, der havde sammenrottet sig under electore Augusto.« — Det er for Resten højst mærkeligt at høre, at man, efterat Fundatsen på det skarpeste har tonet ren confessionel Fane, allerede i det første År skal finde, at der ved Religionsundervisningen anvendes den bekjendte kryptokalvinistiske Katekisme, som vakte så stærk en Uvilje mod Peucers Parti i 1571 på Grund af dens Nadverlære. — Rosenkrantz håber på snarlig Forandring i disse Forhold; »hvad ellers anden Fornødenhed der hos Skolen anlanger, haver jeg talt med Kansleren, og forhåber, det med det allerførste får sin Rigtighed[1]«.

I 1625 er det ham, der efterser Academiets Regnskab[2]. Han har ligeledes i disse År ret hyppig besøgt Sorø, men han havde ganske vist også to Børn i Skole dér. Sikkert er det imidlertid, at *Ansættelsen af en Del af Lærerne* er gået gjennem ham. I August 1623 skriver han til den berømte Theolog Johan Gerhard i Jena og tilbyder ham på Kongens Vegne den theologiske Lærestol i det nye Academi. Han fremhæver, at det er Gerhards velkjendte Fromhed og Afsky for Theologernes gængse Lyst til tomme Controversdisputationer, der anbefaler ham til Stillingen, som er vellønnet[3]. — Gerhard afslog denne, som de mange andre Kaldelser, der fra Tid til anden lød til ham, men hans Svar viser, at han påskjønnede den viste Ære. Han taler med stor Beskedenhed om sig selv og hæver Rosenkrantz til Skyerne. Sluttelig henleder han hans Opmærksomhed på en Elev, Gerhard Gravius, der også var vel anbefalet af Mentzer og Christian Matthiæ[4].

[1] *Breve* n. 111. — [2] Tauber: Bilag S. XVII n. 18. — [3] *Original* skrevet med Jac. Matthiesens smukke Skrift og egenhændig undertegnet af H. R. i *Gotha, Ms. chart.* A. 408 P. 75, dat. 28/8 23 Odense. — [4] *Breve* n. 105 (Gerhards Orig.).

Denne sidste, en Ditmarsker fra Meldorf, en dygtig Theolog og anset Forfatter, der forøvrigt er mærkværdig ved sin særegne Livsgang, havde indtil 1622 været theologisk Professor i Altdorfer Universitetet ved Nürnberg. Han var Lutheraner af rent Vand og en stridbar Natur. Det var ikke Mundsvejr for ham, når han skrev til Balthasar Meisner: »Salig den Mand, som ikke vandrer på Zürichernes Sti og ikke sidder på Kalvinisternes Sæde[1]«. CHRISTIAN MATTHIÆ (Carsten Thiessen) havde erhvervet sig sin theol. Doctorgrad i Giessen som Mentzers Discipel. Formodentlig er da det gjennem denne, at Rosenkrantz lærte den begavede Mand at kjende. Allerede før han forlod Altdorf, korresponderede han med Rosenkrantz[2]. Da nu Gerhard ikke selv vilde modtage Kaldelsen til Sorø, henvendte Rosenkrantz sig til Matthiæ. Man skulde jo have en tysktalende for Sprogets Skyld. Denne, der dengang var Superintendent i Meldorf, svarede imidlertid slet ikke på Tilbudet, hvilket han selv siden indrømmer var overmåde udannet (subrusticum)[3]. Under disse Omstændigheder blev det en anden Ditmarsker, der fik Embedet: JOHANNES CLUVERIUS (Kliefer), Præst i Marne, der gjennem sin Slægtning Wilh. Alardus havde søgt Forbindelse med Rosenkrantz[4]. Matthiæ kom dog siden til Sorø i 1630, idet han skiftede Stilling med sin Landsmand.

Af stor Betydning for Academiet blev en anden Videnskabsmand, som Rosenkrantz fik skaffet ind i Landet. Det var den berømte Historiker MEURSIUS. Han havde taget sig ivrig af hans Søn Gunde, der studerede i Leiden. I 1622 besøgte Rosenkrantz ham personlig på en Rejse i Holland, og med Tak for behageligt Samvær tilegnede Meursius ham næste År sin »Pisistratus« — ligesom denne før havde været Athens Herre, kunde han nu være Rosenkrantz' Klient[5]!

Siden sit Ophold i Leiden var Rosenkrantz klar over, at Meursius egnede sig til at blive ansat i Sorø; man måtte have

[1] Meisners Breve i Hamburg (UFFENBACH Fol. 8 p. 183 fg.). — [2] *Breve* n. 67. Formentlig galt dateret 1619. Omtaler et ved Chr. Clemmensen overbragt Brev fra H. R. Denne blev immatrikuleret 8/12 20. I Brevet underskriver C. Matthiæ sig som Rector. Hans Rectorat var 1620—21. Brevet er altså fra 1620. — [3] *Breve* n. 148. — [4] *Breve* n. 110. — [5] JOH. MEURSIUS: Pisistratus. Lugd. 1623. Dedic. 16/1 23.

Kræfter, der kunde sprede nogen Glans over det nye Foretagende. I December 1623 skrev han til Meursius: »Det Sindelag, jeg ikke i Ord, men i Gjærning nærer mod dig, håber jeg, Fædrelandet selv med det første vil — sammen med mig — give dig tilstrækkeligt Vidnesbyrd om[1].« Når Kaldelsen officielt er udgået, ses ikke, men i Januar 1625 kan Rosenkrantz meddele ham, at hans Løn skal være 500 Daler. Meursius tog Afsked med Leiden ved Udgivelsen af en historisk Beskrivelse af den celebre By og Universitetet dér, som han dedicerede Kansler Christian Friis[2]. Fortalen er en interessant Hilsen til det nye Fædreland, hvis Historie og Literatur han allerede da var godt inde i. Han minder om den Agtelse, som selv Oldtidens Danske viste Talentet; vandt ikke Hjarne Skjald Kronen ved et Digt? Danmark har frembragt Mænd som Hemmingsen, Anders Krag, Niels Krag og Tyge Brahe; ja endnu leve Resen og Bartholin, for ikke at tale om Adelsmænd som Jacob Ulfeldt, Holger Rosenkrantz, Kristen Thomesen og Kansleren selv!

Den 17. Maj 1625 kunde Svend Pedersen meddele sin Patron, at den »længselsfuldt ventede« var kommet til Odense[3]. Hans lille Datter var syg, og det ufrivillige Ophold derved skaffede Rosenkrantz en hel Måneds Besøg af ham. Hans Begejstring over Meursius' Indsigt i Historien og Juraen steg stedse, og han skriver til Kansleren, at den begavede Mand Time efter Time aflagde nye Vidnesbyrd om sin fine Uddannelse for ham. Han talte derfor kraftig hans Sag, da man i Cancelliet forsøgte at gå uden om den Gage, han havde tilbudt den lærde Hollænder i sin Kaldelse[4]. Lige til Meursius' Død fik han Vidnesbyrd nok om, at det virkelig også var af Kjærlighed til ham, at denne havde forladt »Fædrelandet, det blomstrende Universitet, en 80årig Fader, kjære Slægtninge og berømte Kolleger[5]«. Brevsamlingen vidner derom. Meursius tog sig specielt af hans Sønner, der studerede i Sorø, og de unge Mænd, Rosenkrantz

[1] Jo. MEURSII Opera ed. Lamius XI. S. 387. Breve til og fra M. i *Originalerne* findes endnu i *Leipzig* (MS. 1274), skjænket af Sam. Pufendorf. Heri et originalt fra H. R. af 25/11 1633. — *Afskrifter* af disse Breve i *Hamburg* og *Kbh.* (især *Gl. kgl. S.* 3072. 4 og *Thott.* Fol. 1050). — [2] *Athenæ Batavicæ* sive de urbe Leidensi & academia, Lugd. 1625 4., rigt udstyret med Gravurer af Prospekter og lærde Mænd. — [3] *Breve* n. 128. jfr. RØRDAM: *Histor. Saml.* I 1891. S. 276—7. — [4] *Breve* n. 129. 20/5 25. — [5] *Ib.*

sendte til Udlandet, fik Anbefalelsesskrivelser fra den berømte Historiker. Til Gjengjæld støttede Rosenkrantz Meursius, sikkert ikke mindst, da den ovenomtalte nidkjære Lutheraner Chr. Matthiæ åbnede et Angreb på sin reformerte Kollega[1], og stillede sit berømte Arkiv og Samlingerne til hans Disposition[2]. 1641 dedicerede den unge Joh. Meursius ham nogle Afhandlinger i taknemlig Anerkjendelse af hans Fortjenester af Familien[3].

Det var ligeledes gjennem Rosenkrantz, at den nu især som Digter og Korttegner kjendte Filolog Joh. Lauremberg, dengang Professor i Poesi i Rostok, blev indkaldt. Fra 1622 i det mindste havde de stået i Brevvexling, og Lauremberg, der havde forfattet et græsk Værk — han skrev og talte Sproget som sit Modersmål — om det gamle Grækenlands Geografi med en Mængde Kort, udførte af ham selv, mente i sin Korrespondent at have fundet den Mæcen, som vilde lade Værket se Lyset. Den pragtfulde Afskrift på Pergament[4], han sendte Rosenkrantz, med Vers og Dedikation, alt på velklingende attisk, findes endnu, men Værket nåede ikke, trods den tilsagte Assistance, til Pressen, før Samuel Pufendorf 1660 tog sig af det. Imidlertid tog Rosenkrantz sig på anden Måde af dets lærde Forfatter. Efterat han senere på Året 1622 — måske på en af de ukjendte Gesandtskabsrejser — havde haft Lejlighed til at tale med Lauremberg og ved denne Lejlighed havde stillet ham en Plads ved det forventede Sorø Academi i Udsigt, sendte denne sin Broder Wilhelm til Danmark, for at presse yderligere på. I Virkeligheden blev han også kaldet til Sorø som Professor i Mathematik, Geografi og Ingeniørfag[5]. Han stod Rosenkrantz meget nær siden, besøgte ham på Rosenholm, underviste hans Sønner privat og korresponderede med ham.

Ansættelsen af Jørgen Kallisens Slægtning, Juristen Henrik Ernst, der en Tid var Rosenkrantz' Husfælle og Discipel, hører èn Del År senere til[6].

[1] G. J. Vossii Epistolæ. 1691 Fol., n. 145. — [2] H. R., 13. Dec. 30. *Breve* n. 188. — [3] *Dissertationes politicæ miscellaneæ* Hafn. 1641. 8°. Dedication, Sorø Kal. Febr. — [4] **Τῆς Ἑλλαδος ὑποτύπωσις γεωγραφική** i *Thott. S.* 538 Fol. — [5] Laurembergs Skæmtedigte ved Paludan S. VIII. 1890. Om hans digteriske, især dramatiske og satiriske Betydning se der. H. R. arbejdede opr. på at få ham ansat i Græsk og Latin (*Breve* n. 91). — [6] Om Chr. 4' Forsøg på Indkaldelse af Georg Calixtus selv jfr. *Histor. Calender* 3. 246 fg.

Sikkert er det, at Soro Academi, sålænge Rosenkrantz levede, var sig sin Taknemlighedsgjæld til ham bevidst, og efterat han forlængst havde brudt med de kjobenhavnske Theologer og dermed egentlig med Universitetet, vedblev man i Soro at se op til ham med Hojagtelse, ligesom man ved hans Død hyldede ham i Fællig med Vers. I Soro kom også hans theologiske Anskuelse til Orde efter hans Død ved hans Discipel Prof. theol. WITZLEBEN, og hans Søn JØRGEN blev Hofmester dér.

Endnu en Indbydelse til Danmark, der måske også gik gjennem Rosenkrantz, skulle vi i denne Sammenhæng berøre: det var til den af Samtiden højt beundrede Polyhistor, Bibliothekaren JANUS GRUTERUS (Gruyter), der en Tid lang virkede i Heidelberg og Tübingen, hvor han i Tidens Løb lærte en Del Danske at kjende[1]. I 1623 tilegnede han Holger Rosenkrantz sit enorme Værk »*Blomstersamling* af c. 50 gamle Forfattere, latinske og græske, hellige og profane[2]«, et Slags Konversationslexikon vedrørende Emner af Filosofien og de frie Kunster. Især priser Forfatteren dets Fyldighed angående Krigskunsten, der er indtrængende undersøgt efter bedste græske og lat. Kilder! Forhåbentlig har Rosenkrantz skjønnet på de c. 2000 Foliosider »Blomster«, i al Fald har han vel talt den stakkels Videnskabsmands Sag, noget han virkelig kunde trænge til. Hårdere end de fleste fik han nemlig den store Krigs Nød at føle, men, man må indrømme det, han beholdt et godt Humør og kunde midt i Uroen tænke på nye Værker. Hans Indtægter er suspenderede, »på Sneglens Vis lever jeg af min Saft«, nogle Sølvtallerkener er tilovers, der nogen Tid kan holde det gående, men glipper alt, føler han sig dog altid lige så rig som Diogenes, hvem Alexander *kunde* berøve noget, skjønt han intet havde. — I 1623 begærede han gjennem Rosenkrantz Lejdebrev fra Christian

Iveren, for at få ham ind har, sikkert *ikke* været stor. Forholdet var snarere omvendt jfr. HENKE: Calixtus II 1. 72. Jeg vil siden gjøre nogle Bemærkninger om, *hvorfor* man ikke ønskede ham til Danmark.

[1] I det *vatikanske Bibl.*, *Codex Palat. Latin.* 1906, findes tre lange kunstfærdige Digte til Gruter de Gruytere fra Kjobenhavneren HENRIK HAMILTON, den bekjendte Opitz' Ven., samt Breve til ham fra HENRIK HOLCK og BERTEL KNUDSEN AQVILONIUS. — [2] *Florilegii magni s. Polyantheæ* tomus II. Argent. 1624. Fol. Dedicat. dat. 10/3 23. 2 Breve til H. R. i *Breve* n. 102 og 115 *(Dän. Bibl. III)*.

den 4de gjennem Tyskland. Kongens Navn spillede jo da en Rolle. Året efter tænker han stærkt på at besøge sin Ven, men opgiver det. I December samme År meddeler han ham, at han har fået mundtlig Besked om en Kaldelse til Danmark, og ved Påsketid har han endog fra Christian den 4. fået Tilbud om en Æresstilling ved Kjøbenhavns Universitet, godt lønnet og uden forpligtet Docering[1]. Sandsynligheden taler for, at dette Tilbud var formidlet gjennem Rosenkrantz. — Sikkert er det i al Fald, at denne gjorde Forsøg på, at få den ansete Læge, Prof. DANIEL SENNERT i Wittenberg, til at flytte til Odense som den fynske Adels Speciallæge. Sennert hørte til de Berømtheder, som Caspar Bartholin særlig anbefalede i sit »Råd om det medicinske Studium«. Trods det fristende Tilbud, som Rosenkrantz ret malende stillede op for Wittenbergeren, forlod han dog ikke sit Embede[2].

Slutstenen på Skolereformbevægelsen var Forsøget på en gjennemgribende Reformation af Undervisningen i dens højeste Former, af *Universitetet* selv.

I Begyndelsen af 1621 udgik kongelig Befaling til Kansler Kristen Friis, Råderne Kr. Holck og Holger Rosenkrantz, Superintendenterne i Fyn og Skåne — de to, som særlig fik med Skolereformerne at gjøre — samt til nogle Universitetsprofessorer[3] om i Forening at gjennemse Universitetets Fundats. Resultatet af denne Kommissionsvirksomhed blev *Universitetets nye Konstitutioner*, de såkaldte »*Noveller*« af $^{18}/_{5}$ 1621. De er af stor Interesse for Undervisningsvæsenets Historie i Danmark. Tanken i dem står naturligvis i nøje Forbindelse med, hvad der de følgende År blev gjort for Skolernes Forbedring. Man vil sikre sig større Modenhed hos Studenterne og samtidig højne Universitetsundervisningens Niveau og virke for, at den førte til bestemte Examensmål. — Hvad *Studenterne* angår, betones det,

[1] 2 Breve $^{21}/_{12}$ 24 og Påskedag 25 i BOLLINGS Saml. (udenlandsk Afd.) under G. — [2] *Breve* n. 104. $^{1}/_{10}$ 1623. *Original.* — [3] Oplysningen skyldes SLANGES CHR. 4' *Historie* S. 453, han anfører rigtignok ikke sin Kilde eller Dato, og ERSLEV I. S. 330 har ikke fundet nogen.

at deres »Grovhed« gjør dem uskikkede til Deltagelse i Universitetskursus. Rectorer sende Dimittender, der »ikke kan Grammatikens første Grundsætninger, og derfor selvfølgelig langt mindre »har gjort nogen temmelig Profectum udi Latinen«. Desværre har Universitetet i Øjeblikket så få Studenter, at man ikke kan sende sådanne tilbage til deres Skolemester igjen! Men fra nu af skal ingen stedes til Kost (på Kommunitetet), uden de kan fyldestgjøre ved en skarp Prøve. Ingen må heller få Kald, uden at have studeret to eller tre År eller i det mindste ét År ved Universitetet. Endelig må de Studenter, der rejse udenlands med kgl. Stipendium, ikke ligge ved Universiteter, »som for Religionen suspekt ere.«

Den anden og vigtigere Side af Sagen betones imidlertid ligeså ligefremt og usminket: nu skal den gamle Slendrian fra *Professorernes* Side have Ende. »Eftersom vi nådig forfare, at en stor Del af Professores den meste Tid med Dicteren henbringe, som de af adskillige autoribus sammenflikket have, dermed deres egen Umag at spare, og Tiden således at henslide, hvorover ingen sin ganske Profession på nogle Års Tid kan fuldende, og dog ingen Studenter her i Universitetet så lang Tid forblive«, så forbydes al Dicteren og »Professionen« skal endes på *ét* År, — ti Universitetet er ikke til for Professorernes »Ophold«, men for »Ungdommens Forfremmelse«! Det var altså her som i Tyskland, man fortabte sig i Spidsfindigheder og sammenskrabne Enkeltheder og rugede over en Forelæsning i Årevis uden ringeste Hensyn til, at Auditoriet imedens skiftede Udseende, og nye Skarer fylkede sig om Kathedret. Ikke mindst fandt dette imidlertid Sted i det theologiske Facultet, som enkelte bevarede Forelæsningshefter fra den Tid til Fulde vidner om[1]. Alle »Novellernes« Bestemmelser røbe en sund Kritik og Forståelse af, hvorledes Ulæmperne kunde afskaffes. Det er således ved den anførte Bestemmelse fastslået, at der er et bestemt Pensum, der står som Kvintessensen af vedkommende Videnskab, og det skal doceres i Løbet af *ét* År: Minimumstiden for Uni-

[1] *Thotts Saml.* 227 4. indeholder for Exp. Prof. Aslaksens Forelæsning over »Loci communes«. Prof. deler disse i 4 Rækker, deraf fik han fra Maj 1608 til Aug. 1612 gjennemgået 1ste Række og 4 loci af 2den Række! Imidlertid var vedkommende Studens Studietid til Ende.

versitetsstudiet. Syvende Punkt sikrer Universitetet brugbare Professorer, ellevte indforer den vigtige Bestemmelse, at Professorerne i det filosofiske Facultet kan beholde deres Specialdisciplin og dog stige til de hojere Lonninger, hvorved den idelige Skiften Fag undgås. De Forelæsningsafbrydelser, som Professorerne uden videre tillod sig, forbydes ganske; og endelig påbydes det de to nederste Professorer at holde videnskabelige Forelæsninger, da deres Tjeneste som »Pædagoger« vil være unødig, nu da Skolerne reformeres. Herved er altså Universitetet endelig bestemt adskilt fra Skolen.

Der er endnu et Punkt, der bør lægges Mærke til, det 8de: »Professores skal læse og disputere publica og privata så tit om Ugen og om Året, hvis dennem befales«. Der bebudes altså en nojagtig Befaling om, hvorledes hver enkelt Lærers Skema skal lægges, og hvordan hans Pensum skal være. For dette vigtige Punkts Vedkommende kan vi folge Kommissionens, eller i al Fald Reformvennernes Planer, idet vi nemlig har bevaret et udforligt *Udkast til Novellerne.* Det er udateret og uden Underskrift[1], så man kan ikke se, hvorvidt det er fremkommet i Kommissionen eller er et tidligere Forarbejde fra Universitetets Side eller på Kanslerens Foranledning. Det er ledsaget af to Indlæg af Caspar Bartholin. — Endvidere har jeg fundet et interessant *Indlæg af* Holger Rosenkrantz om Reformer i det theologiske Studium. Om dette og det medicinske samler Hovedinteressen sig nemlig. Men i øvrigt giver Udkastet nøje Bestemmelser om *alle* Professorers Gjærning, ɔ: hvad de skal foredrage i Løbet af et År.

Os interesserer naturligvis nærmest Bestemmelserne om de theologiske Forelæsninger; de ere korfattede, men talende. Hvem der er Forfatteren, ses som sagt ikke, men antagelig er de redigerede af Brochmand. § 2 bestemmer, at Bispen skal læse over gamle Test., forste Theolog over nye Test. og anden

[1] *Gl. kgl. Saml.* 1073. Fol. Rørdam finder (jfr. Optrykket *Dsk. Mag.* 5. R. I 37 fg.), at Hånden er Jesper Brochmands, dette er dog højst tvivlsomt; derimod er de to vedlagte Indlæg (på Latin og Dansk) Bartholins. Panums Gætning *(vort medic. Facultets Oprindelse* S. 78) er fuldstændig grundløs. Hånden er tydelig, og Indholdet er det samme, blot forbigår det danske Indlæg de Punkter, der er overstregede i det latinske, som atter er de, der ikke blev medtaget i Novellerne, fordi de skulde følge i en særlig Forordning.

Theolog give en Lærefremstilling (Synopsin aliquam doctrinæ Christianæ), »som han endelig skal finere hvert År«. § 28 bestemmer, at de to Exegeter alene af alle Professorer ere fritagne for at ende deres Pensum på ét År. Endelig skal den hebraiske og logiske Professor holde henholdsvis kateketiske Øvelser — for alle Studenter — og logiske Øvelser med theologiske Exempler. Ved de theologiske Disputatser *forbydes Kontroversrytteri;* »og skal ingen argumenta non-vera sub specie opponendi mue fremsættes, efterdi Gud med sådan Kiven udi og om hans hellige Ord og Sandhed uden Tvivl ikke æres.«

Som det vil ses, er der påtænkt en overvejende exegetisk Uddannelse — vel nærmest med latinsk Forlag —, og der er sikret Studenten en sammenhængende Fremstilling af Læren, da han ikke kan få Embede uden mindst et Års Studium. Der er videre betonet, at der skal *disputeres* uden »Kiv«, selvfølgelig skal da *Forelæsningerne* så meget mere holde sig til det thetiske, hvad Tidens Knaphed også måtte opfordre til.

Vi vende os nu til ROSENKRANTZ' *Indlæg*[1], der for Resten er meget udførligt. Det er sendt *som Brev* til en unævnt Person; Begyndelsen mangler i den eneste Afskrift, der findes, og den er udateret. Da H. R. sikkert har været personlig med ved Kommissionens Møder, viser altså Indlægets Form, at det ikke hidrører fra disse. Brevet forudsætter det ovenomtalte Udkast — ganske vist i en noget anden Redaction, da de citerede §§ ikke passer —, hvilket kunde støtte Antagelsen, at dette er udarbejdet inden Kommissionens Nedsættelse. Brevet kunde da muligvis være sendt til Brochmand. Imidlertid gjør den udførlige Dvælen

[1] KALLS Saml. 297 4to, Blad 129—146 tæt skreven. Ms. indeholder en større Samling af H. Rosenkrantz' Skrifter og enkelte Ting, fremkommet i Anledning af disse (f. Exp. de kbhn.ske Theol.s store Censur). Ved de fleste Stykker er hans Navn vel ikke anført, men Indholdet og Sproget vejleder tilstrækkelig. Afhandlingerne er skrevne med flere forskj. Hænder, en Del med Jacob Matthiesens smukke og let kjendelige Skrift. Bindet eller en Del af det har tilhørt CASPER BARTHOLIN. En Del har nemlig foruden den alm. Paginering tillige en ældre, og i Brudstykkerne af dette Samlingsbind findes hist og her Bemærkninger med hans ejendommelige Håndskrift, ja lige efter vort her omtalte Indlæg findes p. 147—57 en Del henkastede theol. Bemærkninger og Optegnelser af ham. Også Pg. 129—146 har den ældre Paginering og et Par Marginbemærkn. af Bartholin.

ved Tanker om Biblen og den kristne Lære, som Rosenkrantz allerede tidligere havde meddelt denne, dette noget usandsynligt. Det vilde efter Tonen og Tankegangen passe særdeles godt, om det var sendt Kr. Friis, hvem jo hele dette Arbejde særlig pålå som Universitetets Kansler. Da nu Sandsynligheden virkelig taler for, at Sagen, førend den forelagdes den endelig afgjørende Kommission, har været forberedt i nogen Tid fra Universitetets Side, — Parallelen fra Skolereformerne bestyrker denne Antagelse —, er det muligt, at det er dette Indlæg som omtales af H. Rosenkrantz i et Brev fra Sept. 1620 til Brochmand[1]. Han sender nemlig sin tidligere Elev J. Hasebard med et vigtigt Brev til Kansleren, men det er ikke forseglet endnu, da han ønsker, at Brochmand skal læse det først. »Jeg kalder det vigtigt, fordi jeg håber, at det vil foranledige en Begyndelse til modnere Overvejelser om nogle heldbringende Goder for Kirken og Guds Hus«. Når han har læst det, skal han forsegle det med Rosenkrantz' medsendte Segl, en Afskrift kan han få hos Hasebard.

I hvert Tilfælde, hvem dette Indlæg end blev sendt til, det var Begyndelsen til en ganske vist kort, men vigtig Face i det theologiske Fakultets Historie, ti de Krav, Rosenkrantz opstiller, blev i al Fald fyldestgjort af Caspar Bartholin i den Tid, han virkede som theologisk Professor, hvilket vi siden skulle se.

Rosenkrantz fastslår til at begynde med — i Modsætning til Datidens overfladiske Polyhistorie — det ønskelige i, at de, der docere på Universiteterne, er fuldt inde i deres bestemte Fag og udelukkende holde sig til dette. Efter i Forbigående at have peget på, hvad han i sit Skrift »om Sikring mod selvtænkt Udlæggelse« (i Tillæget om Filosofien) udviklede som Videnskabens Mål kristeligt set: »at famle sig frem« til Herren (Acta 17) ud fra de almindelige menneskelige Forudsætninger, og have beklaget, at så få Vidnesbyrd om sådant foreligge fra Samtidens Videnskabsmænd, vender han sig til Emnet, den »såkaldte Theologi«. Her kræver Kristenheden højlydt en Reform. Han vilde kunne tale mere indtrængende derom mundtlig. Han er dog stadig rede til at fremsætte sin Mening efter bedste Evne.

Derefter gås over til en Drøftelse af de ham tilsendte Ar-

[1] *Gl. kgl. Saml.* 3038. 4. *Epistolæ* virorum erudit. ad Casp. Brochmand n. 112. H. R., Colding 25/9 1620.

tikler, hvoraf flere §§ citeres. Angående de theologiske Forelæsninger frembyder sig tre Punkter til Drøftelse: hvorledes Forelæsningernes Indhold skal være, hvor lang Tid der vil kræves for at ende dem, og hvem der bør holde dem. Det er dog især første Punkt, der dvæles ved og det udførlig. Der var foreslået Forelæsninger i gammel- og nytestamentlig Exegese og en Gjennemgang af Læren, dette billiger han, men fremsætter sin Anskuelse om *Måden*, hvorpå de bør doceres. Her giver han os et kortfattet, men fyldigt Indblik i sine dogmatiske Tanker. Der er Enighed om, at Læren bør øses af Skriften, men det er utvivlsomt, at denne *ikke* indeholder nogen sammenhængende Lærefremstilling, eftersom den principielt er en *Historiebog*. Derfor vil det være nødvendigt at forudskikke en nøjagtig Redegjørelse for Skriftens Beskaffenhed og Indhold, førend Læren gives. En blot Redegjørelse for Historiens Forløb er dog ikke nok, det er *Guds Rådslutning i dens Udvikling i Historiens Løb*, vi må lære at kjende, dens fremtrædende Vendepunkter og planmæssige Følge. Men her, hvor Gud i Skriften giver os nøje Anvisning, har man på forskjellig Vis gjort alt mørkt for os. Den gængse Inddeling af Skriften og den hellige Historie i gl. og nye Testamente lægger os et Slør på Øjet ved Skriftlæsningen, ganske som de gamle Jøder havde ved Læsningen af Loven.

Efter en polemisk Digression, der påviser at gamle Testamente efter Skriftens Sprogbrug er noget helt andet end den førkristelige Tids Frelseshistorie eller de derhen hørende Skrifter, giver han os en Fremstilling af *Frelseshistorien under Nådeforelsens Synspunkt*, idet han peger på, at hele Skriften samler sig om at aftegne os *Guds Kongegjærning*, at han ved sit *Regimente i os Mennesker* gjør os delagtige i det sande Nådeliv i Kristus. Dette »Regimente« er i sit Væsen det samme hele Tiden igjennem, men denne evige Pagt forvaltes i forskjellige Skikkelser, idet Guds Økonomi af Hensyn til Menneskenes Forudsætninger skifter efter to forskjellige Perioder (opportunitates). I den første Tidsold, hvor Gud taler på mangfoldig Vis især ved Profeter, fremstilles Kristus udelukkende i Forjættelsen. Tillige giver mange Indstiftelser, for Exp. Ofringerne, en billedlig Lære om ham. Denne første Periode falder atter i to forskjellige Dele, idet Gud nemlig ligesom skaber en Parenthes i Frelseshistorien

ved Indførelsen af den særlige, israelitiske Gjærningspagt ved Siden af den evige Pagt, for derved at trænge de selvtillidsfulde Jøder ind under Nåden i Kristus. — Den anden Tidsold, der står som Fuldendelsens og Manifestationens Tid, modsat Forjættelsens, beskriver de Mænd os, der oplevede Kristi Bofæstelse (domuitio Joh. 1) her på Jorden.

Er Frelseshistorien således fremstillet efter Skriftens egen Anvisning, vil man siden — også lige ud af Skriften — kunne beskrive den guddommelige Styrelses enkelte Led eller de Hovedpunkter, hvori *vor* fulde Forening med Kristus fuldbyrdes, hvorved Lemmernes Væxt på det Legeme, der har Kristus selv som Hoved, foregår, — hvad der altså vil svare til selve Læreartiklerne.

Af disse Bemærkninger, som vi i Korthed have refereret med Forbigåelse af en Del Anvisninger, hvori han peger på Hovedpunkterne i en Lærefremstilling ud fra det frelseshistoriske Synspunkt, ønsker han, man vil forstå, *hvorledes man i Undervisningen kan undgå Stridighederne* og »den hidtil altfor meget tilladte Ordrigdom« *og føre de unge til et mere frugtbart, selvstændigt Skriftstudium.* Skal Ungdommen stifte Bekjendtskab med alle de mange forskjellige Læreres Anskuelser, opnår man blot Forvirring. »Det er, som dette Onde er vor Tid medfødt«, udbryder han. Nej, vil man føre de unge til Skriften selv, så må man begynde praktisk med i bestemte *offentlige Forelæsninger* at forklare dem *dels* Skriftens *Sprog*ejendommelighed — altså give dem en Lære om de Forudsætninger, det inspirerede Ord kræver for at *tale selv* (jfr. hans omtalte Skrift om Sikring mod selvtænkt Udlægning) —, *dels* fremstille dem dens Ejendommelighed som Vidnesbyrd om den hellige *Frelseshistorie,* altså give en Oversigt over Gudsstyrelsen og dens Facer, og *endelig* give dem en passende Indledning til Forståelsen af de *enkelte* Skrifter, hvilket sidste ikke vil falde vanskeligt, når man har de almindelige Principer givne, især da der fra en Række Lærere foreligge gode Bidrag dertil.

For at de første Belæringer kan blive de studerende så kjendte, som muligt, må der *årlig* anvises *én bestemt Måned* til disse Forelæsninger, således at den første Indledningsforelæsning gives af den, der fremstiller selve Læren, og *inden* han skrider til dette Hverv. Det er vel Skik at overlade Sprogundervisningen

til den hebraiske og græske Professor, men det må gjøres af en moden theologisk Lærer. Dette vil man også let kunne forstå, da Rosenkrantz jo tænker sig det egentlig lingvistiske Studium foretaget i de reformerede Skoler, og den nævnte Forelæsning i Virkeligheden bliver af et rent bibel-theologisk Indhold. Den anden Forelæsning om Skriftens ejendommelige Beskaffenhed som Historiebog kan deles mellem dem, der fortolker det gamle og nye Testamentes Skrifter. Er disse Belæringer blevet levende for Tilhørerne, vil de med Udbytte kunne gå til det egentlige Skriftstudium, der skal foregå »i Skrifternes ægte Skikkelse« ɔ: i *Originalsprogene*, og af praktiske Grunde vil man bedst kunne læse dem i forskjellige Grupper, der svare til deres forskjellige Karakter. Han gjennemgår derefter Skrifterne og viser, hvorledes den historiske og belærende Karakter afvexlende træder stærkere eller ringere frem, og giver sluttelig et *fuldstændigt Skema* for en *Gjennemlæsning af hele Biblen i Løbet af tre År*, således at der er beregnet Tid til de omtalte Indledninger og til de fastsatte Ferier. Apokalypsen vil han have fradraget den egentlige Plan, ikke fordi han ønsker den tilsidesat, han har selv udarbejdet to Skrifter om den, men fordi den kræver betydelig Modenhed hos Læserne.

Betydningen af dette H. Rosenkrantz' Indlæg er indlysende. Det er i Virkeligheden en fuldstændig Omvæltning af det theologiske Fakultets Læreplan fra Datiden. Her er ikke blot som i det ovenfor nævnte Udkast til »Novellerne« lagt større Vægt på Exegesen og forsøgt en Afvisning af det polemiske, men her er bygget en hel ny Studieplan op på en Indsigt i Skriftens Væsen, som først langt senere blev Theologiens Almeneje, da Joh. Coccejus' Tanker importeredes i de protestantiske Lande. Det theol. Studium er her først og sidst en nøje Kjendskab til *hele* Skriften, hvis Gjennemlæsning er Midtpunktet i et fuldstændigt Kursus. Skriftstudiet frigjort fra rationalistisk Behandling ved en kristelig Hermeneutik, løsrevet fra Dogmatikens Ledebånd, fordybet og beriget ved en isagogisk Belysning; Læren renset til en Bibeltheologi og givet en historisk Karakter, og samtidig på Grund af et opstillet Centralbegreb bragt ind under fastere systematiske Former, sådanne vilde Konsekvenserne af det behandlede Forslag have været, om vort Universitet havde

taget det op til Virkeliggjørelse. Dette skete desværre ikke. Når Caspar Bartholins Bestræbelser som theol. Professor i 1624—28 og Prof. Witzlebens Forsøg siden i Sorø undtages, så forblev dette Program på Papiret. Noget andet er, at enkelte af Rosenkrantz' Ideer er tilegnede af andre Universitetsmænd, hvorom mere siden.

At de Klager, som særlig »Novellerne« fremsatte, ikke var Fantasifostre, finde vi kun altfor rigelig bevidnet. Ligesom Lærerne i Skolerne ofte talte ud i Luften, uden at sikre sig Elevernes Forståelse, således også ved Universitetet, hvor de umodne Studenter fyldtes med Stumper af alt muligt, uden at de havde Lejlighed til virkelig fuld Tilegnelse. Klagerne lød akkurat på samme Vis i Tyskland, blot at Stridssygen havde langt større Herredomme på Universiteterne der end nogensinde herhjemme, hvor Professorerne gærne, om muligt, unddrog sig Pligten til at disputere. Tholucks Bog om det akademiske Liv viser, at vore hjemlige Forhold kun var et Led i det almindelige.

Et interessant Lys over Forholdene kaster en lille Bog, Caspar Bartholin udgav 1628, for at vejlede theologiske Studerende[1]; det ses heraf, hvor langt man var kommet. Dog må man huske, at den ulykkelige Krig var kommen imellem. Han oplyser om Studenterne, at »visse Mennesker kunne næppe efter mange Års Arbejde og Natteslid i dette Studium tolke en Text af Kilderne (altså oversætte), langt mindre forklare, hvad dens ægte Mening er, udfra Sammenstilling med andre Steder«. Et Brev, som enhver af dem, Apostlen skrev til, forstod med Lethed, »forstå de nu ikke uden en Mængde Fortolkningers Brug, ja hvad mere er, ikke engang således på Grund af Kommentatorernes stridende Anskuelser, så at de ofte forstå mindre, når de forlade det, end da de gik til det«. Dogmerne fatte de ej, fordi de ikke lære dem af Skrifterne, men i deres Sted af et eller andet Compendium. Ser de engang Biblen, »så plukke de stykkevis et og andet ud og tænke blot over det Brudstykke, som de se citeret, for at afgjøre et og andet Lærepunkt eller en Kontrovers«. Prædikener lære de ud af en Postil. — For at reformere, må der gjøres tre Ting: *Børnene* må have *Bibler* i

[1] *De studio theolog.* compendiaria et genuina tamen ratione inchoando et continuando breve consilium. Hafn. 1628. 8°. (3 Ark.)

Hænde i Modersmålet, Bibler i *Original*sprogene må gives de *Studerende*, og der må skrives *Kommentarer*, der ikke stride mod Anvisningen i 2. Pet. 1 (ɔ: giver Menneskemeninger). Dernæst må man sorge for et regelmæssigt Studium i Sprog og Filosofi. Her anbefaler han også Historie, særlig *Kirkehistorie*. Endelig anbefales forskjellige Boger, indtil man får bedre, særlig nogle dogmatiske Boger, »indtil vor forste Theolog får fuldendt et System i den Form, Guds Ånd kræver«[1].

Hvis vi havde Universitetets Lektionskataloger bevarede fra den Tid, vilde man have haft den bedste Illustration af Forholdene og kunne påagte, om »Novellerne« bragte Forbedringer med sig i Praxis. De enkelte bevarede give imidlertid ikke det bedste Billede: ganske vist synes der efter dem at være få Spor til Controverstheologi, men denne kom også mere til Orde i Disputatserne. Men den påankede Sendrægtighed er ikke ændret. RESEN læste fra 1618 til i det mindste 1637 over nye Test. og nåede end ikke Bogen igjennem! Hvormeget kan man vel så antage, de enkelte Studerende har kjendt til den, i al Fald i Originalsproget. BROCHMAND begyndte i 1632 en Forelæsning over Genesis, i 1636 fortsætter han den endnu og i 1642 og følgende År lover han den fortsat, når han har holdt en apologetisk Forelæsning i Anl. af det »brandenburgske Spejl«, der er ham pålagt af Kongen, men denne hans Kontrovers mod Romerkirken synes at være blevet hans sidste Ord fra Kathedret, ti den annonceres i de følgende Lektionskataloger lige til Mandens Død. Exempler, der kan forøges!

Alligevel tvivler jeg ikke om, at »Novellerne« og Skolereformen i Forening har hojnet Studiernes Niveau her hjemme i de påankede Retninger. Indførelsen af en theologisk Embedsexamen i 1629 tyder også på, at man har kunnet stille bestemte ensartede Fordringer til Candidaternes Kundskaber i Almindelighed. Men en omfattende Reformation, hvorved Skriftstudiet kom i Højsædet, blev der desværre ikke noget af.

---

[1] Her tænkes på Brochmand, der arbejdede på sit store Værk, der imidlertid ikke havde tilfredsstillet Bartholin. — [2] Progr. i Universitetsbibl.

Vi har således set Rosenkrantz virksom ved den omfattende Reform, man søgte iværksat, af Undervisningsvæsenet, ja som en af Reformernes vigtigste Ledere. Ganske lignende Tanker har han haft med Hensyn til de *kirkelige Forhold*, der også trængte til grundigt Eftersyn. De Tanker, han og Brochmand i en Række År vexlede om Kirkespørgsmålene, viser dette. De nåede imidlertid ikke Virkeligheden i den Tid, Rosenkrantz sad i Rådet. Dog blev der gjort et meget vigtigt Forarbejde, som åbenbart har haft sin bedste Støtte i Rådet i ham. Vi skulle naturligvis i denne Sammenhæng ikke dvæle ved sådanne Foranstaltninger, der blot er uvæsenlige kirkelige Politianordninger, som Forbud mod Signen og Manen, mod Indførsel af forfalskede udenlandske Eftertryk af danske Bøger med farlig Lære i, mod Letfærdighed og Luxus o. s. v. Vi vende os derimod til Planen om en bestemt *Kirketugtsordning*.

At Kirkeforholdene i mange Måder trængte til Bedring, havde Rosenkrantz og Brochmand længe korresponderet om. Denne, der i sine yngre Dage så ganske usædvanlig mørkt på Sagerne, var opfyldt af Tanker om en almindelig Gjøren Bod, for at afvende den truende Straf for alle de Synder, som åbenlyst gik i Svang.

Disse Tanker vandt fastere Form i 1623, da den kongelige Proposition ved Septemberrådsmødet i Odense opfordrede til Foranstaltninger mod den overhåndtagende Ugudelighed med Sværgen, Banden, Helligbrøde, Luxus o. s. v., »Gud den almægtiges Fortørnelse at afvende«. *Rådet* bifaldt nemlig ikke blot det ønskelige i, at Lensmændene gik strængt frem efter Loven mod sådant, men *foreslog Indførelsen af »en almindelig Kirkedisciplin*, hvorved Guds Fortørnelse udi det ringeste måtte føres udi nogen Afsky og ved Guds nådige Hjælp Tid efter anden aftage og formindskes«[1]. Foreløbig skulde det påbydes alle Husbonde at holde stræng *Hustugt* med Bøder til de fattige for al Uskikkelighed, og især skulde *Præsterne* lade af med sådant og påminde andre derom. De kunde også »antegne deres Navne,

[1] Erslev I 366. 384—5. *Konceptet er af* H. R. Jfr. hermed de omtrent samtidige Planer om Kirketugt af Joh. Tarnov i Rostok (1624), Tholuck: Gesch. des akad. Lebens II 102.

som sig modvillig her imod lader befinde«, så at rette vedkommende kunde straffe dem. Forelobig blev dog Forslaget henlagt.

Den forunderlige Letsindighed, som så ofte kommer mærkelig for Dagen just for en Katastrophe, præger også de daværende Forhold. Forgæves advaredes fra de vågne i Kirken. Kirkens Primas, der altid havde vist Iver for Fromhed og praktisk Kristendom, især siden sin Tiltrædelse af Bispedommet, — man tænke kun på hans mange Litaniprædikener og den Række Skrifter, han besørgede udgivet på Dansk —, gik dog i Spidsen med indtrængende Advarsler og pegede hojlydt på Tegn på Tidernes Afslutning i de daværende Forhold. »Verden er nu blevet gammel, ond og arrig«, sagde han, »kommer Tyrken til, det Gud forbyde, da skal det uden Tvivl være Grundsuppen og Endeknuden.« I en Prædiken fra 1623, hvis Emne netop er en Påvisning af, hvor mærkelig Varslerne om Parusien[1] passer på Datiden, siger han: »Krig, Hungersnod og Pest ser man, hvor man vender sig hen, i Tyskland, Bohmen, Ostrig, Ungarn, Polen, Tyrkiet; selv Italien, Oldtidens Kornkammer, lider af Hungersnod. — Mars raser over hele Jorden, hidtil har Norden og dens Kirke været forskånet af Guds Nåde, men tunc tua res agitur, paries cum proximus ardet«. — Og deri fik han Ret, ti ikke lang Tid efter bar Danmark de samme Ødelæggelsens Spor, som det ovrige Evropa.

Brochmand var dog mest opfyldt af bange Anelser; til Rosenkrantz skrev han flere Gange: »*forlad Verden*«. Det hele forekom ham som en glimrende Bygning, der står på usikre Piller og må styrte sammen en skjonne Dag. Det gjaldt nu om at redde dem, der var i den, og det kunde kun ske, når ansete Mænd gik i Spidsen og forlod Huset med Foragt. Så vender han sig til sin sædvanlige Stotte og eneste Håb: »Lad disse sidste Tider opflamme dig og besjæle dig til at modne Guds Værk, Kristi Gjenkomst står for Doren, forlad Verden og byd alt, hvad der i Verdens Oje er Hæder, pakke sig«. Han drager ham sluttelig i Brevet til Ansvar for Kristi Domstol, om han ikke gjor sin Pligt[2]. Især trængte han dog ivrig på, for at

[1] Kalkars theol. Tidsskrift 1874 S. 85. — [2] 27/12 1621. *Dän. Bibl.* II. 172—4. Samme Tanke i stærkere Form i Brevet 13/2 25 (*ib.* 210—13), hvor Brochm. minder H. R. om hans *Løfte* om at forlade de verdslige Forretninger.

få Bods- og Bededage. — Rådets Stilling fremgår af den Forordning, der udstedtes af det og den udvalgte Prins under Modet i Kjobenhavn i Sept. 1626[1]. Den er efter Sproget at domme conciperet af Holger Rosenkrantz. Den minder forst om, hvorledes Guds retfærdige Vredes Ris« har vist sig kjendelig rundt om ved Krig, Sygdom og alle Slags Ulykker og nu rykker os nær, derfor skal der strax anstilles Bods- og Bededage. Sådanne holdtes ellers regelmæssig i Fastetiden[2], men her er Tale om en *konstant ugentlig Fredagsbodsgudstjeneste* med Prædiken, Bon og Litani — i al Fald i Kjobstæderne, i Landsbyerne må man nojes med Bodstjeneste 1ste Onsdag i Måneden. Ved hver Gudstjeneste, der går forud for Bodstjenesten, skal Præsten minde Menigheden om at berede sig på sømmelig Måde. Indholdet af Prædikenen angives udforlig; der skal mindes om Tegnene på »Verdens sidste Tid«, der nu er nær. Især, at »Guds rette, rene og alene saliggjorende Ord bliver Dag efter anden hele Riger og Lande ganske og med alle betagne . . . . ., med hvilken Guds allerbedroveligste Plage og Straf vi jo vel som andre af den almægtige Gud retfærdelig trues, og jo også så hojligen som andre have at befrygte os for, efterat *de* ikke langt fra os sig dagligen indtrænge, hvilke med al Magt der fornemmeligst heden tragte, at vi udi lige Måder måtte undertvinges«. Videre, om at Årsagen er Folkets Foragt for »Guds Munds Ord« og trodsige ubodfærdige Hjærter, hvorfor det eneste Middel til at undgå retfærdig Vrede er en Hjærtens Anger og et nyt, gudeligt Levned. Dette skal også foreholdes enhver enkelt i Skriftemålet, og det skal pålægges Menigheden at holde *daglig Husgudstjeneste* eller i det mindste benytte en almindelig Bon, hvis Indhold nærmere angives. Superintendenten kan affatte dens Ordlyd, men må passe på, »at den ikke således alt for meget vidtloftig fattes, så den derover skulde kunne vorde den gemene Mand kedsommelig at bruge og oplæse«. — Inden Bodsgudstjenesten må ikke gives fuldt Måltid, ingen Drik udskænkes, al Kjob og Salg skal hvile, og sålænge Bodsdagene vedblive, er alle Gilder og Gæstebud strængt forbudte endog ved Dåb og Bryllup, hvilket Lensmændene og Superintendenterne skal tilse.

[1] 26/9 26 *Dsk. Kirkelove* III 119 flg. Ikke omtalt hos Erslev. — [2] I HIELMSTIERNES Bogsamling II 659 fg. findes en ret fuldstændig bevaret Samling Litanitexter og Prædikener af Sjællands Bisper.

Næppe var Rosenkrantz vendt hjem fra dette Rådsmode, for han sendte Kongens Kansler et Rykkerbrev angående Forordningens Offentliggjorelse, og han fremstiller heri, i Overensstemmelse med sit Læreskrift, Øvrigheden som en Fostermoder (nutrix) indsat af Gud[1]. Centraladministrationer udmærke sig jo ikke altid ved Hurtighed, og dengang overanstrængte man sig ikke, selv ikke altid med Ting, der erkjendtes som påtrængende nødvendige. Dog i Løbet af October publiceredes Forordningen[2].

Det synes, som om der fra en vis Side var kommet Misfornøjelse til Orde mod Rådets Foranstaltning. Brochmand skrev (8/10) til sin Ven[3]: »Jeg har hverken hidtil forsomt eller skal i Fremtiden forsømme min Pligt at drive på og så meget som muligt fremskynde de offentlige Litanier. Jeg hader Verden, og hjærtelig kjed af dens Forfængelighed og min egen Elendighed, sukker jeg til Gud, om snart at befris fra dette Dødsens Legeme. Forgæves strider du, ædle Rosenkrantz, forgæves jeg, forgæves de andre, der ere i Guds Sted, med Verden angående Bodfærdighed. Nu er det jo kommet så vidt, at Verden med døve Ører lader hånt om alle Slags Formaninger. *Straf* må nu ventes, og det ingen faderlig, men en sådan, som venter dem, hvem Gud på alle Måder, men forgæves har indbudt til Fortrydelse, ... vort Hus vil lades øde ...., ti vore Fjender (de pavelige), skjønt forblindede af Overtro, er dog i den Henseende skarpsynede, at de ved Sæk og Aske, ved Faste, idelige Bønner og alskens Legemspinsler vise deres Anger ...., men *vi*, for hvem Guds Ords Lys stråler i al sin Klarhed, vi frådse, bedrive Hor og overgive os helt og holdent til at skrabe Penge sammen .... Nævn blot én, som af Frygt for Gud og den overhængende Tugtelse bedrer sine Veje, aflader fra at frådse, giver Skøgerne Afsked, behandler sine Tjenere mildere eller giver sine Penge til de fattiges Tarv ..... Af sikre Mærker har jeg erfaret, at nogle er misfornøjede med den af Rådet gudelig foreskrevne Formular for offentlige Litanier.« Hvis Iværksættelsen udsættes for længe, vil han derfor vende sig til Kongen selv.

Da det nu i 1627 begyndte at gå helt galt med Krigen,

[1] *Breve* n. 156. 1/10 26. — [2] *Dsk. Kirkelove* III S. 125. — [3] *Dän. Bibl.* III 213—5. Brevet oversat i Jens Møllers Afh. om Jesper Brochmand, *Histor. Calender* III. 206 fg.

proponerede Kongen ved det extraordinære Rådsmode i Kolding i August forst af alt Afholdelsen af tre extraordinære *Faste-* og Bededage[1]. Rådet fandt det atter hojst fornodent, idet man dog bemærkede: »Herforuden de andre sædvanlige og tilforn påbudne Bededage med lige Devotion og Andagt at continueres«. Der gives nojagtige Bestemmelser om de tre Dage. Tidlig om Morgenen holdes i Kirkerne »gudelige exercitia«, al Spil og Gilde er strængt forbudt Ugen for og efter de tre Dage. Hver Aften skal *fastes*, der må end ikke spises »med den Mådelighed og Ædruelighed, som sådan Tid og Poenitents i det hele udkræver«. Alle, Husfader med Familie og samtlige Tyende, er under dobbel Helligbrodes Straf pligtige til at indfinde sig til Bodsgudstjenesten »uden al hoffærdig Dragt«.

De Tanker, der i 1623 var kommet frem om en almindelig *Kirkedisciplin*, og som sikkert har haft en fortrinlig Støtte i Rosenkrantz, om Tanken i Rådet overhovedet ikke skyldtes ham, blev nu atter taget op, men kom ikke til Udforelse for efter hans Udtrædelse af dette. Samtidig med Fredsforhandlingernes Begyndelse, da Noden og Frygten var på sit hojeste, samledes i Kjobenhavn et Udvalg af Rådsherrer og Theologer, og et udforligt Forslag til en ny Kirkedisciplin fremsattes og underskreves af Christen Thomesen, Just Høg, Fr. Rantzov, Biskop Resen, Prof. Jesper Brochmand og Kaspar Bartholin[2]. Gjennem sin Svigersøn holdtes Rosenkrantz à jour med Forhandlingerne, og gjennem ham og de to sidstnævnte kunde han være vis på, at hans Tanker vilde komme til Orde. Det synes, som Biskop Resen i Begyndelsen var uvillig stemt mod Forslaget, men ved Brochmands ihærdige Bestræbelser tog han det fornuftige Parti ikke at modsætte sig den almindelige Stemning[3]. Muligvis har han fundet noget reformert ved hele denne Bevægelse, selv var han stræng i sin Kirketugt, vi minde blot om, hvorledes han i 1628 på Landemodet navngav 21 sjællandske Præster som fordrukne og kun af Skånsel forbigik adskillige, som gav Håb om Bedring[4].

I Virkeligheden er Forordningen af 27/3 1629 særdeles mær-

[1] Erslev II. S. 30 jfr. det udførlige Forslag S. 35 fg. — [2] Erslev II. 212 fg. Mødet varede fra 14/1—2/2 29. — [3] Christen Thomesens Brev 17/1 29 til H. R. *Breve* n. 177. — [4] *Ny kgl. S.* VI. 385. V. Bang: Præstegårdsliv Kbh. 1891. S. 303.

kelig i dansk Kirkehistorie. Den er nemlig først og fremmest et Forsøg på en fast *Hustugt* overfor sådanne Forseelser, der *ikke* egentlig er en Overtrædelse af gjældende retslige Bestemmelser. Der beskikkes derfor *gudfrygtige Sognefolk til Medhjælpere for Præsterne.* Disse Lægmænd skal føre skarpt Tilsyn med Huslivets Førelse og sammen med Præsten advare og formane *hemmelig.* Ordningen følger i Grunden Jesu egen Anvisning (Matth. 18, 15 fg.). Frugter de private Formaninger ikke, pålægges Straffe, især Afvisningen fra Nadveren, og sluttelig udføres det kirkelige Band. Særlig pålægges det Præsterne at virke for Ungdommens Oplærelse, for Nadverens sømmelige Afholdelse, og i Gejstlighedens egne Forhold ønskes kraftigere Reformer[1]. Denne Forordning efterfulgtes atter af et *Missive* til Bisperne om *daglig Husandagt*[2].

Som et Modstykke til det Indtryk, disse Forordninger og de ovenanførte Breve fra Brochmand give, kan det dog være godt at minde om, at der fandtes Kredse på den Tid herhjemme, der virkelig gav Exempel på noget andet. Vi skal senere beskrive Huslivet hos Rosenkrantz selv, men ville her blot pege på det smukke Billede, som Brochmand har givet os af CASPAR BARTHOLINS Hjem[3]. »Fromhedsøvelser dreves med så stor Andagt i hans Familie, at jeg for en stor Del tilskriver den Familie, at Freden uformodet gjenoprettedes på så vidunderlig Måde. Næppe nogensinde kom jeg til ham, uden jeg hørte, man sang hellige Salmer i hans Hus, oplæste Biblen, fremsatte indtrængende Formaninger til Fromhed.« Var han selv optaget af sit mangfoldige offentlige Arbejde, udfyldte hans Hustru hans Plads, »hun som er fuldstændig hjemme i Skrifterne og næsten som skabt til Fromhed«.

I det hele giver de følgende År et så smukt Billede af den Iver for at vække et nyt Liv i Menigheden, der vistes fra Kirkestyrelsens Side, at man virkelig skal lede om Mage dertil i vor Kirkehistorie. Ti det er ikke blot i Forordningerne, vi kan søge Vidnedsbyrd derom, den forbavsende rige *danske* kirkelige Literatur, som er fremkommet i disse År, og hvoraf heldigvis en god Del er bevaret, viser til Fulde, hvilken Trang der var i

[1] Forordn. i *Dsk. Kirkelove* III. 148. — [2] 28/1 30 *ib.* n. 157. — [3] C. E. BROCHMAND: Currus et equites Israelis. Hafniæ 1629. 12⁰. Pg. B 2 fg.

Menigheden og Arbejdsiver hos en Del af dens Ledere. Sjællands Biskop, RESEN, gik her i Spidsen og sekunderedes af Mænd som BARTHOLIN og senere af JERSIN, for blot at nævne de vigtigste. Særlig tog Resen med stor Iver Almueundervisningens Sag op, og drev ihærdig på at fremme en regelmæssig Katekismeundervisning med påfølgende *Konfirmation*, som nødvendig Indledning til Børnenes fulde Optagelse i Menigheden ved Adgangen til Nadveren[1].

Det, der satte Liv og Kraft i disse Bestræbelser, var unægtelig *Krigen*. I Marts 1625 havde Christian den fjerde, som bekjendt, ladet sig vælge til Oberst i den nedersachsiske Kreds qua Hertug af Holsten. I Maj forlod han Frederiksborg, for at begynde den letsindige Krig, som Rigsrådet til det sidste frarådede; snart tog den jo den beklageligste Vending, den lovede Hjælp udeblev, og Forbundsfællerne faldt fra[2]. Allerede i Marts 1626 måtte Prinsen skrive til Rådet om hurtig Hjælp, »eftersom vores elsk. og nådigste Hr. Faders Krigsforfatning er udi Tyskland geråden udi den Difficultet, at med mindre ilig Hjælp af Penge fremskikkes, Sagerne til allerstørste Fare og Ubestand synes at ville udslå«. Man ydede Understøttelse efter Evne, nye Skatter pålagdes, og Adelen måtte »frivillig« hjælpe til med store Summer[3]. Ved Herredagen i Kolding i Maj rådede man ivrig til Fred, men anbefalede samtidig Foranstaltninger til en *almindelig Folkevæbning*, for at sikre Landet nogenledes, ti Rådet så nu allerede den Mulighed for Hånden, »at eders kgl. Mt. nødes til at retirere sig på egne Lande og Riger, og Fjenden dem da

[1] RESEN: de visitatione catechetica 1627. Han ønsker efter Melanthons Anvisning den gamle Skik med Confirmation ved *Håndspålæggelse* som Afslutning på Børneundervisningen tilbage. ENGELSTOFT (Liturgiens Historie p. 240) har naturligvis Ret i, at dette ikke er den samme Tanke, som møder os i den pietistiske Confirmation, men hvilken er mest bibelsk og luthersk? — [2] På Congressen i Haag Nov. 1625, havde England og Holland forpligtet sig til Subsidier. Om Christen Thomesens Virksomhed herved se TH. SEHESTEDS Bog S. 41. — [3] Om et mislykket Forsøg, H. R. gjorde på at rejse Kongen nogle Penge, se hans Brev 6/11 25 til Kansleren. *(Indk. Breve til danske Cancellie, Rigsark.)*

uforskyldt (!) vilde anfalde«. 17/8 stod så Slaget ved Lutter, og Sept. 1627 var Fjenden over Grænsen.

De, der havde næret skjønne Forhåbninger om ved danske Våben at bringe Protestantismens Sag til Sejr, fik snart Virkeligheden at føle. De gjentagne Skattepålæg tyngede svært, og der krævedes stadig nye Bidrag til »Defensionsværket«. Hertil kom mørke Udsigter til Dyrtid. Allerede i flere År havde der været Kvægudforselsforbud. I 1624, da man fik Specialerklæringer — og allerede dette viser Sagens Alvor — fra Råderne, skrev JACOB ULFELDT: »Kornet af alle Slags er fast ringe, så at ikke nogen vil kunne bringe deres Landgilde til Veje, og *dersom de endelig skal yde*, da haver de *intet* igjen, hverken at så i Jorden eller til Underholdning[1]«. Var Forholdene således med de gode Jorde på Fyn, vil man kunne dømme om Folkets økonomiske Modstandsevne.

Jo uheldigere Vending, det tog, desto mere øgedes den herskende *Spænding mellem Stænderne* og især Misfornøjelsen mod Adelen, der nylig i den Dybvadske Sag havde vist sig mere åbenlyst. Men Spændingen virkede langt videre. »Borgere og Bønder hævede deres Røst mod Adelen, og indenfor denne Stand rejste sig en stærk Opposition mod Kongen[2]«. Denne sidste kom især frem i Rådet, der stadig havde modsat sig den uforberedte Krig, og især synes Rigets første Embedsmand, Kansleren CHRISTIAN FRIIS, en længere Tid at have måttet føle Kongens Unåde[3]. — Iøvrigt var hele Rådets Tid nu optaget af Krigsovervejelser, og da Kongen stadig var ved Hæren, måtte Råderne tilmed afvexlende »ligge i Regering« hos Prinsen.

Disse Krigsår med al deres Ufred på alle Punkter, med deres åbenbare Råddenskab i så mange Forhold, virkede i høj Grad nedtrykkende på Rosenkrantz. Forpint som han var af legemlig Sygdom, kom hertil bitre Samvittighedsskrupler over, at han havde tilsidesat den Gjærning, hvortil Gud egentlig havde kaldet ham. Brochmands stadige Omkvæd: »forlad Verden«, fandt stærkere og stærkere Gjenlyd hos ham, og det blev virkelig Sandhed, når denne Ven kaldte sig hans »Samvittighed«.

[1] ERSLEV I 430. — [2] FRIDERICIA, Danmarks ydre politiske Historie. I 36. — [3] ERSLEV II S. 3. Anm. 7 (efter en Optegn. af Jørgen Brahe til Hvedholm).

Under al den rastløse Arbejden med Ting, som kun på enkelte Punkter havde hans fulde Interesse, trivedes hans Studier ikke, som han ønskede det, Reformplanerne, han var opfyldt af, lå delvis hen, og Opdragergjærningen måtte næsten helt falde bort. — Muligvis overanstrængt ved Rejser og Rigsrådsarbejde, især på Skolereformerne, og ikke mindst nedbrudt ved et privat Angreb fra en Side, han ikke havde ventet det, nemlig sin gamle Lærer Cramer (jfr. nedenfor), var hans skrøbelige Helbred i 1623 så svagt, at Venner i Rostok meddelte Rygtet om hans Død[1]. Næste Forår var fuldt af Lidelser, og Brochmand trøstede ham med, at den, der bærer Kristi Billede, fuldkommengjøres gjennem Smærte[2]. Om Efteråret lå han igjen farlig syg, medens han var i Kjøbenhavn[3]. — Under Trykket af Tanken om, at han måske mere end andre fortørnede Gud, hvem han ikke vilde kunne gjøre Regnskab for de betroede Punds Anvendelse, havde han allerede, rimeligvis i Slutningen af 1623 indgivet en *Ansøgning til Kansleren* om at skaffe ham Kongens Tilladelse til *Udtrædelse af Rådet*, for at han uforstyrret kunde virke for det Guds Kald, han mente at have fået[4]. Dette var et uhørt Skridt, ti Rådsbestillingen var slet ikke et Mandat, der kunde nedlægges, man udnævntes *på Livstid*, og kun rent undtagelsesvis kunde Kongen indrømme en gammel og »uformusom« Rigsråd Ønsket om at trække sig tilbage, dog uden egl. Afsked. At en Mand i hans Alder forlod Stillingen, var uden Sidestykke. Måske kom dette Ønske ikke Kongen for Øre, i al Fald ikke officielt, ti Rosenkrantz' Ven, Kristen Friis, satte sig ivrig derimod, og henviste ham til den store Trang, man havde til alle gode Mænds Arbejde. Vi høre ikke videre derom, og kjendte end ikke dette Skridt, om ikke Rigsrådet selv senere havde omtalt det i dets Brev til Rosenkrantz, da han påny søgte sin Afsked.

Rosenkrantz havde nemlig ikke opgivet sin Tanke. Brochmand pressede stadig på. Det lader til, at han havde fået et formelt *Løfte* af Rosenkrantz tilsidst. Han opfordrer ham til ikke at glemme det. Han husker ham på, at vi skal gjøre Regnskab

[1] *Ep. ad Meisnerum* Vol. III p. 279. (Cramer til Meisner) *Original* i Uffenbachs *Saml.* Hamburgs Stadtbibl. — [2] *Breve* n. 116. 12/6 24. — [3] *Breve* n. 122 og 119. — [4] *Breve* n. 165.

engang og betale vore Talenter *med Rente* tilbage. Hvad forhindrer ham også i at udføre Beslutningen, så at han står fri til Guds Tjeneste, og Herren engang kan møde ham med et: »Vel, du tro Tjener«. Er det Hensynet til Familien, Gud vil sorge for den o. s. v.[1]. — Ligeså mange Påmindelser var den vedvarende Sygdom og det stadige Samvittighedsnag. Vi høre Tale[2] om heftig Flod og nervøse Hovedsmærter, så stærke at han end ikke kunde tåle at kjøre. Værre var dog de samtidige Sindslidelser. Vi har fra denne Tid et særdeles smukt og kjærligt Brev fra hans Elev, Mag. Svend Pedersen, til ham, fuld af inderlig Medlidenhed og hjærtelig Trøst[3]. »Den Legemets Skrøbelighed og Åndens bitre Smærte, hvormed Guds faderlige Hånd har behaget at øve Eders Velbårenhed, har drevet mig, der er optaget af Verdens støjende Bagateller, frem for Guds Barmhjærtigheds Trone«. Han har bedet inderlig for ham, som et ringe kristent Menneske gjør det for et vigtigt Lem på det samme Menighedslegeme, hvor Livsenheden gjør, at den enkeltes Sorg og Smærte også er de andres. — Han henviser ham til, at han jo selv nylig har sendt en Søn i Krigen til Fædrelandets Forsvar, vilde han ikke anse det for en Skam, om Feltherren sendte de øvrige Folk i Kampen, men lod ham blive tilbage i Lejren. Således handler da Gud som en sand Fader, når han nu byder ham, hvem han har givet de store åndelige Gaver, stride imod de mange Fjender, der forstyrrer vor himmelske Fred. Gik det ikke således med alle den gamle og nye Pagts Stridsmænd, ja er ikke Herren selv vort Exempel derpå. Sluttelig opfordrer han ham til at drage Åndens Sværd af Guds Ords Skede, og Fjenden skal fly, det er vor sikre Forjættelse.

For en samvittighedsfuld og ømtåelig Natur som Rosenkrantz måtte nogle Krænkelser, han var Gjenstand for fra Hovedadministrationen, også spille en større Rolle. I Slutningen af 1625 klager han til Kansleren over, at man har bagtalt ham i Anledning af noget Silketøj, han havde kjøbt i Hamburg til et Bryllup, han skulde holde i sit Hus[4], men som en Creditor af

[1] *Dän. Bibl.* III 210—3. (13/2 25). — [2] *Breve* n. 159. 23/11 26. — [3] *Breve* n. 160. 20/12 26. — [4] Ide og Elline Gjøs Bryllup 7/8 25. Mette Rosenkrantz' Skrivekalender. *Ny kgl. Saml.* 393. 8°. Det ene Bryllup gav for Resten Anledning til en Retssag mellem H. R. og Brudgommen Jens Juul. Jfr. kgl. Bef. 24/9 1626 i *Jyske Tegnelser.*

Sælgeren havde ladet beslaglægge i Assens, skjønt det var betalt og tilhørte ham. »Jeg ved dog noksom, *hvor* dette spindes med meget andet, quæ omnia futurum est indubie, quando Deus meus numero judicabit«. Således har man falskelig anklaget ham for at restere med 3/4 Skatter. De tre Portioner er forlængst afleverede, Renteskriveren har sendt Bevis for de to sidste, og den fjerde Part skulde nu først opkræves, men er næsten færdig. »Og er at beklage, at man således uden al Årsag skal angives, som mig nu *trende* Gange sket er, sed norunt istud, calumniare audacter[1]«.

Den sålænge nærede Tanke kom da atter frem midt under al Krigsustyret 1627. Forholdene var nu således, at man anså *Rigets Undergang* for yderst sandsynlig. I August var Rådet forskrevet til *Kolding*, da Kongen var i Nærheden med Hæren, og man talte om »den Ruin, som nu skinbarligen er for Øjnene«. De extraordinære Bededage ansås for højst nødige af Kongen, og hvor lidt Tiltro, han havde til sin Modstandsevne mod den fremtrængende Fjende, viser hans Proposition, at Bønderne i Jylland — uden Hensyn til den truende Kornmangel — skal anbringe Høsten borte fra Husene, således at den nemt kan afbrændes, for ikke at komme Fjenden til Gode[2].

Den overhængende Fare medførte Rigsrådsmøder Slag i Slag. Samtidig med at Fjenden besatte Halvøen, samledes Rådet i *Odense* i Slutningen af September[3]. Kongen boede på Dalum udenfor Byen og var nu rede til Fred for enhver Pris. Han ønskede Rådets Mægling med »Wallensteneren«, hvad dette dog afviste som lidet sømmeligt for Kongen, da det ej havde Plenipotens, og ret umuligt, da Kejseren sandsynligvis slet ikke vilde indlade sig med det. Det henviste til den gottorpske Hertug, der tilbød sin Mægling, men ham havde Kongen ingen Tillid til. — Samtidig tilkjendegav Råderne deres Misfornøjelse med de kongelige Lejetropper, der huserede i Jylland værre end Fjenden. Nogle i Kjøbenhavn forsamlede Råder skrev ligefrem til Kongen, at Fjendens Fremgang i Holsten truede med at ruinere Landet med Mord og Brand, »ligesom eders Majestæts egne gevorbne Folk nu siges at gjøre«!

[1] *Samlinger til den danske Adels Historie, Rigsarkivet* Fasc. 19. 2. 118. Odense 31/11 25. — [2] Erslev II 34. — [3] *Ib.* S. 42 fg.

Midt under dette Møde synes Rosenkrantz at have *forladt Odense*. Han har endnu undertegnet Betænkningen af $^{4}/_{10}$, men den følgende af $^{9}/_{10}$ mangler hans Underskrift. Et kongeligt Brev, dateret Dalum $^{14}/_{10}$, kunde vel tyde i anden Retning, ti her beder Kongen ham blive i Odense, »eftersom der daglig forefalder adskilligt at forrette, og derfor vel behøves nogle vores gode Mænd og Råd her hos os at være til Stede[1]«. Men det er sikkert, at Dagen efter, da Rådet fra Dalum indkaldtes til et nyt Møde i Slagelse i November, blev Indkaldelsesbrevet leveret hans Skriver på St. Hans Gård, men man vidste ikke, hvor Rosenkrantz selv var. Klavs Daa, en god Ven af ham, ved hvis Jordefærd han siden »talte over Graven«, skriver herom til hans gamle Skolekammerat, Hr. Albert Skeel, »Rådet er nu allesammen forskrevet til Slagelse 1. Nov., uden din Broder Jørgen alene, og beretter Sekretæren, at Brevet var skrevet, men Kongen vilde det ikke underskrive. Holger R. *er* forskrevet, og blev Kongebrevet hans Skriver på St. Hans Kloster leveret, og han mig det haver sendt. Nu véd jeg ej, hvor han er at finde; derfor sendte jeg Brevet til Tureby til Sofie (Brahe)«. Heraf fremgår, at man mente, han var på Sjælland; men han var ikke sammen med sin Hustru på Tureby. Bemærker man imidlertid Sammenstillingen af Jørgen Skeel og Rosenkrantz, får man det Indtryk, at Klavs Daa overhovedet fandt det ret underligt, at sidstnævnte var indbudt til Rigsrådsmøde. Skeel var nemlig valgt af Adelen til Rigets Marsk, og Rådet ønskede, at han skulde tage Sæde med det i Forsamlingen, men det tillod den med dette og Marsken misfornøjede Konge ikke. Han mente ikke, at sådant Valg gav ham født Plads i Rådet[2]. Dog herpå tør måske ingen Vægt lægges. Vist er det imidlertid, at Rosenkrantz heller ikke i den følgende Tid var i sit Len. — Den $^{25}/_{10}$ er det Klavs Friis, Jac. Ulfeldt og Mogens Kaas, der på Odense Rådhus samler Vidnesbyrd mod Oberst Baudissin. Den 1. Nov. skriver Christian d. fjerde fra Dalum til Ulfeldt, at han skal komme til ham, for at forhøre en Sag, »eftersom *ingen* af Rigets Råd nu er her til Stede«, og den 8. Nov. dømte Kongen, Jac. Ulfeldt og Mogens Kaas i en Sag i Odense[3].

[1] *Ib.* S. 98 Anm. — [2] *Ib.* S. 59 Anm. Først 1628 gav Kongen efter for Rådets og Adelens Ønsker. — [3] *Ib.* S. 64. 60.

Heller ikke ved Rådsmødet i Slagelse underskrev H. Rosenkrantz. Derimod havde Kansleren, Kristen Friis, nu modtaget et Brev fra ham, som han besvarede den 4de Nov.[1], men desværre ses det ikke, hvortil det blev sendt. Indholdet af Rosenkrantz' Brev var en Fornyelse af Ønsket om Udvirkelse af hans hurtige Afskedigelse fra Statstjenesten, ti hans Samvittighed pinte ham, fordi han ikke ofrede sig fuldtud til det Guds Kald, der var ham givet. I sit Svar bevidner Friis den dybe Sorg, dette Brev har voldet ham. Han må dog atter betænke, at Gud selv har kaldet ham til denne Øvrighedspost, hvor han også kan tjene Kirken, uden at det behøver at hindre hans fromme Overvejelser, men snarere kan fremme dem. Den gode Stridsmand er heller ingen Nytte til, når han bliver hjemme; han må ud i Kampen. — Brevet er kort, og Kansleren ender karakteristisk nok med et theologisk Spørgsmål, som han ønsker sin Vens Hjælp med. Der er intet om, at han vil opfylde hans Ønske. Friis har sikkert troet at kunne trække Sagen yderligere ud, men denne Gang nyttede det ikke.

I October har Rosenkrantz altså definitivt forladt sin hidtidige Virksomhed. Vi har imidlertid endnu et Par Bidrag til Belysningen af hans Færd, der må sammenstilles med det allerede angivne. Biskop Hans Mikkelsen meddeler i sin Dagbog under 16. Juni: »Igår rejste Holger Rosenkrantz herfra (fra Odense), og førte sit Bibliothek af Sted efter sig«[2]. Denne Oplysning er naturligvis korrekt, men den endelige Afrejse kan her ikke være Tale om, siden han endnu i October notorisk har virket i Odense. Den anden Kilde er Sofie Brahes *Regnskabsbog*, som vi nu oftere få Lejlighed til at benytte[3]. Den meddeler, at Holger

[1] *Breve* n. 164. — [2] *Sml. til Fyns Historie* V—VII. Diariet taler også om Holger Ottesen og Holger Frederiksen, men betegner dem stedse særlig, og Omtalen af Bibliotheket viser, at her er Tale om vor H. R. — [3] Sofie Brahes *Regnskabsbog* 1627—40, *Universitetsbibl.' Additamenter* 197. 4to, leverer mange Bidrag til R.' hele Levevis, men dens ejendommelige Affattelsesform gjør den mindre brugbar. Den indeholder nemlig ikke et Regnskab med fortløbende Opskrift om Indtægt og Udgift, men er en Slags Hovedbog, ført for *hvert* År, således at Udgifter og Indtægter af samme Art indføres under bestemte Rubriker, hvorefter det hele summeres op pro anno. Herved er *Datoerne ofte bortfaldne.* Bogen er ikke skrevet af Sofie Brahe selv, hvis uskjønne Skrift kjendes fra Prædikenoptegnelserne.

i Maj »lå i Regering« i Kjøbenhavn; i August og Begyndelsen af September overværede han endnu nogle Bryllupper i Odense. Efter Udgiften for Maj nævnes så Udgift til Fortæring, »den Tid *vi* drog fra Fyn«, og »leveret Holger, som drog først af«. Det bemærkes derpå: »Fortæret Holger, der han drog til *Gothenborg* og dér lod indsætte vort Gods ....«. Det næste faste Holdepunkt med Datering er først nogle Udgifter efter Mortensdag (11. November), da »vi kom til Sjælland«.

Dette kan da let bringes i Overensstemmelse med Hans Mikkelsens Optegnelse. Rosenkrantz har virkelig forladt Odense den 15. Juni med sit Gods og den Del af Bibliotheket, som var der. Hovedmængden af den store Samling var på Rosenholm. Noget senere er den øvrige Familie bortrejst (»Holger drog først af«), og er formodentlig foreløbig taget til Sjælland (Turebyholm) eller Skåne. Godset tænkte man først på at bringe i Sikkerhed til *Norge*. Tanken lå nær for, og mange andre gjorde det. Allerede i 1626 havde ansete Folk fra Odense begivet sig derhen i Sikkerhed med Familie og Gods[1]. At dette var Rosenkrantz' Mening, ses af Regnskabsbogens Udgift til Fragt. Der nævnes en Flensborgerskipper, der skulde føre Gods fra Svendborg til Norge, men kun førte det til Kjøbenhavn, hvor man atter lejede en kjøbenhavnsk Skippers Skude til at føre det til Bohus. Der nævnes også en kjøbenhavnsk Skipper, der førte Gods fra Nyborg til Bohus. — Her blev det imidlertid ikke stående. Den svenske Gesandt BURÆUS skriver nemlig i October 1627 til det svenske Rigsråd, at Rosenkrantz havde spurgt ham, om han kunde flytte sit Bohave til Gøtheborg eller andetsteds til Sverrig, og atter bringe det uhindret tilbage[2]. Formodentlig har Gesandten givet et foreløbigt Tilsagn, i al Fald ses det, at Rosenkrantz virkelig bragte Godset til Gøtheborg, det omtales nemlig i Regnskabsbogen. Den meddeler os, at han lejede en Gård der, hvori alt anbragtes. Det synes endog, at der er blevet reddet en Del fra Rosenholm. Man havde nemlig Skib liggende i Kalø Fjord. I al Fald ses det, at man i Gøtheborg har afhændet så forskjelligartede Sager som Heste, Mursten, Lærred, Dynevår etc.

[1] Prof. JACOB SPERLING ved Odense Gymnasium for Exp. jfr. BLOCH: Fynske Geistlighed II 371. — [2] Brev 26/10 27 fra Helsingør, *Allenske* Sager n. 5.

Det er altså ikke grebet ud af Luften, når Cronholm skriver: »Holger Rosenkrantz forudspåede Ulykke for sit Fædreland, og tænkte på at søge Tilflugt i Sverrig«[1]. Denne som andre af Forfatterens Meddelelser om Forholdene i Danmark hviler på de svenske Agenters Indberetninger.

Imidlertid tyder det nævnte Brev fra Buræus ikke på, at Rosenkrantz har tænkt at bosætte sig med Familie i Sverrig; det er i alt Fald foreløbig kun Godset, man har bragt i Sikkerhed. Vist er det i det mindste, at man Mortensdag atter var samlet i Sjælland, formodentlig på Thurebyholm hos Familien. Muligvis har man også besøgt andre Venner og Slægtninge »på Gæsteri«. Kort før Jul træffe vi Familien på *Løberød* i Nærheden af Lund, der ejedes af Brahernes Slægt[2]. Her lå Holger syg otte Dage før Jul, og man sendte Bud til Kjøbenhavn efter OLE WORM, med hvem Rosenkrantz også traf Aftale om at sende en pålidelig Mand til Jylland, for om muligt at afkjøbe Fjenden det store Rosenholmerbibliothek, der var blevet Krigsbytte med så mange andre Herligheder[3]. Opholdet her blev heller ikke varigt, ti tyvende Dag Jul meddeler Regnskabsbogen, at Rosenkrantz igjen var på Fyn — ja endog i Odense.

I omtrent to År blev så Skåne Familiens egentlige Hjemsted, her ejede de også noget Bøndergods[4]. I Begyndelsen synes de afvexlende at have boet på Løberød og Bjersøholm ved Ystad, men i 1628 slog de sig til Ro med få Afbrydelser i *Helsingborg*. Det meste af Godset blev derimod ved at stå i Gøtheborg, og der anføres derfor i Regnskabsbogen Udgifter til gjentagne Rejser derhen af Tjenerskab, for snart at hente ét snart et andet[5].

Da Rosenkrantz imidlertid i Begyndelsen af November 1627 havde modtaget Kanslerens Svar på hans Ønske om Afsked, og

[1] CRONHOLM: Sveriges Historie under Gustaf II Adolf. V. 2. S. 23. — [2] *Skånske Herregårde* II. Lund. 1854. — [3] *Regnskabsbogen.* — H. R.' Brev $^{26}/_{12}$ til Worm i *Gl. kgl. S.* 3119c. 4to og Worms Svar i *Gl. kgl. S.* 3119a 4to. — [4] *Regnskabsbogen.* — [5] BENZON-MYLIUS fortæller i sin »Beretning om de Rosenkrantzer« 1731 (*Ny kgl. Saml.* 1375 Fol.), der i al Fald for Erik Holgersens Vedk. bruger udtrykte og gode Kilder, at denne $^{20}/_{12}$ 26 »drog af med sine Forældre over til Skåne i Sikkerhed for de kejserlige« og blev der til 1629. Dette er imidlertid galt, som forud vist. Det nytter ikke at ændre Året til 1627, ti da lå Rosenkr. syg på Løberød.

så, at det ikke nyttede at henvende sig ad den Vej, tilstillede han *hele Rådet* en lignende Bøn gjennem sin Ven Albert Skeel. Rådet fik hans Skrivelse overleveret på Mødet i Kjøbenhavn i December 1627, og svarede derpå den 7. Januar 1628. — Det fremgår af dette Svar, at H. Rosenkrantz for dem har fremsat samme Motiver, som vi før så udtalte i Brevet til Kansleren. De bemærker: »Vi forfare af din Skrivelse, at du af vor Herres Indskud, Vocation og det Pund, han dig meddelt haver, altid af din første Ungdom op dig fra verdslige Sysler og andre Studiis din Hu og Sind haver slaget, og din Tid derhen dirigeret til den hellige Skrifts sande Forstand, og hvorledes du mange Mennesker derved udi deres Salighedssag kunde være behjælpelig, indtil sålænge du for nogen rum Tid siden haver ladet dig tilbringe at bruges i nogle verdslige Commissioner og andre Sager, og endda for 10 År siden påtaget dig en Rådsbestilling, hvorudover du siden er bleven i din Conscientz molesteret og overvunden«. — De verdslige Forretninger sluge nu al hans Tid, hvis da noget menneskeligt skulde times ham, vil han have hårdt ved at forsvare sin Livsførelse. Derfor søgte han også for fire År siden sin Afsked gjennem Kansleren, men det blev da trukket hen. Men nu har han, da Herren hjemsøger Landet, *slet ingen Samvittighedsro mere,* hvorfor intet længere skal hindre ham i hans Forsæt. Han har fort sig det til Sinds, at *han* ikke mindst er Skyld i den sørgelige Hjemsøgelse, fordi han »sit Propositum og Løfte ikke fuldkommet haver«, og han beder derfor bønlig Rådet udvirke hans Afsked hos Kongen. — »Så véd Gud, at der er ingen af os, som jo kjende sig obligeret og gjærne vil gjøre, hvis dig til Vilje og Velfærd kan være, *men,* efterdi vi alle samtlig din Begæring til os haver overvejet og berådslaget, da synes os, at udi denne farlige Tid, hvor ikke alene *vores Fædreland pericliterer*, men også *den sande Religion,* at du ikke kan gjøre vor Herre og Gud større Devotion og Tjeneste, end du med dine gode Råd, så vidt vor Herre dig og os andre vil indskyde, kan tilhjælpe det i de og andre Måder at overvinde; hvilket er ene Årsag til, at vi *ikke* efter din Begæring hos Hs. Kongl. Matt. underdanigst derom haver anholden. *Dersom* du imod Forhåbning vilde blive udi dette dit Forsæt, erbyde vi os, at hvilken af os, du det af begærendes vorder,

din Vilje at ville efterkomme«. 10 Råder har underskrevet, blandt de manglende er Christian Friis og Christen Thomesen, der var bortrejst som Gesandt[1].

Imidlertid havde Kongen inddraget hans Len, fordi han uden Forlov havde forladt det, og forelobig overdraget det til Mogens Kaas[2]. Heri var dog intet afgjort m. H. til hans Rådsstilling, som vi allerede se af Brevet til Kaas derom, hvori Rosenkrantz nævnes som »os elskelige«, den sædvanlige Titel for Råder, og han indkaldtes derfor også endnu 28/3 1628 til Rigsrådsmode i Kjøbenhavn. Først da Rosenkrantz nu efter ovennævnte Svar fra Rådet har henvendt sig til Kongen om Afsked — dog muligvis efter Rådets Tilbud ved et af Medlemmerne —, skrev denne i forbitret Tone til dette: »Eftersom han den selv taget haver, den Tid Religionen, vor Person og hans Fædreland stod i største Fare, formene vi ham intet videre at have at søge, hvilket vi vidtløftigere med Hånd og Mund vil udføre, når begæres«[3].

Således tvang Rosenkrantz sig da endelig efter megen Besvær sit Ønske igjennem, men Kongens Yndest tabte han naturligvis, og der vedblev at herske et køligt Forhold mellem dem, ti Christian den fjerde glemte ikke let.

Det er muligt, at de fleste har domt om dette Skridt som Kongen, men nogle har også ganske ligefrem anset Rosenkrantz for den praktiske Mand, der fornuftigvis foretrak Ro og Fred for al den Uro og Besvær, som Opofrelsen i Statens Tjeneste medførte, uden at man så tilstrækkelig Løn for sin Møje. Således opfattede i al Fald Anders Bille Sagen, da han 1. Febr. 1628 besværede sig til Kongen over al den Moje og alle de Ofre, han havde bragt Fædrelandet uden at få nok Lon derfor; han vilde i det mindste være Helsingborg Len kvit og have noget, der holdt ham skadeslos, »ellers nodes jeg til, — det jeg denne Tid dog nodig gjorde —, at sætte mig slet til Rolighed, det Holger Rosenkrantz har gjort[4]«. — Kun få har sikkert som Brochmand hilst dette Skridt med Jubel. I en offentlig Dedication af sit Skrift »de pontifice Romano« til Rosenkrantz udbryder han: »Ved dit Exempel lærer og viser du klart, *hvad*

[1] *Breve* n. 165. — Erslev II S. 98. (n. 143). — [2] Erslev II 98. — [3] *Egenhændige Breve af Chr. 4.* n. 274. 22/4 1628. — [4] Erslev II 155.

der bør gjøres under den så bedrøvelige, ja næsten håbløse Fædrelandets Tilstand, for at vi kunne opnå en vis og sikker Frigjørelse fra Ulykker og Nød, hvormed vi overalt omgives og trænges ...., du byder Verden beholde sit, i from Bekymring higer du mod den Stad, hvis Bygmester er Gud, med religiøs Travlhed former du dit Liv efter Jesu Kristi Bud og Befalinger; *til Lykke,* berømmelige Mand, med det Sind, som Gud selv indgav dig[1]«. — De alvorlig dømmende har vel set, at eftersom Sagen stod således for Rosenkrantz, som vi har haft Lejlighed til at udvikle det, måtte han lyde Gud mere end Mennesker. I al Fald må man ligeoverfor Christian d. 4des Dom stadig erindre, at han allerede på en Tid, da Fædrelandet var i fuld Ro, havde søgt sin Afsked.

Vil man endelig dømme ham, fordi han tænkte på at bosætte sig i Sverrig, Danmarks hemmelige Fjendeland — skjønt dette muligvis er usikkert —, må man atter huske på, hvorledes Forholdene så ud i Danmark. Brochmand beskriver Tilstanden med Ordene fra Jesajas' første Kapitel, og for Rosenkrantz stod det simpelhen som Begyndelsen af en Straf, der måtte føres igjennem til Enden, han vovede ikke at tænke på Nåde. — Samtidig viste også de løsslupne Lidenskaber sig i al deres vilde Grufuldhed. Til de Ødelæggelser, som Fjenden forårsagede, kom de skandaløse Uretfærdigheder og Forbrydelser, som Kongens lejede Tropper begik. I en Klage fra den jyske Adel — »vi fattige Folk, som udi Jylland have boet« — berettes det, hvorledes disse tyske »Venner«, da de den 17. Sept. kom til Kolding, strax spredte sig derfra ud over Omegnen, røvende Adelens, Borgernes og Bøndernes »rørende Formue«, Våben og Værge; de, der ej godvillig udleverede det forlangte, ihjelsloges, »Ægtemænds Hustruer og Døtre bleve udi Mændenes og Forældrenes Åsyn voldtagne«, og imod Indbyggerne forholdt de sig i det hele, »så vore argeste Fjender ikke havde vild' eller kund' videre gjøre«. — Fjenden gjorde de naturligvis ingen Modstand[2].

Således lød Beretningerne fra Rosenkrantz' Hjemland, men i de Kredse, han færdedes i, var Sagerne næsten endnu uhyggeligere. Spændingen mellem Kongen og Rådet øgedes stadig. Det

[1] *De pontifice Romano.* Hafniæ 1628. (Dedic. 27/6 28). 8⁰ 399 S. —
[2] Erslev II 89.

gik så vidt, at man i Udlandet fortalte, at Stænderne vilde *afsætte* Kongen[1]. De svenske Gesandter indberettede stadig om Rådets vedvarende Misfornøjelse med Kongens Egenrådighed. Og det kunde jo ikke nægtes, at den ubesindige Krig var begyndt ganske mod dets Vilje. — Just i de Dage, Rosenkrantz forlod Odense, udbredtes fornærmende Historier om Kongens Forhold til Jyllands Besættelse, og denne måtte 29/11 1627 klage til Rådet derover, noget som dette opfattede som møntet på det selv, og omhyggelig fralagde sig. Jacob Ulfeldt skrev i den Anledning[2] til sine Kolleger: »Jeg har set Kongens Skrivelse .... Gud véd, hvad for svare, angerfulde Tanker sådan Skrivelse har gjort i mit Hjærte; det er at befrygte, at Guds Vrede nu er stærk over os. Gud forbarme sig nådig. At sådan intestina mala skulde hænde og indfalde, må jo være en stor Straf fra Gud, den man vel må alvorlig afbede, ti den overgår — meo judicio — al anden exoticum periculum et malum«. Man var kongeligsindet dengang, men ikke af så blandede Motiver som under Enevælden. Det var først og sidst af religiøse Hensyn, og det vidner højt om den Alvor, man dengang kunde træffe hos dansk Adel, når en Rigsråd i en fortrolig Skrivelse til Venner ser Sagerne i den Belysning. For den, der vilde læse Tegn, måtte imidlertid Selvopløsningen synes nær.

Har Rosenkrantz virkelig tænkt på at tage *Ophold* i Sverrig, har naturligvis også Hensynet til de kirkelige Forhold dér været bestemmende. Gik Danmark under, var det selvfølgelig også ude med den evangelske Kirke dér. Og i Sandhed begge gik i de År en hård Krise igjennem. De kejserlige betragtede det som en given Sag, at Østersøen skulde blive en »germansk Indsø«, hvorpå det romerske Riges Flag skulde veje, og vor østlige Nabo var til Sinds at støtte den Plan mod en Del i Byttet[3]. I Rom udkastede man fuldstændige Planer til en »Reformation til Moderkirkens Skød«, dennegang var man så vis på, det måtte lykkes.

I Løbet af Christian d. 4des Regering havde Danmark gjentagne Gange været udsat for *hemmelige* jesuitiske Angreb[4]. Især havde Malmø og Helsingør, hvor så mange fremmede opholdt

[1] *Ib.* S. 92. — [2] *Ib.* S. 66. — [3] Se S. 161. — [4] Kordam: Univ. Hist. III. 153 fg. Brandrud: Klosterlasse 190 fg.

sig, været Operationspladser. I Dec. 1623 opdagede Christian den 4. selv personlig, aldeles tilfældig ved at standse en Postdrager, af et Brev et Complot, hvis Ledelse udgik fra selve Rom, og, som det synes, fra den i 1622 stiftede *Congregatio de propaganda fide,* der direkte sigtede mod Contraformationen. I dette Arbejde deltog både Dominikanere og Jesuiter. De nærmere Omstændigheder ved denne »Mission« er desværre endnu uoplyste, dens specielle Overhoved synes dog Nuntiaturen i Belgien at have været. På et Kardinalmøde i Rom havde man anvist en kolossal Sum til Fremme af Værket. En høj Dominikaner og theologisk Professor JACOB DE BRONIWER og hans Medhjælper NICOLAUS JANSEN havde i 1621 foretaget indledende Undersøgelser her i Landet, hvorefter de af den nævnte Stiftelse i Rom havde fået nærmere Fuldmagt. I 1623 kom en hel Skare Medhjælpere hertil, og man havde nær fået én af disse, JOHANN VAN DYCH, ansat som Professor i Historie i Sorø. Men, som meddelt, opdagedes Sagen i December 1623. Med sjælden Liberalitet lod man de skyldige rejse, kun én af de i Malmø bosiddende romerske, ARNOLD WYSWYLLER, der havde gjort sig skyldig i Tyveri og grov Usædelighed, dømtes på Grund heraf til Døde. — Resen fik Ordre til at foretage en omhyggelig Visitation af Sorø, ligesom der foretoges Undersøgelser hos de studerende i Kjøbenhavn og de derboende ikke Lutheranere. I Febr. 1624 udstedtes så en kgl. Forordning om Munke og Jesuiter, og i Marts gav man Ordre til at holde Takkebon i Kirkerne over det veloverståede Komplots Opdagelse[1].

Men fra romersk Side opgav man ikke Ævret. Nicol. Jansen virkede som Præst i Frederiksstad, hvor der var Religionsfrihed, og under Occupationen af Jylland mente man at være Målet nær. I Rom, hvor man med Opmærksomhed fulgte de kejserliges Fremskridt, og hvor Pave Urban 1627 havde grundet det berømte *Collegium de propaganda fide,* drøftede man 1629 et mærkeligt Forslag til Indførelsen af Papismen i Danmark, fremsat af en dansk Mand, Dr. theol., Dekan ved Kathedralen

[1] Jfr. HELWEG: Danmarks Kirkehist. efter Reformat. I 290 fg. RØRDAM: Arrebo. S. 178 fg. *Gl. kgl. Saml.* 3018. 4. Bl. 36 fg. (Brev fra Conrector Andr. Jacobsen Langebek). Chr. 4.' Brev 24/1 24 i LANGEBEKS *Dipl.* — Oplysningen om v. DYCKS Ansættelse *1621* er urigtig.

i Wien, Christian Laurentius Orn[1]. Dette Forslag, der blandt andet er interessant ved det Vidnesbyrd, det aflægger om de danskes Lærelyst og Kundskabstrang, fastslår Nødvendigheden af at få dygtige Prædikanter, ti »det lutherske Folks hele Devotion består i at høre Prædiken«, og af udmærkede Skoler, »ti den danske Ungdom er meget begærlig efter Kundskaber og begavet med godt Nemme«. En Biskop, der taler Dansk og er villig til Martyriet, må lede Propagandaen; de jesuitiske Fædre skal bruges til Skolevirksomheden, og fire Gymnasier må oprettes i *Ribe, Viborg, Århus* og *Ålborg*. Man kan ikke frakjende Forslagets Forfatter Sans for en ærligere Propaganda end den sædvanlig jesuitiske. — Denne kom selvfølgelig også frem, som vi se af et Brev fra den kejserlige Skriftefader Mullman[2], der vil fremme Værket ved en »anseelig, elsket, listig, veltalende og forborgen Person«, der tilsyneladende er luthersk; han skal foreløbig stifte Fred mellem Kejseren og Christian den fjerde, når så Protestantismen i Tyskland er udryddet, vil man let kunne incorporere Danmark og gjenoprette Romerkirken dér.

Medens Rosenkrantz' Svigersøn, Kristen Thomesen, var som Gesandt i Bruxelles, tillod to Jesuiter sig endog at foreslå ham en »heldig Afgjørelse af Krigen«. Kejseren vilde fuldstændig restituere alt og give Kongen »god Satisfaction«, hvis den udvalgte Prins vilde forbinde sig med det spanske Hus ved Ægteskab[3]. Ja den omtalte Nicol. Jansen, der fra Frederiksstad stod i nøje Forhold til de kejserlige Hærførere, skrev til sin foresatte, Broniwer, at man ved Fredsslutningen måtte holde på, at enten Christian d. fjerde eller hans Søn trådte over til Romerkirken[4] (!).

Disse Drømme gjorde Freden en brat Ende på, men man må ikke undervurdere den Magt, Romerkirken i Løbet af få År synes at være kommet i Besiddelse af herhjemme, og så meget er vist, at Datiden selv var klar herover, og at Kirkens Mænd betragtede Freden som et fuldstændigt Vidunder.

Med dette for Øje forstå vi, at Rosenkrantz kunde tænke på at expatriere sig til et Land, hvis Kirkeforhold var rene, og

[1] *Krh. Saml.* 3. R. I 625 fg. — [2] Helweg I 303. — [3] Afskrift i Langebeks *Saml.* i Rigsarkivet efter en samtidig Relation fra Rosenholmsarkivet (fra 1629). — [4] *Ib.* (Original i *Dsk. Saml.* n. 604c).

hvis Konge han så hen til som en Redningsmand for den trykkede evangelske Sag, ja måske fra tidligere Tid følte sig personlig draget mod. Hvordan han nu end har tænkt sig sin Fremtid, en Bosættelse i Sverrig blev der ikke noget af, og han kom ligesom sine Landsmænd til at opleve det nyopblussende kirkelige Liv i sit Hjemland.

I det vi da afslutte dette Afsnit, ved hvis Ende vi se Rosenkrantz som en fattig og hjemløs Mand[1], ville vi selvfølgelig ikke udtale noget Forsvar for det virkelig upatriotiske Skridt, han foretog sig ved Embedsnedlæggelsen, men blot hævde, hvad vi tro at have godtgjort, at Spørgsmålet fremstillede sig for ham i en højere sædelig-religiøs Kategori, der for hans personlige Samvittighedsfreds Skyld gjorde yderligere Tøven til Brøde[2].

Der vil naturligvis altid blive noget for den patriotiske Følelse stødende i hans Handlemåde og ikke mindst i den Omstændighed, at han sender sit tiloversblevne Gods i Sikkerhed til et fremmed Land, og til syvende og sidst bliver der vel næppe heller anden Forklaring at give, end at Fædrelandsfølelsen for ham, som for så mange religiøse Naturer, er trængt tilbage i anden Række, og at den religiøse Følelse ligefrem har gjort Troen på Landets Existensberettigelse vaklende. Se vi da tilbage på de 10 År, Rosenkrantz sad i Rådet, vil man erkjende Rigtigheden af de Bemærkninger, vi forudskikkede. Vi møde *ikke* noget fremragende politisk Snille, men et godt Arbejde, der på de Punkter, hvor hans specielle Interesse var med, kunde medføre særdeles nyttige Foranstaltninger, der har været af Betydning for det danske Åndsliv. Hans Dannelse og Personlighed sikrede ham en fremtrædende Plads mellem sine Kolleger, og der er ikke Tvivl om, at de havde Ret i, sålænge som muligt at modsætte sig hans Ønske om Nedlæggelsen. — At Kongen

[1] Hans økonomiske Misære vidner ikke blot Regnskabsbogen om, men forskjellige andre Kilder. Ved Tabet af Rosenholm mistede han for 32000 Rdl. Løsøre og 9000 Rdl. i Renteindtægt (se BURÆUS' Brev 26/10 27), store Lån måtte optages, også for at betale Gæld. 6/2 28 fik han Stævning om at betale 12000 Rdl. til Kongen, han skyldte. — Jfr. H. MIKKELSENS Diarium 15/3 28. — [2] H. R. behandles af den Grund i STARCHE: *De doctorum vita privata.* Lübeck 1708. 4. p. 66 fg. Forf. stiller sig i øvrigt kølig overfor sådanne Udtrædelser fra det offentlige Livs Virksomhed.

også påskjønnede hans Virken, har man ikke blot Vidnesbyrd om i de Sendelser, hvortil han benyttedes, men også deri, at han tre Gange ønskede at gjøre Rosenkrantz til Elefantridder. Denne afslog imidlertid ligesom Faderen stadig den tilbudte Ære. Som det meddeles, bar han derimod en Kjæde, hvori der hang et Symbol på Døden og Livet[1].

[1] Klevenfeldt i Suhms *Saml.* I 1. 57. Hoffman: Dsk. Adelsmænd II S. 115 siger, at Stykket på hans Tid bevaredes af Familien.

IV.

STUDIER OG PRIVATVIRKSOMHED.

1617—1631.

Skjønt vi har set, at den nys skildrede Periode i Rosenkrantz' Liv stod for denne som én stor Afbrydelse i den Virksomhed, hvortil han egentlig følte sig kaldet, må dette dog ikke opfattes, som om han aldeles havde lagt de Sysler til Side, hvormed han før 1617 havde beskæftiget sig. Den levende Forbindelse, hvori han stod med inden- og udenlandske Videnskabsmænd, ophørte ikke med Rigsrådsudnævnelsen, lige så lidt som han opgav den påbegyndte Forfattervirksomhed. De Øjeblikke, som hans offentlige Arbejde levnede ham, blev stedse anvendt til Fortsættelsen af de ham så kjære Studier, og den Tankerække, hvori de havde ført ham ind, udformede sig stadig til større Klarhed og indre Sammenhæng, hvorom en Række udførlige Skrivelser til Venner og en Del Afhandlinger bærer Vidnesbyrd. I Virkeligheden er alle de Momenter, hvori hans »Theologis« Ejendommelighed lægger sig for Dagen, udviklet af ham i disse År, og gjennem den personlige Påvirkning, han udøvede på flere af vore betydeligste Ånder herhjemme, også kommet et bredere Publikum til Gode. Det er derfor så langt fra, at den Betydning, hans Person kan have til Belysning af Datidens Historie, er udtømt med Betragtningen af hans offentlige Virksomhed eller hans sidste Års theologiske Kontrovers med den orthodoxe Theologi, at tvertimod hans »private« Liv i de År, vi nu skulle søge at fremstille for Læseren, gjør berettiget Krav på vor Opmærksomhed, ikke mindst ved at føre os levende ind i visse højst interessante Sider af den lutherske Kirkes Liv på den Tid.

Brevene fra de første Rigsrådsår omtale stadig Afhandlinger af Rosenkrantz, men desværre som oftest med så almindelige Udtryk, at en Identification derved udelukkes. Såmeget er imidlertid klart, at de to Afhandlinger, som vi ovenfor (S. 153 fg.) omtalte, ikke var de eneste synlige Resultater af hans Skriftstudium. Fra Venner og Disciple herhjemme lød derfor et enstemmigt Kor, om snart at udgive noget, og fra Tyskland manglede det ikke på lignende Opfordringer.

Den ivrige Brochmand gik naturligvis i Spidsen. Vi har antydet, at Rosenkrantz i al Fald i Begyndelsen — måske indtil Brochmands Overtalelser vandt en Forbundsfælle i hans egen scrupuløse Samvittighed — indtog en lidt reserveret Stilling overfor ham. Da Professor MENTZER i Giessen hos Brochmand ønskede nøjere Redegjørelse for Rosenkrantz' »inderste og helligste Overvejelser«, som han antog ham for fortrolig i, skriver denne til sin Velynder, »hvor han tager Fejl i den Sag, véd ingen bedre end du«[1]; og Rosenkrantz erklærer selv til Cramer, at trods alt Venskab for Brochmand, er der dog andre i det theologiske Facultet, der står ham langt nærmere, hvormed han sigter til Resen[2].

Allerede i 1617 omtaler Brochmand et *kateketisk* Skrift af Rosenkrantz[2], som han ønsker at få til Låns[3]. Han var just i Færd med at undervise Prins Christian, hvis Lærer han i de År var, i Kristendomskundskab, og mente, at dette Skrift vilde lette ham Hvervet, ti han ønskede at gå udenom »alle Spørgsmål, som menneskelig Nysgjærrighed har ført ind«.

Ved Fremstillingen af Rosenkrantz' Theologi vil det blive nødvendigt at give en samlet Bibliographie af de mange spredte Manuscripter, der indeholde hans Værker; ved den Lejlighed skal vi da også gjøre Rede for de forskjellige kateketiske Arbejder, der er bevarede. Deres Indhold er naturligvis i Realiteten det samme, selv om de foreliggende Afskrifter tyde på, at de tilhøre forskjellig Tid. Vi nøjes her med at meddele, at »*den rette egentlige Katekisme*« efter den Måde, hvorpå Indholdet

[1] Brochm. til H. R. *Breve* n. 48. — [2] *Ny kgl. S.* 1378 Fol. S. 51. — [3] *Breve* n. 44 (efter 28/5 1617) og n. 45, 20/7 17. (*Dän. Bibl.* II 174 fg.). Endnu 13/12 19 (n. 68) har han ikke set dette Arbejde.

er delt, viser hen til Rosenkrantz' allerførste Forfattertid[1]. Ligesom hans øvrige Læreskrifter er den bygget over hans Opfattelse af *Guds Styrelse* og gjennemgår kort, hvorledes vi *blive* kristne og *vedblive* at være det, idet Gud til det første har indstiftet to Midler: Vandbadet i Ordet og Forkyndelsens Ord, der forvisser os om Nåden i Kristi Forsonergjærning, i hvilken vi både har Syndsforladelse og Fornyelse. Disse to Sider af Nåden, der stedse betones med lige stor Alvor, blive Virkelighed i os ved Troen, som ikke blot er en Kundskabssag, men et virkeligt Liv i vor Sjæl, som Gud selv »lyser« ind i vore Hjærter. (Forskjel mellem Troen og at tro). Dette Liv (»Levenhed«) bevarer så Gud ligeledes ved to Midler: Bøn og Nadver. Sideordningen af Bønnen med de andre tre »Midler« er et vægtigt Indicium for, at Skriftet er tidligt, ti denne Opstilling forlod han siden.

Mærkelig nok skriver Brochmand i et Brev fra det følgende År, om hvis vigtige Datering, der ikke synes at kunne rejses Tvivl, at han glæder sig til, at Dagen nu endelig er kommet ved Guds Nåde, da han værdiges til »at støde dig ud til sin Høst«. »Vi må nu se til, ikke at være utaknemlige og tilstoppe den Kilde, der flyder, om ej i fuldt Løb, så dog dråbevis, da vi nu har afpresset Gud den ved hede Bønner«[2]. Utvivlsomt sigter han til et fuldendt Arbejde, men det nævnte bibelske Udtryk, der var almindelig gængs Talemåde om Begyndelsen på en *offentlig* Virksomhed i Skole eller Kirke[3], synes at tyde på, at Rosenkrantz har udgivet noget på Tryk. Vi véd ganske vist, at han i dette År lod nogle Skrifter trykke, men de var ikke af ham selv. Først i 1618 udgaves nemlig, som et Minde om hans afdøde Moder, ZEUTHENS føromtalte Forklaringer til Salme 23, hvormed han havde trøstet Dorthe Lange på hendes Dødsseng, og Biskop GØDESENS Ligprædiken om det kristne Menneskes og Kirkens Alderdom[4]. Skulde det måske være Begyndelsen til en Række Skrifter, beregnede på at vække og

[1] Exp. i KAREN BRAHES *Bibl.* Ms. 957. 4to n. 5. Den af Rørdam, Krh. Saml. 3. R. V. S. 45, omtalte (Thott. 276. 4to) er *ikke* af H. R., trods dens Benævnelse, dens Indhold henviser den til 18de Årh. — [2] 18/3 1618 *Dän. Bibl. II* 167—172. — [3] *Gl. kgl. S.* 3018. 4. bruges det for Exp. af Svend Petri om Overtagelse af en Conrectorpost. GJELLERUP: Jersin S. 132, om Jersins Præstekaldelse. — [4] Jfr. S. 109. Bøgerne ere udgivne under ét. Tilegnelserne fra 1613.

styrke Menigheden? De udgivne egnede sig dertil. Brochmands Brev kunde måske antyde noget i den Retning. Rosenkrantz har opfordret ham til at deltage i et Arbejde, overfor hvis Storhed han beskedent fremhæver sin »barnlige Uvidenhed i de hellige Mysterier«. Men har Rosenkrantz selv udgivet noget? I al Fald er intet bevaret, og vi mangle Vejledning andetsteds fra.

Brochmands stadige Opfordringer secunderedes ivrig af Bartholin, Ole Vind, Ole Worm og den egentlige Rosenholmskreds. Conrector Ole Vind, den senere bekjendte Hofprædikant og Confessionarius, havde i 1619 læst Rosenkrantz' Afhandling om 1. Cor. 2., som han ret passende kalder en Propædeutik[1]. Lægen Ole Worm omtaler samtidig, at han fra Tid til anden har fået tilsendt Rosenkrantz' »fuldkomne Afhandlinger om de guddommelige Ting«[2]. Han nævner imidlertid ikke Indholdet af disse »Dissertationer«. Ligeså lidt høre vi, hvorom den »*Institutio*«, som Rosenkrantz samme År havde sendt Bartholin, drejede sig. Modtageren satte sig strax til at excerpere den og sendte Forfatteren som Tak et »Compendium« af den i Afskrift[3]. I 1620 er Brochmand stærkt optaget af »nogle Overvejelser«, som sætter ham i fuldstændig Begejstring: »Jeg kan ikke læse 3—4 Linier i dine Overvejelser, uden jeg af Glæde bryder ud i Tårer og Tak til Gud«[4].

Samme År omtales en *Evangelieharmoni* af H. Rosenkrantz. Arbejder af den Art var særlig yndede i den lutherske Kirke, hvis Skriftinspirationslære måtte begunstige deres Fremkomst. Hjemme hos os høre vi, at Resen siden 1618 fremstillede og fortolkede Evangelierne under denne Form[5]. — I et Brev fra Hertug Ulriks Råd, Theodor Bussius (Busch) kommer det tilfældig frem, at Rosenkrantz har forfattet et sådant Skrift[6].

Som vi oftere har bemærket, besad denne vækkende Evne og var stedse rede til at forhandle om åndelige Ting med dem, han kom i Berøring med. Nævnte Jurist traf han i Sommeren 1619 i Rødemis, hvor de skulde drøfte de svabstedske Stridigheder. Men som Bussius fortæller, fik Rosenkrantz midt under disse fortrædelige Sager Lejlighed til at delagtiggjøre ham i

[1] 27/3 1619 *Dän. Bibl.* II 184—9. — [2] 8/3 1617 *Wormii Epistolæ* p. 51—2. — [3] *Breve* n. 69. — [4] *Breve* n. 72. — [5] *Lektionskatalogerne* på Univ. Bibl. — [6] 1/5 1620 *Dän. Bibl.* II 189—92.

sine »hellige Overvejelser«. Han havde siden da fulgt hans Råd og i hele den forløbne Vinter studeret Frelserens Historie med Anvendelse af Andreas Osianders Værker. Imidlertid vilde han meget ønske, han havde Rosenkrantz' *Evangelieharmoni* og Arbejder til Apostlenes andre Skrifter »efter en ukjendt Methode«.

Det er så heldigt, at Harmonien endnu findes bevaret i to Afskrifter. Den ene er besørget af en Mand, der selv kalder sig Rosenkrantz' Discipel, Tyskeren WERNER MEYER, der en Tid lang var hans Bibliothekar på Rosenholm. Hans Afskrift er først foretagen 1651 og dediceret hans Velynders dalevende tre Sønner. I Stedet for den oprindelige *græske* Text, hvori man muligvis kunde have fundet Spor af det textkritiske Arbejde, Rosenkrantz beskæftigede sig med (S. 147), har Meyer, som han selv siger, indsat *dansk* Text (ved Udklip af danske Bibler). Værket, der er skrevet på stort Folio, prydes af Simon de Pas' velkjendte Stik af Rosenkrantz fra 1644[1].

Det er nu ikke Harmonien selv, der interesserer os. Den har i sig ikke stor Værdi, og den øges i al Fald ikke ved en Sammenligning for Exp. med CHEMNITZ' berømte Bog. Skriftet lider af samme Grundmangler, som alle disse Arbejder fra den Tid: Manglen på Forståelse af Forfatternes og derved også deres Skrifters særlige Ejendommeligheder, og på den anden Side på Syn for de interessante isagogiske Spørgsmål, som deres Overensstemmelse retter til os. Et synoptisk Spørgsmål existerer imidlertid ikke for Rosenkrantz, sålidt som for hans Samtid, og at Johannesevangeliets Forhold til de andre tre skulde give Anledning til specielle Undersøgelser, falder end ikke Chemnitz ind. Men iøvrigt tåler Rosenkrantz' Skrift overhovedet ingen Sammenligning med den nævnte Theologs, hvad Harmonien selv angår; deres Formål har også været ganske forskjellige. Rosenkrantz har blot villet give en let overskuelig Sammenstilling af Evangeliernes Indhold, ordnet i Columner, således at Tids-

[1] Om Meyer, siden Jørgen Seefeldts Bibliothekar i Ringsted jfr. *Nyt hist. Tidsskrift* VI 1856. Exp. findes i *Thott. Saml. 29 Fol.* (ex libris Lintrupii). Det *andet* Exp. findes i *Stokholm* og er muligvis også skrevet af Meyer, det hidrører i al Fald fra Seefeldts Bibl. Det er også med dansk Udklipstext. — Exp. fandtes i RESENS Bibl. (S. 137. n. 37. Fol. 22) »Harmonia Evang. Holigeri Rosenkrantzii, Latine. Ms. — Ligeså et dansk Exp., der havde tilhørt Erik Rosenkrantz. Begge brændte 1728.

ordnen, så vidt gjorligt, var fremstillet, og det særlige og fælles Stof hos Evangelisterne kjendeligt. Han giver os kun ganske enkelte Bemærkninger om, *hvorfor* Ordningen er således, som den er, og der mangler ganske Redegjørelse for Principerne. En »symfonisk« til ét sammenarbejdet Text findes heller ikke.

Chemnitz' Bog, der forøvrigt ligeså meget skyldes Rosenkrantz' gamle Wittenbergerlærer Polycarp Leyser, som optog det afbrudte Arbejde, er derimod på disse Punkter et lærdt og indholdsvægtigt, man kunde — trods de store Mangler — sige endog kritisk Skrift[1]. Han gjør Rede for sine Principer for Tilvejebringelsen af Harmonien og for Fortællingernes rigtige Rækkefølge, leverer en grundig Oversigt over tidligere Skrifter af lignende Art lige fra Tatians Dage, giver gode isagogiske Belæringer om Kristi Fødselsår, hans Alder, Bestemmelsen af Påskefesterne m. m. Et helt Capitel helliges endog en Fremstilling af Palæstinas Geografi. Dernæst giver Bogen en fuldstændig dogmatisk-exegetisk Redegjørelse for hver Fortællings eller Tales Indhold, der selvfølgelig ikke forsmår polemiske Digressioner, når Lejlighed bydes.

Med Hensyn til selve Harmonien peger vi blot på, at Rosenkrantz i sine Principer er enig med Chemnitz, og ikke følger den anden berømte Harmoniforfatter, Andreas Osiander, i Sammenligning med hvem hin står som den kritiske.

Osiander vil nemlig ikke blot fremstille én symfonisk Text, der ikke lader ét Bogstav af de inspirerede Ord gå tabt, men hans Skriftlære forbyder ham samtidig at forrykke Fortællingernes Orden, da *alle* 4 Forfattere efter hans Mening har fulgt den kronologiske Orden. Dette giver naturligvis Anledning til, at omtrent alle Doubletter af Fortællinger og Taler blive nye og forskjellige Ting, der intet har med hverandre at gjøre, en Opfattelse som Chemnitz meget rigtig kritiserer[2]. I Virkeligheden forstår man jo ikke, ved hvilket mærkeligt Puds den ene Text da er blevet til de fire. Der var kun to Fortællinger hos Matthæus, hvis Stilling Osiander transponerede — en Mangel,

[1] Kgl. Bibl. har en Udgave fra 1615 (tilhørt Prof. L. M. Scavenius). — Den er ufuldendt, ti heller ikke Leyser kom til Ende med Arbejdet, det gjorde først Jo. Gerhard. — [2] Prolegomena P. 9 fg. 21 fg.

som hans Efterligner CODOMANNUS fjærnede, hvorved Verbalinspirationen fejrede en Triumf.

Chemnitz stiller sig altså for så vidt frit overfor Texten; Evangelisterne skrev efter hans Mening ingen Dagbog, de fortalte Begivenhederne, eftersom Sammenhængen medførte det, ved Antecipation eller Recapitulation og ofte på forskjellig Måde[1], hvilket netop giver Theologen Lejlighed til at vise sit Vid m. H. til at forklare Afvigelserne. Chemnitz studerer derfor nøje Fortællingernes »Omstændigheder«, og ordner dem uden at lægge et bestemt Evangelium til Grund. Han giver os, ordnet som hos Osiander efter Påskefesterne, først én symfonisk Text, men tillige, hvor større Afvigelser findes, hver Forfatters Ord for sig.

Disse Principer følger Rosenkrantz, omtaler også flere Gange Forfatternes Brug af Antecipationer, og agter på de små »Omstændighedsangivelser«. Ordnen er i det hele som hos Chemnitz, dog med Ændringer. Han deler Texten, som de andre, i Hovedafsnit efter Påskefesterne, og afdeler atter disse igjen efter »Rejser«, ɔ: knytter de stedløse Fortællinger til de stedfæstede.

Men forudsætter han således det egentlig isagogiske Stof og de principielle Undersøgelser, giver han derimod en Indledning til Skriftet, der, skjønt den ikke er videre lang, er af Vigtighed for os, da den nemlig byder en kort Oversigt over *Frelseshistoriens Udviklingsgang*. I alt væsenligt er det vel det samme, som han skildrer i sit tidligere omtalte Indlæg angående Universitetsnovellerne, men her er tillige givet Hovedpunkterne i hans Anthropologi, Kristologi og Soteriologi, og det er af Betydning for os, at vi nogenledes kunne tidsfæste disse hans Tanker, da vi siden skulle constatere de samme hos hans Venner Brochmand og Bartholin, og altså kunne fastslå deres Oprindelse. Vi høre altså atter om Guds Styrelse (regimen *inter* et *intra* nos ɔ: regnum Dei i dets historiske Udvikling og de Midler, hvorved dets Goder bliver Menneskene til Del, så de blive styrede, »recti«), om dens Tider eller Perioder, hvori den, skjønt én og den samme i Væsen, eftersom dette kun udfolder sig i Kristus, varierer efter Guds Bestemmelse. Den første er Paradistilstanden,

[1] Principet er udtalt; noget andet er naturligvis, hvor vidt det udføres i Praxis, herom kan den bekjendte Historie om de blinde i Jeriko minde os!

da Menneskene, der er skabte i Gud-Søn som deres Princip og Mål, leve i deres Gudbilledlighed og derved har umiddelbar Adgang til Gud. Efter Faldet slutter så Gud *sin evige Pagt* med Mennesket i Kristus, der »atter indføres« i Verden, hvorved dette, som nu er uligt Gud og skyldigt efter hans Dom, igjen kan se den usynlige Gud og komme ham, der er utilgængelig for Synderen, nær. Denne Pagt stadfæstes til Abraham og ophæves ikke ved den indskudte »gamle« Pagt. Endelig i den »nye Tid« kommer Kristus, der hidtil kun var forkyndt i Forjættelsen, som Midleren, og tilvejebringer en evig Forløsning ved at hengive sig som Offer. Opfaren til Himlen, fuldbringer han Forsoningen *i* de enkelte Mennesker, idet han både er det livsvirkende Forbillede (ὑπογράμμος, »Opskriften«) og den tildækkende Soning. Disse to Sider af hans Gjærning er altså den dobbelte Nåde, som Gud tilbyder Mennesket, og denne svarer atter til den dobbelte Trang hos dette. Konsekvensen af denne Opstilling er den dobbelte Retfærdiggjørelseslære, som vi siden skal høre om. Den omtales ikke her i de få Antydninger, men det er højst rimeligt, at han allerede på denne Tid drog denne Konsekvens.

Sluttelig giver han en Oversigt over Kristi Historie, som den er tegnet i Evangelierne. Efter Johannesprologens Præexistensskildring udmaler de alle fire for os den kjødblevne Frelsers Skikkelse med det dobbelte Ansigt (det livsvækkende og syndstildækkende) først i Fornedrelsesstanden, så i Ophøjelsesstanden. Han får her Lejlighed til at vise sig som Giessner i Kenosislæren og til at forklare den første Opstandelse som den åndelige Levendegjørelse, der bliver de kristne til Del her på Jorden, så at Tusindårsriget bestemmes som den sande Menigheds Liv under jordiske Forhold.

Når Skriftet er affattet, kan ikke nøjere afgjøres, men i hvert Fald bliver det ældre end Sommeren 1619, da Rosenkrantz var sammen med Bussius, måske er det allerede et af Resultaterne af hans Skriftstudier i Årene efter Opvækkelsen. — Vi skal i Sammenhæng hermed blot omtale, at der i det rosenholmske Arkiv fandtes[1] *to Skrifter om Johannes' Åbenbaring (de auctoritate*

[1] Efter Repertoriet »Rosenkrantziana« Pakke 46 n. 2—3.

Apocalypseos og *recapitulatio analytica,* prolegomena de argumento Apocalypseos). Der er heller ikke her angivet nogen Tid for Affattelsen, men de høre ventelig samme Periode til, som de øvrige Afhandlinger vedrørende Skriften. I Harmonien taler han om Åbenbaringsbogen som den mærkelige Historiebog, der belyser os Kirkens Levned gjennem Tiderne til Dommen, og vi hørte lige, hvorledes han stiller sig til ét af Hovedpunkterne i dens Udlæggelse. Vi minder også om, at han ikke anså den for skikket til Læsning af Studenter — i al Fald ikke i det faste Pensum.

Brevene fra de følgende År vidne også om fortsat Forfattervirksomhed. I Dec. 1621 har Brochmand haft et nyt Skrift til Gjennemlæsning, som han i stærkeste Udtryk opfordrer ham til at gjøre færdigt. Der er få uden ham, ja næppe én, som med Held kan lægge lægende Hånd på Kirkens Sår[1]. Det fremgår af Brevet, at Brochmand tidligere har sendt ham nogle Bemærkninger om denne Afhandling (mine dubia circa ἐπίλυσιν rerum sacrarum), hvilke Rosenkrantz atter har svaret på. Muligvis er det disse Bemærkninger, som findes i et oftere citeret MS[2]. De indeholde 44 Spørgsmål og Anmærkninger til et Skrift af Rosenkrantz, hvis Indhold er anthropologisk og soteriologisk. Frelseslæren samles her i Benævnelsen ἀνακεφαλαίωσις, der afledes af κεφαλή, altså *Gjenoprettelsen* af Menigheds-*Legemet* med Kristus som dets Livskraft og Hoved. Skjønt Recensenten har gjort adskillige Bemærkninger angående Rosenkrantz' Lære om den subjective Frelse, findes dog ingen angående Retfærdiggjørelseslæren. At han dog selv virkelig har draget Konsekvensen af Læren om den dobbelte Nåde i Kristus i en Lære om en *dobbelt Retfærdiggjørelse*, derpå tyder et andet Stykke i samme MS[3], et Brev fra en unævnt Theolog til en Hofmester (Aulæmagister). Der er næppe Tvivl om, at Hofmesteren er Kristen Thomesen, men hvem er Theologen? Er det Brochmand, er det Bartholin? Herpå kan intet sikkert Svar gives, der er ingen Antydninger i selve Brevet. Vist er det derimod, at Stykket, der er Svar på Hofmesterens Betænkeligheder ved en dobbelt Retfærdiggjørelseslære (af Tro *og* Gjærninger) fører et veltalende Forsvar for

[1] 27/12 1621. *Dän. Bibl. II* 172—4. [2] *Kalls Saml.* 297. 4. p. 101 flg. — [3] *Kalls Saml.* 297. 4. P. 72—79.

denne Rosenkrantz' siden så kjendte Theori, og på et enkelt Punkt også kommer ind på, at den er Konsekvensen af Læren om, at Kristus ikke blot er »Sonemidlet«, men også »Forbilledet« (det livsvirkende ὑπογράμμος). Videre er det vist, at Rosenkrantz allerede i 1618 har korresponderet med BROCHMAND om *Jacobs Retfærdiggjørelseslære*, og at denne sendte ham en tabt Afhandling derom, hvori han søgte at fremstille Rosenkrantz' Mening.

Omtrent ved samme Tid begærer Brochmand indtrængende til Låns hans *Tabeller* med Dispositionen af de Evangelier, der hører til Kirkens Perikoperække[1]. Iblandt Rosenkrantz' Arbejder i Stokholmermanuscripterne findes lignende Dispositioner for Exp. til Efeserbrevet. Vi véd, at han var en Fjende af Commentarer, men sådanne tabellariske Indholds- og Tankegangsoversigter har han altså anset for formålstjenlige ved Bibelstudiet. De omtalte Evangelie»tabeller« existere imidlertid ikke mere.

På *Lærefremstillingen* har han stadig arbejdet, når Lejlighed gaves, om den kredsede i Virkeligheden alle hans Tanker. I Slutningen af 1623 har Brochmand fået fat på en Afhandling, som Rosenkrantz havde udarbejdet om »*Guds Ords Virkekraft i Omvendelsen*« og sendt til sin tidligere Elev Jacob Hasebard, nu Sognepræst i Kbhn. ved Frue Kirke. »Fremstil os *hele* den kristne Lære, forklaret i den Form, og Gud skal krone dig med Hæder og Ros«, skriver han da til sin Ven[2], og lader som sædvanlig medfølge en Formaning om den Rente, vi skylder Gud af vort betroede Pund.

Som et andet Vidnesbyrd om Arbejdet på Læreskriftet står en Afhandling om *Nadveren*, som Rosenkrantz, da han i Marts 1624 var til Rådsmøde i Kjøbenhavn, havde efterladt hos Jacob Hasebard[3]. »Det vilde sandelig være lettere at vriste Kollen fra Herkules end at rive disse guddommelige Blade fra mig, uden jeg havde nogen Afskrift i Behold«, skriver denne, for at vinde Tid til at sikre sig en sådan. Omtalen gjør det sandsynligst at tænke på et latinsk Skrift, hvorfor de forskjellige danske, vi have, ikke komme i Betragtning her. Et sådant foreligger imidlertid i det omfangsrige »Brev« om Nadveren, han

[1] 16/1 22. Han kalder dem tabellæ et graphica designatio lectionum Evang. o. s. v. — [2] 15/11 23 *Breve* n. 107. — [3] »*Divina et singularis de testamento* ἀναμνήσεως *Christi Jesu nostri informatio*«. *Breve* n. 114. 18/4 24.

sendte sine fire Sønner på Opfordring af den næstældste, Jørgen[1]. I Fortalen til Sønnerne hedder det, at Afhandlingen kun indeholder, hvad de tidligere mundtlig er blevet undervist om, medens de opholdt dem i deres Hjem. Det er måske Rosenkrantz' bedst udarbejdede Skrift. Det er vigtigt ikke blot som Studie over Nadveren, men tillige ved den Indsigt, den indledende Del giver os i hans egentlige Læreskrift. Imidlertid afgiver den Omstændighed, at Jørgen Rosenkrantz fraværende kan opfordre Faderen i sit og de tre Brødres Navn, ikke noget sikkert Kriterium for Skriftets Affattelsestid, der i al Fald derefter kan variere mellem flere År (mellem 1624 og 39). Afhandlingen henviser gjentagne Gange til Læreskriftet, som benævnes *στοιχείωσις veritatis secundum pietatem*, og hvoraf 5 Bøger citeres. Den første angives som bekjendt for Sønnerne og har handlet om Skriftens Udlægning og Udledningen af Centralbegrebet »Guds Rige og Styrelse«. Den anden om Rigets Konge (Theologien), de følgende om Styrelsen (regimen) og dens Midler. De citerede Bøger og Kapitler passer nu ikke ganske til et Par Brudstykker af Læreskriftet, vi har fra c. 1623, men Tankegangen og Begreberne er ganske vist de samme. Det er derfor muligt, at Nadverskriftet til Sønnerne tilhører en noget senere Tid og er en udvidet Redaktion af det Skrift, Hasebard havde til Gjennemlæsning, et Spørgsmål vi nærmere ville drøfte i Bibliografien. Imidlertid bør det dog bemærkes, at Rosenkrantz just i Marts 1624 havde skrevet til Hertug Ulriks Råd, Busch, og givet ham Håb om snart at se *Bogen om στοιχείωσις*[2].

Ligesom Målet for Guds Styrelse er angivet som en Gjenoprettelse af det Livsforhold mellem Gud og Mennesker, der betegnes ved at Kristus er Legemets Hoved, således opfattes Nådemidlerne som de »*Understøttelsens Bånd*« (ἁφαί) hvorved denne Livsenhed knyttes i stedse stigende Inderlighed[3]. Anvendelsen af dette paulinske Begreb, der lader det existentielle Kristusforhold præge Nådemiddelslæren, udnyttes i det anførte

[1] Existerer i 4 Afskrifter. Exp. i *Thott. Fol.* 103 indtager 164 tætskrevne Foliosider. Et fuldstændig ligt Exp. i *Wolffenbüttel* med stor Skrift tager 615 S.! — [2] *Uffenbachs Brevsaml.* Hamburg Fol. 91 p. 204. — [3] Allerede Afhandl. »de vitanda στροφῇ« (om 1. Cor. 2.) hentyder til denne Lære (Th. 5).

Skrift udførlig for den hellige Nadveres Vedkommende, der ved Siden af Dåben og Ordet (Æden af Kristi Kjød og Blod) står som det tredje »Bånd«. Nadverens principielle Mål er at give det svage og sygnende Trosliv den kraftbringende Medicin.

Hvis denne Nadverafhandling er identisk med det til Hasebard sendte Skrift, aflægger den Vidnesbyrd om, at Rosenkrantz' Læreskrift var Fuldendelsen nær. I Virkeligheden var også alle hans theologiske Hovedtanker udtalt på den Tid, og han nærede, som anført, selv Håb om snart at kunne afslutte det længe påtænkte Arbejde. Dette Ønske har sikkert influeret på hans første Ansøgning om Afsked fra Rådet 1623 (S. 207), og i samtidige Breve kommer han flere Gange tilbage til Håbet om snart at få Værket færdigt[1]. Men Sygdom i disse År og de stedse stigende Krav, hans Embede i Krigsårene stillede til ham, har lagt nye Hindringer i Vejen.

Flere mindre Afhandlinger, der må opfattes som Forarbejder til det store Skrift, foreligge dog fra disse År, især afskrevne af den unge, begavede Jacob Matthiesen, der var i Huset hos ham og benyttedes af Rosenkrantz som Sekretær. De findes i det oftere citerede MS. i Kalls Saml. 297. 4. Foruden et mindre Stykke om »Guds Ord« og ét om »Sacramenterne« træffe vi dér en Afhandling, der nøje svarer til de Krav, Rosenkrantz opstillede for den *Indledningsforelæsning*, der skulde gå forud for den dogmatiske Forelæsning på Universitetet[2]. Den bestemmer Biblens Karakter som Historiebog, gjennemgår de enkelte Skrifter, forklarer Kanons Begreb, undersøger omhyggelig de ydre Vidnesbyrd, drøfter derefter det indre og Spørgsmålet om Inspirationen, og slutter med Redegjørelsen for de særlige Krav, det inspirerede Skriftord stiller til Fortolkningen, for ikke at forvendes ved Fornuftens Indblanding, ganske som i Afhandlingen om 1. Cor. 2. Skriftet vidner om godt Kjendskab til det isagogiske Stof og særlig til Kirkefædrenes Vidnesbyrd.

Som Fortsættelse af dette Skrift og Begyndelse på det egentlige dogmatiske Arbejde, der overenstemmende med Hen-

[1] 1623 Brevet til Cramer, *Ny kgl. Saml.* 1378, p. 7. — Nov. 24 Brev til Hoë (*Original i Giessen* Fol. Ms. 115). — [2] *τα περι της διδασκαλιας και ευσεβειαν.* *Kalls S.* 297. 4to. Blad 258—93. Stykket om Guds Ord Bl. 162—9. Om Sacram. Bl. 170—5.

visningerne i Nadverskriftet kaldes »*Grundpunkter af Sandheden til Fromhed*« (*στοιχεία* veritatis, quæ secundum pietatem), findes sammesteds en Afhandling — desværre ufuldendt —, der behandler de første Punkter af Guds Regimente, nemlig Læren om Styreren (de rege JHVH Elohim) og om Styrelsen, theologisk set[1]. Det første Stykke dvæler særlig ved Guds Væsen som Enhed af Existens og Virken (Esse-actus) og af Lys, Kjærlighed og Ånd. Det er et skarpt Angreb på al Anthropomorficering, der vil misforstå den i Åbenbaringen nødvendige Accommodation, som hvis Toppunkt Skriftudtalelser om Affekter, der ligefrem er Guds Væsen modsatte, fremdrages. Også det andet dvæler især ved Skriftens Accommodation i de sex Udtryk, der bruges om Guds Forsyn, theologisk set: Forudbestemmelse, Udvælgelse, Forudviden, Vilje, Forsæt og Råd. Al Tidsinterval i denne Forsorg udelukkes, idet dens »*προ*« eller »ante« bestemmes som rent negativt, hævende Guds Styrelse over Tidens Kategori, ti for Gud står det, vi se under Tidens Begrænsning, i evig Nutid. Den positive Indsigt i dette Spørgsmål, der ligger over den menneskelige Forståelses Evne, er givet i Troen på Guds *Velsignelsesords* Virkekraft, der er Grunden til al Existens. Denne Existensbetingelse er i de fornuftige Skabninger efter Guds Beslutning forbunden med fri Vilje, som muliggjør det onde, når de misbruger det i dem »indsagte« Velsignelsesord; men netop fordi al Livsevne udelukkende bunder i Guds livskraftige Ord, må hans Mål nås, hvorledes end Enkeltexistenserne bruge deres Vilje.

En Del andre Afhandlinger, som mangle Tidsbestemmelse, høre efter al Sandsynlighed disse År til. Således have vi en *dansk* Afhandling om *Guds Forsyn*. Indholdet er væsenlig en Gjengivelse af ovenanførte, kun i populær Bearbejdelse[2]. Videre findes nogle latinske Afhandlinger, dels »*om den Himmel, Kristus gik ind i*«, der påviser udfra Hebr. 9, modsat Anthropomorfisterne, at her er Tale om en *Tilstands*ændring for Kristi Vedkommende, dels »*om Troens Væsen* som Menneskets åndelige Liv«, dels

[1] *Ib.* Bl. 218—57. Et forkortet Udkast dertil ib. Bl. 210—15. — [2] *Ny kgl. S.* 80c 4to og i *Stokholmer MS.* Muligvis samme Skrift, der i Rosenholmsarkivets Repertorium kaldes »*de articulo prædestinationis* på Dansk« (Pakke 47. n. 6.) —

»*om Livets Afslutningspunkt* er Forandring underkastet eller bestemt« o. s. v.[1]. Lignende Emner behandles også i samtidige Breve; vi minde således om et Brev fra 1623 til Mag. Hans Knudsen, den afsatte Odensebisp, om Guds universelle Frelsesvilje og Kristi dobbelte Naturs Enhed[2].

Endnu de følgende, for Rosenkrantz så bitre År, bærer Vidnesbyrd om fortsat literær Virken. I Begyndelsen af 1625 omtaler Brochmand et dansk Arbejde, Rosenkrantz var i Færd med, og i Slutningen af dette År har Hindsholm taget Afskrift af et andet[3]. Følgende År synes det endogså, som om Tidspunktet for *Afslutningen af Læreskriftet* var for Hånden. Rosenkrantz skriver til C. Bartholin, at nu skal Arbejdet fremskyndes, men han mangler for Tiden Afskrivere. Strax er Brochmand på Færde. Han har hørt det nye hos sin Kollega, lykønsker Rosenkrantz, og beder Gud meddele ham sin Ånd rigelig, at Værket må føres til det forønskede Mål uden videre Forhaling. Han tvivler ikke om, at Professorerne ved Gymnasiet i Odense vil yde ham al tænkelig Assistance i en så hellig og herlig Sag. »Visselig, var *jeg* til Stede, hellere vilde jeg anvende Nætterne til Afskrivning, end at nogen Forsinkelse skulde ramme dit Forehavende«[4].

Det synes virkelig, som om Rosenkrantz har benyttet sig af den givne Anvisning, selv hans Ven Biskoppen tog Del i Arbejdet, som hans Diarium viser[5], og ud på Sommeren noterer han, at Lensmanden spiste hos ham, efterat have forklaret ham »det theologiske Systems Tabeller«[6]. I Stokholmermanuscripterne findes enkelte af disse skematiske Oversigtstabeller over Tankegangen i Læreskriftet, der er meget værdifulde til Kjendskabet af dets systematiske Bygning.

Rosenholmerarkivet indeholdt et dansk Skrift fra dette År med Titel: »*Det evige, gudelige og kristelige Livs første Grund-*

[1] Jfr. *Bibliographien.* — [2] 29/10 23, Afskrift i *Langebeks Dipl.* (ufuldst. refereret i *Breve* n. 106). — Et Brev fra Chr. Jensen (n. 143) forhandler om Guds actiones. — [3] *Breve* n. 125, 22/4 25 og n. 135, 8/11 25. — [4] *Breve* n. 138, 25/1 26. — [5] *Fynske Saml.* 5 B. S. 386. Under 13/2 26: Gen. Dn. Præses tradidit mihi quasdam plagulas tractatus sui theologici describendas. Jfr. Sv. Pedersen, *Breve* n. 155. — [6] *Ib.* 8/4. — Lignende Tabeller sendes 1629 Frederik Andersen (*Gl. kgl. Saml.* 131 Fol. Bl. 69).

ridsning«[1], der formentlig har været en kateketisk Udarbejdelse af samme Skrift, måske endog det danske Skrift, Brochmand omtalte 1625. Det kjendes imidlertid ikke mere.

Vi få således Indtryk af en fortsat Virksomhed under hele Rigsrådsperioden, en Arbejden, der i Virkeligheden næsten står som gådefuld, når vi betænke de mange Foretagender, som ellers optog Rosenkrantz. Hvorfor han imidlertid heller ikke denne Gang kom videre end til at meddele gode Venner sit Arbejde i Afskrifter, derom kunne vi intet sige. Har det ikke tilfredsstillet ham selv? Han har været bange for at vække yderligere Splid på en Tid, da Stat og Kirke var truet? Vi stå uden Underretning; kun Breve fra ham selv vilde have kunnet løse Gåden, men de findes ikke. Factum er, at Arbejdet foreløbig ikke fik sin Afslutning eller blev lagt hen.

Derefter følger Året 1627, fuldt af Uro og Bekymring for Fædrelandets og Kirkens Existens, for Hus og Hjem, af ængstelig Forventning om den guddommelige Straffedom, hvis Tid syntes kommen, et År i overspændt Selvbebrejdelse for at have svigtet Guds Kald. Pligtkravet om at leve udelukkende for Guds Gjærning blev atter mere og mere højlydt, og den indre Gjæring steg med rivende Kraft. Så fulgte Bønnen om at slippe fra det hele, der kun tyngede og trykkede, og endelig det afgjørende Skridt. Vi høre i dette År så godt som intet om Forfattervirksomhed, og det kan vel egentlig ikke undre nogen. En enkelt Hentydning findes i et Brev fra Svend Petri[2].

Erindre vi den Stilling, Rosenkrantz indtog i det literære Danmark inden Rigsrådsudnævnelsen, kan det ikke undre os, at en Mand med hans Interesse og Indflydelse også efter denne måtte være Gjenstand for det mæcenatsøgende Publikums særlige Forkjærlighed[3]. Kom, som vi tidligere har vist, Udlandets be-

[1] Pakke 46 n. 1, udtrykkelig betegnet 1626. — [2] 1/1 27: Tabulas recens e gazis Charitum s. charismatum eductas et expensas cum magno animi prolubio legi. (Bøllings S.). — [3] Om R.' Særstilling vidner også Henvendelser fra hans Standsfæller. Den norske Kansler Jens Bielke sendte 1621 sine religiøse Digtninge til Rosenkrantz og Resen og udbad sig deres Censur (Yngvar Nielsen: Jens Bielke S. 92 fg).

romte Mænd og nedlagde deres Arbejder som Hyldest til hans Person, hvormeget mere da de hjemlige Forfattere. Der er store Huller i, hvad der er os levnet af Datidens danske Production, og vi besidde naturligvis kun delvis de Skrifter, som fremkom under hans Ægide. Vi nævne dog her i Forbigående et Par, som ere kjendte.

Ved Universitetsfesten i Anledning af Hundredårsdagen for Reformationens Begyndelse 1617, holdt Theologen KORT ASLAKSEN en Tale, som man nuomstunder anviser en Hædersstilling i Datidens Frembringelser på Grund af den tilbageskudte Stilling, som kirkehistorisk Studium på den Tid indtog. Talen var nemlig en kirkehistorisk Oversigt over Reformationens Oprindelse og Udbredelse med særlig Hensyn til de to nordiske Riger. Aslaksen havde anvendt stor Omhyggelighed, for at tilvejebringe rigeligt Materiale til Belysning af Emnet, og havde udarbejdet en Række Tabeller over de vigtigste Begivenheder, som Hundredåret havde opvist i kirkelig og politisk Henseende, med mange Oplysninger, som er kommet os til Gode, især vedrørende vort hjemlige Universitet. Da dette i Året 1620 var opløst på Grund af Pesten, traf han Rosenkrantz i Roskilde, og denne, der havde Sans for historiske Undersøgelser, fik Skriftet til Gjennemsyn. Han leverede det tilbage med den Bemærkning, at det ikke »uden Svig mod Kirken« måtte ligge længere hen. Tillige meddelte han dets Forfatter en Del Oplysninger om Punkter, som burde medtages. Disse indarbejdede Aslaksen i Skriftet, og i 1621 udkom det så, indeholdende Talen og de udførlige kronologiske Bilag med Tilegnelse til Rosenkrantz[1].

Også Talen ved den følgende Reformationsfest blev dediceret ham. Den holdtes af daværende Professor i Græsk, den siden berømte Læge OLE WORM. Worms Bekjendtskab med Rosenkrantz går i al Fald tilbage til 1610, da han afbrød sit langvarige Studium i Udlandet ved et Ophold i Hjemmet. Ved den Lejlighed besøgte han Rosenkrantz på Rosenholm[2], og siden stod de i livlig Forbindelse. — Den nævnte Tale er rettet

[1] CONRADI ASLACI: Oratio theologica historica *de religionis per M. Lutherum reformatæ origine et progressu* . . . cum tabula chronol. et hist. Hafn. 1621. 4. (A—R). Tilegn. 10/3 21. — [2] I WORMS Philotheca, *Ny kgl. Saml.* 2161. 4., har H. R. (S. 5) skrevet sit Navn, Rosenholm 28/6 1610.

mod en Maintzer-Jesuit ADAM CONTSEN, en Mand, der som Skribent spillede en vis Rolle på den Tid. Det var ham, der i Anledning af Pareus' Irenicum 1614 havde kastet en Brandfakkel ind i den lutherske Kirke, idet han smigrede de dyrebare lutherske Brødre, for at hindre en Sammenslutning med Kalvinisterne, noget der kun altfor godt vandt Tilslutning i den sachsiske Kirke, hvor den mægtige Leder, Hoë v. Hoënegg, spillede et mærkeligt Dobbeltspil med Pavekirken og den evangelske[1]. Hans Bog om »*den falske og ægte Fred*« 1616 hævdede naturligvis alligevel, at Freden kun var at finde i »Moderkirkens« Skjød. Det følgende År, da man beredte sig til Fest i den lutherske Kirke, udarbejdede han et Skrift om »*det evang. Jubilæum og alle romersk-katholskes fromme Tårer til Kejser, Konger, Stater o. s. v.*«[2], hvori han brugte det siden så almindelige Trik at påvise den protestantiske Kirkes mangfoldige Splittelser, idet han med Velbehag dvælede ved den ganske vist også bedrøvelige Hærskare af Controversliteratur, der var frembragt fra 1517—1617, for så slutteligt at pege på den faste og enige Romerkirke. For at indprænte Folk det sande Forhold, componerede han efter Datidens almindelige Skik en Skuemønt, hvorpå Romerkirken stråler som den altid ensværende Sol, medens Reversen viser den protestantiske stadig vexlende Måne! Naturligvis mangler ikke passende Indskrifter. — Det var mod dette harmelige Arbejde og dets Forfatters »Krokodillegråd« at Ole Worm rettede en Apologi, som han tilegnede Rosenkrantz med en offentlig Opfordring til ved Udgivelse af sine Skrifter at tilfredsstille den kirkelige Trang og Forventning[3]. Vi har endnu bevaret Worms Manuscript til Talen med et lille Tillæg om den irriterende Mønt, der for Resten blev Gjenstand både for Angreb og Forsvar i Tyskland; han henviser her til, at Solen dog ikke er så stadig, som Contzen påstår, stod den ikke pludselig stille i Gibeon! Månen er heller ikke til at foragte; men for Resten passer Sammenligningen slet ikke. Nej, der bør laves en Skue-

[1] GIESELER: Lehrbuch III 2. S. 459. — [2] *De pace Germaniæ* libri 2. Mogunt. 1616. 8°. — *Jubilæum evangelicum et piæ lacrymæ* ... Mogunt. 1618. 8°. — [3] *Jubilæum Evang. a crocodolinis lacrymis Ad. Contzeni ... liberatum.* Hafn. 1619. 4. Tilegn. 8/3 1619. *MS.* dertil i *Gl. kgl. S.* 3119b 4to. Heri også Udkast til en Dedication til H. R. af 1/1 19.

mønt, der på Advers har et åbent Evangelium, på Revers et lukket, eller på Adversen Kristus som den gode Hyrde og på Reversen Paven som den babyloniske Skøge, der dræber Fårene, så passer det, især når de rette Indskrifter tilføjes. Dette ret barnlige Tillæg er ved Udgivelsen udeladt.

1621 tilegnede den af Kongen nobiliterede, af Kejseren til Comes palatinus udnævnte Digter Willich v. Westhov Rosenkrantz en Bog »Elegier«. Samme Poet havde allerede tidligere gjentagne Gange besunget Holger efter alle Kunstens Regler[1]. En anden Digter, Præsten Bertel Knudsen, Toxotes eller Aquilonius, én af Datidens frugtbareste Forfattere, hædrede 1623 de to Forkæmpere for Skolereformerne, Christian Friis og Rosenkrantz, ved Tilegnelsen af 500 af sine udvalgte Breve samt to Bøger Noter til Marcus og Matthæus[2].

Holsteneren Heinrich Hudemann dedicerede 1625 Rosenkrantz sine »*poetiske Skatte*«. Han sammenligner ham med Henrik Rantzov, taler om hans Lærdom, som berømmes over hele Evropa. Bogen indeholder også en Ode til ham og et Epigram til ham, Jacob Ulfeldt og Just Høg i Forening. Muligvis lærte Holger denne Mand at kjende på sine Rejser i Holsten i Anledning af den svabstedske Sag. Formodentlig har Landsmænd som Alardus, Cluver eller Chr. Matthiæ, til hvem han også skriver Digte, anbefalet ham. Meningen med Tilegnelsen var iøvrigt at få Rosenkrantz til at tale hans Sag hos Amtmand Ditlev Rantzov, for at han kunde opnå et bedre Embede. Året efter indbyder han sin Mæcen til at overvære sit Bryllup — også en Form for Prelleri efter Datids Skik og Brug.

Vigtigere for os end disse Dedicationer er imidlertid de Vidnesbyrd om *Påvirkning* af Rosenkrantz' Ideer, som vi finde i Datidens Literatur, og da særlig hos Universitetets Mænd.

I Maj 1622 fejrede Universitetet en filosofisk Baccalaureatspromotion med 37 Candidater, formodentlig for at få brugelige Personer til Lærerembederne. Ole Worm var det filosofiske Facultets Decan og holdt en Festtale om Baccalaureatets Betyd-

[1] *Poëmatum pars 2*, Rostok 1621. jfr. Pg. 9. 65. 69. 103. 120. — [2] B. Canuti *Epistolarum selectarum centuriæ* 5 + Libri 2 . . in Marcum et Matthæum. Rostochii 1623. 8°. — [3] Hudemanni *Divitiæ Poeticæ*. Hamburg 1625. 8°. Dedic. 10/2 25 Wevelsflet. — Brev i Bollings *S.* og *Breve* n. 152.

ning, hvori han gav flere Bidrag til Belysning af de danske Studier. Tillige udarbejdede han de 10 Theses og Spørgsmål, hvorom man disputerede offentlig, hentede fra forskjellige Områder af Filosofien[1]. Undersøger vi nu disse nøjere, se vi, at de to første handler om, hvorvidt der er nogen Brug for Fornuften i »Guds Ånds Visdom«, videre om der er nogen Brug for Filosofien dér. Begge Spørgsmål besvares i Overenstemmelse med Rosenkrantz' Afhandling om 1. Cor. 2. Ja Worms Udvikling er i Virkeligheden kun en forkortet Gjengivelse af de to Tillæg til dette Skrift. Vi erindre, at Worm allerede 1619 havde haft Afhandlinger af ham til Gjennemlæsning. Interessantere bliver Forholdet, når vi undersøge de Wormske Efterladenskaber på kgl. Bibliothek, ti blandt disse Papirer træffer vi også Udkastet til Disputatsen[2]. Det ses nemlig, at Udkastet har været sendt Rosenkrantz til Gjennemsyn, hvorefter han har foretaget *egenhændige* Rettelser, således netop ved de omtalte Spørgsmål, og ved det tiende, om hvorvidt Stjærnerne øve Indflydelse på Menneskenes Liv. Hånden er let kjendelig. Til yderligere Bekræftelse skriver Worm selv til Rosenkrantz' Discipel Svend Pedersen: »Jeg sender dig min Inauguraldisputats, i hvilken du uden Vanskelighed vil kjende vor store Rosenkrantz' Geni og Fromhed, hvem jeg skylder det meste af dette[3]«.

Det var imidlertid ikke første Gang, at Rosenkrantz' Tanker kom frem på Alma Maters Territorium. Der er en anden Professor, for hvem de lidt efter lidt blev ligefrem normerende: Lægen Caspar Bartholin.

Allerede 1617 havde Bartholin fået tilsendt Afhandlinger af Rosenkrantz, og hans Breve viser, hvor dybt Indtryk de gjorde på ham. Snart sporedes der hos ham en Lyst til selv at give sig af med theologiske Spørgsmål. — Siden 1613 drejede hans årlige Professordisputatser sig om blandede filosofiske og medicinske Spørgsmål. I 1617 udgav nu den bekjendte Marburger Filosof, Prof. Rudolf Goclenius, en ganske mærkelig Disputats, hvori han søgte at gjøre Dogmet om de dødes Opstandelse rationelt ved at påvise, at det menneskelige Legeme består af to Dele, en materiel og en spirituel. Denne Legemets sjælelige

[1] Talen: *Baccalaureus Philosophiæ* 1622. 12°. Theses: *Quæstionum miscellarum decas.* 1622. 4to. — [2] *Gl. kgl. S.* 3119b 4to. — [3] *Ib.* 3119a 4to.

eller åndige Side, der ligesom den materielle frembringes af Menneskeslægten selv ved Avlingen (traduciansk), medens den egentlige Sjæl på creatiansk Vis skabes af Gud til hvert Menneske, dør *ikke* ved den legemlige Død, og det er alene den, der opstår på Opstandelsesdagen. — Det er et smukt Exempel på, hvor levende man i den Tid ved Kjøbenhavns Universitet fulgte med det, der andetsteds kom frem, at Bartholin endnu samme År i November imødegår denne Opfattelse, der, som han rigtig bemærker, uden at tilfredsstille Fornuften, Videnskaben og Erfaringen, gjør Dogmet usikkert ved Indblanding af fremmed Stof[1]. Opfattelsen er derfor fra et filosofisk og medicinsk Synspunkt ligeså umulig, som fra et kristeligt farlig. Emnet, der altså står på Grænsen af forskjellige Videnskaber, får hos Bartholin en alsidig Belysning, men således at han bestemt hævder, at Videnskaberne *intet* har at sige på Troens Område. Det er en Trosartikel, hvis Nødvendighed udelukkende fremgår af Troens Totalitet og som har sin Begrundelse i Skriften. Allerede i den principielle Behandling spores Rosenkrantz' Indflydelse, men ved den mundtlige Disputation henviste Bartholin ligefrem til denne selv og fremførte den Adskillelse, han satte imellem Skriftens Omtale af den første og anden Opstandelse. Hin, Opstandelsen »fra døde« (Efes. 5.14) er åndelig, denne »de dødes Opstandelse« er den legemlige Gjenoprejsning på Dommens Dag. Han skriver herom: »Dette fremførte jeg med sit solide Fundament ved den offentlige Disputationsakt med dig som Autoritet, og mange greb begærlig disse uhørte Ting[2]«. Idet han så ivrig opfordrer Rosenkrantz til Offentliggjørelse af sine Skrifter, siger han: »Blandt alle dine Velgjærninger mod mig erkjender jeg som den første din theologiske Visdoms Meddelelse til mig, som jeg foretrækker langt for alle denne Verdens Goder«.

Rosenkrantz' Indflydelse på Affattelsen af Bartholins Skole-

[1] C. BARTHOLIN: Illustrium quæstionum Phil. et Medic. miscell. exercitationes; n. 5 og 6. holdte $^{26}/_{11}$ 17 og $^{21}/_{1}$ 18. — Også n. 7 ($^{18}/_{11}$ 18) har delvis theol. Indhold: en Hævdelse af sjælelig Traducianisme. — [2] *Breve* n. 57. udat., Datoen efter $^{21}/_{1}$ og sikkert før $^{18}/_{2}$, da Barthol. ikke omtaler sin Panegyrik over Luther, som holdtes den Dag. — Rørdam læser fejlagtig: Godenius for Goclenius.

bøger har vi tidligere talt om (S. 176 fg.). Denne fremstiller beskedent sig selv som den, der bringer værdiløse Stene til Bygningen, ham derimod som den, der kommer med Guld, Sølv og kostelige Stene[1]. Mærkeligere er dog hans Indflydelse på Bartholin som Theolog. I en Række af År viser dennes Breve, hvor optaget han var af Rosenkrantz' Tanker, hvor glad han var ved Læsningen af hans Afhandlinger, som han excerperede til eget Brug eller afskrev[2]. Allerede 1619 synes han at have tænkt på theologisk Ansættelse, ti han skriver til sin Ven: »Hvad vi sidst forhandlede om mit theologiske Studium — gjør mig den Tjeneste ikke at vægre dig ved at meddele *Kansleren,* hvad du her tilråder«. Det kan derfor ikke undre os, at der hos Bartholin, hvis alvorlige Religiøsitet og fromme Husliv vi tidligere har omtalt, opkom lignende Tanker som senere hos Rosenkrantz selv, om at ofre sig helt for Guds Rige. Det var da slet ikke et religiøst Gjennembrud, der skete hos ham i 1623, da han på sit hårde Sygeleje aflagde højtideligt Løfte om fra nu af blot at tjene Gud »med alle sine Meditationes, Studia et Labores til hans hellige Ords, som en Sjælens sande Lægedoms, Tractering og Forklaring«[3]. Det var en lignende Samvittighedskamp som den, Rosenkrantz siden gjennemkæmpede. Langt mindre er der naturligvis her Tale om en Fortælling, fremsat ret à propos for at forklare en Lyst hos Manden til at træde over i det fornemme theologiske Facultet, da der 1624 indtrådte en gunstig Vacance[4].

Bartholin tiltrådte den theologiske Professur efter Kort Aslaksen, og i den korte Tid, det endnu forundtes den svage Mand at virke, gjorde han sig i denne Stilling ganske til Talsmand for Rosenkrantz' Tanker. — Der er noget mærkeligt allerede i Sproget i de få theologiske Skrifter, vi har fra hans Hånd. Sammenlignes det med samtidige tyske Theologers eller blot med hans Forgængers, så finde vi her hele det skolastiske Apparat med de filosofiske Termini og den stringent-logiske Redegjorelse,

[1] *Breve* n. 62. c. Juli 1619. — [2] *Breve* n. 69. jfr. vor Omtale af Ms. i *Kalls S. 297.* 4, der delvis har været i Bartholins Besiddelse. — [3] Jersins *Ligpr.* over Bartholin. Om dette Løftes formentlige Indfl. på Jersin se Gjellerup S. 132. — [4] Panum (Vort medic. Facultets Barndom S. 57—8) synes at insinuere sligt. — Jfr. Jersins Ligpr. Pg. F. 5v.

hist den ligefremme bibelske Henvisning og Fordybelse, hvor de få tiloversblevne Termini blot synes at skyldes Hensynet til Studenternes Mangel på Kristendoms- og Bibelforståelse, noget han dvæler så eftertrykkelig ved i sit »lille Råd om det theologiske Studium«. — Især i de få danske Skrifter, han lod trykke, eller som udgaves kort efter hans Død, har han sat sig et talende Mindesmærke, og man forstår, at »Dr. Caspars små Bøger« måtte oplægges flere Gange og endnu i det 18. Århh. var søgt Opbyggelseslekture. Hans og Jersins Sprog minder om hinanden, begges er personligt, djærvt, fremgået af rig Erfaring og stadig farvet med de omgivende, virkelige Forholds Kolorit, som giver en Prædiken så stærkt Liv, når det er en overlegen Ånd, der anvender den. Hvilken Forskjel på hans få Prædikener og dem i Brochmands berømte Postille!

Kun to af hans Professordisputatser er tilbage, begge er ikke blot formede over Rosenkrantz' Tanker, men gjengiver ofte verbotenus dennes Bestemmelser. Den første fra 1627 handler om Theologiens Natur[1] og begynder med følgende Definition: »Theologien er Visdommen om *Guds himmelske Regimentes* Hemmeligheder, der er åbenbarede ved Helligånden i Ordet og berede Menneskene til, at de kunne leve evig.« Som man vil se, existerer for ham, sålidt som for de fleste samtidige, nogen principiel Forskjel på Theologi og kristelig Lære. Men denne hans Overensstemmelse med den gængse Dogmatik ophører ved Bestemmelsen af Theologiens Object og Subject. Efter Definitionen henviser han, også som Rosenkrantz, til de skriftmæssige Betegnelser for denne Visdom: især »Læren til Fromhed« (*κατ' εὐσέβειαν*, secundum pietatem); at søge et Navn for den i menneskelige Videnskaber er derimod upassende, da de intet have at gjøre på Troens Område. Dens Gjenstand udtaler Paulus i 1. Cor. 2, 9—11, hvad der er Sanser og Fornuft ukjendt, og hvad Guds Ånd har åbenbaret. Subjectet, der besidder denne Visdom, er derfor *kun* den, der er i existentielt Forhold til Gud, det faldne Menneske, som atter forenes med sit Hoved, Kristus.

[1] C. BARTHOLIN: De natura theologiæ. Disp. 5/9 1627. 4to. Bartholins theol. Dr.disputats fra 1626 om »*Theologiens Begyndelse og Ende* eller Luthers Symbol, Verbum Dei manet in æternum« er forfattet af Præses J. P. RESEN. Også den indeholder en skarp Afvisning af Fornuftens Indblanding i Guds Ord.

Dens Form og Methode bliver da ikke som i andre Videnskaber noget tilført, men er væsensbundet, ti ved Formen lærer den, og ved Læren former den, alt i den er »til Fromhed«, og som en sand Lære-»*type*« »omformer« den dem, der lære den. Enhver Form for Læren, der ikke former, må afvises. Således forstås Skriftens Ord om »at overgive sig til Læretypen« og »vise Lydighed« mod den. Theologiens Mål i Almindelighed er Guds Ære, men der er et ydre og et indre Mål at adskille (her indtræder den Adskillelse, vi vilde gjøre mellem Tro [Kristendom] og Theologi). Det »ydre« Mål er selve Frelseslivet, hvorved vi både i *Guds Øjne* avles som levende, og *selv* leve evig, et Liv, som Gud alene virker ved Fuldbyrdelsen af sin Styrelse i os. Dets almindelige Middel i Gjenoprettelsestiden (*ἀνακεφαλείωσις*) efter Faldet er *Guds Ord*, som han selv lyser og velsigner ind i os, når vi i dets Spejl beskue Kristi Åsyn. — Det »indre« Mål er at kjende Jesus Kristus, og hans Opretholdelse af dette Regimente i os. Denne Kundskab nås gjennem Skriften, når man ret fordyber sig i dens Ord eller fremstiller dens Læretype. — Sluttelig deles Theologien i Læren om Gud og Læren om hans Regimente, og — hvis man vil tilføje det — om dettes forskjellige Perioder (opportunitates). Der er i denne Disputats intet, som ikke er direkte Gjengivelse af, hvad vi kjende fra Rosenkrantz' Afhandlinger.

Den anden Professordisputats fra det følgende År handler om Skriften og dens Inddeling[1]. Det er en Redegjørelse for den Rosenkrantzske Opfattelse af gamle og nye Testamente. Den sjette These forkaster den gængse Benævnelse, der i alle Henseender misleder, da den hidrører fra en falsk Opfattelse af, hvad Skriften forstår ved »gamle Pagt«. Denne er nemlig kun den specielle jødiske Pagt, som af Gud føjedes til ved Siden af den evige Nådespagt. Forstår man Pagterne således, bliver naturligvis også den almindelige Sprogbrug af Ordene som Benævnelser for de Skrifter, der gjør Rede for dem, urigtig. — Det følgende af Disputatsen handler om Pagten selv. Der er nemlig kun én Frelsespagt: den evige, der imidlertid har sine »Tider«: Forjættelsens og Åbenbaringens. Den bliver stadfæstet til Abraham og omstødes ikke ved Mosepagtens Indførelse. Som den evige

[1] *De S. S. Bibliorum partitionibus* Disp. 10/9 28. 4.

Pagts stadige Indhold står Kristus, der skildres ganske som hos Rosenkrantz. Th. 27 deler Skrifterne i historiske og didaktiske, dog således at de første ikke savner de sidstes Karakter og omvendt, da alle dreje sig om Guds Styrelse. Den følgende Udvikling minder os om »Universitetsafhandlingen« og det Skrift, vi S. 233 kaldte »Indledningsskriftet«.

Den Student, der responderede ved den sidste Disputats, Ferdinand Payngk udgav samme År et lille Skrift *»om Guds Liv i Mennesket* eller om Kundskab til den himmelske Lære«, tilegnet hans Lærere, J. P. Resen og C. Bartholin, hvilken sidste kaldes »doctrinæ, quæ secundum pietatem, professor«. Det indeholder også mange Spor af den personlige Kristendomsopfattelse, vi her studere[1].

Bartholins latinske Afhandling om *»den sande Psychologi eller den hellige Anthropologi«,* som han i 1628 føjede bag sit »Systema physicum« rober ligeledes Lån fra Rosenkrantz. Således er 5te og 6te Cap. ganske Gjengivelse af særlige Rosenkrantzske Tanker, det sidste, der handler om den menneskelige Fornuft, får en Lighed med Worms Disputats fra 1622, der, hvis vi ikke kjendte Sammenhængen, var uforklarlig.

En Betragtning af de *danske* Skrifter viser det samme. I den Prædiken, Bartholin holdt på Skærtorsdag 1626 om Herrens Nadver, påviser han først Forskjellen mellem den *daglige* Æden Kristi *Kjød* og Blod ɔ: Tilegnelsen af Ordet, og den specielle Æden af Kristi *Legeme* og Blod ɔ: Nadvernydelsen. Han viser, hvorledes Mennesket fødes med Trangen til Kristi *dobbelte* Nåde: hans Skjulenåde (Syndernes uforskyldte Forladelse) og »Opskriften« (hans livsvirkende Exempel). Begge Former bydes os i *Ordet,* der af Gud selv lyses og velsignes i vort Hjærte, når vi spejle os deri. Men da vort Kristenliv stadig er svagt og

[1] F. P. Payngk: *De vita Dei in hominibus seu de cognitione doctrinæ cœlestis.* Rostok 1628. 8⁰. — Der findes endnu en Disp., der bærer Bartholins Navn: *de autoritate sacræ scripturæ,* men den er åbenbart forfattet af Respondens, Henrik Oldecop fra Hildesheim, der havde studeret i Rostok og Soro, hvis Prof. den tilegnes. Det er væsenlig en Polemik mod Romerkirken. Ret interessant benytter den et Par Steder den siden så berømte Jansen mod Romerkirken selv. Forf.' Sprog og Behandlingsmåde viser, at han selv har forfattet den. Han er iøvrigt Discipel af de bibelvenlige Theologer Tarnov og Quistorp fra Rostok.

let vil sygne hen, har Kristus givet os sit Legeme og Blod til Styrkemiddel. Benyttelsen af Brød og Vin er en Accommodation til Menneskenes Svaghed, analog med Benyttelse af menneskelige Midler ved Dåben *og Ordet.* Endelig angående Måden, hvorpå Nadveren nydes, hævdes, at Nåden vel meddeles ved de udvortes Elementers legemlige Fortærelse, men Legemet og Blodet ædes og drikkes ikke ved udvortes Midler[1].

Alt, Inddelingen, Stoffets Behandling, Ordvalget minder om Rosenkrantz' Nadverskrifter. Ja, man får Mistanke om, at Bartholin, som denne, har hyldet en dobbelt Retfærdiggjørelseslære, den naturlige Konsekvens af Nådelæren i den Form, den her er opstillet.

Med Skrifterne fra 1628 er det samme Tilfældet. »*Benedictio Aharonis, det er om Velsignelsen*«[2], har først Rosenkrantz' Lære om Guds Ord, der velsignes eller velsiges i Menneskets Hjærte af Herren selv, fordi hans Ord er »dicta-facta« ɔ: virkekraftige; Trosartiklerne bestemmes som Forme, hvori vi støbes til nyt Liv. Derefter følger den egentlige Forklaring af den præstelige Velsignelse ganske som i »Hør danske Mand«, der jo rigtignok er senere udgivet på Tryk, men dog sikkert er Bartholins Forelag.

»*Om en christelig indbyrdes Formaning og Besøgelse*« er en Forklaring til Texten på Mariæ Besøgelsesdag, en herlig lille Bog, der med de nye Kirkedisciplinstanker for Øje søger at vække kristeligt Liv i Menighederne; den er i Hovedsagen en Gjengivelse af, hvad Rosenkrantz havde skrevet til Cramer i sit apologetiske Brev (jfr. nedenfor) om det almindelige Præstedømmes Forpligtelser, af hvilket Brev også Bartholin havde fået en Afskrift[3]. — Bartholin vil da, som hans Ven, virke for kristelige Sammenkomster mellem Mand og Mand, hvor man taler om, hvad der bør ligge én inderst på Sinde, medens man i Almindelighed kommer sammen, for at øde Næsten og hans

[1] CASPER BERTELSEN: *Undervisning om Herrens Nadvere,* som kaldes Alterens Sacramente. Kbh. 1627. 12⁰. Udkom atter 1630. Endnu 1722 udgav Forf.' Sønnesøn Bogen. Det Tillæg, Udg. af 1630 har fået, skyldes sikkert Bestræbelserne for at understøtte de kgl. Anordn. om Husgudstjeneste med faste Bønner. — [2] Kbh. 1628. 12⁰ (på Univ. Bibl.). Udkom atter 1631. — [3] *Breve* n. 101. BARTHOLINS Bog (Kbh. 1628. 12.) er tilegnet Kristen Friis' Frue, Barbara Vittorp, og Mette Rosenkrantz Holgersdatter, C. Schesteds.

Rygte, »og i Frådsen og Drukkenskab sig digt at øve, og ej skilles uden med en fuld Næse undertiden og med blå Øjne«, — for ikke at tale om værre Ting. Men taler man til Folk herom, svare de, »det vedkommer Præster og Kirkelærere«! — Derefter påvises, at Paulus pålægger *alle* Kristne at påminde hverandre. Til Guds Ord og Kaldelse skal svare vor Bekjendelse og Formaning (*κλῆσις* — *παράκλησις*, *λόγος* — *ὁμολογία*). Maria besøgte da heller ikke Elisabeth, for at tale om stadselig Barselsseng, Husgeråd, nye »Moder på alle Slags Klæder«, men for at tale om de højeste Ting.

Også de sidste to: »*Om Kristi Naturers personlige Forening*«, en Prædiken på Mariæ Bebudelsesdag 1628[1], og den højst aktuelle »*Undervisning om Krig*«[2], en Udlægning af Evangeliet fra 10. Søndag efter Trinitatis, bære mange Spor af Påvirkning. De udgivne Skrifter af Bartholin, der nævnes bag i hans Physik, viser også, at han kredsede om de samme Emner, som hans Mentor: der nævnes 3 Taler om den mskl. Forstands Randsagen i de guddommelige Ting, en Bog om Theologiens egentlige Beskaffenhed og 5 Bøger om den hellige Skrift[3].

Under disse Omstændigheder vil det ikke forbavse os, at Bartholin kunde skrive til Rosenkrantz om sig selv: »Jeg, som intet andet formår, end at elske dig og beundre dit og vende dit til min Saft og mit Blod«[4].

Når vi sluttelig erindre om hans »*Råd om det theologiske Studium*« (jfr. S. 197 fg.) med den stadige Henvisning til Bibellæsning, forstå vi, i hvad Ånd han har virket som Professor, og hvad Tab det var for Universitetet og for Rosenkrantz, da den endnu unge Mand pludselig reves bort fra den begyndte Virksomhed 1629. Jersin, der holdt Ligtalen over ham, sagde med Rette: »At forsyne Academiet og den ganske Guds Menighed i dette Land med den Mand, der kan skikkelig træde så strax i hans Sted, det står ikke til Mennesker«. Han sammenlignede ham derfor med Enoch, der på Grund af Noten i Genesis 14.26 Slutning opfattedes som gammeltestamentlig »Theolog«; og som

[1] Udkom 1628, 1631. 1638. — [2] Findes kun fra 1631. — [3] *Systema Physicum* 1628. 8°. Sidst i Bogen. — [4] *Breve* n. 101. Rørdam har her trykt et Brev 2 Gange jfr. n. 95.

ingen dengang var rede »hans Cathedram og Prædikestol (!) at indtage«, således nu med Bartholin[1].

Vi har nu så ofte haft Lejlighed til at belyse Jesper Brochmands Forhold til Rosenkrantz, at det næsten måtte kaldes mærkværdigt, om den Indflydelse, som Brevene stadig vidne om, ikke også kunde spores i hans Universitetsvirksomhed. I Virkeligheden viser da også denne ligesom hine, at vi her har med en anden Brochmand at gjøre end den Skikkelse, der er gået over i den almindelige Bevidsthed som den rette, Forfatteren af det tykke Systema, den romerskfjendtlige Controverstheolog og myndige Biskop. Brochmand var, som bekjendt, ingen særlig original Theolog; hans store Dogmatik adskiller sig hverken i Anlæg, Ordning eller Opfattelse synderlig fra de samtidige, tyske Systemer[2]. Det var Bibelordets grundige Anvendelse, den tydelige Definition og den betydelige Lærdom, der gjorde det brede Skrift så eftersøgt, som de mange Udgaver viser, at det har været. Talende er det dog, at det eneste Punkt, hvorpå man i vort Århundrede har fundet større Afvigelse i det fra den øvrige faste Corporation, der betegnes ved »D D.«, er det, at Forfatteren opstillede fire »genera idiomatica«, medens den almindelig reciperede Læreform kun fandt tre udtalt i Skriften.

Det er interessant som Forgænger af denne Brochmand at studere den Mand, der tegner sig for os i de Rosenkrantzske Breve. Det er imidlertid ikke blot den ivrige Zelot med det mørke pessimistiske Anstrog, der driver på Bods- og Bededage og vil tvinge Folk ud af det vanhellige Samfundsliv, hvor den guddommelige Straffedom svæver som et Damoklessværd over Hovederne, vi finde dér, men i en Række År er det tillige en søgende Theolog, usikker i sin videnskabelige Stilling, kæmpende for at fri sig ud af Controverstheologiens Garn. Hvor meget Rosenkrantz' Indflydelse har virket til, at hans indre Gjæring er kommet til Ende, og hans Theologi har modtaget det praktiske Præg, der trods alt vedblev at hvile over den, kan vel nu vanskelig bedømmes, men vist er det, at Brochmand i en Række

[1] Jersin: Enochs Levned og Endeligt. Ligpr. over C. B. 1632. 12⁰ Pg. D. 7. — Enochs »theologiske Virksomhed« bevirkede, at han endnu 1750 optoges i Jøchers Gelehrtenlexicon III 1496 (!) — [2] Jfr. Koch: Ny krh. Saml. III 682. Jens Møller i Hist. Calender 3.

År ikke blot gik til Rosenkrantz med sine theologiske Tvivl[1], men også gjorde ham til uindskrænket Censor over sine Arbejder.

Allerede i Febr. 1617 tilsendte han Rosenkrantz et Arbejde i det Håb, at han ikke vilde domme hårdere om det, end Kristus om Enkens Skærv, og »føre den vildfarende venlig til Sandhedens kongelige Vej«. I et senere Brev udtaler han det som sit Mål, af al Kraft at følge i hans Spor, selv om han ikke kan vinde med lige bag ved, så dog i Afstand i det mindste.

I Slutningen af 1618, da Rosenkrantz var optaget af Forretninger i Slesvig, sendte Brochmand ham, som for nævnt, et Forsøg på Forklaring af *Jacobs Retfærdiggjørelseslære* til Bedømmelse, og ønskede kun at have truffet hans Tankegang, det var nemlig hans Hensigt. Han medsender et Papir med sine Tvivl om Spørgsmålet[2]. Da vi mangle Rosenkrantz' første Skrift om Gudsriget (S. 155) og den »Institutio«, der omtales 1619 (S. 225), kunne vi selvfølgelig ikke fastslå, at denne allerede da hyldede sin senere Opfattelse, men det S. 230 nævnte Brev om den *dobbelte* Retfærdiggjørelse af Tro og Gjærninger, der netop er baseret på en omhyggelig Exegese af Jacobs Brev, gjør det sandsynligt. Muligheden ligger da nær, at denne Brevskriver netop er Brochmand selv.

I 1622 havde Brochmand sendt ham sine »rå Overvejelser« *om Gudsriget*, som han ventede tilbage, »dygtig slebne på din Visdoms Slibesten«. De synes at være identiske med det senere omtalte »danske Skrift« og er sikkert samme Afhandling, der lå i Manuscript blandt Brochmands Efterladenskaber, og som han altså ikke har fundet sig foranlediget til at udgive[3]. At det derfor ikke var betydningsløst, når Rosenkrantz i Udskrifter på Breve kaldte Brochmand »Regiminis Dei, quæ secundum pietatem, doctrinæ professor«[4], vil allerede være klart.

Uomtvistelig viser imidlertid Påvirkningen sig i nogle *offentlige Professordisputatser*, der også bør omtales for den Opsigts Skyld,

[1] Særlig synes *Socinianernes* Indvendinger at trykke ham, jfr. *Breve* n. 32 (*Dän. Bibl.* II 158 fg.) og n. 48. — *Dän. Bibl.* II 164 fg. indeholder Tvivl om den 3enige Guds Forhold til Lov og Evang. — *Breve* n. 42 om et Punkt i Jacobs Brev — *Dän. Bibl.* II 167 fg., et interessant Brev, hvori Br. opgiver manducatio oralis og indignorum i *Nadverspørgsmålet*, trods Resultatet er »incommode«. — [2] *Breve* n. 61. 9/11 18. — [3] *Breve* n. 88 og 90. ZWERG: Siællandsk Cleresie 1754. S. 234. — [4] 26/9 20 (*Gl. kgl. S.* 3018. 4to n. 112).

de vakte udenfor Danmark. Når Dr. Koch i sin Afhandling »om Brochmand som theologisk Forfatter« bemærker om dennes Disputatser, at de er »uden synderlig Betydning«, og om dem anvender Resens bekjendte Ord, at Disputatser »på det genneste og korteste sammendrages, de unge at prøve og øve«, så passer det overhovedet ikke på alle Professordisputatser fra Tiden, der, som vi have haft Lejlighed til at se, ofte indeholdt Ting, der havde videnskabelig Værdi og kunde sætte Spørgsmål i Bevægelse, men heller ikke på Brochmands i Særdeleshed. Nævnte Forfatter har vel raskt skaffet sig en Del Materiale fra Hånden, men undgik netop herved de Spor til Forståelsen af Brochmands Udviklingsgang, han var nær ved.

Vi sigte her til Brochmands *Sacramentdisputatser*. Allerede 1616 havde han som Emne for sin Professordisputats valgt dette Thema, der skulde behandles controversielt mod alle Sacramentkættere[1]. Ved sin Lærergjærning hos den udvalgte Prins droges han foreløbig bort fra Universitetet. Da han 1620 vendte tilbage, tog han samme Spørgsmål op igjen, men der var nu foregået en Forandring i Behandlingen, ti i Mellemtiden havde han lært Rosenkrantz at kjende. Rimeligvis er også alle de senere Disputatser sendt denne til Gjennemsyn og Censur inden Trykningen, i al Fald siger Brochmand det om Nr. 2, 4 og 6[2].

Medens Brochmand i den første Disputats fremsætter den almindelige Anskuelse om »Sacramenterne« og fastholder dette Navn ivrig, skjønt det ikke er skriftmæssig, optager han i Nr. 3 dette Spørgsmål på ny og erklærer, at Navnet egner sig til at vække unødig Strid. Vel har det Aldershævd i Kirken og er indført »uden slet Råd«, men man må betænke, at det aldeles ingen Skrifthjemmel har. Nu forbyder den kristne Religion ganske vist ikke at bruge andre Ord end Skriftens, men det er dog langt sikrere at holde sig til dens. Og her finde vi netop det Udtryk, som belyser hele Spørgsmålet klart, ti nye Test. taler om *de Midler og Bånd, hvorved Gud ligesom rører ved os*

[1] *De sacramentis disputationes* (1—8) Pontificiis, Photinianis, Anabaptistis, Schwenkfeldianis & id genus aliis, sacramenta diviniter instituta nequiter adulterantibus, oppositæ. Hafn. 1619—29. 4to. Emnet nåede ikke sin Afslutning. Den sidste er endnu ved Johannesdåbens Forh. til Kristi Dåb. — [2] *Breve* n. 75, 88, 125.

og binder os til sig. (ἁφαι και συνδεσμοι, Ef. 4.16 Col. 2.19). Hvad er Ordet, Dåben og Herrens Nadvere og de andre Mysterier i *hans himmelske Regimente* andet end sådanne? Gud *kunde* styre os *uden* Midler, men det har behaget ham at gjøre det ved horlige eller synlige Midler, for at komme vor Svaghed til Hjælp.

Det er fuldtud Rosenkrantz' Opfattelse om *Guds Regimente med dens Midler.* Udtrykket ἁφαι brugte han allerede i 1617. Men Brochmand følger ham videre; når han taler om Forholdet mellem gamle og nye Testamentes Sacramenter, anholder han strax denne urigtige Inddeling. Gamle Testamente er efter Skriftens Sprogbrug *ikke* Guds Økonomi fra Adams Fald til Kristi Komme, men den ejendommelige Pagt, Herren skød ind ved Siden af den evige Pagt i Kristus, som har været fra Protevangeliets Forjættelse og aldrig ophører (Th. 82—109). Han viser, at dette gamle Testamente gjælder udelukkende timelige Ting, er *uden Nåde* og derfor selvfølgelig uden nogen Sacramenter (Forbindelsesmidler med Kristus). Derimod existerede altså Kristi Pagt også før hans Komme i Kjødet og havde sine »Bånd«, hvorved man forenedes med Herren (existentielt), nemlig Omskærelsen og Påskelammet. Disse behandles hver for sig i Disp. Nr. 4 (30/10 22) og Nr. 5 (1/10 23). Den første tager atter Spørgsmålet om *Pagterne* op, viser gamle Test.' fuldstændige Mangel på Nåde og Betydning i Guds Økonomi: at drive Jøderne til Kristi Pagt, der kunde kaldes »den ældste«. Omskærelse er da efter sin ægte Mening, som ét af den evige Pagts »Bånd«, *ikke* Gjærningspagt. Den sidste, om Påskelammet, hævder den nu så ofte omtalte Opfattelse af Skriftordets dybe Mening; Guds Ånd bruger vel Sprogets almindelige Ord, men hæver deres Mening op i en ny Sfære (Th. 25 fg.), der er utilgængelig for Fornuft og Filosofi. Da Påskelammet ikke har noget tilsvarende til Kristi Blods Drikken, er det ikke Forbillede på den hellige Nadvere, men på Gudsordets Tilegnelse, Æden af Kristi Kjød og Blod, hvorved vi tilegne os Kristi fulde Person både som *Sonemiddel* og *Forbillede* (ἱλασμος og ὑπογραμμος).

Om den følgende Disputats skriver han: »Jeg vil gjøre mig Umage for, at Theserne selv kan vidne om, at dine heldbringende Påmindelser ikke har mishaget mig«[1]. Imidlertid kommer På-

[1] *Breve* n. 125.

virkningen i denne og de følgende mindre prægnant til Orde, da Emnet ligger udenfor de egentlige Rosenkrantzske Spørgsmål (Romerkirkens 7 Sacramenter, Dåbens Navn og Johannes' Dåben).

Hvor ivrig Brochmand var for, at de skulde stemme fuldt ud med Rosenkrantz' Opfattelse, viser hans egne Ord i Anledning af den anden Disputats. Han beder Rosenkrantz kritisere den skarpt, inden den trykkes, den må stemme fuldtud med *Sandheden*, for hvilken han altså gjør denne til Forvalter. Om Menneskers *Had*, Misundelse og uretfærdige Dom skulde møde ham, er ham ligegyldigt[1].

Om Modstanden mod den fjerde (om Omskærelsen) i selve Facultetet skriver han til sin Ven, idet han festlig meddeler, at Pressen nu »gløder« af den: »Der blev ikke kæmpet blidt, inden jeg kunde vinde alles Bifald; såmeget formår en forudfattet Mening, som Mennesker hellere vil beholde end at række den rigelig beviste Sandhed Hånden«[2]. Som man vil se, fandt man den ikke skåret over den almindelige Læst. — Brochmands Broder, der har fået tilsendt den anden af dem, skriver også begejstret fra Herlufsholm: »Den Slags akademiske Øvelser er os her en Nydelse, som ved deres Sjældenhed får Tænderne til at løbe i Vand på os«[3].

Interessantere endnu er den Uvilje, de vakte i *Tyskland*. Herved blev Rosenkrantz på højst uventet Måde draget ind i de tyske Stridigheder om ARND og WEIGEL.

Man vil af disse Antydninger se, hvilken Indflydelse Rosenkrantz efterhånden udøvede på Universitetet eller særlig det theologiske Facultet. Kom nu hertil de unge Mænd, han havde taget sig specielt af, og stadig passede på at få anbragt i gode Stillinger, er det vel muligt, at han, der i det mindste synes at have manglet egentlig Forfatterærgærrighed, ofte har slået sig til Ro med Tanken om at lade sin Gjærning modnes gjennem disse af ham påvirkede Personer. Særlig Håb synes han at have sat til JACOB HASEBARD, der i 1621 ved sin Hjemkomst,

[1] *Breve* n. 75 26/8 20. — [2] *Ny. kgl. S.* 4to 1291. 4to, må indsættes efter *Breve* n. 88, c. Octbr. 1622. — [3] *Thott S.* 1051 Fol. 20/9 20. (Hans Brochmands Prolusiones etc.). JACOB MATTHIESEN omtaler den 5te Disp. som noget uhørt nyt i Brev til THOMAS BANG (*Kirh. S.* 3. R. 5. 256) jfr. SVEND PEDERSEN til samme (*Bølling*). Begge vil have Oplysninger om Disputationens Gang.

da han promoverede som Magister, erklærede, at han mest havde studeret »den himmelske Visdom og Guds *Styrelses* Mysterier«[1]. Han blev strax efter mathematisk Professor, men allerede 1622 Sognepræst ved Frue Kirke, hvor han døde 1625. — Også Biskop RESEN med sit kristelig-praktiske Arbejde i Kirken og på Universitetet måtte virke med til, at det theologiske Facultet ved Universitetet i disse År havde et bestemt bibeltheologisk Præg, der tydelig måtte adskille det fra de fleste tyske Højskoler på den Tid. Orthodoxien var således her ført ind på Baner, der lovede det bedste.

Som et Vidnesbyrd om Rosenkrantz' overordentlig venskabelige Stilling til Universitetet i disse År står sluttelig det Legat, der endnu bærer hans Navn. Den $^{27}/_{12}$ 1622 skænkede han nemlig den betydelige Sum 2500 Rdl., af hvis Renter en theologisk Student, der havde gode Forkundskaber i Latin, Græsk og Hebraisk samt i Humaniora, og som kjendte den første Begyndelse af »Fromhedens rene Lære«, »ene efter Guds egen Mund og beskrevne Ord . . . uden al menneskelig Fornuftes Egensind og Visdom, Spitzfund og Grille«, skulde understøttes til fortsatte theologiske Studier i Udlandet i fire År[2].

Den berømte Wittenbergertheolog B. MEISNER siger i Fortalen til sine »Meditationes«: »Vi leve i en Tid, da Fromheden og Kjærligheden er kølnet i mange Hjærter, så at Formaningen og den fromme Betragtnings Lufttræk stadig er nødvendig, for at tænde den hellige Ild i vore Hjærter . . ., men Satans List har gjort, at man næppe *tør* trænge på at tragte efter Fromhed uden at komme i Mistanke for *Weigelianisme*«[3].

Dette er i få Træk de virkelige Forhold i den lutherske Kirke i de År, da ydre Trængsel nåede et Højdepunkt, som før var ukjendt. Dermed er naturligvis ikke udelukket, at den Vækkelse, som bredte sig over det lutherske Tyskland dels ved Dr. PHILIPP NICOLAJS Skrifter (især hans *Theoria vitæ æternæ)*, dels ved ARNDS Arbejder, kunde fra et luthersk Lærestandpunkt

[1] Worms Papirer *Gl. kgl. S.* 3119^{b} 4to. — [2] HOFFMANS Fundationer I 380 fg. — [3] THOLUCK: Geist der Wittenberger Theologen S. 76.

behøve adskillig Kritik, men den Kritik, som fremkom og især rettedes med så uskånsom Hensynsloshed mod Arnd, blev en vigtig Faktor til det religiøse Livs Stagnation overhovedet. Skjønt denne nu, trods gamle Arnds Protester, uden Grund slog hans Lære om Guds Ord, som skal høres og modtages i Hjærtet for at sætte Frugt, sammen med Weigelianismens *Foragt* for det ydre Ord, hvis Hørelse er tom Klingklang, når Ånden ikke lyser i Sjælen, og erklærede hans Lære om Omvendelse og Helliggjørelse for Forkastelse af orthodox Retfærdiggjørelseslære, er det dog sikkert, at der hos nogle af hans Disciple i betænkelig Grad kom en *Foragt* for den orthodoxe lutherske Lære til Orde. Blandt disse Arnds Disciple, som hilste ham som Reformator og i Orthodoxien så et fuldstændigt Frafald fra Kristendommen, var en ung holstensk Læge, MELCHIOR BRELER, som i 1621 udgav et *anonymt,* heftigt Forsvarsskrift for Arnd, kaldet »*Den falsk-evangelske Uretfærdigheds Hemmelighed*«[1]. Titlens Hentydning til 2. Thes. 2.7 og Bogens Mening var tydelig nok: den daværende orthodoxe Dogmatik med al dens Kontrovers- og Læreuvæsen er det *antikristelige Væsen* i egentlig Forstand, der undergraver al Fromhed og Tro. »Se mig til disse vore falske Profeter og uægte Theologer, Kristendommens Fjender, Evangeliets Prangere, se, siger jeg, i hvilken Henseende de har vurderet Biblen, der var røvet af den romerske Tyran og gjengivet det troende Folk, højere? Mon fordi de leve kjødelig om Fredagen og Lørdagen? Fordi Præsterne har afskaffet Cølibatet, ja ikke engang vil tilstede Afholdenhedens Gave, hvis de kunde få den af Gud? Fordi vi fejre Nadver under begge Skikkelser? Fordi vi ustraffet forbande Paven? Ti heri ser jeg, de fleste sætter vor Kirkes Lykke«.

Denne Apologi for afdøde Arnd, der næppe havde været denne selv kjærkommen, *tilegnede Forfatteren* HOLGER ROSENKRANTZ ($^{18}/_{8}$ 1621), idet han gjør opmærksom på den Tempelrensning, som nu tiltrænges af samme Grunde som hin på Frelserens Tid. »Farisæer, Hyklere og falske Evangelister drive nu samme Uvæsen i Kristi Tempel«. Rosenkrantz, som jo dog allerede

[1] *Mysterium iniquitatis pseudoevangelicæ* h. e. dissertatio apologetica pro doctrina beati Joannis Arnd. Goslariæ 1621. 8°. 270 S. Om BRELER se *Cimbria literata* 2. 124—5, jfr. RITSCHL: Gesch. des Pietismus II 38.

for mange År siden har været klar herpå, er den eneste, hvem han værdig kan anbefale Kristi Sag, og, idet han i Forbigående opfordrer ham til ikke længere at undertrykke sine Skrifter, omtaler han hans Forhold til afdøde Arnd på følgende Måde: »At en Mand, såre kyndig i de guddommelige Forhold, *pludselig* blev befriet fra en åndelig Sorg, som ikke Læsningen af nogen Theolog, ikke nogen Samtale kunde sprede, *ene* ved Læsning af Arnd, det er ikke hans (Arnds) Ros, men Kristi, men *din* Ros er det, at du siden vilde besøge ham på en lang Rejsefærd, tale med ham og vise ham Ære«[1].

Rosenkrantz' Bekjendtskab med denne Forfatter stammede fra Gesandtskabsrejsen i Holsten i Marts 1620, da han tilfældig traf ham i en Kro. Han havde dog allerede dengang hørt Tale om ham gjennem Breve fra Dr. Theodor Busch, Hertug Ulriks føromtalte Råd, som en ung vellærd Person, der brændte af Gudsfrygt[2]. Dengang blev det sagt ham, at Breler vilde udgive et Forsvar for Arnd og dedicere ham Bogen. — Den næste Formiddag kjørte Breler nogle Timer med Rosenkrantz i dennes Vogn, og de fik da en Samtale om religiøse Emner. Da blev Arnd også omtalt og mindet af Holger med al Hæder, men som han siger: »Jeg gav ingen Ånledning til at smæde nogen«. Ganske vist omtalte han sit Besøg hos Arnd for sex År siden og det Venskab, de fik for hinanden, men den Skildring, dette hans Forhold har fået i Brelers Forord, kunde han selvfølgelig ikke godkjende. I det hele taget havde deres Samtale ikke været omfattende, derfor havde han heller ikke talt om de Mangler, han allerede for længe siden havde fundet hos Arnd, og om *Angrebene* på Arnd blev der ikke sagt ét Ord, så at Breler altså ikke kunde tage dette til Anledning for sin Dedication.

Da Skriftet nu udkom, kunde det ikke behage Rosenkrantz, og han pointerede det ved ikke at svare Breler, ja end ikke trods dennes gjentagne Henvendelser til ham, og endnu tre År efter deres Møde havde han ikke skrevet ét Ord til ham[3].

[1] Se Tilegnelsen S. 4. — [2] *Ny kgl. Sml.* Fol. 1378. S. 10. Busch tog sig åbenbart særlig af ham. I et Brev 31/12 20 anbefalede han ham til den brunsvigske Kansler, à Weihe, som en virum clariss. mihique amicissimum. (*Uffenbach*, *Hamburg* Fol. 91. p. 203). — [3] Brev til Weremberg 23/8 23 (*Dän. Bibl.* II 146—9).

Imidlertid vilde han *ikke* fordømme Breler som Weigelianer og Sværmer, som det skete, fordi han havde ytret sig ubesindig, ti han bevarede et rigtig godt Indtryk af hans personlige Fromhed og Trosvarme; men den Heftighed, hvormed han dømte anderledes tænkende, så at han ikke tillod anden Læreform end Arnds, var ham meget imod[1].

Medens altså Rosenkrantz således holdt sig ganske i Ro, var Breler blevet imødegået af en anset Theolog, Præst og Professor, Mag. Jacob Weremberg i Hamburg, og hans Skrift »*Forsvar for den lutherske Kirke*« blev ligeledes dediceret Rosenkrantz[2]. Forfatteren omtaler to Grunde hertil, dels hans bekjendte Lærdom og Kjærlighed til den lutherske Lære, dels hans gamle Venskab for afdøde Prof. theol. Salomon Gesner i Wittenberg, der var Werembergs Svigerfader. — Bogens Tendens er at vise den rette Mening med »Uretfærdighedens Mysterium«, der, som alle lutherske Lærere har set det, er Pavedømmet. At selvfølgelig kættersk Væsen indenfor den lutherske Kirke også hører Antikristen til, er uomtvistelig, men det kan ikke lægges Kirken selv til Last, om sådant gjælder Ordet: »de ere gåede bort fra os, — de vare ikke af os«. Sagen er, at Satan føler, at den Gjærning, der skete for de hundrede År siden, er Antikristens Riges Opløsning, derfor plager han os nu med alt ondt. Forøvrigt forsvarer Forfatteren naturligvis den lutherske Lære om Retfærdiggjørelse, Omvendelse og Tro, og især om det hørte Ords Virkekraft.

For denne Dedikation takkede Rosenkrantz i et Brev, der dog ikke kom Weremberg i Hænde, da han var død forinden, og sendte ham en Gave[3]. Han fastholder sin Stilling, al Ordstrid bør ophøre, og al Lære, der ikke har Skrifthjemmel, bør undgaas; han forsikrer tillige, at han sætter megen Pris på Arnd, men ikke er blind for Manglerne ved hans Skrifter. Imidlertid er han Weremberg meget taknemlig for Bogen, ti *nu regner man også ham selv til Weigelianere,* Rosenkreutzere og andre Sværmere.

[1] *Brevet til* Cramer S. 13. — [2] *Vindiciæ ecclesiæ Lutheranæ,* Dei gratia a mysterio iniquitatis pontificiæ liberatæ. Hamburg 1622. 8° (448 S.). Dedic. dat. 29/9 22. Forf. var tidligere Docent i Wittenberg, hvor bl. a. H. R.' Svigersøn, Chr. Thomesen, havde disputeret under hans Præsidium. Jfr. Gjellerup, Jersin S. 41. — [3] 23/3 1623, *Dän. Bibl.* II 146—9.

Herom havde han nemlig fået Underretning, og det fra en Kant, hvor han mindst havde ventet sig det, nemlig fra sin gamle Lærer CRAMER i Stettin.

Vi har tidligere lært Cramer at kjende som ivrig Aristoteliker, begejstret ligesom Rosenkrantz for filosofiske Studier, tillige fuld af æsthetiske Interesser, der fik ham til at træde i Frischlins Spor som Komedieforfatter. Men ikke mindre var hans Iver for Theologien og hans Begejstring for de wittenbergske »rene« Lærere, især Hunnius, hvem han hele sit Liv betragtede som sin egentlige Mester. Efterat have opgivet sin filosofiske Lærerstilling ved Universitetet i Wittenberg, hvor Misundelse og Rivalitet synes at have gjort ham de sidste År bitre, stod han dog stadig i Forbindelse med sine Venner i Lutherdommens Hovedstad, og de yngre Kræfter, som trådte i hans Læreres Sted i Løbet af Årene, var delvis hans nærmeste Venner, således Theologerne BALDUIN og MEISNER. — Som theol. Professor og Præst i *Stettin* var han en fast Søjle for den rette Lære, og i 1606 høre vi ham sige, at den Lære, der foredrages i Pædagogiet dér, er i Overenstemmelse med Skriften, Augustana og *Concordieformlen*. Denne var vel ikke officielt anerkjendt, men Cramer forsikrer, at det er sket af, »jeg véd ej hvilken Fejltagelse«, sikkert af rent politiske Grunde, i Læren er man enig[1].

Den, der antager, at Cramer var en blot Copi af F. C.' gæve Forkæmpere, er dog på Vildspor. Man roser nuomstunder CALIXTUS og hans Medhjælpere for deres Fremdragen af Apostelsymbolet, og anser dem for en Oase i Orthodoxiens Lærdomsørk, ene klare på det grundkristelige midt i Læresubtiliteternes forblindende Autokrati. En Misforståelse; en så orthodox Concordietheolog som Cramer gjør det samme. Allerede 1601 udtaler han, at *alle* Spørgsmål, som *Theologien* har at behandle og nødvendigvis må medtage, bunde i Dekalogen, hvis de angå Loven, i *Trosbekjendelsen*, hvis de angå Evangeliet. Hans store Arbejde, »Prophetskolen« i 6 Dele, indeholder en Behandling af alle de messianske Udsagn i gamle Test., der belyser anden Trosartikels Led. I 1614 erklærer han ganske rolig, at Kristi

[1] CRAMER: Schola prophetica I 1606. 8°. Fortale. III Del 1608. er dediceret Hans Lange til Bredinge og Kiergård 10/8 1607.

Rige og Kirke er dér, hvor den apostolske Tro bekjendes. Denne katholske Tro og Religion kan dels være evangelsk-katholsk, dels græsk- eller romersk-katholsk, men *alle tre har Kristendommens Hovedpunkter;* »selvom Djævelen har sået sin Klinte deri på forskjellig Vis, det er dog sikkert, at der er noget af Kristi Hvede dér«[1]. Derfor kunde Cramer med en vis Forkjærlighed benytte Oldkirkens og Middelalderens Coryfæer. Han udgiver et Digt af den h. Bernhard med én af sine Taler og bemærker: »S. Bernhard er også vor«[2]. Ligesom Calixtus hævdede han naturligvis, at Symbolets Værdi beroede på dets Overensstemmelse med Skriften[3].

Dog stod de to som Antagonister. Punctum saliens ligger i, hvorledes de opfattede Forholdet mellem Fornuften og Åbenbaringen, og især Fornuftens Anvendelse på Skriften. Cramer er den faste Modstander af »Fornuftens Misbrug«, medens Synkretismens Fader står vaklende og i Virkeligheden ikke med Urette sammenstilles med Arminianerne. Det er sikkert meget træffende blevet sagt om ham, at hans Berettigelse er den nødvendige Reaktions, men at hans positive Standpunkt er ligeså ufærdigt som uholdbart (jfr. Frank II. S. 6). Hans humanistiske Opdragelse hos Mænd som Caselius, hvis Kristendom overhovedet blev betvivlet, og Conrad Martini, hvis Filosofi ikke var »sobria«, om den var nokså aristotelisk, satte virkelig sine tydelige Spor i hans Skriftlære og logiske Methode i Dogmatiken. Heri ligger sikkert Grunden til, at man ikke vilde vide af ham her i Danmark, også *inden* hans egentlige Stridsperiode begyndte. Just derfor blev Cramer 1622 anbefalet som Professor theol. til Helmstädt, da man ønskede en Modvægt mod Calixt, for at renovere Universitetets orthodoxe Ære, og ikke kunde bevæge Joh. Gerhard til at overtage denne Mission[4].

Cramer stod altså som en orthodox, men principiel moderat Theolog, med åbent Øje for det grundkristelige og tillige med Sans for Bortfjærnelsen af alt, der vakte unødig Strid[5]. Han

[1] Cramer: De regno Jesu Christi. Stettin 1614. 8°. P. 141 fg. — [2] Oratio de dulcissimo nomine Jesu. Stettin 1614. 8°. — [3] Theses de descensu Christi ad inferos 1614. (Thes. 9). — [4] Henke: Calixt. I S. 325. — [5] Afhandl. *de descensu Christi* (1615) angives som »uddragen af Guds Ord *uden* alle absurde Paradoxer og sofistiske Meninger«. — Cramers Brev til Meisner 13/2 23 (*Uffenbach* Fol. 9. p. 275) om cadmæiske Brødre, der ødelægge Freden.

glæder sig, hvor han ser, der bliver lagt Vægt på praktisk kirkelig Fromhed, og hilser Meisners Postille med de Ord: »Lad også Papisterne se, at »Devotion« ligger os på Hjærte, hvori disse Hyklere vil lade, som de alene udmærke sig«[1]. Men især elskede han *Bibelstudiet,* fremdrog det stadig i sine Forelæsninger og udgav virkelig fortjenstfulde Vejledninger i det. Ikke blot viser de til Rosenkrantz dedicerede Bøger dette (S. 123—4), men en Række andre Skrifter. Selv hans dogmatiske bekræfter det, især dog den nysnævnte »Prophetskole« og den 1627 udgivne fortrinlige »*Biblische Auslegung*« til hele g. og ny Test., et Værk for *Lægmænd* med kortfattede klare Noter og sammenfattende Indholdsoversigter, et Arbejde, han i mange År havde syslet med, og som allerede på Grund af dets Bestemmelse bør sikre ham en smuk Plads blandt hans samtidige. I sin videnskabelige Exegese fulgte han sin Lærer Hunnius' Methode, som han selv priste hojt, den adskiller Behandlingen af »Loci« med tilhorende Controverser fra den egl. Exegese, som han kalder Parafrasen af Texten[2].

Men har vi således fremhævet hans fortræffelige Sider, så kan det ikke skjules, at han trods disse Principer var et Barn af sin Tid og i Praxis efter vort Syn ofte stødte an mod, hvad han selv fordomte, formodentlig af kjærlig Iver for, at Klinten ikke skulde gro *for* tæt på den rene Kirkes Mark. Fra sin tidligste Tid var han en skarp Bekæmper af Jesuiterne, og de reformerte Theologers Rationalisme forogede naturligvis ikke hans Velbehag ved denne Kirkeafdeling overhovedet. Når der derfor blandt hans egne studerende viste sig deciderede Disciple af VORSTIUS kom han i berettiget Affekt[3], og da man mente at have opdaget en Kryptokalvinist i PELARGUS i Frf. a. d. Oder, tog Cramer ham under speciel Behandling, ligesom han til Støtte for svage udgav en Vejledning om Heterodoxier, hans såkaldte »Kættertræ« (1619). Han vidste, det var bedre at tie om sligt på Kathedrene; men, siger ikke Jesajas, at Gud ofte gjør et Arbejde, der er hans Væsen fremmed? »Hvis Gud selv

[1] Solhvervsdag 1623. til Meisner (*Uffenbach* X. p. 121). — [2] Jfr. også en Del Forelæsninger af Cramer i *Leipzig, MS. Paulinæ* 2068. 4to og 2055. 4to. — [3] Brev 1/6 1613 til Meisner (*Uffenbachs* MS. Fol. 8. p. 214).

undertiden tænkes at gjøre et fremmed Værk, hvorfor så ikke vi hans Tjenere[1]«?

Om det har været med disse Tanker, at han samme År, han skrev således til sin Ven Meisner, tog sig på at advare mod ARNDS Bøger, véd vi naturligvis ikke. Vist er det, at han i en Disputats sigtede den gamle i Celle for at tilsidesætte Hensynet til Kristi Sonoffer ved sin Lære om Kristi Exempel. Vel synes det, som han lod sig berolige for Arnds Vedkommende[2], men siden dengang havde han et godt Øje til Arnds Disciple. Hertil havde han også en anden Grund, ti i Danzig selv havde man en Præst, RATHMANN, hvis Optagelse af Arnds Idéer mindede mistænkelig om Weigel. Just i 1621 brød den forargelige Strid løs på ny mellem ham og hans Collega CORVIN, der i Anledning af Rathmanns Krænkelse af det lutherske Skriftprincip udøste alle en Zelots Vredesskåler over den stakkels Mands Hoved, der erklæredes for fuld af alle tænkelige Hæresier. Rathmann så nemlig Biblen som en blot Oplysningsbog, Ordets Livsvirkninger nægtedes, sådanne skyldtes Guds specielle Virken gjennem Helligånden.

Således stode altså Forholdene, da BRELER samme År dedicerede H. Rosenkrantz sit Forsvar for Arnd med det heftige Angreb på den lutherske Kirkes Mænd.

Cramer og Rosenkrantz havde stadig stået i venskabelig Forbindelse indbyrdes. Læreren så med Stolthed hen til sin Elev og forsonede sig ikke blot med hans theologiske Studier, men beklagede endog deres Afbrydelse, da Rosenkrantz blev Rigsråd. Overfor dennes Kritik af flere Punkter i den gængse Lære forholdt han sig som Bibelmand rolig: hvad der støttede sig på Bibelordet, vilde han anerkjende, »hvad så Per eller Povl sagde«, og Svaret på de tilsendte Afhandlinger var et ivrigt: fortsæt!

I Juli 1622 fik så Rosenkrantz atter et Brev fra Cramer, som satte ham i yderste Forbavselse[3]. Allerede Formen, hvori det var affattet, mindede kun lidt om den gamle Ven. I kølig

[1] 10/8 20 *ib.* Fol. 9. S. 274. — [2] WALCH: Einleitung in die Religionsstreitigkeiten der evang.-luth. Kirche V. 1134, jfr. III 196. FR. ARND: Johann Arndt S. 176—80. — [3] Brevet er tabt og kjendes kun af H. R.' Citater i Svaret.

afvisende Tone talte Cramer om *Lægmænds* uberettigede Indgreb i Sager, der slet ikke vedrørte dem. Som om han aldrig havde hørt om Rosenkrantz' kirkelige Planer, bebrejdede han denne med forbitrede Ord, at han på en Tid, da Kirkens Fjender på alle Måder søgte dens Undergang, vilde tilføje den nye Sår ved *sine Råd om at ændre den gængse Lære.* Havde han *Kaldelse* til det? En Wittenberger havde skrevet ham til om, hvor farlig Sagerne stod til med ham. Medens *Socinianere* trængte Lutherdommen fra alle Kanter tilligemed *Weigelianere* og *Rosencreutzere* — disse farlige Fjender, hvis Skadelighed ikke var til at vurdere på Grund af det hemmelighedsfulde Slør, de forstod at lægge over deres Færd — (af gode Grunde!) —, havde Rosenkrantz, hvis *Indflydelse ikke blot strakte sig til det danske Rige, men også til Tyskland, stillet sig i Spidsen for Sværmerne som Rosenkreutzernes egentlige Hoved (!).* Wittenbergeren vidste også, at han var ved at indføre nye Meninger og Termini i Theologien, for at fortrænge de gamle, ja selve Biblens Udtryk (!). — Cramer var for Resten blevet advaret af én og anden Forfatter, inden den anonyme Skribent (Breler) dedicerede Rosenkrantz sin Bog, men nu var Målet fuldt, da han hørte, at Prof. BROCHMAND i Kjøbenhavn havde udgivet noget, som *indeholdt uhørte Ting* (Sacramentdisputatserne, som Cramer forøvrigt ikke selv havde læst), denne Brochmand, der af Rosenkrantz var anbefalet til Christian den fjerde, *der allerede havde udvirket Ændringer i Læren*, og som han fremdrog fremfor andre Theologer og brugte til at gå sine Ærinder!

Angrebet, som Cramer med en gammel Lærers og en kirkelig Støttes Autoritet rettede mod sin Elev, var altså, dels at han var gået over til de nye Vranglærere, ja havde stillet sig i Spidsen for dem, dels at han vilde afskaffe den gængse Lære. Hertil føjedes forskjellige andre Beskyldninger, især at han søgte Målet nået af Krogveje ved andres Hjælp, og at han lod sig lede af det Bifald, »som alle tiljublede ham«, skjønt han dog vidste med sig selv, at der krævedes en »vocatio ordinaria«, for at beskæftige sig med Kirkens Lære.

Selvfølgelig måtte disse Beskyldninger være Rosenkrantz meget uvelkomne, da de muligvis kunde ødelægge hele hans Arbejde. De tyske Theologers Indflydelse i Danmark var ham

kjendt nok; blev først en sådan Opfattelse af ham slået fast — med Autoritet fra Wittenberg —, var det såre vanskeligt at få Ørelyd både her og andetsteds. CASPAR BARTHOLIN, som i 1622 havde været på Baderejse i Tyskland, havde i September haft en Samtale i Wittenberg med MEISNER, der bekymret havde spurgt, om Rygterne virkelig var sande. »Alle pie-docti« i Tyskland sagde, at Rosenkrantz var gået over til Weigelianismen! Vel havde Bartholin afvist det som uforskammet Bagvaskelse, og Meisner havde så klaget over de sørgelige Tider, da Folk, der ikke blot vilde føre Fromhed på Læben, men også vise dens Kraft, strax mødtes med Kætternavne, — men Rygterne gik uforstyrret deres Gang[1].

En dansk Student, JONAS MATTHIAS, der opholdt sig i Stettin for at studere under Cramer, havde også i et langt Brev til en Ven i Kjøbenhavn skrevet om Cramers nye Opfattelse af Rosenkrantz, i den udtrykkelige Hensigt at orientere denne selv derom[2]. Cramer havde til ham sagt, at Brochmands Disputats, der skulde være en Imødegåelse af Socinianere o. a., snarere vilde føde et Skisma end en Kontrovers, og Breler havde han benævnet »Forfatteren til det ugudeligste Skrift, fuld af Galskab og galen Ugudelighed, en Schwenkfeldtsk Kætter, Papist og Rosenkreutzer, ja kjendte han lavere Betegnelse for ham, vilde han ikke tage i Betænkning at bruge den«. Og alt, hvad han skrev, skyldtes Rosenkrantz' Billigelse, denne var Sektens Sædemand o. s. v.

Under disse Omstændigheder måtte der svares og således, at Anklagerne kunde forstumme. Forskjellige Forretninger og Rejser gjorde dog, at det udførlige Forsvarsskrift, som han udarbejdede, først blev færdigt i Begyndelsen af 1623[3].

[1] *Ny kgl. Saml.* 1378. Fol. S. 18. — [2] JONAS MATTHIAS, Vareo-Danus, til Joh. Musænius i Kbh. Sedin. Pom. Id. Aug. 1622. Afskrift eft. Orig. »in archivo Rosenholm 1761« ved Langebek (i *Rigsarkivet*). — [3] *Apologien* foreligger i 2 Afskrifter, hvoraf den ene er samtidig, mulig skrevet med samme Hånd som Evangelieharmonien (W. Meyers). Den anden er noget nyere. Begge lide af mindre Unøjagtigheder, så det har været nødvendigt at sammenholde dem. Den ældste *(Gl. kgl. S.* 131 Fol.) mangler et Par Blade, Resten indtager 53 temmelig tæt skrevne *Folioblade.* Det andet Exp. (forbigået af Rørdam) *Ny kgl. S.* 1378 Fol. Det er fuldstændigt, indtager 172 Sider. — Afskrifterne *mangle Slutningshilsen* og *Datering,* men denne fremgår omtrentlig af Brevet og andre Vidnesbyrd. 2 Breve fra Brochmand (*Breve* n. 88,

Trods den tunge Stil med de lange indviklede Perioder, er det en velskreven Apologi, men tillige en Kilde af største Betydning for Rosenkrantz' Liv og Theologi. Rent bortset fra Vidnesbyrd om enkelte Læresynspunkter, hvis Datering gjør dem til velkomne Led i deres Række, der forene Forfatteren af »Om Sikring mod selvtænkt Udlægning« med den senere angrebne Udgiver af »Fürstenspiegel«, og vise Enheden i Tankegangen, indeholder det nemlig Nøglen til hele hans theologiske Udvikling, da det fortæller om hans Gjennembrud i 1599 og om hans første Bibelstudier. Det henviser til de mange Års Correspondance med Cramer og giver os derved også Antydninger af, ad hvilke Veje han kom ind på sin nærmere Kritik af den gængse Lære.

Rosenkrantz' Tone i Brevet er den bedrøvede Mands, hvem det har gjort inderlig ondt, at en gammel Ven på så løs Anklage har villet bryde Staven over ham og hans Færd. Han minder Cramer om den Bagvaskelse, han var Gjenstand for i Wittenberg, for at vise ham, hvor lidt der behøves, for at Sladder kan vinde Tiltro.

Vi skulle kortelig referere Hovedtrækkene i Brevet. Rosenkrantz afviser først den ud af Luften grebne Anklage for Weigelianisme, som han ikke vil drøfte nærmere, da han om kort Tid, »så snart som muligt, således som Sandhedens Undertrykkelse kræver det«, håber at få Lejlighed til at udtale sig nærmere om den *sande Lære* efter Guds Ord. At støtte en sådan Beskyldning på en Dedication, er dog for galt, var Wittenbergerne Socinianere, fordi den rakovske Katekisme blev tilegnet dem? Han fortæller Cramer om sit flygtige Bekjendtskab med Breler, omtaler den gamle Arnd med Højagtelse, men hævder sin Kritik af ham, ti hans Lære røber ikke fuld Fortrolighed med Skriftordet. Breler vil han ikke fordømme, da enkelte Udtalelser i hans Bog viser, at han i Hjærtet er evangelsk; hvis Sandheden

Efterår 22 og n. 90, 16/11 22) omtale, at H. R. er ved Udarbejdelsen. Brevet selv siger, at Cramers Brev fra Juli »forrige År« havde Chr. Thomesen med, da hen vendte tilbage fra Gesandtskabsrejsen i Meklenborg (her var han 2 Gange i 1622). Videre, at H. R. for 6 År siden var på sin tyske Rejse. Det er da udarbejdet i Slutningen af 22 og afsendt i Beg. af 23; i Brevet til Weremberg 23/3 23 omtales det som nylig afsendt.

fores frem for ham af Skriften selv, vil han sikkert bøje sig for den. — At han selv skulde ville ændre den gængse Lære imodegår han derefter udforlig, idet han indfletter en Del positiv Læreudvikling. Først og fremmest tilbagevises den Insinuation, at han skulde lade sig drive af urene Motiver og bruge dertil svarende Midler, for at fremme sine Hensigter. Er det kristeligt, at tænke således om ham? For sin egen Skyld skulde han ikke forsvare sig herfor, men Cramer har ikke undset sig for at smæde hans Faders Minde ved at påstå, at Jørgen Rosenkrantz havde frarådet ham, hvad han havde for. Faderens eneste Tanke var netop at føre ham til Guds eget Ord, derfor sendte han ham i sin Tid til Mænd, »som skulde gjøre mig levende i Troen«. Den Dag i Dag vedkjender han sig at være Søn af disse Mænd, — forsåvidt de dannede ham ved Guds Sæd; »men forsåvidt jeg ser, at de såede i mig menneskelige Meninger og vanhellig, tom Tale, afvigende fra Herrens sande Ord . . ., ærer jeg dem ikke som mine Fædre«.

Derefter følger et begejstret Forsvar for den evangelske Lære om det almindelige Præstedomme. »Jeg tiltager mig ikke andet Kald end det, enhver kristen har ved at være overført i Guds Rige«[1]. Gud kalder enhver til sit Rige gjennem det udvortes hørte, men virkekraftige Ord, hvis indre Velsignelse beror på, at Gud i det skænker os al Nåde, alle Karismer. Derfor er det netop et Velsignelsens Ord (εὐλογία, bene-dictio, et *velsagt* Ord), der bringer Erfaring om al Guds Nåde, både den *tugtende* eller opdragende og den *forladende.* Men hertil svarer så, at *alle,* i hvem det er blevet Liv, både skal bekjende det og formane ved det (til λογία svarer ὁμολογία, til κλῆσις παράκλησις)[2]. Vel er det sandt, at der nogle, ved hvem i Kristi Sted hans Gjærning særlig udrettes, men de har ingen Ret til at at *herske* over os, ti »vi stå også i Troen«, og vi *bør selv undersøge de hellige Skrifter med Omhyggelighed,* for at forvisse os om, at »de Ting forholde sig således, som vi læres derom, selv om det er selve de af Jesus kaldede Apostle, der belære os«. Denne Pligt for alle kristne er ikke mindst alvorlig nu, »da Dagen nærmer sig.« Andet Kald har han imidlertid ikke tænkt at tiltage sig,

[1] *Ny kgl. S.* 1378 Fol. S. 24 jfr. 37. — [2] Jfr. BARTHOLINS Bog 1628 om kristelig indbyrdes Formaning.

men da Gaverne uddeles efter forskjelligt Mål, var det dog muligt, han her kunde takke Gud for en særlig Nådegave. — Hvor kan det imidlertid være, at Cramer[1], der for 20 År siden, da han just begyndte på sin Forfattervirksomhed — med langt ringere Nådeserfaring —, erkjendte, at han havde særlige Gaver dertil, som hans Breve viser det, »nu pludselig, som forvandlet, anklager mine Studier«, og siger, han mangler Kaldelse? Han citerer Breve fra Cramer fra 1601, 1602, 1605, 1616, 1618 — desværre har han i Øjeblikket kun disse hos sig, men alle indeholde de Opmuntringer. Men især 1616, da han rejste til Tyskland og var betænkt på at fremlægge sine Resultater, ivrede Cramer for disse, han fandt intet at rette. Hans Opfattelse af »Guds Rige« og Forståelse af 1. Cor. 2. fandt han jo fortræffelig.

Men nu siger Cramer videre, at han går Krogveje, og benytter Prof. Brochmand, der er rede til at gå hans Ærinder[2]. Fabelen om hans Anbefaling af denne Theolog til Kongen og om Ændringerne, må vel stamme fra nogle Danske, men den røber ikke synderligt Kjendskab til Forholdene. Brochmand er overhovedet ikke en Mand, der trænger til Anbefaling, og Christian d. fjerde for Resten ikke en Monark, man løber om med, ti han vælger sine Mænd efter eget Judicium. Brochmand var en anset Lærer ved Universitetet, før Rosenkrantz kjendte ham personlig, og siden har han virket som Prinsens Opdrager og i flere offentlige Hverv. Det er ikke engang nøjagtigt, at han *særlig* skulde ynde Brochmand, ti der er andre i Facultetet, der står ham nærmere, én har han i mange År stået i inderligt Venskabsforhold til, hvad der har pådraget ham både Fjendskab og Misundelse (Resen).

Men nu til Hovedbeskyldningen: at han *vil ændre Læren*[3]. I en lang Udvikling minder han om de Klager, der hele den kristne Verden over lyder om Disputationssygen. Det var den, der for mange År siden førte ham ind i de dybeste Tvivl og indre Kampe. Kristennavnet bekjendes, men det står såre småt

[1] S. 40 fg. Opvækkelsen sættes S. 97 til for c. 24 År siden, altså c. 1598—99. H. R. fór ikke strax op imod den Theologi, hvis Værdi var blevet ham tvivlsom, men anvendte flere År i Ro på Skriftstudiet alene. — [2] S. 46 fg. — [3] S. 51 fg.

til med Hjærtets Hengivelse og Livet. Disputere og strides kan man bittert nok, leve fromt og kristelig vil man ikke. Derimod er Meningerne og Udtryksformlerne stadig endeløse. Modsat alt dette ønsker han ene og udelukkende *Skriftens* Lære, hvis Væsen er at føre til Fromhed, ti den har ingen anden Form end én, *der former* efter sit Indhold.

Ingen skal derfor være ivrigere end han til at modarbejde falsk Lære (ἑτεροδιδασκαλεῖν, som Skriften selv advarer mod). Der er desværre nok, som føre sådan. Nogle uden videre, andre fordi de trods deres Ærbødighed for Skriftordet, ikke fatte dets Mening, forblindede, som de ere, af deres Controverser. Det er dog klart, at, når man tilegner sig fra Ungdommen af en Skriftforståelse, der er »født under Disputationer«, så nytter intet senere Skriftstudium, hvilket også viser sig i, at man stadig må rådspørge talrige Kommentarer for at finde den simpleste Mening i Texten. Dog er det sikkert nok, at »de, som fordum fik den frelsende Lære ved dem, der særlig var sendt dertil, forstod den strax uden Forklaringer og Fortolkninger«[1].

Han gjør da udfra 1. Tim. 6.3 Rede for, hvad han forstår ved kristen Lære. Den kaldes διδασκαλία κατ' εὐσέβειαν[2], fordi den medfører en Tilstand (in vivendo), der gjengiver eller hvis Kræfter er selve το εὐ ɔ: den guddommelige Velsignelse, som skaber den. I dette Ord ligger altså for Rosenkrantz — set fra det menneskelige Synspunkt — det samme, som Lærens Centralbegreb »Guds Styrelse« udtrykker theocentrisk, nemlig den underfulde Enhed af Årsag og Virkning som Guds virkekraftige Ord er Middel for, når det høres eller granskes med villigt Hjærte: Guds Velsignelse og Menneskets Velsignethed eller Fromhed. — Ti Læren tilegnes ikke ved at være en god Disputator, men ved, som når Seglet præger Voxet, at gjengive den i hele sit Liv.

For at overbevise Cramer om Rigtigheden heraf, gjør han en Slags Generalprøve ved at påpege Guds Styrelse og Rige som det Centralbegreb, hvorom både g. og nye Testamente vidner[3]. Gudsriget stod således for David og Jesajas, det var Indholdet af Johannes Døberens Forkyndelse, og hvad andet har Kristus og hans Apostle talt om? Alt, hvad vi skal vide til

[1] S. 68. — [2] Jfr. ovenfor S. 155 i Afh. om 1. Cor. 2. — [3] P. 75 fg.

Frelse, er derfor »Guds Riges Hemmeligheder«, og vor Gjenfødelse er en Indtræden i dette Rige. Den, som kjender dets Historie ned gjennem Tiderne og erfarer dets Styrelse, han kjender den sunde Lære. Men dets Historie og Forhold vidner Skrifterne tydelig nok om, — ligeså godt som verdslige Historiebøger vidner om pågældende Stats Historie.

Han anerkjender ingen menneskelig Autoritet udenfor Skriften, men han holder sig forvisset om, at siden Apostlenes Tid »er *Kærnen* i selve Guds Styrelse i sin ægte Mening ikke blevet os rigtigere fremstillet end af hin store Guds Mand LUTHER og af dem, som ægte følge i hans Spor«[1]. Og dog findes der også i denne Lære Ting, som ikke fuldt udtrykker Guds Ords Mening. Han fortæller da om sit *Gjennembrud* for 24 År siden, skildrer sine Kampe og Tvivl, der førte ham til ganske at se bort fra al anden Autoritet end Skriften selv; gjør derpå udførlig Rede for, hvorledes han mener at have sikret sig en Forståelse af denne uden al menneskelig Indlægning eller Forvanskning. Det er Hovedindholdet af Skriftet »om Sikring mod selvtænkt Udlægning«, der her refereres.

Efterat han nu i 20 År har arbejdet på at fremstille Læren efter Skriftens egen Anvisning, er han fuldt forvisset om, at ikke han, men »eders Skoles Lærere« gjør Angrebene på den hellige Lære. — Som et Exempel på, hvor han savner den fulde Overensstemmelse med Skriftordet i den almindelige Lære, gjennemgår han da sin Lære om Kristus[2]. Han viser udførlig, hvorledes han ikke blot er *Sonemidlet* for vore Synder, men *tillige Exemplet* (ὑπογράμμος), ikke som for Socinianerne et blot Ideal som Patriarkerne, Profeterne eller Apostlene, men et frelsende og livsvækkende Forbillede[3]. Ved denne sin dobbelte Virksomhed har Kristus frembragt den nødvendige »Gjenoprettelse« (ἀνακεφαλαίωσις) og kun ved at fremhæve begge Sider få vi Del i Evangeliets fulde Indhold, den dobbelte Nåde, som svarer til den dobbelte Skade, Mennesket led ved Adams Syndefald: Tabet af Uskyldigheden og den positive Gudbilledlighed; og begge Sider griber Troen, der er vort sande Liv, som Gud selv lyser i vore Hjærter. Men desværre, Anerkjendelsen af *begge*

[1] S. 95. — [2] S. 127 fg.

disse Sider, der dog er os lige nodvendige, vil man ikke gå med til.

Sluttelig gjør han Rede for to Exempler, som Cramers Wittenberger har fremdraget som særlig graverende i Brochmands tredje Sacramentdisputats, og som Cramer, skjønt han endnu ikke havde set Skriftet, havde erkjendt som »skikkede til at tilføje Kirken Sår«[1]. Det ene er Benævnelsen »Bånd« (ἅφαι) om Sacramenterne, det andet den hævdede Anskuelse om Forholdet mellem den evige og den mosaiske Pagt. Han viser, hvorledes Tankerne er skriftmæssige, begge rigtige Led i Opfattelsen af Styrelsen, der netop ved disse Midler vil binde os til Menighedens Hoved Kristus, og hvis Økonomi, der ikke tillod nogen Væsensforandring, af Hensyn til Jødernes Forhold medførte den specielle »gamle« Pagt som en Hjælp for dem til at gribe det sande Gudsforhold. Men om dette sidste Punkt vil han kunne se nærmere i Brochmands fjerde Disputats, som nu foreligger. For Resten må han her minde Cramer om et Brev, han fik fra ham 1610, da han i Anledning af en Udtalelse i 3die Del af »Prophetskolen« (1608) discuterede samme Spørgsmål med ham. Dengang skrev Cramer, at han ved Betragtningen af Jeremias (Cap. 31) var kommet til en Anskuelse om Lovens Afskaffelse, »som ikke var set af mange«, men tilfredsstillede han ved den ikke fuldtud Rosenkrantz, måtte denne erindre, »at han nu længe havde behandlet Epidemica, ikke Academica«. »At du ikke frigjorde dig fra de gængse Vildfarelser eller gik videre frem i Sandheden og kunde tilfredsstille mig og dig selv, det kom af, at du ængstelig lige *rørte ved* Sandheden om Pagterne, og ikke tillidsfuldt nok vovede dig videre frem i selve Lyset«[2]. Han så nemlig ikke, at de to Pagter havde existeret samtidig. Randsag blot Paulus, og man må indrømme, at Brochmands Theses ere sande, og at den »gamle« Pagt var en Pagt uden Kristus, uden Nåde og derfor uden Sakramenter, medens derimod den gamle *Tid* før Kristi Komme selvfølgelig havde sine Nådemidler, der tilhørte den evige, uomstødelige Pagt.

Som man vil kunne forstå, fulgte Brochmand Affattelsen af dette Brev med en levende Interesse. I Efteråret 1622 skrev

[1] S. 153 fg. — [2] S. 168.

han flere Gange til Rosenkrantz om sin ubetvingelige Lyst til snart at se det[1]. Før Marts 1623 afsendtes det, men i April havde han endnu ikke fået en Afskrift, hvorfor han atter bevidner sin Længsel efter en sådan. Formodentlig er det Apologien, der i Forening er sendt Bartholin og Brochmand, og som førstnævnte i et senere Brev takker for[2].

Naturligvis sendte Rosenkrantz også en Afskrift til Biskop Resen og bad ham læse den uden al Fordom. Han var dog efter sit Kjendskab til Resens Indsigt i Skriften vis på, at denne vilde anerkjende dens nøje Overensstemmelse med den. Han kjendte jo også hans Afsky for alle de skolastiske Stridigheder. Skulde Enkeltheder af de kort berørte Forklaringer af guddommelige Mysterier synes ham tvivlsomme, håber han snart ved personlig Samtale at udjævne sådant[3].

Desværre mangler vi Resens Svar, men han og Rosenkrantz vedblev at stå i venligt Forhold siden. Resen var heller ikke den Mand, der satte de skolastiske Tyskere højt. I Sept. 1624 sendte han i Anledning af de kristologiske Stridigheder et Brev til Prof. Meisner i Wittenberg, hvori han alvorlig lagde Parterne på Sinde, hvad Luther sagde, at det Spørgsmål måtte overgives til from Tavshed. For Kirkens Skyld bad han dem nøjes med den simple Tro i hellig Kjærlighed[4].

I det rosenholmske Arkiv lå et Skrift, der i Repertoriet[5] kaldes »*Trohjærtig Formaning til de evangelske Præster i Tyskland 1623*«. Det kjendes ikke mere. Det kan næppe være en misforstået Benævnelse for det apologetiske Brev til Cramer. Benævnelsen leder snarere Tanken hen på Datidens almindelige åbne Missiver; at Rosenkrantz kunde have følt sig foranlediget til et sådant, er vel forståeligt. Men blev det overhovedet afsendt, blev det trykt, var det på Tysk?

Så meget er i al Fald sikkert, at han i Sept. 1624 fandt sig foranlediget til at sende den indflydelsesrige Overhofpræst Hoe v. Hoënegg i Dresden et Brev med Beklagelse over de Bagtalelser, han var Gjenstand for[6]. Han forsikrer ham, at han

[1] *Breve* n. 88. og 90. — [2] *Breve* n. 100 og 101. I *Gl. kgl. Saml.* 3018 4. Bl. 13v findes en Tak for Apologiens Tilsendelse fra en unævnt (muligvis Brochmand). — [3] *Breve* n. 97. — [4] *Hamburg, Uffenbachs S.* Fol. IX S. 353. 28/9 24 (Orig.). — [5] Pakke 48. n. 9. — [6] 3/11 24 Orig. i *Giessen MS* Fol. 115. p. 400 (Brevet var tidligere i Leipzig, hvor Klevenfeldt 1745 tog en Afskrift, nu i Rigsarkivet).

holder fast ved Skriftens Lære om, hvorledes Guds Styrelses Økonomi foregår, ser ikke anden Grund til Bagvaskelsen, end at han opgiver de menneskelig udtænkte Formler for Skriftens egne Ord, hvis Fortolkning han stedse har været optaget af under Guds Ånds Ledelse. Samtidig sendte BARTHOLIN, der var godt kjendt med Hoë, en delvis Afskrift af Brevet til Cramer til ham i det Håb, at han deraf hurtig vilde kunne se, hvor godt han burde dømme om Rosenkrantz[1].

Men CRAMER, hvorledes optog han det tilsendte Brev? I sine Breve fra 1623 til Meisner er han meget højtidelig. Han taler i Anledning af Arndianeren Rathmann om de mange cadmæiske Brødre, som Kirken nuomstunder frembringer. »Hvad formå vi imod Satan, udbryder han; ved sine Weigelianere, Arndianere og, for at fatte mig kort, Anabaptister hersker han. Lad os dog sønderbryde deres Lænker og afryste deres Åg!« I et Brev fra December kommer Sagen i Forbigående på Tale: »Min Rosenkrantz er død, en Nyhed, jeg har fra Dr. Lucas Bacmeister; jeg vilde næsten sige, at det er hændt til stort Gode for Kirken, ti hvilket Brev han skrev til mig, og hvor forbavsende han i det var fuld af Nyheder, kan hverken siges eller skal herefter omtales, men de Blade skal blive til Aske og efter Asken ... Amen«[2].

Rosenkrantz havde vel været farlig syg, men Efterretningen om hans Død var forhastet. Alligevel varede det flere År, før Cramer svarede ham på den lange Skrivelse. Omsider kom der dog et Brev fra ham, som vi se af en Notits i Biskop Mikkelsens Diarium[3]. Han noterer under 24. Februar 1626: »Jeg spiste med Lensmanden, efterat han havde vist mig CRAMERS Brev, skrevet til ham som Svar på et Brev, modtaget for 3 År siden«.

Men hvorledes Svaret var, — derom forlyder intet. Har det ventet sålænge, må man vel håbe, at det var godt. — Hermed afsluttedes Rosenkrantz' første Sammenstød med den orthodoxe Theologi. Det har sikkert bestyrket ham i, at hans Vej var den rette, at gå tilbage til Skriftens Grundkilde. At sætte ny Lap på det gamle Klædebon nyttede ikke. Det følgende År sendte han, som omtalt, nye og vigtige Afhandlinger til sine

[1] *Orig. i Giessen* ib. P. 254. 1/11 1624. — [2] *Hamburg*, i *Uffenbachs S.* Fol. IX. 13/2 23. 11/9 23 og 12/12 23 (p. 279 fg.). — [3] *Fynske Saml.* V. S. 386.

Venner, især Nadverskriftet, og samtidig docerede hele det theologiske Facultet en Theologi, der advarede mod de unyttige tyske Kontroverser, ja CASPAR BARTHOLIN foredrog ligefrem, hvad han hos Rosenkrantz havde lært som ægte *Bibeltheologi*. Det var således så langt fra, at den mistænkelige Dedikation havde vakt noget Anstød her hjemme mod denne i de ledende Kirkekredse, at vi tvertimod, som de samtidige Foranstaltninger for Skoler og Kirke også viser, ser hans Indflydelse på sit Højdepunkt.

Inden vi optage Tråden fra foregående Afsnits Slutning og atter vende os til Fremstillingen af Rosenkrantz' Liv efter Embedsnedlæggelsen, skulle vi kort gjøre Rede for hans *Opdragervirksomhed* i det afsluttede Tidsrum, især for at følge hans egne Sønners Uddannelse.

At han fra Tid til anden også i Embedstiden håvde andre Børn i Huset hos sig end sine egne, er sikkert nok. Vi træffe nemlig Breve med Tak dels fra gamle Elever, dels fra Forældre, hvis Børn har været under hans Varetægt[1]. Dog har Forholdene sikkert ikke været som i de tidligere År, da han helt kunde ofre sig for denne Gjærning. Hans Virksomhed var snarere et mere almindeligt Tilsyn, i al Fald se vi, at hans egne Børn sendtes i Trivialskolen i Odense og efter Sorøs Stiftelse derhen. På den anden Side havde han dog stadig unge Mænd hos sig, der gik ham til Hånde ved hans Studier og undervistes af ham, ligesom en Del nød Understøttelse af ham[2]. Med sædvanlig

[1] OTTO GJØE takker 1628 H. R. for sin Opdragelse (*Breve* n. 69). CHR. LÜTZOW betegner sig 1634 og 36 som hans åndelige Søn (n. 202. 208). Vi vide ikke, når han har været i hans Hus. Jan. 1624 (n. 112) var en Søn af Pastor W. ALARDUS i Crempe i hans Hus. Rosenkrantz havde måske allerede lært Faderen at kjende i Wittenberg, hvor han var 1595 (jfr. hans Digt ved Hans Knudsens Begravelse i Hunnius' Ligtale). Han tog sig siden af mindst 3 Sønner af Alardus (*Breve* n. 109. 119). OVE LUNGE var rimeligvis også i hans Hus i Odense, da han gik i Skole der, han fulgte de unge Rosenkrantz til Sorø (*Dsk. Herregårde* XII. 6. 8 og *Ny kgl. S.* 1375 Fol. S. 78 fg.) — [2] Således den senere Prof. THOMAS BANG (jfr. S. 182 og nedenfor). WICHMAND HASEBARD, † 1642 som Biskop i Viborg, var formentlig hos ham inden 1622, da han rejste udenlands (*Ligpr.* over H. R. jfr. *Krh. S.* 3. R. 2. 691 og *Ny krh. S.* 2. 524). Om en ung Tysker, NEOCORUS jfr. Bussius' Brev, Maj 1624 (*Uffenbachs S.* i Hamburg Fol. 91. S. 204).

Skjønsomhed udvalgtes naturligvis også de Lærere, der fulgte Børnene på deres Udenlandsrejser.

Den Måde, hvorpå Rosenkrantz ledede sine egne Børns Uddannelse, giver os et interessant lille Indblik i, hvad en Datids Adelsmand måtte gjøre, for at kunne sige, at hans Sønner var veloplærte.

Vi har tidligere talt om GUNDES Rejser (S. 118 Anm. og 145 fg.). 1620 rejste han atter ud, denne Gang i Følge med den unge Lars Ulfeldt, Rigskanslerens Søn. Den lærde Præstesøn PEDER WANDAL var deres Hofmester[1]. De besøgte på Gjennemrejse *Helmstädt*, men vendte sig derpå mod det dragende *Holland*, for at nyde godt af den humanistiske Undervisning hos de berømmelige Mænd i *Leiden* og de andre hollandske Byer. Det er et betydningsfuldt Indicium for Rosenkrantz' stadige Sans for humanistisk Fordannelses Nødvendighed, at han fra nu af sender alle sine Sønner til *Holland* og *England*, hvor ganske vist også det åndelige Liv — især på Grund af Arminianernes Dygtighed — stod i en ganske anden Blomstring end i Tyskland. De usikre Forhold gjorde naturligvis også et Ophold dér mindre ønskeligt, men at nævnte Motiv har været overvejende, derom vidner den nøje personlige Forbindelse, Rosenkrantz nu trådte i, med de hollandske Videnskabsmænd. Han har haft fuld Forståelse af det åndelige Opsving, som efterhånden rettede hele det literære Evropas Øjne mod Mænd som HUGO GROTIUS, DANIEL og NICOLAUS HEINSIUS, JOHANNES MEURSIUS, GERHARD JOH. VOSSIUS, PETER CUNÆUS o. s. v.

En Række unge Danske søgte da også i disse Aar derhen, men især til det navnkundige Universitet ved Rapenburg. Her indskreves GUNDE 6. Sept. 1621 for at studere Humaniora[2]. De to følgende Aar opholdt han sig der, og boede hos MEURSIUS; hans Biograf har derfor ikke Ret, når han lader hans Uddannelse fuldendes på Rosenholm, hvor der jo heller ingen Skole var i disse Aar[3].

I 1622 foretog Rosenkrantz selv en Rejse derhen, på hvilken han stiftede Bekjendskab i al Fald med MEURSIUS og DAN.

[1] WORMS Lexikon II 546. Han var en Brodersøn af Biskop Hans Wandal, H. R.' gamle Protégé, og havde selv været i hans Hus. — [2] *Personalh. Tidsskrift* I R. II 113. — [3] VOSSIUS' Brev til CUNÆUS (*Ep. Gerh. Jo. Vossii* 1691. I. S. 185). — Jfr. C. BRUUN: Gunde Rosenkrantz S. 8.

Heinsius i Leiden. Hans Lærdom og Dannelse skaffede ham også Beundrere ved gamle Rhin, og han gjorde sig bemærket ved sine Indkjøb til sit Bibliothek og Antikvitetskabinet, — han bød således 52,000 Gylden for en berømt Mønt- og Antikvitets-samling[1]. Daniel Heinsius, der kort efter hans Bortrejse skrev til ham, for at anbefale ham den bekjendte Bogtrykker Isaak Elzevhr, der agtede sig på Rejse til Danmark, takkede ham i sit og Venners Navn for de Samtaler, de havde haft med ham og ofte mindedes[2]. Følgen af dette Besøg og Bekjendtskab med Meursius blev dennes Indkaldelse til Danmark. — Den berømte Hollænder roste iøvrigt i sin Tilegnelsesskrivelse af »Pisistratus« højlig sin Elev og bemærkede: »Hvis han således vedbliver at træde i dit Spor, vil han engang nå samme Storhed«, noget Logiken i al Fald intet kan indvende mod. Rosenkrantz' Takke-brev viser, at hans religiøse Iver ikke førte ham til pietistisk Sky for det humane, ti han opfordrer Meursius til vedblivende »at opflamme Gunde til Indsigt i denne Verdens Sager«[3]. Denne selv fik ikke så stort Udbytte af sit Ophold; på Grund af uheldige Studiekammerater følte han sig sat tilbage og onskede at skifte Universitet[4]. I April 1624 og i samme Måned næste Aar træffe vi ham i Danmark, men snart efter synes han atter på Rejse.[5] I 1626 omtales det, at han greb til Våben for Fædre-landet[6], men i Sept. 1627 er han atter på Rejse, først til Holsten, derefter til Frankrig, hvor han skulde møde Svogeren, Christen Thomesen, der opholdt sig dér som Gesandt[7]. Derfra drog han til England, hvor han var i Begyndelsen af 1628. Hermed var hans Uddannelse færdig, og i April 1628 ansattes han i Cancelliet.

De andre Børn blev underviste på Rosenholm, indtil Rosenkrantz flyttede til Odense, derefter gik de i Latinskolen dér[8].

[1] Meursius i Fortalen til Pisistratus. — [2] *Ny kgl. S.* 1291, 4to S. 87. Rørdam optrykker i *Breve* n. 87 Slutningen, hvorved det interessante Stykke, der omtaler H. R.' Rejse forbigås. — [3] 13/6 1623, trykt i Lamius' Udg. af Meursii Opera (Afskriften i *Uffenbachs S.* Fol. 60 er galt dateret 1632). — [4] *Breve* n. 108. — [5] Peder Wandals Album (*Thott. S.* 8° 576.) — Mette Rosenkrantz' Skrivekalender for 1625 (*Ny kgl. S.* 393. 8°). Et Brev fra Meursius til Gunde i *Gl. kgl. S.* 3018 4to S. 46v—47. — [6] Sv. Petri 20/12 26 jfr. S. 208. — [7] Regnskabsbogen. — [8] *Ny kgl. S.* Fol. 1375 (Benzon-Mylius' MS.) S. 78 fg.

Da Sorø Academi oprettedes, sendtes først Jørgen og Erik derhen, men allerede i Febr. 1625 var Otto der også[1]. En Elev af Svend Pedersen, LAURITS JACOBSEN HINDSHOLM, fulgte med som Hovmester, særlig for Erik. Fra ham har vi en Række Breve, der ånder stor Kjærlighed til Rosenkrantz og Taknemlighed over, hvad denne åndelig talt har været for ham[2]. Medens han lå der, var det, at Rosenkrantz klagede over Skolens Latin- og Religionsundervisning og bød Læreren: »at kontinuere Børnenes Information, indtil de kunne så langt forfremmes, at de kunne komme i Skolemesters egen Lektie«. Under disse Forhold kunde Hindsholm trænge til en Hjælp, som også kom i Slutningen af 1624, da Jørgen fik sin egen Hovmester, Mag. LAMPERT ALARDUS[3]. Denne udarbejdede en særlig Lærebog i Græsk til sin Elev. — Efter Skik og Brug sendtes Prøver på Elevernes Fremskridt til Faderen, og til Moderen kunde Jørgen ved Juletid 1625 sende et smukt Billede af Jomfru Maria med Barnet. Lampert Alardus ønskede meget en akademisk Ansættelse her og anbefaledes også af Rosenkrantz og Hofmesteren Just Høg, men der var intet ledigt. I Løbet af 1625 havde han derfor været på Rejser, for at søge noget andet, og blev også valgt til Arkidiakon i Crempe. Han vendte dog foreløbig tilbage til Sorø igjen med Jørgen, der i hans Fraværelse synes at have været i Odense under Svend Pedersens Vejledning[4]. Først i 1626 tiltrådte han sit nye Embede[5].

Indtil Rosenkrantz kunde få en ny Lærer, måtte Hindsholm atter tage Affære, men assisteredes dog af Prof. Lauremberg, der

[1] Dedicat. af BARTHOLINS lille Rhetorik. — [2] *Krh. S.* 3 R. 5. 198 jfr. BLOCH: Fynske Geistlighed. I 109 fg. (unøjagtig!). Svend Petris Tillid til ham ses af et Tilbud om en Lærerplads i Odense samme Aar, han dimitteredes (*Ny kgl. S.* 1291. 4to. S. 128. 8/10 21). — [3] *Breve* n. 119. (Nov. 24) og n. 120. — [4] *Meursii Epist.* ed. Lamius S. 334. MOLLER: Cimbria literata I. 7—8. *Breve* n. 133 jfr. Sv. Petris Brev til Erik R. 9/2 1629 (*Bøllings S.*) — [5] ALARD synes at have været forfængelig og æresyg. I 1624 udnævnte HOË ham som Comes palatinus til Poeta laureatus. I Takskrivelsen kaldte Alard sig »vocatus Prof. lingv. in Gymnasia Sorana«, skjønt han ingen Kaldelse havde fået. I 1642 bad han samme Hoë promovere ham til Lic. theol. (Hofpræsten havde også denne Ret), — ti hans jævnstillede var alle graduerede, og hvor vilde den Grad ikke skærpe hans Autoritet overfor Kættere! Jfr. 3 Breve i *Hoës Epist. i Giessen* MS. 115. S. 214—18. Om Hoës Promotioner jfr. G. FRANK I. 335.

læste Græsk med Jorgen. Hindsholm bad indtrængende om snarlig Hjælp, da han ikke kunde tåle Arbejdet »med alle Bornene« og onskede, »at det kunde tilstedes mig en kort Tid at trække Vejret igjen, ti der er ikke engang en halv Times Tid til overs hele Dagen, som jeg tor bruge til egne Studier«[1]. Derimod undskyldte han sig, da Rosenkrantz vilde sende ham udenlands med Jorgen. Han er så legemssvag, har lidende Øjne og Hoved; langt hellere vil han tilbage til Rosenkrantz og sidde i Ro og nyde hans Undervisning om religiose Emner, der kan komme ham og hans tilkommende Menighed til gode, ti hans højeste Onske er at blive en dygtig Præst. Han taler smukt om de Velgjærninger, han har nydt, og onsker blot, at hans Arbejde med Børnene må bære nogen Frugt[2]. — Man får ret Indtryk af en overanstrængt og forlæst Stakkel. Det synes, at han ikke forlod Rosenkrantz' Tjeneste før 1629[3]. Det følgende År blev hans Ønske om at få Præstekald opfyldt. Han giftede sig siden med Anna Mule fra Odense og døde 1663 som Fyns Biskop.

Blandt de unge Mænd, der samtidig var i Rosenkrantz' Hus, møder os først og fremmest en Skolekammerat og Ven af Hindsholm, Jakob Matthiesen Aarhus. 1621 havde Brochmand taget ham til sig i Kjobenhavn, og fra hans Hus kom han 1623 til Rosenkrantz i Odense, ivrig anbefalet af hin[4]. Rosenkrantz var også snart på det rene med, at han sad inde med store Muligheder. Matthiesen omtaler i et Brev, at han underviste tre unge Adelsmænd, men tillige på Sofie Brahes Bon ledede fire unge Pigers Uddannelse og endelig fulgte Husherrens »Formaninger« 3 Gange om Ugen. Han klager derfor over, at hans Otium er blevet Negotium[5].

At Rosenkrantz ledede hans theologiske Studier viser også de Afhandlinger, vi har, afskrevne med Matthiesens smukke Håndskift.

Allerede 1624 anså Rosenkrantz ham for moden til en Udenlandsrejse. Han var først i Wittenberg, hvorfra han gjen-

[1] *Breve* n. 145 og 140. — [2] *Ib.* n. 151. — [3] Hans Brev til Brochmand 4/2 29 (*Bøllings S.* og *Ny kgl. S.* 1291. 4. S. 69). — [4] *Krh. S.* 3 R. 5. 197. Zwerg: Siæll. Cleresie 577. Fra Jan. 23—Aug. 24 var han hos H. R. *Breve* n. 98. 138. — [5] Brev til Thomas Bang, dat. 27/10 s. a. (*Bøllings S.*)

tagne Gange skriver til sin Velynder og besværer sig over Stridssygen og Disputerelysten, der er så modsat den Ånd, hvori han hidtil var undervist. Han boede hos Theologen W. Frantz og omtaler spottende, hvorledes også dér »Drikkesporten« ansås for en Hæder! Misfornøjet kastede han sig over Mathematik og angrede nu, at han ikke bedre havde benyttet de Hjælpemidler, som stod til hans Disposition til dette Studium hos Rosenkrantz. Sept. 1625 kaldtes han foreløbig hjem, men begav sig atter 1626 ud først til Rostok, så til Holland, hvor han studerede i Leiden. Det har været efter Rosenkrantz' Råd, da han udtrykkelig hos denne havde forhørt sig om, hvorhen han burde gå[1]. I Efteråret 1629 var han i London og Cambridge, samtidig med at de unge Rosenkrantz var i Oxford[2]. Da han kom hjem 1630, blev han strax Professor i Veltalenhed, ægtede derefter en Datter af Caspar Bartholin og endte som Biskop i Århus († 1660).

To andre unge, dygtige Mænd var ved denne Tid knyttet til Rosenkrantz' Hus. Den ene er den senere Prof. Frederik Andersen, om hvem vi dog kun hører lidt. Han nævnes allerede 1627 som Bogindkjøber for Rosenkrantz. Den anden er Hans Mule, Søn af en Borgmester i Odense. Da han 1625 på Grund af Pesten afbrød sine Studier i Hovedstaden, kom han i Rosenkrantz' Hus, og det synes, at denne har sat særlig Pris på ham. Hans Fader vilde allerede næste Aar have ham udenlands, men Prof. Svend Pedersen lagde sig imellem og forestillede sin Velynder, at den unge Mand ingen Gavn vilde få deraf endnu. Først i 1629 lod Rosenkrantz ham rejse, indtil da har han formodentlig, i al Fald i nogen Tid, delt Arbejdet med Hindsholm som Mentor for Sønnerne på Sorø og i Skåne.

Det ses af Regnskabsbogen, at Jørgen, Erik og Otto forlod Sorø Academi 15. Marts 1627. Formodentlig drog de til Skåne, som en gammel Biograf meddeler[3]. Imidlertid var Sønnerne ikke hos Faderen, da denne tog Ophold i Helsingborg, som hans Breve til dem viser, men deres Lærere, Hindsholm og Mule ledede deres Studier[4]. Jørgen var imidlertid nu så

[1] *Breve* n. 138. — [2] *Ib.* n. 184. — [3] Benzon-Mylius »Om de Rosenkrantzer« (*Gl. kgl. S.* 1375. Fol.). Når det siges om Erik, at han 20/12 26 fulgte Faderen til Skåne, er Datoen i hvert Fald gal. — [4] Sv. Petri til Hindsholm (*Ny kgl. S.* 1291. 4. S. 146).

vidt fremme, at han i September 1627 fulgte Christen Thomesen til Frankrig[1], muligvis med Frederik Andersen som Mentor. Derfra rejste han efter Svogerens Råd til de engelske Universiteter. Sehested var rigtignok lidt betænkelig ved at sende det unge Menneske »til det Land, som mange afsky på Grund af de nydelseslystelige Tillokkelser«, men Faderen var tilfreds med Valget, kun bad han Sønnen læse flittig i Guds Ord, da han nu var et Sted, hvor han ikke kunde høre »ren Forkyndelse« eller nyde »lovlig Delagtighed i Kristi Mindemåltid«[2].

I Sommeren 1629 kom også Erik Rosenkrantz og Hans Mule derover. Gamle Jørgen Mule havde atter ønsket Sønnen ud, ja det synes, som han var blevet betænkelig ved at lade ham fortsætte sin Gjærning hos Rosenkrantz, hvis Forhold jo nu var væsenlig ændrede. Denne svarede ham i et alvorligt Brev: han skulde nok sørge for, hvad der tjente til Sønnens Bedste, han havde antaget sig ham, fordi han så, at det kunde blive »Guds Navn til ikke ringe Efterdel« i Fremtiden, om hans rige Evner ikke fik ret Udvikling. Han vilde derfor ikke finde sig i nogens Råd, der kunde hindre det Værk, som nu var så godt begyndt med ham. Selv om det for ydre Øjne kunde synes, at han ikke var tilstrækkelig godt situeret til at sikre den unge Mands Fremtid, kunde Faderen dog være rolig, han vilde ikke »fremme« Sønnen mindre end sine egne Børn, derom havde han gjort Gud Løfte og var villig til skriftlig at binde sig[3].

Den 23. Juli drog da Erik afsted med sin Lærer fra Helsingborg, kort før Familien vendte hjem til Rosenholm. Otto sendtes atter til Sorø. Mule havde en Del af Rosenkrantz' theologiske Afhandlinger med. De kom til London den 9. August, hvor Jørgen tog imod dem. Derefter studerede de i *Oxford*[4]. I 1631 fik de Ordre til at gå til *Leiden*. De rejste over Amsterdam, hvor de besøgte Gerhard Vossius, til hvem Meursius havde anbefalet dem: »Det er vor store Holgers Søn«. Han anbefalede dem igjen til Peter Cunæus i Leiden[5]. Her

[1] *Regnskabsbogen*. — [2] C. T. S. til Jørgen 25/9 28, *Breve* n. 173. — H. R. til samme 1/11 28, n. 174. — [3] *Breve* n. 178. 176. — [4] *Breve* n. 182. 193. *Ny kgl. S.* 1375 Fol. Mule skrev endnu 29/6 30 i Jesper Hansen Odenses Album i Oxford (*Ny kgl. S.* 379 f. 8⁰) — [5] *Epistol. Vossii* 1691. II. 90. I. 185. H. R. takkede Meursius for Anbefalingen (Ep. ad Meursium S. 522),

indskreves de 3. Juni, Erik R. som stud. histor., Mule som stud. hist. et *theol.;* Mule kjøbte også Bøger til Rosenholmsbibliothet[1], noget hvortil han særlig egnede sig, han blev siden en navnkundig Bibliofil. — Da Erik i 1634 kaldtes hjem på kort Besøg, opholdt han sig i Amsterdam hos Voss. Rosenkrantz skrev til denne og lovede, at han snart skulde vende tilbage[2]. Han rejste også ud igjen i Februar 1635, denne Gang uden Hovmester. Rejsen gik gjennem Holland og Belgien til Frankrig, som blev gjennemset på Kryds og Tvers, i Saumur opholdt han sig i 10 Måneder og drev omhyggelige Studier; først i Maj 1637 kom han atter tilbage[3].

Otto var som sagt atter sendt til Sorø, da Familien vendte tilbage til Rosenholm. Aaret efter skrev Faderen imidlertid til Meursius, der synes at have taget sig særlig af ham, at han skulde sendes udenlands gjennem Holland til Frankrig og England på lignende Tur som hans Brødre. Meursius gav ham selvfølgelig Anbefaling med til Vossius[4].

Således havde Rosenkrantz på en Gang tre Sønner i Udlandet, og Regnskabsbogen viser, hvilke Krav der herved kunde stilles til Kassen. 1632 står Udgiften til Sønnerne opført med 3855 Rdl. Species, en enorm Sum efter Datidsforhold, ikke mindst forbavsende, når vi betænke, at Familien nylig havde været økonomisk Ruin nær[5]. Pengene kunde da heller ikke altid sendes kontant. I Febr. 1632 skriver Erik til Brødrene, der dengang var sammen i England, at Forældrene nylig havde sendt en Skibsladning Trælast til en Værdi af 1500 Species til Holland, men der var ikke Mulighed for godt Kjøbmandsskab. Mule havde løbet om både i Leiden og Amsterdam, Resultatet var kummerligt: 2100 Gylden, og så skulde adskilligt fradrages. De var selv i største Pengetrang, men hvad der blev tilovers, vilde de dog sende dem[6]. — Der findes en Række Breve,

da han nu kunde træde i Forb. med den berømte Voss. Cunæus beklagede i et Brev til Voss. (22/6), at han ikke kunde tage dem i sit Hus (*Remonstrant. Kerks Bibl.* Amsterdam, 65. S. 90, Ep. Vossiorum).

[1] Regnskabsbogen. — [2] *Ep. Vossii* 1691. II S. 142 (Juli 34). — [3] *Ny kgl. S.* 1375 Fol. jfr. J. Møller, *Mnemosyne* I 317. — [4] H. R. 19/10 30 *Breve* n. 187. — *Ep. Vossii* II S. 91. — [5] C. Bruun: Gunde Rosenkr. S. 87 beregner Omkostningerne i alt til c. 150,000 Kr. i vore Penge. — [6] Erik R. 2/2 32, *Langebeks Dipl.*, Rigsarkivet.

vexlede mellem Brødrene indbyrdes, og mellem disse og Hjemmet, der her må forbigås.

I Sommeren 1631 var Otto hos Jørgen i England, og Frederik Andersen tog sig da også af hans Studier. Om han fulgte Jørgen til Paris, ses ikke, men i December skriver denne et Klagebrev derfra til Faderen. Det er nu så galt med Pengene, at han må bruge den ordinære Post![1] I Febr. 1632 var de to Brødre atter sammen i England. 1633 synes Jørgen at være vendt hjem, rimeligvis over Holland, da Voss i Juni bruger en Rosenkrantz som Brevbærer[2]. I al Fald var hans Studier nu fuldendte.

Otto blev i 1634 indskrevet i Leiden med en Franskmand som Famulus[3]. Han angives at studere Politik. 1636 forsøgte han at rejse hjem til Søs, men da han i tre Uger var slået om i Nordsøen af Januarstormene, og Skibet atter måtte søge tilbage til Amsterdam, foretrak han den faste Bund under Fodderne[4]. Da han i nogen Tid havde været hjemme hos Forældrene[5], bestemte han sig for den militære Løbebane. Broderen Jørgen, der åbenbart ikke syntes derom, tilskrev ham i den Anledning et langt, alvorligt Brev, for atter at bede ham overveje Planen. Egentlig råde, tør han vel ikke; finder Otto selv i sit Hjærte, at det er Guds Kald, må han rejse i hans Navn. Han henviser ham til atter at forelægge Sagen for Faderen. »Du est udi det Hus, hos sådan en gammel og forsøgt Fader og Svoger, som bedre forstår dig alt at undervise end jeg«. Han minder ham om den Lykke, han nu har, og som han selv desværre på Grund af sin Stilling er udelukket fra at nyde: at kunne være sammen med Faderen og lære af ham. Man ser i det hele, hvad denne har været for Sønnerne, som for de mange unge Klienter. Men vil han nu opgive denne Lykke, så må han dog følge Faderens Exempel: »sætte dig Gud så fast for Øjne, at du kan vorde ét med hannem, og han ét med dig, så skal hverken Lykkens Forfængelighed eller Krigens grummelige Forskrækkelse vorde dig til Fald. Han opholde dig, at du kan rose dig af, at du står og består udi hannem formedelst Jesu Kristi Kjærlighed«.

[1] Ib. — [2] *Gl. kgl. S.* 3072. 4. Brev 6 Idus Junii 33 til Meursius. — [3] *Album stud. Ac. Lugd. Bat.*, Hagæ 1875 under 9/8 1634. — [4] Chr. Friis jun. til Faderen 7/2 36 *(Bøllings S.)*. — [5] *Dsk. Mag.* 4 R. 4. 285.

Derpå følger en Række Vennerâd, om at sky al Råhed i Krigen, være ydmyg, ikke agte på Smiger, ikke skamme sig for at lære af de menige, være den fangnes Ven o. s. v. Det siges, at Otto tjente i Holland i Holger Frederiksen Rosenkrantz' Regiment[1]. Han fik endnu 1637 sendt Penge fra Hjemmet. 1639 var han atter hjemme, men da han påny vilde begive sig i Krigstjenesten, blev han på Rejsen dræbt i Rendsburg, muligvis i Duel.

Der er en ikke ringe Forskjel paa disse Rejser og Faderens. Sønnerne får set dem om, og det er den humane Dannelse, som de eftertragte. Denne er vel i Hovedsagen endnu klassisk, men Rejserne tilsigte tillige Tilegnelsen af de store Nationers levende Sprog. Theologi tales der ikke om, derimod spiller den udvortes Afslibning en stor Rolle. Adelen må have de fine, »hoffähige« Manerer og må kjende »de fornemste Stæder og Curiositeter«. Den skulde jo ikke diskutere Theologi. De unge Rosenkrantzer havde imidlertid fået en Fædrenearv, som gav dem Interesser, der nu var yderst sjældne i deres Samfundsklasse, hvorom deres senere religiøse Forfatterskab vidner. Men den Theologi, de tilegnede sig, var Faderens, og den hang nøje sammen med deres Barndoms religiøse Undervisning. Om religiøs eller theologisk Påvirkning udefra fortæller Brevene intet, og den aktive Deltagelse i Tidens Stridsspørgsmål, som prægede Faderens Studium, synes aldeles ikke at have fristet nogen af Sønnerne.

Ser man på, hvad der blev anvendt på deres Uddannelse, og mindes vi, hvad de fik Lejlighed til at se, må det i al Fald antages, at det ikke var grebet ud af Luften, når der siden taltes om deres »ugemene Dannelse«; man kan også her erindre Franskmanden Ogiers Omtale af Familiens Ry for »Hjemmevanthed i hellig og profan Literatur«[2].

Vi har ovenfor givet en Række Vidnesbyrd om Rosenkrantz' vedblivende Interesse for de theologiske Studier, påvist

[1] Jørgens Brev 5/8 36 i Udkast i *Karen Brahes Bibl.* MS. 125. Afskrift i Dühring-Rosenkrantz' Papirer i *Rigsarkivet*, hvori også Oplysninger om hans Krigstjeneste i Holland. Engelstofts Oplysning, at den tapre Holger Frederiksen var død 1634, er usikker. (*Hist. Tidsskr.* 4 R. 4.). — [2] Car. Ogerius: Ephemerides sive iter Danicum. Lutetiæ 1656. P. 38.

hans fortsatte Syslen med Udarbejdelsen af sine Grundtanker, og set, hvorledes disse blev optagne herhjemme og vurderede i Udlandet. Vi står nu atter ved det Tidspunkt, hvorved vi sluttede i forrige Kapitel, da han ombyttede den ansete Embedsstilling med den fattige hjemløses omflakkende Existens. Han opslog 1628 sin Bolig i *Helsingborg*, i al Fald var han dér ved Pinsetid. En Tid lang var han endog ganske ene og skrev til Sønnerne »fra sit anakoretiske Kammer«. Der omtales i Regnskabsbogen en Rejse, »Holger« gjorde »op til« Sverrig. Hvorhen det har været, siges ikke, det kan næppe være til Gøtheborg, om hvilken det stadig hedder »ned til«, når Tjenerne sendes efter et og andet af Godset; lang synes dog Rejsen efter Udgiften ikke at have været. — En Omflytning til Kjobenhavn forsøgtes, i al Fald mældes om »Både, som roede over med vort Gods til Kjøbenhavn«, derefter »Vognleje fra Stranden i Kjobenhavn«. Familien logerede her i nogen Tid i Frants Lykkes Gård, medens Tyendet lå »til Peder Bings«; men så førte atter en Skipper Godset tilbage til Helsingborg, og Familien fulgte efter over Helsingør. Siden synes Opholdet fast i Helsingborg. Aldeles frivillig lader det nu ikke til at have været. Det stod nemlig særdeles dårlig til med Finanserne. Regnskabsbogen viser, at man gjentagne Gange måtte søge »gode Venner«, — der lånes mod Sølvpant og Guldpant, mod Pant i fast Ejendom, for Exp. en Gård i Kjobenhavn, og på ærligt Navn og Rygte. Otto og Albert Skeel, Frants Rantzov, Christen Thomesen og Christen Friis kommer den betrængte Husstand til Hjælp. I Febr. 28 kom der Manelsesbrev fra Kongen om 12000 Rdl., som Rosenkrantz skyldte ham, ligeså om 2000, som tilhorte det ostindiske Kompagni. De mange udestående Fordringer, der kunde være gode, når Debitor havde to velholdte Herregårde p. p. i Ryggen, begyndte at brænde de urolige Indehavere i Hånden, og til den sjælelige Kamp for Existensen syntes da den økonomiske at ville føje sig. Da Christen Thomesen i Oct. 28 var vendt tilbage fra sin Gesandtskabsrejse, fik han travlt med at ordne sin Svigerfaders Pengeforhold. Det synes ligefrem, som om Kreditorer har søgt at sikre sig hans Person. I Januar 1629 skriver Sehested til ham: »Angående dine Sager er nu forhandlet således, at du fuldstændig har fået din *Frihed* igjen — om den måske hidtil var noget

indskrænket .... Jeg sender her dit Kautionsbevis, hvorom jeg ikke før havde hørt, og tillige det, som Rantzov fordrede af os, som bør tilbagesendes med dit Segl på .... Knud Gabrielsens Hustru har endnu ikke været her, du kan dog ikke desto mindre nyde din Frihed« .... osv. Som man vil se et ret tydeligt Billed på Fru Fortunas Lunefuldhed! Dertil svarer da godt, at Familien i Helsingborg boede hos Sognepræsten, Mester Hans Arnodissen (Arnoldi de Fine)[1].

Når undtages den Opmuntring, som Brochmands Dedikation måtte være med den højtidelige Lykønskning til det foretagne Skridt og det offentlig udtalte Ønske om, at mange måtte følge efter, var disse Aar sikkert meget trykkede. Rosenkrantz stod i en sjælelig Krise, hvis Overvindelse kostede drøj Kamp. Man kan mærke det på Svend Pedersens Breve fra denne Tid. Han var slet ikke som Brochmand så tilfreds med det skæbnesvangre Skridt, hans patriotiske Sind følte sig krænket derved, og han foreholdt Rosenkrantz, at Fædrelandet krævede sit; Pligterne mod Kirken behøvede ikke at udelukke de andre. Var ikke David et godt Exempel derpå[1]. Selv efter at Rosenkrantz havde opnaaet sit Ønske at fris for Statstjenesten, opgav han ikke sine Bestræbelser for at føre ham til hans Gjærning. Abraham opgav vel Faderfølelsen for at tækkes Gud, men da han fik Sønnen tilbage, gav så Gud ham ikke også den faderlige Pligt og dens Arbejde tilbage? Men således har han også Pligt mod sit Land. »Skal man dømme at ville helligholde Sabbaten således, at man vægrer sig ved at trække Fædrelandsoxen, der sidder i Ulykkens Brønd, op, eller er det virkelig forbudt?«[3]

Da han imidlertid så, hvor dyb en Samvittighedssag det var Rosenkrantz, så tav han og erklærede sig selv rede til at bede Gud skænke ham al Ro, fra hvad der kunde hindre hans Arbejde for Kirkens Sag. Når Folk da spørger om hans Grunde, vil han ikke være med dertil, ti han véd sikkert, at de ikke er tomme, selv om han ikke forstår dem fuldt ud[4]. Hans Brev ved Juletid 1628 bliver en hel Trøstetale til den nedbøjede og sorgtrange Sjæl, en Opmuntringsprædiken ud af Skriftens rige

[1] Om ham jfr. E. Follin: Helsingborgs Historia, Upsala 1851. S. 327 fg. — [2] Brev 3/10 28 *(Bøllings S.)*. — [3] *Breve* n. 172. — [4] 3/11 28 *Ny kgl. S.* 1291. 4.

Skatte. — Hvor alvorligt Rosenkrantz' Sind var i disse Aar, kan bedst ses af hans Breve til Sønnerne eller af det til Sten Bilde[1].

I Januar 1629 begyndte Fredsforhandlingerne under de sorgeligste Auspicier. Den 22. Juni udvexledes Ratificationerne. En almindelig Glæde over det uventet heldige Udfald greb alle Sind. Ved Forhandlingernes Begyndelse havde Christen Thomesen skrevet til sin Svigerfader: »Det vil være et Mirakel af en Fred, ja en Guds Gave, om den kommer i Stand«[2]. Som sådan blev den modtaget, og de Takkebønner, som lod Landet over, var sikkert ærlig mente. Kun Kongen var nedtrykt, den engelske Gesandt, der i August havde Audiens, skrev hjem: »Aldrig så jeg så melankolsk en Fyrste«[3].

Knap var Freden sluttet, så tænkte Rosenkrantz på at vende hjem til Rosenholm. Da han den 18. Juli fik Bud om, »at Fjenden var uddraget«, blev der skænket Gaver til de fattige i Helsingborg. Få Dage efter afrejste Erik Rosenkrantz og Mule til England. Omtrent samtidig afgjordes al Gjæld i Helsingborg, og Huslejen samt Tjenerskabets Ophold i Gøtheborg betaltes. Datoen for Hjemrejsen nævnes ikke, men i den daglige Husandagt, som siden holdtes på Rosenholm, mindedes man hver Lørdag Hjemkomsten, fordi *Lørdag den tredje October 1629* var den Dag, da »denne kristelige Menighed blev udfriet af sin højst svarlige Landflygtighed og gjennem adskillig Fare og Vanskelighed omsider igjen hjemfort til deres arvelige Hus og Eje«.

Hjemmet var ikke til at kjende igjen. Ødelæggelsen havde efterladt Spor overalt, det blomstrende Jylland var hærjet både af Fjende og Ven[4]. Der var da også nok at bringe på Fode igjen på Rosenholm og Skaffogård. Men man tog alvorlig fat på Restitutionsarbejdet. Sofie Brahe fik Lejlighed til at bruge sin økonomiske Dygtighed, og hendes Regnskabsbog viser den Iver, der udfoldedes, for at bringe Godset på Fode og Gjælden ned og skaffe de store Summer tilveje, som Sønnernes Uddannelse krævede. Det noteres med Stolthed, når Afbetalingerne, trods de trykkede Omstændigheder, er skaffede til Veje. Men samtidig måtte Rosenkrantz rigtignok skille sig ved sin kjære Ejendom

[1] *Breve* n. 167. — [2] *Fridericia* I 39. — [3] *Langebeks Afskrifter*, Rigsarkivet. — [4] *Dsk. Saml.* 2. R. 6. 289 fg.

Ravnholt ved Odense, hvor han havde tilbragt så mange Timer med Vennerne, og som især Svend Pedersen havde prist[1].

Gården blev udvendig repareret på Murværk, Tårnet påny skiferlagt, Uret istandsat; indvendig foregik ligeledes de nødvendigste Forbedringer. Også Kirkerne fik et grundigt Eftersyn, der anskaffedes endog nye Alterklæder og Messehagler o. s. v. Der mældes om megen Hjælp til Præsterne, de fattige Beboere og en Del hjemløse. — Sluttelig hentedes fire Kanoner, der fra Rosenholm var førte til Saxhøj Skanser, tilbage[2].

En særlig Gjenstand for Rosenkrantz' Omsorg blev hans prægtige *Bibliothek*. Allerede under sit Studieophold i Udlandet havde han lagt Grunden til det. Siden kommer det hyppig på Tale i Brevene, ti han benyttede enhver Lejlighed til at udvide det. Tyge Brahe havde gjentagne Gange været besværet med at skaffe ham de Bøger, han havde efterladt i Tyskland, da han rejste hjem. Synet af Rantzovs besungne Samlinger på Bredenborg skærpede sikkert hans Samlerlyst, og hans Venner bidrog efter Evne til at fremme Bibliotheket[3], der måske var anbragt i »Perkentavl«, hvor der også indrettedes et Laboratorium[4]. Han ordnede også omhyggelig Slægtens *Arkiv*, der på Grund af de fremragende Stillinger, hans nærmeste Frænder havde indtaget, husede Dokumenter af største Værdi for Historien. Meget heraf er heldigvis afskrevet af det 18de Århundredes flittige Forskere, men Repertoriet over det viser, hvilke Skatte der gik til Grunde ved Ildebranden i Frederikshald 1826, hvorhen Geheimeråd M. G. Rosenkrantz havde ført Samlingen[5].

Et udmærket, videnskabeligt Apparat stod således efterhånden til Rosenkrantz' og hans Husstands Disposition, omfattende Bøger, værdifulde gamle Manuscripter, Antikviteter, Mønter, mathematiske og astronomiske Instrumenter, Herbarium[6] etc. Hyppig kom Anmodninger, både herhjemme fra og fra Udlandet om Lån fra disse Samlinger. Mænd som Taubmann, Gruter, Morsius,

[1] *Mikkelsens Diarium* 5/10 29. — [2] *Jyske Tegnelser* 26/3 33. — [3] Jfr. *Breve* n. 10, 14. 3. — [4] H. R. har benyttet en *italiensk* Bygmester, Joh. Gabrielis, der døde på Rosenholm 7/10 1621, jfr. *Marmora Danic*. II 151. Om Bibliotheket jfr. Thieles Danske Folkesagn I 138. Perkentavl jfr. Tr. Lund Danmarks og Norges Hist. VI 183. — [5] Molbech: Nordisk Tidsskrift I 163 fg. *Repertoriet* i Ny kgl. Saml. 2091. 4to I. — [6] Jfr. Bartholins Dedic. af Anatomien.

Kirchmann, Aslaksen, Stephanius, Meursius o. s. v. søgte til Rosenholmerbibliotheket i videnskabeligt Ojemed. Prof. Henrik Ernst i Soro kunde efter Benyttelsen af en gammel Codex dér forbavse Stephanius og Worm ved sine Oplysninger om det bekjendte Gallehusguldhorn.

Fra det År, Regnskabsbogen begynder, kan man ret følge Udgifterne til Bibliotheket. Der er knap nogen Boghandler, som handlede i Danmark, uden Rosenkrantz har stået i Forbindelse med ham. Der nævnes således: Harder Holst i Viborg, Jorgen Holst, Hans Skåning i Århus, Balzer Drebstorp, Balzer Kionning, Bertel Wolcher, Johan Johansen eller Joh. Hollænder, David Hollænder. Der kjobes Bøger på Børsen eller hos Forfatterne selv. Det beromte Hamburgerfirma *Frobenius* og det endnu navnkundigere Leidnerforlag *Elseviir* handlede med Rosenkrantz. Der indlob fra Udlandet Tilbud om Kjøb af hele Bibliotheker, som da Joakim Morsius i 1626 havde en værdifuld Samling Bøger og sjældne Manuscripter fra en katholsk By i Tyskland på Hånden. Rosenkrantz' Bud på Hollænderen Paludans store Samlinger viser, at der ikke sparedes. Under Sønnernes Rejser måtte Lærerne stadig stå på Pinde, for at skaffe ny og gammel Literatur til Veje til Bibliotheket på Rosenholm. En lærd samtidig mente om det, »at det næppelig har haft sin Lige og næppelig kan få«, og man noterede med Stolthed, at Udlændinge kom hid, blot for at se det[1].

Regnskabsbogen nævner ligeledes Udgifter til musikalske Instrumenter, Orgel og lignende. Sofie Brahe havde efter Tidens Skik anlagt et »Pinakothek« og »Kunstkammer«, hvoraf værdifulde Ting er kommet Eftertiden til Gode. Vi erindre blot om, at det bekjendte Elfenbenskors i oldnordisk Musæum, som skriver sig fra Svend Estridsens Datter, har tilhørt hende[2].

Da Rosenkrantz flyttede til Odense, tog han selvfølgelig en Del af de for hans specielle Studier nødvendige Ting med sig, men Hovedsamlingen blev på Rosenholm og øgedes stadig. Ja den afsatte endog et Filial, da han af Interesse for sine undergivnes Oplysning 1623 oprettede et *særligt Bibliothek for Præsterne*, forsynet med homiletisk Literatur og anbragt i hans Sognekirke

[1] B. Knudsen i *Ny kgl. S.* 1273. 4. 296. — Tistad: Transitus Århusio-Hafniacus. 1623. G. 4v. — [2] *Marmora Danica* 1739 I 123.

Hornslet. Allerede 1723 var det dog forfaldent. Det ogedes vel af Ivar Rosenkrantz og Provst M. RIISE, men især med »latinske Autores«, til »slet Trost for en Landsbypræst og mindre Hjælp for hans enfoldige Prædiken«. Nogle Rester findes på Rosenholm[1].

Man vil da kunne forstå Rosenkrantz' Sorg, da Fjenden under Jyllands Besættelse førte det store Bibliothek bort. Selv i Tyskland gjenlød Rygtet om dette »jesuitiske« Rov. En gammel Studiefælle af Holger, Martin Chemnitz' Broderson, der selv havde fået sit Bibliothek bortstjålet, klager derover[2]. Heldigvis var det ikke ødelagt. Det var ført til den bekjendte Politiker ARNIMS Slot *Beutzenburg* i Mecklenburg. Forgæves havde Rosenkrantz gjennem Worm søgt en skikket Mand, der kunde underhandle med »det fremmede Militær« om Løskjøbelsen (jfr. S. 213). Nemesis havde truffet ham, for hvad de Danske havde gjort i Juli 1627, da de plyndrede Arnims Slot. Nu hobedes dansk Bytte op dér. Bibliotheket slap dog fri, og med stor Bekostning blev det atter hentet tilbage fra »Bössenborg«[3] og var også i den følgende Tid Gjenstand både for Landsmænds og Udlændinges Berømmelse[4].

Så såre man var kommet tilbage til Rosenholm, tog Rosenkrantz fat på at *organisere sin lille Husmenighed påny,* og vi har fra denne Tid god Adgang til at lære det religiøse Liv på Rosenholm at kjende gjennem den lille Bog, Husherren udgav 1631 om den daglige Gudstjeneste dér.

Allerede i den første Tid, Rosenkrantz omgav sig med unge Mænd på Rosenholm, holdt han opbyggelige Møder, hvorved han »*daglig* opflammede sin private Husmenighed til Kjærlighed og smukke Gjærninger ved sine Formaninger« (συμπαρακλησεις). Sine Afhandlinger, der jo havde direkte praktisk Formål, kaldte han også »Formaninger«[5]. Om den daglige Morgen- og Aftenandagt derimod allerede dengang har haft bestemt liturgisk Form,

[1] THURA: Historia lit. 229. SCHØNAU: Lærde Fruentimmer p. 1278. TRAP V. 665—6. — [2] *Unschuldige Nachrichten* 1702. S. 803—11. — [3] *Regnskabsbogen.* — [4] *Chalonnois:* Traicté des plus belles bibliotheques 1644. S. 214 P. WINSTRUP: Oratio parentalis 1643. p. A. 4., G. 2v. — [5] Jfr. *Breve* n. 196. De dér omtalte Opbyggelsestimer ere fra før 1616. Et Brev fra Jac. Matthiesen til Th. Bang i *Bøllings Samling* beretter at Rosenkrantz tre Gange om Ugen havde indrettet særlige παρακλήσεις, hvor han sandsynligvis ledede de unge Mænd til Forståelsen af »Styrelsens Hemmeligheder«.

véd jeg ikke. Nu indrettedes imidlertid ved Siden af den egentlige Gudstjeneste en bestemt daglig Husandagt Morgen og Aften, hvorved hver Søgnedag fik sit særlige Præg, mest ved Salmevalget og de dertil knyttede Formaninger.

Denne Gudstjeneste er beskrevet i et lille Skrift, hvis udforlige Titel er et Opråb til hele den danske Menighed. »*Hør danske Mand,* der ej for en Løgnkristen af Gud selv vil kjendes og straffes. Tak Gud for Freden, bed Gud om Freden, tjen Gud med Freden. Arbejd på, at din Fred må være Guds egen Fred og ej alene Verdens Fred, hvilken du ellers snart må frygte vil endes med Ufred, timelig og evig. *H*errens *R*ige *k*ommer. *C*hristus *t*egner *s*ine. *S*alighed *b*egynder *a*f *D*røvelse. *M*enneskenes *R*et *k*jender *H*errens *D*om.«[1] De særlig udhævede Bogstaver i de noget kunstig valgte Slutningssentenser antyde efter Datidens Skik Forfatterne, nemlig: Holger RosenKrantz, Christen Thomesen Sehested, Sofie Brahe Axels Datter, Mette RosenKrantz Holgers Datter. Som man vil se, vægtige Underskrifter på et Opråb fra den Tid til det danske Folk.

Bogens Indhold er da en Fremstilling af »nogle trolydige og Guds Fred elskende Guds Børns daglige Husandagt«. Den begyndte daglig med Salmesang. Om Søndagen mindedes man »Guds Ords salige Brug«, om Mandagen »Guds adskillige Nåde mod alle Mennesker over hele Jorden«, om Tirsdagen »hans mægtige Forsyn og Hjælp i al Nød og Anliggende«, om Torsdagen »den rette sand-salig Gudelighed samt adskillig Gud velbehagelig Øvelse og Idræt«. Onsdag og Fredag var særlige Bededage, der mindede om »Guds retfærdige Vrede mod Synden og om sand kristelig Bod og Bedring«. Lørdag var Takkedagen for Befrielsen fra Fjendens »Overvold«. — Hovedpunktet i Gudstjenesten var dog *Bønnen.* »De fremstille for Gud med Hjærtens inderlig og alvorlig Agtsomhed al deres åndelige og legemlige Nødtørft og Anliggende lige efter vor Herres Jesu Kristi korte Udkast, som han selv har fremstillet og efterladt«, d. v. s., man bad et udvidet Fadervor, som det er aftrykt i

[1] Kbh. 1631. 12⁰ 55 Bl. Findes kun i *ét* Exp. i *Univ. B.* Om senere Udgaver jfr. Bibliografien. — Efter det udvidede Fadervor følger en Forklaring af Bønnernes Indhold og sluttelig 16 originale Salmer, Litaniet og Lørdagssalmen.

Bogen, hvortil så formentlig knyttedes de «Formaninger«, som omtales. Derefter fulgte igjen Salmer, valgte efter bestemt Plan, og der afsluttedes så med Tilønskningen af den aronitiske Velsignelse, der stadig blev holdt i høj Ære i Rosenholmskredsen. Onsdag og Fredag brugtes det almindelige *Litani* som Hovedstykket i Gudstjenesten.

Til hver Dag er angivet en Del forskjellige *Davidssalmer* til at vælge imellem. Som det ses af Udgaven 1643 brugtes Anders Arrebos Oversættelse. Videre er gjort et Udvalg af de bedste danske Salmer, enten originale eller i Oversættelser, og endelig er optrykt 16 særlige Rosenholmssalmer, enten selvstændige Bearbejdelser af gammeltestamentlige eller Oversættelser af latinske Skolesange, nogle vel også frit digtede. Oversættelserne ere forskjellige fra andre kjendte samtidige, og i Udgaven 1643 angives de fleste som digtede af Kansler Christen Thomesen og Hustru. — Lørdagssalmen om Udfrielsen (21 Vers) er et godt Exempel på denne »hjemmelavede« Digtning, hvor Tanken er bedre end Formen. Disse Poesier støde stadig an mod Prosodiens Love, men de have, trods alle Forsyndelser, ligesom så mange andre Digtninge fra 16. og 17. Årh., noget ejendommelig tiltalende ved sig, man føler dem som umiddelbare og jævne Udtryk for en from Sjæls Tillid og Tak til Gud. Undertiden kan der komme en vis Flugt i Versene. Den nævnte Takkesalme slutter med en Bøn om Forfremmelse i kristelig Livserfaring således:

Os til Velfærd og til Både,
Dig til Pris i tusind Måde,
Til Forsikring allenstund
på din Nåde og Miskund!
Dig til Lov foruden Ende,
i hvad Tilfald os kan hænde.
Os til evig Fryd og Fred,
Dig til Lov i Evighed.

Endnu indtil 1640 vedblev, som bekjendt, latinsk Salmesang i de Kirker, hvor Latinskoleelever besørgede Sangen. Mange af disse Kærnesalmer foreligger i en hel Del forskjellige danske Bearbejdelser, særlig den kjendte: »Aufer immensam, Deus, aufer iram«. Den almindeligst kjendte Gjengivelse lyder: »Vreden

din afvend, Herre Gud, af Nåde, Riset det blodig', som os overmåde redelig plaget af en Vredes Brynde, fordi vi synde«. Christen Thomesen gjengiver den:

Vend fra os, o Herre, din store Vrede,
Hold dit Ris op over vore Synder lede,
Straf os ikke efter vor fortjente Måde,
Tænk på din Nåde.

Den gammeltestamentlige Tone kommer stadig frem, som det var at vente i en Kreds, hvor Davids Salmer spillede samme Rolle, som de gjor den Dag i Dag i den engelske Kirke. Christen Thomesen skriver:

O Gud, som en Herre est,
Og Magt over alting haver,
Hvor er din Magt og Sandhed,
Som du os svoret haver,
Hvor er din Hjælp, vi er forladt,
Hvor bliver dit Ord, du os pantsat,
Vil Gud *os* Gud ikke være?

Min Sjæl, hvad frygter du dig for,
Gud selv vil over dig våge;
Og al hans Englevagt så stor,
Skal på dig stedse vare;
Trods Djævelen og al Verdens Magt,
Jeg er forvart, — Gud har det sagt,
Som over alting råder.

En ny Iver gjennemtrængte hele Familien. Det fortælles om Sofie Brahe, at hun efter Hjemkomsten inddelte sin Bibel i Afsnit, således at hun kunde få den læst igjennem tre Gange årlig, og gjennemførte dette til kort før sin Død, da hendes Øjne blev så svage, at hun ikke kunde tåle det småstilede Tryk.

Nu samledes også gamle Kjendinge på Rosenholm, for at besøge de hjemvendte. Prof. Svend Pedersen tilbragte Påsken 1630 dér og kunde skrive til Jørgen Rosenkrantz, der var udenlands, om den glædelige Tilstand, hvori han havde fundet alle på Gården. Familien havde været samlet, og alle var ved god Helbred. Derefter besøgte man Christen Thomesen, som 1629 havde fået det nærliggende Kalø i Forlening. — Næste År

blev han Rigens Kansler. — Men Brevskriveren gav også en Skildring af, hvor sorgelig Jylland så ud, overalt sås ødelagte og brandlidte Byer og Huse.

Den ulykkelige Krig med al dens ydre Ødelæggelse og den Skræk og Ophidselse, den holdt de stakkels Beboere i, som ikke kunde redde sig over til de Provinser, som forskånedes for Fjenden, havde imidlertid medført en ejendommelig Form for religiøs Vækkelse, som hyppig følger sådanne Begivenheder. Rundtom i Jylland lød Rygter om underlige *Syner* og *Åbenbarelser,* som opskræmmede Fantasi og Samvittighed, der tumlede sig frit om i al Slags gammel Overtro. Det var i Anledning af disse, at Ribe Bisp, Jersin, 1631 lod sin bekjendte Traktat »Om Mirakler, Tegn og Åbenbaringer« udgå[1]. Den var højst fornøden, ti selv Præsterne følte sig overbeviste om Ægtheden af de Profetier, som forvirrede Personer og synske Kvinder debiterede om Straffedomme og Verdens Ende, fordi man fortørnede Gud ved at gå med Kniplinger, udstafferede Huer o. s. v. I *Århus* optrådte en Profetinde, »om hvem hele Jylland vidste at sige«. Hende lod Rosenkrantz hente til Rosenholm, og overbeviste sig snart om, at det hele var Bedrag. Erindrer vi hans lille Traktat om det mærkelige Syn 1600, får vi her et godt Vidnesbyrd om hans religiøse Udvikling siden da, når vi betragter et lignende lille Skrift, han sendte Præsterne i Omegnen som Missive i nærværende Anledning. Selvfølgelig må man dog ikke glemme den store Forskjel, der er mellem de Slutninger, han dengang drog af »Jærtegnet«, og dem, som de stakkels Bønder, fortumlede af denne Forkyndelse om Tegn og Undere allevegne, nu drog.

Sendebrevet foreligger i tre Afskrifter med lidt varierende Titel: »Erlig og velbyrdig Mand, Holger Rosenkrantz til Rosenholm, hans *Betænkende om, huis Siuner och Obenbarelser,* som sig på adskillige Steder tilkiendegifves«. 23. April 1631[2]. Han har bragt i Erfaring, at hans egne Tjenere og »vankundige« Bønder under Rosenholm og Skaby er blevet forført ved denne

[1] Gjellerup, Jersin S. 184—207. — [2] *Rigsarkivet:* Personalhist. Saml. 1601—60. (Rosenkr.).

»Djævelens List og Fund«, hvorom man nu i nogen Tid har hørt så meget, og nu har også to Kvinder i Kastrup (Lime Sogn, Annex til Hvilsager ved Skafføgård) ladet sig bruge dertil. Det er da nødvendigt at advare Menigheden for videre Forvildelser. I fire Stykker fremsætter han sin Mening om disse Åbenbarelser. De kan umulig være fra Gud, ti fra Verdens Begyndelse af har han kun åbenbaret sig »for dem, som ham såre vel kjende«. Her derimod finder det ejendommelige Sted, at det ikke er de fromme, der få Åbenbarelser, men Personer, der ikke véd mere om det at være et Guds Barn, end »at de næppeligste vide deres Børnelærdom på Tungen at opregne«, og i deres Liv mærkes den slet ikke. »Og endda skulde Gud så kjærligen for dem, fremfor nogen anden, som ham retsindig kjender og trolig mener«, åbenbare sig, for at forkynde sin Vilje! Videre, hvad de sige om Gud, viser, at det er grove og gudsbespottelige Løgne, »som man kan gribe og føle på med Hænderne«. De har nemlig set Gud som en gammel gråskjægget Mand, kan afmale hans Hår, Hænder, Ben og Klædedragt, (Reminiscenser fra Alterbillederne), ja de har set »Borde og Bænke i Himmerig, Mad, Drikke, Krukker, Glas,. Engle bære Mad og skænke i, én og anden sidde til Bords med Gud selv og andre sådan forbandede Gudsbespottelser . . . ., som de blinde Hedninge, Tyrker og Jøder have ladet sig overtale af Djævelen til at tro«. Skjønt Gud dog er det sande, evige, usynlige, åndelige Væsen, som vi bør gribe med *Hjærte*, Hu og Sind. — Videre, hvad de varsle om, indtræffer slet ikke. Nogle har forkyndt om Blodsudgydelse, så alle skal vade i Blod, andre om Pest, så hvert fjerde Menneske skal dø, andre om Tartarer og Tyrker, andre om Formørkelser i flere Uger, andre endelig om Dommedag. — Sluttelig »véd de aldrig andet at kunne straffe som Synd, end hvordan Luer og Huer, Sko og Kraver og andet sådant er dannet og skabet, hvilket dog altsammen kan mages og skabes om i tusinde Måde, og Menneskene dog derfor ikke for Gud vorder enten værre eller bedre«. Gud dømmer ene efter Hjærtet, »ti der kan *aldrig* findes et Mønster på Klæder, som et Menneskehjærte ikke kan drive nogen Slags Hofart og Overmod med«. Havde man det rette Hjærte, så gjorde det intet om Klæderne var af Guld og Ædelstene, »så-

fremt ens Stand og Stat sådant udkræver«, og omvendt, lagde man end alle Klæder af, behagede man ikke Gud, når Hjærtet var hoffærdigt. Derfor, det hele er »løgnfuldt Spøgeri« og »udvortes Hykleri«. Hører man dem nogensinde tale om »Guds hellige Ords og Tjenestes Forsømmelse, om hans Navns og Blods, Døds og Pines Vanbrug med Eder og Banden, om det bæstiske Horeri og Løsagtighed, som nu fast alle ere betagne med, om Tyveri, Svig, Bedrageri . . Had, Vold, Uret o. s. v.«? Han opfordrer derfor sine Præster til at lede de stakkels forvildede, ti de ere ansvarlige for dem. Først, hvis de ikke vil lade sig råde, er Præsterne undskyldte for Guds Dom. Men hvis vi ikke anstrænger os nu, da Gud advarer os, så kunne vi måske let selv miste det, der misagtes!

Samtidig med denne Henvendelse følger altså Udgivelsen af »*Hør danske Mand*«, en Henvendelse til hele den danske Menighed og et Bidrag til at fremme de Tanker, som næredes af de Mænd, der havde udarbejdet Loven om Kirkedisciplinen og den daglige Andagt. Bogen anbefales udtrykkelig som Anvisning for »andre enfoldige«. »Hvo som ved Guds Nåde forstår sin Kristenpligt rettelig at efterkomme og forrette, skal hermed intet være foreskrevet«[1].

Vi vende os atter til Rosenkrantz' *theologiske Arbejde*. Det er sikkert tvivlsomt, om den nye Tilværelse, han så brat havde kastet sig ind i, i Begyndelsen svarede til de Tanker, han, rastløs optaget af Statens Sager, havde dannet sig om den. Det var ingen livsfrisk og virkekraftig Mand, som i 1628 sad i sit »anakoretiske Studerekammer«, skilt fra Familien og Venner. Hans kontemplative Naturel kunde vel drives til den personlige Afgjørelse, men den Energi, som især Brochmand stadig bejlede til hos ham med Hensyn til Forfattervirksomheden, besad han

[1] I Regnskabsbogen opføres 1631 Udgifter til Peder Bager i Helsingør, for hvad han havde udlagt i Holland »for *Holgers Postille* at lade færdige« (33 Rdl.). Summen synes for lille til at tænke på et trykt Skrift. I så Fald måtte man tænke på de »Formaninger«, han holdt ved Gudstjenesten hjemme. Men snarere er det vel et Pragtstykke af Indbinding til Biblioteket.

ikke. Den forbigående Iver, som i 1626 havde besjælet ham, for at få det store Arbejde fuldendt, havde de urolige År atter bortvejret. Det var Tanken om den guddommelige Vrede og den hårdt nodige personlige Beredelse dertil, der tog Styret. Vel opgav han ikke at sysle med Værket, men vi skjønner hos ham den samme Rugen over det, som vi tidligere har iagttaget. Det er, som det stadig ikke tilfredsstiller ham fuldt. Så blev det da påny taget op til Drøftelse i Ensomheden i Helsingborg.

I 1629 modtog han fra den senere Prof. FREDERIK ANDERSEN, der studerede i England med Jørgen Rosenkrantz, en Række Forespørgsler om enkelte theologiske Problemer. Det var just ved den Tid, Erik R. afrejste med sin Lærer Mule, og han har rimeligvis fået det Brev med til Andersen, der giver os Vink om, hvorvidt Arbejdet var fremskredet. Det omtaler, at Mule fører en Del Afhandlinger med sig, hvoraf Andersen vil kunne få Svar både på sit Spørgsmål om Forholdet mellem Forudbestemmelse og Udvælgelse, om Forligelsen og om Betydningen af Styrelsens »Bånd« (ἅφαι). Det er således ikke nye Spørgsmål, han drøfter. Men Kapitelhenvisningerne til »*Compendiet*«, som Mule havde, viser, at Skriftet nu er langt omfangsrigere end de S. 234 omtalte Brudstykker. Særlig meddeler han, at han er ved Udarbejdelsen af de sidste Sektioner af det femte Kapitel om de omtalte ἅφαι ɔ: Sakramentlæren, og »om kort Tid« vil han sende dette Arbejde ud før det øvrige. Endvidere omtales en Del almindelige og specielle Tabeller til det hele Arbejde. »Om ikke lang Tid vil det med Guds Hjælp ske, at du kan belæres om Guds Regimente ved flere Afhandlinger, udarbejdede af mig om de enkelte Punkter«. Dette Compendium er sikkert det samme, som Svend Pedersen har modtaget og i Febr. 1629 afskriver. Han kalder det »om vort sande Liv i Kristus«, og nævner det som Afsnit af Skriftet om »Læren, der avler Fromhed«[1]. Arbejdet har således langtfra været henlagt. Regnskabsbogen noterer også for 1629 Betaling til tre Studenter, »som skrev for Holger«, hvilket kan tyde i samme Retning.

I disse År var det, at BROCHMAND begyndte Udgivelsen af sit *store System*. Det blev nemlig først — i al Fald delvis —

[1] S. P. 18/2 1629 (*Bollings S.*).

trykt i små Afhandlinger, indeholdende én eller flere af Læreartiklerne. Flere af disse er desværre nu forsvundne[1]. Efter Sædvane sendte han Rosenkrantz fra Tid til anden udarbejdede Stykker og udbad sig hans Bemærkninger dertil. Omtrent ved Marts Måned 1631 fik denne da fra Brochmand et Stykke, som foranledigede ham til en lang Skrivelse på 29 Ark, hvoraf de tre sidste Blade handlede om Lovens dobbelte Betydning som timelig og evig, altså behandlede Spørgsmålet om den mosaiske Lovs Abrogation, et kjendt Stridsemne fra Datiden. Herpå svarede Brochmand fjorten Dage senere (14/3): »De Rettelser, du har føjet til mit lille Arbejde, have i den Grad behaget mig, at jeg, som før plejede at elske dig, nu beundrer dig og studser over dit Talents guddommelige Skarpsind. Lykkelig er dens Fejl og til det almindelige Bedste, hvem det hænder at finde den rette Vej igjen ved en så stor Leder«. Han kunde ikke få Søvn i sine Øjne, før han fik Censuren til Ende. Han kalder ham den uforlignelige Akilles. »Du strider med Våben, der ikke hentes fra Alfarvej, men udtages af Helligåndens inderste Rustkammer«. Endnu har han Tvivl om nogle Punkter i Rettelserne, men han vil belæres hos ham derom, ti han véd, at han følger Skriftens *ægte* Mening, »men jeg kryber ved Jorden, og stemmer Talen for en vis Del efter de gængse Udtryksformer ved Fremsættelsen af de hellige Ting«. Han sender Rosenkrantz, hvem han kalder Profeternes Fader, de tilbagestående Tvivl med Forsikring om, at han vil erindre Kristi Ord om at hade sin egen Sjæl[2].

I Slutningen af April svarede Rosenkrantz, som sædvanlig udførlig — 15 Blade —, bekræftede sin Opfattelse af Loven,

[1] *Bibliotheca Danica* anfører 1628: Art. 8. (tilegnet Frantz Rantzov) — 1630: Art. 12—14 (Prins Ulrik) i 8°. — 1632: Ark. 22—25. 4to (Tage Thott) — 1629 udgaves Ark. 9—11, jfr. Brochmands Brev til Worm, der tilså Trykningen (*Gl. kgl. S.* 3119c 4to og flere Breve fra Worm *ib.* a 4to) (Just Høg). — 1631 udkom Ark. 18—21 (jfr. vor Fremstilling her) (Frederik Rantzov) — Ark. 2 i Systema er dediceret Otto Skeel 1630 og er vel ligeledes udgivet særskilt. — Endnu er 15 (Hertug Frederik), 32—36 (Henrik Gyldenstierne), 37—43 (Christoffer Urne) mulig udkomne for sig. — [2] Dette og det følgende Brev fra Brochmand findes helt afskrevet i H. R.' Apologi II S. 59 fg. (Chr. 4.' Exp.) jfr. S. 12 og Præfatio S. 5. Rørdam har (n. 190 og 192) optrykt dem efter en ufuldstændig Afskrift og uden at kjende deres Forfatter.

som også har sat Spor i Brochmands trykte Fremstilling, men gav samtidig sin Behandling af Læren om *Omvendelsen.* Dette Stykke satte denne i Forbavselse, men åbenbart ikke i videre godt Humør. Det traf sig nemlig så uheldig, at han just havde fuldendt sine Forelæsninger om denne Artikel og givet dem i Trykken. Han skriver herom den 20. Maj: »Jeg kan visselig ikke finde Grunden, hvorfor Gud ikke har villet, at dine dig værdige Optegnelser, skulde blive mig bekjendt og meddeles mig, forend jeg, *der i meget er gjendrevet af dig ligesom ex professo,* helt havde fuldført dette Emne«. Vi vil senere få Lejlighed til at se Rosenkrantz' Opfattelse heraf og hans Forsøg på psykologisk at eftergå Omvendelsens Udvikling. Brochmand havde naturligvis holdt sig til den sædvanlige Adskillelse mellem Anger og Tro, som Omvendelsens to Sider. Om Rosenkrantz' Argumenter siger han, at de aldrig var faldet ham ind. »De er meget vægtige, og hvad jeg sikkert og tydelig skal svare dertil, kan jeg ikke endnu se«. Men han vil holde fast ved sin gamle Grundsætning, at foretrække Kristi Tanker ɔ: Skriftens for sine egne.

Disse to Breve fra Brochmand er særdeles vigtige som Vidnesbyrd om, hvorledes han endnu 1631 stillede sig til Rosenkrantz, og vi skulle se, at denne siden henviste til disse Breve, da hin få År efter, blandt andet i Anledning af samme Lære, benævnede sin tidligere Ven med alle mulige Kætternavne. Tillige giver de os et lille Vidnesbyrd om den fortsatte Syslen på Rosenholm med Udarbejdelsen af Læreskriftets enkelte Dele.

Vi hører da også i Slutningen af samme År i et Brev til det samlede theologiske Facultet, at Bogen loves færdig »på ganske få Måneder«[1]. Men inden det nåede så vidt, var der sket Ting, som atter medførte Udsættelse: *Ophævelsen af det venskabelige Forhold til Facultetet.*

Hvor godt Forholdet til Universitetet endnu 1630 var, viser Episoden med den unge Prof. THOMAS BANG, H. R.' gamle Klient. Denne var i ung Alder blevet ansat som Professor i orientalske Sprog, men overraskedes kort efter Ansættelsen — vel som Følge af Overanstrængelse — af et Anfald af Sindssyge. Da alle

[1] *Breve* n. 196.

syntes at vende ham Ryggen, blev han på sin Velynders Foranstaltning bragt til Odense, hvor han snart blev rask igjen. Imidlertid vilde Universitetet ikke antage ham påny uden på Anbefaling af Rosenkrantz, hvilket Consistorium vedtog 9. Dec. Allerede den 15de kom der imidlertid et Brev fra denne om Bangs fuldstændige Helbredelse. Han stedtes da åtter til sin »Profession«, — et Skridt, Universitetet ikke kom til at angre[1].

[1] *Krk. Saml.* 3. R. V. 206 fg.

V.

SIDSTE LEVEÅR — STRIDEN MED THEOLOGERNE.

1631—1642.

Den, der sysler med Historien, har ofte Lejlighed til at undre sig over det tilsyneladende åndelige Værdispild, som hver Slægts Levnedsløb udviser. Det minder os om rige Parvenuer, der har vundet en Formue for let, og i hvis Husholdning Ejendelenes sande Værdi derfor ikke erkjendes. Det, der burde være holdt i Ære, kastes hen i Krogen som ubrugeligt Skrammel. Hvor mange betydelige Mænd er ikke i Århundredernes Løb hensynsløst trængt til Side, fordi deres Livsgjærning ikke umiddelbart lod sig forene med det tilvante eller det øjeblikkelig højt skattede, og hvor mange Personers Berømmelse har ikke Eftertiden »omlagt«, ved som deres egentlige Storhed at fremdrage Meninger og Virksomheder, som deres Samtid enten rystede på Hovedet ad eller aldeles oversa? Holger Rosenkrantz' Historie frembyder Lejlighed til sådanne Betragtninger. Os, for hvem Datidens Kirkeliv og Theologi ligger åbenbar, falder det vanskelig at forstå, at man havde så lidt Brug for en Mand med hans Evner og Tanker. Her er atter et Vidnesbyrd om den hensynsløse Energi, der kræves, for at dæmme op for den store Bojgen, som kaldes Tidsånden.

Man taler om »Livets Ironi«, og i Virkeligheden synes Udviklingen ofte at spotte Menneskers Anstrængelser på højst besynderlig Måde. Virkede ikke også i den Mands Liv, vi her fremstille, disse mystiske Kræfter? Gjennem en hård personlig Kamp frigjorde han sig for Controverssygens Kimære, som først

havde fanget ham i sine Garn, og så styrtedes han, just da han vilde fremme Fredens Sag, ind i en bitter Strid, der formørkede hans sidste Levetid og viste, at Samtiden ingen Forståelse havde af sin egen Trang. Var hele det Liv spildt? Sikkert ikke. Også dem, der så at sige kasserede hans Gjærning, har han påvirket. Den Betydning for den danske Kirke, en Mand som Brochmand har haft, vil for Exp. sikkert ikke kunne vurderes ret uden skyldigt Hensyn til, hvad han havde lært hos Rosenkrantz. I en lille Kreds både af den samtidige og følgende Generation spores hans Indflydelse, og det Arbejde, han i sin offentlige Virksomheds Tid deltog i, bør også sikre hans Navn for Forglemmelsen. Men især bør han mindes i den danske Kirkes Historie som *Bibeltheologen,* og som sådan kræver han endog en fremtrædende Plads i luthersk Theologis Historie og har givet sit vægtige Bidrag til at fri den danske Kirke for de værste Udvæxter af den ufrugtbare tyske Orthodoxisme. Et af de sidste Ord, Rosenkrantz udtalte, var en Tak til Gud for, at han ikke havde levet forgæves. Det Livssyn, hvorudfra dette Ord var talt, der i Øjeblikket syntes så paradoxalt, er ikke uddødt, og dets Tilhængere vil endnu den Dag i Dag kunne forstå Ordets Sandhed, når de lære Personligheden Rosenkrantz at kjende. Han gjør stadig berettiget Krav på danske kristnes Interesse.

Endnu i Maj 1631 så vi Brochmand bevidne Rosenkrantz en Højagtelse, som syntes bygget på ganske uomstødeligt Grundlag. Året var knapt udrundet, så stod Sagerne helt anderledes. I Begyndelsen af December Måned, da Christen Thomesen vendte tilbage fra Enkedronning Sofies Begravelse i Roskilde og det sammesteds holdte Rigsrådsmøde, fortalte han sin Svigerfader, at han på Rejsen havde hørt Tale om en Bog, som nylig var udkommet i Kjøbenhavn og havde vakt stor Opsigt, fordi den indeholdt såmange Meninger og Udtryk, som var kjendt fra dem, der hørte til Rosenholmskredsen. Rosenkrantz skaffede sig da hurtig Bogen i Hænde og blev meget alvorlig stemt ved Læsningen. Det kunde nemlig ikke nægtes, at det var hans

Tanker, der var fremsatte, men rigtignok på en Måde, han ikke kunde være tilfreds med, dels på Grund af mange Misforståelser, dels på Grund af magert Kjendskab til dem i deres Helhed. Allerede Bogens Titel: »*Oeconomia Dei, det er Guds åndelige Husholdning*«, måtte lede Tanken hen på ham, og Forfatteren, en sønderjysk Præst, PEDER WANDAL, måtte af mange være kjendt som tidligere Alumnus på Rosenholm.

Hvorledes den almindelige Dom allerede var afsagt, viste et Brev fra »en god Ven«, som skrev således: »Den Mistanke holder sig ikke borte, at denne *Stank* ikke er fremkommet uden Holger R.' Vidende, endsige uden hans Vilje, så sandt som det synes at være uforskammet Frækhed at offentliggjøre hans Tanker og Ord uden hans Billigelse«. Det var, som man vil se, Cramers gamle Klage om igjen: han går Krogveje for at angribe den gængse Lære!

Allerede fire Dage efter at han havde modtaget Bogen, skrev han til det theologiske Facultet, for at gjøre Rede for sit Forhold til den[1]. Han minder om det Venskab, han håber, uforandret består mellem dem, som vil værne ham for al uværdig Mistanke. Når Bogen må misbilliges, og dens Indhold dog synes at hidrøre fra ham, så er Forklaringen den, at Forfatteren i sin Tid har været Famulus hos Hasebard og Slangendorf, da de var på Rosenholm, for at læse med hans Sønner. Bogen er fra Begyndelsen til Enden sammendraget af Optegnelser, disse Mænd havde gjort efter hans Foredrag. Nu har deres Optegnelser åbenbart ikke været helt gode, og WANDALS Excerpter har ikke fået alt med, følgelig har han måttet tilføje en Del selv, da han udarbejdede Bogen, for at få en afrundet Helhed. Derfor er der næppe noget Blad i Bogen, som ikke vidner om Forfatterens kjendelig uudviklede Forståelse af det Emne, han så stolt og selvtillidsfuldt fremsætter som »fuldstændig efter Guds egne Ord«. »Jeg håber sikkert, at ingen vil være i den Grad uretfærdig imod mig, at han vil mistænke mig for, — efter så mange Års Bekymring for Sandhedens Erkjendelse —, endelig

[1] *Breve* n. 196. Brevet er galt dateret 1632. Allerede Omtalen af Dr. Sofies Begravelse viser dette, ydermere naturligvis Bogen, der omtales. Hvis Afskriften i *Bøllings Samling*, der dateres $^{27}/_{12}$, er rigtig, behøver Årstallet dog ikke at rettes, da det nye År så blot er regnet fra Jul.

hemmelig at have villet underskyde et så saftløst og blodløst Skelet«. Imidlertid, da de nu selv har vist så stor Trang til at høre om den Sandhed, der avler Fromhed, at de har fundet dette Arbejde værdigt til Trykken, så håber han på bedste Modtagelse for *sit* Værk om denne Sandhed, »der altfor længe kæmper med menneskelig Forstands skolastiske Opdigtelser«, det vil om få Måneder være færdigt i et Compendium. Yderligere vil det snart efterfølges af andre Afhandlinger, der nærmere vil illustrere hans Opfattelse, Sager, som han nu har arbejdet på i mere end 30 År. — Rosenkrantz' Brev kom først sent Facultetet i Hænde, Vinteren havde spærret al Forbindelse mellem Jylland og Sjælland, og tre Uger senere kunde han da i Århus føje en Hilsen til det ubesørgede Brev.

Når Rosenkrantz skrev, at Facultetet havde approberet Bogen, så måtte Titelbladets Angivelse, »med kgl. Majestæts Privilegium på 10 År«, tyde derpå, men også her var begået et Overgreb. Facultetet var i Virkeligheden yderlig forbitret over Bogens Publikation og stævnede Claus Waldkirck, som Indehaver af afdøde Henrik W.' Privilegium, for Consistorium, truede ham med Privilegiets Fortabelse og konfiskerede sluttelig Bogen og Manuscriptet dertil. — Sagen var ret ubehagelig for Theologerne. Den nye theol. Professor, Mag. Hans Brochmand, Jespers Broder, der var Rektor 1631, havde nemlig, da Bogen blev ham forelagt til Censur, ikke ligefrem forbudt dens Trykning. Han har naturligvis som andre strax kjendt Rosenkrantz' Indflydelse, og ikke turdet afvise en Bog, der syntes at udgå under hans Ægide. Han skrev altså på den: »Jeg har prøvet dette Skrift efter det guddommelige Ords Målestok og fundet, at det *ikke strid derimod*, dog iagttog jeg, at der brugtes Ord, der ikke er helt gængse i Modersmålet, som det var bedst, enten nøjere forklaredes til Lægfolks Tarv eller ombyttedes med gængse Talemåder«[1]. Som man vil se, udtaltes ingen Dom om Indholdet. Bogtrykkeren mente dog ikke at turde trykke den på den Censur, hvortil Mester Hans svarede, at »han måtte trykke den på eget Æventyr, om han vilde«. Siden, da Autors Broder confererede med ham, frarådede han ligefrem Trykningen, og det samme gjorde Biskop Hans Wandal, Forfatterens Onkel, da han spurgtes derom.

[1] Rørdam har optrykt denne Censur som Tillæg til *Breve* n. 196.

Hvad Peder Wandal har forestillet Bogtrykkeren, vides ikke, men sikkert er det, Bogen blev trykt. Dog Dr. Jesper hævdede i Consistorium, at hans Broders Censur havde været klar nok, hvorfor hele Oplaget blev konfiskeret, og Originalen strax nedlagt i Universitetets »store Kiste«. Oplaget var 1000 Exemplarer, hvilket viser en stor Tillid fra Forlæggerens Side til Skriftets Salgsevne. I 1633 søgte man om at få det frigivet, men forgæves[1].

Hverken i Rosenkrantz' Brev eller i Consistoriums Forhandlinger er Forfatteren nævnet. Forgæves søgte jeg da i lang Tid Bogen, som ingen kjendte på Bibliothekerne som anonym, indtil jeg ved at gjennemgå deres Produktion, som havde stået Rosenkrantz nær, blev opmærksom på den. Worms Lexikon viser endda, at den 1687 har oplevet en ny Udgave, der nu synes tabt. Bogen er vigtig, fordi den, trods de Misforståelser, den indeholder, og trods dens Magerhed i Udarbejdelsen, der berettiger Rosenkrantz' Udtryk »Skelet« om den, dog er det *eneste trykte* danske Skrift, der nogenledes fuldstændig gjør Rede for Tankegangen i den så ofte omtalte Lære om »Styrelsen«.

Bogens fuldstændige Titel er: »*Oeconomia Dei, det er Guds åndelige Husholdning*, hvorudi læres og fremvises, hvorledes Gud forretter sit *Himmel Regimente* og inderlig holder Hus udi sine Børns Hjærter, at de kan blive hans Tabernakler og yndelige Boliger til evig Tid — sammenskrevet af PEDER J. WANDAL, Sognepræst til Magstrup og Jægerup Kirker«. Forfatteren, der senere gjorde sig fortjent ved en Række Bibelfortolkningsarbejder på Dansk og bekjendt ved sit sære Liv, tilegnede sin Bog Mikkelsdag 1631 til fire Slægtninge i Ribe, og tre Kolleger priste i latinske Vers hans Arbejdes Fortrin.

Bogens Tanker er ét stort Lån fra Rosenkrantz, hvis Navn end ikke nævnes. Vi må dog her erindre, at Tidens Begreber om Plagiat ikke svarede til vore moderne. Skriftet kræver, hvad Form og Indhold angår, Kjendskab eller hyppig Jævnforelse med Rosenkrantz' egne Skrifter, for ikke at misforstås på mange Punkter, et Forhold, som dets Oprindelse allerede forklarer, men som dog for en stor Del ligger i Vanskeligheden for en Datidsforfatter ved at skildre slige Emner tilfredsstillende på Dansk; vi

[1] *Acta consistorii* $^{25}/_{1}$ 32 og $^{31}/_{8}$ 33. Jfr. Tillæg til *Br.* n. 196.

behøver her blot at minde om Resens Apologi, hvis danske Udgave på sine Steder næsten er uforståelig, når man ikke sammenligner den med den latinske Original.

Af Enkeltheder, som Rosenkrantz måtte savne i et Skrift, der gjorde Rede for Guds Regimen nævne vi blot: Manglen af en Fremstilling af Forsyns- og Udvælgelseslæren. Selve Læren om Guds Væsen er indskrænket til nogle magre Bemærkninger i Bogens Fortale. Med Hensyn til det egentlige Thema, Økonomiens Midler, opstilles Dåb, Ord, Bøn og Nadver sideordnede, en Opfattelse, som Rosenkrantz vel i sin Tid havde hævdet i sin Katekisme, men siden erstattet med den i Hovedsynspunktet langt mere organisk indarbejdede om Legemets Væxt ved de understøttende Bindeled og Bånd (Ef. 4. Col. 2), der på mere anskuelig Vis afmaler det existentielle Kristusforholds Udvikling. Men af sådanne »Bånd« opstilles kun tre, medens Bønnen, som det ses af de bevarede Skemaer, anvises en Plads under Betragtningen af det specielle Helliggjørelsesliv som et Punkt i Redegjørelsen for Ordets Økonomi. Overhovedet findes den fra Brochmands Sakramentdisputatser kjendte Lære ikke i Wandals Bog. I Stedet for en Udvikling af Frelsesvilkårets forskjellige Facer efter den i Tidens Løb indsatte Betjening findes kun enkelte Bemærkninger, hensatte i Cap. 24: »Hvad Hørelsens Ord er«. Læren om Nåden i Kristus sættes efter Redegjørelsen for dens Virkninger, vor Frelse og Omvendelse. Det vigtige Stykke om Guds Ords Middel er overhovedet dårlig udformet med Gjentagelser, uheldig Orden og væsenlige Mangler, således af Redegjørelsen for Kirketugten. Stykket om Troen følger efter det om Omvendelsen, og Bestemmelsen af hin er lidet tilfredsstillende. Kommer nu hertil Magerheden overhovedet i Tankernes Udformning og de mange Enkeltheder, der let kunde misforstås, forstår man vel Rosenkrantz' strængt udtalte Kritik.

Alligevel kan det ikke fragås, at det lille Skrift, trods alt, er af enestående Indhold i den danske Literatur fra den Tid, og udtaler Tanker, hvis Originalitet i Forhold til de gængse Lærefremstillinger er uomtvistelig. Det historiske Syn på Læren, den systematiske Klarhed, som Centralbegrebet, Pagtstanken og Nådeførelsen, giver, den dristige Springen over al gængs Lære for at recurrere til selve Skriften, den Frejdighed, hvormed nye

Bestemmelser og Ord optages for Exp. til Betegnelse af Guds Væsen og Menneskets Gudbilledlighed, en vis psykologisk Indtrængen i den anthropologiske Side af Læren og endelig den stærke Betoning af den ethiske Side af Kristendommen, både fremhævet ved Kristi Forbilledlighed og Redegjørelsen for Troens Liv, vilde gjøre dets Forfatter til en mærkelig Budbringer om en ny Vår, — hvis vi ikke vidste, hvorledes Forholdet stillede sig med ham.

Udgivelsen af *Oeconomia Dei* blev af Vigtighed for Rosenkrantz, ti den blev den faktiske Anledning til et Brud mellem ham og det theologiske Facultet. Der er Grund til at antage, at han virkelig har sendt Theologerne de bebudede Arbejder til Approbation; er det ikke sket, er det i al Fald sikkert, at de nu modsatte sig Trykningen af dem. I Sommeren 1632 fik han et Brev fra sin gamle Ven Kansleren, der havde hort, at han tænkte på at »lade noget trykke *in Germania*«. »Enddog jeg nu ikke tvivler om, at du jo udi alt deslige alene haver altid den allerhøjeste for Øje og søger alene Guds Ære, dog — efterdi ingenia Germanorum er dig bekjendt — er at befrygte, så fremt det ringeste (enddog jeg ikke kjender mig for at kunne judicere derom) var contra receptas ecclesiarum nostrarum sententias, at, når det yppedes og kom herud, Episcopi nostri og Facultas (quorum consilia procul dubio vilde meget herudi blive brugt) kanske den mindste Del eller ingen vilde samtykke med dig.« Den brave Friis har befundet sig i en ubehagelig Situation, da han skulde advare sin Ven, og Sproget bærer Vidne derom. Han lægger ham så sluttelig på Sinde, »hvad turbas publicas et privatas det vilde causere, som mig synes kristelig at være at fly«, og erklærer, »til dette at skrive haver jeg haft særdeles Årsag, siden du drog herfra«[1].

Kanslerens Dom står i en mærkelig Modsætning til et samtidigt Vidnesbyrd fra Johannes Meursius, der i et Brev til sin Ven Voss skriver om det Angreb, som Theologen Christian Matthiæ nylig havde rettet mod ham i Anledning af hans reformerte Bekjendelse. Både Kongen, Stormændene, Bisperne, Theologerne og alle rettænkende — skriver han — var imod dette Angreb, og han roser i høje Toner de danske Theologers Måde-

[1] *Breve* n. 194.

hold og store Mildhed, »*som ikke elske noget sålidt som den tyske Vildskab*«[1]. Få År skulde vise, at Kansleren kjendte sine Mænd.

Opholdt af Rejser, forskjellige Familieforhold og Sygdom, svarede Rosenkrantz først Kansleren i September[2]. Han forstod, hvad der bevirkede, at Friis, hvem han kjendte som en Mand, der tog sig Evangeliets Sag til Hjærte, nu søgte at få ham fra sit Forsæt; der var andre, der stod bag og skubbede til. Men han vilde ikke lade sig holde tilbage i en Sag, som gjaldt Kristi Navns Ære. Udførlig gjør han da Rede for, hvorfor han nu må have sine Arbejder frem, og det i Tyskland. Det er ikke en flygtig Lyst, der har grebet ham, ti han har nu i 30 År syslet med disse Værker, og forinden omhyggelig gransket i *Skriften*. Hans Bibelstudium har lært ham, at også vi, når vi vil se bort fra alle Menneskemeninger, kan forstå Ordet så godt som de, til hvem Apostlene først skrev. Han har også set, hvor mange Fejl der har indsneget sig i de latinske Oversættelser, som bruges, og har derfor været ivrig beskæftiget med at gjengive Biblen i en ny og bedre Oversættelse. — Man beskylder ham for at afvige fra den gængse Lære — nuvel, han holder sig til Skriften: os Dei locutum est, quis non acclamet? Han indrømmer gærne, at han *i Guds Ord finder noget mere end* »*vore Kirker*« *lære*. Men sandelig, Tiden er kommet, da man må ud af al Kiv og Strid og søge tilbage til Biblens egen Lære.

Men han må lade trykke i Tyskland på Grund af Censuren herhjemme, ti selv om Kirkens Ledere anerkjender Sandheden, *tør de dog ikke offentlig bifalde den*. Skulde der da komme Strid ud heraf, må vi erindre Kristi eget Ord, at han er kommet for at kaste Ild på Jorden. Dog det er kun ham selv, der kan komme i Fare, og Ansvaret derfor vil han bære. Hvor mærkeligt er det imidlertid ikke, at just det samme Arbejde, som man endnu for kort Tid siden begærede så ivrig, at han ikke måtte opsætte dets Fremkomst et Øjeblik, det tør man nu ikke lade blive trykt. I mange År, da han endnu tilhørte Verden, besvor man ham ved alt helligt, ved Guds Dom, at nytte sit betroede Pund, — nu da han lever for Gud, lægger man ham alle Hindringer i Vejen!

[1] *Ep. Vossii* II S. 101. — [2] *Breve* n. 195. Datoen fremgår af, at han for en Måned siden modtog Friis' Brev på den Søndag, Kristus græder over Folket, der ikke kjender Besøgelsens Tid (10. Sønd. e. Trin.: 5/8 1632).

Adressen er tydelig, de mange varierede Udtryk er desuden tagne fra Brochmands Breve. Det var altså Facultetet, der gjennem Kansleren søgte at forhindre Arbejdets Offentliggjørelse. Ja man har gjort mere, Sagen bragtes til *Kongens* Kundskab, og han, der stadig med et sandt Politimandsøje vogtede over »vore Kirkers Enhed« og fra de tidligere År ikke så på »den latinske Rosenkrantz« med venligste Øjne, blev strax heftig forbitret.

Vi mangler nøjagtigt Kjendskab til denne Forpostfægtnings Omfang og Forløb. Kun få Antydninger gives os. I Marts 1633 skrev Friis igjen til Rosenkrantz. »Jeg havde for længe siden svaret på din Skrivelse, dersom status controversiæ — modo controversia dicenda — havde været mig noksom bekjendt; og om den mig end eo fine deduceredes, så vedst du jo selv, hvor vidt meum solius judicium sig strækker in materia tam ardua.« Han ønsker af Hjærte Guds Ords Fremgang, men også »en ret gudelig Enighed«. — Sagen trak endnu et godt År hen, og Rosenkrantz kunde til Meursius skrive om sine »uventede Vanskeligheder«, som også synes at have været ret ubehagelige. Men i 1634 indtrådte en foreløbig Stilstand. Kansleren skrev til ham: »Kjære Holger, kjære Broder og Frænde, jeg tvivler ikke på, at Christian Thomisen dig jo beretted, hvis hos K. M. på dine Vegne er andraget; siden den Tid haver jeg talet Kong. Maj. videre til på dine Vegne, og om så var, hans K. M. kunde have fattet noget Misbehag mod dig, at hans K. M. da det nådigst vilde lade falde ...., så haver hans K. M. sig derpå nådigst vel erklæret, og tvivler jeg aldeles intet på hans K. M.' nådigste Affection ....; mig synes bedst, at du ved Christian Thomisen lodst takke K. M. derfore, dig des mere at forsikre om K. M.' Bevågenhed«[1].

Hvad Betingelsen har været for den Fredsslutning, meddeles ikke, men jeg tvivler ikke om, at det har været den foreløbige Henlæggelse af Afhandlingerne. Det følgende vil tilstrækkelig vise Sandsynligheden heraf. Vist er det, at de omtalte Bøger, der skulde trykkes i Tyskland, ikke kjendes, og Regnskabsbogen omtaler ingen Udgifter til Trykning i disse År. *Resultatet af Sagen var imidlertid en Afbrydelse af Forbin-*

[1] *Kh. S.* 4 R. 2. 764. Det dér omtalte »Svar« er imidlertid fra c. 1638.

delsen med de »højlærde«. Fra 1631—39 har vi ikke et eneste Brev, vexlet mellem Brochmand og Rosenkrantz, og er tilfældig noget forsvundet, den regelmæssige Korrespondances Tid var nu forbi. Brochmand var kommet ind på nye Baner, hvor han ikke kunde vinde Bifald fra Rosenkrantz' Side, og han ønskede det sikkert heller ikke. Kun med den gamle Resen vedblev Rosenkrantz i Ny og Næ at vexle en Skrivelse, og det venskabelige Forhold mellem dem afbrødes først ved Bispens Død. I 1634 ses det således, at denne gjennem Jacob Matthiesen har fået en Afskrift af en af Rosenkrantz' Afhandlinger[1].

Der var adskillige Kjendemærker, hvorpå Rosenkrantz måtte kunne føle, at Forholdene var ved at ændre sig. Først og fremmest bortreves den ene efter den anden af de Mænd, der havde stået ham nær. Slangendorf var død 1624, Året efter J. Hasebard. Særlig tungt ramte Tabet af Caspar Bartholin ham, det syntes dog først, som en anden af hans Disciple skulde indtage den ledige Plads, idet Christen Jensen, der efter sit Professorat ved Odense Gymnasium og Pastorat i Vejle var nået frem til Embedet som kongelig Hofprædikant, blev udset til hans Eftermand og aflagde Eden[2]. Men Kongen vilde ikke af med ham, da det kom til Stykket. Længe beholdt han ham dog ikke, ti han døde 1635. — Året efter mistede Rosenkrantz igjen gamle Venner, idet Biskop Niels Påske og Prof. Svend Pedersen døde. Særlig den sidste havde stået ham så nær; vi erindre blot om den sjælelige Støtte, han gav Rosenkrantz i de sorgelige År før og efter Udtrædelsen af Rådet. — Hans bekjendte i Tyskland var omtrent alle døde.

Men ikke blot indtog nye Ansigter de gamles Plads, de tidligere Venner trak sig også tilbage. Det ses bedst på Korrespondancen. Korrespondenternes Antal svinder ind. Ja selv de mæcenatsøgende Forfatteres Interesse for en Mand, der åbenbart var ved at miste Indflydelse og endda var på Kant med de ledende, dalede. Stærkest mærkedes Forandringen naturligvis på

[1] *Breve* n. 201. — [2] WORM meddelte H. R. denne tilfredsstillende Nyhed i Aug. 1629 (*Gl. kgl. S.* 3119ª 4to). Som et Vidnesbyrd om, hvor glad man var ved den praktisk kristelige Ånd, hvori man var begyndt at docere Theologien, står også den Omstændighed, at man tilbød JERSIN Pladsen (jfr. GJELLERUP, Jersin S. 174).

Brochmands Stilling. Hvordan han med det Kjendskab, han havde til Rosenkrantz' Tanker, endnu i 1631, da han dog må have haft største Delen af sit Systema færdig, har kunnet skrive til denne, som han skrev, er mig en Gåde, og den bliver for Resten ikke lettere at løse ved hans Optræden i de følgende År. Psykologisk set, må man vel søge Forklaringen deri, at Årene nu efterhånden havde strejfet den ungdommelige Zelotisme af ham, hvorved den i ham dybest liggende Konservatisme kom enerådende frem. Som en Mand, der kun havde lidt Originalitet, bandtes han da fastere og fastere i det overleverede, som han frygtede for at slippe. Men dertil kom, at han igjen havde taget Kontroverstheologien op som nødvendig. Siden de papistiske Stemplinger i 1624 og selvfølgelig endnu mere under de kejserliges Indfald i Jylland, var den gamle Frygt for Romerkirken jo atter blevet levende. 1626 påtog Brochmand sig en Kamp mod Rom, der mere og mere kom til at optage ham, ja udfyldte hele hans Universitetsvirksomhed i det mindste de sidste elleve År af hans Liv. — Hans populære Skrift 1627, »Om et Guds Barn kan antage den papistiske Religion«, er et smukt Exempel på den endnu unge Brochmands Fremgangsmåde. Det er ingen Kontroversbog, der appelleres blot til den evangelske Kristens egen Erfaring om de Livsgoder, han besidder: kunde du undvære Læsningen i Guds Ord eller den hellige Nadvere efter dens Indstiftelse, kunde du føre det over dit Hjærte at lade nogen få Del i den Ære, du viser Kristus, der har forløst dig o. s. v.? Det er egentlig stadig den religiøse Livserfaring, der lægges den danske Kristne på Sinde i Overensstemmelse med Skriftens Ord; er den blevet ham rigtig klar, ja så behøver man ikke at spilde Ord på Imødegåelsen af Romerkirkens Beviser. Slutningen af Skriftet imødegår fire af de Grunde, Romerkirken stadig anvender for at friste de svage, men også med stadig Appel og Opfordring til Læserens Samvittighed, en virkelig Polemik, især efter Tidens Opfattelse, findes slet ikke.

Desværre forblev Brochmand ikke ved den Art Polemik. Han har ganske vist vundet sig et særdeles anset theologisk Navn ved sine Fejdeskrifter, — vi minde blot om Pontoppidans og Jens Møllers Domme herom —, men de måtte atter føre ham mere ind på den skolastiske Bane med alle dens Farer. Ikke

mindre måtte denne Kamptid gjøre ham yderligere symbolbunden, og det er værd at lægge Mærke til, at hans Stridsskrift fra 1634 mod det jesuitiske »Sandhedsspejl« medtager *Concordieformlen* som symbolsk Bog og erklærer *den* for uværdig til Kirkenavn, der ikke anerkjender og forsvarer den[1].

Sådant måtte fjærne ham fra Rosenkrantz. Men langt stærkere kom det frem 1633 ved Udgivelsen af det dogmatiske System. Bruddet er her sket. Ingen af Afsnittene bærer Rosenkrantz' Navn, ja Brochmand synes end ikke at have sendt ham noget Exemplar, ti Regnskabsbogen viser, at han måtte kjøbe »Dr Jespers« Bøger, og det Exemplar i kgl. Bibl., hvori Rosenkrantz egenhændig har gjort Notater ved Læren om Loven og Retfærdiggjørelsen, har ikke mindste Påskrift fra Brochmand. Vigtigere er selvfølgelig det Brud, som selve Behandlingen af det fremstillede vidner om. Den Brochmand, som udskrev Rosenkrantz' Lære om Guds Rige, Sakramenternes Bånd, Loven og gamle Pagt, er borte. Nogle enkelte Spor ses i 20de Artikel om gamle og nye Testamente, hvor han i anden Sektion skarpt fremhæver, at den må være blind, der ikke ser, at Skriften forstår gamle Testament som Mosepagt, nye Test. som Kristi Pagt. Men dermed er alt sagt, i det følgende optager han tillige den gængse kirkelige Forståelse af Pagterne og opererer så med begge, noget der ikke bidrager til Klarheden; og i Definitionen af Mosepagten erklærer han ganske modsat sin Opfattelse i Sakramentdisputatserne, at også denne indeholdt Forjættelser om evigt Liv[2]. Naturligvis henfører Brochmand ikke G. Test.s Sakramenter til denne Pagt, da den jo ikke var baseret på Nåden, men det Synspunkt, der i Disputatserne var anlagt på hele Sakramentlæren, er forsvundet ligesom Navnet. Pauli Lære om Forholdet mellem Menigheden og Herren udfra Billedet af Legemet og dets Hoved anvendtes vel i Artiklen om Kirken, men kommer ikke frem i Sakramentlæren, ja efter Skriftstedregistret synes det, som Col. 2. 9. end ikke er blevet anvendt i Systemet. — Vigtigst er det naturligvis, at Hovedsynspunktet om »Guds Styrelse« fuldstændig er forladt, hvorfor Brochmands System mangler en virkelig Centraltanke og ikke

[1] *Λυχνος λογου προφητικου* 1634. p. 161. — [2] II 273, Leipzigerudgaven 1638.

befrugtes af det historiske Synspunkt, som Nådeforelsen gav. Om der end i mange Enkeltheder kan spores Overensstemmelser med Rosenkrantz, Helhedssynspunktet er ændret, og Bogen er i alt væsenligt overensstemmende med de samtidige tydske. Er end Forfatterens Sans for det praktisk-kristelige stadig kjendelig, så ligger dog Bogens Fortrin mest i det formelle, Definitionernes Klarhed og Kontroversernes skematiske Tydelighed.

Ret interessant har jeg fundet den gamle Brochmand igjen i den posthume Commentar til *Hebræerbrevet*. Her forsvares nemlig klart og ligefrem den Rosenkrantzske Lære om gamle Testamente som Mosepagten udelukkende med jordiske Forjættelser uden Nåde[1]. Fremstillingen af Loven, givet *i* Menneskehjærter (Kap. 8), af Himlen, som Kristus steg op til (Kap. 9), er ganske overensstemmende med Rosenkrantz'. Ja ἐπισυναγωγή (10. 25) tages om vort inderlige Forhold til Kristus som Menighedens Hoved; men man må også erindre, at Skriftet er affattet før Bruddet med Rosenkrantz. 1625 sendte Brochmand ham det til Gjennemsyn, men har altså henlagt det siden.

Når jeg derfor ser hen til Overensstemmelsen i Ordningen af Systemet med de tyske Dogmatiker, særlig Gerhards, tilstår jeg, at jeg ikke kan dele Dr. Kochs Syn. Han taler om, at »en ren ideel Tilfredsstillelse føles over Anordningens Sindrighed, det er et Kosmos, et velordnet Hele, en Organisme, der åbner sig for os«[2].

Der er et Sporgsmål, som ligger nær for Hånden ved Betragtningen af en Skikkelse som Rosenkrantz, og som måske forskjellige Læsere har stillet sig ved Gjennemlæsningen af det hidtil udviklede. Hvorledes stod han overfor de Unionsforsøg, som var fremme i den evangeliske Kirke i hans Tid? Det må siges til Ære for denne Kirkeafdeling, at Splidens og Hadets Bølger aldrig er gået så højt, at der ikke stadig har dæmret et

[1] *Commentarius in Ep. ad Hebræos 1706.* 4to. S. 282. Udforlig Lære om Testamenterne S. 322 fg. Et Exp. af denne i Ms. fandtes i Erik Rosenkrantz' Bibl. (se Katalogen). — [2] *Krh. S.* 2 R. 3. 668. Denne Ros må Forfatteren så i al Fald dele med mange.

Håb om en Forening af det skilte. Hvormegen Forkætring af enkelt Lære, der end er kommet frem fra Tid til anden, Bevidstheden om, at »den hellige almindelige Kirke« ikke er identisk med et enkelt Kirkesamfund, er aldrig uddød hos os. Lige fra Reformationstiden til vore Dage møder vi derfor en Skare Mænd, der har ofret Tid og Kræfter på at hele det skilte. Også vor Periode opviser sådanne Skikkelser, men Modtagelsen, de fandt, var som bekjendt desværre ikke blid. Jo større Trangen til en ydre Enhed syntes at blive på Grund af den store Religionskrig, des heftigere voxede Modstanden især fra de »rene« Lutheranere. Det nytter nu ikke udelukkende at søge Grunden i den dogmatiske Snæversynethed, Stridssygen og den kristelige Kjærligheds Svaghed. Ikke alle Forsøgene på Sammenslutning kunne vi tilråbe Bifald, — ene fordi de vil Enhed. Man kan ikke nægte, at også Modstanderne havde Ret, når de stred imod en Forening, der blot vilde blive en Sammensvejsning af Åndsmagter, der var hinanden modsatte. Der laves ingen åndelig Enhed på Basis af få Sætninger, der bekjendes fra begge Parter, når Opfattelsen iøvrigt er forskjellig. Det Slagord, som få År senere fældede Jørgen Kallisen, Synkretisme, var i Virkeligheden berettiget, fordi hans ireniske Forsøg snarere var baseret på negativ Trang end på virkelig positiv Åndsoverensstemmelse. Men Navnet var med Rette blevet anvendt allerede for.

Vi høre intet om, at Rosenkrantz har arbejdet på en Sammenslutning af Confessionerne, og dog tror jeg, at man kan betegne hele hans Arbejde som et virkeligt Moment i de ireniske Bestræbelsers Tjeneste. Idet han byggede op på den levende Troserfaring og Skriftens udelukkende Autoritet, og gik bagom de dogmatiske Formler til en virkelig Livsfornyelse i den kristelige Erkjendelse, pegede han på noget, der havde større Værdi for dette Arbejde end Forsøget på at finde de nye Formler, på hvis Grund man kunde samles. Først når man vender sig fra Lærens Udformning til Betragtningen af Troslivets Ejendommelighed, er der Mulighed for en virkelig åndelig Forståelse med Bibeholdelse af den nodvendige Frihed for de enkelte Anskuelsers selvstændige Udvikling.

Der er et Punkt, hvortil Rosenkrantz idelig vender tilbage i sine Skrifter: *Troens forskjellig tildelte Mål og dens stadige Ud-*

vikling på de tilmålte Gavers Grundlag i Jordelivet[1]. Vi skulle komme tilbage til det ved Betragtningen af hans Theologi. Her fremhæves det kun i Anledning af hans Forhold til det ireniske Forsøg, der står som det største i hans Levetid, og som sikkert fortjente en nøjagtig Bearbejdelse. Vi sigte til Skotten John Duries ihærdige Bestræbelser.

John Durie (Duræus) havde som protestantisk Præst for engelske Kjøbmænd i Elbing midt under Trediveårskrigen fattet den stolte Plan at virke for de to Konfessioners Forening[2]. Til at begynde med syntes Heldet at tilsmile ham, han anbefaledes til de engelske, kirkelige Autoriteter af Gesandten, Sir Thomas Roe. Med Breve fra Ærkebiskop Abbot, Bisperne Bedell og Hall og velvillig Anbefaling fra Gustav Adolf drog han om til de protestantiske Hoffer i Tyskland. De kejserliges Fremgang, den nylige Besejring af Danmark, Romerkirkens Propaganda, alt syntes at have lært de hovmodigste Ydmyghed, og en Række Sammenkomster med lutherske gejstlige og Stænder lovede godt. Det er jo ikke ukjendt, at selv en Mand som Overhofpræsten Hoë ved Sammenkomsten i Leipzig 1631 strålede af Fredsommelighed, og Theologerne fra begge Lejre talte, trængte af den politiske Nød, skjønne Ord om den kristelige Kjærligheds Fordragen. Så faldt Gustav Adolf, de politiske Hensyn ændredes. Oxenstierna afviste Durie, der derefter vendte tilbage, da Ærkebisp Abbot var død 1633. Trods Universiteternes kølige Stilling, var Durie ved den Tid ved godt Mod, og for at vinde stærkere Hjælp hjemmefra, sluttede han sig til den episkopale Kirke, fik derpå Anbefalinger af Fredsværket fra Laud og Ussher, de to Ærkebisper, fra Bisperne Hall, Morton, Davenant og tyve engelske Doctores theologiæ, ja selv Kongen støttede ham. Vi skulle ikke følge ham videre, hvorledes hans Overtræden blev Årsag til nye Angreb på hans Fredsværk, der i den lange Årrække, han endnu virkede for det, kom til at antage flere forskjellige Former. Resultatet af sit Livs Anstrængelser samlede han selv i de få Ord nogle År før sin Død 1680: »Jeg ser Kristenhedens sørgelige Tilstand, jeg ser Årsagen dertil og Manglen på Lægemidlet,

[1] Exempelvis kan nævnes et Sted i det kjendte apolog. Brev til Cramer, *Ny kgl. Saml.* Fol. 1378. *S.* 31. — [2] *Dictionary of national Biography.* Vol. XVI. 261 fg.

og jeg ser Grunden til denne Mangel, og af det hele har jeg kun én Trøst, min Samvittigheds Vidnesbyrd«.

I Året 1634 var han endnu overbevist om, at Fredsværket vilde lykkes, og i denne Overbevisning er det, at han i Februar skrev et langt Brev til Rosenkrantz[1]. Allerede under sit Ophold i Tyskland hørte han om denne og havde Lyst til at skrive til ham. Nu havde en Ven, Johnson, indledet Forbindelsen ved at sende Rosenkrantz de udgivne Fredsskrifter og udbede sig hans Dom. Den havde været gunstig, hvorfor Durie ønskede at gjøre nærmere Rede for Planerne. Hans Mål er ikke blot at forlige de tyske Stridigheder, men at gribe den gunstige Lejlighed til en Reform i den evangelske Lære, ti, uden det sker, vil der være stadige Aarsager til nye Skismaer. Hvad han skriver, er som talt ud af Rosenkrantz' egen Mund[2]. »Vi véd, siger han, at Kundskaben har sine Grader, og at Gud har indrommet enhver et forskjelligt Mål af den, hvorfor vi tilstå, at der nodvendigvis må være forskjellige Meninger, og i Sandhed, hver enkelts forskjellige Meninger vilde ikke særlig hindre nogens Tro, hvis der ikke blandedes en forvendt Nidkjærheds Surdejg deri«. Efter denne Henpegen på Troens Liv som det forenende, i hvis Erfaring Forskjelle finde deres Berettigelse, henviser han til de virkelige Grunde til Spaltningerne, at Stridstheologerne mangle kristelig Åndserfaring og forvexle Antagelsen af visse forskjellige Meninger og bestemte rituelle Former med selve Kristendommen, deraf også deres Tilsidesættelse af Skriften, der er Sandhedens Kilde.

Med en praktisk Englænders Sans for Midler til en Sags Fremme, fremstiller han dernæst, hvorledes han rundtom i virkelig troende Kredse, hvor man kjender Leddet i den tredje Trosartikel om de helliges Samfund, ønsker tilvejebragt en Slags Forening til et foreløbig privat Arbejde for Sagen blandt Venner, derefter, når Lejlighed gives, til et lignende offentligt — alt i Kjærlighedens Tjeneste. Han ønsker således Værket fremmet indenfra udad. Men videre skal disse fromme ved at besvare en Række Spørgsmål, udelukkende udfra Skriftens Mening, bi-

[1] 8. Idus Febr. 34 Westmonasterii. Samtidig Kladde eller Afskrift i MS. *Sloane* n. 654. p. 19 fg. (*Brittish Musæum*). — [2] Durie synes at have kjendt Kunsten at være Jøder en Jøde etc. jfr. HENKE, Calixt I 506 fg.

drage til Forståelsen af Sandhedens ene Form efter Skriftens Opfattelse.

Altså Basis er en bevidst kristelig Tro, i hvis Erfaring Gavernes forskjelligartede Mål er givet; til denne appelleres rent praktisk for at få bestemte Spørgsmål besvaret. Melanthon og Calvin havde antydet den Måde at holde Concilium på, for at sikre Skriftens Lære[1]. Det betones, at forelægges de Spørgsmål for alle og enhver, vil de blot blive Anledning til nye Stridigheder, kun de skal derfor besvare dem, »som vil kunne stille alt i Forhold til det gjenfødte Menneskes åndelige Stand«, altså se alle Spørgsmål i kristelig Livserfarings Lys. Skal man derfor søge en Analogi til dette »Commercium«, som Durie først og fremmest ønsker bragt i Gang mellem »de fromme«, må vi se hen til de Foreninger, som visse pietistiske Samfund senere dannede. Vi erindre således om Sønderjyden Breklings Optegnelser, der findes i Gotha, som blandt andet indeholder en »Index over alle Pietister«[2].

Ved Siden heraf ønskede han også gjennem Statsmyndighederne Tilladelse til fri Forhandling med Kirkens Styrere om Sagen, den Vej, han i 1639 slog ind på med Hensyn til den danske Kirke, men også her betonede han det første som den egentlige Vej, og erklærede, at han *ikke* ønskede at disputere med Theologerne om de omstridte Dogmer, men at høre deres kristelige Erfaring om Skriftens Lære[3].

Vi kjender ikke Rosenkrantz' Svar på denne Henvendelse, men i Hovedtanken var han sikkert enig med Brevskriveren. Vel er det vist, at han endnu i sine Stridsskrifter mod de kjøbenhavnske Theologer samstemmer med disse om at fordømme papistisk, kalvinsk, sociniansk o. s. v. Lære, men hans faktiske Forhold til reformerte Theologer, til Tilhængere af Arnd, og først og fremmest hans egen Lære om Troen og Skriften åbner tilstrækkelig Plads for en Optagen af en Fredsforhandling på den af Durie i Brevet fremsatte Basis. Man kan også her erindre, at det er Rosenkrantz' Protégé, Thomas Bang, der som theol. Professor holdt den bekjendte Tale om »den hellige Freds rene

[1] Herzog & Plitt: Realencyklopædie VI 32. — [2] *Gotha MS.* carth. B. 962. 8°. — [3] Forhandl. med Danmark er specielt trykt, men optaget i »*Prodromus irenicorum tractatuum*«, Amsterdam 1662. Tilegnet Frederik 3. af Gottorp.

Oljekvist«, hvori disse samme Tanker atter kom til Orde, og Betydningen af »Troens tildelte Mål« netop fremhævedes stærkt[1], medens den synkretistiske Yndlingstanke om en fælles Miniaturkristendomsformel ikke omtales.

Hvad angår Duries egen Virksomhed er Stedet ikke her til nojere at gjøre Rede for den, så meget mere som den trænger til kritisk Belysning, idet hans Enkeltforhandlinger med de forskjellige Universiteter førte ham ind på en ikke videre præcis Discussion om det »fundamentale« i Kristendommens Læreartikler, i Lighed med de andre kjendte ireniske Forsøg. Det er os nok at have peget på et Punkt, hvori hans principielle Forskjel fra tidligere Unionister og fra Synkretisterne er tydelig udtalt. Vor Periode, der havde sat det kjendte Ord, »in necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas« i Circulation, havde ondt ved at gribe Begrebet »det nødvendige«, og den historiske Betydning ufortalt af dette Begrebs Indførelse i den dogmatiske Tænkning, hvor det gribes med lige stor Interesse af Mænd som Nicolaus Hunnius og Calixt, for det praktisk-kristelige Formål fik det liden eller ingen Betydning, så det er endnu vor Tid forbeholdt at virkeliggjøre en kirkelig caritas, der uden at overse sande og berettigede Forskjelle formår at fastholde Enheden i åndelig Frihed[2].

Som et andet Vidnesbyrd om, hvorledes man så på Rosenkrantz, kan i denne Sammenhæng nævnes en Bøn fra den bekjendte Tilhænger af arndsk-weigelsk Mystik, Lægen Hartvig Lohmann i Odense, til Christian den fjerde, om at lade hans Sag pådømme af en Kommission, hvori Holger Rosenkrantz skulde have Sæde. Lohmanns Sag ordnedes imidlertid uden denne Foranstaltning, idet man nødte ham til Gjenkaldelse af Vildfarelser, som han adskillige Aar tilforn havde næret, men selv bestemt påstod at have opgivet for længe siden[3]. Forhandlingerne med Lohmann giver iøvrigt et interessant Tidsbillede, fremført som Anklagen er ved en studeret Læges Misundelse over »Empirikerens« heldige Kure, og fremmet ved Insinuationer om

[1] *Oliva sacræ pacis repurgata* 1654 p. F 2 fg. — [2] Lückes Skrift om det citerede Ords Forfatter, Göttingen 1850, (jfr. *Theol. Stud. u. Krit.* 1851 II) indeholder gode Bidrag til Belysning af Fredsvennernes Ønsker. — [3] Lohmans Sag er belyst af Rørdam, *Kh. S.* 3 R. 5.

dennes Læsning i »fordægtige« Bøger, deriblandt især én, hvorom en Bogbinder vidnede, at den indeholdt Glas, »hvorpå noget var skrevet, som man ikke kunde læse om Dagen«! Den gode Mand har åbenbart anet selve den lede Cyprianus' Nærværelse i Odense.

Efter Sammenstødet med Theologerne forholdt Rosenkrantz sig i nogle År rolig på sin Gård, optagen af sine Yndlingsstudier. Han foretog kun de årlige Rejser til Herredagene, Snapsting, Slægtninges Bryllupper og Begravelser, som Regnskabsbogen vidner om. Selv Forholdet til Kongen synes at have været bedre. Rosenkrantz var i al Fald til Stede ved den udvalgte Prinses pragtfulde Bryllup i Kjøbenhavn i October 1634 og blev ved denne Lejlighed besøgt og beundret som »Seværdighed« af de fremmede Gæster[1]. Ja til Eleonora Christines Bryllup 1636 indbødes han blandt Råderne, så der er altså vist ham fuld Ære[2]. Skjønt mange af de gamle Forbindelser døde hen, vedligeholdt han dog Venskabet med Soranerne, og selv nye Mænd søgte til Rosenholm. Her må især nævnes den siden som Medarbejder af danske Lov kjendte Jurist, Henrik Ernst, en Slægtning af Jørgen Kallisen[3]. Som almindeligt var for Jurister, lagde han sig også efter Retsfilosofi, Historie og Ethik. Taubers Meddelelser om ham i hans Skrift om Sorø er ikke ganske nøjagtige. Han var først Lærer i Sorø for Peder Gyldenstierne, træffes så allerede 1627 i Amsterdam, er i 1630 igjen i Holland, hvor han medbringer en Anbefaling fra Meursius til Voss, der fortæller, at han af Lyst til videre Studium har nedlagt et extraordinært Professorat i Ethik i Sorø[4]. I October 1633 skriver Voss til Meursius, at Ernst er på Hjemrejse. Det følgende År kom han til Rosenholm. Herfra skriver han i Juli til Meursius, begejstret over Rosenkrantz og Opholdet hos ham; han har ikke fundet en Ven eller Frænde, men befinder sig som i den bedste Faders Skjød[5]. Han havde end ikke set Rosenkrantz' Lige og troede ikke at skulle finde en så utrolig

[1] Ogerii, Ephemerides sive iter Danicum etc. Paris 1656. S. 112. — [2] Erslev II 419. — [3] Jfr. *Ep. Vossii* II 85. — [4] *Ib.* II S. 80. — [5] *Thott. S.* Fol. 1050. Originalen i Meursius' Breve i Leipzig.

Visdom hos nogen. I et Brev til Gerhard Voss indfletter han også Ord om sin nye Mæcen, der sad inde med de højeste Værdigheder i Statens Tjeneste, men forlod alt for Guds Riges Skyld[1]. Ved Afskeden forærede Rosenkrantz ham sit Portrait[2]. 1635 kaldtes han atter til Sorø, hvor han ledede Grev Valdemars Studier[3]. Han vexlede nu flere Breve med den lærde Herremand, stadig fulde af theologiske Sporgsmål, især vedrørende de Skrifter af denne, som han havde fået med sig. De følgende År rejste han atter udenlands som Hovmester for sin fornemme Elev[4]. Efter Hjemkomsten gjenoptoges Brevvexlingen med Rosenkrantz, — nu især om ethiske Sporgsmål, og dennes Indflydelse er kjendelig i de moralske Skrifter, Ernst publicerede.

Rosenkrantz' Kjærlighed til afdøde Caspar Bartholin viste sig også i hans Interesse for dennes Sønner. Den ene, Bertel, opholdt sig endogså tre et halvt År hos ham (c. 1633—37)[5]. På Rosenholm lagde han sig særlig efter Theologien, men da Rosenkrantz derefter lod ham rejse udenlands, synes han at have tabt Interessen for Studiet eller endogså at være blevet fristet fra romersk Side. Medens han opholdt sig i Patavium skrev nemlig hans Slægtning, Worm, et advarende Brev til ham, om ikke at støde sine Patroner og særlig Rosenkrantz ved at opgive Theologien; han løb Mistanke for at ville skifte Religion: »Se til, at ikke Rosenkrantz og Universitetet gjør Efterkrav gjældende på det, der skulde være anvendt til theologisk Studium«[6].

Omtrent 1638 var det, at den tidligere omtalte Tysker, Werner Meyer, der var kommet med Prof. Kruck til Sorø, kom i Huset hos Rosenkrantz som dennes Bibliothekar. Han lagde sig naturligvis også under hans Vejledning efter Theologi, og i den Afskrift af Evangelieharmonien, der skyldes ham, kalder han sig hans Elev og Alumnus[7]. Det er vel samtidig, at den senere theologiske Professor, Georg Witzleben, opholdt sig hos Rosenkrantz. I dennes Ligprædiken producerer han sig som elegisk

[1] *Ep. Vossii* S. 141. — [2] *Regnskabsbogen* 1634: Johan Maler for Holgers Contrafey, Henrik Ernst fik .... — [3] Dedicerer Sept. 36 Gunde Rosenkr. »Speculum prudentiæ«, hvori hans Fader og Moder roses. — [4] Skrev 5. Idus Nov. 1638 i Rom i Peter Charisius' Album (*Thott. S.* 8. 551). — [5] *Worms Lexic.* I. — [6] *Ep. Wormii* II 792. — [7] *Nyt hist. Tidsskrift* 6. S. 224—5 citerer et Brev, hvori W. M. gjør Rede for sit Liv i Danmark. Werlauff har kun kjendt hans Begyndelsesbogstaver. Det fulde Navn fremgår af Evangelieharmoniens Fortale.

Digter og underskriver sig »hans Alumnus og Studiosus af hans frelsende Lære, overensstemmende med Fromhed«. I ham fandt Rosenkrantz en taknemlig Elev, der trolig fulgte hans Spor som Professor først i Sorø, derefter i Kjøbenhavn. — Med Soranerne stod som sagt Venskabet sin Prøve. MEURSIUS vedblev til sin Død 1639 at finde Støtte og Interesse for sine historiske Arbejder hos Rosenkrantz, og denne betroede ham sine Sorger i sine Skrivelser. Som en Afbetaling på Familiens store Gjæld tilegnede den unge Meursius Rosenkrantz sine 14 politiske Dissertationer[1]. LAUREMBERG besøgte sin Velynder endnu i 1635 på Rosenholm[2].

Den i 1634 sluttede Stilstand blev imidlertid ikke af lang Varighed. Spændingen mellem Rosenkrantz og de »højlærde« manglede blot en Anledning, for at give sig ny Luft og denne Gang på et specielt Lærepunkt, men rigtignok også på det, der står som Lutherdommens Palladium: Læren om Retfærdiggjørelsen af Tro.

I Juni 1636 udgav Rosenkrantz i Århus en Bog på Tysk, som han kaldte »*Fürstenspiegel*«[3]. Dens Indhold var af rent opbyggelig Art, en Del Traktater og Breve fra Markgrev *Albrecht 5.* af Brandenburg, Hertug af Preussen, den Mand, der spillede en så fremtrædende Rolle på Reformationstiden dels ved sit Værk i Preussen, dels ved sin Stilling i Osianders Strid. Ligesom han beskyttede den nürnbergske Reformator til dennes

[1] *Dissert. polit. miscel.* Hafn. 1641. 8°. Dedic. 1/2 41 Sorø. Et udateret Brev fra den gamle M. om Cimbrernes Klædedragt, der i flere danske Afskrifter er uden Adresse, er i Følge Afskriften i *Uffenbachs Sml.* Fol. 60 til H. R. — [2] *Breve* n. 203. 206. — [3] *Fürsten-Spiegel*, das ist Schriften und Sendschreiben des durchleuchtigsten . . . Herrn Albrechts . . . in welchen Er als in seinem . . . lautredenden Glauben zu ersehen, allen, alles Standes, wolweisen, wolvergnügenden, wolgebohrnen zu beschauen und nachzueifern fürgestellet. *H*erzen *r*eine *k*ennen *G*ott *s*ehende (ɔ: Holger RosenKrantz Georgs Sohn). Aarhusen 1636. 4to. 21 Blade Fortale + 160 S. I Følge Regnskabsbogen var Oplaget 600. I *Rostgårds Sml.* 4to n. 10 findes BIRGITTE THOTTS Oversættelse »Försters Spegel« med Påskrift, »min kjære og gode Moster, Fru Sofie Brahe, Holger Rosenkrandses til Rosenholm, til en pligtig Lydigheds Bevisning haver jeg fordansket, skrevet og foræret denne Bog. Tureby d. 24. Dec. 1636. Birgitte Thott. Egen Hånd«.

Død 1552, tog han sig af hans Svigersøn, Hofpræsten Funck, trods dennes Særmening, indtil han styrtedes ved politiske Makinationer. Tilfældig havde Rosenkrantz igjennem en tysk Boghandler fået fat på en Del Manuscripter, skrevne med Fyrstens egen Hånd, og opbevarede dem i sit Bibliothek blandt andre Rariteter. Da de aflagde et smukt Vidnesbyrd om den Alvor, hvormed deres Forfatter tog sig sin Salighedssag, indeholdt dette allerede en Opfordring for ham til at udgive dem, i sikker Formening om, at en så højtstillet Prædikants Ord vilde nå langt. Endnu større Sandsynlighed herfor frembød den Omstændighed, at Landets Tronarving just havde ægtet en Efterkommer af Albrecht. Den udvalgte Prins, der havde haft Brochmand til Lærer, Christen Thomesen til Hofmester, og i hvis Tjeneste Erik Rosenkrantz snart trådte, stod Holger Rosenkrantz, som det synes, stadig i et godt Forhold til, og ved hans Bilager med Magdalene Sibylle havde han og Familien, som Regnskabsbogen viser, været til Stede. Det var da rimeligt at tilegne Prinsessen som den egentlige Forfatters Ætling Bogen.

Men der var endnu en mere personlig Grund for ham til at udgive disse Småskrifter, nu da man hindrede ham i at udgive sine egne. Her var en Anledning til at udtale sig om Retfærdiggjørelseslæren, således som han efterhånden var bleven vis på, at den måtte foredrages, for at det kristelige Liv i Menigheden kunde få ny Kraft. Rosenkrantz' Lære om den dobbelte Retfærdiggjørelse (både af Tro og Gjærninger) har ikke noget med Osianders Lære at gjøre, den er fremgået som en Konsekvens af hans Betragtning af Guds Rige og Styrelse, men de to Mænd stræbe mod samme Mål: Inderliggjørelsen af den gængse Læres Centraldogme, og denne Tendens i Osianders Lære har Rosenkrantz, skjønt han udtrykkelig tager Afstand fra ham, sikkert billiget i lige så høj Grad som moderne Theologer. Man har jo fra forskjellig Side peget på, at Osiander fremdrog Tanker, som havde god Skrifthjemmel hos Paulus og som dannede et kraftigt Ferment imod Skoletheologernes Behandling af Luthers livskraftige Troserfaring[1]. Disse Traktater, prægede, som de vare, af Osianders Lære, kunde i al Fald afgive et brugbart

[1] Gasz: Gesch. der prot. Dogmatik I 61—2. G. Frank: Gesch. der prot. Theol. I 151 fg. Palmers Afh. i Theol. Mitarbeiten IV. 4. 120 fg.

Grundlag for en Henvisning til, hvor Skoen trykkede i de daværende Læreres Opfattelse, for en Påvisning af, hvorledes Skriften betragter den livskraftige og saliggjorende Tro. Efter hele vort Kjendskab til Rosenkrantz' Opfattelse og Skrifter er der ikke mindste Grund til at antage, at den folgende Strid udspandt sig af en tilfældig og uklar Udtalelse om det foreliggende Emne, tværtimod var hans Tanker på den Tid fuldt udarbejdede, og de Udtryk, hvori han formede sine Theses, er fremsatte med en bevidst Hensigt. Hans nylig omtalte Brevvexling med Kansleren viser tilfulde, at han ikke overraskedes af den følgende Strid, hvis Konsekvens han var villig til at underkaste sig.

Efter en Fortale til Magdalene Sibylle, dateret 24. Juni, hvori han minder om det apostolske Ord i 1. Cor. 1. 26—29, der indeholder en gavnlig Advarsel for hojbårne og fornemme, men hvis Factum ikke udelukker nogen fra Guds Rige, hvis han bruger de Gaver, der er skænket ham, slutter han med et Vidnesbyrd om Hertug Albrechts Fromhed, der står som et smukt Exempel på, hvad en »from Overherre« kan virke i Guds Riges Tjeneste. Derefter gives en Oversigt over Hertugens Liv og hans Forhold til Funck. Der lægges ikke Skjul på, at han hyldede Osianders »forkerte« Mening om Retfærdiggjørelsen; men inden sin Død rensede han Kirker og Skoler, så at Guds sande Ord om Menneskets Retfærdighed ene og alene af Nåde i Kristus lærtes overalt. Til disse Ord, der anføres efter de preussiske Læreboger (Corpus doctrinæ Prytenaicum), føjer så Rosenkrantz sin egen Forklaring af Skriftens Lære om dette Punkt med de Ord, der voldte den bekjendte Fejde, og som han nojagtig har fremhævet i Skriftet ved at lade dem trykke med andet Tryk end Citatet af den preussiske Confession.

Med sin sædvanlige knudrede Sætningssammenstilling skriver han: »Dann es kann ja Niemand von seinem angebohrnen oder begangenen Sünden, von einiger seiner Unvollkommenheit, Fehlern und Misshandlungen, anderst erlasses und frey erkandt, und also gerechtfertiget werden, als *einzig und allein* durch seinem Glauben und gläubige Zuversicht an denselbigen blutigen Verdienst und dadurch erworbene gnädige Versöhnung, Zudeckung und Auserlösung seiner und der gantzen Welt Sünden. Da aber *jemand also einmahl vollnkommen gerechtfertiget, darnach in* und *durch*

Gott selbst und den allerheiligsten göttlichen Geiste etwas, das also Gott nach seinem Wort und Befehl angenehm und *wolgefällig, wiewol in grosser Schwachheit*, verrichtet und arbeitet, *dasselbe auch* anderst nicht als zu und durch denselben Gnadenverdienst, und also lauter aus des gnädigsten versöhnten Gottes Gnade, für seinen Angesicht und gnädigen Gerichte, in den geliebten Sohne Jesus Christo, *für gerecht erkandt* und gehalten, wie auch *der*, da solches in und durch Gott und seine Gnade verrichtet, *so weit in dem, was in und durch Gott recht gethan, auch von ihm gerechtfertiget werde.*«

Rosenkrantz gjør altså en treleddet Påstand gjældende: ingen kommer i Nådeforhold til Gud uden ved Kristus og den ved ham erhvervede Forsoning. Men engang retfærdiggjort ved sit Trosforhold og Tilegnelse af Kristi Fortjeneste, virker han ved den ham givne Nådeskraft Gjærninger, som ere Gud velbehagelige, trods al den Skrøbelighed, der hefter ved dem. På Grund af den samme Nåde, hvis Virkning disse Gjærninger er, giver Gud dem da Retfærdigheds Navn, og retfærdiggjør således også deres Udøvere af Gjærninger. Man vil altså se, at han i den dobbelte Retfærdiggjørelse ene og alene ser Nåden i Kristus som virkende Kraft (causa).

Ved selve Bogens Indhold er der ingen Grund til at opholde sig. Der optrykkes 13 større »Betænkninger, Bønner, Bekjendelser og Trostoptegnelser«, 5 ufuldendte Stykker af lignende Indhold, 12 »Sendschreiben«, især Breve til Funck, ét til Osiander, den 71. Salme, udsat på Tysk af Hertugen (tidligere trykt 1557) og endelig Mandatet 1555 om de osianderske Stridigheder. De vidne, som Rosenkrantz bemærker, om Forfatterens Alvor og Fromhed. Der er få Udstregninger i Manuscripterne, et Tegn på »Hertugens Benådelse, at han kunde affatte slige ivrige Tanker og Ord uden Møje og Besvær«. Nogle sendes Hofpræsten til Gjennemsyn, »om de stemme med den rene Lære«, hvorefter Hertugen har brugt dem som faste Bønner. Brevene til Funck vedrøre både Stats- og Kirkesager, men også Samvittighedens Anliggender. Sproget er simpelt, enfoldigt, men ædelt, man mærker stor Bibelkundskab, Ordene gå fra Citat til Citat, men i fri Tilegnelse, ikke på den trættende Måde som i det 17. Århundredes drøje Prædikener. Osianders Opfattelse kommer flere

Gange stærkt frem, at Kristus ved Troen boer i Hjærterne ved en *væsenlig* Iboen, og Udgiveren tilføjer da et advarende Ord i Marginen: »se Fortalen til Læseren«. Naturligvis kan der forekomme Ting, der er os stødende, som når Hertugen beder om sine Fjenders Undergang, — Indvirkningen fra gamle Pagts Salmer mærkes i det hele stærkt —, men Forfatteren viser også en ædel Hengivenhed for Funck, og da denne har klaget over hård Sygdom med Øjensvækkelse og Hovedlidelser, trøster Hertugen ham særdeles smukt og slutter med en inderlig Bøn om ikke at berøves sin Sjælesørger og Menighedens Tilsynsmand.

Dette Skrift skulde imidlertid blive en Brand, der satte Kirkens Tilsynsmænd i en flereårig, stærk Bevægelse. Det er hidtil almindelig antaget, at det var Tyskeren STEPHAN KLOTZ, den nylig ansatte Generalsuperintendent i Flensborg, der gav Anledning til den opblussende Kontrovers, for, som Pontoppidan siger, at vise Folk, at han ikke var en sovende Vægter. Imidlertid, efter det Sammenstød, vi allerede har set, at Rosenkrantz havde haft med de hjemlige Zionsvægtere, skulde man ikke vente, at en Udlænding behovede at støde i Hornet. I Virkeligheden var det heller ikke så. Man har blot ikke ønsket nogen offentlig Skandale og har derfor foretrukket den gamle Vej gjennem Kansleren og Kongen. Rosenkrantz havde desuden ved Udgivelsen af Fürstenspiegel ligefrem overtrådt en Forordning, der påbød al theologisk Literaturs Censurering. Vejen var derfor formaliter korrekt. De højlærde kunde beklage sig over en Forbigåelse. Kansleren er sikkert med Sorg gået til denne nye Forhandling med sin gamle Ven, og han foretrak da foreløbig, at fremstille Sagen for CHRISTEN THOMESEN, der atter skrev til sin Svigerfader derom. Denne svarede så Kansleren ved Juletid 1636[1].

Af Sehesteds Brev har Rosenkrantz »forfaret at være Kongl. Mt., vor allernådigste Herres, Befalning, at jeg ingen Bøger uden alene uden Riget skulde lade trykke eller publicere, med mindre

[1] *Breve* n. 217, dateret 28/12 37. Året er, som så ofte, regnet fra Jul. Det kan ikke være fra 1637, som Indholdet tydelig viser, da det ikke kunde formes således, hvis de Aktstykker, som hører 1637 til, forelå. Derimod passer alt fortræffeligt til 1636. Afskriften er desværre mangelfuld, men Meningen er dog klar.

end jeg tilforn efter Ordinansens Lydelse haver ladet Episcopos og Facultatem Theologicam i Kjøbenhavn se dennem, på det al Uenighed i disse Rigers Menighed kunde undværes«. Er den første Sætning korrekt i Afskriften, stiller man sig altså således: forbyde Rosenkrantz at trykke i Udlandet kan man ikke, men Indførsel af danske Bøger, trykte udenrigs, er allerede 1596 forbudt, og det Forbud kan håndhæves; derimod kan man forbyde al Publication ved hjemlige Trykkerier, — med mindre Bøgerne er gået den lovlige Censurs Vej.

Med naturligt Henblik på Kanslerens Velvilje i 1633 beder Rosenkrantz ham, »igjen herudi underdanigst min Nødtørft hans kgl. Majestæt at andrage«. Han har aldrig haft noget imod at communicere Theologerne sine Skrifter, ti i mange År har han ladet sine Afhandlinger »overse« både af inden- og udenlandske Theologer, og man har aldrig haft noget at »straffe« i dem; »og i Særdeleshed om det Punkt, som jeg nu formærker først og mest at gjøre mig Mistanke, som er om den Retfærdighed for Gud, som os tilregnes af Troens Gjærninger, gjorte i Gud, derom haver én af vores fornemmeste Episcopis her udi Riget, D. Jens Dinyssen, udi sin Bog *om det evige Livs Vej* ganske udi lige Mening med mig mange År tilforn skrevet, hvilket bemeldte Theologi haver overset og approberet«. — Hvad angår Trykningen i Udlandet, har han i over tyve År meddelt en Mængde Skrifter til Venner i forskjellige Lande, og »en Part er og allerede på andre Sprog udsatte«, ja for et godt *År siden har han endog sendt en Del til Holland*, for at publiceres dér, det er ham derfor umuligt at hindre deres Trykning. Blev det nu bekjendt, at man hjemme forbød hans Skrifters Udgivelse, vilde det selvfølgelig være ham aldeles umuligt at svare for noget, ti det går jo altid således, »at hvis, der forbydes, det des ivrigere udspørges og eftertragtes«. Enighed vil man nu slet ikke opnå ved at skride ind mod ham. Her indføres jo Bøger i Hobetal i Landet om Religionssager, og Menigheden kan dog være i Ro og Fred. Vil nu Theologerne censurere hans Bøger og »kassere« noget, som han »formedelst Guds egen Munds Ord og Ånd er forsikret om at være Guds egen Sandhed«, så henstiller han til sin Ven, om han ikke blev en åbenbar Gudsfornægter, »om jeg ikke svarede for Guds, min Herres, Ord og

Sandhed mod al menneskelig Fund og Digt«. Nej, alt lod sig bedst ordne således, »at jeg som privat Mand for mig og mine, og de, som holdes dog af alle for Landsens Lærere, for dennem og deres, enhver for sig, skrev og lærte, de her udi Riget, og jeg på fremmede Steder, som vi for Guds retfærdige strænge Dom vilde forsvare«.

Hvorledes dette praktiske, men sikkert af rette vedkommende upåskjønnede Forslag er blevet besvaret, hører vi intet om. — De omtalte Traktater, der skulde publiceres i Holland, nævnes ikke ved Navn, jeg har forgæves sogt dem både i Holland og andetsteds, men det må dog bemærkes, at intet i det følgende tyder på, at de er nået til Trykken, ligeså lidt som Regnskabsbogen fortæller om en sådan Udgift.

Men nu Henvisningen til den af Theologerne approberede Traktat af Jersin? Det kan ikke nægtes, at Rosenkrantz her har givet Facultetet en noget bitter Pille. Med den af de kjøbenhavnske Theologer i deres store Stridsskrift mod Rosenkrantz hævdede Opfattelse in mente, kan det ikke skjules, at der er en virkelig Uoverensstemmelse til Stede mellem dem og den af Jersin i 1633 udgivne Bog »*Vera via vitæ*«, ti han er realiter en fuldstændig Åndsfælle af Rosenkrantz. Jersins Biograf har påpeget, hvorledes dennes Traktat gjennemgående er påvirket af Arnd; det er rimeligt, at han skylder denne meget, men på den anden Side er Bogen så personlig affattet, at den vel i Hovedsagen står som et Udtryk for en kristelig Livserfaring og et Bibelstudium i så tiltalende Forening, som næppe nogen samtidig dansk Bog viser Magen til. Vist er det, at Bogen formelt ikke tyder på Afhængighed hverken af Rosenkrantz eller af den Jersin så nærstående Theolog, afdøde Caspar Bartholin, men Tankerne er meget beslægtede. Den Tankerække, som viser denne Overensstemmelse, er ikke blot den fortræffelige Redegjørelse for den levende Tro modsat al død, men skoleret Bekjendelse, skjønt Rosenkrantz vel også har haft den for Øje med sine Ord, men særlig Udviklingen af den levende Kristnes Forhold til Lovens Fordring. Jersin fremhæver nemlig så stærkt som nogen, at det Krav, som Gud retter til hvert troende Menneskes Liv, *intet* indeholder, som er umuligt for ham. Loven gjælder nemlig ikke mere for ham, men Nåden. Gud fordrer

ikke, at vi skal være syndeløse, og hvad der er urent i vort nye Liv, *det bringer ingen Fordømmelse over os.* Ganske som Rosenkrantz siden overfor Theologerne fremdrager han Ro. 8., »der er ingen Fordømmelse for dem, som ere i Kristo, når de *vandre* ikke efter Kjødet, men efter Ånden«. Og her følger så Ord, der ganske vist også formelt stemme overens med Rosenkrantz: »Der er ingen Fordømmelse udi os, det er, da have vi os ret at glæde ved Jesum Kristum, som skjuler og borttager vor Ufuldkommenhed og opfylder det, os i vor Natur mangler, og så ere vi ret fuldkommen[1]«. Han bruger altså ikke Udtrykket Retfærdiggjørelse af Gjærninger, men han forkaster enhver Tro, der ikke skaber et nyt Liv, og dette nye Liv, båret af den meddelte Nåde, *frier os fra Fordømmelse,* idet dets syndige Ufuldkommenhed udfyldes og *skjules* ved Nåden i Kristus. Rosenkrantz lærer, at det nye Liv efter Kristi Exempel og Opskrift (jfr. Jersins Udtryk[2]: »Kristus har efterladt os et Exempel og Forskrift«) ikke betragtes af Gud efter dets virkelige Forhold, ti *Skjulenåden* i Kristus dækker dets Mangler, hvorfor Gud kan retfærdiggjøre os af Gjærningerne.

I Virkeligheden er Jersins Skrift ét stort Indlæg for de gode Gjærningers *Nødvendighed* til Frelse, ufortalt deres Uformuenhed med Hensyn til Retfærdiggjørelsens Forhvervelse, der udelukkende skyldes Nåden, og for deres *Fuldkommenhed,* netop fordi de ere virkede i Troen, — en Tankerække, der ganske er Rosenkrantz'. Hertil kunde endnu føjes en Række mindre Overensstemmelser, vi minder blot om, at han (S. 49) erklærer, at »Evangeliet er derfor *ikke* en Prædiken om idel Nåde og Forladelse uden al Vilkår, men det er vel, som sagt er, en idel Prædiken om Nåde, dog sådan en Nådesprædiken, som prædiker et Menneske sådan Nåde for, at han må angre og fortryde sin Synd og *den afstå*«. Skjønt Tanken ikke er forfulgt videre, er her dog en reel Overenstemmelse med Rosenkrantz' Lære om Evangeliet, der omfatter den forladende og den *revsende* Nåde, og i al Fald en decideret Modsætning til Theologernes Stridsskrift mod Rosenkrantz, hvor al Tale om Omvendelse frembragt ved Evangeliet fordømmes med alle Slags Kætternavne. Den

[1] *Vera via vitæ.* Udgaven 1718 S. 104. — [2] *Ib.* S. 37.

nævnte Opfattelse af den kristnes Stilling til Lovens Opfyldelse går det selvfølgelig ikke bedre.

Vi vende atter tilbage til »Fürstenspiegel«, der i Løbet af det følgende År 1637 bragte et nyt Angreb over Forfatterens Hoved, nemlig STEPHAN KLOTZ'. Denne Theolog havde fået en moderne Uddannelse efter Datidens Begreber og var vel øvet i skolastiske Kontroverser. Et godt Stykke af en Kættermester har han åbenbart været, ti af de korte Sætninger i Bogens Fortale havde hans skarpe Sans mærket Papisme, Arianisme, Osiandrisme og Socinianisme! »Herren kunde gærne sætte et Nul til«, det falder virkelig næsten i det komiske! Den begavede Mands Censur, som nu blot kjendes af Omtale efter dens Indhold, blev sendt Kongen[1]. Den har sikkert aldrig været trykt, men circulerede livlig i Afskrifter, dog havde det ikke været Rosenkrantz muligt endnu 1639, da han udgav sin store Apologi, at få den at se.

Det siges, at Christian den fjerde tog Klotz' Indblanding meget unådig op[2]. Imidlertid finde vi intet herom i vore Kilder. Et Ord af en Mand i hans Stilling kunde naturligvis ikke overhøres, og Kongen havde altid vist Nidkjærhed for at overholde, hvad han kaldte Enhed i Kirken. Der skulde ikke nu sås Spirer til nye Spaltninger. Derfor sendte han strax Klotz' Censur til Hofpræsten WINSTRUP, en Søn af den afdøde Sjællands Biskop, for at han i Kongens Navn skulde varetage Kronens Tarv hos det theol. Facultet. Winstrup kjendte, som han selv siger[3], ikke noget videre til Rosenkrantz, men havde vist en Del Sympathi med ham, i al Fald fik han det snart efter, da han som Biskop i Lund kom i nært Forhold til Gunde Rosenkrantz, der siden 1636 havde skånske Forleninger som Landsdommer. Winstrup sendte altså Kongens Skrivelse og Klotz' Censur til Facultetet med Ordre om en øjeblikkelig Udtalelse om Rosenkrantz' Rettroenhed.

Facultetet bestod i det Øjeblik af Sjællands Biskop, den gamle RESEN, og tre Professores ordinarii, JESPER og HANS BROCHMAND samt HANS RESEN jun. Imidlertid var dets virkelige Leder og Primarius, Jesper Brochmand, tilfældig bortrejst til sin

[1] KLOTZ' Judicium over H. R.' Confessio. Sectio 2. Th. 3. — [2] JENS MØLLER i Hist. Calend. 3. 220. — [3] *Oratio parentalis* 1643 over Rosenkrantz.

Gård i Lellinge, og den gamle Resen vilde formentlig ikke sige første Ord i den Sag. De andre følte Sagens Ubehagelighed og foretrak at sende ilsomt Bud til den fraværende, for at han som »Summus« kunde ytre sig først.

Brochmands Svar[1], der, som han selv skriver, er affattet i største Hast og »tumultuarie«, da han ikke ved yderligere Tøven vilde opholde den kongelige Befaling, er dateret 31. October 1637, hvoraf ses, at der var gået en rum Tid efter Fürstenspiegels Fremkomst, inden Klotz fik Bogen i Hænde. Han betoner, at man vel *ikke* kan påstå, at Rosenkrantz nærer nogen af de omtalte Kætterier, men han hylder en *Særmening*. Det er ham i Øjeblikket umuligt at udtale sig bestemt om Spørgsmålet, da han ikke har det omhandlede Skrift ved Hånden, men, hvis Rosenkrantz kun påstod, at Gud hædrede de troende Menneskers Gjærninger med Retfærdigheds Navn, så havde han Ret. Imidlertid består Vanskeligheden i, hvad der så forstås ved denne Retfærdighed. Rosenkrantz nægter jo ikke, at denne Retfærdighed er ufuldkommen, *men vi* véd, at *ved Guds Dom* gjælder kun den fuldkomne Retfærdighed uden Gran af Uretfærdighed (Jac. 2.10). »Uden Tvivl mener R., at Jesus Kristus dækker Manglen i den Retfærdighed, som ydes af de hellige og troende ved Helligåndens og Kristi Fortjenestes Kraft, med *sin* Retfærdighed«, så at Gud ikke længere ser på Manglerne, men for Kristi Skyld dømmer den retfærdig. Heri er noget sandt, noget falskt. Sandt, at Kristi Fortjeneste kan dække alle Skrøbeligheder, *falskt*, at Gud tillægger de Gjærninger, der således ere dækkede, *den Retfærdigheds Navn, hvormed vi bestå i Dommen.* »Dette er en farlig Påstand, Kristi Fortjeneste og Samvittighedens Ro imod«. Derpå udvikles omstændelig, at kun Troen, der griber Syndsforladelsen ved Kristi fuldkomne Retfærdighed, retfærdiggjør og frelser. Skriftens stadige Opstilling af Nåde og Gjærninger som Modsætninger, gjør, at al Slags Hævdelse af en Retfærdiggjørelse af Gjærninger må kaldes farlig.

Vi har her en fuldstændig Redegjørelse for de to Standpunkter, og hele den Mængde af Skrifter, der mærker Stridens

[1] Trykt i ZWERG: Siæl. Cleresie S. 188—200 efter Originalen, som ejedes af Biskop Harboe. Afskrifter i *Gl. kgl. S.* 1472. 4. (efter Rørdam med Hans Brochmands Hånd) og i Univ. B.' *Additam.* 283. 4.

videre Gang, bringer trods megen Lærdom i Grunden meget lidt nyt, åndeligt Indskud. Vi skal i denne Sammenhæng ikke gå nøjere ind på Begrundelsen af de to Opfattelser. Her er det os blot om at gjore at se Standpunkterne klart og følge Stridens historiske Udvikling.

Spørgsmålet er altså ikke, om man som Rosenkrantz vil kalde de troendes Gjærninger retfærdige, eller som Jersin undlade at bruge denne skriftmæssige Betegnelse for dem, *men* om Frelsen, der, som begge Parter er fuldt enige om, ene skyldes Guds Nåde uden nogen menneskelig Fortjeneste, ejes i en Sindstilstand, der udelukkende omfatter den Kjendsgjærning, at Kristus har lidt fuldt ud for vor Synd, eller kun i et fuldt Personlighedsliv, der erfarer den levende Frelsers Livskræfter og derfor også åbenbarer sig som en principiel Enhed med Guds Vilje, og som i denne åndelige Erfaring, trods al Skrøbelighed, véd sig i et Barneforhold til Gud, der udelukker al Dom. Spørgsmålet er altså ganske vist det gamle fra den Majoristiske Strid om Gjærningers Nødvendighed til Frelse, men sét under det nødvendige, dobbelte Synspunkt, om *Guds Nåde*, der virker Frelsen eller Retfærdiggjørelsen, kan adskilles fra den Nåde, der omformer Hjærtet, eller om den er en livskraftig Enhed, og Frelsen derfor betinget af en Udvikling og ikke blot identisk med den momentane Bekræftelse på Syndsforladelsen (»Retfærdiggjørelsen«). Og fra *Menneskets* Standpunkt, om *Troen*, der frelser, står i psykologisk Årsagsforhold til et nyt ethisk Liv, eller er i sig selv et sjæleligt Liv, hvis Udvikling fra Begyndelsen til Enden omfatter Modtagelse og Virksomhed i en fuld sjælelig Enhed, hvis nærmere Ejendommelighed beror på de individuelle Nådegaver. Det bør indrømmes, at en Opfattelse, der udelukker al Pelagianisme fra Frelseslæren, må kunne droftes *indenfor* Lutherdommen, der selvfølgelig ikke ved den symbolske Fastsættelse udelukker en psykologisk Undersøgelse af Troslivets nærmere Ejendommelighed.

Af Brochmands Brev fremgår det aldeles tydelig, at *han fuldtud har kjendt Rosenkrantz' Standpunkt*, som han fremstiller korrekt og meget klarere end denne selv i de få Ord i hin Fortale, som ikke med Urette på Grund af den indviklede Sætningsforbindelse kaldes »subobscure«. Det fremgår også af

Brevet, at han helst ønskede den ubehagelige Sag afgjort i al Stilhed. Han beder nemlig til Slut sine Kolleger, endelig intet gjøre uden Samråd med Winstrup. Derpå bør de henvende sig til Kansleren og gjennem ham søge Tvisten jævnet, for at Kirkefreden, som hidtil, kan forblive uforstyrret. Men i en Efterskrift tilføjer han de betydningsfulde Ord: »Klotz' Censur billiger og anbefaler jeg som fuldstændig orthodox«.

Facultetet affattede nu sit *Judicium*[1] på den simple Måde, at man uden videre tog Brochmands Brev, skar Slutningen med Privata af og satte en passende Indledning foran Resten. Der er kun ændret meget lidt, man udelod det Skriftbevis, Brochmand havde ført for, at Gjærninger virkelig kunne kaldes retfærdige, ellers forandredes kun første Person Enkeltal til Flertal. Hermed var det Indlæg færdigt, som i Indledningen indeholder en Tilkjendegivelse af, med hvilken Alvor og Omhyggelighed de har gjennemlæst Klotz' Censur over Rosenkrantz' Retfærdiggjørelseslære. De må bifalde den som orthodox. Dog har de ved samme Lejlighed nøjagtig undersøgt Rosenkrantz' »mørke« Ord, som de oversætte på Latin og spørge, hvad der skal forstås som dennes Opfattelse, og hvad som Citat af den preussiske Lærebog, — skjønt det ved Trykkets Forskjellighed var let kjendeligt. Som Recapitulation af hans Lære hævde de, at den indeholder en dobbelt Retfærdiggjørelsesakt for Gud, én ved Tro, én ved Gjærninger, den første er orthodox, i den sidste viser han sig »singularis«.

Skjønt Judiciet for så vidt var mådeholdent, som det frikjendte Rosenkrantz for de påankede Kætterier og fastslog, at det var vanskeligt at dømme efter de få dunkle Ord, så havde man, ved at godkjende Klotz' Censur som Norm for Orthodoxien, taget med den ene Hånd, hvad der gaves med den anden. Videre var Rosenkrantz' Opfattelse erklæret for »farlig for Kristi Fortjeneste og Samvittighedens Fred«. Ja man insinuerede, at

[1] Formodentlig i November; 21/8 38 siger Rosenkr., at det circulerede i Afskrifter i Sjælland Skåne og Fyn siden December, flere Uger før han fik det i Hænde. Afskrifter: 1) *Gl. kgl. S.* 1473. 4to. 2) *ib.* 1468. 4to. 3) *Ny kgl. S.* 81a 4. 4) *ib.* 1998. 4. 5) *Rostgårds S.* (U. B.) 3. 4to. Trykt hos Pontoppidan IV 281—8. Nr. 2 er dateret 18/7 37 ex Consistorio, hvilket næppe er rigtigt, da Brochmands førnævnte Brev findes i samtidig Afskrift.

han »omstødte den uforskyldte Retfærdighed«, og bad sluttelig Jesus »styrke Sandheden i Hjærterne, at den ikke omstødes ved Svig eller Vold«. Det var derfor sikkert vel betænkt, at man gjennem Kansleren søgte at afværge det Svar, der kunde ventes fra den censurede, om dette kom ham for Øje.

Længe inden dette skete, fik Rosenkrantz både gjennem sin Svigersøn og ved Brev fra Kansleren at vide, at Kongen vilde, at »de kjøbenhavnske Theologer skulde drøfte Sagen i *rolig Forhandling* med ham«. I den Anledning sendte han da i December 1637 Kansleren en Skrivelse, hvormed fulgte en Redegjørelse for hans Standpunkt. Han skjuler ikke sin Mistro til det Resultat, der kan komme ud af Forhandlingen, han har jo grundig lært Vankelmodigheden hos nogle af Theologerne at kjende. Imidlertid ønsker han ivrig en Påvisning af, hvori han har fjærnet sig fra *Skriftens* Lære. Forat de nu ikke skal svæve i nogen Uklarhed om hans Standpunkt, lader han medfølge en sammentrængt Oversigt over de vigtigste Hovedpunkter i »Frelsens Sandheder«, og han beder Kansleren som deres rette Øvrighed communicere dem denne hans »Bekjendelse«.

Dette latinske Skrift, som han både her, i Apologien og i Breve kalder sin »Confession«, har til Titel »*Veritas viæ vitæ æternæ*« eller som den fuldstændig lyder: »*Sandheden om Vejen til det evige Liv*, — således som Guds Ånd selv ved selve Guds Munds Ord i de hellige Skrifter har åbenbaret, at den står åben ved *Ordet om Forligelsen* og ved sammes Betjening, der er givet og sat i dette ene Øjemed af Gud selv —, hvilken Holger Rosenkrantz, ligesom han belært derom tror den, således på Opfordring bekjender, skildret nu og her blot i Udtog, andengang og andetsteds med Guds Hjælp at stadfæste udforligere«.

Bogen er ene affattet med Theologerne for Øje, som han selv bemærker i Brevet til Kansleren og i den senere Apologi. Den indeholder præcise, videnskabelige Udviklinger uden opbyggelig Hensigt. Den er helt igjennem et smukt Vidnesbyrd om Rosenkrantz' Bibeltheologi, men tillige om hans betydelige systematiske Begavelse. Den beherskede Fremstilling og Tankernes nøje organiske Enhed viser os en Forfatter, der er vel

[1] *Breve* 209. Rørdam henfører galt Brevet til 1636, det er fra 1637, i det omtaler hans »Confession«, hvis Affattelse netop faldt i Dec. 1637.

hjemme i det behandlede Emne. Den er jo også i alt væsenligt et Afsnit af det udarbejdede Læreskrift. Kun således forstås, at den affattedes i få Dage eller, som han i Apologiens anden Del nojagtigere siger, i en Uge[1].

I en på én Gang historisk og systematisk Indledning skildrer han Menneskets oprindelige Tilstand og faktiske Væsen efter Faldet, hvorledes Synden er trængt ind i dets Sjæl og adskiller det fra Gud, således at det, der var Menneskets egentlige Liv, er blevet en åndelig Død, der udvikler sig stærkere og stærkere, da der kun i Samfundet med Kristus som Menneskehedens Hoved er Mulighed for virkelig åndeligt Liv. Både den oprindelige og frafaldne Tilstand betragtes under det dobbelte Synspunkt, fra Menneskets og Guds Standpunkt: hvorledes Menneskets Væsen er og hvorledes Gud dømmer om det. — Derefter skildres Kristi Forligelsesværk udfra 2. Cor. 5.18-21, der først beskriver den engang for alle fuldbyrdede Gjærning, derefter de enkelte Menneskers Tilegnelse af den ved det af Gud indsatte Middel, Ordet om Forligelsen og dets Tjeneste (Betjening). Det er altså den sidste Del, der er Rosenkrantz' foreliggende Emne.

Ved dette Forligelsesords Betjening får da Mennesket Del i Guds fulde Nåde, der ved Kristi Værk er erhvervet igjen for det. Forkyndelsen om ham som Nådens Kilde kaldes Evangelium. Fordybe vi os i det, har Gud forjættet, at han selv vil »lyse det ind i vore Hjærter«, idet han ved sin Velsignelse lader Nåden blive Liv i os. Dette Lys eller Liv i os kalder Skriften *Tro*, som han definerer »vor Sjæls oplyste Beskaffenhed« eller »vort sande Liv«. Det naturlige Liv i Mennesket er jo

[1] *Confessionen* findes i flere Afskrifter og en tysk Oversættelse. Om disse se Bibliografien. Den almindelige Mening, at den har været *trykt* (Pontoppidan, Hofman, Worm, Helweg, N. M. Petersen, P. Hansen o. s. v.), er fejlagtig. Man vilde selvfølgelig ligeså lidt tilstede dens Trykning, som hans andre Arbejders. Desuden vilde det være ganske mod dens Formål: en rolig Forhandling uden Opsigt i Kirken. Endnu i Slutn. af 1638 afskrev man den også ved Prinsens Hof (*Breve* n. 227). Exp. i Resens Bibl. (S. 113 n. 6) var derfor et MS., ja som Hofman (*Dsk. Adelsmænd* II 112) siger Rosenkrantz' Original. — Affattelsestiden nævner R. selv »1638 i mit begyndte 64 År«. Han fødtes Dec. 74 og regner Året fra Jul. Der er da intet i Vejen for, at ovennævnte Brev til Kansleren har den rette Dato 29 Dec. 1637.

Død for Gud. Det er de johannæiske Grundtanker, der helt igjennem behersker Rosenkrantz' Fremstilling. — Skjønt nu dette Liv i sig er ét, lægger det sig dog for Dagen i to Virkeformer (actus, »Øvelser«), der svarer til den ved Guds Velsignelse givne Nåde, hvilken atter under to Former er skildret i Evangeliet, fordi Kristus i begge Henseender bragte vor Skrøbelighed den nødvendige Frelse. Den ene Virkeform er rensende og revsende, idet Guds Vilje atter bliver os iboende ved Tilegnelsen af Evangeliet om Kristi Forbillede, der ikke blot er en Skildring af, hvorledes han i hele sit Liv er os et fuldkomment Exempel, men en Forkyndelse af, at han ved sin Lidelse og Død virker som Forbillede i os en Afdøen fra Synden (1. Pet. 2.21). Denne Side af Evangeliet kaldes også Frihedens fuldkomne Lov, efter hvilken vi omdannes, og den må vel adskilles fra Moselovens ydre Befalinger, der ingen Nåde havde. Ved dette Troens Liv i os voxe vi, trods al Skrøbelighed, efter den Gaves Mål, der er givet os, og hæfter end Synden på mange Måder ved os, så høre vi dog Gud til, hvorom den anden Side af Troslivet overbeviser os, idet den stiller os Evangeliet i speciel Forstand for Øje: at Kristi Soning dækker al Synd. Idet Troen tilegner sig denne »Skjulenåde«, hviler den i Fasthed og Vished trods alle Angreb udenfra og indenfra. Men som Troen i begge Former er vort eneste sande Lys og Liv, således dømmer Gud den også under begge Former for retfærdig og Mennesket for »sandt-levende« ved den.

Hertil føjes så en anthropologisk Redegjorelse for Forligelsens Fuldbyrdelse i det enkelte Menneske. Når Mennesket vender sig fra »den tomme Vandel« til Gud, er det først den Del af Forsoningsordet, der fremstiller Kristi revsende Nåde, hans »Opskrift« eller Loven, der møder det. Den er let at høre udvortes talt, men vi formår ikke af vore naturlige Kvaliteter at modtage den, Kraften giver Gud, der gjør den »indlysende« for os. (Denne Velsignelse er ikke skilt fra det ydre Ord, men tvertimod ét med det, fordi det er det inspirerede Ord). Rosenkrantz udtrykker det også i sine danske Skrifter således, »at Gud selv *siger Ordet vel* ind i vort Hjærte«. Derved se vi vor virkelige Tilstand og gribes af dyb Sorg, men en Sorg efter Guds Vilje (2. Cor. 7.). Den er allerede et Vidnesbyrd om Troslivet, ti

den skyldes jo ene det Lys, Gud tænder i os, hvorfor han kalder den *Troens første Glimt.* Den er første Del af vor Omvendelse (conversio) og kan betegnes som »Fortrydelse« (poenitentia, μεταμέλεια). Denne Sorg over Synden besvarer Gud med Ordet om den tilgivende Nåde. Også det høres let udvortes talt, men med Hjærtet kun ved Guds Værk i os. Herved viser Troslivets andet Glimt sig, det andet Vidnesbyrd om, at der er Tro til Stede i os, idet vi nu forlade os urokkelig på vore Synders Forladelse for Kristi Skyld. Hermed fuldbringes andet Punkt i Omvendelsen, den egentlige Begyndelse på »Omsindelsen« (μετάνοια). Derefter formå vi med Frejdighed at fordybe os i Kristi Forskrift, den rensende Nådes Evangelium, i et nyt Liv. Dette er Troens tredje Glimt, sidste Led i Omvendelsen, Omsindelsens andet Stykke. Ved det voxe alle Kristi Legems Lemmer deres Væxt og udvikler efterhånden »Livet« efter deres mangehånde Gavers forskjellig tildelte Mål.

Derefter vil man også forstå, hvad Retfærdiggjørelse er for Rosenkrantz: Guds Tilkjendegivelse på ethvert Punkt af Livet om, at begge disse Sider af Troen er hans eget Værk. Trods al Mangel retfærdiggjøres da Mennesket ved denne, »både af Tro og Gjærninger«. Abraham står som Type i Skriften for denne dobbelte Retfærdiggjørelse. Paulus beskriver os hans Trostilegnelse af Syndsforladelsen, Jacob, »ikke mindre drevet af Guds Ånd«, hans Retfærdiggjørelse af Lydigheden i Gjærninger. — Sluttelig minder Rosenkrantz om, at han andetsteds har fremstillet de to andre Mysterier, Gud har givet os, dels til at indlede os i sit Livssamfund (Gjenfødelsens Bad eller Vandbadet i Ordet), dels til at bevare os deri (Nadveren). »Dette er min faste Bekjendelse, som jeg tillidsfuldt indstiller mig med for Jesu Kristi Domstol, der skal dømme levende og døde«. Som Appendix tilføjes fem Theses eller »Aphorismer« om Retfærdiggjørelsen af Gjærninger, alle stadfæstede ved Skriftudsagn: 1) Syndsforladelsen er Forudsætning for Retfærdiggjørelsen af Gjærninger, 2) denne virkes ene ved Troen, 3) den er fuld af Mangler, 4) men kaldes dog Guds egen Retfærdighed, fordi den er hans Værk, og endelig 5) den omtales utvetydig i Skriften (1. Joh. 3.6-7, Jac. 2.21, ψ. 106.30-31, Ez. 3.21. Ro. 8.10 8.13-14). —

Confessionen kom ikke alene Facultetet i Hænde, men naturligvis også de andre, der var implicerede i Sagen, Hofpræsten Winstrup og Generalsuperintendenten Klotz. Disse skulde altså nu udtale sig om, hvorvidt Rosenkrantz' Bekjendelse kunde stå for den rette Læres Målestok. Den ivrige Klotz var første Mand på Pletten. Rosenkrantz svarer i et Brev til Kansleren af 21. Marts 1638 allerede på denne Klotz' Censur. Da han heri noget spottende bemærker, at den gode Mand har haft et hovedkulds Hastværk, der har sat sig Spor i Affattelsen, er det rimeligt at antage, at dette Judicium allerede har foreligget i *Februar*.

Inden vi går over til Betragtningen af denne Censur, ønsker vi i denne Sammenhæng at minde om et Skrift, som Rosenkrantz havde affattet på Dansk til Redegjørelse for Menigmand. Sagen var, at trods Kongens udtrykkelige Ønske om at holde Sagen indenfor de afstukne Grænser, var ikke blot Rygtet om Controversen sivet ud, men både Theologernes Judicium og Klotz' Indlæg circulerede i Afskrifter rundtom. Rosenkrantz beklager sig i det nævnte Brev til Kansleren over dette. Siden December 1637, »en Mængde Uger før jeg fik det i Hænde« (septimanis quamplurimis antequam mihi exhiberetur), strøedes Afskrifter af Kjøbenhavnernes Skrift om i Sjælland, Skåne og Fyn, så at han »var i alle adeliges, gejstliges og Borgeres Mund, anbefalet af de svært dannede Theologer«. En lignende Indiscretion vistes også med Klotz' Skrifter, der endog kunde fås til Læsning både på Latin og Tysk; man vil derfor kunne forstå Rosenkrantz' Ønske om også at udtale sig på Dansk.

Dette Skrift, som man kunde kalde hans »*danske Bekjendelse*«, er formodentlig udarbejdet en Gang i Begyndelsen af 1638. Det foreligger vel i flere Afskrifter[1], men det mangler Slutning, det er derfor tvivlsomt, om det nogen Tid er blevet fuldendt. Det turde jo også have været voveligt for Rosenkrantz imod Kongens Vilje at indanke sin Sag for den danske Menigheds Forum på et Tidspunkt, da den endnu var til Doms. Efter Sagens Omtale ses det, at vi endnu er på et Standpunkt, da

[1] *Kall. S.* 4. 474, *Ny kgl. S.* 8° 392c, *Rostgårds S.* 4to 3. (defekt). Det har ingen egentlig Titel. Muligvis er det ikke blevet færdigt, fordi det affattedes så sent, at de nye Angreb på hans Lære afbrød hans Udarbejdelse.

Rosenkrantz ikke har fået Modskrifterne mod sin latinske Konfession i Hænde. Der omtales kun »den ubesindige og strænge Dom, som de theologiske højlærde i Kjøbenhavn« have fældet over hans Fortale i »Fürstenspiegel«, og som Rygtet taler om i hele Kongeriget. Vrangelig er hans Ord udlagt for den højeste Øvrighed, skjønt de, der dømte, selv påstod, at Ordene var uklare. Ingen spurgte ham om deres Mening, før Dommen fældedes. »Nu er jeg uforbigængelig tiltvungen, min høje Skyldighed mod al deres ubillig Angivende for alle nærværende og tilkommende før min dødelig Afgang mægtig og klarkjendelig at befri og entledige«.

Skriftet er affattet på jævnt og godt Dansk uden videre Brug af Fremmedord, han søger endog at fordanske almindelig kjendte Ord, som når han kalder Doctriner for Mundheld og Theologerne på Grund af deres Skolastik for Skolelærere. Tonen er varm og opbyggelig. Indholdet slutter sig væsenlig til Confessionen, dog gjøres ikke så omhyggelig Rede for Omvendelsen, men der dvæles mere ved andre Momenter, især ved Rimeligheden af at tage Skriftens Ord, som de lyde. Dér tales imidlertid ikke blot om en Retfærdiggjørelse af Gjærninger, men også om, at der *aldrig* er Fordømmelse for de kristne, der *vandrer* efter Ånden (Ro. 8., hvor Rosenkrantz og Theologerne følge samme Læsemåde i V.1 og V.4), og at vi have en Fredens Gud etc.

Vi vende os da nu til den første Imødegåelse af Rosenkrantz' Confession, den fra den ivrige Dr. KLOTZ[1]. Han begynder sit Skrift med en Bemærkning om, at han på Kongens Befaling har fået Confessionen tilsendt og har læst den i Guds Frygt. *Indholdet* er først en Indledning, der i 8 Punkter gjen-

[1] Foreligger i to Afskrifter: *Ny kgl. S.* Fol. 31 og 32. Den sidste, formoder Rørdam med Urette, er Klotz' Original. Det er en Afskrift foretagen i Hast på Rosenholm. 3 forskj. Hænder har delt Arbejdet. De Randbemærkninger, som ROSENKRANTZ har tilføjet sit Exp., er nemlig her medtagne af de forskjellige, der har afskrevet Texten. Randbemærkn. er ikke blot Recapitulationer, men også kritiske Bemærkninger, dels hvor Forf. har misforstået R., dels hvor han gjør R. Indrømmelser. Exp. er ikke helt fuldstændigt, ved anden Håndskrifts Slutning mangler et Stykke. — *Ny kgl. S.* Fol. 31 er ufuldstændig på et andet Punkt (Sectio 1.7—2.13 mangler et Ark). Også her findes Randbemærkningerne. Begge Exp. har tilhørt KLEVENFELDT. Nr. 31 er 28 Bl. stort, n. 32 har 17 Bl. —

nemgår Rosenkrantz' Lære om Menneskets Forligelse eller Forsoning, der betegnes som fejlagtig, forfærdelig opfundet og ganske mod vor Kirkes rette Lære. Dette vises derpå i det egentlige Skrift, der først omhyggelig i fire Sektioner fremstiller »vore Kirkers Orthodoxi«, hvorefter Slutningssektionen viser Rosenkrantz' Afvigelse derfra. Skriftet ender med en Henvendelse til Kongen om den farlige Lære og en Bøn til Gud, om at føre den vildfarende tilbage og skærme Kirken for al Uro.

Klotz holder sin Polemik i mere beskeden og besindig Form end den, vi siden møde hos de theol. Professorer. Der findes endogså Punkter, hvori han erklærer sig enig med Rosenkrantz. Han er ikke bange for at tale om Troens »Glimt« (igniculi), men forbyder at regne Angeren (contritio) dertil. Denne virkes kun af Loven, og hvad der er af den, er fjærnt fra Tro. Derimod kan en Længsel (desiderium) opstilles som første Trosglimt. Han erklærer, »behager det nogen at sige, at Gud levendegjør os ikke blot ved at retfærdiggjøre os og forlige os med sig, men også ved at forny os og helbrede lidt efter lidt Dødens Syge i os ved Fornyelse, så se denne blot til, at han ikke sammenblander selve Levendegjørelsen, som sker i Retfærdiggjørelsen, med denne Levendegjørelse, der er dens Frugt«. Men snart efter hedder det om denne Lære: »Det er en Bevisførelse, som er fuldstændig vildfarende og grufuldt påfunden, hvorved vore Kirkers orthodoxe Meninger om Forligelsen, Retfærdiggjørelsen, Omvendelsen, Troen, Loven og Evangeliet modsiges«.

Der er ellers intet originalt i Klotz' Skrift. Det er betegnende for ham som den strænge Lutheraner, at han først nøjagtig gjør Rede for Rettroenheden, for så med Glans at fælde Modstanderen. Vi møde gjentagne Citater af Luther. Hans Orthodoxi er af reneste Vand, hvor denne er slået fast, hvorimod han er usikker, hvor de senere Termini endnu ikke er almindelig gængse[1]. Hans Exegese er også ganske den sædvanlige, som det især viser sig i det herhenhørende prægnante Sted fra Jac. 2., der tages om Retfærdiggjørelse for Mennesker.

[1] De senere Dogmatikere henviser Reconciliatio til Behandlingen af Officium Christi, medens Applicationen kaldes Justificatio (jfr. SCHMID: Dogm. der. evang.-luth. Kirche). — Klotz har intet mod at bruge Reconciliatio også om Syndsfrikjendelsen (Th. 11).

Ved Rosenkrantz' Tvedeling af Forligelsen bemærker Klotz, at Gud ved den forste Del kun kan bestemmes som rede til Forligelse, først ved Applicationen indtræder egentlig Forligelsen (jus ad rem og jus in re). Man mærke her, at Klotz aldeles ikke finder noget mistænkeligt Angreb fra Rosenkrantz' Side på, hvad vi kalde den objektive Forsoningslære, noget der også lå denne fjærnt. Når Dr. Rørdam derfor[1] finder, at Striden ved Rosenkrantz' Confession er indtrådt i »et nyt og mærkeligt Stadium, der næppe hidtil tilstrækkelig er fremhævet af Kirkehistorikerne«, nemlig ved at denne nu på sociniansk Vis skulde opstille en subjektiv Forsoningstheori, så er dette urigtigt. Overhovedet har Rosenkrantz i sin Confession ikke behandlet Forligelsen, men kun dens Application, hvor han taler om hin i Forbigående, er han enig med den gængse Lære. Når de kjøbenhavnske Theologer alligevel opstiller en Formodning om, at han overhovedet skulde nægte Guds Vrede over Synden og Kristi objektive Forsoning, er det dels aldeles ikke deres »Hovedindvending«, dels blot én af de mange Insinuationer, som Rosenkrantz med klare Ord kan afvise.

Fri for Insinuationer er nu Klotz ikke. I Thesis 13 imødegår han Rosenkrantz, som om denne påstod, at Gjærningerne var *Årsag* til Retfærdiggjørelsen. Her tilføjer denne i Marginen af sit Exemplar: »alt dette tillægges mig på bagtalerisk Vis«. Endnu må bemærkes, at Rosenkrantz' Forståelse af Loven som den frie Erkjendelse af Guds Vilje eller en indre Sædeligheds-kraft, forstår hans Recensent ikke; for ham er Loven udelukkende den ydre Befaling, og han holder da fast ved Luthers Ord om at skille Evangelium og Lov som Himmel fra Jord.

Slutningssektionen nævner så som Resultat otte Vildfarelser hos Rosenkrantz. Han lærer en Sindsændring hos *Mennesket* ved Forligelsen (der altså for Klotz er identisk med Retfærdiggjørelsen), det er papistisk! Han opstiller Grader i Forligelsen, atter papistisk (skjønt R. ikke nægter at Syndsfrikjendelsen er momentan). Han slår Omvendelsen og Forligelsen sammen og lader især det nye Levned være Del deraf. Han lader Evangeliet virke hele Forligelsen; men skal da Moseloven aldeles bortfalde fra Omvendelsen, spørger Klotz? Han lader Evangeliet

[1] *Krh. S.* 3. R. 6. 620 Anm.

vække Anger. Han omtaler ikke Dekalogen, lader Troen have to Virkemåder, hvilket er Papisteri, og lærer endelig en dobbelt Retfærdiggjørelse.

Det var Kansleren, der sendte Rosenkrantz dette Judicium, og til ham udtaler denne sig derefter om det i et langt Brev den 21. Marts[1]. Han er naturligvis ikke tilfreds med Imodegåelsen, klager over, at Klotz kun kjender »Overleveringer«, men ikke overbeviser ham af Guds eget Ord. Iøvrigt viser han, hvor urigtig man har handlet ved den skarpe Adskillelse mellem den virkende Tro og Syndsfrikjendelsen, og hvor mærkeligt det er, at man mener, at Gud har lovet Menneskene Frelse ved Lovens Gjærninger, medens man på den anden Side i Loven blot ser det ihjelslående Bogstav. Han håber, han må komme til at vise Dr. Klotz og andre, hvad Skriften lærer herom. Klotz' Beskyldninger for Arianisme, Socinianisme og Papisme finder han ikke mere overbevisende, end om man kaldte ham en Tyrk, fordi han troer om Gud, at han er én. Han slutter så: »Selv om jeg *ikke aldeles* tiltræder enten denne eller hin eller en anden Kirkes Orthodoxi«, bliver han dog orthodox efter Skriften, og dens Dom vil han ikke vige en Hårsbred fra. — Derefter hører vi intet mere om Dr. Klotz' Deltagelse i Striden. Han omtales i Forbigående af Rosenkrantz i Apologien, og vi har en senere privat Forespørgsel af ham til Jesper Brochmand, men som aktiv Deltager forsvinder han og savnes ikke.

Dette var dog kun første Angreb, Hovedslaget stod tilbage. Havde Professorerne i 1637 nærmest stillet dem tilbageholdende, så havde Rosenkrantz' Confession ganske bestemt dem, og, som det synes, ladet den sidste Gnist af gammel Kjærlighed vejre bort. Deres Skrift står som ét eneste Vidnesbyrd om, at man

[1] *Breve* n. 222. Afskrifter: *Gl. kgl. S.* 4. 1473. (6 Ark), *Gl. kgl. S.* 131. Fol. (Bl. 98—104). Som omtrent alle Dele af sidste Håndskrift indeholder også dette Stykke mange Urigtigheder, således overskrives Brevet. Rosenkr.' Svar på Klotz' første Censur, skjønt Brevet selv siger, at han ikke har set denne. Pontopp. (IV 289) mener urigtig, at det er til Christen Thomesen, og at det var det Brev, der siden blev opsnappet (herom siden). — Brevet viser tydelig, at R. havde set og læst Klotz' Censur længe inden Theologernes, hvorfor en Randbemærkning af ham til hin (Thesis 19: igniculos dicit Cl. contra Haffnienses . . .) må være senere tilføjet; den kan ikke bevise, at Theologernes Skrift allerede da forelå.

nu har opgivet ham. Han er blot en for Kirkens Ro yderst farlig Person, hvis Bestræbelser samler sig om at rokke ved dens Grundsandheder, berøve troende Mennesker deres Hjærtes Trøst og således styrte dem ud i uhørte Samvittighedskvaler ved sin Fordring om Retfærdighed, der må føre til Fortvivlelse, da den lutherske Kirke ikke kan give Afladsgarantier af den Art som den romerske!

Facultetet er gået grundig til Værks. Man vil give en udtømmende Refutation, der med exegetisk Omhyggelighed sønderlemmer hvert mistænkeligt Ord i Confessionen, vejer det på Orthodoxiens Guldvægt, for sluttelig at forkaste det eller i al Fald påvise dets farlige Karakter, som frugtbart på nærliggende Farer for ubefæstede Læsere. Trods gjentagne Forsikringer om, at det er dem den heftigste Hjærtesorg, at Rosenkrantz har denne eller hin Mening, får man dog det Indtryk, at de uden større Vanskeligheder har formået at lægge Dæmper på disse personlige Følelser. Ja man tillader sig en stille Tvivl om sådanne mulige Rester af gammel Kjærlighed, når man nærmere undersøger Skriftets Polemik, ti det må indrømmes, at man ikke *blot* kæmper mod Confessionens Meninger, men tillige mod en Del andre, som Rosenkrantz hverken ytrer eller har haft. — Ingen vil nægte, her foreligger et grundigt Arbejde, et lærdt og ret skarpsindigt Forsvar for de gængse Anskuelser, men Slaget, der føres, rammer ikke — efter det gamle Ord, at den, der beviser for meget, beviser intet. Det er en Stråmand, der fældes efter alle Kunstens Regler, og man forstår derfor Rosenkrantz' Harme ved en sådan Bedømmelse fra Mænd, som han til for kort Tid siden regnede blandt sine personlige Venner, og hvis Leder i så mange År havde kjendt hans Meninger og hævet ham til Skyerne. Selv om vi derfor indrømmer, at der er en reel Forskjel i de to Betragtninger, der stødte sammen, og ikke med Pontoppidan[1] kan se det hele som »Logomachie und Wort-Streit«, kan vi dog ikke indrømme, at den Afstand, som Theologerne får dannet mellem dem selv og Rosenkrantz, er meget mere end Fantasi. — Som Støtte for Polemiken henholder Theologerne sig stadig til Skriften. De omtaler ikke som Hofpræsten Augustana. Sagen er, at Concordieformlen, som måtte være det

[1] *Annales* IV 280.

Rustkammer, hvoraf de sikrest rammende Våben kunde hentes, jo ikke var symbolsk Bog i Danmark. Nu vandt man også det Fortrin, at man kunde påstå at angribe Rosenkrantz på egen Mark og uden at søge til »Nyheder«. — Noget andet er, om man vil indrømme Identiteten af den opstillede »vore Kirkers Lære« og Bibelordets i dets Simpelhed.

I Modskriftet optræder Facultetet som Enhed. Fuld Enighed har der dog ikke været, som vi skal få at se for gamle Resens Vedkommende. Iøvrigt har den 78årige Mand vel heller ikke deltaget i Udarbejdelsen. Vi tager næppe Fejl, når vi antager, at det er Jesper Brochmand, der er Skriftets egentlige Forfatter. Dels taler Analogien fra 1637 derfor, dels sad han jo sikkert inde med det fineste dogmatiske Vægtmål, dels er store Stykker ganske overensstemmende med Udviklinger i »Systema«, dels endelig påstår Rosenkrantz det i sin Apologi, ja vender hele Polemiken mod ham, som han mener at kunne kjende af Sproget, og spotter endogså over, at man ikke engang har kunnet overkomme at rette alle Enkeltalsformer til Flertal[1]!

Desværre véd vi ikke bestemt, når dette Modskrift er affattet. Den endnu bevarede Original, som sendtes Rosenkrantz — rigtignok en rum Tid efter Affattelsen, har ingen Datering. Et sikkert Holdepunkt for Fastsættelsen af Datoen fremgår af, at Winstrups Modskrift forudsætter Theologernes som afleveret. Nu angiver denne Forfatter sig imidlertid som Hofpræst; hans Skrift ligger da forud for den 27. Maj, da han indsattes som Biskop i Lund. Da Rosenkrantz i Slutningen af Maj eller Begyndelsen af Juni endelig fik Lov til at se Facultetets Arbejde og forsvare sig, havde det, som han siger, allerede længe foreligget, og et Brev fra ham til Kansleren omtrent fra April forudsætter, at man allerede i nogen Tid har været bekjendt med Theologernes Mening om hans Rettroenhed. Jeg antager derfor, at Skriftet er blevet afleveret til Kongen ikke lang Tid efter Klotz', og man kan da omtrentlig bestemme *dets Tid til omkring Marts*, skjønt et nøjere Bevis for Nøjagtigheden heraf ikke kan leveres[2].

[1] *Præfatio Apol.* 37. — [2] Rørdam (*Breve* n. 224) sætter det til *Juli*, dette er urigtigt, som ovenfor vist. Støttepunktet, en Udtalelse i et Brev fra Cüster til Worm, falder bort, da vi i *Gl. kgl. S.* 3119a 4. har Worms Svar, der viser, at der slet ikke er Tale om Facultetets Skrift.

Af Skriftets *Indhold* giver vi her blot nogle Antydninger, idet vi tilføjer enkelte Bemærkninger fra Rosenkrantz' senere Modskrift. I Originalexemplaret har han allerede tilskrevet en Del Noter, men de er hovedsagelig orienterende Resuméer, skrevne objectivt, som Theologerne selv kunde have gjort det. Kun hist og her bryder det personlige igjennem, når man har fordrejet hans Ord; det hedder da: »hvilket Bedrag«! eller »skrækkeligt at høre«! eller »tom Ordklang, her er ingen Modstander«! Ved en Bemærkning om, at de ikke have kunnet læse hans Udvikling med tørre Øjne, bemærkes tørt i Marginen: »Crocodillegråd«!

Theologerne beklage sig først over Rosenkrantz' Sprog. Han, som bebrejder dem deres Afstand fra Biblens simple Tale, indfører en Mængde nye Vendinger, især sammensatte Ord. Hvorfor kaldes Adams Forstand for Sjælens Væsenslys, Viljen for Sjælens Væsenskjærlighed? En Engel kaldes spiritus-nuntius, Satan for Satanas-Diabolus, Kristus for Deus-filius-amor etc. Men dette kunde dog gå, værre er jo Urigtighederne i Læren, ti de finder, som sagt, Confessionens Mål i at kalde Mennesker bort fra Guds Nåde, Kristi Fyldestgjørelse og den tilregnede Retfærdighed. Såmeget er vist, at har man engang set denne Tendens i Rosenkrantz' Afhandling, vil de enkelte Udtalelser uden Vanskelighed findes for lette ved Vejningen. Men ud fra dette Grundsyn vil Forsikringen om at have læst »uden Lidenskab« stå problematisk. — Allerede Læreformen vækker Betænkelighed. Skriftets »Sammenføjning af Delene« er aldeles ukjendt. Den findes ikke hos Profeter, Apostle eller Kirkens Lærere, men den havde ganske sikkert ikke været ukjendt til nu, om Guds Ånd havde anset den for nødvendig[1]! Den egentlige Lære imødegås i 14 Punkter. Heri angribes hans Opfattelse af Gudsbilledet, af Døden efter Syndefaldet, af Forsoningen, Satisfactionen, den tilregnede Retfærdighed, den dobbelte Nåde, Moseloven, Evangeliet, Troen, Omvendelsen (3 Punkter), Retfærdiggjørelsen af Trosakten og den dobbelte Retfærdiggjørelse. Som man vil se, er her ligefrem embarras de richesse; imidlertid er Skriftets Kærne let at finde, ti medens der er anvendt 26 Blade på de 13 første Punkter, skænkes der 36 til det sidste[2].

[1] Fol. 7. — [2] Jfr. *Spongia* 12.

Allerede første Punkt er et talende Exempel på Polemiken. Rosenkrantz sætter det evige Liv på Jorden i Gudsbilledets Fornyelse, siger de. Vel, sættes Livet ene deri, føres vi til Fortvivlelse, Kristi Ære bliver ikke urørt, og vort nuværende og tilkommende Liv sammenblandes. Helt igjennem går denne Tendens, at vise, at Rosenkrantz' ethiske Fordring bliver ikke Kirkens Opbyggelse, men dens Ødelæggelse. Det berøres ikke, at der er en stor Forskjel mellem at hævde Kristenlivets nødvendige Renselse og vel at mærke *efter det Nådemål*, Gud giver hver enkelt, og at opstille det som Årsag til Frelsen. Rosenkrantz bemærker gjentagne Gange i Marginen: »de sammenblande Årsag og Virkning«.

Er Rosenkrantz Socinianer, spørger de? Hvorfor omtales ikke den legemlige Død? Dog Anklagede kan henvise til sin Text, hvor den er omtalt, ganske vist i Forbigående, da den jo ikke vedrører det Spørgsmål, der behandles. — Videre beklager de sig over, at Forsoningen sættes som »vor Sindsændring«. Hvorfor tales der ikke om Guds Vrede? Er han Socinianer? Ulykkeligvis har Rosenkrantz netop skrevet om Kristi Offer, at »ved det ere vi frelste fra Guds *Vrede*«[1]. Derimod indrømmer han, at han ikke bruger Ordet Satisfaction, fordi det ikke er skriftmæssigt, men han anfører de selvsamme Ord, hvorpå Læren opbygges.

Hans Lære om Kristi Retfærdigheds Tilregnelse er en Blanding af Papisme, Arianisme og Socinianisme. Opstillelsen af Kristus som Forbillede (*ὑπογράμμος*) minder om Papismens Theori om »justitia infusa«. — Rosenkrantz hævder som før, han vil ikke bruge Udtrykket Kristi tilregnede Retfærdighed, ti Skriften siger stadig, at Troen regnes os til Retfærdighed. I Realiteten er han enig.

Med Rosenkrantz' »revsende Nåde« er de naturligvis ligeså utilfredse. De slår den sammen med dens Resultat i os, erklærer, at den minder om Papisternes »inhærerende Retfærdighed«, imødegår så denne og viser, at den lutherske Lære omstyrtes ved at gjøre den til *Frelsens Årsag*. Med dramatisk Livlighed slutter så Polemiken her: »når Samvittigheden kæmper mod den guddommelige Vrede, og Hjærtet trykkes af Syndens Vægt, og Djæ-

[1] Fol. 11 fg. jfr. Spongia 3, Apol. II 38—48.

velen ængster ..., hvormed så berolige Sjælen?« Ja, så er det ene Nåden, ikke vor Hellighed, der kommer i Betragtning. — Rosenkrantz vilde svare akkurat ligeså!

Hans Opfattelse af Evangeliet minder om »den Tragedie, som Antinomisterne spillede i Kirken«[1]. Hans Opfattelse af Troen omstøder selve Troens Fundament. Har han ved sin Definition glemt Socinianernes og Arminianernes Vildfarelser? Men farligst er dog Opstillingen af Troens dobbelte Virkeform og den dertil knyttede Retfærdiggjørelse. »Med en hidtil uforsøgt Dristighed vil han lære, at den, der retfærdiggjøres af Tro, retfærdiggjøres både som troende og handlende (et credendo et operando). Vi ere i Uvished, om der kan tænkes en Påstand, der er dristigere og mere imod Skriften.« Tro og Gjærninger ere jo nemlig aldeles modsatte. Selv Jacob, der indtrængende lægger Vægt på disse, sætter stadig Tro og Gjærninger som Modsætninger, og en dobbelt Akt i Troen er ham ukjendt.

I sit Svar bebrejder Rosenkrantz Theologerne, at de ikke ser hans Enighed med dem om, hvad der er Troens Gjenstand: Kristi Fortjeneste; og hvorfor tager de uden videre hans Bestemmelse af Troen som Beskaffenhed (habitus, en sig Forholden) som en medfødt Evne, når han dog udtrykkelig viser, den er en Guds Gave?

Imødegåelsen af »Omvendelsen« er det svageste Punkt, ti her har de intet Forsøg gjort på at sætte sig ind i Rosenkrantz' Tankegang. Recensenterne blive ved den gængse Tvedeling, Anger og Tro, da den nu ikke ligefrem kan forenes med hans, finde de ham antinomistisk, arminiansk, sociniansk o. s. v.. Uden at erindre det Omfang, hvori han bestemmer Evangeliet, slå de fast, at han har bandlyst Loven af Omvendelsen. Han gjør »Bedrøvelsen efter Gud« til Del af Troen, men den virkes jo af Loven, og alt, hvad Loven virker, er ikke af Tro. Uden at tage Hensyn til, at Rosenkrantz blot beskriver Guds fremadskridende Værk i dem, der lade sig forlige, påstå de, at han trods Skriftens udtrykkelige Vidnesbyrd om Bedrøvelse hos Cain, Savl, Judas o. s. v. hævder, at Bedrøvelse *altid* virker Frelse. Han kalder Trosvisheden for et »Glimt af Troen«, en dristig Påstand, ti fiducia er hele Troens Væsen. — Hertil svarer R.,

[1] Fol. 31 fg. jfr. Apol. II 68—77.

Meningen var aldeles ikke at nedsætte Visheden, den er sikkert det centrale i Troen, men pege på den trøstefulde Virkelighed, at Gud selv i den svageste Trosvished kan virke og udrette sin Gjærning, når Tilliden er ægte.

Sluttelig er der den dobbelte Retfærdiggjørelse. Den minder om Papismen; lærer man ikke netop her en dobbelt Retfærdiggjørelse? Imødegåelsen er meget bred. De viser i Overensstemmelse med Brochmands System, at både Ordet Retfærdighed og Retfærdiggjørelse bruges på flere forskjellige Måder, der vel må holdes ude fra hverandre. De indrømmer fuldt ud, at Skriften kalder de kristne som Udøvere af det nye Liv retfærdige, og at de forsåvidt retfærdiggjøres, men det er ikke den Retfærdighed, der består i »Dommen«. Her kommer det ejendommelige i hele Angrebet. Vi kan se bort fra, at de som i hele Skriftet sammenblander Modstanderens Lære med den romerske og anklager ham for at tage Gjærningerne som *Årsag* til Retfærdiggjørelsen. Men den Grundsætning, hvorpå der bygges en Polemik mod den virkelige Rosenkrantz, er den, at Gud kun kan retfærdiggjøre det *fuldkomne*, altså *aldrig* Menneskets Gjærninger, men kun Troen, der nemlig griber Kristi Fortjeneste, der er fuldkommen. Konsekvent må Theologerne erklære Skriftens Ord for unøjagtige, ti dér tales om en Retfærdiggjørelse af Tro, men Troen kan egentlig slet ikke blive noget Middel derfor, da den jo heller aldrig er »fuldkommen«; kun Kristus bliver egentlig retfærdiggjort. Facultetet har af overdreven Frygt for, at der skal blive mindste Årsags Spor at pege på hos Menneskene, tilsidesat den Sandhed, at Gud for Kristi Skyld virkelig lader Nåde gå for Ret overfor Mennesket. I al Fald har vi her et mærkeligt Exempel på, hvorledes den gamle Orthodoxi af Frygt for, ja lad os blot sige noget, der kunde minde om Osianders Inderliggjørelse af Betragtningen af Troen, klamrer sig til en Retfærdiggjørelseslære, der tydelig ved sin juridiske Udvorteshed viser hen til — ikke Biblen, men Anselms middelalderlige Satisfactionslære.

Som et Vidnesbyrd om den juridiske Tankegang står da den underlige Opstilling af en *dobbelt Dom*[1]. Nemlig, når Gud åbenbarer sin *Vrede* af Himlen, kan *ingen* bestå for ham. Da er selv

[1] S. 42 fg.

den retfærdiggjorte Abrahams Liv og Gjærning *ugudelig* for Gud, men kun Kristus, den fuldkomne, der er tilegnet i Tro, skærmer Guds Børn, så at de ligesom i en ny Domfældelse frikjendes. Der fremdrages en Række Exempler, Abraham, David, Job, Paulus, der alle vidne, at de efter deres Retfærdiggjørelse ikke har nogen Gjærning at vise hen til, der kan bestå. — Skjønt det hele, efter Exemplerne at dømme, blot er et Tankeexperiment, for ret kraftig at afvise Talen om Retfærdiggjørelse af Gjærninger, ti reelt har denne Dom jo intet at betyde, lyder det dog mærkelig. Man tager de retfærdiges Ord (Mt. 25. 34. fg.) som Vidnesbyrd om, at de ikke består, »når Gud åbenbarer sin Vrede af Himlen«, men der er jo for dem ingen Tale om Vrede, og det kan netop siges, at de erklæres retfærdige af Gjærninger. Rosenkrantz henviser da også til, at denne strænge Dom just ikke er trøstefuld for de troende, om hvem Herren har sagt, at de slet ikke kommer for Dommen.

Rosenkrantz tilføjede i Slutningen af Confessionen syv Skriftudsagn som Vidnesbyrd om Retfærdiggjørelsen af Gjærninger. Modskriftet leverer en ny Exegese til dem. Af Vigtighed for os er her Exegesen til *Jacob 2.* Man spørger om Rosenkrantz er enig med Papister, Socinianere og Arminianere, siden han her taler om Retfærdiggjørelsen som Guds Dom. Theologernes Exegese findes Punkt for Punkt igjen i Brochmands »Fortolkning til Jacobsbrevet«[1]. Dette viser os Rigtigheden af vor Påstand om dennes Forhold til Modskriftet. Han har conciperet det. Både her og i Commentaren finde vi samme Henvisning til Jacobs Hensigt med Stykket, til de forskjellige Betydninger af Tro og Retfærdiggjørelse hos Jacob og Paulus, og begge Steder bunder Bevisførelsen i det givne, at man »efter Troens Analogi« ikke kan vente Uoverensstemmelse mellem to bibelske Forfattere. Ingen vil kunne nægte, at Forfatteren viser rig Skarpsindighed, for at fastslå, at der kun tales om Retfærdiggjørelse for Mennesker, alligevel vil man vel næppe nuomstunder søge Enheden mellem Paulus og Jacob ad den Vej.

Ét står fast, det Modskrift, Facultetet her havde udarbejdet,

[1] *In canonicam et apostolicam Jacobi epistolam Commentarius* 1640. 4. S. 133—53 (især *139*), jfr. *Systema*, II 545—49 (Leipzigerudgaven), jfr. Rosenkrantz' Apologi I 191—226.

egnede sig ikke for den af Kongen onskede »rolige Forhandling«. Når vi da se hen til, at Brochmand i det mindste måtte vide, at Rosenkrantz' Opfattelse ikke faldt sammen med alle de Kætterier, som man mistænkte ham for — noget, som allerede hans første Dom: »Rosenkrantz har en Særmening«, viser —, så er der ingen anden Forklaring på denne mærkværdige Imodegåelse, end at man har villet slå enhver Mulighed for nye Vilfarelser ned, for at skræmme Rosenkrantz' Disciple bort. Frygten for den mulige Fare, der måtte synes så meget des storre, når man betænkte den store Indflydelse, den lærde Herremand nu i mange Åar havde kunnet glæde sig ved, bevirkede, at man så alt i det værste Lys og domte disse Muligheder uden Hensyn til, om de just faldt sammen med Rosenkrantz' personlige Standpunkt. Det er det statskirkelige Enhedshensyn, som tilsidesætter alle andre. Tidens Lob havde desuden ændret meget i Anskuelserne. For 10—15 År siden stod man med Bevidsthed om, at den sidste Tid stundede stærkt til, men at Kirken var aldeles uforberedt på Modtagelsen af sin Herre; og da Krigens Bolge rullede ind over Landet, foltes overalt Herrens retfærdige Straffedom. Siden da havde Forholdene udvortes skiftet Karakter, idet den svenske Indblanding i de tyske Sager væsenlig havde skabt en ny Situation for den evangelske Kirke, og Frygten for den store Proselythost på protestantiske Marker var vejret hen. Profane Problemer, politiske og sociale Hensyn var trådt i Forgrunden for de religiose ude på den store Krigsskueplads. Men hjemme i den danske Kirke var der præsteret et påagtelsesværdigt Arbejde. På mange Måder begyndte Frugten af de Mænds Gjærning at vise sig, som havde taget sig af Kirkens Sag. Lovgivningen havde for Alvor arbejdet på Kirketugtens Bedring. Kirkens Forstandere med Resen i Spidsen havde ikke blot renset de sidste Spor, af hvad der kunde besmitte den rene Lære, ud, men et betydeligt Arbejde var påbegyndt for at sikre Kirkens Lærere bedre Uddannelse. Skolens Sag var fremmet på en Måde, der i Tidens Øjne måtte stå som noget såre kjendeligt. Universitetet var rustet på fyldig Vis. Et grundigt, theologisk Studium var sikret, en theologisk Examen værgede Kirken for uuddannede og ubefæstede Embedsmænd, ja et nyoprettet theologisk Professorat havde bragt Facultetet op på Hojde med de

bedste udenlandske Højskolers. Den Lærergjærning, som Brochmand i de mange År havde udøvet, kan sikkert ikke vurderes højt nok, hvad angår Grundigheden. Hertil kom endnu den Omhu, hvormed Sjællands Biskop havde taget sig af Almueoplysningen. Resen har set Confirmationsundervisningens Nødvendighed og efter bedste Evne arbejdet på dens Virkeliggjørelse. Men alt, hvad der var sket, ansås for et Værk af den *rene* Lære. Hvad vilde der blive af disse Begyndelser, om dens Lys forulempedes, og Enigheden, den højt priste Enighed svandt bort. Et Angreb på den *måtte* slås ned, inden det vandt mindste Magt. Selv om man vilde se bort fra Rosenkrantz' Disciple, der indtog fremragende Stillinger, endog i Kongens Nærhed, hvad kunde man så ikke vente sig fra Folk, der søgte åndelig Næring hos Sværmere og kirkefjendske Partier, sådanne som man dog, trods ihærdigt Arbejde, så dukke op fra Tid til anden? Vilde de ikke tiljuble ethvert Angreb deres Bifald?

Vi har endnu *Hofpræstens Censur* tilbage[1]. Den er, som før omtalt, affattet efter Facultetets. Winstrup bemærker ved sin Fremstilling af Retfærdiggjørelseslæren: »Skjønt de højærværdige kjøbenhavnske Theologer af Lydighed mod Kongens Bud *har* sammenskrevet deres Opfattelse om samme Spørgsmål med Kraft«, ... vil han dog give sig i Kast med Problemet[2]. Dette Skrift er gjennemgående affattet med en vis Hensynsfuldhed, som virker tiltalende efter Facultetets inkvisitoragtige Judicium. Har Forfatteren, som han siger, ikke kjendt Rosenkrantz noget videre, så synes det dog, at han har kjendt Afhandlinger af ham. Ejendommeligt nok, han bebrejder ham flere Gange, at han i sit Skriftbevis synder mod Reglen fra 2. Pet. 1. og anvender de inspirerede Ord »efter selvtænkt Udlægning«[3]. Men han har rosende Ord tilovers for ham, og det netop fordi Confessionen er »øst af Skriften«. Han kalder Rosenkrantz »religiosissimus«,

[1] *Scrutinium confessionis*, quam Reg. Majestati exhibitam invocatus profitetur de veritate viæ vitæ Nob. et religiosissimus Dn. Oligerus G. Rosenkrantz, conscriptum ad serium mandatum Regis Daniæ et Norvegiæ a *Petro Winstrupio*, S. S. Th. D. Concionatore aulico. Anno 1638. Findes i ét Exp. *Ny kgl. S.* Fol. 28 (39 Blade). Nogle Randbemærkninger gjorte i Afskriften. — [2] Bl. 23. Tiden må, som sagt, være før 27. Maj, da han blev Bisp, formentlig kort efter Facultetets Skrift. — [3] P. 2. 7. 26.

der taler »vægtfyldige Ord«, som berede Læseren den største Nydelse. Især roser han Fremstillingen af Kristus som Forbillede, der så ypperlig imødegår Socinianernes Opfattelse[1]. Indholdet falder i sex Stykker, der holder sig nær til »Confessionens« Orden: om Gudsbilledet for Faldet, vor Forligelse med Gud, om Kristus som Sonoffer og Forbillede om Guds dobbelte Nåde, om Pønitentsen og Retfærdiggjørelsen. Endelig drager en Epilog Slutningsresultaterne.

I alt væsenligt fremdrager Winstrup det samme som hans Forgængere. Polemiken har den Ejendommelighed, at han gjentagne Gange rekurrerer til Augsburgerkonfessionen og viser Rosenkrantz' Uoverensstemmelse med dette symbolske Skrift[2]. Et Sted opstiller han den Mulighed, at Rosenkrantz vilde støtte sig på Udtalelser hos Luther, Augustana og Concordieformlen, og tilføjer ret spydig: »om han blot anerkjender og billiger den«. — Han sætter sig bedre ind i »Confessionens« Tanker, inden han polemiserer. Således fremdrager han selv ved Forsoningslæren Ord af den, der viser Rosenkrantz' Afstand fra Socinianerne. Han peger gjentagne Gange på, at den gamle Herres Standpunkt er noget for sig, selv ved Retfærdiggjorelseslæren påviser han den dybe Kløft, der er mellem ham og Papisterne. Imidlertid søger han at hævde, at den opstillede Retfærdiggjørelseslære er en urigtig Konsekvens af rigtige Forudsætninger. Kristus er Sonoffer og »Forbillede«, det er sandt, men Kristi Fortjeneste, der tilegnes af Troen er én, selv om den tilegnes i to Henseender. Det er korrekt, siger han, at Mennesker, hvis de skal retfærdiggjøres af Gjærninger, først må have disse retfærdiggjorte, men heraf ses det urigtige i Tanken selv, ti man kan vel tale om, at Kristi Fortjeneste tilregnes en Person, men ikke noget upersonligt. Trods det fortjenstfulde i, at Winstrup her peger på, at Troen er *Personlighedens* Modtagelsesorgan, står han dog selv som et Vidnesbyrd om Datidens mangelfulde psykologiske Forståelse, idet »Gjærningerne« også for ham bliver et Appendix, noget udvortes, der ikke stå i umiddelbart Forhold til Personligheden.

I Forsoningslæren fører Winstrup Forskjellen tilbage til, at

[1] P. 11. — [2] S. 6: Art. 2. S. 19v: Art. 12, 20 og Apolog. dertil, S. 22: Art. 6, S. 37: Art. 4 og 6.

Rosenkrantz har hævdet, at en Rest af Gudsbilledet er tilovers, derved bliver Guds Fordømmelse af Synderne ikke fuld Alvor, og her »ligger den socinianske Slange skjult i Løvet, måske ganske mod Forfatterens hele Sind og Hensigt«. Han beklager sig også over Tilsidesættelsen af Moselov og fremhæver her, som Klotz, Luthers Ord: »Den der véd at skille vel mellem Lov og Evangelium, han takke Gud, og vide sig så en ret Theolog«. »Hvis derfor den velbårne Forfatter, som er Theolog, ja πολλων ἀνταξιος ἀλλων[1], vilde adskille Loven vel fra Evangeliet og ikke give Evangeliet, hvad Lovens er, men hver sit, vil han sandelig vise sig selv som Theolog, quamvis, ut ipse profitetur, invocatus seu non vocatus«[2].

Mindre smagfuldt drager så Forfatteren Slutningsresultatet, og erklærer om Retfærdiggjørelseslæren, at den er »en Duft af en rådden Blanding af papistisk, sociniansk o. s. v. Kætteri, ti skjønt Rosenkrantz i *de fleste Ting* har orthodox Opfattelse tilfælles med os ..., så synes han ikke desto mindre *tillige* at have nogen Mening tilfælles med Papister, Socinianer, Arminianer etc., fordi han taler som dem og bruger just deres egne Udtryk«. Derfor kan hans Lære blive særlig farlig for ukyndige. »Lad det være nok at tale om Gud og hans Nåde, som Skriften taler, lad os ikke føje noget nyt til«[3].

Uden Vaklen var altså den Dom fældet fra alle Sider, at Rosenkrantz' Mening var farlig. Den kunde let forlede ukyndige og burde ikke tåles i »vore Kirker«, ja de Mænd, som sad inde med størst Autoritet havde til Dommen føjet et skjønne Udvalg af Kætternavne. Under disse Omstændigheder kan det ikke forbavse nogen, at Christian den fjerde blev heftig forbitret.

[1] Den gode Mand lod aldrig en Lejlighed gå fra sig, hvor han kunde vise sin klassiske Belæsthed med Citater eller Allusioner. Hans Mani for de dengang moderne Epigrammer har vi hårrejsende Exempler på i Brevene. — [2] S. 19. Heller ikke en dårlig Vits gik han af Vejen for. Denne Spydighed behagede ikke Rosenkrantz, der mente at være »latinsk« trods nogen. Han henviser (Apol. II 67) til at invocatus hos Klassikere bruges i høj Stil for vocatus, så at W.' Vits er »lusus male Christianus et rarus Ciceronianus«. — [3] S. 39.

Hans Kirkepolitik havde altid været Enhedstanken, og den truedes nu fra en Side, der stadig var opfattet som en sand kirkelig Støtte. Det gamle Sår fra Rosenkrantz' Embedsnedlæggelse, der vel næppe nogentid blev fuldt lægt, brød ligesom op igjen, og i sin øjeblikkelige Harme skrev Kongen et Brev til denne om, at Theologerne havde beklaget sig for ham over hans sære Meninger, *om at blive salig ved gode Gjærninger uden Tro på Kristus.* Han skulde *øjeblikkelig* revocere sit ugudelige Skrift, eller han skulde komme til Steder, hvor han ikke skulde få Lejlighed til sligt!

Brevet er refereret efter en mundtlig Meddelelse til Peder Syv af Arne Magnæus, som selv havde set Kongens egenhændige Brev hos Holger Rosenkrantz' Sønnesøn. Der er ingen Grund til at tvivle om Brevet, hvis Ægthed både Indhold og Form taler for. Kongens just ikke høflige Tone passer godt nok[1]. Det har således været Kongens første Tanke at ordne Sagen på den simple Måde, man tidligere i lignende Tilfælde havde benyttet sig af. Der var jo intet Embede at afskedige Rosenkrantz fra, — altså kort og godt en Gjenkaldelse.

Her stødte man imidlertid på en uforudset Hindring, ti Rosenkrantz havde aflagt sin Bekjendelse, som han vilde stå ved den »for Kristi Domstol«, og forlængst havde han tilskrevet Kansleren, at han vilde bære de Følger, som måtte komme. Efter at den første Forbitrelse havde lagt sig, trådte da et andet Spørgsmål frem, skulde man tillade Rosenkrantz at forsvare sig?

Medens Overvejelserne herom stod på, arbejdede Rosenkrantz og hans Venner, først og fremmest Svigersønnen, der som Rigens Kansler og en af de mest brugte Råder havde Kongens Øre, på at stemme denne gunstigere. Rosenkrantz havde jo desuden endnu Venner blandt formående gejstlige. Vi skulle strax vise, at Danmarks Primas greb Lejligheden til at betone, at hans Standpunkt ikke burde tages som rentud identisk med Facultetets. Biskoppen af Fyn, Hans Mikkelsen, var den anklagede

[1] *Breve* n. 229. Rørdam sætter det under 1639, men det passer kun i denne Sammenhæng. 1639 kom andre Momenter i Sagen til, hvortil det ikke kan slutte sig. Efter 1639, da Christen Thomesen blev Kansler, er et sådant Brev ikke at vente. Omtalen af Skriftet, der skal »revoceres« passer også kun til »Confessionen«.

gunstig, og just i 1638 arvede Jacob Matthiesen Embedet som Hofpræst efter Winstrup. Ganske vist var han nøje knyttet til Brochmand, men som gammel Alumnus hos Rosenkrantz måtte han kunde vidne om, at denne ikke var så arg Socinianer på nært Hold[1].

Under disse Omstændigheder fik denne foreløbig Facultetets Judicium om Klotzes forste Censur tilsendt fra Kansleren, og dermed fulgte et Brev, der kan betegnes som Indledning til ny Forhandling. Allerede Dagen efter Modtagelsen svarede den ivrige Rosenkrantz i et Brev, der siden kom til at spille Rolle i Striden. Det er skrevet i April 1638[2]. Han skriver: »Jeg har forfaret at være hans Mt., min allernådigste Herres nådigste Befaling, at ingen af mine Skrifter, som kunde være imod den Augsburgske Confession, skulle herudi Riget tilstedes at sælges eller forhandles, hvilken ... nådigste Disposition jeg erkjender mig pligtig udi al Underdanighed efter at bekvemme. Og enddog jeg ej vil forhåbes, at nogen med Sandhed skal udføre mig i nogen Måde at tro eller tale imod bemeldte Augsb. Conf., anno 30 afgiven, udi sin enfoldige, uforskruede og utiltvungne Mening, dog efterdi jeg endnu formærker mig og mit Arbejd at være hans kgl. Mt. mistænkt, og dog mulig en Part af mine Skrifter kan være på andre Steder ved Trykken udgangne, en Part at trykke underhænde, da vil jeg ..., min underdanigste Lydighed til at bevise, mig på det yderste gærne beflitte, at ingen af mine Skrifter enten her udi Riget *eller på andre Steder endnu* ved Trykken skal vorde publiceret det *allerlængste*, jeg med nogen god Samvittighed kan dertil holdes.« Imidlertid håber han, at Kongen imedens vil komme til sand Forståelse af de Årsager, der driver ham til at lære Guds Sandhed efter Skriften alene, trods »alle stridssyge og Skolelærere«. Det ses heraf, at Rosenkrantz endnu mener at kunne forhindre Tryk-

[1] Den bekjendte Mediciner og Antikvar, HOLGER JACOBÆUS, Matthiesens Søn med Caspar Bartholins Datter, er opkaldt efter H. R. — [2] Den omtrentlige Dato ses af den hos PONTOPPIDAN IV 290—4 optrykte »*Tro og Bekjendelse*«. Der siges, at det er skrevet mere end 1½ Aar før Kanslerens Død. Friis døde 1. Oct. 1639. Datoen bliver altså c. April 1638. — RØRDAM har (n. 223) kun fundet et Fragment af det. Imidlertid findes i *Rigsarkivet*: Personalhist. Saml. 1601—60 en Kopi af hele Brevet (6 tætskr. Folioblade).

ningen af sine Arbejder, og at han erklærer sig villig dertil, ja til at opgive Indførselen af dem, hvis de er trykte. Der er derefter høj Grad af Sandsynlighed for, at de til Holland sendte Afhandlinger ikke var blevet trykte, så meget mere som Regnskabsbogen, som før sagt, ikke meddeler noget derom.

Derefter vender han sig til Facultetets Censur af Fortalen til »Fürstenspiegel« og søger at fjærne de Fordomme, som hans gamle Ven muligvis har fået mod ham ved Theologernes Dom derom. Han citerer flere af deres Udtryk, som han finder lidet passende for en »rolig Drøftelse«, og beder indtrængende Kansleren forhindre, at Kongen lader sig indtage sådan mod ham, at han ikke får Lov til at »erklære« sig påny. Man må da håbe, at Theologerne ikke får Ret til at krænke Guds Ord og forhindre ham i at rede for sig inden hans Død, dette vilde dog være uforsvarligt. Endelig udvikler han omhyggelig for Kansleren sin Lære om den dobbelte Nåde og viser, hvorledes den ikke i mindste Måde sætter Kristi Fortjeneste i Skygge. Hans Bestemmelse af Troen må give hver stakkels Synder den rigeste Trøst, ti er dennes Bekjendelse blot sand, var så end hans Tro »som en blinkende Horgnist«, han har dog Guds eget Ord for, »at Kristi Lægenåde og Skjulenåde er ét med ham«.

Medens Rosenkrantz således ved Eftergivenhed søgte at opnå Tilladelse til at gjøre Rede for sin Tro endnu engang, forelå der på den anden Side et klart Vidnesbyrd om, at den gamle Resen ikke fuldtud billigede Facultetets skarpe Fremgangsmåde. I sin høje Alder har han sikkert ikke følt sig draget til at tage aktiv Del i Striden, især mod en Mand, hvem han personlig i et vanskeligt Øjeblik af sit Liv var kommet i Gjæld til. Men i 1638 udgav han påny, sikkert ikke uden Hensyn til den Rosenkrantzske Fejde to latinske Småskrifter om »*Boden og Retfærdiggjørelsen*« af Peder Palladius[1]. De betegnes som »en lille Bog, simpelthen af Skriftens Grundvold«. Han erklærer i Fortalen, at vor Tid trænger ligeså meget til at høre om disse Emner som Forfatterens. Selv om han hermed mest tænker på det praktiske, er sikkert Lærehensynet ikke udelukket. Nu er det imidlertid mærkeligt, at dette Skrift, der er polemisk rettet mod Papismen (af 92 Blade er Bl. 44—92 en direkte Polemik),

[1] *De poenitentia et justificatione.* Hafniæ 1638. 8°. Fortalen. 2. Febr.

ikke er bange for en Opstilling af Boden i tre Dele, ja Pg. 37 v skrives endog om det nye Liv: »det er Bodens tredje Styrke«. Det var ét af de Punkter, hvor Facultetet ivrig faldt over Rosenkrantz som Kætter, skjønt Apologien for Augsburgerkonfessionen tillod samme Opstilling[1].

Nogen Tid efter udgav Resen sit årlige Bidrag til Litaniprædikenerne. Som Sjællands Bisp valgte han Texter og sendte latinske Mønsterprædikener til de tre ordinære Bededage til Præsterne. Et Exemplar af disse for 1638 sendte han til Rosenkrantz med et venligt Brev. Denne havde ikke længe hørt noget fra den Kant og blev henrykt. Glæden steg, da han på Titelbladets Ryg fandt, at den ordknappe Biskop havde aftrykt en Sentens af Augustin om Boden som Motto. Desværre har vi ikke bevaret Resens Litaniprædikener fra dette År, så vi kan ikke kontrolere, hvad Rosenkrantz i den Anledning skrev til ham den sidste April 1638[2]. Det er nemlig ikke let af denne Skrivelse at skille, hvad Resen virkelig har udtalt, fra hvad Rosenkrantz uddrager deraf som den logiske Konsekvens. Såmeget er dog vist, at Resens Brev til Rosenkrantz og den lille Bog i hvert Fald viste, at han ikke i Husherren på Rosenholm så den farlige Kætter.

Rosenkrantz siger i sin Skrivelse — altså i god Overensstemmelse med Palladius' ovennævnte Bog — at Resen lærer om »Boden« ganske anderledes end »Skolastikerne«, ti også for ham er den identisk med *hele* Omvendelsen og indbefatter både Angeren og den egentlige Omsindelse, der forholder sig til Kristus både som Sonoffer og »Forbillede«. Og denne Omvendelse grundes på Tro og fremgår af Tro, hvorved han bryder med Skoletheologernes Lære om, at Troen må skilles fra Angeren. Herved bliver da Troen ikke en Del af Omvendelsen, men selve vort Hjærtes Liv under den hele Udvikling, optændt først af Gud ved det rensende Evangelium og omfattende også Kristus som »Forbillede« eller Gudsbilledets Fornyer i os. Men endvidere bliver der da også for Resen Tale om en Lov, som Troen fatter, forskjellig fra Moselovens dræbende Bogstav, og dog som

[1] *Concordia* S. 165. Brochmand omtaler i sit System (II 230) denne Opfattelse, som dog ikke er hans dogmatiske. — [2] Brevet i *Berlin: Theol. script. Latin.* Fol. 215.

den sandt Udtryk for Guds Vilje. Med andre Ord, Resen vil herved måtte indrømme ham Rigtigheden af, at der er *to forskjellige Tjenester af Loven*, eftersom den hører til Sinajpagten eller til Guds evige Nådespagt. »Herover glæder jeg mig med hellig og sand Glæde«. Derefter giver han i 17 Punkter en kort og klar Udvikling af hele sin Troslære, og dvæler især ved sin Opfattelse af Loven som den kristne iboende. »Er dette Antinomisme«, spørger han? — Sluttelig bevidner han atter sin Tilfredshed med, at Resen også er udeover Skolastikernes Tomheder og holder fast ved det enfoldige Skriftord.

Først hen på Sommeren bestemte Kongen sig endelig til at give Rosenkrantz den længe ønskede Tilladelse. Engang i Juni, som det synes, fik han samtlige tre Censurer sendt »clementer« fra Kongen, — Klotz' i det mindste havde han, som vi har set, for længe siden læst[1]. Så snart han således så sig »en stor Dør åbnet« til at forsvare sin Bekjendelse mod »Skolastikernes Hvirvelvind«, var han atter ved godt Mod og udkastede strax Planen til et stort Forsvarsskrift, der ikke blot skulde gjendrive de Beskyldninger, man havde rettet mod ham, men tillige give en omfattende, positiv Udvikling af de Lærepunkter, der sammentrængt var fremstillet i »Confessionen«. Han ønskede endda at belyse dem ved Sammenligning med ældre Kirkelæreres Udtalelser, — man havde jo påstået, at hans Lærevis var ukjendt —, og vilde endelig ad negativ Vej søge en Bekræftelse for dem ved at vise Uholdbarheden af Theologernes Påstande. I sine foreliggende, udarbejdede Værker havde han Stof nok og håbede derfor at kunne fuldende Arbejdet i Løbet af Efteråret, men forskjellige Hindringer medførte imidlertid en Forhaling.

I Løbet af 1638 gav hans svagelige Helbred ham gjentagne alvorlige Mindelser[2], så man forstår, han havde begyndt at tale om det utilbørlige i, ikke at lade ham rede for sig inden hans Død. Regnskabsbogen viser, hvormange Rejser han dog måtte gjøre, »for at tjene gode Venner«, men en Del Begravelser og Bryllupper måtte Sofie Brahe tage på sin Kappe, ligesom hun

[1] Apol. I 1. Tidsbestemmelsen c. Juni fremgår af et Brev til Prinsens Hofpræst Gesius, der er fra Begyndelsen af Nov. Heri siger R., at han for knapt et halvt År siden fik Tilladelsen. Jfr. også *Breve* 225. — [2] Apologiens Præfatio. — Regnskabsbogens Udgift til Læge. — Brev til Gunde 27/12.

afsluttede de indviklede Forhandlinger om Lykkesholm, som Svogeren, Eiler Quitzov, måtte forlade på Grund af Gjæld[1]. Imidlertid arbejdede Rosenkrantz af al Kraft hjemme. Der blev gjort store Indkjøb af Skrivpapir. Vi betænker de mange Indlæg, der hører til Fejden, og hvoraf mange Afskrifter sikkert blev taget på Rosenholm, så må Gården i disse Rosenkrantz' sidste Leveår have haft Karakter af en stor Skrivestue. Rundt om i Landet fulgte man Striden med Interesse. Kongens Tanke, at holde alle udenfor Kjendskab til Sagen, kunde ikke gjennemføres, allerede de første Indlæg havde jo circuleret i Afskrifter overalt i de forskjellige Stænder. Det er ikke uden Interesse, at vi høre, at Rosenkrantz skriftlig og mundtlig forhandlede med den siden så hårdt medtagne Præst, JØRGEN FRIIS i Sevel i Ginding Herred, der ivrede for den rene Retfærdiggjørelseslære i en Menighed, hvor i det mindste Herskabet var stærkt påvirket af Jersin og satte »Pønitentsens« Betydning højt[2]. Især ved Prinsens Hof i Nykjøbing F. var man dog stærkt optaget af Sagen, Stridens Anledning, »Fürstenspiegel«, var jo også dediceret Prinsessen. Prinsens Læge, Dr. HENRIK CÜSTER, skrev i Juli 1638 til Ole Worm og forespurgte sig, om det Rygte var sandt, som gik i Nykjøbing, at Brochmand vilde udgive en Disputats imod Rosenkrantz' Særmening: »Hvis der er noget sikkert i denne Sag, så underret mig derom og send mig de Theses«. Worms Svar viser, hvor omhyggelig man i Begyndelsen er gået til Værks ved Universitetet. »At Dr. Brochmand tænker på noget *offentligt* mod Rosenkrantz, tror jeg ikke på, men Rygtet er måske opstået deraf, at Kgl. Mt. overgav vore Theologer nogle af Rosenkrantz' Skrifter til Census, om hvilke de også i Forening i deres Skrifter forelagde deres Meninger privat. Men det drives i den Grad hemmelig, at vi ikke har fået Lov til at se hverken hine eller disse[3]«. Noget senere får vi et Indblik i Forholdene ved Prinsens Hof gjennem et Brev fra Erik Rosenkrantz til Faderen. Denne var den 10. November afrejst, for at tiltræde en Plads

[1] Allerede 1636 begærede H. R. sig Lykkesholm udlagt (MATZEN: Panteret S. 404). 18/6 1639 dømtes, at H. R. måtte lade Gården sælge (Fynske Tegn. S. 31) jfr. Regnskabsbogen. H. R.' Del solgtes til Mogens Sehested. — [2] O. NIELSEN: Hjerm og Ginding Herreder S. 461 fg. — [3] WORMII Ep. I 489, Svaret i *Gl. kgl. S.* 3119a 4.

som Prinsens Kammerjunker, og skrev nu strax tilbage, for at fortælle Nyt[1]. Prinsen havde fra sin gamle Lærer Brochmand fået tilsendt Afskrifter både af Rosenkrantz' »Confession« og Facultetes Censur og var nu helt optaget af Studiet. Gjentagne Gange havde han ytret til Erik, at han ikke helt forstod Faderens Mening. »Skjønt han endnu synes at have Yndest for dig, Fader, frygter jeg dog meget for, at han, narret ved andres forudfattede Mening, skal vælte Judiciets Brøde over på dig«. — Erik havde haft et Brev med fra Faderen til Prinsens Hofpræst, GESIUS, som Rosenkrantz tidligere havde truffet sammen med, formodentlig ved sine gjentagne Besøg i Nykjøbing[2], og hvis Forhold tydede på, at han var venligsindet. Erik R. var dog i høj Grad skeptisk overfor det. Han fortæller, at han gav ham Brevet, som han flygtig løb igjennem, hvorpå han med foregiven Velvilje erklærede, at han havde god Mening om Faderen, men måtte bede om en Afskrift af »Confessionen« til Låns, som han ikke kjendte endnu. Imidlertid var det Erik R. vitterligt, at Hofpræsten tidligere havde skrevet den af efter Prinsens Exemplar. Man måtte derfor være varlig overfor ham. Desuden fortaltes, at han i al Hemmelighed samlede Materiale af Luthers Skrifter, for at imodegå »Confessionen«.

Tilfældig se vi også, at man i Udlandet var optaget af Rygterne om denne Fejde. Den beromte Theolog CALIXTUS skrev til sin Ven Günther i Kjøbenhavn, for at få noget nærmere Besked derom, og denne svarede ham ved at sende en Afskrift af et Brev fra Rosenkrantz »til en Ven«, hvori han gjorde rede for sig[3].

Under disse Forhold døde Sjællands Biskop, den gamle HANS RESEN, den 14. September 1638. Det fortælles nu i en senere Efterretning, at Rosenkrantz skal have henvendt sig til Kongen, for at blive hans Eftermand og endda på særlige Be-

[1] *Breve* n. 227 8/11 38. — [2] I 1637 var han der til Christoffer Bildes Bryllup (Regnskabsbogen). *Brevet* til Gesius foreligger i en ufuldst. Afskrift i Rigsarkivet: *Personalh. Sml.* 1601—1660. — [3] Hafniæ 19/2 39 i *Wolfenbüttel: Epistol. Calixti* II P. 267 fg.

tingelser. Da det unægtelig lyder meget overraskende, skal vi i al Korthed undersøge Beretningens Værd. Den stammer fra den bekjendte Jens Bircherods Dagbog[1]. Han fortæller: »En fremmed Mand fra Sorø, som havde noget at bestille hos min Fader (Jacob B. f. 1624, fra 1655 Professor ved Gymnasiet i Odense, † 1688) fortalte, at Hofmesteren dér, Jørgen Rosenkrantz, gjorde hos Kongen Ansøgning, om at blive Ærkebiskop i afgangne Hans Svanes Sted († 1668), og havde temmelig god Forhåbning om at erlange det. Men min Fader sagde: han vilde først se det, før han troede det, ti ovennævnte Rosenkrantz' Fader, den lærde Holger R., havde også i Christian den fjerdes Dage gjort stærk Ansøgning om det samme, da Episcopatus Siællandiæ var vacant efter senior Dr. J. Resens Død. Men både Faderen og Sønnen tragtede efter at obtinere Chargen med samme Lustre og Myndighed som Herrebisperne i de katholske Tider, eller Episcopi Anglicani nu have«.

Er dette rigtigt, må Rosenkrantz have haft overordentlig vidtrækkende Planer. Ikke blot har han villet træde over i gejstlig Stand, — og man erindre, hvor højt et Synspunkt han anlagde for det kirkelige Embede, da han rådede Hans Mikkelsen til at blive Præst —, og det på et Tidspunkt, da hans Rettroenhed var heftig angrebet af Landets ledende Theologer, men han har endog villet træde i Spidsen for Kirken, og med et nyt Program, der betød en fuldstændig Omændring af de bestående Kirkeforhold, nemlig Frigjørelsen af Kirken fra Staten. Tanken herom var vel ikke uhørt her hjemme, ti Arild Hvitfeldt havde i sin Bispekrønike slået til Lyd for et selvstændigt, kirkeligt Styre, men hans Planer skyldtes nærmest Hensynet til national Frigjørelse fra den tyske, vel næsvise Indblanding i danske Forhold. Her derimod betød Tanken åbenbart først og fremmest Frigjørelse fra Statens og Universitetets Formynderskab. I Sandhed, når man ser hen til Omstændighederne og Kongens nys udtalte Vrede — en dristig Plan!

Ganske vist må Forholdet til Kongen ikke misforstås. Rosenkrantz var vel på den sorte Tavle, men ikke i Unåde på den Vis, at de to ikke kunde mødes. Just i de Dage, Resen

[1] J. Bircherod f. 1658 † 1708. *Dagbøgen,* udg. i Uddrag af Molbech 1845, S. 120.

lå døende, véd vi, at Rosenkrantz traf sammen med Kongen i Odense ved Sten Brahes og Ida Lindenovs Bryllup, der fejredes med stor Pragt[1]. Men der forlyder intet om Forhandlinger, end ikke Bispen, der havde Rosenkrantz til Gæst, omtaler noget i sin omhyggelig førte Dagbog. — Imidlertid er Kilden selv ikke videre tillidsvækkende. Fortællingen udgiver sig fra 1668, men Nedskrivningen skete langt senere. Selv om den nu antages for at være nøjagtig refereret af Jens Bircherod, så må den gamle Jacob B. have haft sin Historie på anden Hånd i det mindste. Han var nemlig endnu Skoledreng på Herlufsholm, da Resen døde (deponerede 1642). Jeg véd i Grunden ikke, til hvem man skulde henvise, der hørte til Rosenkrantz' Kreds og kunde være trådt Bircherod nær i 1638 og følgende År. Siden rejste han udenlands, kom først hjem 1655, og blev så Professor i Odense. Her kan vel have hørt Fortællingen, men i hvert Tilfælde angiver han jo slet ikke sin Kilde. Hvem borger os da for, at den var god? Muligvis stammer det hele fra en Erkjendelse hos Rosenkrantz af, at Kirken burde stå friere, men end ikke denne Opfattelse findes udtalt noget Sted i de mig kjendte Breve eller Skrifter af ham. Ganske vist, det er altsammen *muligt*. Bircherod *kan* have haft sin Fortælling fra en virkelig god Kilde, (vi kunde således tænke på ANNA GJØE, Rosenkrantz' Plejedatter og kjære Elev, hvis store Bibliothek Bircherod ordnede, — det er det nuværende Karen Brahes Bibliothek —, og over hvem han siden holdt Ligtalen), og Rosenkrantz *kan* have haft dette kirkepolitiske Syn, — men Ansøgningen bliver ikke sandsynlig, når vi tænke på hans øjeblikkelige Forhold til Kirke og Øvrighed eller på, at vi slet intet hører derom i samtidige Breve. Vi har i det mindste et Brev fra Dec. 1638 til Sønnen Gunde, hvor man kunde have ventet denne »stærke Ansøgning« omtalt. I al Fald kan man spare sig fantasirige Bemærkninger om, hvad der vilde være sket 1660, når Rosenkrantz var blevet »Herrebisp« 1638[2]!

[1] Regnskabsbogen, jfr. ERSLEV: Stændermøderne II 490. Hans Mikkelsen noterer i sit Diarium, at H. R. besøgte ham d. 10. Sept., da han endnu lå i Sengen, muligvis medtaget af Gildet den foregående Dag på Rådhuset. Den 12. var H. R. hans Gæst. — [2] Jfr. SECHER og RICHARD: Dsk. Herregårde, Rosenholm. V. BANG: Præstegårdsliv 1891 S. 14 fg.

Der kunde desuden ingen Tvivl være om, hvem der skulde arve Resens Plads. Herom har der sikkert hersket største Enighed, ti BROCHMANDS Stilling som Forfatter, Lærer og nidkjær Arbejder i Kirkens Tjeneste måtte udpege ham som Manden, og Kongen ønskede det således. Også Kansleren var en god Ven af ham, og havde endog sin Søn, Hans Friis, i hans Hus. Efter Sigende vilde Brochmand ikke udnævnes af Kongen, men vælges på den regelmæssige Måde[1]. Den 9. Nov. skrev Christian den fjerde da herom til Roskilde Kapitel, og den 12. December valgtes han enstemmig, et Vidnesbyrd om den Agtelse og Kjærlighed, man havde til ham. — Brochmand havde just selv haft den store Sorg, at miste først sin eneste Søn i Udlandet[2], og derefter sin Broder og Kollega, Hans Brochmand. Under disse sørgelige Omstændigheder tiltrådte han sin nye Værdighed. Fra Generalsuperintendent Klotz, der lige havde fået sin noget usikre Stilling stivet af med Flensborg Provsti, modtog han en hjærtelig Lykønskning med Forespørgsel om, på hvad Punkt »hans Kontrovers« med Rosenkrantz nu var, Klotz havde i flere Uger intet hørt derom[3].

Vi vende os da atter til Stridens Gang. I Virkeligheden havde den hidtil officielle Kontrovers affødt et privat Sammenstød. Om Theser mod Rosenkrantz kunde der selvfølgelig ikke være Tale, når Sagen skulde holdes hemmelig, men Brochmand følte vel en Trang til personlig at pointere sin Stilling for sin tidligere Mæcen og forklare ham sin Frontændring. Det Brev, hvori han har gjort Rede herfor, er desværre ikke bevaret, men det fremgår tilstrækkelig tydelig af Rosenkrantz' Svar, at det har betegnet den fuldstændigste Løssigelse fra det gamle Forhold til denne, hvem han blandt andet betegnede som Omstyrter af »de kristnes Frelses Øjesten og Krone«. Rosenkrantz' Svar af 5. Nov.[4] er enestående i hele den store Samling Breve på Grund af dets forbitrede og ret grove Tone. I sin Apologi holder han

[1] *Krh. Sml.* 2. R. 6. 85 fg. — [2] 6/9 38, det siges almindelig i Holland. Worm skriver imidlertid til Cüster (21/11), at han døde i London. *Ny kgl. S.* 1012 4to, et Diarium, der siges at være J. Bircherods, meddeler, at Sønnen var Prof. designatus, og at Faderen aldrig fik Dødsårsagen at vide. — [3] Afskrift i *Gl. kgl. S.* 3038. 4to n. 103 og i *Uffenbachs Saml.* vol. 58. 4to. (Hamburg). — [4] *Breve* n. 226.

aldeles ikke sin Mening om Brochmand tilbage, men intetsteds kommer den så usminket til Orde som her, man forstår, hvilken dyb, personlig Skuffelse og Sorg denne Theologs rigtignok også mindre noble Optræden mod ham har været. Han begynder: »Såsnart jeg foldede dit Brev ud, højærværdige, og blot gjennemløb få Linier af det så store Miskmask (farrago), kunde jeg ikke noksom undre mig over, ved hvad Hexeri du pludselig er begyndt at tage så slemt Skade på din Forstand, at du, næsten før du har anbragt din Indgangshilsen, ikke er bange for at fremføre en altfor ufordøjet og umådelig bitter Dom om Guds Styrelses Hemmeligheder. Jeg mærker, at du har arbejdet dig træt ved at sammenskrabe og sammenrapse skolastisk Skrammel, — men uheldigvis så slemt, at du ikke engang formår godt og rigtig nok at udsondre Bærmen, hvori man søler sig«.

»Følgen er, at såre tåbelige Udtryk og tilmed aldeles meningsløse Modsigelser i ikke ringe Antal ses at være undsluppet dig så temmelig uden dit Vidende, Ting, som jeg for mit Vedkommende nok véd, ikke kan undgå selv Skolastikeres Foragt. — For at du blot ved et enkelt Indicium kan kjende, at du gjør dig kløgtig udover det Mål af Tro, som Gud tilmålte dig, ja over, hvad der sømmeligt ...«, vil han gjendrive hans dristige Påstand om, at han omstyrter »den kristne Frelses Øjesten«. Det er Opfattelsen af Forligelsens successive Udvikling, set fra Menneskets Standpunkt, som især har vakt Brochmands Mishag, og Rosenkrantz gjentager da sin Påvisning af Overenstemmelsen med Skriften. Iøvrigt henviser han til sin Apologi, der nu snart vil foreligge. »Imidlertid, hvis du endnu kan tåle at høre mig, vil jeg give dig det Råd, ikke at hæmme din egen Udvikling ved at ramme forudfattede Meninger dybere ind i dit Sind ved nogen altfor ubetimelig Skriven, så at du ikke kan ile videre til det evige Livs og Frelsens Sejrspris, ad den rette Vej til den frelsende Sandhed, hvis uudsigelige Spor i det mindste i nogen Måde er *blevet vist dig tidligere*«.

Hvis man ikke havde Brochmands egne Breve in mente, vilde man have Vanskelighed ved at fælde en retfærdig Dom om en Skrivelse med sådanne Udfald. Men erindre vi disse tidligere Breve med deres tårnhøje Ros, deres opskruede Begejstring, deres Bønner og højtidelige Trusler, for at få de Arbejder

publiceret, som derefter i Censuren kort og fyndigt erklæres for Kætteri, vil man i al Fald forstå Rosenkrantz' heftige Vrede. Han måtte føle sig dybt krænket ved en Opførsel, der for ham kun kunde stå som Fejhed, hvis han da ikke skulde se Fortiden som Hykleri.

Rosenkrantz ventede altså i Nov. 1638 snart at kunne få sin Apologi færdig. Til Brochmand skrev han blot om sit latinske Skrift i to Dele, til Prinsens Hofpræst, Gesius, omtalte han tillige, at han arbejdede på et dansk Forsvarsskrift. Sagen trak dog længere ud. I December skrev han til Gunde[1] og bad ham ikke undre sig over, at Arbejdet tog Tid, der skulde nu leveres et omhyggeligt Skriftbevis og en omfattende Bevidnelse af Konsens med de bedste gamle Kirkefædre. Sygdom havde også opholdt ham, og nu manglede han Afskrivere, ti Studenterne skyede ham, de turde ikke indlade sig med en Mand, der lå i Strid med dem, der skulde give dem Anbefalingsbreve (Examensbeviser). Iovrigt kunde man være rolig, Facultetet havde i sit Judicium blottet sig stærkt, indrømmet, at *Skriften* lærte Gjærningers Retfærdighed, men havde søgt Tilflugt i en Lære om »Guds strænge Dom«, der i Virkeligheden var en Spot mod Gud. Det skulde han nok påvise i sin Apologi, der nu vilde komme med det første.

I Begyndelsen af 1639 er den sikkert blevet fuldendt. Det er et særdeles udførligt Arbejde og en Hovedkilde til Kjendskabet af hans Theologi. Vi skulle her fremhæve de Punkter, der har særlig Interesse for Belysningen af Striden. *Apologien*[2] vender sig formelt til Kongen, for hvis Forum som »den højeste Øvrighed« Striden jo førtes. Da Rosenkrantz imidlertid ikke kunde vente, at denne ophøjede Dommer vilde foretage det grundige Studium, som Gjennemarbejdelsen af de to omfangsrige Bind krævede, havde han udarbejdet to kortfattede Vejledninger for ham. Den første fremtræder som en »*Fortale*« (Præfatio) til Apologien (39 Foliosider) og fremhæver, efter en kort Redegjørelse for, at Apologien har ladet vente sålænge på sig, at

[1] *Breve* n. 216. 27/12 38. (At Brevet ikke er fra 1637 fremgår tydelig af Indholdet. Klotz' og Facultetets Skrifter fra 1638 citeres. — [2] De forskjellige Exemplarer skulle beskrives i Bibliografien. Her henvises til det Exp., som overgaves Kongen.

man i Censuren over hans »Confession« har båret sig ad på en Måde, der ikke sømmer sig Theologer. Der hersker nemlig *principiel Enighed mellem ham og hans Angribere om Kristi Nåde,* som hans Opfattelse af den retfærdiggjorende Tro i ingen Henseende omstøder. Dette viser han udførlig, idet han særlig dvæler ved det Forhold, han opstiller mellem Retfærdiggjørelsen af Gjærninger og Syndsfrikjendelsen. De Kætterier, man anklager ham for, fordømmer han også af Hjærtet. Uenigheden stammer udelukkende fra, at Theologerne selv tilsidesætter denne Nåde ved visse Menneskepåfund, især Læren om »Guds strænge Dom«. Når nu Kongen har kåret den smukke Sentens, »Fromhed styrker Riget« til sit Valgsprog, så håber han, at han også vil vise Theologerne til Rette, når de hindre dette Ords Fremme i Livet, ikke mindst ved at gjøre hans Bekjendelse til en Spot for de svage. Ja, havde han ikke frygtet at forarge disse, skulde han endnu kraftigere have fremdraget, hvormeget Menneskepåfund hans Angribere støtte sig til, men han har fra første Færd indskrænket sig til en rolig Fremstilling. Han håber da også, at han snart må kunne forelægge Sandheden i positiv Udvikling, således som han forlængst er opfordret dertil af én af Theologerne selv. Han beder sluttelig Kongen sørge for, at Theologerne *offentlig* erkjende den utålelige Uret, de har påført ham, dog end mere Sandheden selv. Særlig Brochmand bør erkjende det. Han selv er rede til at høre på enhver Imødegåelse af Skriften, med den står og falder han.

Den anden Vejledning for Kongen indeholder et kort Uddrag af Apologiens anden Del, hvori han specielt udtaler sig om de forskjellige Censurer og især imødegår Facultetets 14 Anklager, som han kalder »Bagvaskelser«. Dette lille Skrift på 12 Folioblade kaldes »*Spongia*«[1], altså den Svamp, hvormed han afvisker disse Injurier, en Benævnelse for et Refutationsskrift, der oftere har været benyttet, for Exp. af Zwingli i 1523 og under den arminianske Strid.

Apologien selv[2] er altså udarbejdet i to Dele. Den har

[1] Rosenkrantz kalder det selv »*Epitome partis alterius apologiæ meæ*« og omtaler det som »juxta exhibita« med Apologien. Rørdam har da ikke Ret i (n. 228) at sætte det som »Forløber« for Apologien. — [2] Den udførlige Titel er: »*Pro verâ et indubiâ in Dei judicio gratioso omnium ex Deo in*

en formel Ejendommelighed. Skjont den nemlig er et Svar på samtlige Angreb på »Confessionen« og også nu og da vender sig specielt til Klotz og Winstrup, er den dog som Helhed rettet mod Jesper Brochmand, der betragtes som den egentlige Forfatter af Facultetets to Skrifter. Atter og atter kommer Rosenkrantz tilbage til denne Theolog, der så godt kjender hans Anskuelser. Trods et tyveårigt Bekjendtskab, og skjønt han endnu for få År tilbage (Brevene af 1631) alvorlig truede ham med Guds Dom og opfordrede ham til at delagtiggjøre Menigheden i sine Overvejelser, falder han nu over ham med Bagvaskelser og »låner de andre sin Galde og Tunge[1]«. Til ham sigtes med det hyppig gjentagne »non nemo«, og ofte tilføjes i Marginen for al Tydeligheds Skyld et: D. C. B. SS. (Doctor S. Scr. Caspar Brochmand). Der går gjennem hele Skriftet en Klage over, at man, bortset fra Meningsforskjellen, ikke har behandlet ham som en Ven og, før man brød Staven over ham, søgt Oplysning hos ham selv om de Punkter, hvor man ikke var sikker på at forstå hans Mening. Men Tonen er tillige hvas på sine Steder. Han sparer ikke på Spydigheder, hvor Theologerne har fordrejet hans Mening, eller hvor han kan påvise Selvmodsigelser hos dem. Da især Facultetets Skrift indeholder adskillige Gjentagelser, bemærker han: »nu koger de Grøden op igjen«. De noget afstikkende Bemærkninger om deres Sorg og Tårer over hans Vildfarelser spotter han ad.

Både Polemiken og de positive Udviklinger udmærke sig ved Grundighed og Klarhed. De vidne stadig om omfattende Lærdom. Rosenkrantz viser sig ikke blot her, som altid, vel hjemme i Skriften og i Besiddelse af fin exegetisk Forståelse, men tillige som godt bevandret i Patristiken og nyere Theologers Værker. Skjønt han stadig holder fast ved, at der kun er én Kilde for Læren, Skriften, af hvilken han må modbevises, og efter hvilken han er sikker på sin Orthodoxi[2], om man ikke

Christo Jesu vere-viventium fidei novâ obedientiâ JUSTITIA et ejusdem JUSTIFICATIONE Apologia bimembris«. Originalexp. til Kongen indtager 259 + 105 tætskrevne Foliosider.

[1] *Præf.* S. 3, 37, I 3, II 3, 11 fg., 87. I *Præfat* S. 5 og 38 taler R. om sit mere end 20årige Bekjendtskab (med Brochm.). Når han II 1 siger mere end 26 År, sigter han til Resen. — [2] Præfat. S. 38, 26.

vil indromme ham nogen anden, så tilføjer han dog i Apologien lange Henvisninger til berømte Kirkelæreres Udtalelser om de foreliggende Lærepunkter, fordi Theologerne havde påstået, at hans Opfattelse var noget aldeles nyt, som Helligånden sikkert ikke havde villet skjule for Menigheden, om det havde været nødvendigt og nyttigt. Disse hans patristiske Kundskaber er åbenbart ikke hentet fra Datidens Lexika og Sentenssamlinger; de omhyggelige Citater af forskjellige Udgaver afgive et Vidnesbyrd om Rosenholmsbibliothekets Rigdom. Hele Fremstillingen godtgjør Berettigelsen til det Tilnavn, Forfatteren har fået, »den lærde«, men Rosenkrantz berører også, at han nu i 40 År — regnet fra Gjennembruddet — har beskæftiget sig med disse Emner, som han altså med en vis Autoritet kan tale med om.

Apologiens Indhold er følgende. Efter et kort Forord deles *første Bind* i 10 Sectioner. Først udvikles atter kort Læren om den dobbelte Nåde i Kristus (Sectio 1. S. 4—9), som Theologerne forvanske, idet de især aldeles tilsidesætte den ene Side af Sagen. Denne Forvanskning skyldes to farlige Vildfarelser (Sectio 2. S. 9—13). Den *første* er, at Gud har lovet Frelse udenfor Nåden i Kristus, nemlig ved Opfyldelsen af Moselov (Sectio 3—6). Urigtigheden heraf fremgår tydelig af to Ting. *Dels* har Gud fra Begyndelsen af sat Kristus som *eneste* Frelsesmiddel for Menneskene, hvilket (Sectio 3. S. 13—26) vises ved en Oversigt over Frelsens *Historie*. *Dels* lover Mosepagten ingen Frelse, hvilket ses af en Sammenligning mellem den evige og Sinajpagtens Forhold og af Lovens Stilling i dem begge (Sectio 4. S. 26—50). Thesen vil også en bibeltheologisk Undersøgelse bekræfte (Sectio 5. S. 50—59), ligesom Kirkelærerne tilsammen forkaste Theologernes Vildfarelse (Sectio 6. S. 59—64). — Den *anden* Vildfarelse er Påstanden om, at Gud af de troende fordrer en *fuldkommen* Lovlydighed. Også den imodegås først af Skriften (Sectio 7. S. 65—93), derefter af Kirkefædrenes Udtalelser (Sectio 8. S. 93—128). Af disse to Vildfarelser fremskyde de andre, som Theologerne hævde, især Tilsidesættelsen af den Nåde i Kristus, der kan forny vort Gudsbillede, og Læren om Guds to Domme, hvoraf den ene er mild, den anden stræng og åbenbarer Vreden af Himlen også over de troende

(Sectio 9. S. 128—184). Endelig slutter Sectio 10 (S. 184—259) med en Imodegåelse af den Kritik, Facultetet rettede imod Rosenkrantz' Benyttelse af 7 Skriftord til Bekræftelse for Læren om Retfærdiggjorelse af Gjærninger. — *Anden Del* deles, ligeledes efter en kort Indledning, i tre Sectioner. Sectio 1 imødegår Facultetets første Censur (S. 2—4), Sectio 2 fremdrager af den anden Censur Ankerne mod Rosenkrantz' Terminologier (S. 4—32), og Sectio 3 imødegår udførlig de 14 Punkter i Confessionen, hvorover Facultetet særlig beklagede sig, idet Klotz' og Winstrups Anker samtidig få deres Besvarelse. (S. 33—105).

Rosenkrantz søger således i første Del af Apologien at føre Discussionen ind på et bredere Grundlag: Betragtningen af Frelsens Udviklingshistorie, Guds Nådeførelse med Menneskene, for ud fra dette historiske Synspunkt at vinde en fastere Forståelse af Moselovens Betydning for den gjenfødte og af Nådepagtens Ejendommelighed. Er Forholdet mellem de to Pagter udredet, vil også Loven, det vil sige »Frihedens fuldkomne Lov«, stå som retmæssigt Led i Nådepagten, og Blikket åbnes for den tilsidesatte Side af Nåden i Kristus. Læren om Omvendelsen og Retfærdiggjørelsen får da konsekvent sin nye Belysning herudfra.

Der vil nu påtrænge sig det Spørgsmål, er Rosenkrantz' Polemik mod Theologerne korrekt, eller fører også han en Kamp mod selvtænkte Konsekvenser, der ikke falder sammen med Modstandernes Standpunkt? Dette Spørgsmål kan imidlertid løses ved en Betragtning af *Brochmands System*, der i Virkeligheden frembyder den autentiske Kilde for den Lære, der føres i Censuren. — Vi har allerede tidligere talt om Systemets Lære om Mosepagten (jfr. S. 308). Brochmand adskiller Læren om Loven fra den om Pagterne, fordi hans Synspunkt ikke er historisk, og Loven i Grunden kun har Interesse for ham ved dens dømmende Betydning i det enkelte Menneskes Frelse. Idet Rosenkrantz derimod ser Mose-Loven i dens nøje Sammenhæng med den gamle Pagt, når han til Forståelsen af, at dens moralske og ceremonialske Indhold som en historisk Enhed ikke kan splittes. Brochmand taler i Stykket blot om Moralloven. Dennes Stilling til Israels Folk er da, at den mod en fuldkommen Opfyldelse giver Del i Frelsen i evig Forstand. Dette udtales klart

på flere Steder[1], og det er det egentlig forargelige for Rosenkrantz. Ti, når der hersker Enighed mellem ham og Theologerne om, at Gud fordrer denne Lovopfyldelse af Menneskenes egne naturlige Evner uden Nådeskraft fra hans Side, så bliver altså Skriftens Ord om, at Gud ene har sat Kristus som Menneskets Frelser rokket, og det vil sige hele Gudsrigets Princip. Det nytter nemlig ikke at henvise til, at han bliver det de facto, da ingen evnede Lovens Opfyldelse, eftersom Gud jo virkelig har *tilbudt* Frelse ad anden Vej, og det blev Spot mod ham, om man antog, han tilbød Menneskene det umulige[2].

Anderledes synes det dog at stille sig med det andet Punkt om den gjenfødtes Stilling til Loven. I *Systema* II S. 22 fg. lærer Brochmand: Moralloven er afskaffet ikke blot med Hensyn til Retfærdiggjørelse, men også med Hensyn til Fordømmelse for de kristne og endelig med Hensyn til den nøjagtige Opfyldelse. Han siger ligefrem: »de kristne er ikke forpligtede til at yde den fuldkomne Lydighed, som Loven kræver, ti ‚når I drives af Ånden, ere I ikke længer under Loven'«. I samme Stykke er det, at han om de kristne bemærker, at deres Dyrkelse bør være spontan, ikke aftvungen ved Trusler, og den behager Gud, trods al Ufuldkommenhed.

Men Brochmand gjør ikke Alvor af den Tanke, der særlig i Ordet om Dyrkelsens Spontaneitet kunde synes at ligge nær. Abrogationen med Hensyn til Fordømmelsen og den fuldkomne Opfyldelse betyder for ham blot en Ophævelse af Gjærningspagten uden Nåde. Den kristne er løst fra Lovens Forbandelse ved Syndsfrikjendelsen; men Loven er den samme Bogstavlov, der i sig kræver uden at give Kraften. Derfor siger Rosenkrantz om ham, at han kun kjender »én Tjeneste« af Loven. En Opfattelse af Loven som den gjenfødte iboende, som Frihedens fuldkomne Lov, når han ikke til. Det er ejendommeligt, at de to Ord hos Jacob, der omtaler Loven under dette Synspunkt, har Brochmand ingen Brug for i sin Lære om Loven[3]. Ligesålidt benytter han det paulinske Ord om »Åndens Lov«.

[1] *Systema* (Leipzigerudg. 1638) II. S. 18. 22 (Lovens Abrogation m. H. til Retfærdiggjørelse) jfr. 269. 273. 277. — [2] Apol. I. Sectio 1. — [3] Jac. 1.25 anføres vel, men kun Slutningen af Verset, og som Argument i Modstanderes Mund.

Rosenkrantz' Tanke, at Gud selv lyser Lovens Krav som en rensende Nådeskraft ind i de troendes Hjærter, at altså den evige Pagts Lov er selve Viljens Drift i de gjenfødte, ligger ham fjærn. Det ses bedst ved Omtalen af Gjærningers Nødvendighed. Ti skjønt han har påstået, at Loven — med Hensyn til det *fordrende* Lydighedskrav — aldrig afskaffes for den kristne, tør han dog ikke erklære Gjærninger for nødvendige for en kristen (II 596 fg.); og skjønt han — just ikke i klareste Overensstemmelse med det foregående — erklærer, at Lovens Fordring ikke længer er absolut, og at den gjenfødtes Lovopfyldelse er velbehagelig, tør han dog ikke fastslå, at den kristne ved mangelfuld, men ærlige Lovopfyldelse opfylder Loven, ti så gælder ikke Abrogationen længer, så lyder atter den fulde Fordring, og Opstillingen af Læren om den »strænge Dom« tager, hvad der er givet ved Omtalen af Abrogationen. Vel kommer denne Tanke ikke så stødende frem i Systemet som i Censuren, hvor selvfølgelig Spørgsmålet er sat mere på Spidsen; men er den kun forbigående omtalt dér (jfr. II 542 og 492 fg.), så er der lagt betydelig Vægt på den i Facultetets Skrift. Her kommer det utvetydig frem, at også for den kristne existerer kun den ene Lov, der fordrer fuld Lydighed, så den, der støder an mod ét Punkt, er skyldig i alle.

I det hele skulde jeg dog være tilbøjelig til at antage, at Systemet i mange Enkeltheder, især for de Artiklers Vedkommende, som blev udgivet inden Bruddet med Rosenkrantz, endnu bærer Vidnesbyrd om de to Mænds Meningsudvexling. Når man læser Udtalelserne mod Rosenkrantz i Censuren, forstår man næsten ikke, at dets egentlige Forfatter var den Mand, der 1632[1] havde skrevet om »de gode Gjærninger«: »de betragtes ikke sådan, som de ere i sig, efter Lovens nøjagtigste Strænghed, men de betragtes i Kristus, som udsletter enhver Plet, hvormed de gode Gjærninger ere besmittede, med sit Blod og dækker dem med sin Fortjeneste, så at Gud modtager dem etc.«. Ordene ere som tagne ud af Rosenkrantz' Skrifter. At Systemet virkelig indeholder ret uformidlede Sammenstillinger, var også Samtiden opmærksom på, og vi har netop med Hensyn til de Artikler,

[1] Jfr. Udgaven af de 5 Art., hvoriblandt de bonis operibus, 1632 i 4to Pg. B b 4v og Systema II 590.

vi her omtale (om den retfærdiggjorende Tro, om Retfærdiggjorelsen og Gjærningerne), en Påvisning deraf, skrevet af en romerkirkelig Forfatter, der benævner sit Skrift: »*Caspar Catholicus sive Brochmannus papizans*«. Denne Skribent påstår, at Brochmand i Behandlingen af disse Artikler i så meget viser sig som »Katholik«, at om han gjor Alvor af sin Mening, vil der ingen alvorlig Dissens være, men rigtignok hylder han ved Siden hojst forskjellige Anskuelser. Denne Sammenblanding forklarer Forfatteren ved en Henvisning til, at Brochmand i sine unge Dage under sit tre Års Ophold i Leiden var ivrig Kalvinist, der med stort Besvær blev omvendt af Resen og Bartholin til Lutherdommen, men siden atter faldt fra til Bucerianismen, der er et »pêle-mêle« af alt muligt[1]. Tanken er ikke aldeles grebet ud af Luften.

Vende vi da atter tilbage til Apologien, forstå vi, at Rosenkrantz med storste Omhyggelighed dvæler ved den frelseshistoriske Påvisning af den evige Pagts Udvikling under forskjellige »Tider«, og da særlig gjor Rede for Sinajpagtens Stilling som »indskudt« (subintroductum) Pagt, der ikke suspenderer den evige[2]. Vi kjender Tankerne fra hans Opsats om det theol. Studium, fra Evangelieharmonien og fra Brochmands Sakramentdisputatser. Sinajpagten og Loven kan ikke adskilles, hin lover kun timelige Goder, Kanaans Lands Besiddelse, mange Born o. s. v., og denne gjælder kun Jodefolket, må tages i sin Helhed og er netop i sin Form tilpasset efter Jodefolkets ejendommelige Sind, der let faldt hen til Selvtillid og Gjærningsretfærdighed, for at drive dem til den evige Pagt. Rosenkrantz overser heller ikke, at Loven netop ved sin Udformning dannede et Skjel mellem Joderne og andre Folk[3]. I sit Væsen er Moselovens Indhold ikke forskjellig fra den evige Lovs, men i sin Tjeneste. Der er to Tjenester med samme Lovsindhold: Bogstavens og Åndens, men vi er under Åndens. Kristus har opfyldt både den evige Lov, for at vi ved hans Nådekraft kan renses efter den, idet den ibor os, og Bogstavens, så hele Moselovens Tjeneste er borte og ikke længer horer hjemme på Nådens Grund.

[1] *Gl. kgl. Saml.* Fol. 132 (MS. indeholder 235 Bl., men er desværre ikke fuldført). — [2] Sectio 4. — [3] S. 34.

Imødegåelsen af den anden Vildfarelse viser, at man ved den evige Pagts Lov kun kan tale om et Krav efter Guds Nådes Mål. Kristi Legems Opbyggelse sker efter Gavernes forskjellige Mål, og det er kun for vort betroede Talent, vi skal gjøre Regnskab (jfr. S. 310 fg.). Ved Påvisningen af Loven, som den iboende, og Kravet, som det individuelt forskjellige, har Rosenkrantz udtalt de ethiske Grundsætninger, der i Virkeligheden er den evangelske Morals Centrum. — Som Slutsten på sin Bevisførelse henviser han til Skriftens Udsagn om de kristne, om hvem det er sikkert, at de ikke var ethisk fuldkomne. De kaldes »fødte af Gud, delagtige i hans Natur, Guds Ånds Bolig, ja Bolig for Gud selv, ét Legeme med Kristus, én Ånd med Søn og Fader, de *har* allerede det evige Liv, kommer aldrig for Dommen, er oversatte fra Døden til Livet«. Ja, siger han, når en kristen hører det, må han vel tvivle om, det gjælder os; men se på Paulus, han stiller sig selv op, som den, der ængstes af Syndens og Dødens Legeme, og dog, fordi han principielt *vandrer* i Kristus, er han udenfor al Dom. Af alt det kan sikkert sluttes, at Gud kun fordrer Retfærdighed efter vor Gaves Mål.

I Sectio 9 kommer han til de Vildfarelser, der følge af de to andre. Han henviser her også til den faktiske Tilstand i den lutherske Kirke, — noget man især vil finde så stærkt fremdraget i Jersins Skrift om »Livets Vej« —, at Følgen af Retfærdiggjørelseslæren er en almindelig Syndesikkerhed, så ikke én af Tusinde tænker på sit Livs Bedring[1]. Men derpå viser han, hvorledes de fleste dogmatiske Hovedbegreber som: Liv, Tro, Frelse, Gjenfødelse, Helliggjørelse, indsnævres ved den ene Hensyntagen til Syndsforladelsen, medens deres bibelske Betydning omfatter Guds fulde Nåde, også den rensende. Og hvorledes bliver Læren om *Omvendelsen*[2]? Theologerne nægte hårdnakket, at Guds Ånd virker ved Loven, der jo kun er dræbende Bogstav, men de påstå, at ingen kan erkjende Guds Ords dømmende Kraft uden ved Ånden, ti af egen Kraft kan Mennesket ikke se sin Skrøbelighed. Hvad nu? Er da Lovens Tjeneste før eller efter Evangeliets Prædiken? Er den før, så nytter den jo ikke, ti Mennesket har ingen Åndskraft til at høre, er den efter, ja så er altså Troen før Angeren. — Rosenkrantz

[1] S. 137. — [2] S. 153 fg.

vender sig her imod sit Ungdomsideal »den guddommelige Concordieformel«.

Endelig tilbagevises omhyggelig Læren om den »strænge Dom«. Særlig Henvisningen til Ro. 1. 18 som gjældende de gjenfødte afvises i en klar Disposition af Romerbrevets første Kapitler. Facultetets Tolkning af nævnte Sted er et godt Exempel på Skriftens Brug til løsrevne dicta probantia. Rosenkrantz indskærper den store Forskjel mellem at forholde Sandheden i Uretfærdighed og ikke præstere den fulde Lovopfyldelse, for Theologerne er det ét. — Den Tanke, at Mænd som Abraham, Job, David og Herrens Disciple i deres Nådestand skulde stå overfor Loven som ugudelige, fylder Rosenkrantz med Rædsel. Theologerne henviser til, at de føle sig som unyttige Tjenere o. s. v.. Sandt nok, men der er dog Forskjel på en unyttig og en ond Tjener, og Paulus véd, at han har en *ren* Samvittighed. Han afslutter da med atter at forelægge Theologerne Ordet fra Joh. 5. 29.

I Apologiens anden Del giver Rosenkrantz i Anledning af Klagen over hans ubibelske Udtryksformer et Uddrag af sit første Skrift om Bibelordets Fortolkning, der ikke binder os til dets Ordform, men dets Tanker (ikke ῥῆμα men λόγος). Hans Udtryk er stedse enten Sammenstillinger af Bibelord eller Forsøg på at ramme Bibeltanken nærmere end de overleverede filosofiske og dogmatiske Termini. Ved sin Gjennemgang af de 14 »Bagvaskelser« undlader han naturligvis ikke at fremdrage Klotz og Winstrup imod Facultetet på de Steder, hvor de gik ind på hans Tanker. Han slutter med en udførlig Omtale af Retfærdiggjørelseslæren; vi skulle imidlertid ikke dvæle længere herved. Enkelte Punkter af denne Del fremdroges ved Omtalen af Theogernes Censur.

Vi omtalte ovenfor, at Apologien sikkert var fuldendt i Begyndelsen af 1639, imidlertid blev den først overgivet Kongen senere. Datoen vides ikke bestemt, men det er kjendt, at Rosenkrantz egenhændig overgav den udvalgte Prins et Exemplar den 1. Juli[1]. Af Regnskabsbogen ses, at Rosenkrantz siden Midten af Marts var på Rejser uafbrudt indtil langt ud på Sommeren. Det er umuligt, at han i den Tid kan have arbejdet på Værket,

[1] *Wormii Ep.* I. 495.

det må altså have været færdigt forinden[1]. Kongens Exemplar er vel overgivet omtrent samtidig, måske noget tidligere, og rimeligvis ikke af Rosenkrantz selv, da vi i en af Afskrifterne af Apologien træffe et Brev til Kongen i Anledning af Overgivelsen[2]. Rimeligvis har Rosenkrantz da ladet sin Svigerson eller Kansleren overrække det pyntelige, i Fløjl indbundne Exemplar, med Kongens Navneziffer. — Om Overgivelsen af Exemplaret til Prinsen høre vi i et Brev til Brochmand fra Biskop Hans Mikkelsen. Han traf Rosenkrantz i Nykjøbing F., begge var kommet dèr i Anledning af Hofpræstens Bryllup, og en stor Skare Præster var samlet. Det er betegnende for, hvor Rosenkrantz' Anseelse var sunket, at Bispen undgik at tale med ham og rejste næste Dag efter Brylluppet. Han hørte siden, at Rosenkrantz havde samlet Præsterne, »og efterat have omtalt, at jeg nu havde bedre Mening om ham, lod han dem gå fra sig«. Hvad Held han havde haft med Overgivelsen af sin Apologi til Prinsen, vidste Mikkelsen ikke. Han slutter med Ønsket: »Give Jesus, at hans Tanke og Tunge må være den samme som vor, og jeg skulde holde ham for kjærere end mig selv«[3].

Hvad *Indtryk har nu denne Apologi gjort?* Hvorledes finde vi Holdningen hos Kongen og Theologerne efter dens Overgivelse? Væsenlig ændret kan vi ikke vente at finde den. Selv om Apologien kunde vise, at det, man havde at frygte af Rosenkrantz, var overdrevet, nogen Retraktation havde han ikke givet, og det var klart, at nogen sådan ikke var at håbe. At Kongen skulde irettesætte Theologerne for Hævdelsen af, hvad der var almindelig anerkjendt som ægte luthersk Lære, måtte man være i høj Grad Sangviniker for at vente. Hvis Rosenkrantz virkelig har tænkt sig, at man nu skulde tillade ham Udgivelsen af hans Skrifter, har han blot lidt én Skuffelse til, ti noget sådant skete selvfølgelig ikke. — Derimod viser et Skridt, vi ser Kongen foretage sig i Sagen, at hans personlige Uvilje mod hans gamle

[1] 12/3 til Haderslev — 6/4 i Viborg — 27/4 i Ribe, hvor Sofie Brahe blev syg. De kom da først 14/5 derfra og drog over Fyn til Kbh.. Herfra 1/6 til Helsingør, 4/6 til Kbh., 6/6 til Søs til Rosenholm, 10/6 fra Rosenholm igjen til Viborg, så atter til Fyn, Sjælland, Falster, hvor Rosenkrantz overgav Prinsen sin Apologi og deltog i et Bryllup. Man ser, der rejstes i ældre Tid! — [2] *Stokholmermsc.* Vol. III, Brevet udateret. — [3] Afskr. *Gl. kgl. S.* 3038. 4. n. 111. (30/7 39).

Rigsråd og Mistænksomhed overfor hans Tro var uforandret. Der møder os nemlig ved Tiden for Apologiens Aflevering et nyt Vidnesbyrd om den Politiånd, som så ofte kom frem i Christian den fjerdes Styrelse. Med den i den store Konges Karakter ret fremtrædende Smålighed undså han sig ikke for et Forsøg på at komme bag på den mistænkte. Om Kongen dengang allerede havde Rosenkrantz' autentiske Redegjørelse i Apologien i Hænde, er ganske vist på Grund af vor Uvished om Overrækkelsestiden usikkert, men i al Fald vidste han, at Rosenkrantz stod rede til at svare for sig. Imidlertid, han aner Fordægtighed og henvender sig 21. Juni 1639 til sin Lensmand på Kronborg, Frederik Urne[1], med Befaling om at begive sig til Fru Sofie Brahe og *udkopiere et Brev*, som han havde erfaret, at den »latinske Rosenkrantz« havde tilskrevet hende »om Menneskenes Retfærdiggjørelse«. Det var Tyge Brahes bekjendte Søster, som boede i Helsingør, og hvem Rosenkrantz just den første Juni havde aflagt et Besøg[2]. Ved den Lejlighed har han formodentlig lovet den lærde og intelligente Dame en udførlig Fremstilling af sin Anskuelse. Da »Faster Sofie« heller ikke var persona grata, har man ikke taget det så nøje med hende. — Trækket er betegnende. Man aner, at Rosenkrantz' Kætteri dog vil komme klart frem, når man får fat på noget privat fra ham. At beslaglægge hans egne Papirer tør man ikke gå til, men i Kongens Navn befale Sofie Brahe at lægge sine private Breve frem, »og i hendes Nærværelse udkopiere« dem, det går nok an. — Vi kjende ikke pågjældende Brev, formodentlig har Udtrykkene ikke svaret til Forventningen, i al Fald høre vi ikke mere om den Sag. Men den fortræffelige Plan opgaves ikke, og da Kansleren Christen Friis døde i October, fremdrog man af hans Papirer et Brev fra Rosenkrantz, hvori et Udtryk blev Udgangspunkt for nye Beskyldninger.

Hvad Facultetet angår, erindre vi om, at det i 1639 undergik betydelige Ændringer. Gamle Resen og Hans Brochmand var døde, og i de to ledige Pladser trådte Theologerne Schandorf og Scavenius, der vistnok ikke har stået i noget nærmere Forhold til Rosenkrantz. Noget Ønske om at fortsætte Discus-

[1] *Breve* n. 230, jfr. *Egenhændige Breve* fra Christian 4. 1636—40. Kbh. 1882. S. 252. — [2] *Regnskabsbogen*.

sionen har næppe besjælet nogen af Facultetet. Standpunkterne var udtømmende udviklet, og der var nu kun Plads åben for tom Ordstrid, fortsat Hævden af det samme eller Gjenkaldelse. De to nye Theologer har naturligvis endnu mindre end de andre haft Tilbøjelighed til at optage det utaknemlige Arbejde at overbevise Rosenkrantz om Kætterier. Imidlertid blev Apologien selvfølgelig gjennemlæst, og man tilkjendegav derefter Kongen Misfornøjelsen med, at dens Forfatter stadig ikke var i fuld Overensstemmelse med Kirkelæren.

I den Anledning skrev Kongen til Rosenkrantz i November: »Vi beder dig og nådigst ville, at så fremt os elskelige Theologis udi vor Kjøbstad Kjøbenhavn noget mørkt eller tvivlagtigt udi dit sidste Indlæg forekommer, og de derpå af dig dets udførlig Forklaring ere begærende, at du da dennem din *endelig Mening* tro forstendiger, så derved al videre Tvivlagtighed må forekommes«[1].

Det lader altså til, at Facultetet har villet forelægge Rosenkrantz nogle Ultimatumsspørgsmål, som han således efter Kongens Befaling skulde ytre sin endelige, kort og klart fremsatte Anskuelse om. Inden disse Spørgsmål kom, fremdroges imidlertid — formentlig af Kanslerens Universitetspapirer — det Brev til Christen Friis, som Rosenkrantz havde skrevet omtrent i April 1638 (jfr. S. 350 fg.). Heri fandtes nogle Udtryk, der ganske vist, når de toges aldeles løsrevet fra Sammenhængen, måtte siges at være stødende og at modsige Rosenkrantz' Erklæringer om, at han intet Indgreb gjorde i Kristi Fortjeneste ved sin Lære. Idet Rosenkrantz nemlig i Slutningen fremstillede Guds nådige Bedømmelse af det evige Liv, de kristne lægger for Dagen ved den i Kristus erhvervede Nådeskraft, sagde han: »Det kan ethvert Guds Barn fuldkommelig slå sin Lid til og forlade sig på, at, efterdi det ikke er en blot og bar Rørelse, som vor Herres J. Kristi Fortjeneste ved Guds Kraft arbejder i hannem, men *Gud* arbejder både at ville og fuldkomne: så regnes det altsammen for Guds Åsyn og Dom, og enhver bør også regne det lige efter Guds Regning og Dom, *ligeså højt som de Vunder og Sår og den dyre Fortjeneste* regnes for Guds Åsyn, formedelst hvilken alene ethvert Guds Barn er alt det, han er, lever alt det, han

[1] Glückstad 9/9 39. *Jyske Tegnelser* X. 118.

lever, og haver Kraft til alt det, han formår.« Her havde man da endelig Beviset for, at Rosenkrantz satte »det nye Liv« ligeså højt som Kristi egen Fortjeneste, og altså var en Foragter af Kristentroens Grundvold. — Imidlertid, efter den Fremstilling, vi have givet af Rosenkrantz' Opfattelse, og efter hans Udtryk i samtlige Skrifter, og endelig efter hele Sammenhængen i Brevet er denne Anklage aldeles *uberettiget*, og viser en i høj Grad uværdig Fremgangsmåde. Rosenkrantz har ligeså lidt i Brevet som andetsteds jævnstillet »de trolydige Gjærninger« og Kristi Fortjeneste, som om begge var Årsager til Retfærdiggjørelsen, men mener blot, at Gud ikke mere ser på Gjærningernes faktiske Værd, men på *Kraften,* hvoraf de er fremgåede, og den er netop Kristi Fortjeneste, altså identisk med hans »Vunders og Sårs Værdi«. At disse Ord, løsrevne fra Sammenhængen, var vel skikkede til at puste Liv i Mistroen, er imidlertid sikkert nok[1]. Facultetet benyttede sig af dette Fund og meddelte Kongen Sagen, som Rosenkrantz siger i en senere Skrivelse til denne: »de have mig for sådan en ugudelig, gudsbespottelig Mening for kgl. Mt. udi sådan en højfarlig Mistanke befort«.

Al Virkning af Apologien var nu tilintetgjort. Christian den fjerde lod atter Rosenkrantz erfare sin Uvilje[2] og denne måtte frem med en *ny Erklæring*[3]. »Med Væmodighed erfarer jeg — skriver han —, min seneste til eders kongelige Mt. overleverede, underdanige Erklæring eders kgl. Mt. ikke al Mistanke aldeles at have betaget«. Denne Erklæring, der er affattet på Dansk, indlader sig ikke på ny Bevisførelse, men henholder sig ganske til den til Kongen overgivne »Erklæring« (Apologien) og den til Theologerne indsendte »Tro og Bekjendelse« (Confessionen). Derimod giver den en højtidelig, personlig Bevidnelse af hans Afsky for en så gudsbespottelig Tanke, som man nu vil tillægge ham. Ordene i Brevet har aldrig skullet sige det, »så sandt som jeg vil have en nådig og barmhjærtig Gud i Liv og Død her og

[1] Kun et Sted har jeg truffet Ord, der kunde misforstås på samme Måde, nemlig i det Stykke om Retfærdiggjørelsen, der hos Rørdam er trykt op som n. 210 (S. 555). Her er Fejlen dog ikke Rosenkrantz', men Afskriverens, der har sammenstillet to Brudstykker, som vi kjende andet Steds fra. — [2] Hans Mikkelsen opskriver i sit Diarium 20/10 39: Mauricius tabellarius regis deferebat litteras reg. ad Oliger. R. Her har vi den omtrentlige Dato. Brevet kjendes ikke. — [3] *Breve* n. 233.

evindelig«. — Dog mener han, at man med lidt god Vilje kunde have læst hans Tanke af Begrundelsessætningen (»formedelst ...). »Så al min Forseelse består derudi alene, at jeg udi Steden for de Ord ‚og dyre Fortjeneste' ikke haver betænkt mig at skrive ‚have dyre fortjent'«. Men da han 12—14 Gange i samme Brev tydelig påviser Gjærningernes Ufuldkommenhed, »hvo skulde da tænke mig at være så forblindet og afsindig, at jeg dog alligevel skulde ligne sådanne syndige og urene og ufuldkomne Gjærninger lige højt og værdt ved vor Herres Jesu Kristi allerdyrværdigste, uskyldigste Vunder og Sår«. Kongen vil da let erkjende den Uret, der sker ham, ved at anklage ham for et dunkelt Udtryks Skyld i en Privatskrivelse, når han selv nylig udførlig har overgivet sin Bekjendelse, der er fuldstændig modsat. Engang, når alt bliver åbenbart, vil han dog også blive »fuldkommen undskyldet og entlediget« fra dette. Tiden for denne Erklærings Affattelse ligger mellem Kanslerens Død og et Brev fra Kongen af 9. Januar 1640. Når vi erindre, at der først har fundet Korrespondance Sted mellem Facultetet og Kongen, derefter mellem denne og Rosenkrantz, og at der siden, efter Erklæringens Afsendelse, atter fandt Brevvexling Sted mellem Kongen og Hofpræsten inden det daterede Brev, må vi ventelig sætte »Erklæringen« til c. November.

Ved det fremdragne Brev var der således ført et nyt Moment ind i Striden, men naturligvis intet af theologisk Værdi. I Virkeligheden gaves der ikke herefter Debatten noget nyt åndeligt Tilskud, og Stridens videre Gang er forsåvidt uden synderlig Interesse. Man er atter vendt tilbage til Udgangspunktet, Gjærningsretfærdigheden. For Kongen og Lægfolk fik Spørgsmålet herved langt større Klarhed end ved det omfattende theologiske Apparat, som var sat i Bevægelse ved Drøftelsen af Frelseshistorien, Lovens Stilling i nye og gamle Pagt, den subjective Forløsnings trinvise Udvikling o. s. v.. Til syvende og sidst stod det dog fast, at man slet ikke ønskede en Drøftelse om, hvorvidt den gængse Lære kunde tiltrænge nogen Forbedring, eller om Skriften frembød Muligheder for andre Udtryksformer, men udelukkende en Sikring mod al ny Lære, der afveg fra det overleverede, var »vore Kirker fremmed og ubevant« og derved kunde vække Forstyrrelse i Menigheden.

Da Kongen modtog denne ny Erklæring, sendte han den til sin Hofpræst, Jacob Matthiesen, Rosenkrantz' gamle Elev. Han har sikkert stået ganske som Biskop Mikkelsen; begge var nær knyttede til Brochmand, begge følte sig som fødte Værger for den rene Lære, men på den anden Side ønskede begge hjærtelig, at Rosenkrantz, hvem de satte højt, vilde skaffe sig selv og andre Fred ved en frivillig Tilbagekaldelse. Hans Udtalelser kjendes ikke mere, men af Facultetets følgende Erklæring fremgår det, at han fremhævede, at det sidste Indlæg kun omtalte, hvad man var enig om, så man var lige nær. Rosenkrantz' og Hofpræstens Erklæringer sendtes derpå efter Kongens Ordre til Facultetet[1]. Christian den fjerde skrev nemlig den 9. Januar 1640 til Statholderen i Kjøbenhavn: »Disse hosføjede Skrivelser skal du tilstille Biskoppen (Brochmand), at falcultas theologiæ sig derpå skal erklære; de angå den latinske Holgers Erklæring om gode Gjærninger«.

Facultetet svarede kort og holdt sig til, hvad Hofpræsten havde sagt. Det takker Kongen, at det »ved hans Forsorg *er kommen så vidt*(!) med velbyrdig Holger Rosenkrantz' Sag, at han selv bekjender, at så sandt Gud ham i Liv og Død hjælpe skal, da haver han aldrig troet og tænkt, at gode Gjærninger kunde og burde regnes som Jesu Kristi dyrebare Vunder og hellige Sår«. Hans Klager over Facultetet må de imidlertid afvise. De kunde ikke tyde Sendebrevet anderledes, især ikke, da det endte med Ord om, at han vel vidste, »at alle vor Religions Folk i Land og uden Lands vilde samme hans Lærdom med Hånd og Mund bestride«. *Nu* er hans Forklaring vel rigtig, ti den er jo »vore Kirkers« — som Hofpræsten også har bemærket — men han har ikke udtalt sig om Hovedpunktet, »ligesom at velb. Holger R. var beskyldt for det, hvorudi han med vore Kirker er overensstemmende«. De ønske da et *bestemt Svar* på, »om han og andre troende skulle på Dødens og *Dommens* Dag møde for Guds Domstol med anden Retfærdighed end Jesu Kristi egen fuldkomne Retfærdighed og Synders nådige Forladelse«.

Således havde Facultetet pointeret Spørgsmålet og ventede

[1] *Breve* n. 234 jfr. *Christian 4.s egenhændige Breve* 1636—40. S. 284. Her siges urigtig, at Modskriftet fra Theologerne ikke kjendes.

formodentlig nu, at Kongen skulde fordre et bestemt ja eller nej af Rosenkrantz herpå og i det Tilfælde, at Svaret gik Orthodoxien imod, kræve en bestemt Gjenkaldelse. Som man vil se, kunde Rosenkrantz efter sit Standpunkt kun svare *både* ja og nej, idet han med Hensyn til Frelsens Årsag ene så hen til Kristus, med Hensyn til dens Middel måtte holde fast ved den applicerede Nåde og Skriftens Vidnesbyrd om, at Dommen sker efter Gjærninger der vise, om vi have benyttet det betroede Pund.

Desværre mangler vi Materiale til fuldt at belyse Sagens videre Gang, dog synes det, at den gamle Hædersmand er blevet forskånet for en Ydmygelse. Sådant vilde selvfølgelig være blevet omtalt i samtidiges Breve eller på anden Måde have rygtet sig til de følgende Slægter. Der er intet, der tyder derpå, og på den anden Side kan vi godt forstå, hvorfor det ikke kom så vidt. — Selv om Rosenkrantz ved Døden havde mistet de fleste af sine lærde Venner, og ved Fejden yderligere var kommet til at stå alene, så havde han dog en fast Støtte i sin Slægt, og Kongen har næppe vovet en Forhånelse mod den ansete Adelsmand, der vilde blive følt af Standen. Især var han desuden selv nøje knyttet til Rosenkrantz' Svigersøn, Rigskansleren Christen Thomesen, der nu stod selvskreven til Statens højeste Embede. I Maj 1640 blev han også kaldet til Christen Friis' Efterfølger som Kongens Kansler[1]. Hermed var han da tillige Universitets-patron, noget der tilstrækkelig forklarer os, at Facultetets Opfordringer løb ud i Sandet. Rosenkrantz var desuden ikke ganske blottet for Tilhængere, i Sorø vedblev man at holde fast ved Venskabet for ham, og en mægtig Velynder synes han stadig at have haft i den udvalgte Tronfølger, der i Nykjøbing holdt et Hof, der stod i temmelig spændt Forhold til Kongen, med hvis Styrelse man ikke følte sig fuldt tilfreds. Mærkeligt er det i al Fald at se, at Rosenkrantz besøgte Prinsen så hyppig[2].

Under disse Omstændigheder har man vel ladet Sagen falde. Rosenkrantz beklædte ingen Stilling i Kirken eller Skolen, hvor han kunde gjøre Skade, og fra Pressen kunde man holde ham

[1] Erslev: Rigsråd og Stændermøder II 542. — [2] *Regnskabsbogen* (1637, 1639, 1640 var han i Nykjøbing, og lige før sin Død var han atter efter Indbydelse på Rejse derhen.

borte ved Censuren. Hans Særmening kunde således indskrænkes til den snævreste Kreds om ham. Hermed er da Fejdens officielle Del for Kongens Forum til Ende, men *Striden selv var ikke afsluttet;* fra begge Sider vendte man sig nu til et bredere Publikum for at forfægte sine Anskuelser, Theologerne gjennem offentlige Disputatser, og Rosenkrantz ad sin gamle Vej, Breve og Afhandlinger, spredte til gode Venner ved Pennens Hjælp.

Allerede i Nov. 1638 skrev Rosenkrantz til Prinsens Hofpræst, at han også arbejdede på en *dansk Apologi*, der skulde vise Menigheden, at han ikke var den farlige Kætter, han beskyldtes for at være. Da han Året efter i Anledning af det opsnappede Brev måtte afgive en Erklæring til Kongen, forfattede han samtidig et lille dansk Skrift, der i Indhold og Form står Erklæringen meget nær. Det fører Titlen: »*Tro og Bekjendelse om alle Guds Børns trolydige Gjærningers* Lignelse imod vor Herres Jesu Kristi Vunder og Sår og dyre Fortjeneste«[1]. Overskriften viser således hen til Ordene i det private Brev. Skriftet vender sig til »alle Guds Sandhed elskende«, og vil fjærne Lægfolks Mistanke, vakt ved Theologernes »Klafferie«. I fem Punkter viser han, hvorledes man ingen urigtige Slutninger bør drage af de uheldige Ord, der ganske er mod Brevets hele Tendens og hans Mening, når de forstås, som Theologerne vil det[2]. Hvorvidt dette lille Skrift er blevet meget udbredt i denne

[1] *Breve* n. 232, trykt i *Pontopp.' Annales* IV 290—4 med temmelig forstyrrende Fejl. Sål. siges S. 293, Punkt 5: »så *vist* retfærdig, som de gjør det, som retfærdigt er«. Der skal stå »så vidt« (latinsk Text har quatenus). Henføres uden Spor af Grund til 1638. Findes i tre Exp. — [2] Det Stykke, Rørdam har optrykt i *Breve* n. 210, men rigtig bemærker, er affattet senere, end Pladsen i Rækken lader formode, indeholder fra S. 556 Ord til andet Slutn. af ovennævnte Erklæring (dog er 5te Punkt udfaldet ved en Afskriverfejl). Stykket *før* S. 556 er imidlertid ganske forskj. fra Erklæringen. En opmærksom Iagttagelse vil vise, at de to Bestanddele heller ikke høre sammen. Første Del af n. 210 er nemlig en *objectivt* fremstillet Retfærdiggjørelseslære, fremsat yderst skematiseret, men fra S. 556 slår Tonen over i første Person og er aldeles subj. farvet. Rørdam har optaget Stykket efter en nyere Afskrift, men i *Karen Brahes Bibl.* 4to 257 findes en samtidig, der imidlertid mangler denne Afslutning og fortsætter objectivt med Skildringen

Skikkelse, kan betvivles, da det kun findes i tre Exemplarer, derimod er det omtrent ordret optaget i den større danske Apologi, han udsendte til sine Venner, formentlig efter at Christen Sehested var blevet Kansler.

Dette Skrift til »den gemene Mand« fører følgende udførlige Titel: »*Min enfoldig, dog grundelig højest nødige Erklæring og Undskyldning*, imod hvis nogle de Kjøbenhavns theologiske højlærde til min kristelige Tro og Bekjendelse om alle sandtlevende, tro Guds Børns Gjærningers Retfærdighed for Guds nådigste Ansigt og Dom udi vor Frelser Christo Jesu, både for kgl. Mt., vor allernådigste Herre og Konge at belakke, skæmme og skjænde, så og for alle over det ganske Kongerige og andre omliggende Riger og Lande udi allerfarligste Mistanke og Vanrygte at bebeføre have angivet og udspredt. — *H*errens *R*ige *k*ommer«.

Der er intet af Rosenkrantz' utrykte Arbejder, der synes at have fået så stor Udbredelse som dette, der endnu findes bevaret i ikke mindre end 11 Afskrifter[1]. Betænker man, hvor sjældne mange samtidige trykte Bøger ere, også de få, Rosenkrantz har udgivet, bliver Tallet virkelig ret imponerende. Dets store Udbredelse vidner ikke blot om, at Rosenkrantz endnu havde mange Venner, men sandsynligvis tillige om, at man har fundet det brugbart som Opbyggelsesbog. — Det Exemplar, som Rosenkrantz bestemte for den udvalgte Prins, findes endnu. Skriftet indtager her 56 tætskrevne Folioblade. Affattelsestiden kan ikke nøjagtig angives, da ingen nærmere Angivelser findes i det udaterede Skrift. Det er senere end den før omtalte »Tro og Bekjendelse«, der er optaget deri, på den anden Side har vi en Tidsgrænse ved en privat Recension af det i et Brev fra Winstrup til Gunde Rosenkrantz af 16. August 1641[2]. Rimeligvis er det udsendt i Slutningen af 1640, ventelig i al Fald efter Christen Sehesteds

af de kristnes Forh. til den dobbelte Nåde. Afskriveren af Rørdams Exp. (*Addit.* 283. 4) har af to Brudstykker føjet et Hele sammen og er derved kommet til at forme en Sætning, der i høj Grad minder om den påankede i Brevet til Christen Friis. Exp. i Karen Brahes Bibl. har den ikke i den Form. I al Fald er det klart, at Sætningen ikke har Hjemsted i Stykket. Slutningen af n. 210 er altså taget fra »Erklæring til alle Guds Børn«.

[1] Om disse se Bibliografien. — [2] Det fremgår heraf, at, når et Par Afskrifter bære Årstallene 1642 og 1643, må det være Tiden for Afskrivningen.

Udnævnelse til Kongens Kansler, da Rosenkrantz næppe før turde vove en Henvendelse til Lægfolket.

Det deles i 24 Kapitler med udforlige Overskrifter. Formelt adskiller det sig fra alle de andre Indlæg ved at være affattet som en Slags Dialog mellem en Mand af den læge Menighed og Rosenkrantz. Denne Form har nu altid noget uheldigt ved sig, idet Læseren måske ikke føler sig overbevist ved de Argumenter, der forekommer den fingerede Sporger slående, men på den anden Side vinder Skriftet en vis Friskhed, det omhandlede Emne kommer ligesom Læseren nærmere på Livet, og Forfatteren får Lejlighed til at lægge sin Personlighed mere for Dagen. Disse Fortrin er dette Skrift også i Besiddelse af. Dertil er det skrevet i et godt dansk Sprog og i en rolig, besindig Tone, der uvilkårlig må tiltale. Erindre vi samtidige danske Bøgers mærkelige Babelsprog, kan man kun prise den Sans for Modersmålet, som her lægger sig for Dagen, trods al Ufuldkommenhed, ti, som før bemærket, det var ikke let for en Forfatter at »theologisere« populært på Dansk dengang.

Hvad Indholdet (i 40 Spørgsmål og Svar) angår, er det naturligvis i Hovedsagen en Gjentagelse af Confessionens og Apologiens Tanker. Formålet angiver Rosenkrantz i Fortalen: »Efterdi jeg nu på min høje Alder over det ganske Kongerige, mit Fædreland, såvel som og udi andre omliggende Lande[1], er for min Tros Bekjendelse om alle sande tro Guds Børns Gjærningers Retfærdighed ... af de kbh. theologiske højlærde samt deres Medhjælpere ganske uskyldig og usandfærdig udråbt og beskregen for en sådan uhørt ugudelig Guds Nådes ... Foragter, hvis Lige aldrig nogetsteds skal være at finde ..., da er jeg uforbigængelig forårsaget, min høj-nødigst aftrængte Undskyldning samt min egentlige og i mange År udi Guds egen Munds Ord fuldtgrundede Tro og Bekjendelse ... nu endelig for den gemene Mand også på vort danske Mål, dog på det allerenfoldigste at fremsætte og tilkjendegive«.

[1] Rosenkr. kommer flere Gange tilbage til, at man også i Udlandet er kjendt med Beskyldningerne mod ham. Vi vide kun lidt derom. Ovenfor har vi dog omtalt CALIXTS Forespørgsel. Endnu kan omtales, at der blandt R.' Skrifter nævnes et »Brev til HENRIK RANTZOV på Schmoll om gode Gjærninger« (HOFMANS Dsk. Adelsmænd II 116).

Der gives først en Fremstilling af Rosenkrantz' Retfærdiggjørelseslære (Cap. 1) og Redegjørelse for det private Brevs Udtryk (2—3). Derefter påvises Theologernes Indrømmelse om Gjærningernes Velbehagelighed (4) (deres første »Mundheld« ɔ: Doctrin), som de dog søge at slippe bort fra ved et nyt »Mundheld«: at denne Retfærdighed kun læres i Skriften sammenlignelsesvis overfor Omtalen af de ugudelige (5). Dette stemmer imidlertid aldeles ikke med Guds Ord (6), heller ikke med deres Trosbekjendelse (7). Theologerne fremføre da til ydermere Bekræftelse et tredje »Mundheld«, at de troendes Retfærdighed *ikke* kan bestå ved den *strænge* Dom, fordi Gud her kræver fuldkommen Lovopfyldelse (8). Dette strider imidlertid også mod deres egen Lære (9), og de Skriftord, de fremføre derom, er urigtig anvendte (10). Grunden de altså bygger paa, *den fuldstændige Lovopfyldelse, kræver Gud slet ikke.* Det indrømme de andetsteds (12), og Skriften afviser det ved sin Lære om Nådepagten, der er oprettet i Kristus ved Guds Beslutning fra Evighed af (13—14). Gud er altså på sin Side forligt fra Evighed af ved Kristi Gjærning (15), og i alle følgende Tider virker Ordet om Forligelsen med den fulde Nåde (16). Derefter gjøres rede for Lovens dobbelte Tjeneste, eftersom den er stillet i Sinajpagten eller som revsende Nådesord i den evige Pagt, og dette sidste Nådesords Forhold til Evangeliet i speciel Forstand belyses (17—19), hvortil slutter sig en Redegjørelse for Troen, der både ses som Guds Værk i Mennesket, og Menneskets Virken ved Guds Nåde (»at tro«) (20). Analog med Nådens, Evangeliets og Troens Dobbelthed står endelig den dobbelte Retfærdiggjørelse ved Guds Dom, der, som Skriften bekræfter, også foregår efter Gjærninger (22—23). Skriftet afslutter med »en kort Summa Summarum, på hvis udi foregående Kapitler er fremsat og bevist, hvoraf utvivlsomt erkjendes, at min Bekjendelse er uimodsigelig«.

Gunde Rosenkrantz, Landsdommeren i Skåne, henvendte sig til sin nye Ven, Bispen i Lund, Peder Winstrup, for at høre dennes Mening om denne Faderens sidste Udtalelse. I en længere Epistel af 16. August 1641[1], hvori Winstrup naturligvis ikke kan stå for Fristelsen til at lade Gunde nyde hans sidste Epigram, meddeles da en meget velvillig Bedømmelse af det.

[1] *Breve* n. 239.

Han finder det »fuldt af Saligheds Kraft og Saft«, kalder det et »herligt scriptum«, og har læst det »med stor Lyst og ikke uden synderlig Hjærtens Rørelse og Bevægelse«, ja »med Forundring over det store Lys, som Lysenes Fader haver optændt i den velbyrdige Mands Hjærne og Hjærte, Sind og Forstand«. Nogle få »dubia« finder han dog, — man erindre, at Rosenkrantz aldeles klart og uforandret fremsætter sin hævdede Anskuelse —, »ikke i den Indbildning, at jeg vilde critisere over den velb. Mands Skrift, hvortil jeg er for ringe, ja ingen crisin haver; ti jeg, efter den Nådes Mål og Pund, som mig Gud uværdig meddelt haver af idel Nåde, ... vil gærne som den ringeste Discipel undergive mig den velbyrdige og meget oplyste Mands Information«, ... men kunde ikke nogle få Punkter omredigeres? Han beder Gunde tale med Faderen derom — dog *ikke* i hans Navn. Derefter omtales i fem Punkter, hvad man stadig havde anket over, dog i meget spag Tone. Rosenkrantz' Ord kunde let misforstås af de svage, som om der ikke var Fuldkommenhed nok i Kristi Retfærdighed — »ganske mod den velbyrdige Mands gudelige og grundelige Mening«. Her er ikke mere noget som Kætterier, men om små Pletter på det fortrinlige Skrift, ganske imod dets Forfatters Tanke, nogle Punkter skal blot stemmes en Tone kraftigere ind i de øvriges Harmoni. Winstrup beder, »hvis han peccerer derudi«, at det ikke »ham til det værste udlægges«. Han vil endnu én, ja flere Gange gjennemlæse »det saftige og kraftige scriptum« med Bøn og Påkaldelse om fuld Forståelse! Man ser Forholdene var væsenlig ændrede.

Imidlertid søgte Brochmand på en så opsigtsvækkende Måde, som vel muligt, at bevidne den danske Kirkes Orthodoxi i det omstridte Spørgsmål. Ved den højtidelige, tredobbelte Doctorpromotion i det theologiske Facultet i November 1640, da den højeste Grad tildeltes Hofpræsten og de to nye theologiske Professorer, udgav Biskoppen som Præses til Grundlag for de lærde Forhandlinger en hel *Commentar til Jakobs Brev*[1]. Herved opnåedes to Ting, dels påvistes det, at den orthodoxe Kirke

[1] *In canonicam et catholicam Jacobi epistolam commentarius.* 1640. 4to. Den udgaves påny 1641 med en Fortale, dateret 12/12 40, hvori den dediceredes til Sjællands Provster.

aldeles ikke tilsidesatte Jacob for Paulus, men tvertimod ligeså stærkt som nogen billigede Jacobs Polemik mod al død Tro, dels viste man Eftertiden, som Brochmand selv bemærker i Fortalen til Udgaven af 1641, »at vore Kirker føre sådan Lære, at de, skjønt de elske og ære hellige Gjærninger, dog ikke tillægger dem så stor Værdi, at de give dem Plads i Retfærdiggjørelsens Akt for Guds Åsyn«. Uden ligefrem at nævne Rosenkrantz' Navn, — men for Samtiden var jo Adressen tydelig —, fordømmes hans Lære som *arminiansk*. Man påstår, siger Brochmand[1], vi opnår i Guds Dom Retfærdiggjørelse af Gjærninger *ene og alene* ved Guds Nåde og Troen på Kristus uden enhver Fortjeneste af vore Gjærninger selv, men skjønt det lyder tiltalende, ligger Slangen dog skjult der bag. Ti ved at retfærdiggjøre forstår Paulus ikke at kjende den retfærdig, som er det i hver Betydning af dette Ord, men *ene* således, at han kan bestå i den guddommelige Dom, *når Guds Vrede åbenbares af Himlen over al Ugudelighed* og Uretfærdighed. Denne Dom, som er »nøjagtig«, er højst forskjellig fra den Dom af Mennesker, som Jakob taler om. Derefter vises udførlig, ganske som i Facultetets Modskrift, at Jakob kun taler om Retfærdiggjørelse for Mennesker, og endelig følger (S. 140 fg.) Spørgsmålet: »Er denne Controvers om Retfærdiggjørelse af Gjærninger af så stor Betydning, at den, der fejler her, på farligste Måde ikke såmeget rokker, som *vælter den kristne Religions Fundament*«? Dette besvares *bekræftende*. Arminianerne kan vel række Socinianerne Hånd og påstå, det ikke har så meget at sige, men »vi« mene, at en Fejl her er af vigtig Betydning for Guds Ære, Kristi Blods og Guds Nådes Opfattelse og for Samvittighedens Ro. Den følgende Påvisning er ganske som i Facultetets Modskrift.

Således blev Brochmands sidste offentlige Afskedshilsen til den Mand, han tidligere havde kaldt den eneste Redningsmand for Kristi Kirke, hvem en særlig Salvelse fra det hellige var givet. Kort og godt, en offentlig Bevidnelse af, at han omstyrtede Religionens Fundament og besværede hver Kristens Samvittighed!

Den Ængstelse, som Facultetet følte ved Rosenkrantz' Lære, viste sig også i, at dets Medlemmer de følgende År, selv efter

[1] S. 136—38.

hans Død, valgte til deres offentlige Professordisputatser Emner, der polemiserede mod den Rosenkrantzske Theologi. I Sept. 1641 disputerede SCHANDORF »*om Retfærdiggjørelsen*« og benyttede udtrykkelig Lejligheden til at behandle ikke blot Lovgjærninger udenfor Nåden, men også de gjenfødtes. Jacob taler udelukkende om Menneskers Dom. Mennesker retfærdiggjøres *sola fide*. Dette udelukker ikke »underordnede Årsager« til Frelsen som Sakramenterne, men »modsatte Årsager« som Gjærninger. Der findes jo ingen retfærdiggjort, som ikke erklærer sig selv for ugudelig (impius, ἀσεβής) o. s. v.[1]. Det følgende År gjenoptager han Emnet ved sin Disputats »*om det retfærdiggjorte Menneske*«[2]. RESEN fortsætter i 1643 med en Disputats »*om Boden*«, og SCAVENIUS vender i 1644 tilbage til Spørgsmålet »*om de gode Gjærninger*«. Således måtte man antage, at Facultetet havde opfyldt dets Pligt fuldt ud og værget deres Tilhørere for »Slangen«.

Brochmands Jakobscommentar gav atter Rosenkrantz Pennen i Hånd. Han begyndte en ny Redegjørelse på Latin, om den blev udsendt, véd vi ikke, da de to eneste bevarede Afskrifter mangler Afslutning[3]. Han betoner atter, at Læren om Retfærdiggjørelse af Gjærninger ikke i mindste Måde omstøder den uforandrede Augsburgerkonfession, fordi Guds Nåde er uangrebet. Læren er således blot et skriftmæssigt Tillæg. På Grund af Commentarens Resultat kalder han dens Forfatter, — hvis Navn ikke nævnes —, for en Commentor i Stedet for en Commentator!

Vi minde for Resten om, at dette Spørgsmål om »de gode Gjærningers« Betydning fik et Efterspil i de følgende År, der just ikke satte Facultetets Iver i det bedste Lys. En stakkels Præst i Sevel ved Stubbergård, Hr. JØRGEN LAURIDSEN FRIIS, om hvem vi har hørt, at han havde drøftet det omstridte Emne med Rosenkrantz selv (S. 354), havde just ved sin Nidkjærhed for den rene Lære om Retfærdiggjørelsen vakt sit Herskabs, Fru KRISTENCE JUELS Mishag. Denne Dame, der var alvorlig religiøst

[1] Disputatsen er en exegetisk Undersøgelse af Romerbrevets Kap. 3—4. — [2] Atter denne Gang er det en exegetisk Vejledning i Romerbrevet, nemlig til det syvende Kapitels Slutning og Begyndelsen af Kap. 8. — [3] Afskrift i *Berlin*, MS. theol. Fol. 257, og i *Wolfenbüttel*, MS. 33. 23. hvor den kaldes »nova Apologia«.

vakt og hørte til den Kreds, der sympathiserede med afdøde Biskop Jersins[1] og Rosenkrantz' Bestræbelser, fandt, at Præstens Iver mod de gode Gjærningers Betydning omstyrtede Muligheden for et kristeligt Helliggjørelsesliv. Hun havde nemlig indrettet sig en Husgudstjeneste med Bedetimer og en ugentlig Fastedag, sikkert nærmest i Overensstemmelse med Rosenkrantz' Husordning og Missivet af Januar 1630[2]. Præsten tillod sig nu Advarsler imod disse Bodsøvelser og foreholdt hende og Menigheden, at »ingen kommer i Venskab med Gud ved den *usle* Poenitents«. I Stedet viste han stadig på fuldstændig korrekt, orthodox Vis hen til Syndernes Forladelse af Nåde og ejendommelig nok, — det er vistnok det eneste Punkt, hvor man kunde finde en Smule Afvigelse i hans Ord —, pegede han ivrig på *Dåben* som den stadige Kilde til Syndsforladelsen, og det skulde man dog tro var tilladeligt. Imidlertid, i August 1642 anklagede Fruen ham i Bispens og flere Præsters Nærværelse. Skjønt man havde ondt ved at finde nogen Afvigelse i Lære hos ham, og skjønt hans Menighed gav ham det smukkeste Vidnesbyrd, bragtes dog Sagen frem for Varde Landemode, hvor hans Brevvexling med Holger Rosenkrantz blev ham til Skade. Der indsendtes nu en Klage til Kansleren, der atter gav den til Theologerne. Det mærkeligste er, at Bispen havde fundet »kalvinistiske Irringer« hos den stakkels Mand, hvis udførlige Trosbekjendelse foreligger, vel stadfæstet med Ord af Luthers Skrifter. Ved at sønderlemme Præstens Ord, hænge sig i en Del Udtryk, der kunde misforstås, og afvise hans egne Forklaringer i tilsendte Breve og Prædikener fik man ud, at han »banede Vej til kjødelig Sikkerhed« og foragtede Boden, skjønt han kun havde udtalt sig mod dem, der vilde *fortjene* Guds Nåde ved Bodsgjærninger. Han dømtes da 1643 fra sit Embede. Det mærkeligste er nu, at Kongen blev højlig forbitret over denne »lemfældige Dom«. Han skrev til Kansleren, titulerede Hr. Jørgen en »Kumpan« og mente, at »Bødlen burde rive Tungen ud« på »denne fine »Poenitentspræst«! Derefter lod han ham sætte i Blåtårn og siden lænke

[1] Til hende havde JERSIN dediceret sin »*Troens Kamp og Sejr*«. — [2] Rosenkrantz har selvfølgelig aldrig *fordret* bestemte Almisser og Fastedage, som urigtig bemærkes i A. PETERSEN: Vallø og Omegn. 1877. S. 65. Egl. asketisk Tankegang lå ham fjærn.

til en af de værste svenske Straffefanger på Bremerholm! Han kom dog senere løs, fik Testimonium for Rettroenhed fra Facultetet i Rostok og ved Christen Sehesteds Hjælp et Embede i Halland [1].

Det er ret mærkeligt, at den Lære, man kæmpede så ivrig for i Theorien, den dømte man i Praxis; det er, som man con amore har grebet Lejligheden til at vise Iver for Helliggjørelsens Forkyndelse, for derved at stille den tidligere Fremfærd mod Rosenkrantz i bedre Lys. Det hænder jo undertiden her i Livet, at man retter Smed for Bager!

Rosenkrantz havde siden Overgivelsen af sin store Apologi atter gjenoptaget Arbejdet på sit udførlige Læreskrift, hvis endelige Udgivelse han ikke havde opgivet [2]. Ved de stadig foretagne Overarbejdelser havde det nu i sin sidste Form nået et Omfang af 22 Bøger. Kun to af dem er endnu bevarede. Bogen har vel i sin Helhed haft en Størrelse som Brochmands System [3]. Da det i denne endelige Skikkelse var fuldendt i Løbet af 1641, oversendte han 1. Januar 1642 første Bog til Kongen med en særlig Dedicationsskrivelse [4]. Det er »Førstegrøden« af hans mere end 40årige Studier, han her overrækker Kongen, i det Håb, at denne, når han bemærker, at en Del tilsyneladende er nyt, dog vil se, at det er gammelt, fordi det er selve Skriftens Lære. Andre prale med, at deres Lære er gammel, skjønt det, de fremføre, er helt nye Ting. Når han så sent kommer frem med sit, føler han sig overbevist om, at Kongen vil erindre, hvad der har været Grunden til Forhalingen. — Christian den fjerde sendte naturligvis Skriftet til Facultetet, der den 16. Maj 1642 i fire Specialvota udtalte sig imod dets Udgivelse [5].

[1] O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder. 461—486. — [2] En propædeutisk Bearbejdelse deraf er formentlig det Skrift »*De vita Dei et vita in Christo 1637*«, som nævnes i »*Rosenkrantziana*« Pakke 47. n. 7. (jfr. S. 293). — [3] Originalen i 22 Bøger gik til Grunde med Resens Bibliothek (jfr. Katalogen S. 343.) — [4] *Exp.* i *Stokholmer* MS. vol III, i *Berlin:* MS. theol. Fol. 256 og i *Wolfenbüttel:* MS. 33. 19. Fol. — [5] *Ny kgl. Sml.* 292c 8°.

Dette forste Bind af Værket forte Titlen: »*De modo et ratione tam docendi, quam discendi veritatem, quæ secundum pietatem et vitam æternam in Christo Jesu*«. Det gjør i en Fortale op med den almindelige Theologi, der som skolastisk erklæres for uoverensstemmende med Skriftens Lære og Terminologi. Derefter giver det i fem Kapitler dels en almindelig Fortolkningslære og en isagogisk Fremstilling af Skriftens Karakter som Historiebog samt dennes specielle Indhold, dels en Bestemmelse af Lærens Form som existentielt Forhold til Sandheden gjennem Fromhed, hvorfor Lærens Indhold er Fremstillingen af Guds Regimen eller Styrelse, som den har lagt sig for Dagen gjennem Tiderne og stadig virker. Er Formen således, så er Målet for den, at de lærende overgive sig til Lærens Type, der tildanner dem selv efter sit Indhold. — Skriftet er således en videre Gjennemførelse af Indholdet i Afhandlingerne om 1. Cor. 2., om Universitetsstudiet og »Indledningsskriftet« (jfr. S. 233), men her gives en Række specielle Fortolkningsregler, ligesom alle Hovedtankerne har fået en langt fyldigere Behandling. Hovedindholdet er ganske det samme, som i sin Tid havde sat Brochmand i exstatisk Begejstring.

De fire censurerende Breve fra Facultetet er affattede i en afmålt, kølig Tone, men der er dog intet, der minder om Sproget i den store Censur. Tankegangen er naturligvis den samme. Alle er dog enige om, at her gives adskilligt særdeles godt, både nyt og nyttigt, som få har haft Øje for, men »nonnulla« er aldeles urigtigt. — Rosenkrantz selv vilde dog vist ikke billige det Synspunkt, hvorunder det gode i hans Skrift sås. Schandorf og Scavenius finder, at det så rart stadfæster Orthodoxien, men Resen siger ligefrem, at det vil være glimrende til at bruge mod Papister og andre Kættere og vil i Fremtiden bringe dem »Sved i Øjnene«. — Ellers falder det ikke i deres Smag. At Forfatterens Kritik af Skoletheologien skulde have nogen Berettigelse, kan de ikke indrømme, endsige at Skriftens Lære skulde være forstyrret ved den. Ja, siger Scavenius, Rosenkrantz taler måske om Tiden for Reformationen, så er det selvfølgelig rigtigt, men efter den — nej! Fortolkningslæren udtaler man sig forsigtig om, dens Brugbarhed kan endnu ikke afgjøres. Brochmand mener, det vil kræve en årelang praktisk Under-

sogelse, om den dur noget. SCHANDORF vil helst forst se dens Anvendelse i de folgende 21 Bøger, før han udtaler sig derom, og alle onske at se Reglerne stadfæstede ved langt flere Exempler. Især var det godt, om man fik set den lovede *Lexicographia,* en Ordbog over de specielt bibelske Begreber[1]. Bestemmelsen af Lærens Form som Fromhed (εὐσέβεια) synes at tyde på en Tilsidesættelse af den tilregnede Retfærdighed, den smager af vita ποιητής, og minder om en urigtig Fremhævelse af Kristus som Forbillede (ὑπογράμμος). — De to yngste Professorer giver den mest indgående Kritik, dog er alle fire i Hovedsagen overensstemmende. Kun SCAVENIUS fremhæver, at det synes, som om Rosenkrantz hylder en Anskuelse om en dobbelt Skriftmening, én ydre og én indre, men han antager dog, at Forfatteren »ønsker at forstås sano sensu orthodoxe«.

Trods Spagfærdigheden i Udtalelserne var Afvisningen klar. Den blev imidlertid uden praktisk Betydning, ti kort efter døde Rosenkrantz, og dermed var Spørgsmålet lagt til Side. Men den salig Kansler fik Ret, da han påstod, at noget, som i mindste Måde afveg fra den reciperede Lære, næppe vilde blive tålt her til Lands. For mange har sikkert Rosenkrantz nu blot stået som en sær gammel Herre, der havde fået en fix Idé om unødige Læreforbedringer. Ti var der nogen Tro, som stod urokkelig fast for Datidens store Almenhed, så var det Grundsætningen om den væsenlige Identitet af den »rensede« Lære og Apostlenes egen. Hin Opfattelse synes at skinne igjennem i Schandorfs Brev, der bemærker, at Rosenkrantz' Mening ikke er til at få rigtig fat på. (Han er subobscurus, et fateor, me non assequi mentem ejus!).

Til det sidste vedblev Rosenkrantz at korrespondere med dem, der ikke var bange for Forbindelsen med ham. Antallet synes rigtignok svundet ind til et Minimum, men Tilfældet kan jo have berøvet os flere Breve fra hans sidste År end fra de tidligere. Af Interesse er hans Breve til ERNST, nu påny Pro-

[1] En sådan har for Exp. H. R.' tidligere Huslærer, LAMPERT ALARDUS, udgivet: *Pathologia sacra.* Lipsiæ. 1635 12°. I Dedicationen til Chr. 4. nævnes Rosenkrantz rosende.

fessor i Sorø. Rosenkrantz havde gjort en Række Bemærkninger til hans »moralske Forskrifter« (Ethica præcepta), og særlig rettet et Angreb mod den filosofiske Ethik i de kristnes Tjeneste. Han vilde nemlig have Ethiken behandlet ud fra kristelige Principer[1], men dog særskilt, uafhængig af Dogmatiken. Ernst spurgte da, hvad Forskjel der så egentlig blev mellem de to theologiske Discipliner, hvilket Rosenkrantz i et Brev fra Slutningen af Februar 1642 nærmere gjør Rede for[2]. Forskjellen ligger ikke i Indholdet selv, dets Midler og Mål, men i Indholdets Behandling, Brugen af Midlerne og Opnåelsen af Målet. De Vink, han her gav, benyttede Ernst i 1646 i sin »Introductio ad veram vitam sive summum hominis bonum[3]«, et Tilløb til en kristelig Morallære, der skarpt bryder med den gængse filosofiske Sædelære i kristelig Tjeneste. — Gjennem Ernst forsvarede Rosenkrantz også sin afdøde Ven, NIELS KRAG, for det Angreb for Plagiat, man havde rettet mod ham[4].

Iøvrigt levede Holger Rosenkrantz i de sidste År, Fejden varede, ganske sit sædvanlige Liv på Rosenholm, foretog sine årlige Rejser og bivånede »gode Folks« Bryllupper eller Begravelser, hvor Slægtskabs- eller Venskabsforhold stillede sine Krav. Især synes det, at hans naturlige Veltalenhed gjorde ham søgt som Taler »over Graven[5]. Sin store Familieinteresse viste han ved i sit Dødsår at lade nogle ældre Slægtninges Kister føre fra Boller, der nu var i fremmed Eje, til Familiebegravelsen i Hornslet[6]. — Vi har tidligere omtalt den ejendommelige Indretning af Huslivet på Rosenholm med den daglige Gudstjeneste og Rosenkrantz' egne Formaninger. Flere af de latinske og danske Skrifter, der er bevarede, er sikkert Vidnesbyrd om disse *παρακλήσεις εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων*. Nogle synes ligefrem nedskrevne efter mundtligt Foredrag, således et dansk Skrift, som Karen Brahe senere har givet Titlen: »*de*

[1] Allerede ASLAKSEN pegede på, at Ethiken måtte behandles ud fra Åbenbaringens Principer. CALIXTUS er kjendt for sin senere Hævden af det samme. — [2] *Gl. kgl. S.* 131 Fol. P. 75 fg. — [3] Pars I 1646 Soræ. 8°. — [4] ERNST: Variarum observationum Libri II 1636 p. 135. — [5] Om Skikkens juridiske Betydning jfr. *Krh. S.* 3. R. 5. 800 fg.; 26/4 41 noterer Biskop Mikkelsen i sit Diarium, at H. R. holdt en *fortrinlig* Takketale ved Hr. Klavs Dås og Hustrus Båre. — [6] *Marmora Dan.* II 133.

sandt levendes sande Liv«[1]. Hele Formen viser, at det ikke bærer et autentisk Præg af Rosenkrantz' Forfatterskab. Indholdet er vel hans, men Optegnelsernes vage Orden, de mange Gjentagelser eller Udtryk som »vi have nu hørt ..., nu vil vi høre ...«, de hyppige Advarsler mod grov Opfattelse af Anthropomorfismer, alt tyder på, at det stammer fra halvt extemporede Foredrag. Et latinsk Skrift med Titel, »*Vejen til at nå det salige og evige Liv*«[2], kunde muligvis også være nedskrevet efter Foredrag. Vi véd jo af Rosenkrantz' egne Udtalelser, at hans »Alumner« nedskrev sådanne, som han ikke uden videre betragtede som rette Udtryk for sin Lære. (Jfr. Tilfældet med Oeconomia Dei).

Hvad det ydre Liv angår på Rosenholm, adskilte det sig ikke væsenlig fra et almindeligt Herregårdsliv. Man danner sig et urigtigt Billede, om man antager, at Husherrens Fromhed ytrede sig i pietistisk eller asketisk Skyhed i Lighed med det kjendte: »rør ikke, smag ikke«. Rosenkrantz og hans Familie levede efter deres Stand, naturligvis var Datidens Fylderi og Umådelighed bandlyst, men iøvrigt tog han den ydre Lykke, han besad, som en Gave til at bruge. Regnskabsbogen viser, at man i Henseende til Husets Udstyr, Husvæsnets Ordning, Føde og Klæder ikke har adskilt sig fra andre jævnlige. Der anskaffes Guldsager og Sølvtøj, Malerier, Fløjelstæpper, fine Klæder og Luxusartikler. Den Lejlighed til Forlystelser, som Nutiden giver, kjendte man jo ikke, og man kan desuden ikke vente Oplysninger om sligt i en Hovedbog, men vi se dog, at Familien tog de Fornøjelser med, der bødes på. 1634 lejede man i dyre Domme et Par Vinduer på Amagertorv, for at se på alle Festlighederne ved Prinsens Bilager. Torvet var dengang Scenen for Forlystelser som Ringrenden, Fyrværkeri og Skuespil[3]. Et Sted noteres Udgift »for en Elefant at se«, mange Gange kjøbes Legetøj til Børnebørnene. Man deltog efter Sæd og Skik i Gæstebud, og holdt selv sådanne. Når Rosenkrantz var på Rejser, indbød han stedse Gæster til sit Bord, dog især lærde Mænd. Det stærkeste Vidnesbyrd om, at Rosen-

[1] KAREN BRAHE 8° 1041. Uden Titel en Afskrift af SOFIE ROSENKR. ib. 1043 S. 1—40 8°. — [2] Stokholmer MS. vol. I n. 27. — [3] CARL BRUUN: Kjøbenhavn I 614 fg.

krantz ikke som de senere Pietister lagde an på et ydre, særlig »helligt« Præg, afgiver hans Udtalelser i det Brev, han skrev til sine Præster 1631 om Miraklerne og Tegnene. Her fælder han en afgjort Dom over dem, der prædike Omvendelse med Hensyn til Klædedragt, ydre Husliv og sådant. Enhver skal gå klædt og leve efter Stand og Lejlighed, men Hjærtet skal omvendes, og Handlingerne skal vise Troen.

Familielivet var meget lykkeligt, såvidt vi kan skjønne. En særlig høj Stjærne i Rosenkrantz' Hjærte indtog Svigersønnen, Christen Thomesen. Ved den Tid Rosenkrantz var hårdest angreben for sin Tro, ramtes han imidlertid af en stor Sorg, der må have været dobbelt tung at bære under de daværende Forhold. Det var Sønnen OTTOS DØD. Han blev i Juli 1639 dræbt i Rendsborg, »stukket ihjel i sit Logemente udi 28 Års Alder af en RANTZOV«[1]. En anden Beretning siger os, at han »vilde have været i Krigen«[2]. Drabsmanden var HANS RANTZOV til Putlos. Det er muligt, at det skete i en Duel efter et Skjænderi, men efter den Måde, hvorpå Familien Rosenkrantz greb Sagen an, synes det, at der har foreligget en større Brøde fra Rantzovs Side. Familien forfulgte i al Fald ad Domstolenes Vej »den Sag for salig Otto Rosenkrantz«, og ikke ringe Summer kostede en hamburgsk Advokat og Dr. Christoffer Lippe i Haderslev[3]. I tre År førtes der Trætte for Landretten om Sagen, i Begyndelsen også om, hvorvidt Joakim Rantzov måtte optræde som sin fraværende Søns Defensor. I October 1642 skrev Hertugen af Gottorp til Kongen, at han havde berammet en kriminel Ridderret til at møde i December på Gottorp, hvor Holger Rosenkrantz skulde optræde som Anklager mod den nu admitterede Defensor, Joakim Rantzov. Da var imidlertid Rosenkrantz død. Sagen udsattes så til Marts 1643, hvilket meddeltes Kongen. Denne gav Brevet en Påtegning om, at Underretningen burde sendes Arvingerne, den vedkom ikke ham. For Resten ønskede Kongen

[1] *Ny kgl. S.* 1375 Fol. »Om de Rosenkrantzer« af Peter Benzon-Mylius 1731. (Få Oplysn. udenfor de trykte Kilder). — [2] *Ny kgl. S.* 390. 8°, angives i Katalogen som »Mylii Genealogi, udskreven med Kasserer Rasks Hånd«. En Afskrift er det dog ikke, formentlig et Uddrag med Overarbejdelse. — [3] Foreløbige Undersøgelser i 1639 kostede alene 1400 Rd. (Regnskabsbogen).

nu, »da Faderen er død«, Sagen afgjort for sit Forum ved en *Krigsret,* medens han før havde holdt på en Ridderret, fordi han, som han selv skriver, ønskede at se, hvad Rosenkrantz »som en fornem Theolog« vilde gjøre ved Sagen! Kansleren tog sig derimod af Sagen, allerede Juni 1641 skriver han til Svigerfaderen fra Flensborg om »vor Sag«, om hvilken han just havde confereret med Dr. Lippe[1].

Derimod havde Rosenkrantz inden sin Død den Glæde, at få sin Datter Beate trolovet med en ældre Enkemand, Henrik Thott til Boltinggård, Hovidsmand i Bergen, og Søndag den sidste Januar 1642 holdt han hendes Bryllup i Viborg[2].

Den 20. October 1642, da Rosenkrantz, indbudt af den udvalgte Tronfølger, rejste til et Bryllup i Nykjøbing, blev han undervejs mellem Kjøbenhavn og Kjøge overfaldet af et heftigt Ildebefindende. Rejsen måtte opgives, og næste Dag vendte han med sin Hustru og Datteren Sofie tilbage til Hovedstaden. Her behandlede den kongelige Hofmedicus, Dr. Fabritius, ham, men en overhåndtagende Mathed udtømte hurtig de få Kræfter, han havde til at stå imod med. Snart samledes da den nærmeste Slægt om ham; man anede, at det stundede mod Enden. Gunde kom med sin Hustru, Christen Sehested med sin, videre indfandt sig Dorthe Rosenkrantz og Otto Thott, der siden blev gifte, og endelig Mette Gjøe, der var opdraget på Rosenholm. Allerede den 28. October begyndte han at »svages«, »gik vel med sin kjære Hustru ved Hånden Gulvet op og ned«, men strax han var kommet til Sengs, mærkede han, at Døden var nær og »takkede Gud, at han ikke havde levet forgæves«. Samme Aften fik han så Alterens Sakramente af M. Oluf Vind. »Der jeg kom til ham — fortæller denne —, bad han mig sidde ved Sengen, og så begyndte han da strax at sige, at han mærkede, at hans Forløsningstime var forhånden. Sagde så blandt andet med St. Povl, at vort Liv er skjult med Kristus i Gud og dog

[1] Om Sagen jfr. *C. 4.' egenh. Breve* 1641—44. S. 285 fg. Her angives Kilderne. Jfr. *Breve* n. 238 og *Regnskabsbogen.* — [2] *Ligpr.* over Fru Beate Rosenkrantz af Hans Mikkelsen. Kbh. 1647. 4. S. I 4.

allerede åbenbaret, ja skal ydermere åbenbares, ti uanset det var svagt Værk med os, var dog Gud mægtigst i vor Svaghed«. Præsten talte forskjellige Trøsteord til ham og mindede blandt andet om Ezekiels Forjættelse, at Gud ingen Synders Død vil. »Ja, svarede den syge, end ikke deres, der dø«. — Da Vind havde tilsagt ham Syndsforladelsen, bad Rosenkrantz sin Hustru »deltage i det himmelske Gæstebud«. Hun faldt ham om Halsen og bad ham under stor Bevægelse tilgive hende al Forseelse, så den døende måtte trøste hende efter bedste Evne, »og takkede hende også for alt godt«. Da de havde nydt den hellige Nadver sammen, priste han Gud for det Pant på Nåden, han havde givet ham, »med meget mere, som fast ingen for Hjærtens Banghed og Bekymring kunde så vel agte, som ellers havde været værd at beskrive«. Han lå nu nogen Tid hen, men sagde så til Christen Thomesen: »Det vil jeg, skal være åbenbare og siges, at jeg ikke véd, jeg har nogen Uven i Verden uden én Mand, den jeg dog længe siden af mit ganske Hjærte, *ja af mit ganske Hjærte* har tilgivet og bedet Gud i Himlen for ham, at han vil forlade ham og give ham et bedre Sind«. Der siges ikke, hvem der sigtes til, muligvis er det Biskop Brochmand. Derefter velsignede han sin Hustru og sine Børn og særlig Kansleren, om hvem han ønskede, at det måtte blive så åbenbart for Mennesker som for Gud, hvilken Søn han havde været ham, og bad ham nu være Fader for de andre. Nu vilde han op af Sengen, »det er jo ligeså godt at dø på en Stol som i Sengen«, men Døden begyndte allerede at få Magt over ham. Efterat have opfordret de tilstedeværende til at bede Gud formilde hans Smærter, hviskede han endnu et lydeligt: »Veni Jesu, og kom i Nåde og Barmhjærtighed«, og sov så stille hen.

Efter Skik og Brug angiver vor Kilde, Ligprædikenen, det nøjagtige Dødsøjeblik, den 28. October 1642 Kl. 2 om Natten mellem Fredag og Lørdag, hans Alder, 67 År 10 Måneder og 14 Dage og de tilstedeværendes Navne. Det var Fru Sofie Brahe, Christen Thomesen og Gunde med Hustruer, Otto Thott, Dorthe og Sofie Rosenkrantz, Mette Gjøe, Maren Belov, Anne Margrethe Moltke og alle Kanslerens Børn samt Dr. Fabritius og Ole Vind.

Efterretningen om den gamle Herres Død er vel de fleste Steder blevet modtaget med virkelig Sorg. Nogle Steder har

man formodentlig draget et Lettelsens Suk over at blive af med en Mand, der nu blot var til Uro. Imidlertid, han var en af Landets ædleste Sonner og virkelige Beromtheder, og hans mange gode Sider måtte snart stille alt andet i Forglemmelse. Det er ret påfaldende at se, hvor hurtig man i den folgende Tid glemte hans påankede Særhed i Læren og kun bevarede Mindet om den enestående lærde Adelsmand, Vidunderet blandt Standsfællerne, der havde stået de mange evropæisk bekjendte Videnskabsmænd nær. Grunden hertil er naturligvis, at så få af hans Arbejder nåede til Trykken. Vi har tidligere omtalt, hvorledes Lintrup, da han deltog i Masius' Strid, kun kjendte ham som Orthodoxiens Forkæmper. Forst i Midten af det 18de Århundrede blev man atter opmærksom på hans Ejendommelighed, men siden er det særlig hans Opdragervirksomhed, der har bevaret hans og Rosenholms Navn. Dette er egentlig såmeget mærkeligere, som hans »Theologi« satte sig adskillige Spor efter hans Død, især hos den Kreds, der var knyttet til Sorø. Herom ville vi gjøre Rede ved en Betragtning af hans Lære.

Begravelsen foregik den 19. November i Frue Kirke — »udi mange velbyrdiges, samt gejstliges og verdsliges Nærværelse«. Ole Vind holdt Talen om »de helliges Levned og Dod« efter Asaphs Salme (Ps. 73.23-6). Efter en Indgang, der viser, at Rosenkrantz var én af de sande hellige, folger den sædvanlige, omstændelige Redegjorelse for den dodes Slægt, Liv, Virken og Dod og endelig den egentlige Ligprædiken, vel spækket med en Overflod af Bibelcitater. Tidens Orm, at lægge Bibelkundskab for Dagen, har den værdige Mester Vind også kjendt. Hans Tale lyder just ikke derved bedre for vore Øren, i al Fald minder den os kun lidt om den Skikkelse, der sædvanlig står for os, når vi hore hans Navn nævnet. Undertiden er der måske en svag Allusion til Rosenkrantz' Tanker, men den holder sig i al Fald beskedent tilbage. — Liget fortes siden til Familiebegravelsen i Hornslet Kirke ved Rosenholm, hvor et Epitafium rejstes ham, som endnu pryder Kirken[1].

Hvorledes stillede Universitetet sig til Dodsfaldet? Dets Rector, Ole Worm, bekjendtgjorde ved Opslag[2] Rosenkrantz'

[1] *Marmora Dan.* II 140. Trap: Danmark V. 665. — [2] *Program,* dat. 12 Cal. Dec. 1642 med kort Levnedsskildring. Det omtaler ligesom Ligprædikenen Rosenkrantz' Afgang som Rigsråd »cum gratia et favore.« ! !

Død og indbød alle Studenter til at følge hans Båre. Formentlig har også Lærere og Studenter fulgt Rectors Opfordring i al Fald af Hensyn til Kansleren. Det synes endog, at Universitetets Professorer har holdt Æresvagt ved Liget[1]. Prof. THOMAS BANG, Rosenkrantz' gamle Protégé, holdt en Mindetale over ham[2]. Theologerne høre vi intet til, de glimre endog ved Fraværelse i den Samling af lærde, som ledsagede Ligprædikenen med en Mængde mere eller mindre slette Vers. 22 Mænd har her besunget Rosenkrantz' Dyder og delvis henvendt de zirligste Ord til hans Manes. At dvæle ved denne Poesi var Tidsspilde. Afskrækkende Exempel er det sikkert godt mente Epigram af Biskop Winstrup[3]. Det er Klassicismen i Barokstil, der forholder sig til den ægte som Parykken til Zeus' Lokker. I en anden Stil er Witzlebens højtidelige »Information om den uforlignelige Herres, Holger Rosenkrantz', nuværende Stand«. Digteren hører Herrens Stemme til den afdøde: »Svar, Rosenkrantz, lever du endnu? — Jeg lever. — Du er altså ikke død. — Langtfra. — Hvad tager du dig for? — Jeg hviler. — Tier du eller taler du? — Begge Dele. — Hvorfor tier du o. s. v.«. Moralen er: at »Helten lever evig i sine fortrinlige Skrifter«. Blandt de andre tyve møder *Soroprofessorerne* talrig op, deriblandt LAUREMBERG og ALBERT MAYER på græsk. De andre er dels Folk, der har nydt Rosenkrantz', dels Kanslerens Velvilje og Hjælp. ERIK PONTOPPIDANS Vers om »Rosen« blev også udgivet særskilt[4].

[1] *Acta Consistorii* 7/8 1657. *Ny kgl. S.* 755b Fol. — [2] Anføres blandt hans uudgivne Arbejder i *Oliva sacræ pacis* 1654. Fol. — [3] Winstrups Epigram er typisk for den forlorne Åndrighed:

In duo flumina mî mea lumina liquimini nunc,
In duo, lumina mî mea, flumina liquimini nunc,
In duo liquimini, mea lumina, flumina mî mî,
In duo flumina liquimini mea lumina mî mî.

Det mi, mi er næsten bedre end Mascarilles oh! oh!, og det havde dog sin Værdi. — De 22 Forfattere ere: Axel Urne, Willich v. Westhov, P. Winstrup, Cl. Plum, H. Ernst, Dr. Fabritius, Ole Worm, Joh. Lauremberg, J. Krugh, Th. Bang, Longomontanus, Prof. Joh. Christoffersen, Stephanius, Erik Torm, P. Spormand, Joh. Ravn, Alb. Meyer, G. From, E. Pontoppidan, Vitus Bering, Jac. Rave, J. Witzleben. — [4] PONTOPPIDAN: Annales IV 328 jfr. WORMS Lexicon og HOFMANS danske Adelsmænd II 115. — En Del andre Digte er sikkert indkomne. Et findes i Original i *Ny kgl. S.* 1977. 4. Det er af JOH. MEYER fra Ribe.

Foruden den i 1643 udgivne Ligprædiken[1], gav Dødsfaldet Anledning til flere Mindeskrifter. I Sorø udgaves ét, »*Til Minde og Ære for den uforlignelige Mand,* HOLGER ROSENKRANTZ«[2]. Det indeholder et Brev fra HENRIK ERNST til Kansleren, dateret Begravelsesdagen. Han taler om de Ulykker, som i de sidste År har ramt Fædrelandet, hvoriblandt Rosenkrantz' Død må regnes blandt de største. »Idag, i Dag ledsage I til Graven Liget af din Svigerfader, den uforlignelige o. s. v.«. »Hvor stor er Sorgen ikke, ikke mindst ved Synet af Sofie Brahes«. — Ole Vind talte også om hendes Sorg. Han havde sagt til sig selv, »hvor monne det Guds Menneske øse alt det Vand, som flyder af hendes Øjne«! — Efter Brevet følge Soranernes Digte, som også optryktes i Ligprædikenen. Lauremberg stiller de tre danske Adelsmænd, Hvitfeldt, Brahe og Rosenkrantz op som Repræsentanter for Historie, Astronomi og Theologi. Han hentyder til »Misundelsen, der vilde hæmme Rosenkrantz' Værk«.

I Kjøbenhavn udkom en Tale af CHRISTIAN ANDREÆ MYLIUS[3], om den er holdt på Universitetet, bemærkes ikke. Den er i Blomsterstil i Ordets egentligste Forstand; Begyndelsen til den Urtekost, dens Forfatter efterhånden samler, har han jo givet i Rosen og Oljegrenen, der derefter sammenlignes med Plataner, Myrter o. s. v.. Alle ere de Billeder på Rosenkrantz. Da hans Dyder er Frugterne, kan Forfatteren stadig konsekvent blive i sit Planterige. Mylius er Tysker, og han aflægger Vidnesbyrd om Rosenkrantz' Berømmelse i Luthers Fædreland. »Der er ikke en Krog i Tyskland, hvor hans Fromheds Glød ikke har efterladt sig et Minde«, men særlig erindres han i Forfatterens Fødeby *Jena,* Johan Gerhards By. Talen slutter med en Elegi.

Biskop PEDER WINSTRUP fejrede Rosenkrantz' Minde med en

[1] *De Helliges Leffnet oc Død* af Asaphs Psalme . . . Kbh. 1643. 4. 144 S. + Fortale og Ærevers. Levnedsbeskrivelsen optrykt i ROTHES »Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle (II) og i Krh. S. 3. R. 6. 24 fg. — I Stokholmermanuscripterne Vol. I findes et Stik af H. A. GREYS (sc. 1644), forestillende Lazari Opvækkelse (denne fremstillet med H. R.' Træk), omgivet af H. R.' Anevåben. Det synes beregnet på Ligprædikenen, men er måske blevet for sent færdigt. — [2] *Memoriæ et honori* . . . Soræ 1642. 4. (2 Ark.) — [3] *Justa exequialia* piis manibus illustris et gen. Dn. Olig. Rosenkrantz, facta Hafniæ Danorum a C. Andreæ. 1642. 4. (2. Ark).

Tale ved Synoden i Lund 18. April 1643[1]. P. C. Rothe bemærker om den: »Bispen har ladet sætte på Titelbladet, at den er sine chartis habita, som skal nok være det bedste ved den«! Imidlertid, trods al klassisk Affekterthed, er den af Interesse, fordi den fremtræder som én stor Undskyldning for hans tidligere Færd mod den afdøde. Allerede at han holdt Mindetale over Rosenkrantz, medens det theol. Facultet ikke lod høre fra sig, er værd at mærke sig. Men Winstrup tegner os et Billede af den afdøde, der, selv om man stryger nok så mange Tirader — Bispen var og blev en uforbederlig Rhetoriker[2] —, dog kan vise, at han var en ejendommelig Personlighed. Han afmaler også hans ydre Skikkelse, den faste Holdning, det venlige, intelligente Ansigt, de smukke Ojne, men særlig skildrer han hans gode Hjærte, hans inderlige Fromhed. Han var en Bønnens Mand. Ved sit forbavsende Kjendskab til Skriften[3], Theologien, Videnskaberne og ikke mindst Antikviteterne og Kirkefædrene blev ham et levende Bibliothek. I sine Skrifter forte han en høj og dyb Tale. »Jeg tilstår åbent, at mit Sind har tidligere været ude af Stand til at fatte disse Skrifter fuldstændig«. Skylden var hans egen, men, hvad han kom frem med i det ham pålagte Skrift, fremkom ikke af Lyst til at smæde. Nu beder han om Tilgivelse for, at han ikke dengang trængte til Bunds og fandt Rosenkrantz' rette Mening. Havde han haft den Lykke at have været hans Discipel, var det nok gået anderledes. Til Slut skildrer han den Betydning, Rosenholm havde for de mange, der søgte derhen som til et Orakel. Plato siger, at gode Mænds Død er ondt Varsel for Staten. Herren fri os for det!

Også i Tyskland hædredes Rosenkrantz. I *Wittenberg* holdt den ældste Theolog, hans gamle Studiefælle Jacob Martini, en Mindetale om ham Året efter hans Død[4]. — Atter samme

[1] Orationum Synodicarum decima seu *Oratio parentalis* de sanctissima vita . . . Dn. Oligeri Rosenkrantzii. — Hafniæ (1643) 4to. — [2] Man høre blot (A 2v): »incomparabilis seculi vir, hero sine exemplo maximus, stupendum naturæ opus, imo opus creatoris plane divinum, numinis domicilium et officina, sapientiæ receptaculum, sancti talis exemplar, eruditionis abyssus, scientiarum mare etc.«. — [3] Winstrup påstår, at H. R. havde læst »de hellige Pandekter« mere end 600 Gange. Dette er selvf. en Overdrivelse. — [4] *Justa* gen. et nob. Heros, Dn. Hol. Rosenkrantz, *facta* in Acad. Witteb. 28 Oct. 1643. Fol., 5 Ark. De positive Oplysn. er taget fra Kbhs. Universitetsprogram. Tilegnet Rosenkrantz' 3 Sønner og 2 Svigersønner.

Bombaststil om de ophøjede Dyder: »Tilgiv mig, salige Helt, at dine Dyders Mængde foder Fattigdom på Ord og Tid«! Der er dog anvendt nok af begge Dele. Til Festen indbød Rector, Prof. poës. BUCHNER, »Tyskernes Varro«, ved et Program[1], der omtaler Rosenkrantz' Embedsnedlæggelse som et Vidnesbyrd om hans selvfornægtende Tro. Festen omtales i et Brev fra en dansk Student, Henrik Motzfeldt, til Worm[2], hvem han sender Programmet. Han ønsker til Gjengjæld at se Winstrups Tale, da Rygtet går, at denne vil hædre den afdøde. Dette har således sikkert vakt nogen Opsigt.

Som et Mindeskrift om Rosenkrantz tor man vel også betragte den nye, forøgede Udgave af »*Hør danske Mand*« som udkom 1643[3]. Bogens kjendte Skildring af Huslivet på Rosenholm kunde også bedre end nogen lærd Demonstration fortrænge Billedet af den farlige Hæretiker og give Eftertiden det rette Synspunkt på den fromme Husherre. Som en fredelig Indrommelse kan det måske tages, at to danske Traktater af Rosenkrantz om »Bønnen og den »aronitiske Velsignelse«, der er så gjennemsyrede af hans særlige Lære, ere medtagne, — ganske vist kommer ikke Retfærdiggjørelseslæren frem i dem. Salmebogen er forøget med 10 nye Salmer, én af Kansleren, ni af hans Hustru, således at den i alt indeholder 26. Der er tilføjet Melodi- og Forfatterangivelse. Mette Rosenkrantz' nye Salmer er daterede. — De to Traktater er affattede i et jævnt, alvorligt Sprog og indeholde varme Formaninger. Rosenkrantz' Lære om Styrelsen og dens Midler gjenfindes her i forbigående Allusioner.

Vi afslutte da hermed disse Bidrag til Holger Rosenkrantz' Liv. Vi have søgt en så omfattende Baggrund, som muligt, for

[1] Witeb. 1643. Fol. Optaget i AUG. BUCHNERS: Dissertationum acad. & Programmatum pars I. Witeb. 1650. 8° S. 530. — [2] *Wormii Epist.* II 871. — [3] Kbh. 1643. 12°. Indholdet er her: 1) Beskrivelse af Gudstjenesten i Alm.. 2) Den specielle Ugedagsgudstj.. 3) Salmebogen. 4) Forkl. af Fadervor, derefter den udvidede Bøn. 5) Forkl. af Velsignelsen. Litaniet mangler. Udg. skal rimeligvis betragtes som Pragtudgave. Texten er indrammet med Zirater, men Trykket er slet. — FASTINGS Fortegn. over danske Skrifter nævner en Udg. 1643 i 4to og 1645 i 8°. Den sidste omtales i en Bogfortegn. i Rostgårds S. Fol. 88 og i Jacob Matthiesens Auctionskatalog.

at se hans Person i den rette Sammenhæng med Tidens Rørelser og de Mænd, der gav hans Slægt dens Præg. Imidlertid håbe vi, at Billedet af Personen selv ikke er gledet ud i flimrende Ubestemthed på Grund af de Enkeltheder, som ere fremdragne til dets Belysning, og de Specialundersøgelser, som ere gjorte, for at bygge på fast Grund.

Det er først og fremmest som en selvstændig kristelig Personlighed, hvis religiøse Udvikling vi formår at følge, i en Tid, da Læren trods al sin Renhed på så mange Måder truer det kristelige Liv, og da de statskirkelige Former i deres fuldkomne Gjennemførelse udrydder de sidste Spor af Reformationstidens forskjelligartede Åndskræfter, så alt enkelt synes at svinde ganske bort i den store Enhed, at Rosenkrantz for Forfatteren har haft den store Interesse. Selvfølgelig er det givet, at den Enhed, som er det orthodoxistiske Tidsrums Storhed og Svaghed, aldrig er blevet virkelig gjennemført. Menneskene er nu engang således skabte, at sligt er umuligt; men for Kirkehistorikeren er det meget vanskeligt, — når man ikke vil gå til de hæretiske Skikkelser, der kjendes gjennem Undersøgelses- og Domsakter —, at kigge ind gjennem den store kompakte Masse, som det officielle Kirkeliv med dets gængse Lære og vedtagne Skikke repræsenterer, og få fat på de Former, hvorunder Kristendommen lægger sig for Dagen i de enkelte Menighedsmedlemmers personlige Udvikling. Her har det sin store Betydning at kjende fremtrædende Lægmænds Liv, og selvfølgelig desto mere, jo større disse er som Personligheder, og jo mere de har grebet ind i deres Samtids Liv.

Rosenkrantz' Ungdomsstudier, der giver en enestående Lejlighed til Betragtning af Datidens Universitetsliv fra en Skolars Standpunkt, hans Manddoms Virken som Opdrager, Statsmand, og Theolog, hans Embedsnedlæggelse og hans Brud med Universitetets Lærere, alt dette er Momenter, der stedse må rette Historikernes Øjne på ham ved Behandlingen af hans Tid, men for den danske Kirkehistorie er det dog af størst Interesse at se alle Enkelthederne i hans Liv i den faste Sammenhæng med det religiøse Gjennembrud, som foregik med ham endnu inden Reformationsårhundredet var udrundet. Når man hidtil har betragtet den hjemlige Sans for praktisk Kristendom som en Virkning

af Tyskeren Arnds Opbyggelsesboger, så har vi nu en personlig Skikkelse at vise hen til, — ikke som om han blev Ophavsmand til, hvad vi finde af Liv i den danske Menighed på den Tid, men som et Vidnesbyrd om, at der virkelig var *selvstændig* Trang og selvstændigt Liv i vor Kirke[1]. — Men hertil slutter sig så den store Interesse, som hans bibelske Theologi med dens frelseshistoriske Grundbetragtning kan gjore Krav på. Selv om dens faktiske Betydning blev langt ringere end fortjent, det er dog vor hjemlige Videnskab en Ære, så tidlig at have udtalt Tanker, som siden fik så gjennemgribende Betydning for den protestantiske Theologi.

Hvad man mest må beklage hos Rosenkrantz er en påfaldende Mangel på Energi. Der er nok af Arbejdskraft, men en kontemplativ Hensynken i Arbejdet. Den energiske Optræden, der uden at skræmmes af Hindringerne går los på Sagens Kærne og slår til Lyd for de Reformer, som erkjendes for uomgængelig nodvendige, den savnes stadig. Den idelige Henlæggen af Arbejdet, hvorved det gunstige Øjeblik forspildtes, kan til sidst kun skyldes Mangel på den rette åndelige Kraft og Mod. Nedlæggelsen af Rigsrådsmandatet, der sikkert må ses som en Personlighedens Sejr og Selvhævdelse gjennem en hård, åndelig Krise, viser tillige denne Personligheds Begrænsning. »Helten« havde sin Akilleshæl.

Hans Gudsfrygt var uskromtet, og ingen kunde pege på Pletter i hans sædelige Vandel. Hans Godgjorenhed var kjendt af alle. Hvad der årlig, selv i de slette År, gaves ud til Offer, til fattige, til fordrevne Præster, brandlidte, syge o. s. v., kan ses af Regnskabsbogen, — det var ikke Småsummer. Vi minder om hans Gavmildhed overfor offentlige Institutioner som Universitetet, Odense Gymnasium, Århus Skole[2], Hospitalet i Svendborg[3], Fattigstiftelsen i Vallo[4] og Kirken på Kullen. Da man i 1634 påtænkte at oprette et Universitet i Flensborg, var han strax

[1] Rosenkrantz selv blev på Gr. af de unøjagtige Udtryk i Brelers Dedication 1621, især siden 18de Årh., taget som en Discipel af Arnd, idet HOLBERGS Danmarkshistorie II (806—7) tog Ordene for gode Varer og forstærkede dem. — [2] 1000 Rd., jfr. WOLFF: Encomion regni Daniæ 1654. p. 53. — Om denne og de øvrige Gaver se HOFMANS Fundatser og Ligprædikenen. — [3] *Fynske Saml.* I 23. (1616). — [4] A. PETERSEN: Vallo og Omegn S. 67.

rede med 1000 Rd.[1]. Bekjendt er de fortræffelige Foranstaltninger på hans Godser, ved hvilke han gav sine egne Standsfæller Vidnesbyrd om de Forpligtelser, der påhvilede dem som Herremænd overfor deres undergivne. Ved Rosenholm oprettede han et Hospital, og to Gårde blev udlagt til Underholdning for en fast Skolemester for Bøndernes Børn på de to Godser, en Sans for Almueundervisning, der var lige så sjælden som smuk[2]. Sine to Sognepræstekald tillagde han ligeledes frivillig en god Bondegård som Erstatning for den Tiendefrihed, han nød som Adelsmand. Vi erindre også om Hornslet Kirkebibliothek.

Der existerer adskillige *Portraiter* af Holger Rosenkrantz[3]. Som Regnskabsbogen viser, er han oftere blevet afmalet[4]. I Frederiksborgmusæet bevares et lille Billede, malet på Kobber, der tidligere har tilhørt Klevenfeldt. Det er signeret 1607 af en ukjendt Hånd og fremstiller en lyshåret og lysskjægget ung Mand med ret fyldigt Ansigt, alvorlige talende Øjne, lidt Underbid, Over- og Underskjæg. Påklædningen er som en Datids Adelsmands à la mode. Øjnene er det mærkeligste ved Billedet. En Indskrift fra 18. Årh. erklærer, at det er H. Rosenkrantz. Skjønt Ligheden med de senere kjendte Billeder ikke er slående, er det vel muligt og kan måske støttes ved den Rose, han holder i den ene Hånd, og det »memento mori«, der er anbragt ved Salmebogen. — De senere, sikre Billeder fremstiller ham stedse i sort Dragt med den føromtalte Kjæde med Janushovedet eller Livets og Dødens Symbol. Han har temmelig langt Fuldskjæg og et højst tiltalende, både klogt og alvorligt Ansigtsudtryk. Det bedste og sikkert en Original er det i Hornslet, der af Kjendere henføres til Carel v. Mandern[5]. — En meget smuk, samtidig Reproduktion er Simon de Pas' kjendte Stik fra 1644, der synes at tyde på, at man var i Færd med at udgive nogle af hans Arbejder.

Vinstrup taler om hans smukke Ydre og værdige Frem-

[1] *Dsk. Saml.* 3. 195. — [2] NIEMAYER: Grundsætninger for Opdragelse II. 489. HOFMANS Fundationer III. — [3] Et Portr. af ham som Dreng på ét af Epitaphierne i Hornslet Kirke. — [4] 1636 noterer Sofie Brahe: Johann Maler for Contrafeyer, som er 6 store efter Holger og mig (40 Rd.), ét lidet efter Holger (4 Rd.), ét lidet efter Holger gråt i gråt (4 rd.). — [5] En Gjengivelse af et Billede i Odense fra 1636 i Dsk. Adelskalender 1895.

træden; der aflægges stadig i Breve, vexlede mellem Kjendinge af ham, Vidnesbyrd om hans vindende Væsen. Kom nu hertil en prøvet Erfaring, betydelige Kundskaber, Veltalenhed og først og sidst et godt Hjærte, så forstår man vel, at Folk søgte til Rosenholm »som til et Orakel«. Det var derfor Sandhed, hvad Ole Vind sagde ved hans Kiste: »Hvorledes han sig ellers mod alle og enhver som en ærlig, oprigtig, trofast, vennehuld Mand haver forholdet, ynksom, mild og meget beleven og den, man vel må sige, der hverken var Svig eller falskt udi, det kan den store Ynde, han havde hos hver og én, og det berømmelige Eftersavn, han derfor haver efterladt sig, bedst bære Vidne om«[1].

Det er åbenbart, at ingen af Børnene kommer ham nær. Over GUNDE har hans Biograf kastet et delvis uheldigt Lys. JØRGEN var vel Faderen mest lig. En særlig brav og tiltalende Kvinde synes METTE at have været. Imidlertid er det mærkeligt, at *alle*, der har hort til Huset, i større eller mindre Grad har fået indpodet Holger R.' Interesser. Alle de tre Sønner optrådte som Forfattere af religiøse Skrifter, hvori de rigtignok pløjede stærkt med Faderens Kalv. Alle tre havde betydelige Bogsamlinger[2]. Også den kvindelige Del af Familien havde Lyst til at tage Pennen i Hånd i opbyggeligt Øjemed. Vi minder om SOFIE BRAHES Optegnelser, METTES Salmer; SOFIE ROSENKRANTZ

[1] Nogle Henvisninger til de talrige berømmende Udtalelser om H. R. fra Samtid og nærmere Eftertid bør anføres: BERTEL KNUDSEN i Pro nobilitate Danica (Ny kgl. S. 1273. 4. 296). — THISTAD: Transitus Århusio-Hafniacus (P. G. 4v). — ZOEGAS Disp. de causa peccati 1656. — TORM: Mette Rosenkr.' Ligpr. — OSTENFELDS Progr. i Anl. af C. T. Sehesteds Død. — THOMAS BARTHOLIN i Diss. de legendis libris II og i Lib. I Carminum. — P. RESEN: Synopsis vitæ Tych. Brahe (i Inscriptiones Haffn.). — A. BARTHOLINI Bibl. Danica (med Mollers Tillæg). — Digtene i ROSTGÅRDS »Deliciæ« — WINDING i Academia Hafn. — THURA i Idea histor. literaria. — WITTE: Diarium Biographicum 1688. — ROLL: Bibliotheca nobilium theol. 1708. — STARCKE: de doctorum vita privata. — Af moderne, udenlandske Henvisninger til H. R. minde vi om THOLUCKS (i Lebenzeugen S. 95 fg. og Akad. Leben II 161). — En *Mindestøtte* for H. R. er oprejst af Prins Frederik ved Jægerspris (TRAP: Danmark III 108). — [2] Gundes Bibl. omtales i Regnskabsbogen somført til Gøtheborg 1627. Som en Rest af det existerer i *Gl. kgl. S.* Fol. 10 en Pragtcodex med de 4 Evang. i Hieronymus' Oversættelse (tilhørt N. Hemmingsen). — I Gundes Fortolkn. til Salmerne har Faderen skrevet et Digt.

nedskrev sin Faders Formaninger og gjorde Uddrag af »gode Skrifter«[1], BEATE roses for lignende Syssel i sin Ligprædiken. — Selv Samlerinteressen greb Kvinderne, hvorom endnu Karen Brahes Bibliothek i Odense vidner, som Holger R.' Plejedatter ANNE GJØE grundlagde. — En meget anset Bibliophil af Rosenholmskredsen var HANS MULE, hvis Samlinger siden kom Universitetet til Gode.

SOFIE BRAHE overlevede Holger til 1649. Hun havde endnu den Glæde at overvære sin sidste Datters Bryllup[2], men forkolede sig på Rejsen. Hun gik til Sengs i Kjøbenhavn 24. October, hvor hun døde 21. December. Erik Torm holdt Ligtale over hende.

Med Rosenkrantz steg en Type af den ægte, gamle, danske Adel i Graven. Den næste Generation var af en anden Art. Trods den Omhyggelighed, hvormed dens Opdragelse var ledet, blev de ringe Epigoner. Standsinteressen trængte Fædrelandsfølelsen stærkt tilbage, som trods alt prægede den ældre Slægt, den uskrømtede Religiøsitet afløstes af en højkirkelig Ligegyldighed, denne sørgelige Dvale, som blev Orthodoxiens beskeste Frugt. Theologisk og latinsk Dannelse veg for fransk og engelsk Hofduelighed, men over disse langlokkede Bærere af den »moderne« Ånd kom Souveræniteten som et Tugteris. —

[1] SCHÖNAU: Lærde Fruentimmer II. 1270. jfr. MS. i Karen Brahes Bibl.. — [2] Sofie R. ægtede Sten Brahe til Knudstrup.

TILFØJELSER.

Nogle få Enkeltheder fortjene måske endnu at fremdrages, da de kan have nogen Værdi for den foregående biografiske Skildring, de første især ved at fuldstændiggjøre Kjendskabet til Rosenkrantz' Klientel.

I et Brev fra 1609 går daværende Prof. Knud Bieske i Forbøn hos Rosenkrantz for en ung Mand, der bærer det siden så berømte Navn, Olaus Borrichius. Han synes at have været dennes Discipel, men på en eller anden Måde at have forbrudt sig grovelig mod ham. Bieske erklærer, at han nu er meget angerfuld over sin Optræden, hvorfor Rosenkrantz vil gjøre en god Gjærning ved at tilgive ham[1].

En i øvrigt ukjendt Klient er den Ole Andersen Odense, der i October 1617 søgte at træde i Forhold til Rosenkrantz[2]. — Vort Kjendskab til den af Brochmand 1625 varmt anbefalede Anders Klavsen er ikke større[3].

Det S. 117 formodede Forhold mellem Knud Richardsen og Holger R. får en Bekræftelse ved, at han 1614 dedicerede denne sin »Mæcen« i Forening med Hans Resen en metaphysisk Disputats »om Substansen«, der blev drøftet den 21/5 under Prof. Jacob Martinis Præsidium i Wittenberg[4].

Af fremmede, der er trådt i Forhold til Husherren på Rosenholm, kan nævnes en Tysker, Antonius Schmalcaldensis. Om ham høre vi i et Brev fra Niels Påske til Brochmand af 23/2 1616. Som Nyt fra Rosenkrantz sender Brevskriveren den

[1] *Breve* n. 20 (Afskrift i Bøllings Saml.). — [2] *Breve* n. 50. — [3] *Breve* n. 125. — [4] Disputationum metaphysicarum undecima *de substantia*. Witeb. 1614. 4to.

daværende Professor et Brev, der er skrevet til ham fra en unævnt Student, som opholdt sig på Rosenholm. Det drejede sig om den »stakkels Anton fra Schmalkaldens tragiske Endeligt«. Brevet selv kjendes ikke, så vi ved ikke noget nærmere om den nævnte Tyskers Forhold og Dødsfald[1]. — I 1622 anbefalede den hertugelige Råd, Theodor Busch, en ligeså velstuderet, som berejst Englænder, THOMAS SEGETHUS, til Rosenkrantz. Det var en Adelsmand, der i 20 År havde flakket om i Udlandet for at se fremmede Forhold og fuldende sin Uddannelse. Inden han vendte hjem til sit Fødeland, vilde han endnu besøge Danmark, og da også gærne stifte Bekjendtskab med Rosenkrantz, om hvem Busch havde fortalt ham[2]. I den til Rosenkrantz dedicerede Digtsamling »Divitiæ poeticæ« besynger Hudemann denne »brittiske Ridder« i en velformet Ode[3]. — Samme År ønskede også den siden — især fra Korfits Ulfeldts Historie — så kjendte Læge, Dr. OTTO SPERLING, at træde i Forbindelse med vor lærde Herremand. I al Fald finder jeg i hans Correspondance et Brev fra Faderen, Rector Paul Sperling i Hamburg, der særlig lægger Sønnen på Sinde at søge denne vigtige Protection[4].

Som et Resultat af Rosenkrantz' Hollandsrejse (S. 272) må vel også Bekjendtskabet med den højtansete Sprogmand og uforbederlige Tobaksrøger, MARCUS ZUERIUS BOXHORN, der blev Heinsius' Efterfølger i Leiden, ses. Han synes at have dediceret Rosenkrantz et Skrift, som jeg desværre forgæves har søgt på vore Bibliotheker[5]. Siden tog han sig af Erik Rosenkrantz, da han studerede i Holland. I 1633 skrev han et venligt Brev til denne, der omtalte Faderen med højlig Veneration[6].

S. 285 omtaltes, at den lybske Rector og Bibliothekar, KIRCHMANN, søgte til Rosenkrantz og Rosenholmerbibliotheket om Støtte for sine videnskabelige Arbejder. Han var nemlig kommet i Besiddelse af to gamle MS., vedrørende dansk og norsk Middelaldershistorie, og ønskede gærne at udgive dem,

[1] Brev i *Bøllings* Saml. under Brochmand. — [2] *Breve* n. 86. — [3] Divitiæ poetic. 1625. p. 48. — [4] Brev 17/6 1622 i *Gl. kgl. S.* 1111 Fol. — [5] Jfr. MOLLERS *Hypomnemata* til Bartholins Bibliotheca Danica, 336. *(Animadversiones ad Val. Catonis Diras).* — [6] BOXHORNII *Epistolæ et poëmata.* Frf. 1679. 12⁰ p. 32 (Leiden 1/5 33).

hvis de da var ukjendte, og hvis man i Danmark vilde bekoste Trykningen. Da han imidlertid ikke kjendte nogen indflydelsesrig eller lærd Dansker, henvendte han sig 1625 dels til den oftere omtalte Bussius, for gjennem ham at søge en passende Introduction, dels til Enkedronning Sophies Hofpræst, Vismar, i Nykjøbing F. Busch skrev selvfølgelig — rigtignok efter længere Tids Forløb — til Rosenkrantz, der forenede begge Dyder (Maj 1626). Presset af Kirchmann, forespurgte han senere samme År, om Rosenkrantz kunde skaffe ham Materiale til Tidsbestemmelsen af det ene MS.' Forfatter[1]. Året efter var den samme Sag Gjenstand for et Brev fra Christian den fjerde til Rosenkrantz[2].

Den S. 185 nævnte CLUVERIUS, som Rosenkrantz fik til Sorø, benyttede sig af hans Skjøn angående sit omfangsrige Værk »*Historiarum totius mundi Epitome*«, der spænder over Tiden fra Verdens Begyndelse til 1630, og optrykte det i Spidsen for forskjellige »judicia eruditorum« efter Fortalen[3].

Den uomtvistelige, nationale Interesse, der lagde sig for Dagen under Christian den 4. ved Studiet af Fædrelandets Historie, Mindesmærker og Sprog havde en varm Fremmer i Rosenkrantz. Men han interesserede sig ikke blot for Meursius' Danmarkshistorie og korresponderede med ham om Emner som de gamle Cimbrers Dragt, han nøjedes heller ikke med at samle på Rosenholm, hvad han kunde få fat på af interessante Antikviteter, nej han var også en ivrig Befordrer af Modersmålet og efter Evne en videnskabelig Sprogrenser. Hans Ven OLE WORM påberåber sig hans Autoritet i sit Skrift om »*den ældste danske Literatur*«. Om Rosenkrantz har delt Worms og Lyskanders Anskuelse, at det gamle danske egentlig var en Dialekt af Hebraisk, véd jeg ikke; men da Worm ønsker at godtgjøre, at Dansk ikke skylder Tysk sin Oprindelse, henviser han ganske

[1] *Breve* n. 146. 150. En Række Breve vedrørende Sagen findes i Wolfenbüttel (MS. Gude Lat. Fol. 12—13). Kirchmann til Busch 3/5 25, 20/4 26, — til Vismar 8/7 25, 19/7 25, — til Busch 20/4 26, 17/9 26. I 1629 lovede Kr. Friis ham Hjælp (Br. til Busch 25/5 29), men endnu 1633 og 1641 korresponderede han med Soranerne om sine MS. (Meursius' Brev 13/12 33, Stephanius' Id. Jul. 33 og 27/1 41). — [2] *Scriptores rer. Dan.*, V. 311. — [3] CLUVER: Hist. tot. mundi Epitome. Lugd. 1631. H. R.' Judicium dat. 17/3 1630.

særlig til sin Ven på Rosenholm og de udførlige Samlinger, han har gjort til Sprogsammenligning. Han anfører i denne Sammenhæng de gyldne Ord: »det vil vise sig, at der næppe er et Ord i vort Sprog, der smager af Germanisme, som ikke bekvemmere kan udtrykkes for danske ved et hjemligt og ægte Ord«. Derefter følger et Uddrag af Rosenkrantz' Samlinger, som viser dette[1].

Vi omtalte S. 122, at Rosenkrantz arvede Øster-Vallø. Dette gav Anledning til, at han trådte i Venskabsforhold til Ejerinderne af Gl. Kjøgegård, Jomfruerne Bille. Dette varede siden ved, og det fortælles, at han tillige med Sofie Brahe i 1633 kom til Stede ved LISBETH BILLES Dødsleje for at trøste hende og tage den sidste Afsked med hende[2].

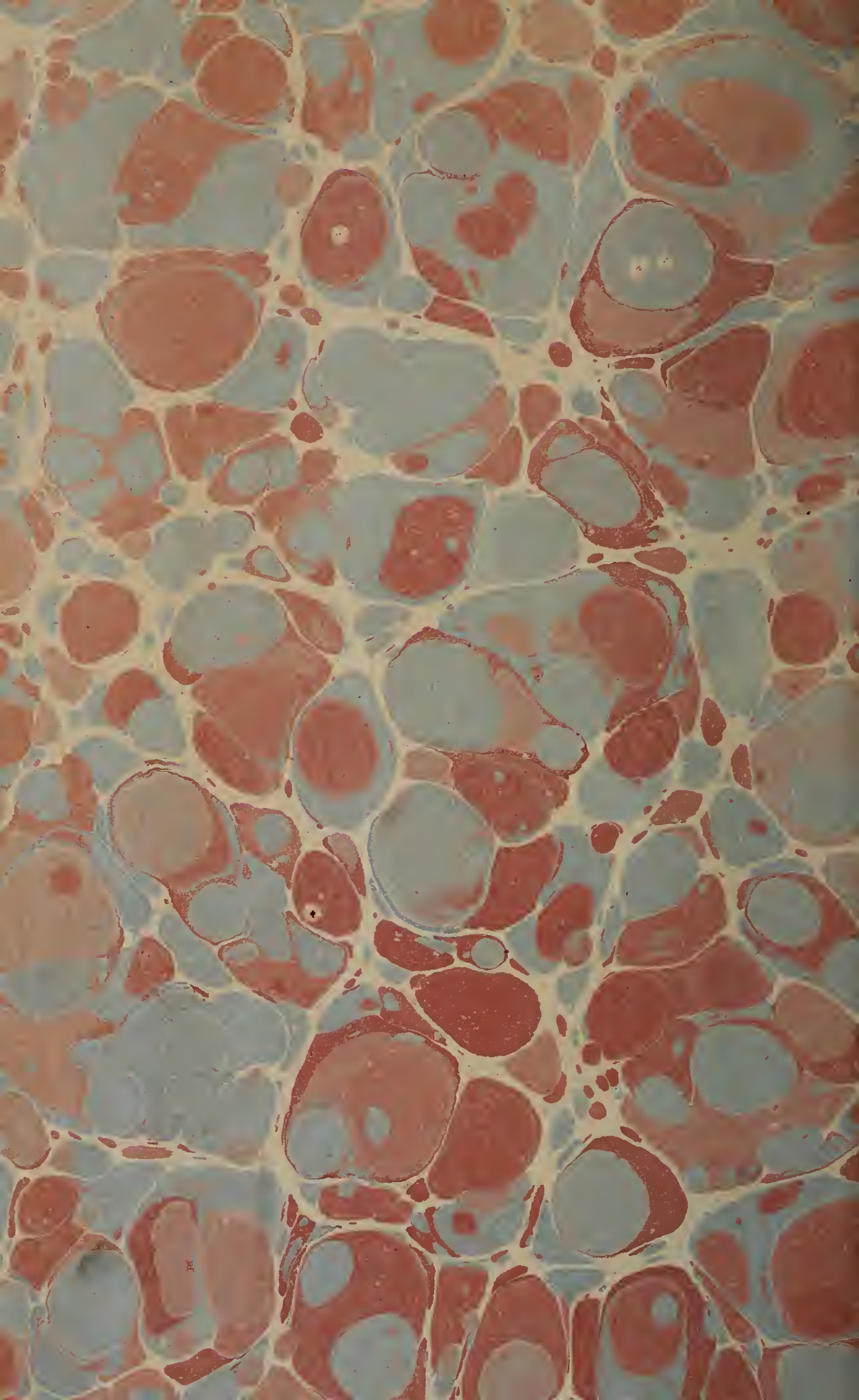
En ejendommelig Højtidelighed gav Reformationsfesten 1620 forhøjet Glans. Den 1. November døbte nemlig Biskop Resen i Frue Kirke i Kjøbenhavn en polsk Jøde. Missionsinteressen var jo ikke den daværende Kirkes stærkeste Side, men dette enestående Tilfælde ses at have vakt betydelig Opsigt, ligesom deres Navne, der fungerede som Faddere, viser, at man betragtede den sjældne Dåb som en Ære for hele Kirken. Blandt disse Faddere var Adelen repræsenteret ved Kongens Kansler og Holger Rosenkrantz[3].

Vi omtale endnu, at Holger Rosenkrantz' Trolovelse (S. 88) i Følge Ligprædikenen fandt Sted 1/8 1597. — Til S. 278 kan sluttelig bemærkes, at MULE endnu 1636 stod i Rosenkrantz' Tjeneste, som det ses af et Brev fra Hans Lindenov til denne. Lindenov har af Mule erfaret, at han er »forobligeret« Rosenkrantz' Hus og beder nu denne fri ham fra hans Forpligtelse, at han kan rejse med Brevskriverens Søn[4].

Jeg er vel blevet opmærksom på enkelte Trykfejl og orthografiske Inkonsekvenser, der imidlertid næppe vil virke meningsforstyrrende. Kun vil jeg gøre opmærksom på, at der S. 93 i Anm. 4 må læses *Γάμιον* og S. 258 L. 22 Cornelius for Conrad.

[1] WORM: *Danica literatura antiquissima* vulgo Gothicam dicta. Hafn. 1636. 4. 151 fg. — [2] FR. CARLSEN: Gl. Kjøgegaards og Omegns Historie S. 111 og 116. — [3] RØRDAM: Hist. Kildeskrifter 1 R. II 721 fg. — [4] *Bøllings Sml.* under L. (23/8 1636).

PERSONALREGISTER.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 13 11 08 019 7